ARISTOTELIS ETHICORUM NICOMACHEORUM LIBRI DECEM. AD CODICUM ET...

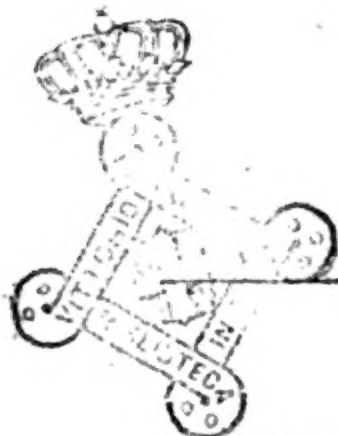
ARISTOTELIS

ETHICORUM NICOMACHEORUM

LIBRI DECEM.

AD CODICUM ET VETERUM EDITIONUM FIDEM RECOGNOVIT, COMMENTARIIS ILLUSTRAVIT, LATINAMQUE LAMBINI INTERPRETATIONEM CASTIGATAM ADJECIT

CAROLUS ZELL,
LYCEI RASTADIENSIS PROFESSOR.

VOLUMEN I.

HEIDELBERGAE.
SUMTIBUS MOHR ET WINTER BIBLIOPOLARUM.
MDCCCXX.

VIRO CELEBERRIMO

FRIDERICO CREUZERO

THEOLOGIAE AC PHILOSOPHIAE DOCTORI ET LITERARUM GRAECARUM LATINARUMQUE IN ACADEMIA HEIDELBERGENSI PROFESSORI

VETERUM RELIGIONUM OMNISQUE ANTIQUITATIS INTERPRETI FIDISSIMO

OPTIMO PRAECEPTORI

HANC ETHICORUM NICOMACHEORUM EDITIONEM

EA QUA PAR EST PIETATE

D. D. D.

CAROLUS ZELL.

PRAEFATIO.

Singularem plane Aristotelicae chartae fortunam nactae sunt, quae, ut de prima earum post auctoris mortem calamitate taceam, tum potissimum tractarentur, cum Graeci sermonis notitia fere exstincta esset, ac deinde renatis literis vix ab aliquibus, doctissimis viris recreatae mox desererentur, ut nostris adeo temporibus in hoc ipso Graecarum literarum calore iterum antiquam istam oblivionem et solitudinem repetere videantur. Neque vero principem philosophorum ita jacere cuiquam placet: immo doctissimi quique de hac re maxime conqueruntur. Sed, quod mireris, admodum pauci, quod optare non desinunt, ipsi perficere adhuc sunt conati. Tam certum est, nihil fere studia hominum sibi posse conciliare, quod non praeter utilitatem voluptatis quoque suavitate mentes ad se trahat. Quae cum ita sint, ut, qui vel nudum Aristotelis scriptum aliquod ediderit ad exemplorum paucitatem sublevandam, non inutilem operam suscipere videatur:

equidem etiam majorem apud intelligentes viros gratiam me initurum esse confido, qui opus omnium Aristotelis, quotquot supersunt, facile princeps, certe egregium et integritate plurimis excellens, ante plus centum annos novissime recusum, denuo recudendum curaverim diligenter recognitum, emendatum, illustratum. Quae quidem opera hac in re collocata unde exorsa sit, quid novae dotis ferat, quam denique rationem secuta sit, breviter persequi non erit ab hoc loco alienum.

Cum igitur *Creuzerus*, vir praeclarissimus, ante hos septem annos ab universitate Heidelbergensi abiturum me circa Theophrasti Characteres trepidantem vidisset, auctor mihi exstitit, ut ad praeceptoris ejusdem scripta de moribus me conferrem. Hinc enim Theophrastei libelli indolem esse repetendam, hinc explicandam; atque etiam fortasse me Aristoteli ipsi aliquando non infelicem operam navare posse Creuzerus opinabatur, indeque aliquid laudis capere, hac praesertim aetate, qua vel consilium elaborandi in tam deserto scriptore laudi ducendum foret. Hoc enim omnino habet Creuzerus, ut nemo melius auditorum studia et ad ipsorum commoda et vero etiam, quoad fieri potest, ad literarum utilitatem regat. Itaque optimi praeceptoris auctoritate impulsus totus in hoc munus incubui, quod sponte vix elegissem, cum in poetarum potius viridariis errare, aut per latos rerum scriptorum campos vagari, quam in his quasi saxosis Aristotelicorum operum lapicidinis et, ut ita di-

cam, metallis includi, animus et aetas mihi suaderent. Mox usu edoctus quam pretiosum in his metallis aurum lateret, quos libros quasi jussus et, si non invitus, tamen non admodum cupide ad manus sumseram, vix a quoquam, ne a Creuzero quidem, vetitus legere desiissem, nec unquam abhinc seposui. Jam cum superiore anno de publicandis meis lucubrationibus cogitarem, Creuzerus, ut primus me ad hoc consilium impulerat, ita etiam redemtorem libri procuravit, ut quam operam obstetriciam sive *μαιευτικὴν* Socrates se in discipulis suis exercere gloriabatur, in hoc quidem mei ingenii foetu iterata vice optimus praeceptor adhibere non subterfugeret. Quam quidem rem non ambitiose narro, nec quo cujusquam interesse putem exploratas habere opellae meae origines, sed ita tantum, ut quidquid in hoc consilio aut suscipiendo aut perficiendo laudabile sit, ad Creuzerum auctorem lectores referant, quidquid reprehensione dignum, me commisisse meminerint.

Cum autem duo potissimum capita in unoquoque scriptore editoribus tenenda sint, alterum commune quiddam toti huic generi, alterum cujusvis scriptoris peculiare: ut, quantum potui, utrique satisfacerem, in Aristotele summo studio elaboravi. Commune enim cujuslibet editoris munus est, ut scriptoris verba germana et emendatissima prodeant, vel in minutissimis summa diligentia castigata. Quod ut rite fieri queat, codices quotquot adhibere possunt et editiones, quae aliquo sunt

loco, omni cura examinentur, excutiantur necesse est.

De quorum quidem neutrorum conditione et auctoritate tutum habetur judicium, si tantummodo potiora inde excerpseris. Omnia sunt excutienda, omnia enotanda; quo quidem labore inprimis opus est, ut scias ad quosnam codices potissimum te applices; sed habet ea res etiam alia commoda secundaria, quae nunc quidem attingere non vacat. Jam vero cum veterum auctorum integritas, cum tot legentium rationes ab unius hominis judicio vel voluntate pendere iniquum videatur, non solum privato usui exscribendum est quidquid codices ferant, ad eorumque fidem factae editiones; sed in editionum luce collocandum, ut et alii judicent, certe introspiciant, qua fide ab editore actum sit. Video hac ratione veterum scriptorum editiones variarum lectionum mole obrui, video ad minutias descendi, quae liberaliorum hominum studiis indigna videantur. Sed primum ejusmodi editionum numerum multiplicari nolo: sit modo una cujusvis scriptoris hac penu instructa, unde haec farrago non etiam in alias congeratur, sed si quid novorum subsidiorum inventum fuerit, addatur. Deinde quid in hoc genere ita minutum sit, ut indifferens habeatur, non video. Neque in his voculis et apicibus diligenter et accurate emendandis versari, sed ibi haerere, nec ad altiorem rerum indagationem posse evolare, ea demum labes est, quae optimarum artium studia deprimat atque ex-

tenuet. His igitur rationibus adductus veterum editionum codicumque scripturae diversitatem improbo labore excussi omnium, nec lectorum, nec meum taedium reformidans, ut hactenus certe mea Aristotelei operis editio dotem praebeat non contemnendam. Nam in ejusmodi collationibus ita res sese habet, ut, nisi summa cum cura ab initio ad finem usque pertexantur, hic vel ille locus lucem inde aliquam fortasse nanciscatur, sed de textu rite constituendo cogitari non possit. Nemo autem adhuc in his Ethicis Nicomacheis ita hanc curam susceperat, ut copiosam, nedum plenam et perfectam variarum lectionum collationem congesserit. Quam quidem meam etiam propterea gratam literarum studiosis futuram esse spero, quod veteres Aristotelis editiones haud facile conquirentibus occurrunt. Me hac in re praeclare adjuvit virorum celeberrimorum, doctissimorum insignis humanitas, qui bibliothecis praesunt publicis Heidelbergensi, Gottingensi, Vratislaviensi, Friburgensi, Argentoratensi, et olim cum studiorum causa Heidelbergae, Gottingae, Vratislaviae commoratus eos adirem, et si quos postea vel coram vel per literas haec officia rogarem. Quibus maximas et nunc publice ago gratias, et semper habebo. Neque vero solum ab editionum praesidio, sed etiam a codicibus ornamentum lucubrationibus meis accessit. Joannes enim *Schweighaeuserus*, senex celeberrimus, cum Creuzerum fortuito de consilio meo loquentem aliquando audivisset, roganti mihi, aliunde sibi ig-

noto, collationem misit codicis Parisiensis praestantissimi cum Scholiis, omnia sua ipsius manu ad marginem exempli Nicomacheorum Bergiani diligentissime transscripta, subinde, quamquam rarissime, judicio de lectione interposito, cum et ipse ante plures annos hujus operis editionem meditaretur. Atque utinam edidisset vir doctissimus, ut Appianum, ut Polybium, ut Epictetum, ut Herodotum! Quanto nunc melius his libris consultum foret! Sed vel sic Aristotelem haud parum demeruisse censendus est; neque ego tantam humanitatem quo gratiarum genere prosequar, excogitare possum. Dilaudanda etiam mihi est, et nullo non gratiarum genere ornanda egregia *Passovii*, clarissimi viri, humanitas, qui rogatus a me, ut codicis Rhedigeriani collationem a me institutam absolvendam ab aliquo idoneo viro mihi curaret, ipse cum fratre tunc temporis studiorum causa Vratislaviae commorante hunc laborem et suscepit et accuratissima perfecit diligentia. Ad haec igitur subsidia Sylburgianam, sive potius Victorianam editionem diligenter recognovi, neque facile nisi urgente necessitate quidquam ibidem mutavi, nonnisi in interpunctione refingenda liberius versatus, quam ad saniores Buttmanni rationes revocare studui. Nam ut justa recensio instrui possit, plures etiam codices hujus operis et omnino Aristotelicorum omnium proferantur et excutiantur necesse erit. Atque haec altera erat muneris mei pars, in textu castigando collocata, cujus gene-

ris in omnibus scriptoribus edendis eadem diligentia esse debet. Alterum genus erat peculiare quiddam et pro diversa scriptoris conditione et usu diverse temperandum, quod quidem in primis ad modum pertinet in commentando et explicando adhibendum. Jam in Aristotele haec potissimum spectanda erant: esse scriptorem non expedito intellectu, non admodum frequenti usu tritum, commentatores nactum esse prioribus saeculis doctissimos, sed alia lege in commentando usos, quam quae nunc fere probatur et quorum commentarii magnam partem rari in bibliothecis appareant. Haec igitur respiciens ita in hac provincia administranda versatus sum. Primum difficiliora loca, quae longius meditandi tempus requirant, ne lectorem morentur, ita expedivi addita explicatione, ut promtum intellectum nunc habeant. Deinde Aristoteleae dictionis propria diligenter notavi, etiam interdum faciliora, quod non multi, qui hunc librum ad manus sumserint, interiorem cum Aristotele familiaritatem contractam habebunt, tum quod a lexicographis et grammaticis Aristotelis scripta adhuc justo minus usurpata deprehendimus et excussa. Postremum quidquid fructuosi in spissis priorum commentatorum voluminibus aut ad Aristotelis aut omnino ad antiquarum literarum cognitionem reperi, id non sine aliquo labore e magnis acervis nonnunquam tantum paucula grana protraxi, cum eorum commenta interdum integra transscriberem, saepius tantum verbo notarem,

sed ita, ut nihil notatu dignum plane omitterem. Quofactum est, ut quidquid majorum industria ad hos libros expoliendos excogitaverit, in commentariis meis et acuratiore editionum notitia huic volumini inclusa, diligenter repraesentatum uno quasi obtutu complecti possis, quod ut unicuique lectori ita inprimis iis acceptum fore confido, si qui existent, quod vehementer opto, qui post me hoc Aristotelis opus iterata cura exornandum suscipiant. Accedit veterum interpretum et Graecorum et Latinorum raritas, cum usu edoctus sim, quam paucis locis haec subsidia singula reperiantur, nedum conjuncta. De tota autem Ethicorum Nicomacheorum conformatione, causis et fontibus ut nonnulla in commentario meo significavi, ita uberius ibidem exponere consulto omisi. Non enim haec ratio placuit, qua multa sparsim tractanda fuissent, quorum vis, nisi conjuncta proponerentur, satis recte nec exponi posset, nec intelligi. Itaque librum peculiarem jam diutius meditor, quo de toto hoc genere explicaturus sum, et in nonnullis certe capitibus fortasse aliquanto melius, quam adhuc factum est. In qua quidem opera hanc potissimum rationem inii, ut Aristotelis doctrinam non revocatam ad ullius sectae decreta, nec ad formam meam aliquam antea mente conceptam, sed tantum ex ejus ipsius scriptis explicarem repraesentatam, nihil neque de aliorum neque de mea sententia interponens, hoc solum addens, quid omnino et communi Graecorum consuetudine, quid

e praecedentibus philosophis hauserit; quid denique novi ipse excogitaverit. Nam ad aliena praecepta haud semel haec Ethica redacta sunt, ut antiquiores taceam, nostra aetate a Garvio, Delbruckio, tum acutissime a Schleiermachero (in libro qui inscribitur: *Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre.* Eundem in commentationibus academiae Berolinensis nuper peculiariter de Nicomacheis tractasse nunc demum certior factus sum, necdum has disputationes introspexi), denique nuper admodum accerrimo judicio a Friesio, celeberrimis viris. Sed illa altera disquisitio, ni fallor, praecedere debebat, necdum a quoquam ita videtur esse adhibita, ut acquiescere possimus. Nam illam dubitationem a Patricio primum motam, num Aristoteles vere Nicomacheorum auctor sit, donec novis argumentis firmetur, pluribus verbis impugnare necessarium non duxi, cum nullis fere aliis rationibus nitatur, quam quod apud Diogenem Laertium diserta eorum mentio desideretur, deinde quod Cicero De Finib V, 5. ita de iis habeat. „*Quare teneamus Aristotelem et ejus filium Nicomachum: cujus accurate scripti de moribus libri dicuntur illi quidem esse Aristotelis, sed non video, cur non potuerit patri similis esse filius.*“ Quarum altera e Cicerone petita fere nulla, censente etiam Schleiermachero (in libro laudato pag. 154) videtur esse, altera perquam infirma. Contra pro Aristotele Nicomacheorum auctore plurima pugnant: communis antiquitus tradita persuasio, codicum et Graecorum Aristotelis

interpretum etiam Simplicii et Alexandri innixa auctoritate, totius operis sentiendi dicendique ratio, praestantia, cum Politicis Aristotelicis arctissima conjunctio; tum quod scripta in Aristotelis habita tanquam sua auctor hujus operis laudat, et vicissim haec Ethica in aliis scriptis Aristotelis ut ejusdem auctoris diserte laudantur. Atque haec quidem hactenus.

Jam finem faciam praefandi, si hoc unum addidero, praeter exiguum et ingenii et doctrinae meae modulum nihil tantopere rebus meis quantum otii penuriam nocuisse, quod ab aequo et intelligente harum rerum existimatore respectum iri confido. Nam dum domestica et publica institutione detineor, dum in ludo bonam diei partem consumo: non multum mihi temporis suppeditare solet ad Aristotelis scripta legenda, nedum emendanda, expolienda, illustranda; atque in lutulentis potius puerulorum scriptiunculis, quam in summi philosophi libris criticam exercere vacat. Quod ne quis ita accipiat, quasi hujus me mei vitae generis sanequam molestissimi poeniteat. Nam et libens obeo, et eum, qui non gloriabundus, ut hodie fere in hoc rerum tumore et inanium verborum strepitu fieri solet, sed qui strenue et prospero successu pueros ad doctrinae et probitatis elementa erudiat, pluris faciendum puto, quam qui vel doctos libros conscripserit; denique et ultro elegi. Accedit, quod nos, qui profitemur in florentissima hujus loci schola, cui a summis viris, quorum hoc munus est,

singulari cura prospicitur, et in qua bonarum artium studia docentium et discentium fervore cum maxime calent, nos igitur satis liberaliter tractamur. Sed neque illa, neque ulla alia impedimenta Aristotelem de manibus meis extorquebunt, cui ut bonam studiorum meorum partem impendere decrevi, ita aliquando, si quis deus et otia dederit et uberiorum subsidiorum usum, utiliorem, quam nunc licuit, operam me navaturum esse non despero.

Restat, ut viris humanissimis publice gratias agam, qui haud ita facilem, certe quidem molestam provinciam susceperunt pro me plagulas e prelo exeuntes emaculandi. Quo nomine optime de hac editione meruerunt *Baehrius* inprimis, philosophiae doctor, Heidelbergensis, reipublicae literariae a luculento eruditionis specimine commendatus in Creuzeri, communis nostri praeceptoris, meletematis inclusq, qui insigni literas adjuvandi studio commotus plagulas correctoris manibus emendatas iterata vice perlustravit accuratissime, et si qua menda relicta erant, sustulit; tum ornatissimus juvenis *Feldbausch*, seminarii philologici sodalis, popularis meus Mannhemiensis, qui in parte saltem hujus libri speciminibus typographicis emendandis operam impendit, quique idem haud semel libros, quorum usu hic carui, inspicere pro me et enotare sustinuit. Quorum perhumana diligentia hunc librum non usque qua-

que a mendis vacuum praestare potuerit, praeter communem humanitatis sortem negligentiamque operarum, ego quoque in causa sum, qui dum lente excogitata nimis festinante propter otii angustias calamo in chartam conjicio, ipse typothetae haud semel errorum auctor exstiterim. Scribebam Rastadii decimo quarto Calendas Apriles MDCCCXX.

Notitia codicum, editionum, versionum et commentariorum ad Aristotelis Ethica Nicomachea scriptorum, eorum potissimum, qui in hac editione adornanda sunt adhibiti.

I.
CODICES.

Codices Nicomacheorum ab Andronico paraphrasta, Graecisque commentatoribus usurpati plerumque e codicibus adhuc comparatis aut editionibus veteribus habent, quibuscum consentiant, ut ex eodem fonte, quo ii, ad quorum fidem editiones nostrae recensitae sunt, emanasse videantur. Semel tantum, si recte notavi, lectio affertur ab Eustratio alibi non obvia ad IX, 4, 6. Reliquos codices adhuc collatos, quorum quidem aliqua notitia dari potest, deinceps enumerabo. Nam de codicum conditione, quibus veteres interpretes Latini, primique editores usi sunt, nonnisi ex iis ipsis libris existimari, neque quidquam disertius afferri potest. Neque codicum catalogum in bibliothecis latentium a Buhlio diligenter confectum (Op. Arist. ed. Bip. t. I. p. 190) huc transscribi opus erit. Sed collati a viris doctis hi fere sunt.

1. Victoriani copiosi et praestantes. In praefatiuncula lectionis varietati in editione priore praemissa non accuratius quidem de iis loquitur, sed in notis ipsis haud semel vocat codices fideles et pervetustos. In

alterius tamen editionis animadversionibus plura de iisdem attulit; at ne ibi quidem ordine et ratione, sed mentione hic illic facta. Itaque ad II, 1, 2. calamo exaratos libros appellat, quos multos et vetustos admodum se vidisse affirmat; iisque postea duo e Graecia erutos accessisse dicit. Ad III, 1. p. 125 magnum antiquorum librorum numerum in manus suas venisse; itemque ad VII, 7. magnum se numerum exemplarium adspexisse. In eadem editione etiam plures adhibuit codices, quamin illa priore. Affirmat enim ad VI, 5. p. 337 praeter illos, qui olim in manus suas venissent, nonnullos se postea vidisse.

2. Turnebiani plerumque consentientes cum Victorianis, quod et res ipsa docet et Turnebus diserte indicat in fronte lectionum varietatis editioni suae annexae.

3. Lambini. In praefatione editioni priori praemissa Lambinus, se optima et emendatissima exemplaria non solum typis excusa, verum etiam manu scripta conquisivisse, explorasse, consuluisse significat; neque tamen accuratius describit, neque, praeter duos solos nominatim enumerat. In editionis alterius notis in Zwingeriana repetitis ad I, 2. p. 12 ed. Zwinger. ad manuscripta prius a se comparata accessisse dicit Coloniensem longe optimum, cumque Romae se esse nactum. Ad III, 7. p. 146 librum quendam Germanicum nominat; denique ad IX, 8. p. 600 librum manuscriptum, quem Romae se nactum dicit. Quibus diversis locis, quantum conjicere licet, unum eundemque codicem, id est, Coloniensem illum significavit. Accedit codex Marcelli II. pontificis maximi, unde lectionem affert ad IV, 4. p. 212. cujus in editione priore mentio non injicitur. Duo sunt igitur Lambini codices, quos nominatim a se inspectos laudat, alter Coloniensis, alter pontificius. Nam alterum codicem pontificium non ipse contulit, sed tantum lectionem aliquo loco secum Amiotium inde communicasse sribit ad III, 8. p. 167.

4. Camerarii codex nominatur quidem in ejusdem commentariorum titulo, neque tamen usquam ibi reperitur accuratior descriptio, neque crebrior ejus mentio injicitur. Primum laudatur in commentario ad III, 1.

5. Zwingerus lectionem affert vetustissimi codicis Sambuci alibi non memorati, ad III, 8. p. 168.

6. Giphanius codicem sibi ab erudito theologo concessum narrat ad VIII, 9. p. 674 comment., neque quidquam ulterius addit. Eundemque etiam alio loco significare videtur ad IX, 3. p. 719.

7. Wilkinsonus tres contulit codices, Joannis Mori episcopi Eliensis (nota El. ut in Wilkinsoniana, ita in hac quoque editione signatum), alterum Collegii novi Oxoniensis (C. N.), tertium Collegii Corporis Christi (CCC), qui quidem e lectionis varietate judicanti non videbuntur contemnendi; plures quoque lectiones exhibent aliunde nondum notatas. Sed cum Wilkinsonus de eorum aetate et scripturae genere nihil moneat, neque integram lectionum varietatem, etiam mendosarum, accurate notasse videatur, ut nescias, an fortasse, dum bonas lectiones solas decerperet, vitia occultaverit, de codicum conditione aut auctoritate nihil certi definiri potest.

8. Parisiensem bibliothecae regiae N. 1417 contulit V. Cl. Jo. Schweighaeuserus, quem diligentissime scriptum esse et Schweighaeuserus affirmat et collatio ipsa accuratissime facta ostendit. Paucissima enim in eo scribendi vitia deprehendis. Atque etiamsi lectionis non ea est in Ethicorum codicibus varietas, ut plures eorum quasi familias et genera certo discrimine notare possimus, tamen Parisiensis ille ad Venetam II. sive Aldinam minorem et Veterem Interpretem Latinum ut plurimum se applicat. Insunt in eodem Scholia interlinearia, sed non magni illa quidem facienda. Sunt enim plerumque ex Aspasio, vel Eustratio verbo tenus

desumta, ut plurimis locis indicavi, alios notare locos omisi, ubi postea idem observavi.

8. Praeter hunc codicem etiam alius hujus editionis ope nunc primum publici juris fit, Vratislaviensis in bibliotheca Rhedigeriana asservatus, chartaceus, literarum ductibus si non elegantibus, tamen satis claris, decimum quintum saeculum non antevertens, et Passovio e scribendi genere conjicienti in Italia exaratus. Non plane contemnendus est ille quidem, sed in extrema operis parte multis librarii erroribus inquinatus.

9. Notitiam aliquot codicum Parisiensium insigni humanitati debeo Henrici Hasii Saxonis, ornatissimi viri, quam lectori invidere nolo. Is igitur ante aliquot annos Parisiis studiorum causa commoratus, cum et ipse Aristoteli, atque inprimis his Ethicis operam dicare sibi proposuerit, per literas mihi significavit, contulisse se codicem bibliothecae regiae N. 1854 saeculo duodecimo scriptum, multisque scholiis ornatum, plerumque cum 1417, quem Schweighaeuserus contulit, consentientem. Esse ibidem Nicomacheorum codicem 1853 sequioris aevi; tum 2023, Demetrii Chalcondylae manu exaratum, quem quidem tunc temporis, cum literas ad me daret, Hasius nondum comparaverat.

II.

EDITIONES.

1. Aristotelis ethica ad Nicomachum Graece s. a. vetustissima ed. in folio. Buhle in catalogo editionum Bipontinae praefixo t. I. p. 248.

2. Editio princeps operum Aristotelis Venetiis apud Aldum Pium Manutium 1495 — 1498 5 voll. in fol. min.

Aldina major plerumque appellatur, in nostra editione, ut in Wilkinsoniana, Ven. I. Editio est ad criticum usum gravissima, neque tamen accuratiore diligentia castigata, sed plane, ut videtur, codicum auctoritatem sequens, critica in singulis certe quidem locis

non admodum adhibita. Quapropter non sine vitiis est et librarii et typographi, hac saltem parte, quae Ethica continet.

3. Aristotelis ethica Nicomachea Graece. Lovanii apud Theodor. Martin. Alostensem mense Octobr. 1513. 4. — Nancisci nondum potui.

4. Aristotelis opera per Des. Erasmum Roterodamum. Basil. apud Bebelium. 1531 fol. 2. voll. (Basileensis I.).

5. Basileensis altera 1539 fol. per Bebelium et Isengrinium. (Bas. II.).

6. Basileensis tertia per Bebel. et Isengrin. 1550 fol. (B. III.).

Quae quidem tres editiones in Ethicis certe Nicomacheis, si a paucis locis recesseris, in quibus Bass. III. a binis prioribus dissentiat, totae sunt ad Aldinam I. expressae, ut vel vitia typographica sint servata. Erasmus in primae editionis praefatione praesidia enumerans, quae sibi ad manus fuerint, Ethica, inquit, ad Nicomachum recte habebant, nec admodum egebant emendatoris industria. In Bas. III. Isengrinius cum reliqua subsidia, quibus usus sit in praefatione, exponit, tum haec praecipue ad Ethica emendanda adhibita nominat: Flacci Illyrici adnotationes sibi communicatas in Moralia et Conradi Gesneri exemplar multis in locis ab ipso emendatum.

7. Aldina cum commentariis Graecis. 1536 fol. tota ex Aldina I. expressa. (In nostra editione: Venet.).

8. Aristotelis Ethica ad Nicomachum Graece. Excudebat Tiletanus. Paris. 1538. 4. Ibid. 1540. — Nondum vidi.

9. Aristotelis de moribus ad Nicom. lib. X. (cum praefatione Jo. Sturmii) Argentorati apud Wendelinum Rihelium 1540. 8. — Ad Aldinam facta.

10. Aristotelis de moribus ad Nicom. libri X. a Petro Victorio editi. Florentiae apud Juntas. 1547. 4.

Haec editio est, cujus textum et Sylburgiana refert et nostra editio potissimum sequitur. In praefatione ita de opera sua, nec immerito gloriatur: „Quae potui nunc vulnera sanavi, curavique, ut plurimis maculis sublatis, multo nitidiores hi libri inprimerentur. Non pauca enim verba ac totas sententias, quae desiderabantur, restitui: nonnulla etiam, quae, cum scholia declarationesque quondam fuissent, importune in seriem verborum auctoris irrepserant, e non sua sede exturbavi: magnum praeterea numerum vocum, quae depravatae erant, correxi et emendavi. Atque haec omnia ex vetere illo meo labore, accurataque horum librorum lectione hausi.“ Ad calcem sunt adjectae aliquot paginae variarum lectionum et observationum. De codicibus suis, quorum ibi Victorius mentionem facit, supra in codicum notitia locutus sum. Neque solum codicum, sed etiam veterum interpretum se rationum habuisse Victorius scribit, inprimis antiquae illius rudis et incultae tralationis, cujus se accurate dicit lectionem perspexisse, quia mira simplicitate verbum ex verbo omnia exprimat. Argyropyli quoque indicium, hominis Graeci philosophiaeque inprimis periti, non parvi ponderis apud se fuisse. Aretini vero interpretationem non citat plurimis, ut dicit, conjecturis intelligens, non satis fidele eum habuisse exemplar.

11. Aristotelis Opera studio Baptistae Camotii, Graece. Venetiis apud Aldum filium, 1551 — 1553. 8. 6 voll.

Audit haec editio plerumque Camotiana sive Aldina minor; apud Wilkinsonum et in nostra editione Ven. II. Tomus V. anno 1552 excusus praeter alia etiam Ethica Nicomachea continet multo emendatius descripta, quam in Ven. I., lectione multis locis ab eadem discrepante. Turisani praefatio huic volumini praemissa commendat opus Aristotelicum ab utilitate et praestantia argumenti, neque tamen de subsidiis in hac editionis

parte adhibitis quidquam affert. Cum Victoriana fere magis consentit, quam cum Aldina majore, ut editores Victorii operam in usum suum convertisse videantur.

12. Aristotelis de moribus ad Nicomach. lib. X. Graece. Paris. 1554. Apud Turnebum. 4.

Praemissa est Victorii ex ejusdem editione repetita et praefatio et lectionum varietas cum observationibus. Textus ad eandem conformatus. Ad calcem adjecta est lectionis varietas e codicibus enotata a Turnebo, non satis copiosa illa quidem, nec fere quidquam novi afferens.

13. Aristotelis de moribus lib. X. ita Graecis interpretatione recenti cum Latinis conjunctis, ut ferme singula singulis respondeant, in eorum gratiam, qui Graeca cum Latinis comparare volunt. Paris. 1555. Apud Turneb. fol.

Textus idem est, qui in antecedente. Versionem, de cujus indole infra mentio fiet, a literarum quodam studioso sibi communicatam editor dicit. Repetita est haec editio aliquoties typis Heidelbergensibus Ludovici Lucii et Basileensibus Oporini.

14. Aristot. de morib. ad Nicom. lib. X. cum variis lectionibus in fine adjectis. Argentorati. Excudebat Wendelinus Rihelius. 1554. 8. Ibidemque 1556. 8. et apud Josiam Rihelium 1563. 8.

Non tam criticae sunt hae editiones, quam doctissimus putavit bibliothecae Graecae Fabricianae editor. Textus enim e Victoriana est expressus, indeque lectionis varietas et observationes sunt transscriptae. Quidquid igitur in bibliotheca Fabriciana de earum auctore praedicatur, non ad Sturmium sed Victorium referendum est. Sturmius nihil nisi brevem praefationem addidit, eandem, quae in Argentoratensi editione legitur 1540. excusa.

15. Aristot. de moribus ad Nicom. lib. X. Graece cum Petri Victorii et Guil. Morelii variantibus lectio-

nibus. Paris. apud Guil. Morel. 1560. 4. — Mihi comparare nondum potui.

16. Zwingeriana, quae primum prodiit Basileae. 1566. 4. Altera ejusdem editio, qua quidem ego usus sum, ita inscribitur: Aristotelis Ethicorum Nicomacheorum libri decem ex Dionys. Lambini interpretatione Graecolatini, Theod. Zwingeri argumentis, scholiis, tabulis, quin etiam novis methodice illustrati. Theophrasti item Eressii morum Characteres, interprete Cl. Auberio Triuncuriano; Pythagoreorum veterum fragmenta ethica a Gul. Cantero Ultrajectense conversa et emendata. Index rerum et verborum locupletissimus. Basilae Eusebii Episcopii opera. 1582. fol.

Textus Victorianam et Turnebianam potissimum sequitur, pluribus tamen locis ex Lambini interpretatione Latina et observationibus refictus. Notae docti sunt hominis et ad eruendas obscurae Aristoteleae orationis sententias valde acuti. Neque tamen multa affert a prioribus interpretibus ignorata aut accuratiore rerum vel verborum investigatione insignita. In tabulis, quae singulis capitibus singulisque libris sunt praefixae, sententias, quas Aristoteles coarctavit densissimas, priorum interpretum more laxatas unamquamque ad syllogisticam formam redigit. Quod etsi acutissima diligentia fecit et plurimis hoc genere usis etiam dilucidius, puto tamen ab attento lectore, neque plane indocto Aristotelem nudum, quam ejusmodi explicationibus oneratum minori temporis dispendio et legi posse et intelligi. Quam quidem sententiam et de similibus antiquiorum interpretum Latinorum studiis acceptam volo. In praefatione satis prolixa primum tractat de philosophia morum universa, ita ut veterum philosophorum de ea doctrinas persequatur cum Christiana ratione comparatas; deinde de philosophia morum Aristotelica. Tum Patricii de Nicomacheis sententia Aristoteli hoc opus abjudicantis Discuss. Peripat. t. I. lib. 4. refutatur integra

transscripta. Quod quidem non erat tam difficile factu, cum rationes a Patricio prolatae aut nullae sint, aut admodum debiles. Sequitur argumenti hujus operis expositio, pluraque de ejusdem cum Politicis conjunctione, atque de methodo in his libris Aristotelicis non definitiva, nec compositiva sive synthetica, sed resolutiva sive analytica, id est, ea, quae a rebus externis ad causas internas, a principiatis, ut dicit Zwingerus, ad principia ascendat.

17. Victoriana altera hoc titulo: Petri Victorii commentarii in decem libros Aristotelis de moribus ad Nicomachum positis ante singulas declarationes Graecis verbis auctoris, iisdemque ad verbum Latine expressis. Florentiae ex officina Juntarum. 1584. fol.

Textus idem est, qui in Victoriana priore, etsi ab eadem locis aliquot recedit, sed tam paucis, ut vel casu, vel typographi errore factum putaveris. Commentarii in eo potissimum versantur, ut enuntiationes Aristoteleae orationis explicando dilatandoque aperiant, optimo dicendi genere, et aliorum veterum auctorum locis aut ad Aristotelem explicandum adhibitis aut ipsis explicatis hic illic insigniti, et omnino Victorio digni. Sed plura quoque insunt, quae commodius viva voce ab horum librorum interpretibus proferri, quam literis mandari judicaveris. In praefatione primum quorundam suspicionem attingit, dubitantium, num haec Nicomachea vere Aristotelem auctorem habeant. Quam rem sollicitandam negat, praesertim cum Simplicius, magnus vetusque Aristotelis interpres de hoc, ut communis sententia sit, senserit, neque minus Alexander quoque singularis quidam amator philosophiae, et qui studium omne suum posuerit in monumentis ejus declarandis. Deinde de Eudemeis loquitur et Eudemo, unde illi libri nomen suum habent, Aristotelis familiari. Postremum vir praestantissimus ita de opera sua in his libris collocata exponit: „Volo etiam tibi, amice lector, cog-

nitam esse rationem omnem hujus longi laboris. Plures enim jam sunt anni, quibus ego opus hoc de moribus summi doctoris amare coepi et quo magis partem aliquam ipsius manibus tenebam, accurateque legebam, eo magis amore illius incendebar et quam magnus fructus ex lectione ejusdem capi posset perspiciebam. Cum igitur aliquid ita me profecisse putarem, volui experiri, an possem in eo declarando studiosis bonarum artium adolescentibus aliquid prodesse, sanctissimaque hac disciplina ipsos instruere: in quo plurimum temporis consumsi. Cum vidissem autem auctam nonnihil esse in me facultatem hanc, ausus sum, crescente in me cotidie desiderio excolendi optima ingenia, labores, quos sustinuissem in conatu hoc meo, publicare. Unum vero in primis arduum et molestum mihi fuit, valde repugnans illud quidem conatibus his et honestis studiis, senectus inquam summa et gravis. Huic autem rei succurrit vetus amicus meus, singularis ingenii vir, nec minoris eruditionis, Carolus Oricellarius.“ In fine totius operis laudat optimus vir Simonem quoque Rocchem, egregium grammaticum, qui et Graecum et Latinum exemplar philosophi exscripserit, et ut omnia integra et vacua exirent ab omni mendo, curaverit.

18. Sylburgiana, quae quid ferat in titulo ita indicatur: Aristotelis Ethicorum ad Nicomachum libri decem. Opera doctissimi viri Petri Victorii emendati. Additae in fine praeter varias lectiones a Victorio enotatas, aliae quoque scripturae diversitates e Basileensi, Veneta et aliis editionibus; emendationes etiam nonnullae ex doctorum virorum observationibus. Ad haec index capitum et rerum ac verborum notatu digniorum bina inventaria, alterum Graecum, alterum Latinum. Francofurti. Apud heredes Andreae Wecheli. 1584.

Primo loco est Wecheli heredum praefatio significantium, Venetam collatam esse editionem Camotii (Ven. II.) et Basileensem Michaelis Isengrinii (Est

Bass. III.), tum etiam Zwingerianam et interpretationem Lambini; seque in omni hac editione adornanda usos esse opera Friederici Sylburgii. Sequuntur Victorii et Sturmii praefatiunculae e Victoriana priore et Argentoratensibus transscriptae, tum etiam Ludovici Vives, easque locus excipit Diogenis Laertii adscitus, quo Aristoteleae doctrinae rationem exponit. Textus emendatissime expressus est, editionumque a Sylburgio instituta comparatio, si non absoluta, tamen satis copiosa; ejus notae paucae sunt eae quidem, sed ut accuratam auctoris eruditionem facile agnoscas.

19. Casauboniana, primum prodiens Lugduni apud Guil. Laemarium. 1590. 2 tom. fol. et postea aliquoties repetita. Equidem usus sum exemplo hujus editionis Aureliae Allobrog. excuso apud Petr. de la Roviere. 1605. 2. voll. fol.

In praefatione Casaubonus graviter in eos invehitur, qui saeculo suo novarum rerum cupidi antiquorum philosophorum auctoritatem evellere studerent. Quorum conatus non facilius retundi posse dicit, quam si viri docti veterum philosophorum scripta suo nitori penitus restituere elaborarent. „Id quidem, pergit, parum digne adhuc a doctissimis viris, qui post veluti renatas litteras vixerunt, praestitum esse, vel nova haec Aristotelis, ut de Platone nihil nunc dicam, editio planum testatumque faciet: quae cum eo consilio ab optimis viris et juvandae rei litterariae cupidis esset suscepta, ut cum Graeco contextu fideliorum ac politiorum interpretum versiones conjungerentur: ubi ad rem ventum est, piget dicere, quam pauci libri ita tractati a nostris hominibus et conversi reperti sunt, ut non adhuc eruditi alicujus et industrii, navique interpretis operam manumque desiderent.“ Jam votum addit, quod hodieque repetere licet. „Utinam vero, inquit, quod patrum nostrorum memoria fuit in Anglia, etsi irrito conatu, a tribus viris, Latomero, Grocinio et magno

illo Thoma Linacro institutum, ut ad illustrandam Aristotelis philosophiam et vertendos denuo ejus libros, societatem jucundissimi et fructuosissimi laboris inirent: id, inquam, o utinam nostra hac aetate vigiliis et industria doctorum, qui nunc sunt, virorum et magni alicujus. Principis liberalitate effectum liceat videre: dux namque et auctor opus est, bonus nimirum aliquis et litterarum ac boni publici amans Princeps, cujus auspiciis tam praeclarum et vere regium opus institui ac perfici possit." Denique de hac ipsa sua editione ita disserit: „Ad hujus expolitionem cum ab amicis viris, qui eam curarunt, etiam atque etiam rogatus essem velut symbolam conferre: etsi etiam iis adminiculis parum suffultus, quae ad tantum opus desiderantur, feci tamen non invitus, ut operam aliquam in recensendis ipsis scriptis ponerem: et cum variantis scripturae diversitates, quas vel editionum collatio peperisset, vel aliquot veterum codicum, qui mihi ad manus erant, tum meas etiam locorum aliquam multorum emendationes ad oram libri annotarem. Quo in negotio haud sane ita facili etsi non plus temporis est impensum, quam quantum partim operae vix aliquando interjungentes, partim aliae occupationes nobis concedebant: spero tamen non defuturos gratos homines. . . . Is enim auctor est Aristoteles, quem vel minimum juvisse aliquam fortasse laudem mereatur: nedum tot locis emendasse, quot sunt a nobis partim librorum ac veterum interpretum ope, partim alia ratione correcti, foede in omnibus editionibus ne ea quidem excepta, quae nuper ab eruditissimis hominibus est profecta, depravati." Vides igitur Casaubonum ex ejus ipsius verbis etsi laudabilem, tamen pro rei magnitudine non admodum luculentam Aristoteli operam praestitisse. Textus Ethicorum ut plurimum est Victorianus; subinde ex alia editione lectio praeter Victorianam adscita. In margine veterum editionum diversae lectiones passim sunt adscriptae;

codicum, quos Casaubonus sibi ad manus esse dicit, in Ethicis Nicomacheis quidem nulla mentio, ne vestigium quidem est.

20. Aristotelis Ethicorum sive de moribus ad Nicomachum libri X. Studio Mathiae Bergii 1591. Francofurti apud heredes Wecheli. Editio altera emendatior 1596.

Textus est Sylburgianus vel potius Victorianus, neque tamen usquequaque emendate expressus. Lambini interpretatio adjecta multis locis est reficta, saepius non male; sunt tamen etiam loci, quibus non emendata, sed vel mutata sit sine causa, vel etiam deterior facta. Variarum lectionum collectio ut facta potissimum ad Sylburgianam, ita plurima supplenda reliquit. Bergii ipsius de lectione judicia minori cura fusa sunt; paucae certe quidem ejus sunt notulae, ingenii aut eruditionis impendio non admodum insignes. In praefatione omnino de bonae versionis virtutibus prudentissime exponit, ad eamque quasi normam Latinas Ethicorum interpretationes exigit, atque: „optari tamen, inquit, etiamnum potest versio Aristotele digna et studiosis apta, id est, quae sit et propria ac pura et fidelis et denique accomodata auctori, quae tria in hoc genere interpretationis religiose observanda videntur: et vero quorum trium aliud alii deest ex novem illis jam indicatis versionibus, ac nulli non ex illis aliquid.“ Nam Muretum non totum hoc opus, sed unicum tantum librum vertentem paulo infra excipere videtur: reliquisque interpretibus longe praeferendum dicit.

21. Aristot. Ethicor. ad Nicomach. libri X. ab Antonio Riccobono Latine conversi, capitum partitionibus, ac periochis distincti, illustrissimo Marco Cornelio, patricio Veneto, Patavii episcopo cum commentariis dicati. Francofurti. Apud heredes And. Wecheli. 1596. 8.

Textus est Victorianus, versio Latina non inele-

gans, si genus dicendi spectas, ad Lambinianam proxime accedens. In commentariis Aristotelis brevitatem dilatando expedire studet; eorum, quae in singulis capitibus praecipiuntur, numerum subducens, multaque loca transscribens e Francisci Piccolominei Senensis Decem Gradibus Philosophiae, quae ad Aristoteleam rationem explicandam apta visa essent. In praefatione plura affert de civilis doctrinae indole et ratione, quoque modo cum ceteris philosophiae partibus cohaereat; tum de auctore Nicomacheorum ita, ut Piccolomeneo potissimum duce Patricii rationes refellat Aristotelem esse negantis. De Nicomacheorum nomine hoc tradit Piccolomineus in Introductione libri supra laudati cap. 12, cum veteres nonnunquam libros inscribere consuerint, nomine alicujus sibi valde vel amicitia vel sanguine conjuncti, vel cujus conditioni essent accomodati, servasse hoc Aristotelem nominantem libros de moribus non ad Nicomachum sed Nicomachios, non ad Eudemum sed Eudemios: ipsumque usum esse filii nomine non solum ob dilectionem, verum etiam maxime ut indicaret disciplinam hanc accomodatissime versari inter parentes et liberos. Ad extremum, quid singuli libri contineant, Riccobonus in praefatione enarrat.

22. Aristot. Ethicor. ad Nic. libri quinque priores Graece, cum nova interpretatione, comment. et quaestionibus Tarquini Gallutii Soc. Jes. Paris. apud Sebast. Cromoisy. 1632. fol. — Ejusdem in libros V. posteriores nova interpretatio, comm. et quaestion. ibid. 1645. fol. — Nondum ad manus habui hanc editionem.

23. Arist. Eth. ad Nic. libri decem. Cum Dionys. Lambini versione Latina a Mathia Bergio interpolata, cura Samuelis Rachelii, cujus etiam praemissa est in universam Aristotelis philosophiam moralem introductio. Helmstadii. 1660. 4.

Textus, versio Latina, syllabus variarum lectionum,

haec omnia e Bergiana transscripta. Introductio nihil habet aut novi aut reconditi.

24. Aristotelis Opera omnia. Graece et Latine, auctore Duval Pontesiano phil. Gr. et Lat. in academia Paris. professore. Lutetiae Paris. 1619. fol. 2 voll. — Quartum idque ultimum prodiit 1654. 4. voll. fol.

Nihil admodum in hac editione ad poliendа et exornanda Aristotelis scripta praestitum est. Textus enim cum versionibus et varietate lectionis ad marginem adscripta totus e Casauboniana est expressus. Synopseos analyticae cuique volumini ab editore praemissae non magnus est usus.

25. Aristot. Eth. Nicomacheorum libri X. Graece cum Lat. interpretatione Dionysii Lambini, curante cum notis Guil. Wilkinson. Oxonii e theatro Sheldoniano. 1716. 8. non 4, ut in bibliotheca Fabricii Graeca notatur.

Editio est nitidissima, atque satis emendata. Notae nihil fere continent nisi varietatem lectionis e tribus codicibus, et veteribus editionibus notatam, quas quidem Wilkinsonus primus accuratius excutere coepit, sed ne is quidem ea diligentia, ut ego hoc labore supersedere potuerim. Multa enim notatu digna omisit, ut, quicunque nostram comparaverit cum illa, videbit. Ad declarandam Aristotelis rationem aut orationem nihil fere adtulit.

III.
VERSIONES.

1. Antiquissima est omnium, quam vulgo Thomae Cantipratano adscriptam vindicavit Guilelmo de Morbecka Brabantino circiter annum 1270 factam Schneiderus in praefatione ad Aristotelis Historiam animalium. Quae quidem versio verbum de verbo reddens, nomine Veteris Interpretis in hac nostra editione notata codicis auctoritatem habere debet. Mihi duo ejus-

dem exempla ad manus erant, velim plura fuisse, cum inter se ipsa haud semel dissentiant. Alterum sic inscribitur: Textus ethicorum aristotelis ad nycomachum juxta antiquam translationem cum familiarissimo in eundem commentario N. bonespei sedulitate. 4. In versionis fine est: „finit liber ethicorum aristotelis ad nycomachum interprete (ut quidem asserunt) fratre henrico Kosbein ordinis praedicatorum." Ubi notandum est auctorem hujus antiquae translationp isici Henricum Kosbein. Tum in fine totius voluminis haec leguntur: „En actum fuit hoc opus ethicorum memorabile recenter in alma parrhisiorum achademia per vigilantissimum Impressorem Anthonium bonemere morantem in vico divi Jacobi sub signo christifere virginis marie. Idque expensis honesti viri Dionysii roce bibliopole fidelissimi. |Anno virginei partus MDIX. mensis septembris." Est autem haec editio multis mendis contaminata. Emendatior est altera, qua usus sum ita inscripta: „Decem librorum moralium Aristotelis tres conversiones: prima Argyropyli Byzantii, secunda Leonardi Aretini, tertia vero Antiqua per capita et numeros conciliate: communi, familiarique commentario ad Argyropylum adjecto. Ex secunda recognitione." In fine voluminis: „absoluta sunt impensis, sumtibus et diligentia Henrici Stephani in almo Parisiensium studio 1505. 5 die Augusti."

2. Aretini, primum Romae edita 1473 postea alibi iteratis vicibus repetita. Ego Stephaniana editione usus sum modo memorata, atque ipse quoque, quod Victorius dicit, expertus sum, non satis fidele exemplar expressisse videri Aretinum. Consentit cum Aldina I. plerumque; et cum Graecorum verborum vestigiis non tam presse insistat, tantum usum, quantum Vetus Interpres, non praestat.

3. Argyropyli versionis primum ut videtur 1478 prodeuntis duobus exemplis usus sum, quorum tamen

nullum memorabile discrimen inveni, Stephaniana illa, tum seriore item Lugdunensi cum Jacobi Fabri Stapulensis annotationibus. Apud haeredes Simonis MDXXXV. 8. Annotationes eaedem sunt, quas et Stephaniana continet scholastico plerumque docendi genere conscriptas, ita tamen, ut, si quid ex alio scriptore apud Aristotelem aut ex historia affertur, quamvis tenuiter explicetur.

4. Perionii 1540 edita, multis auctoris erroribus conspicua, qui etiam dum Ciceronianus esse vult, ab Aristoteleo dicendi genere nimium quantum recessit. Lambinus multus est in ejus erroribus indigitandis et emaculandis maximam partem tam apertis, ut pluribus verbis ad eos refellendos non sit opus. Quapropter nullam fere ejus rationem habui. Correxit Grucchius denuo editam 1552. Lutet.

5. Feliciani multis partibus priore quidem melior, Venetiis 1542. 8. edita, sed neque ea magnum usum praebet, nisi quis in locis Aristotelis controversis testium nomina stipare amet. Nova certe quidem subsidia in hac versione concinnanda non sunt adhibita, neque prae ceteris ulla laude excellit.

6. Turnebianae editioni adjecta versio auctore non nominato verbum fere de verbo reddit, neque vero tam simplici, ut Vetus Interpres fecit, et Latinitatis incuriosa ratione, sed dilectu aliquo Latinorum verborum habito, quo factum est, ut contorta exstiterit et obscura.

7. Lambini primum prodiit cum ejusdem adnotationibus Parisiis ex officina Joannis Foucherii. 1558. 4. Cujus quidem editionis non fit mentio in bibliotheca Graeca Fabricii.

In epistola nuncupatoria ad Franciscum Turronium Cardinalem docemur, hujus ipsius ad privatos usus Lambinum hanc versionem instituisse, cum pluribus aliis viris doctis in Cardinalis illius literarum et literatorum, ut videtur, amantissimi familiaritatem receptum: postea Adriano Turnebo, Lodoico Corrado et Paulo Manutio

suasoribus publici juris fecisse. In praefatione ubi priorum interpretum, Perionii praesertim et Grucchii versiones exagitavit, de operis sui ratione et subsidiis his verbis exponit: „Primum Aristotelis sententiam quam apertissime et fidelissime potui oratione Latina expressi: deinde orationis genere usus sum humili, presso, subtili, tenuiter limato et ad docendum quam maxime accommodato. Tum optima et emendatissima exemplaria non solum typis excusa, verum etiam manu scripta conquisivi, exploravi, consului: lectionis varietatem diligenter consideravi, eamque in meis adnotationibus eo consilio proposui, ut tu lector erudite de veritate scripturae judicares. Postremo multos locos partim veterum codicum fide ac testimonio fretus, partim conjectura quadam ductus emendavi." Quae quidem promissa si non omnia, tamen magnam partem perfecit et omnino Lambinus, praesertim cum commentatoribus se praecedentibus comparatus, praeclaram Aristoteli operam navavit. Versio ejus ut plurimum satis recta est, Latina et dilucida, ut inprimis eorum, qui Latinas interpretationes ad sensum Graecae orationis citius explorandum consulunt, usibus inservire possit. Quapropter etiam passim emendatam in hac nova editione repetendam curavi, etsi non ab omni parte placuerat. Nervosam certe quidem Aristotelis brevitatem, sententiarumque adstrictam densitatem non admodum refert.

8. Simonis Simonii Lucensis versionem libri I. Nicomacheorum cum eximio commentario Genev. 1567. 4. a Fabricio laudatam oculis nondum usurpavi.

9. Mureti interpretatio libri Ethicorum quinti primum prodiit Venet. 1571. 8. deinde 1583 repetita in ejusdem Nicomacheorum commentariis.

Rationem, quam ipse in hoc libro vertendo secutus sit et omnino in toto hoc genere sequendam putet, ita vir doctissimus in praefatione indicat: „Dedi autem operam, quantum quidem in me fuit, ut Aristotelis non sententiam modo exprimerem, sed genus ipsum dicendi,

quoad liceret, imitarer. Nam cum suo quisque modo et loquatur et scribat, aliosque angusta, pressa, concisa, alios ampla, copiosa, redundans delectet oratio: non satis probo consilium eorum, qui cum Aristoteles siccitatem quandam tenuitatemque dicendi, contra Cicero copiam et ubertatem adamaverit, neque quidquam tam dissimile sit, quam eorum inter se dicendi genus, Aristotelem tamen interpretantes, quia se quam possunt Ciceronis simillimos esse cupiunt, quae ab illo et breviter et subobscure dicta sunt ea hujus more dilatant atque diducunt. Ego an quod volui assecutus sim nescio, aut potius id non assecutum me, scio: certe quidem quod in hoc genere optimum est, id me secutum esse, ac propositum habuisse confido." Egregia est interpretatio, emendata, Latina, Aristoteleae orationi accuratissime applicita, atque, quod difficillimum in hoc genere est, nihil habet insolens, nihil factitii. Dolendum est Mureti vertendi studium intra hunc solum librum substitisse: nemo enim adhuc melius Aristotelem vertit.

10. Petri Martyris commentar. Ethicor. Nicomacheor. Tiguri 1563. 4. memorat Fabricius in Bib. Graeca. Bergius in editionis suae praefatione eundem Martyrem in numero interpretum habet. Librum nondum inspicere mihi licuit. — A Bergio tanquam interpres nominatur Victorinus quoque Strigelius, cujus tamen paraphrasin potius, quam justam versionem esse dicit Fabricius editam Lipsiae. 1572. 8.

11. Camerarius non totum quidem Aristotelis opus, sed magnam tamen partem in commentariis suis vertit Latine, id est, septem posteriores et partem tertii maximam.

Est versio luculenta, Muretina quidem inferior, Lambinianae non postponenda, sed ab auctoris verbis longius recedens, sed nonnunquam deteriores lectiones sequens, sed impeditior, ut mihi quidem videtur, neque tam dilucida et exposita quam Lambini interpretatio.

Postremum de toto hoc versionum genere illud mihi observare videor. Etsi nullius vel doctissimi interpretis diligentia veteres ita exprimere potest, ut non ab eorum praestantia magno intervallo sejungatur, tamen in Aristotele prae ceteris philosophis Graecis, quod fortasse minus aliquis putaverit, Latinae versiones vel satis bonae cum Graecis comparatae sordere videntur. Tam aptus Graecus sermo est ad acutissimorum inventorum subtilitatem declarandam nativa et sua quadam laude, tam acerrimum propriorum verborum delectum Aristoteles adhibuit.

His Latinis addenda est Garvii, celeberrimi philosophi, versio vernacula (2 voll. 8. Vratislaviae 1798. 1801), qua quidem vir doctissimus ut popularium nostrorum usibus laudabili instituto inserviit, ita accuratioris interpretationis adjumenta non auxit. Est enim potius paraphrasis, quam versio, multisque locis ab Aristotelis oratione justo longius recedit, quales in altero volumine Manso et Schneiderus Garvio defuncto editores passim notarunt. Pars longe optima totius operis disputatio est Garvii de diversis philosophorum in explicanda philosophia morali inde ab Aristotele usque ad haec tempora principiis, primo volumini praemissa.

IV.

COMMENTARII SEORSIM EDITI.

De philosophorum scholasticorum commentariis, verbosis, quamvis acutis, sed tricis inanium quaestiuncularum impeditis, sine succo et sanguine, omnes scriptoris sententias divellentium, ad calculum vocatas et ad conclusiuncularum formam redactas, de ejusmodi igitur commentariis accuratius exponere nec libet, nec vacat. Nullus eorum ad Aristotelea momumenta explicanda nunc quidem usus esse potest. Certe quod summus philosophus non tenuibus scholasticarum rationum filis, sed vegeta vi et acerrima cogitandi constrinxit, id tanquam vivum corpus in membra atque adeo minuta

frusta dissecare, nec necessaria utique est et indocta sedulitas: quo tamen in labore diu praeclara ingenia desudarunt. Neque vero tacendus est Thomas Aquinas, qui, etsi hac labe non carens, ex Latinae tamen versionis squalore et barbarie veros Aristotelis sensus etiam obscurissimis locis miro acumine expiscatus est. His igitur missis reliquorum commentarios seorsim editos jam persequar.

1. M. Antonii Mureti commentarii in Aristotelis X. libros Ethicorum ad Nicomachum et in Oeconomica. Ingolstadii 1602.

In epistola dedicatoria a libri redemtore praemissa narratur, haec elegantissima Mureti opuscula peritura fuisse, nisi Andreas Schottus ex sparsis schediasmatis, quorum multa ipsius Mureti manu exarata erant, collegisset post ejusdem mortem atque conservasset. „Quare si non emendatissime, redemtor pergit, ut voluimus, damus, causa est, quod sparsa folia Sibyllae fuerint, male habita, lacera, exesa, uno verbo jam interitura, nisi Schottus et nobilis amplissimusque dominus Marcus Velserus Duumvir Augustanus illa ab interitu vindicassent.“ Ille hactenus. Hinc fortasse factum est, ut notae ad quatuor posteriores libros tam paucae sint et breves. Multum lucis hi commentarii Aristoteli attulerunt, elegantissime scripti et quanquam Muretus nonnunquam liberius exspatiatur, eaque profert, quae ad Aristotelis intelligentiam non plane sint necessaria, tamen nihil non est aut eruditione conspicuum, aut jucundissimum lectu.

2. Ethicorum Aristotelis Nicomacheorum explicatio accuratissima Joachimi Camerarii Pabepergensis, nunc primum post ejus obitum a filiis in lucem edita. Francofurti. Apud And. Wechelum. 1578. 4.

Epistola nuncupatoria Camerarii ad Comitem in Wittichstein scripta est anno 1570. Ibique narrat hos commentarios, dum Ethica publicis scholis explicaret, sibi esse subnatos. Unde fit, ut etiam in his commen-

tariis non minus quam in Victorianis et Muretinis eodem munere ortis, multa reperiantur bonae frugis plenissima, quae quidem viva voce commodissime tradantur, sed in scriptis commentariis severiore lege tractandis aut supervacanea aut longe arcessita videantur. In Prooemio commentariis praemisso, eoque satis prolixo primum hujus operis, quam modo significavi occasionem, accuratius exponit; deinde de philosophia practica ex Aristotelis sententia disserit, quae quomodo ab eodem Ethicis Politicis, Oeconomicis scriptis comprehensa sit et absoluta docet; tum in his omnibus tantum humanam intelligentiam et considerationem versari, neque in doctrinam religionis ullo modo esse implicanda. Refellit eos, qui loco quodam Ciceronis inducti hoc opus Aristoteli abjudicarent. Esse idem acroamaticum; de exotericis nullum ad aetatem nostram pervenisse, nisi quis eorum numero librum Rhetoricorum ad Alexandrum, librumque de Mundo adscribere velit, quorum tamen neutrum Aristotelem habere auctorem. Postremum de Aristoteleo loquendi genere monet tenui et subtili cum brevitate consentanea; atque de Ethices materia, partibus et fine plura denuo inculcat.

3. Oberti Giphanii Commentarii in decem libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum post sat bene longam suppressionem boni publici gratia jam demum in lucem editi. Francofurti impensis Lazari Zetzneri. 1608. 8.

In prolegomenis de politicae disciplinae ex Aristotelis ratione natura et partibus breviter sed docte exponit. Deinde de priorum interpretum studiis in hoc opere collocatis. Ante sua tempora duplicem fere in scholis rationem viguisse. Quosdam enim nihil nisi summa capita rerum, quae tractarentur, enumerasse, eosque Summistas esse vocatos. Alios meras quaestiones agitasse, Quaestionarios ob hanc causam appellatos. Inter versiones, quarum Muretinam maxime probat, Ficetini etiam cujusdam se vidisse memorat, cujus

alibi non fit mentio, nisi apud Thomasium in Commonefactione de versionibus Latinis Nicomacheorum Lipsiae edita 1658. 8.; tum etiam Italicas duas alteram Figucii paraphrasticam, alteram Florentini cujusdam ad verbum factam. (Caelii Calcagnini paraphrasis in lib. I. Ethicorum 1544. Fabricio laudatur; nihil aliud hujus generis, neque alibi Italicarum versionum mentionem reperi, quas Giphanius commemorat). Loquitur de versione quoque a se facta, quae prelum subiisse non videtur, certe ignoratur. Postremo quam ipse rationem interpretandi secutus sit demonstrat. Est hic Giphanii commentarius, summam nobis spectantibus, omnium sine controversia plenissimus, accuratissimus, optimus. Aristotelis ibidem sententiae curiose eruuntur, inter se comparantur; quidquid rerum potest et verborum intelligentiae officere, excutitur, magna locorum copia e veteribus undique collecta, qui intelligenti lectori delectum adhibenti magno usui esse possunt. Sed vir eruditissimus, dum omnia fere, etiam minuta ad syllogismorum formas redigit, dum locos undique corradit, quibus non tam Aristotelem, quam tota philosophiae capita illustrare studet, (quod ut per se est admodum laudabile, ita ab ejusmodi commentariis alienum) ubertatis modum transgressus est, atque observationum affluentia Aristotelicum opus quasi inundavit.

Reliquum est, ut de Graecis interpretibus breviter exponam, quod ante Latinorum commemorationem facere debebam. Plura de hoc genere interciderunt, plura in bibliothecarum latebris jacent. Vide omnino Buhlii Indicem Op. Aristot. ed. Bipont. t. I. p. 286. seqq. Eorum, quibus hodieque frui licet, primo loco memoranda est Paraphrasis Ethicorum, sine nomine auctoris primum a Dan. Heinsio edita Lugd. Bat. 1607. 4. deinde sub Andronici Rhodii nomine, quod in codice etsi recentiore manu et, ut Heinsius dicit, indocta scriptum erat, Latina versione adjecta 1617. 8. Num vere veteris illius Andronici Rhodii sit, Luculli aequa-

lis, qui Aristotelis scripta primus in sua genera distributa edidit, a multis dubitatur. Neque ego adhuc certius afferre quidquam possum; quapropter in hac editione Paraphrastam nude dictum vocavi, Andronici nomine plerumque omisso. Sed cujuscunque demum haec paraphrasis sit, satis antiqua et hominis perdocti esse videtur, et ad intelligendam Aristoteleae orationis brevitatem egregium est adminiculum, quo ego quoque frequenter usus sum. Praeter hanc Paraphrasin commentarii feruntur Eustratii, Metropolitae Nicaeni sub Imperatore Alexio Comneno saeculo post Ch. N. duodecimo; Aspasii celebris Peripatetici primo fere saeculo Ch. N., denique Michaelis Ephesii saeculo undecimo florentium. Quorum integrum corpus collegit Paulus Manutius, quem librum supra inter Aristotelis editiones sexto loco enumeravi. Latine vertit Fecilianus. Neque vero in singulis Ethicorum libris satis certum est, ad quem potissimum auctorem commentarius referendus sit. Paulus certe Manutius cum Feliciano non consentit, ut adeo libri secundi et tertii explicationes anonymi alter dicat, quas Felicianus Eustratio assignat. Hoc certum est, ut doctrinae laude multum inter se distant, ita diversos habere auctores. Omnino posteriorum librorum commentarii putidae sunt loquacitatis, inanes, vix digni, qui a quoquam legantur. Contra ad quatuor priores, inprimis ad secundum, tertium, quartum docti sunt et veterum aliquot fragmentis insigniti. Quocum bene consentit, quod apud Manutium quartus liber ad Aspasium refertur et secundus ad Aronymum aut Aspasium. Is enim omnino doctrinae fama et temporis antiquitate reliquis praestare putandus est. Ex his trium, vel quatuor librorum commentariis plura assumsi, sed ne reliquos quidem accurate perlegere et adhibere detrectavi. Habent enim auctores ut non doctos, ita Graecos tamen et in Aristotelica doctrina non peregrinos.

ARISTOTELIS

ETHICA NICOMACHEA.

ARGUMENTUM.

Omnium rerum humanarum ex Aristotelis sententia, finis habetur beatitudo, id est, vita virtuti congruenter acta neque ceteris sive adminiculis suis sive ornamentis destituta. (Eth. Nicom. I, 4—8). Jam vero homo non sibi soli est, sed ad societatem cum aliis ineundam natus: est, ut idem dicit philosophus, animans natura civile (Eth. Nic. I, 7, 6). Quapropter si qua est disciplina, quae hoc propositum sibi habeat, ut homines ad bene beateque vivendum instruat: praecepta sua dirigere debet non ad unius hominis et solitarii, sed ad societatum humani generis, quas respublicas vocamus, salutem, ut adeo politica quaedam sit, sive civilis, cui omnes reliquae artes et disciplinae ad vitam sustentandam vel exornandam inventae serviunt. (Eth. Nic. I, 2, 4). Ea igitur et praecipit, quid homo sequatur, ut ad virtutem et beatitudinem possit pervenire, et vero etiam civitatum formas, leges et instituta hoc consilio temperat, ut si quis sponte rectam vivendi rationem inire noluerit, legum et poenarum publice propositarum necessitate coerceatur. (Ibid. X, 9). Duas igitur potissimum partes habet, quarum altera tota fere est in docendo posita, quid beatitudo sit, quid virtus, quales pro se quisque mores induere debeat, ut ea consequatur: quae quidem ob id ipsum ethica, id est, moralis appellatur et totius disciplinae politicae causas continet atque principia. (Mag. Mor. I, 1. princip. Ἐπειδὴ προαι-

ρούμεθα λέγειν ὑπὲρ ἠθῶν, πρῶτον ἂν εἴη σκεπτέον τίνος ἐστὶ μέρος τὸ ἦθος. ὡς μὲν συντόμως εἰπεῖν, δόξειεν οὐκ ἄλλης ἢ τῆς πολιτικῆς εἶναι μέρος. ἔστι δ' οὐθὲν ἐν τοῖς πολιτικοῖς δυνατὸν πρᾶξαι ἄνευ τοῦ ποιόν τινα εἶναι· λέγω δ' οἷον σπουδαῖον. τὸ δὲ σπουδαῖον εἶναι, ἔστι τὸ τὰς ἀρετὰς ἔχειν. δεῖ ἄρα εἴ τις μέλλει ἐν τοῖς πολιτικοῖς πρακτικὸς εἶναι, τὸ ἦθος εἶναι σπουδαῖος. μέρος ἐστὶν ἄρα, ὡς ἔοικε, καὶ ἀρχὴ ἡ περὶ τὰ ἤθη πραγματεία τῆς πολιτικῆς. τὸ δ' ὅλον καὶ τὴν ἐπωνυμίαν δικαίως δοκεῖ ἄν μοι ἔχειν ἡ πραγματεία οὐκ ἠθικὴν ἀλλὰ πολιτικήν). Altera vero pars ad agendum magis refertur, quippe quae respublicas instruat, instituta et leges condat, proprie vocata politica communi totius disciplinae nomine. Atque cum civitates conjuncta familiarum et domuum societate contineantur, tertia quaedam pars politicae accedit oeconomica, id est, domum familiamque recte et instituendi et regundi facultas. (Eth. Nic. VI, 8). Ex his apparet, quae nunc fere practica apud nos appellatur philosophia, eam apud Aristotelem, ut omnino apud Graecos, ad rerum publicarum rationem revocatam appellari politicam, cujus ut modo significavi, partes sunt ethica, oeconomica, politica. Quarum quidem nullam non Aristoteles literis consignavit: ethicam his ipsis Ethicis Nicomacheis, tum Eudemeis et Magnis Moralibus; oeconomicam duobus Oeconomicorum libris; politicam denique praeclaro de Republica opere, ut ejus reliqua scripta taceam ejusdem argumenti plurima, praestantissima, quae temporum injuria interciderunt. Totum autem hoc Nicomacheorum opus decem libris absolvit, quorum primus finem politicae universae, hoc est, beatitudinem explicat et prius tam vulgi, quam quorundam philosophorum opinionibus refutatis ipse etiam constituit et definit, ejusque naturam interpositis quibusdam quaestionibus evolvit. Hinc ad adjumenta progreditur, quibus finem assequamur, e quibus princeps est virtus, cui

similis amicitia et comes voluptas. Mox igitur libro secundo de virtute disserit accuratissime, quam in mediocritate positam esse demonstrat. Libro deinde tertio inquirit τὸ ἑκούσιον et ἀκούσιον atque προαίρεσιν sive agendi consilium, quod caput et fons omnium est actionum, et ad virtutis usum maximam vim habet. Et quidem omnes virtutes morales a medio libro tertio usque ad finem libri quarti persequitur, quarum primum ponit fortitudinem, deinde temperantiam, postremum justitiam, de qua quidem uberrime tractat toto libro quinto. Sequitur libro sexto virtutum in ratione sitarum explicatio inprimis prudentiae: quod sit recta cogitandi et sentiendi ratio, quae dirigat virtutes morales. Libro septimo aliud quasi initium facit Aristoteles, quo quidem libro duo fere capita persequitur, primum effectiones quasdam non vere virtutes, sed tamen ad virtutis laudem accedentes, id est, continentiam (ἐγκράτειαν) eique oppositam incontinentiam (ἀκρασίαν), tum tolerantiam (καρτερίαν) eique contrariam mollitiem (μαλακίαν). Altera ejusdem libri parte de voluptate et dolore disserit, quibus omnes ad agendum aut impellimur aut ab agendo deterremur. His expositis duobus continuis libris integris praeclarissime explicat de amicitiae causis, generibus, officiis; cum quia bonorum virtus nisi accedente amicitiae et amoris sensu non absolvitur, tum quod absque ea vitam agere vel felicitatem consequi nemo potest, tum quia inde omnis generis humani conjunctio et rerum publicarum societas pendet. Postremo sive decimo libro tria fere exponuntur, vel potius jam exposita denuo inculcantur de voluptate, deinde de beatitudine; ultimum epilogus gravissimus, quo etiam apta rerum continuatione cum libris de Republica hoc opus jam absolutum conglutinatur. — Cur haec praecepta ethica Aristoteles cognominaverit Nicomachea, si modo ab ipso hoc nomen profectum est, satis clare demonstrari non potest. Com-

munis obtinet nec absurda opinio, tribuisse hoc eum amori erga filium suum Nicomachum, quemadmodum alia ethica Eudemea inscripserit, in Eudemi sodalis sui honorem. Etsi Nicomachum, quo tempore pater e vita decessit, tenera adhuc aetate fuisse certum est.

LIBER I.

CAPUT I.

Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πρᾶ- 1
ξίς τε καὶ προαίρεσις, ἀγαθοῦ τινος ἐφίεσθαι δο-
κεῖ· διὸ καλῶς ἀπεφήναντο τἀγαθὸν, οὗ πάντα
ἐφίεται. Διαφορὰ δέ τις φαίνεται τῶν τελῶν· τὰ 2
μὲν γάρ εἰσιν, ἐνέργειαι· τὰ δὲ παρ' αὐτὰς, ἔργα
τινά. ὧν δ' εἰσὶ τέλη τινὰ παρὰ τὰς πράξεις, ἐν
τούτοις βελτίω πέφυκε τῶν ἐνεργειῶν τὰ ἔργα. Πολ- 3
λῶν δὲ πράξεων οὐσῶν, καὶ τεχνῶν, καὶ ἐπιστη-
μῶν, πολλὰ γίνεται καὶ τὰ τέλη, ἰατρικῆς μὲν γὰρ,
ὑγίεια· ναυπηγικῆς δὲ, πλοῖον· στρατηγικῆς δὲ,
νίκη· οἰκονομικῆς δὲ, πλοῦτος. Ὅσαι δ' εἰσὶ τῶν 4
τοιούτων, ὑπὸ μίαν τινὰ ἀρετὴν, καθάπερ ὑπὸ τὴν

CAP. I. Omnis ars, omnisque ratione descripta institutio, similiterque actio et agendi consilium seu proaeresis, bonum aliquod appetere videtur ideoque scite veteres id esse bonum definierunt, quod omniaa ppetunt. Videntur autem fines inter se discrepare. Alii enim sunt energiae: alii praeter eas opera quaedam. Quarum autem rerum praeter actiones aliqui sunt fines, in his opera sunt actionibus meliora natura. Jam cum multae sint actiones, artes et scientiae, multi quoque existunt fines. Nam medicinae finis est bona valetudo: artis construendarum navium, navis: artis imperatoriae, victoria: rationis ejus, quae in re familiari tuenda versatur, divitiae. Quaecumque autem artes hujus generis uni alicui facultati subjectae sunt (ut equestri ea, quae in

ἱππικὴν χαλινοποιητική, καὶ ὅσαι ἄλλαι τῶν ἱππικῶν ὀργάνων εἰσίν· αὕτη δὲ καὶ πᾶσα πολεμικὴ πρᾶξις ὑπὸ τὴν στρατηγικήν· τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἄλλαι ὑφ' ἑτέρας· ἐν ἁπάσαις δὲ τὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τέλη, πάντων ἐστὶν αἱρετώτερα τῶν ὑφ' αὐτά· τούτων γὰρ χάριν κἀκεῖνα διώκεται. Διαφέρει δ' οὐδὲν τὰς ἐνεργείας αὐτὰς εἶναι τὰ τέλη τῶν πράξεων, ἢ παρὰ ταύτας ἄλλο τι, καθάπερ ἐπὶ τῶν λεχθεισῶν ἐπιστημῶν.

Caput II.

1 Εἰ δή τι τέλος ἐστὶ τῶν πρακτικῶν, ὃ δι' αὐτὸ
βουλόμεθα, τὰ ἄλλα δὲ διὰ τοῦτο, καὶ μὴ πάντα
δι' ἕτερον αἱρούμεθα· (πρόεισι γὰρ οὕτω γ' εἰς ἄπει-
ρον, ὥστ' εἶναι κενὴν καὶ ματαίαν τὴν ὄρεξιν) δῆ-
2 λον ὡς τοῦτ' ἂν εἴη τἀγαθὸν, καὶ τὸ ἄριστον. Ἆρ'
οὖν καὶ πρὸς τὸν βίον ἡ γνῶσις αὐτοῦ μεγάλην ἔχει
ῥοπήν; καὶ καθάπερ τοξόται, σκοπὸν ἔχοντες, μᾶλ-

frenis conficiendis occupata est, caeteraeque omnes, quae sunt ad instrumenta equestria comparatae: atque haec ipsa equestris, omnisque actio militaris, arti imperatoriae: itemque aliae aliis) in iis omnibus fines earum, quae principem locum obtinent, illarum, quae eis subjectae sunt, finibus sunt magis expetendi. Nam horum causa illi quoque expetuntur. Nihil porro interest, utrum ipsae energiae actionum sint fines; an praeter has aliud quippiam: quemadmodum apparet in iis scientiis, quas modo diximus.

Cap. II. Si quis igitur est rerum agendarum finis, quem propter se velimus, caetera autem propter hunc, sique non omnia propter aliud eligimus (sic enim res progrederetur in infinitum, ut proinde noster appetitus inanis sit futurus) perspicuum scilicet est, hoc futurum esse summum bonum, atque adeo bonorum omnium optimum. Hujus ergo cognitio an non magnum etiam ad vitam degendam habitura sit momentum? et, an non hoc perspecto scopum certum nobis propositum haben-

λὸν ἂν τυγχάνοιμεν τοῦ δέοντος; Εἰ δ' οὕτω, πει- 3
ρατέον τύπῳ γε περιλαβεῖν αὐτὸ τί ποτέ ἐστι, καὶ
τίνος τῶν ἐπιστημῶν ἢ δυνάμεων. Δόξειε δ' ἂν τῆς 4
κυριωτάτης καὶ μάλιστα ἀρχιτεκτονικῆς. Τοιαύτη 5
δὴ καὶ ἡ πολιτικὴ φαίνεται. Τίνας γὰρ εἶναι χρεὼν 6
τῶν ἐπιστημῶν ἐν ταῖς πόλεσι, καὶ ποίας ἑκάστοις
μανθάνειν, καὶ μέχρι τίνος, αὕτη διατάσσει. ὁρῶ-
μεν δὲ καὶ τὰς ἐντιμοτάτας τῶν δυνάμεων ὑπὸ ταύ-
την οὔσας οἷον στρατηγικήν, οἰκονομικήν, ῥητορι-
κήν. Χρωμένης δὲ ταύτης ταῖς λοιπαῖς πρακτικαῖς 7
τῶν ἐπιστημῶν, ἔτι δὲ νομοθετούσης τί δεῖ πράτ-
τειν, καὶ τίνων ἀπέχεσθαι, τὸ ταύτης τέλος περιέ-
χοι ἂν τὰ τῶν ἄλλων, ὥστε τοῦτ' ἂν εἴη τἀνθρώπι-
νον ἀγαθόν. Εἰ γὰρ καὶ ταὐτόν ἐστιν ἑνὶ καὶ πό- 8
λει, μεῖζόν γε καὶ τελειότερον τὸ τῆς πόλεως φαίνε-
ται καὶ λαβεῖν καὶ σώζειν· ἀγαπητὸν μὲν γὰρ καὶ
ἑνὶ μόνῳ· κάλλιον δὲ καὶ θειότερον ἔθνει καὶ πόλε-

tes tanquam sagittarii, id, quod expetere nos oportet, facilius consequemur? Jam si hoc ita est danda erit opera, ut pingui et plana ratione illud complectamur: hoc est, ut quid et cujus scientiae aut facultatis sit illud, ostendamus. Videri porro possit is finis, quem dico, esse scientiae reliquarum facultatum longe principis ac dominae, caeterisque imperantis. Ac talem esse ipsam politicam nemo dubitat. Nam et quas in civitatibus scientias esse oporteat, et quas quisque discere debeat, et quatenus, ea statuit ac praescribit. Facultates autem etiam eas, quae summo in honore sunt, ut artem imperatoriam, et rationem tuendae rei familiaris, et bene dicendi facultatem, huic esse subjectas videmus. Porro cum haec reliquis omnibus artibus, quae in actione versantur, utatur, legibusque latis quid agendum et a quibus abstinendum sit praescribat, ejus certe fine reliquarum artium fines contineri fatendum est. Itaque hoc erit summum bonum hominis. Etsi enim idem sit bonum hominis. et civitatis: tamen civitatis bonum cum consequi, tum conservare majus quiddam esse ac perfectius videtur. Praeclara enim cum res sit, vel uni soli, id,

9 *σιν. Ἡ μὲν οὖν μέθοδος τούτων ἐφίεται, πολιτική τις οὖσα.*

Caput. III.

1 *Λέγοιτο δ' ἂν ἱκανῶς, εἰ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην διασαφηθείη. τὸ γὰρ ἀκριβὲς οὐχ ὁμοίως ἐν ἅπασι τοῖς λόγοις ἐπιζητητέον, ὥςπερ οὐδὲ ἐν τοῖς*
2 *δημιουργουμένοις. Τὰ δὲ καλὰ καὶ τὰ δίκαια, περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖται, τοσαύτην ἔχει διαφορὰν καὶ πλάνην, ὥςτε δοκεῖν νόμῳ μόνον εἶναι, φύσει δὲ*
3 *μή. Τοιαύτην δέ τινα πλάνην ἔχει καὶ τἀγαθά, διὰ τὸ πολλοῖς συμβαίνειν βλάβας ἀπ' αὐτῶν. ἤδη γάρ τινες ἀπώλοντο διὰ πλοῦτον, ἕτεροι δὲ δι' ἀνδρίαν.*
4 *'Αγαπητὸν οὖν, περὶ τοιούτων καὶ ἐκ τοιούτων λέγοντας, παχυλῶς καὶ τύπῳ τἀληθὲς ἐνδείκνυσθαι· καὶ περὶ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, καὶ ἐκ τοιούτων λέγοντας, τοιαῦτα καὶ συμπεραίνεσθαι. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ἀποδέχεσθαι χρεὼν ἕκαστον τῶν λεγομένων· πε-*

quod dicimus, contingere: longe certe est praeclarius ac divinius, gentibus ac civitatibus illud conciliari. Istorum ergo explicatio susceptae huic institutioni est proposita: cum ars quaedam civilis sit, totisque civitatibus consulere velit.

Cap. III. Institutio porro haec tum satisfecerit officio suo, cum pro rei subjectae natura unumquodque explicaverit. Non enim in omni disputationis genere peraeque accurata subtilitas requirenda est: quemadmodum nec in operibus mechanicis. Est vero in iis rebus, quae honestae et justae sunt, quas civilis scientia considerat, tanta varietas, tantaque in eis versatur erratio, ut lege modo, non autem natura constare videantur. Similisque inconstantia ac mutatio versatur etiam in iis, quae ut bona expetuntur: idque propterea, quod ex his multi detrimenta capiunt. Reperti enim sunt, quibus divitiae, etiam quibus robur corporis exitio fuerit. Satis itaque erit, si, cum de ejusmodi rebus ex rationibus item ejusmodi explicatio instituatur, rudi quadam et crassa forma verum declaremus: satis item, si (cum et de rebus, quae plerumque eveniunt, et vero etiam ex talibus rationibus disputationem instituamus) ad talem

παιδευμένου γάρ ἐστιν ἐπὶ τοσοῦτον τἀκριβὲς ἐπιζητεῖν καθ' ἕκαστον γένος, ἐφ' ὅσον ἡ τοῦ πράγματος φύσις ἐπιδέχεται· παραπλήσιον γὰρ φαίνεται, μαθηματικοῦ τε πιθανολογοῦντος ἀποδέχεσθαι, καὶ ῥητορικὸν ἀποδείξεις ἀπαιτεῖν. Ἕκαστος δὲ 5
κρίνει καλῶς, ἃ γινώσκει, καὶ τούτων ἐστὶν ἀγαθὸς κριτής. καθ' ἕκαστον ἄρα ὁ πεπαιδευμένος· ἁπλῶς δέ, ὁ περὶ πᾶν πεπαιδευμένος. διὸ τῆς πολιτικῆς οὐκ ἔστιν οἰκεῖος ἀκροατὴς ὁ νέος· ἄπειρος γὰρ τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων· οἱ λόγοι δὲ ἐκ τούτων καὶ περὶ τούτων. Ἔτι δέ, τοῖς πάθεσιν ἀκολουθητικὸς 6
ὤν, ματαίως ἀκούσεται καὶ ἀνωφελῶς· ἐπειδὴ τὸ τέλος ἐστὶν οὐ γνῶσις ἀλλὰ πρᾶξις. Διαφέρει 7
δ' οὐθὲν νέος τὴν ἡλικίαν, ἢ τὸ ἦθος νεαρός. οὐ γὰρ παρὰ τὸν χρόνον ἡ ἔλλειψις, ἀλλὰ διὰ τὸ κατὰ

quoque modum concludamus. Eodem autem modo etiam accipi oportebit, quae hic dicentur. Est enim bene instituti hominis, tantam in unoquoque genere disputationis subtilitatem desiderare, quantam rei ipsius fert natura. Ut enim ridiculus sit, qui mathematicum probabilibus rationibus utentem probet: ita is quoque, qui ab oratore demonstrationes postulet. Recte porro ac vere judicat aliquis de iis demum, quae habet perspecta et cognita: et horum est bonus judex. De unaquavis igitur re recte judicabit is, qui in unaquavis est bene eruditus: absolute vero universe de omnibus, qui est in omni doctrinae genere bene eruditus. Ob hanc rem juvenis non est ad civilem scientiam accommodatus auditor. Est enim actionum, quae in vita versantur, imperitus. Atque ex his manat et de his est omnis, quae hic habetur, disputatio. Praeterea vero cum juvenis affectibus animi serviat et obtemperet, inanem atque inutilem operam in audiendo sumet; quandoquidem finis prudentiae civilis in actione, non in cognitione consistit. Porro an aetate aliquis sit juvenis, an moribus, nihil refert. Non est enim a tempore qualitas illa, quam hic aestimamus: sed ab eo, quod pro eo, ut perturbationes ferunt, ita vivit, et unumquodque persequitur.

πάθος ζῆν, καὶ διώκειν ἕκαστα. τοῖς γὰρ τοιούτοις ἀνόνητος ἡ γνῶσις γίνεται, καθάπερ τοῖς ἀκρατέσι· τοῖς δὲ κατὰ λόγον τὰς ὀρέξεις ποιουμένοις καὶ πράττουσι, πολυωφελὲς ἂν εἴη τὸ περὶ τούτων εἰδέ-
8 ναι. Καὶ περὶ μὲν ἀκροατοῦ, καὶ πῶς ἀποδεκτέον, καὶ τί προτιθέμεθα, πεφροιμιάσθω τοσαῦτα.

Caput IV.

1 Λέγωμεν δὲ ἀναλαβόντες, ἐπειδὴ πᾶσα γνῶσις καὶ προαίρεσις ἀγαθοῦ τινος ὀρέγεται, τί ἐστιν οὗ λέγομεν τὴν πολιτικὴν ἐφίεσθαι, καὶ τί τὸ πάντων
2 ἀκρότατον τῶν πρακτῶν ἀγαθόν. Ὀνόματι μὲν οὖν σχεδὸν ὑπὸ τῶν πλείστων ὁμολογεῖται· τὴν γὰρ εὐδαιμονίαν καὶ οἱ πολλοὶ, καὶ οἱ χαρίεντες λέγουσι· τὸ δὲ εὖ ζῆν καὶ τὸ εὖ πράττειν ταὐτὸν ὑπολαμβάνουσι τῷ εὐδαιμονεῖν· περὶ δὲ τῆς εὐδαιμονίας, τίς ἐστιν, ἀμφισβητοῦσι καὶ οὐχ ὁμοίως οἱ πολλοὶ
3 τοῖς σοφοῖς ἀποδιδόασιν. Οἱ μὲν γὰρ, τῶν ἐναρ-

Hujusmodi enim hominibus inutilis cognitio est: perinde ut incontinentibus. Qui vero ratione suas appetitiones et actiones dirigunt, ii fructum ex ea uberrimum capere possunt. Ac de auditore quidem, qualis esse debeat, quoque modo rationes hae spectandae, et quid nobis explicare sit propositum, tanquam in prooemio dictum sit hactenus.

Cap. IV. Deinceps autem repetita summa eorum, quae supra diximus, illud explicemus. Quoniam omnis cognitio, omneque adeo agendi consilium bonum aliquod expetit, quidnam est illud, quod ponimus a civili scientia expeti? et quodnam omnium rerum agendarum summum bonum statuimus? De nomine quidem illius fere inter omnes convenit. Beatitudinem enim et vulgus et eruditi politique homines appellant, ejusque verbi hanc esse vim statuunt, ut idem valeat, quod Bene vivere, et Bene rem gerere. At vero quaenam res sit Beatitudo, de eo est non parva controversia: neque vulgus et sapientes similiter eam declarant. Alii enim eo loco habent aliquid rerum omnibus notarum et mani-

γῶν τι καὶ φανερῶν, οἷα ἡδονὴν, ἢ πλοῦτον, ἢ τιμήν. ἄλλοι δὲ ἄλλο· πολλάκις δὲ καὶ ὁ αὐτὸς ἕτερον. νοσήσας μὲν γὰρ, ὑγίειαν· πενόμενος δὲ, πλοῦτον· συνειδότες δὲ ἑαυτοῖς ἄγνοιαν, τοὺς μέγα τι καὶ ὑπὲρ αὐτοὺς λέγοντας θαυμάζουσιν. ἔνιοι δὲ ᾤοντο παρὰ τὰ πολλὰ ταῦτα ἀγαθὰ ἄλλο τι καθ' αὑτὸ εἶναι, ὃ καὶ τοῖσδε πᾶσιν αἴτιόν ἐστι τοῦ εἶναι ἀγαθά. Ἁπάσας μὲν οὖν ἐξετάζειν τὰς δό- 4
ξας, ματαιότερον ἴσως ἐστίν. ἱκανὸν δὲ τὰς μάλιστα ἐπιπολαζούσας, ἢ δοκούσας ἔχειν τινὰ λόγον. Μὴ λανθανέτω δ' ἡμᾶς ὅτι διαφέρουσιν οἱ 5
ἀπὸ τῶν ἀρχῶν λόγοι, καὶ οἱ ἐπὶ τὰς ἀρχάς· εὖ γὰρ καὶ Πλάτων ἠπόρει τοῦτο καὶ ἐζήτει, πότερον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἢ ἐπὶ τὰς ἀρχάς ἐστιν ἡ ὁδός· ὥσπερ ἐν τῷ σταδίῳ ἀπὸ τῶν ἀθλοθετῶν ἐπὶ τὸ πέρας, ἢ ἀνάπαλιν. ἀρκτέον μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν γνωρίμων.

festarum: verbi gratia, voluptatem aut divitias, aut honorem: aliique etiam aliud: ac saepenumero etiam unus et idem aliud atque aliud. aeger enim bonam valetudinem, pauper divitias eo loco habet: ignorantiae sibi conscii qui sunt, eos admirantur, qui magna quaedam et ipsorum facultate superiora loquuntur. Quidam vero praeter ista multa bona aliud quoddam per se bonum esse censent, quod et his omnibus cur bona sint, causa sit. Atque omnes quidem, quae feruntur opiniones ad calculos revocare fortasse operae pretium non fuerit: satiusque erit, eas potissimum, quae sunt insigniores, quaeque aliqua ratione niti videntur. in medium proferre. Sed hoc loco illud ignorare non debemus, multum interesse inter ea, quae sunt, disputatio quae est a principiis et quae ad principia. Recte enim ac bene et Plato de hoc dubitabat, et quaerebat, utrum [in hac doctrina] a principiis ad orta ex his, an contra a principiatis ad principia sit eundum: velut in stadio ab iis, qui praemia proponunt, ad metam et contra itur. Etsi enim dubium non est, quin ducendum sit initium ab iis rebus, quae notae sunt: quia tamen bifariam dicitur Notum [manet etiam

ταῦτα δὲ διττῶς· τὰ μὲν γὰρ ἡμῖν, τὰ δὲ ἁπλῶς. ἴσως οὖν ἡμῖν γε ἀρκτέον ἀπὸ τῶν ἡμῖν γνωρίμων.
6 Διὸ δεῖ τοῖς ἔθεσιν ἦχθαι καλῶς τὸν περὶ καλῶν καὶ δικαίων, καὶ ὅλως τῶν πολιτικῶν ἀκουσόμενον
7 ἱκανῶς. Ἀρχὴ γὰρ τὸ ὅτι· καὶ εἰ τοῦτο φαίνοιτο ἀρκούντως, οὐδὲν προςδεήσει τοῦ διότι· ὁ δὲ τοιοῦτος ἢ ἔχει, ἢ λάβοι ἂν ἀρχὰς ῥᾳδίως· ᾧ δὲ μηδέτερον ὑπάρχει τούτων, ἀκουσάτω τῶν Ἡσιόδου,

Οὗτος μὲν πανάριστος, ὃς αὐτὸς πάντα νοήσῃ,
Φρασσάμενος τά κ' ἔπειτα καὶ ἐς τέλος ᾖσιν ἀμείνω·
Ἐσθλὸς δ' αὖ κἀκεῖνος, ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται.
Ὃς δέ κε μήτ' αὐτὸς νοέῃ, μήτ' ἄλλου ἀκούων
Ἐν θυμῷ βάλληται, ὅδ' αὖτ' ἀχρήϊος ἀνήρ.

Caput V.

1 Ἡμεῖς δὲ λέγωμεν ὅθεν παρεξέβημεν· τὸ γὰρ ἀγαθὸν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν οὐκ ἀλόγως ἐοίκασιν

sic difficultas]. Aut enim notum dicitur, quod est nobis tale: aut quod est tale per se et absolute. Fortasse igitur in hac doctrina initium ab iis sumendum est, quae sunt nobis nota eamque ob rem qui de rebus honestis et justis, et ut semel dicam, de civilibus utiliter auditurus est, eum oportet esse more et consuetudine recte ductum. Principium enim omnis huiusce operae atque occupationis in illo est, quod vocamus τὸ ὅτι: et hoc si satis perspicuum, tum vero alterum, quod est τὸ διότι, non magnopere desiderabitur: et is, qui τὸ ὅτι habet, aut jam tenet principia, aut ea facile percipere poterit. Cui vero neutrum horum suppetit, Hesiodi versus ad se pertinere sciat:

Omnia qui per se sapit, est longe optimus unus,
Multo ante expendens, quid jam, quid postmodo prosit.
Frugi etiam est alter, qui paret recta monenti.
At qui nil per se sapiens nec mente reponit
Ex aliis audita, ad partem haud utilis ullam est.

Cap. V. Sed nos persequamur id, unde digressi sumus. Sane vero summum bonum et beatitudinem

ἐκ τῶν βίων ὑπολαμβάνειν. Οἱ μὲν πολλοὶ καὶ 2
φορτικώτατοι, τὴν ἡδονήν· διὸ καὶ τὸν βίον ἀγαπῶσι
τὸν ἀπολαυστικόν. (τρεῖς γάρ εἰσι μάλιστα οἱ
προέχοντες, ὅ, τε νῦν εἰρημένος, καὶ ὁ πολιτικὸς,
καὶ τρίτος ὁ θεωρητικός). Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ παν- 3
τελῶς ἀνδραποδώδεις φαίνονται, βοσκημάτων βίον
προαιρούμενοι· τυγχάνουσι δὲ λόγου, διὰ τὸ πολ-
λοὺς τῶν ἐν ταῖς ἐξουσίαις ὁμοιοπαθεῖν Σαρδανα-
πάλῳ. Οἱ δὲ χαρίεντες καὶ πρακτικοὶ τιμήν. τοῦ 4
γὰρ πολιτικοῦ βίου σχεδὸν τοῦτο τὸ τέλος· φαί-
νεται δὲ ἐπιπολαιότερον εἶναι τοῦ ζητουμένου. δο-
κεῖ γὰρ ἐν τοῖς τιμῶσι μᾶλλον εἶναι ἢ ἐν τῷ τιμω-
μένῳ· τἀγαθὸν δὲ οἰκεῖόν τι καὶ δυςαφαίρετον εἶ-
ναι μαντευόμεθα. Ἔτι δὲ ἐοίκασι τὴν τιμὴν διώ- 5
κειν, ἵνα πιστεύωσιν ἑαυτοὺς ἀγαθοὺς εἶναι. ζη-

non sine ratione ex variis vitae generibus existimare videntur. Ac vulgus quidem et stultissimi ineptissimique homines illo loco habent voluptatem: ideoque eam quoque vitam amplectuntur, quae tota in perfruendis voluptatibus consumitur. (Tria enim sunt vitae genera, quae maxime excellunt: Unum quod modo diximus: alterum civile: tertium quod in contemplatione et cognitione rerum versatur). Vulgus ergo hominum, ut dixi, mancipiorum videtur esse simillimum, ut quod pecudum vitam caeteris anteponat (caeterum quod aliquo in numero illud est, inde fit, quod plerique eorum, qui potestate et auctoritate praediti sunt, similiter Sardanapalo aetatem degunt) Politici vero homines et ii, qui ad agendum se contulerunt, beatitudinem in honore positam esse putant. fere enim vitae civili hic propositus finis est:, cum tamen honos videatur aliquid esse eo, quem quaerimus, fine infirmius minusque stabile: quod in iis potius, qui honorem deferunt, quam in eo, qui honore afficitur: Summum vero bonum proprium quiddam et ejusmodi, quod haud facile eripi possit, conjicimus. Praeterea vero honorem eo persequi videntur, ut homines credant, ipsos bonos esse. Certe quidem coli se volunt, et honore affici a prudentibus

τοῦσι γοῦν ὑπὸ τῶν φρονίμων τιμᾶσθαι, καὶ παρ'
οἷς γιγνώσκονται, καὶ ἐπ' ἀρετῇ· δῆλον οὖν ὅτι
6 κατά γε τούτοις ἡ ἀρετὴ κρείττων. Τάχα δὲ καὶ
μᾶλλον ἄν τις τέλος τοῦ πολιτικοῦ βίου ταύτην
ὑπολάβοι. φαίνεται δὲ ἀτελεστέρα καὶ αὕτη. δο-
κεῖ γὰρ ἐνδέχεσθαι καὶ καθεύδειν ἔχοντα τὴν ἀρε-
τὴν, ἢ ἀπρακτεῖν διὰ βίου· καὶ πρὸς τούτοις κακο-
παθεῖν καὶ ἀτυχεῖν τὰ μέγιστα. τὸν δὲ οὕτω
ζῶντα οὐδεὶς ἂν εὐδαιμονίσειεν, εἰ μὴ θέσιν δια-
φυλάττων. καὶ περὶ μὲν τούτων ἅλις. ἱκανῶς γὰρ
7 καὶ ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις εἴρηται περὶ αὐτῶν. Τρίτος
δέ ἐστιν ὁ θεωρητικὸς, ὑπὲρ οὗ τὴν ἐπίσκεψιν ἐν
8 τοῖς ἑπομένοις ποιησόμεθα. Ὁ δὲ χρηματιστὴς,
βίαιός τίς ἐστι, καὶ ὁ πλοῦτος δῆλον ὅτι οὐ τὸ
ζητούμενον ἀγαθόν. χρήσιμον γὰρ, καὶ ἄλλου χά-
ριν. διὸ μᾶλλον τὰ πρότερον λεχθέντα, τέλη τις

et ab iis, quibus noti sunt: idque virtutis nomine. Perspicuum igitur est, si horum spectetur judicium, virtutem esse aliquid melius. Ac fortasse aliquis jure virtutem vitae civilis finem statui, quam honorem. Sed videtur haec ipsa quoque imperfectius aliquid esse, quam ut finis ille putari queat esse. Contingere enim posse videtur, ut qui virtute sit praeditus, aut dormiat tota vita, aut nihil penitus agat: praetereaque ut maximis in malis et calamitatibus versetur. Eum autem, qui ita vivat, nemo in beatis numeraverit: nisi forte ex scholasticae exercitationis more ad victoriam hujusmodi aliquid defendat. Ac de his quidem satis: nam de eis satis multa etiam in encycliis dicta sunt. Tertium vitae genus est, quod in rerum contemplatione cognitioneque consumitur: quod posterius videbimus. Quae autem vita in pecuniae quaerendae studio consumitur, ea latrocinium sapit; et certe divitiae non sunt hoc summum bonum, quod quaerimus. Illae enim sunt duntaxat in iis, quae utilia proprie dicimus, aliorumque gratia expetuntur. Quapropter prae ipsis illa potius, quae supra exposuimus, fines esse merito quis existimaverit. Propter se enim illa adamantur. Verumtamen

ἂν ὑπολάβοι. δι' αὑτὰ γὰρ ἀγαπᾶται. φαίνεται δ' οὐδ' ἐκεῖνα· καίτοι πολλοὶ λόγοι πρὸς αὐτὰ καταβέβληνται. Ταῦτα μὲν οὖν ἀφείσθω.

Caput VI.

Τὸ δὲ καθόλου, βέλτιον ἴσως ἐπισκέψασθαι, 1
καὶ διαπορῆσαι πῶς λέγεται, καίπερ προσάντους
τῆς τοιαύτης γινομένης ζητήσεως, διὰ τὸ φίλους
ἄνδρας εἰσαγαγεῖν τὰ εἴδη· δόξειε δ' ἂν ἴσως βέλτιον
εἶναι, καὶ δεῖν ἐπὶ σωτηρίᾳ γε τῆς ἀληθείας καὶ τὰ
οἰκεῖα ἀναιρεῖν, ἄλλως τε καὶ φιλοσόφους ὄντας.
ἀμφοῖν γὰρ ὄντοιν φίλοιν, ὅσιον προτιμᾷν τὴν ἀλή-
θειαν. Οἱ δὲ κομίσαντες τὴν δόξαν ταύτην, οὐκ 2
ἐποίουν ἰδέας, ἐν οἷς τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερον ἔλε-
γον. διόπερ οὐδὲ τῶν ἀριθμῶν ἰδέαν κατεσκεύαζον·
τὸ δὲ ἀγαθὸν λέγεται καὶ ἐν τῷ τί ἐστι, καὶ ἐν τῷ
ποιῷ, καὶ ἐν τῷ πρός τι· τὸ δὲ καθ' αὑτὸ καὶ ἡ
οὐσία πρότερον τῇ φύσει, τοῦ πρός τι. παραφυάδι

ne illa quidem videntur esse finis: ut maxime multis rationibus ad ea pro summo bono constituenda sit disputatum. Sed haec missa faciamus.

Cap. VI. Fortasse autem utilioris fuerit operae videre de illa sententia, quae ideam facit illud bonum, quod quaerimus: tametsi nobis sit haec lubrica sane atque ardua futura disquisitio: propterea quod homines nobis amicissimi ideas introduxerunt. Verum, praestat scilicet atque adeo oportet etiam, veritati ita esse addictos, ut prae illa vel nostra ipsorum decreta evertere non dubitemus: praesertim cum philosophi quoque simus. Nam cum utraque cara sint, pium est tamen antiquiorem habere veritatem. Qui porro hanc opinionem venditarunt, non faciebant earum rerum ideas, in quibus prius et posterius aliquid esse diceretur: quam ipsam etiam ob rem numerorum ideam non constituebant. At vero bonum in Substantia dicitur, et in Qualitate, et in eo, quod est Ad aliquid. Id autem, quod per se est et substantia, illo, quod est Ad aliquid, prius est natura: hoc enim acces-

γὰρ τοῦτ' ἔοικε, καὶ συμβεβηκότι τοῦ ὄντος· ὥςτ'
3 *οὐκ ἂν εἴη κοινή τις ἐπὶ τούτων ἰδέα. Ἔτι ἐπεὶ*
τἀγαθὸν ἰσαχῶς λέγεται τῷ ὄντι· (καὶ γὰρ ἐν τῷ τί
λέγεται, οἷον ὁ θεὸς, καὶ ὁ νοῦς· καὶ ἐν τῷ ποιῷ, αἱ
ἀρεταί· καὶ ἐν τῷ ποσῷ, τὸ μέτριον· καὶ ἐν τῷ
πρός τι, τὸ χρήσιμον· καὶ ἐν χρόνῳ, καιρός. καὶ
ἐν τόπῳ, δίαιτα, καὶ ἕτερα τοιαῦτα)· δῆλον ὡς οὐκ
ἂν εἴη κοινόν τι καθόλου καὶ ἕν. οὐ γὰρ ἂν ἐλέγετο
4 *ἐν πάσαις ταῖς κατηγορίαις, ἀλλ' ἐν μιᾷ μόνῃ. Ἔτι*
δὲ, ἐπεὶ τῶν κατὰ μίαν ἰδέαν μία καὶ ἐπιστήμη,
καὶ τῶν ἀγαθῶν ἁπάντων ἦν μία τις ἐπιστήμη. νῦν
δ', εἰσὶ πολλαὶ καὶ τῶν ὑπὸ μίαν κατηγορίαν· οἷον
καιροῦ, ἐν πολέμῳ μὲν, στατηγική· ἐν νόσῳ δὲ,
ἰατρική. καὶ τοῦ μετρίου, ἐν τροφῇ μὲν, ἰατρική·
5 *ἐν πόνοις δὲ, γυμναστική. Ἀπορήσειε δ' ἄν τις τί*
ποτε καὶ βούλονται λέγειν αὐτοέκαστον· εἴπερ ἔν
τε αὐτοανθρώπῳ καὶ ἀνθρώπῳ εἷς καὶ ὁ αὐτὸς λό-

sorio, eique rei, quae illi, quod est accidet, simile est. Itaque nec possit in his esse idea aliqua communis. Praetera quoniam bonum totidem modis dicitur, quot modis Ens (nam in substantia dicitur, ut Deus et mens: et in eo, quod est Ad aliquid, ut utile: et in Quando, ut occasio: et in Ubi, ut domicilium: et alia hujus generis) perspicuum est, commune aliquod, et universum, et unum, ipsum bonum esse non posse. Tum enim non in omnibus categoriis, sed in una sola diceretur. Praeterea quoniam eorum omnium, quae una idea continentur, una etiam scientia est: necesse quoque esset bona omnia una scientia comprehendi. Atqui sunt scientiae plures vel eorum etiam, quae sunt uni Categoriae subsubjecta; v. g. opportunitatis scientia est in bello quidem imperatoria, in morbo autem medicina. Sic mediocritatis scientia est in victu quidem medicina: in laboribus autem ars ea, quae ad exercitationem corporis pertinet, id est, gymnastice. Dubitet vero quis merito, quid sibi velit apud illos Ipsumquidque, seu *αὐτοέκαστον*: cum et in Ipsumhominem, quem dicunt, et in Hominem

γος ἐστὶν ὁ τοῦ ἀνθρώπου. ᾗ γὰρ ἄνθρωπος, οὐδὲν
διοίσουσιν· εἰ δ' οὕτως, οὐδ' ᾗ ἀγαθόν. Ἀλλὰ μὴν 6
οὐδὲ τῷ ἀΐδιον εἶναι, μᾶλλον ἀγαθὸν ἔσται, εἴπερ
μηδὲ λευκότερον τὸ πολυχρόνιον τοῦ ἐφημέρου.
Πιθανώτερον δ' ἐοίκασιν οἱ Πυθαγόρειοι λέγειν περὶ 7
αὐτοῦ, τιθέντες ἐν τῇ τῶν ἀγαθῶν συστοιχίᾳ τὸ
ἕν· οἷς δὴ καὶ Σπεύσιππος ἐπακολουθῆσαι δοκεῖ.
Ἀλλά, περὶ μὲν οὖν τούτων, ἄλλος ἔστω λόγος· 8
τοῖς δὲ λεχθεῖσιν ἀμφισβήτησίς τις ὑποφαίνεται,
διὰ τὸ μὴ περὶ παντὸς ἀγαθοῦ τοὺς λόγους εἰρῆ-
σθαι· λέγεσθαι δὲ καθ' ἓν εἶδος τὰ καθ' αὑτὰ διω-
κόμενα καὶ ἀγαπώμενα· τὰ δὲ ποιητικὰ τούτων ἢ
φυλακτικά πως ἢ τῶν ἐναντίων κωλυτικὰ διὰ
ταῦτα λέγεσθαι καὶ τρόπον ἄλλον. Δῆλον οὖν 9
ὅτι διττῶς λέγοιτ' ἂν τἀγαθά· καὶ τὰ μὲν καθ'
αὑτά, θάτερα δὲ διὰ ταῦτα· χωρίσαντες οὖν ἀπὸ
τῶν ὠφελίμων τὰ καθ' αὑτά, σκεψώμεθα εἰ λέγεται

una eademque conveniat definitio: hominis videlicet. Nam qua homo sit ille Ipse-homo, nihil different. Quod si ita est, nec qua bonum sit, different. Neque vero eo, quod sempiternum sit prius illud, magis erit bonum. Si quidem neque res candida diuturna, candidior est illa, quae unum diem candida est. Multo vero probabilius est Pythagoreorum placitum de hac re, dum hi Unum in bonorum ordine collocant: quos et Speusippus videtur esse secutus. Sed de his sane alibi quaeratur. Ad illa vero, quae modo dicta sunt, occurri nobis potest: Non de omni bono ideas dictas esse: cum id voluerit Plato, genus unum sive ideam esse eorum, quae per se expetuntur, et amantur: Horum vero aut efficientia aut aliquo modo conservantia, aut contrariorum prohibendorum vim habentia, propter haec et alia quadam ratione bona appellari. Perspicuum ergo [ex hujus objectionis sententia] illud est, bona duobus modis dici posse: uno modo ea, quae ipsa bona sunt: altero illa, quae propter haec. Eo igitur posito, sejunctis iis, quae per se bona sunt, ab utilibus, utrum illa una idea contineantur, nec ne, videamus. Sed quaenam

10 κατὰ μίαν ἰδέαν. Καθ' αὑτὰ δὲ ποῖα θείη τις ἄν;
ἢ ὅσα καὶ μονούμενα διώκεται· οἷον τὸ φρονεῖν, καὶ
ὁρᾷν, καὶ ἡδοναί τινες, καὶ τιμαί; ταῦτα γὰρ, εἰ
καὶ δι' ἄλλο τι διώκομεν, ὅμως τῶν καθ' αὑτὰ ἀγα-
θῶν θείη ἄν τις· ἢ οὐδ' ἄλλο οὐδὲν, πλὴν τῆς ἰδέας;
11 ὥστε μάταιον ἔσται τὸ εἶδος. Εἰ δὲ καὶ ταῦτά
ἐστι τῶν καθ' αὑτὰ, τὸν τἀγαθοῦ λόγον ἐν ἅπασιν
αὐτοῖς τὸν αὐτὸν ἐμφαίνεσθαι δεήσει, καθάπερ ἐν
χιόνι καὶ ψιμμυθίῳ τὸν τῆς λευκότητος· τιμῆς δὲ,
καὶ φρονήσεως, καὶ ἡδονῆς, ἕτεροι καὶ διαφέροντες
οἱ λόγοι ταύτῃ ᾗ ἀγαθά. οὐκ ἔστιν ἄρα τὸ ἀγαθὸν
12 κοινόν τι κατὰ μίαν ἰδέαν. Ἀλλὰ πῶς δὴ λέγεται;
οὐ γὰρ ἔοικε τοῖς γε ἀπὸ τύχης ὁμωνύμοις· ἀλλ'
ἆρα γε τῷ ἀφ' ἑνὸς εἶναι, ἢ πρὸς ἓν ἅπαντα συντε-
λεῖν, ἢ μᾶλλον κατ' ἀναλογίαν; ὡς γὰρ ἐν σώματι
13 ὄψις, ἐν ψυχῇ νοῦς, καὶ ἄλλο δὴ ἐν ἄλλῳ. Ἀλλ'
ἴσως ταῦτα μὲν ἀφετέον τὸ νῦν· ἐξακριβοῦν γὰρ

per se bona habenda sunt? Certe erunt talia aut quae vel sola relicta et sine caeteris spectata sequimur: quale est sapere, et videre, et nonnullae voluptates et honores: haec enim etsi propter aliud quippiam sequimur, tamen et in per se bonis numeranda fuerint: aut nihil aliud erit per se bonum, praeter idem: et ita inanis res futura est idea. Quod si illa quoque in iis, quae per se bona sunt, numerari debent; jam boni definitionem eandem necesse erit in eis omnibus elucere: perinde ut in nive et cerussa candoris. Atqui honoris et prudentiae et voluptatis, quatenus bona, dissimiles ac dispares sunt definitiones. Non est igitur summum bonum commune quiddam, quod una idea constet. Quonam igitur modo dicitur? Nam nec simile est iis, quorum fortuito nomen est commune. Numquid ergo ejus est generis, cujus sunt, quae sunt ab uno, aut quae ad unum? An potius, quae sunt proportione et analogia? Quia scilicet ut in corpore videndi sensus: ita mens est in animo, et aliud in alio? Sed haec fortasse in praesentia sunt omittenda. Nam disputare de iis

ὑπὲρ αὐτῶν, ἄλλης ἂν εἴη φιλοσοφίας οἰκειότερον. ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῆς ἰδέας. εἰ γὰρ καὶ ἔστιν ἕν τι τὸ κοινῇ κατηγορούμενον ἀγαθὸν, ἢ χωριστόν τι αὐτὸ καθ' αὑτὸ, δῆλον ὡς οὐκ ἂν εἴη πρακτὸν οὐδὲ κτητὸν ἀνθρώπῳ· νῦν δὲ τοιοῦτόν τι ζητεῖται.
Τάχα δὲ τῳ δόξειεν ἂν βέλτιον εἶναι γνωρίζειν αὐτὸ 14
πρὸς τὰ κτητὰ καὶ πρακτὰ τῶν ἀγαθῶν. οἷον γὰρ παράδειγμα τοῦτ' ἔχοντες, μᾶλλον εἰσόμεθα καὶ τὰ ἡμῖν ἀγαθά· κἂν εἰδῶμεν, ἐπιτευξόμεθα αὐτῶν.
Πιθανότητα μὲν οὖν ἔχει τινὰ ὁ λόγος. ἔοικε δὲ 15
ταῖς ἐπιστήμαις διαφωνεῖν· πᾶσαι γὰρ ἀγαθοῦ τινος ἐφιέμεναι, καὶ τὸ ἐνδεὲς ἐπιζητοῦσαι, παραλείπουσι τὴν γνῶσιν αὐτοῦ. καί τοι βοήθημα τηλικοῦτον ἅπαντας τοὺς τεχνίτας ἀγνοεῖν, καὶ μηδὲ ἐπιζητεῖν, οὐκ εὔλογον. Ἄπορον δὲ καὶ τί ὠφελη- 16
θήσεται ὑφάντης ἢ τέκτων πρὸς τὴν αὑτοῦ τέχνην,

subtilius, alterius philosophiae proprium fuerit. Similiterque etiam de idea. Nam ut maxime sit aliquod unum illud, quod communiter de multis dici volunt bonum, aut quippiam ab aliis sejunctum, et ipsum per se exstans: tamen nec in actionem humanam cadere, neque ab homine comparari potest: Quale bonum esse debebit, quod hic quaeritur. Sed existimaverit fortasse quispiam, plurimum valere illius cognitionem ad ea bona, quae possidere volumus, quod in actione versatur, comparandum: atque nos habentes istud exemplar nobis propositum facilius ea quoque, quae nobis bona sunt, et cognituros et consecuturos. Ac probabiliter quidem haec dicuntur: Verumtamen a scientiis videtur istud abhorrere. Nam cum aliquod bonum omnes expetant, et id, quod deest, requirant, illius tamen cognitionem praetermittunt. Atqui minime est verisimile aut consentaneum, artifices omnes tantum adjumentum fuisse ignoraturos, ac ne requisituros quidem. Sed nec intelligi potest, quidnam utilitatis ad artem suam textor aut faber ex ipsius hujus idealis boni cognitione consecuturus sit: aut quo tandem modo vel ad medendum vel

εἰδὼς αὐτὸ τἀγαθόν· ἢ πῶς ἰατρικώτερος ἢ στρατηγικώτερος ἔσται, ὁ τὴν ἰδέαν αὐτὴν τεθεαμένος; φαίνεται μὲν γὰρ οὐδὲ τὴν ὑγίειαν οὕτως ἐπισκοπεῖν ὁ ἰατρὸς, ἀλλὰ τὴν ἀνθρώπου· μᾶλλον δ' ἴσως τὴν τοῦδε· καθ' ἕκαστον γὰρ ἰατρεύει. καὶ περὶ μὲν τούτων, ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω.

Caput VII.

1 Πάλιν δ' ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τὸ ζητούμενον ἀγαθὸν, τί ποτ' ἂν εἴη. φαίνεται μὲν γὰρ ἄλλο ἐν ἄλλῃ πράξει καὶ τέχνῃ. ἄλλο γὰρ ἐν ἰατρικῇ, καὶ στρατηγικῇ, καὶ ταῖς λοιπαῖς ὁμοίως. τί οὖν ἑκάστης τἀγαθόν; ἢ οὗ χάριν τὰ λοιπὰ πράττεται; τοῦτο δ' ἐν ἰατρικῇ μὲν ὑγίεια· ἐν στρατηγικῇ δὲ νίκη· ἐν οἰκοδομικῇ δὲ οἰκία· ἐν ἄλλῳ δὲ ἄλλο. ἐν ἁπάσῃ δὲ πράξει καὶ προαιρέσει, τὸ τέλος· τούτου γὰρ ἕνεκα τὰ λοιπὰ πράττουσι πάντες, ὥστ' εἴ τι τῶν πρακτῶν ἁπάντων ἐστὶ τέλος, τοῦτ' ἂν εἴη τὸ πρα-

ad exercitum ducendum aptior sit futurus is, qui ideam ipsam contemplatus fuerit. Nam ad istum modum valetudinem ne considerare quidem videtur medicus: sed valetudinem hominis: immo fortasse hujus hominis potius. Neque enim hominibus medicinam adhibet, nisi singularibus. De his igitur hactenus dictum esto.

Cap. VII. Ad illud vero bonum, quod quaeritur jam, etiamnum regrediamur, quid illud tandem sit, visuri. Aliud enim in alia actione et arte videtur esse. Verbi gratia, aliud est in medendi arte, aliud in imperatoria: et in reliquis eodem modo. Quidnam igitur aliud cuique actioni artique bonum est, quam id, cujus gratia aguntur caetera? Hoc autem in medicina bona valetudo est: in arte imperatoria, victoria: in arte aedificandi, domus: aliudque in alia. In omni autem actioni et consilio agendi finis. quandoquidem hujus causa omnes agunt reliqua. Quocirca si unus aliquis est omnium rerum, quae in actione versantur, finis, hoc fuerit bonum id, quod est

κτὸν ἀγαθόν· εἰ δὲ πλείω, ταῦτα. Μεταβαίνων δὴ 2
ὁ λόγος εἰς τὸ αὐτὸ ἀφῖκται. τοῦτο δ' ἔτι μᾶλλον
διασαφῆσαι πειρατέον. Ἐπεὶ δὲ πλείω φαίνεται 3
τὰ τέλη, τούτων δ' αἱρούμεθά τινα δι' ἕτερα· οἷον
πλοῦτον, αὐλοὺς, καὶ ὅλως τὰ ὄργανα· δῆλον ὡς
οὐκ ἔστι πάντα τέλεια· τὸ δ' ἄριστον, τέλειόν τι
φαίνεται. ὥστ' εἰ μέν ἐστιν ἕν τι μόνον τέλειον,
τοῦτ' ἂν εἴη τὸ ζητούμενον· εἰ δὲ πλείω, τὸ τελειό-
τατον τούτων. Τελειότερον δὲ λέγομεν τὸ καθ' αὑτὸ 4
διωκτὸν τοῦ δι' ἕτερον· καὶ τὸ μηδέποτε δι' ἄλλο
αἱρετὸν, τῶν καὶ καθ' αὑτὰ καὶ διὰ τοῦθ' αἱρετῶν·
καὶ ἁπλῶς δὴ τέλειον τὸ καθ' αὑτὸ αἱρετὸν αἰεὶ,
καὶ μηδέποτε δι' ἄλλο. Τοιοῦτον δ' ἡ εὐδαιμονία 5
μάλιστ' εἶναι δοκεῖ. ταύτην γὰρ αἱρούμεθα αἰεὶ
δι' αὑτὴν, καὶ οὐδέποτε δι' ἄλλο· τιμὴν δὲ καὶ ἡδο-
νὴν, καὶ νοῦν, καὶ πᾶσαν ἀρετὴν αἱρούμεθα μὲν
καὶ δι' αὐτά (μηδενὸς γὰρ ἀποβαίνοντος, ἑλοίμεθ'

actioni propositum. sin plures, haec erunt bona. Nostra disputatio igitur eodem redit. Verum danda nobis est opera, ud istud etiam planius explicemus. Quoniam igitur plures videntur esse fines, atque ex his aliquos propter alios expetimus (ut divitias, tibias, et in universum illa, quae dicuntur instrumenta) perspicuum est, non omnes esse simpliciter et absolute fines. Id vero, quod optimum est, absolutum quiddam est sine dubio. Si quis ergo finis unus undique absolutus sit, is erit bonum hoc, quod quaerimus. sin plures, ille, qui est omnium absolutissimus. Porro quod propter se expetendum est, eo, quod propter aliud expetitur, absolutius seu perfectius esse dicimus; et quod nunquam aliud, iis, quae et propter se, et propter aliud eliguntur. Ergo etiam illud summum bonum id erit, quod propter se semper eligitur, nunquam propter aliud. Talis autem videtur esse inprimis beatitudo. Hanc enim propter se semper et nunquam propter aliud optamus. At vero honorem et voluptatem, et mentem sanam et omnem virtutem cum propter se sequimur (nam etiamsi

ἂν ἕκαστον αὐτῶν)· αἱρούμεθα δὲ καὶ τῆς εὐδαιμο-
νίας χάριν, διὰ τούτων ὑπολαμβάνοντες εὐδαιμο-
νήσειν· τὴν δ' εὐδαιμονίαν οὐδεὶς αἱρεῖται τούτων
6 χάριν, οὐδ' ὅλως δι' ἄλλο. Φαίνεται δὲ καὶ ἐκ τῆς
αὐταρκείας τὸ αὐτὸ συμβαίνειν. τὸ γὰρ τέλειον
ἀγαθὸν, αὔταρκες εἶναι δοκεῖ· τὸ δ' αὔταρκες λέγο-
μεν οὐκ αὐτῷ τῷ ζῶντι βίον μονότην, ἀλλὰ καὶ γο-
νεῦσι, καὶ τέκνοις, καὶ γυναικὶ, καὶ ὅλως τοῖς φί-
λοις καὶ πολίταις· ἐπειδὴ φύσει πολιτικὸν ἄνθρω-
7 πος. Τούτων δὲ ληπτέος ὅρος τις· ἐπεκτείνοντι
γὰρ ἐπὶ τοὺς γονεῖς, καὶ τοὺς ἀπογόνους, καὶ τῶν
φίλων τοὺς φίλους, εἰς ἄπειρον πρόεισιν. ἀλλὰ
τοῦτο μὲν εἰσαῦθις ἐπισκεπτέον· τὸ δ' αὔταρκες
τίθεμεν, ὃ μονούμενον, αἱρετὸν ποιεῖ τὸν βίον καὶ
μηδενὸς ἐνδεᾶ. τοιοῦτον δὲ τὴν εὐδαιμονίαν οἰόμεθα
8 εἶναι. Ἔτι δὲ πάντων αἱρετωτάτην, μὴ συναριθ-

nullum ex iis fructum percepturi essemus, tamen eorum unumquodque optaremus) tum vero beatitudinis quoque causa illa expetimus: quod existimemus, nos his adjumentis instructos, beatos futuros. At beatitudinem nemo neque harum, neque alius omnino rei causa expetit. Idem porro effici videtur etiam ex ea, quam *αὐταρκείαν* vocamus. Id enim bonum, quod undique absolutum seu perfectum est videtur in se habere id, quod est satis. Satis esse autem cum dicimus, et id dicimus, non quod sibi soli vitam solitariam agenti, sed quod parentibus etiam ac liberis, et conjugi, et, ut semel dicam, amicis ac civibus satis est. quandoquidem homo ad vitam societatemque civilem natus est: est tamen horum certus quidam constituendus finis. Si enim porrigamus ad parentes et posteros, amicorumque amicos, abitura sit res in infinitum. Sed de hoc quidem alio loco post iterum videbimus: *αὔταρκες* porro illud sive, *satis*, esse ponimus, quod etiam absque aliis rebus solum vitam efficit expetendam, nulliusque rei indigentem. Tale quid autem beatitudinem esse arbitramur: atque etiam aliquid maxime omnium optandum,

μόνην· συναριθμουμένην δὲ δῆλον ὡς αἱρετωτέ-
ραν μετὰ τοῦ ἐλαχίστου τῶν ἀγαθῶν· ὑπεροχὴ γὰρ
ἀγαθῶν γίνεται τὸ προςτιθέμενον. ἀγαθῶν δὲ τὸ
μεῖζον, αἱρετώτερον ἀεί. τέλειον δή τι φαίνεται
καὶ αὔταρκες ἡ εὐδαιμονία, τῶν πρακτῶν οὖσα τέ-
λος. Ἀλλ' ἴσως, τὴν μὲν εὐδαιμονίαν, τὸ ἄριστον 9
ὁμολογούμενόν τι φαίνεται· ποθεῖται δὲ ἐναργέστε-
ρον τί ἐστιν ἔτι λεχθῆναι. Τάχα δὴ γένοιτ' ἂν 10
τοῦτο, εἰ ληφθείη τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου. ὥςπερ
γὰρ αὐλητῇ, καὶ ἀγαλματοποιῷ, καὶ παντὶ τεχνίτῃ,
καὶ ὅλως ὧν ἐστιν ἔργον τι καὶ πρᾶξις, ἐν τῷ ἔργῳ
δοκεῖ τὸ ἀγαθὸν εἶναι καὶ τὸ εὖ, οὕτω δόξειεν ἂν
καὶ ἀνθρώπῳ. εἴπερ ἐστί τι ἔργον αὐτοῦ. Πότε- 11
ρον οὖν, τέκτονος μὲν καὶ σκυτέως ἐστὶν ἔργα τινὰ
καὶ πράξεις· ἀνθρώπου δὲ οὐδέν ἐστιν, ἀλλ' ἀργὸν

etiam solum absque bono alio omni: cum quidem id ipsum, si cum alio vel minimo bono conjungatur, omnino sit futurum optabilius magisque sumendum; quod enim tum accedit, per id bonum efficitur auctius. Bonum porro omne, quo est majus, eo magis est semper optandum. Ex quibus omnibus perspicuum est, beatitudinem perfectum quiddam esse, bonisque omnibus per se cumulatum, cum rerum omnium, quae in actione positae sunt, sit extremum. Sed dicet fortasse aliquis esse quidem illud certum et confessum, quo modo est dictum: Beatitudinem summum bonum esse: at vero ut planius quid ea sit ostendatur, desiderari. Hoc igitur facile assequemur, si opus ac munus hominis sumptum fuerit. Ut enim tibicini et statuarum fictori omnique adeo artifici, et omnino iis, qui opus aliquod efficiunt, actionemque aliquam obeunt, in opere ipso bonum suum suusque finis et perfectio consistere videtur, sic et homini, si quod est ejus opus et munus, in eo ipso bonum ejus et bene vivere positum esse probabile sit. Utrumnam igitur fabri et sutoris aliquod est opus et aliqua actio, hominis vero erit nullum? atque ad desidiam is inertiamque natus reperietur? An potius ut oculi, manus, pedis, singularumque adeo partium suum

πέφυκεν; ἢ καθάπερ ὀφθαλμοῦ καὶ χειρὸς, καὶ πο-
δὸς, καὶ ὅλως ἑκάστου τῶν μορίων, φαίνεταί τι
ἔργον, οὕτω καὶ ἀνθρώπου παρὰ πάντα ταῦτα θείη
12 *τις ἂν ἔργον τι; τί οὖν δὴ τοῦτ' ἂν εἴη ποτέ; Τὸ*
μὲν γὰρ ζῆν κοινὸν εἶναι φαίνεται καὶ τοῖς φυτοῖς·
ζητεῖται δὲ τὸ ἴδιον. ἀφοριστέον ἄρα τὴν θρεπ-
τικὴν καὶ αὐξητικὴν ζωήν. ἑπομένη δὲ αἰσθητική
τις ἂν εἴη· φαίνεται δὲ καὶ αὕτη κοινὴ καὶ ἵππῳ,
13 *καὶ βοΐ, καὶ παντὶ ζώῳ. Λείπεται δὴ πρακτική τις*
τοῦ λόγον ἔχοντος. τούτου δὲ, τὸ μὲν, ὡς ἐπιπει-
θὲς λόγῳ· τὸ δ', ὡς ἔχον καὶ διανοούμενον. διττῶς
δὲ καὶ ταύτης λεγομένης, τὴν κατ' ἐνέργειαν θετέον·
14 *κυρώτερον γὰρ αὕτη δοκεῖ λέγεσθαι. Εἰ δ' ἔστιν*
ἔργον ἀνθρώπου, ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον, ἢ μὴ
ἄνευ λόγου· τὸ δ' αὐτό φαμεν ἔργον εἶναι τῷ γένει
τοῦδε, καὶ τοῦδε σπουδαίου· ὥσπερ κιθαριστοῦ,
καὶ σπουδαίου κιθαριστοῦ· καὶ ἁπλῶς δὴ τοῦτ' ἐπὶ

cujusque opus ac munus est, sic hominis quoque praeter haec omnia aliquod opus esse statuemus? Quodnam igitur hoc tandem erit? Nam quod vivit, id quidem cum stirpibus et plantis ei videtur esse commune; hic vero proprium hominis opus quaeritur. Itaque illa vita, quae in alendo augescendoque consistit, removenda est. Ea vero remota relinquitur homini vita quaedam, quae in sentiendo est posita. At haec ipsa quoque vita homini communis est cum equo et bove et animantibus omnibus. Relinquitur ergo vita quaedam actuosa, seu, quae actione contineatur, illius propria, quod ratione praeditum est. Hujus autem pars una est, quae rationi obtemperat, ipsa rationis expers: altera, quae ratione praedita est cogitandique munere fungitur. Sed cum etiam haec ipsa vita duobus modis dicatur: eam, quae in functione muneris consistit, ponere debemus. Haec enim potior esse altera videtur. Quod si opus hominis est actio animi rationi consentanea, aut certe a ratione non aliena, sique idem genere esse dicimus, opus alicujus certi artificis, et alicujus, qui sit in eo genere artificii eximius (quemadmodum citharoedi et

πάντων, προστιθεμένης τῆς κατ' ἀρετὴν ὑπεροχῆς
πρὸς τὸ ἔργον· (κιθαριστοῦ μὲν γὰρ, τὸ κιθαρί-
ζειν· σπουδαίου δὲ, τὸ εὖ.) εἰ δ' οὕτως, ἀνθρώπου
δὲ τίθεμεν ἔργον ζωήν τινα, ταύτην δὲ ψυχῆς ἐνέρ-
γειαν καὶ πράξεις μετὰ λόγου, σπουδαίου δ' ἀνδρὸς
εὖ ταῦτα καὶ καλῶς. Ἕκαστον δὲ εὖ κατὰ τὴν 15
οἰκείαν ἀρετὴν ἀποτελεῖται· εἰ δ' οὕτω, τὸ ἀνθρώ-
πινον ἀγαθὸν ψυχῆς ἐνέργεια γίνεται κατ' ἀρετήν·
εἰ δὲ πλείους αἱ ἀρεταὶ, κατὰ τὴν ἀρίστην καὶ τε-
λειοτάτην. Ἔτι δὲ ἐν βίῳ τελείῳ· μία γὰρ χελιδὼν 16
ἔαρ οὐ ποιεῖ, οὐδὲ μία ἡμέρα· οὕτω δὲ οὐδὲ μακά-
ριον καὶ εὐδαίμονα μία ἡμέρα, οὐδὲ ὀλίγος χρόνος.
Περιγεγράφθω μὲν οὖν τὸ ἀγαθὸν ταύτῃ· δεῖ γὰρ 17
ἴσως ὑποτυπῶσαι πρῶτον, εἶθ' ὕστερον ἀναγράφειν.
δόξειε δ' ἂν παντὸς εἶναι προαγαγεῖν καὶ διαρθρῶ-
σαι τὰ καλῶς ἔχοντα τῇ περιγραφῇ, καὶ ὁ χρόνος

boni citharoedi: et in aliis similiter omnibus, ut, accedente ad opus etiam excellentia seu perfectione, sit verbi causa citharoedi quidem cithara canere, boni vero citharoedi bene canere. Hoc, inquam, si ita est, et hominis opus vitam quandam eamque energiam animi seu actionem cum ratione conjunctam, boni autem viri etiam bene et praeclare habentem actionem ponere debemus, bene porro et praeclare habet unumquodque, ratione suae propriae virtutis. Quod si ita se res habet, hominis bonum erit energia animi, virtute directa: ac si plures virtutes sint, virtute optima ac perfectissima: et praeterea in vita perfecta. Ut enim una hirundo ver non efficit, nec dies unus: sic neque dies unus, neque exiguum tempus efficit felicem ac beatum. Sit igitur hoc modo descriptum confusa quadam notione summum bonum; adumbranda enim videtur res initio rudius, deindeque exactius et exquisitius edisserenda. Videturque vel cujusvis hominis esse, ea, quae bene primum suis lineamentis descripta definitaque sunt, provehere suisque veluti membris et articulis distinguere, atque ejusmodi rerum vel auctor vel certe auditor esse

*τῶν τοιούτων εὑρετὴς, ἢ συνεργὸς ἀγαθὸς εἶναι·
ὅθεν καὶ τῶν τεχνῶν γεγόνασιν ἐπιδόσεις· παντὸς
18 γὰρ, προσθεῖναι τὸ ἐλλεῖπον. Μεμνῆσθαι δὲ καὶ
τῶν προειρημένων χρὴ, καὶ τὴν ἀκρίβειαν μὴ ὁμοίως
ἐν ἅπασιν ἐπιζητεῖν, ἀλλ' ἐν ἑκάστοις κατὰ τὴν ὑπο-
κειμένην ὕλην· καὶ ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον οἰκεῖον
19 τῇ μεθόδῳ. Καὶ γὰρ τέκτων καὶ γεωμέτρης διαφε-
ρόντως ἐπιζητοῦσι τὴν ὀρθήν· ὁ μὲν γὰρ, ἐφ' ὅσον
χρησίμη πρὸς τὸ ἔργον· ὁ δὲ, τί ἐστιν, ἢ ποῖόν τι·
θεατὴς γὰρ τἀληθοῦς. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ
ἐν τοῖς ἄλλοις ποιητέον, ὅπως μὴ τὰ πάρεργα τῶν
20 ἔργων πλείω γίγνηται. Οὐκ ἀπαιτητέον δ' οὐδὲ τὴν
αἰτίαν ἐν ἅπασιν ὁμοίως, ἀλλ' ἱκανὸν ἔν τισι τὸ
ὅτι δειχθῆναι καλῶς, οἷον καὶ περὶ τὰς ἀρχάς· τὸ
21 δ' ὅτι, πρῶτον καὶ ἀρχή. Τῶν ἀρχῶν δὲ, αἱ μὲν
ἐπαγωγῇ θεωροῦνται· αἱ δὲ, αἰσθήσει· αἱ δὲ, ἐθισμῷ
22 τινι· καὶ ἄλλαι δὲ ἄλλως. Μετιέναι δὲ πειρατέον
ἑκάστας ᾗ πεφύκασι. καὶ σπουδαστέον ὅπως ὁρι-*

videtur tempus: quo modo artes ipsae amplificatae et propagatae sunt. Cujuslibet enim hominis est, id, quod deest, addere. Meminisse vero nos oportet etiam illa, quae supra dicta sunt, et subtilitatem illam enucleatam non peraeque in omnibus esse requirere: sed in unaquaque re, pro materiae ipsius ratione, et quoad docendi via ac ratio patitur. Nam faber et geometra non eodem modo rectum angulum exquirunt: sed ille quidem, quatenus operi est necesse: hic autem, quidnam sit et qualis, inquiritur: in vero enim contemplando versatur. Eodem igitur modo faciendum est et in caeteris omnibus, ne operis accessiones et ornamenta existant ipso opere longiora. Neque vero in omnibusque aeque causa est flagitanda; sed satis esse debet in quibusdam, si bene demonstratum sit, *ita esse*, id est ipsum τὸ ὅτι (quemadmodum res habet et in principiis) atque hoc ipsum τὸ ὅτι, id est, Rem ita esse, in talibus primum et principium est. Principiorum porro alia inductione percipiuntur et cognoscuntur: alia sensu: alia consue-

σθῶσι καλῶς. Μεγάλην γὰρ ἔχουσι ῥοπὴν πρὸς τὰ 23
ἑπόμενα. δοκεῖ οὖν πλεῖον ἢ τὸ ἥμισυ τοῦ παντὸς
εἶναι ἡ ἀρχὴ, καὶ πολλὰ ἐμφανῆ γίνεσθαι δι' αὐ-
τῆς τῶν ζητουμένων.

Caput VIII.

Σκεπτέον δὴ περὶ αὐτῆς, οὐ μόνον ἐκ τοῦ συμ- 1
περάσματος, καὶ ἐξ ὧν ὁ λόγος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν
λεγομένων περὶ αὐτῆς. τῷ μὲν γὰρ ἀληθεῖ πάντα
συνᾴδει τὰ ὑπάρχοντα· τῷ δὲ ψευδεῖ, ταχὺ δια-
φωνεῖ τἀληθές. Νενεμημένων δὴ τῶν ἀγαθῶν τριχῇ, 2
καὶ τῶν μὲν, ἐκτὸς λεγομένων· τῶν δὲ, περὶ ψυχὴν
καὶ σῶμα, τὰ περὶ ψυχὴν κυριώτατα λέγομεν, καὶ
μάλιστα ἀγαθά. τὰς δὲ πράξεις καὶ τὰς ἐνεργείας
τὰς ψυχικὰς περὶ ψυχὴν τίθεμεν, ὥστε καλῶς ἂν
λέγοιτο κατά γε ταύτην τὴν δόξαν παλαιὰν οὖσαν
καὶ ὁμολογουμένην ὑπὸ τῶν φιλοσοφούντων. Ὀρ- 3
θῶς δὲ καὶ ὅτι πράξεις τινὲς λέγονται καὶ ἐνέργειαι,

tudine seu more cumque alia aliter percipiantur, singula persequi oportet, prout eorum natura patitur, dandaque opera est, ut bene definiantur. Magnum enim momentum ad ea, quae sequuntur, afferunt: ideoque principium plus, quam dimidium totius esse videtur, multaque in quaestione posita eo cognito declarari.

Cap. VIII. Ergo de principio videndum est non ex conclusionibus solum et his, quibus ratio sive Syllogismus conficitur: sed ex iis etiam, quae de illo vulgo feruntur. Nam quod verum est in hoc genere, cum eo congruunt omnia, quae exstant inter homines: a falso autem cito verum dissidet ac discrepat. Cum igitur bona tres in partes sint distributa, aliaque externa, alia animi, alia corporis dicantur: animi sane bona inprimis et maxime propria bona dicimus. Caeterum actiones et energias animi in animo collocamus. Itaque cum ex hac sententia et vetere, et a philosophis uno ore comprobata recte hoc a nobis statuitur, quod modo dictum est: tum vero propterea, quod actiones et energiae non-

τὸ τέλος. οὕτως γὰρ τῶν περὶ ψυχὴν ἀγαθῶν γίνε-
4 ται, καὶ οὐ τῶν ἐκτός. Συνᾴδει δὲ τῷ λόγῳ καὶ
τὸ εὖ ζῆν καὶ τὸ εὖ πράττειν τὸν εὐδαίμονα· σχε-
5 δὸν γὰρ εὐζωΐα τις εἴρηται καὶ εὐπραξία. Φαίνεται
δὲ καὶ τὰ ἐπιζητούμενα περὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἅπαντα
6 ὑπάρχειν τῷ λεχθέντι. Τοῖς μὲν γὰρ ἀρετή, τοῖς
δὲ φρόνησις, ἄλλοις δὲ σοφία τις εἶναι δοκεῖ· τοῖς
δὲ ταῦτα, ἢ τούτων τι μεθ' ἡδονῆς, ἢ οὐκ ἄνευ
ἡδονῆς. ἕτεροι δὲ καὶ τὴν ἐκτὸς εὐετηρίαν συμπε-
7 ριλαμβάνουσι. Τούτων δέ, τὰ μὲν πολλοὶ καὶ πα-
λαιοὶ λέγουσι, τὰ δὲ ὀλίγοι καὶ ἔνδοξοι ἄνδρες· οὐ-
δετέρους δὲ τούτων εὔλογον διαμαρτάνειν τοῖς ὅλοις,
8 ἀλλ' ἕν γέ τι, ἢ τὰ πλεῖστα κατορθοῦν. Τοῖς μὲν
οὖν λέγουσι τὴν πᾶσαν ἀρετὴν ἢ ἀρετήν τινα, συν-
ῳδός ἐστιν ὁ λόγος· ταύτης γάρ ἐστιν ἡ κατ' αὐτὴν
9 ἐνέργεια. Διαφέρει δὲ ἴσως οὐ μικρὸν ἐν κτήσει ἢ
χρήσει τὸ ἄριστον ὑπολαμβάνειν· καὶ ἐν ἕξει ἢ ἐνερ-

nullae ipsius finis rationem vicemque obtinent. Sic enim efficitur, ut beatitudo in animi bonis, non in externis numeretur. Cum hac ratione congruit et illud, quod certum est, bene vivere, et bene rem gerere virum beatum. Nam fere solet beatitudo vita bona et bona actio usurpari. Omnia quoque illa, quae de beatitudine inter eruditos solent dici, in eo, quod a nobis dictum est, videntur inesse. Alii enim virtutem, alii prudentiam, alii sapientiam quandam certam beatitudinem esse existimant. Nonnulli haec ipsa aut horum aliquid cum voluptate conjunctum, aut minime a voluptate sejunctum, aliqui etiam felicitatem externam adjiciunt. Atque horum alia multi iique veteres, alia pauci, et hi clari ac celebres loquuntur: quorum neutros probabile est omni ex parte errare: sed in uno aliquo saltem aut in plurimis recte sentire. Ac cum iis quidem, qui vitam beatam esse dicunt virtutem omnem, alterisque item, qui aliquam certam virtutem, nostra congruit oratio. Virtutis enim certe est ipsa actio sive energia virtutis. Caeterum in eo fortasse est rei momentum, ut statua-

γείᾳ. τὴν μὲν γὰρ ἕξιν ἐνδέχεται μηδὲν ἀγαθὸν ἀποτελεῖν ὑπάρχουσαν, οἷον τῷ καθεύδοντι ἢ καὶ ἄλλως πως ἐξηργηκότι· τὴν δὲ ἐνέργειαν οὐχ οἷόν τε· πράξει γὰρ ἐξ ἀνάγκης, καὶ εὖ πράξει. ὥςπερ δὲ Ὀλυμπιάσιν οὐχ οἱ κάλλιστοι καὶ ἰσχυρότατοι στεφανοῦνται, ἀλλ' οἱ ἀγωνιζόμενοι· τούτων γάρ τινες νικῶσιν· οὕτω καὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ καλῶν κἀγαθῶν οἱ πράττοντες ὀρθῶς, ἐπήβολοι γίγνονται. Ἔστι 10
δὲ καὶ ὁ βίος αὐτῶν καθ' αὑτὸν ἡδύς. τὸ μὲν γὰρ ἥδεσθαι, τῶν ψυχικῶν· ἑκάστῳ δ' ἐστὶν ἡδὺ πρὸς ὃ λέγεται φιλοτοιοῦτος· οἷον ἵππος μὲν τῷ φιλίππῳ· θέαμα δὲ, τῷ φιλοθεώρῳ· τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὰ δίκαια, τῷ φιλοδικαίῳ· καὶ ὅλως τὰ κατ' ἀρετὴν, τῷ φιλαρέτῳ. Τοῖς μὲν οὖν πολλοῖς τὰ ἡδέα μά- 11
χεται, διὰ τὸ μὴ φύσει τοιαῦτ' εἶναι· τοῖς δὲ φι-

tur, anne summum bonum in possessione, an in usu positum esse putemus: itemque in habitune, an in energia sive actione. Accidere enim potest, ut habitus bonus, qui insit, nihil boni efficiat; verbi gratia in illo, qui dormit, aut qui alio aliquo modo otiosus ac feriatus est. De energia vero idem dici non potest; aget enim haec necessario, et recte aget. Quemadmodum autem in ludis Olympicis non pulcerrimus aut valentissimus quisque corona donatur, sed illi soli, qui certant (ex his enim vincunt aliqui); sic et ea, quae sunt in vita, honesta et bona, assequuntur atque obtinent ii demum, qui recte faciunt. Est vero eorum vita etiam per se jucunda per seque delectat; porro delectari in eorum numero ponitur, quae ad animum pertinent. ac delectatur aliquis eo, de quo appellationem accipit ejusmodi, cujusmodi sunt hae, *φίλιππος*, id est, amator equi ab equo: *φιλοθέωρος* i. e. amans spectaculorum, a spectaculis. qualis item appellatio datur amanti res justas, cum *φιλοδίκαιος* dicitur, et qualis ei, cui virtus cara est, cum eum *φιλάρετον* dicimus. Atqui dicat quis, vulgo tamen hominum jucunda contraria sunt isti, quam dico. Verum respondeo, id ex eo esse, quod vulgo suavia non sunt per se talia. Iis autem hominibus, qui

λοκάλοις ἐστὶν ἡδέα τὰ φύσει ἡδέα· τοιαῦτα δὲ αἱ
κατ' ἀρετὴν πράξεις. ὥςτε καὶ τούτοις εἰσὶν ἡδεῖαι,
12 καὶ καθ' αὑτάς. Οὐδὲν δὴ προςδεῖται τῆς ἡδονῆς
ὁ βίος αὐτῶν, ὥςπερ περιάπτου τινὸς, ἀλλ' ἔχει
τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῷ· πρὸς τοῖς εἰρημένοις γὰρ,
οὐδ' ἔστιν ἀγαθὸς ὁ μὴ χαίρων ταῖς καλαῖς πράξεσιν· οὔτε γὰρ δίκαιον οὐδεὶς ἂν εἴποι, τὸν μὴ χαίροντα τῷ δικαιοπραγεῖν· οὔτε ἐλευθέριον, τὸν μὴ χαίροντα ταῖς ἐλευθερίοις πράξεσιν· ὁμοίως δὲ καὶ
13 ἐπὶ τῶν ἄλλων. Εἰ δ' οὕτω, καθ' αὑτὰς ἂν εἶεν αἱ
κατ' ἀρετὴν πράξεις ἡδεῖαι· ἀλλὰ μὴν καὶ ἀγαθαί γε καὶ καλαί, καὶ μάλιστα τούτων ἕκαστον, εἴπερ καλῶς κρίνει περὶ αὐτῶν ὁ σπουδαῖος· κρίνει δ'
14 ὡς εἴπομεν. Ἄριστον ἄρα καὶ ἥδιστον ἡ εὐδαιμονία· καὶ οὐ διώρισται ταῦτα κατὰ τὸ Δηλιακὸν ἐπίγραμμα·

Κάλλιστον τὸ δικαιότατον, λῷστον δ' ὑγιαίνειν.
Ἥδιστον δὲ πέφυχ' οὗ τις ἐρᾷ τὸ τυχεῖν.

studiosi sunt honestatis, ea sunt jucunda, quae sunt natura jucunda: qualia sunt illa sola, quae ex virtute aguntur, quae proinde et talibus sunt jucunda, et per se jucunda, nihilque eget eorum vita voluptatis tanquam appendice, sed habet in se inclusam voluptatem. Nam praeter ea, quae jam dicta sunt, etiam non est is vir bonus, qui honestis actionibus non delectatur. Neque enim quisquam aut justum dixerit eum, qui non ex juste factis capiat voluptatem: aut liberalem, qui liberalibus actionibus non delectetur: idemque de caeteris virtutibus sentiendum. Quod si ita est, confitendum est, per se jucundas esse virtuti consentaneas actiones. Sed et bonas insuper easdem et honestas; et horum unumquodque esse sic, ut quod maxime: si quidem de iis vere judicat vir bonus. Judicat autem omnino, quemadmodum diximus. Est igitur quiddam optimum, pulcerrimum et jucundissimum beatitudo. Neque vero haec ita distincta sunt, ut refert Deliacum epigramma:

Justitia est res pulcra; valetudo, optima: verum est
Suave, frui hoc, cujus pectus amore calet.

ἅπαντα γὰρ ὑπάρχει ταῦτα ταῖς ἀρίσταις ἐνεργείαις. ταύτας δέ, ἢ μίαν τούτων τὴν ἀρίστην εἶναί φαμεν τὴν εὐδαιμονίαν. Φαίνεται δ' ὅμως καὶ τῶν ἐκτὸς 15
ἀγαθῶν προςδεομένη, καθάπερ εἴπομεν· ἀδύνατον γάρ, ἢ οὐ ῥάδιον, τὰ καλὰ πράττειν, ἀχορήγητον ὄντα. πολλὰ μὲν γὰρ πράττεται καθάπερ δι' ὀργάνων καὶ διὰ φίλων καὶ πλούτου καὶ πολιτικῆς δυνάμεως. 16
Ἐνίων δὲ τητώμενοι ῥυπαίνουσι τὸ μακάριον, οἷον εὐγενείας, εὐτεκνίας, κάλλους· οὐ πάνυ γὰρ εὐδαιμονικὸς ὁ τὴν ἰδέαν παναίσχης, ἢ δυςγενής, ἢ μονώτης καὶ ἄτεκνος. ἔτι δ' ἴσως ἧττον, εἴ τῳ πάγκακοι παῖδες εἶεν ἢ φίλοι· ἢ ἀγαθοὶ ὄντες τεθνᾶσι. Κα- 17
θάπερ οὖν εἴπομεν, ἔοικε προςδεῖσθαι καὶ τῆς τοιαύτης εὐημερίας· ὅθεν εἰς ταὐτὸ τάττουσιν ἔνιοι τὴν εὐτυχίαν τῇ εὐδαιμονίᾳ· ἔνιοι δὲ τὴν ἀρετήν.

Insunt enim haec omnia in optimis actionibus. Has autem aut harum unam optimam, beatitudinem esse diximus. Verum tamen bonis quoque externis egere videtur, ut diximus. Fieri enim non potest aut difficulter certe fit, ut is, cui nullae suppetunt facultates, res agat praeclaras. Permulta enim geruntur veluti instrumentis quibusdam, cum amicorum opera, tum divitiis, aut potentia civili et quaedam res sunt, quibus si careant homines, felicitatis splendor obscuratur atque inquinatur; ut sunt: nobilitas generis, felix soboles, pulcritudo. Neque enim eis facile est vitam beatam consequi, qui insigniter deformis aut obscurissimo loco natus aut solitarius et orbus sit. Ac multo etiam minus fortasse, si cui sint liberi omni vitiorum genere cooperti, aut hujusmodi amici: aut, cum boni essent liberi aut amici excesserint e vita beata, desiderare videtur hujuscemodi prosperitatem. Ex quo fit, ut nonnulli eodem numero et loco beatitudinem habeant atque secundam fortunam: non vero nulli etiam virtutem.

Caput IX.

1 *Ὅθεν καὶ ἀπορεῖται, πότερόν ἐστι μαθητὸν,*
ἢ ἄλλως πως ἀσκητόν· ἢ κατά τινα θεῖαν μοῖραν,
2 *ἢ καὶ διὰ τύχην παραγίνεται. Εἰ μὲν οὖν καὶ ἄλλο*
τι θεῶν ἐστι δώρημα ἀνθρώποις, εὔλογον καὶ τὴν
εὐδαιμονίαν θεόσδοτον εἶναι, καὶ μάλιστα τῶν ἀν-
3 *θρωπίνων ὅσῳ βέλτιστον. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἴσως*
ἄλλης ἂν εἴη σκέψεως οἰκειότερον· φαίνεται δὲ κἂν
εἰ μὴ θεόπεμπτός ἐστιν, ἀλλὰ δι' ἀρετὴν καί τινα
μάθησιν ἢ ἄσκησιν παραγίνεται, τῶν θειοτάτων
εἶναι· τὸ γὰρ τῆς ἀρετῆς ἆθλον καὶ τέλος, ἄριστον
4 *φαίνεται καὶ θεῖόν τι καὶ μακάριον. Εἴη δ' ἂν*
καὶ πολύκοινον. δυνατὸν γὰρ ὑπάρξει πᾶσι τοῖς
μὴ πεπηρωμένοις πρὸς ἀρετὴν, διά τινος μαθήσεως
5 *καὶ ἐπιμελείας. Εἰ δ' ἔστιν οὕτω βέλτιον ἢ διὰ*
τύχην εὐδαιμονεῖν, εὔλογον ἔχειν οὕτως, εἴπερ τὰ
κατὰ φύσιν, ὡς οἷόν τε κάλλιστα ἔχειν, οὕτω πέ-

Cap. IX. Sed et illa indidem nascitur controversia: utrumnam doctrina paretur, an consuetudine quaeratur, an alia quadam exercitatione: an potius divinitus: an denique fortuito obveniat. Sane quidem si ullum aliud a diis munus est hominibus datum, profecto consentaneum est, beatitudinem quoque a diis immortalibus donari: eoque maxime, quod ea est rerum humanarum optima. Sed hoc fortasse alterius est disputationis proprium. Illud quidem perspicuum est, ut non sit a diis immortalibus dono missa, sed virtute et doctrina aliqua aut exercitatione pariatur, in rebus divinissimis tamen esse numerandam. Virtutis enim praemium et finis optima quaedam res, et divina et beata videtur. Eadem vero et perquam vulgaris esse quiverit. Potest enim contingere vel doctrina vel studio iis omnibus, qui non sunt aliqua parte, homini propria, privati. Quod si sic praestat, quam fortunae temeritate beatum esse, certe ita probabile est. Siquidem res naturales ut pulcerrimae esse possunt, ita sunt a natura comparatae, idemque de iis, quae ab arte et omni alia

φυκεν. Ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τέχνην, καὶ πᾶσαν 6 αἰτίαν, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἀρίστην. τὸ δὲ μέγιστον καὶ κάλλιστον ἐπιτρέψαι τύχῃ, λίαν πλημμελὲς ἂν εἴη. Συμφανὲς δ' ἐστὶ καὶ ἐκ τοῦ λόγου 7 τὸ ζητούμενον. εἴρηται γὰρ ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν ποιά τις. τῶν δὲ λοιπῶν ἀγαθῶν, τὰ μὲν ὑπάρχειν ἀναγκαῖον, τὰ δὲ συνεργὰ καὶ χρήσιμα πέφυκεν ὀργανικῶς. Ὁμολογούμενα δὲ ταῦτ' ἂν 8 εἴη καὶ τοῖς ἐν ἀρχῇ. τὸ γὰρ τῆς πολιτικῆς τέλος, ἄριστον ἐτίθεμεν· αὕτη δὲ πλείστην ἐπιμέλειαν ποιεῖται τοῦ ποιούς τινας καὶ ἀγαθοὺς τοὺς πολίτας ποιῆσαι, καὶ πρακτικοὺς τῶν καλῶν. Εἰκότως 9 οὖν οὔτε βοῦν, οὔτε ἵππον, οὔτε ἄλλο τι τῶν ζώων οὐδὲν, εὔδαιμον λέγομεν· οὐδὲν γὰρ αὐτῶν οἷόν τε κοινωνῆσαι τοιαύτης ἐνεργείας. Διὰ ταύτην δὲ τὴν 10 αἰτίαν, οὐδὲ παῖς εὐδαίμων ἐστίν· οὔπω γὰρ πρακτικὸς τῶν τοιούτων διὰ τὴν ἡλικίαν· οἱ δὲ λεγόμενοι διὰ τὴν ἐλπίδα μακαρίζονται. δεῖ γάρ, ὥσπερ

causa perficiuntur, judicari debet, multoque maxime, quae a praestantissima: et vero si rem insuper omnium maximam et pulcerrimam arbitrio fortunae permittere nimis sit nefarium ac flagitiosum. Atque etiam ex definitione beatitudinis id, quod quaerimus, perspicuum esse potest. Diximus enim, eam esse cujusdam modi energiam ex virtute; caetera autem bona, alia quidem praesto esse oportet, alia vero adjuvant et conducunt natura, instrumentorum instar. Praeterea haec etiam cum iis, quae initio diximus, consentiunt. Civilis enim scientiae finem optimum esse statuebamus: atque illius opus proprium est, diligentiam adhibere, ut cives certo quodam modo affectos, bonosque, et ad res honestas agendas idoneos reddat. Merito igitur neque bovem, neque equum, neque aliud animal ullum, beatum dicimus. Nulli enim illorum esse potest talis actionis sive energiae communitas. Atque ob hanc causam ne puer quidem est beatus. Nondum enim per aetatem ad talia agenda satis aptus est: ac si beatus dicitur, propter

11 εἴπομεν, καὶ ἀρετῆς τελείας, καὶ βίου τελείου. Πολλαὶ γὰρ μεταβολαὶ γίνονται καὶ παντοῖαι τύχαι κατὰ τὸν βίον· καὶ ἐνδέχεται τὸν μάλιστα εὐθηνοῦντα μεγάλαις συμφοραῖς περιπεσεῖν ἐπὶ γήρως, καθάπερ ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς περὶ Πριάμου μυθεύεται. τὸν δὲ τοιαύταις χρησάμενον τύχαις καὶ τελευτήσαντα ἀθλίως, οὐδεὶς εὐδαιμονίσει·

Caput X.

1 Πότερον οὖν οὐδ' ἄλλον οὐδένα ἀνθρώπων εὐδαιμονιστέον, ἕως ἂν ζῇ· κατὰ Σόλωνα δὲ χρεὼν
2 τέλος ὁρᾷν; Εἰ δὲ δὴ καὶ θετέον οὕτως, ἆρά γε καὶ ἔστιν εὐδαίμων τότε, ἐπειδὰν ἀποθάνῃ, ἢ τοῦτό γε παντελῶς ἄτοπον ἄλλως τε καὶ τοῖς λέγουσιν ἡμῖν
3 ἐνέργειάν τινα τὴν εὐδαιμονίαν; Εἰ δὲ μὴ λέγομεν τὸν τεθνεῶτα εὐδαίμονα, μηδὲ Σόλων τοῦτο βούλεται, ἀλλ' ὅτι τηνικαῦτα ἄν τις ἀσφαλῶς μακαρίσειεν ἄνθρωπον, ὡς ἐκτὸς ἤδη τῶν κακῶν ὄντα καὶ δυστυχημάτων, ἔχει μὲν καὶ τοῦτο ἀμφισβήτησίν

spem, quam de eo habent homines, talis praedicatur. Opus est enim, ut diximus, cum absoluta virtute, tum vita integra et perfecta, multae enim in vita rerum commutationes variique casus interveniunt: fierique potest, ut cujus res hodie sunt valde secundae, is maximis in senectute calamitatibus afficiatur, quemadmodum in heroum historiis de Priamo referunt poetae. Porro qui tales casus fuerit expertus, misereque de hac vita decesserit, eum profecto nemo ducet beatum.

Cap. X. Sed an alius quidem quisquam mortalium quamdiu manet in vita, beatus est judicandus, eque Solonis sententia spectandum tempus vitae extremum? An item, si hoc ita esse ponamus, beatus est aliquis tum, cúm excesserit e vita? An hoc quidem est prorsus absurdum dictu, praesertim nobis, qui beatitudinem actionem quandam sive energiam esse dicimus? Quod si nec nos eum beatum dicimus, qui mortuus est, neque vult

τινα· δοκεῖ γὰρ εἶναί τι τῷ τεθνεῶτι καὶ κακὸν καὶ ἀγαθὸν, εἴπερ καὶ τῷ ζῶντι, μὴ αἰσθανομένῳ δὲ, οἷον τιμαὶ καὶ ἀτιμίαι, καὶ τέκνων καὶ ὅλως ἀπογόνων εὐπραξίαι τε καὶ δυςτυχίαι. Ἀπορίαν δὲ καὶ 4
ταῦτα παρέχει· τῷ γὰρ μακαρίως βεβιωκότι μέχρι γήρως, καὶ τελευτήσαντι κατὰ λόγον, ἐνδέχεται πολλὰς μεταβολὰς συμβαίνειν περὶ τοὺς ἐκγόνους· καὶ τοὺς μὲν αὐτῶν ἀγαθοὺς εἶναι, καὶ τυχεῖν βίου τοῦ κατ' ἀξίαν· τοὺς δ' ἐξ ἐναντίας. δῆλον δ' ὅτι καὶ τοῖς ἀποστήμασι πρὸς τοὺς γονεῖς παντοδαπῶς ἔχειν αὐτοὺς ἐνδέχεται. ἄτοπον δὴ γίνοιτ' ἂν, εἰ συμμεταβάλοι καὶ ὁ τεθνεὼς· καὶ γίνοιτο, ὅτὲ μὲν εὐδαίμων, πάλιν δὲ ἄθλιος. Ἄτοπον δὲ καὶ τὸ 5
μηδὲν μηδ' ἐπί τινα χρόνον συνικνεῖσθαι τὰ τῶν ἐκγόνων τοῖς γονεῦσιν. Ἀλλ' ἐπανιτέον ἐπὶ τὸ 6

hoc Solon: sed intelligit, tum demum hominem vere ac tuto beatum praedicari posse, tanquam jam extra omnium malorum atque infortuniorum discrimen positum: hoc quoque ipsum positum est in controversia. Nam ita etiam ei, qui non vivit, sed mortuus est, aliquid erit ut malum, sic et bonum, peraeque ut viventi: Et erit, nihil horum persentiscenti: verbi gratia, honores et ignominiae cum liberorum, tum omnino posterorum, ac secundae pariter atque adversae illorum res. Dubitationem vero permagnam haec quoque habent. Fieri enim potest, ut, quem vita beata usque ad senectutem prosecuta sit, et qui supremum vitae diem convenienter actae jam aetati obierit, cum multae in posteris mutationes et varietates excipiant: hoc est, ut cum alii eorum boni sint, vitaque ea, qua digni sunt, potiantur, aliis eorum plane diversum accidat. Ad haec varia quoque posterorum a majorum moribus et virtute discedentium discrimina existere solent. Atque hic absurdum certe fuerit, si una cum eis mortuus quoque commutetur, fiatque nunc beatus, nunc contra miser. Rursus absurdum fuerit etiam illud, res posterorum nihil, ne ad ullum quidem usque tempus ad parentes pertinere. Sed redeundum est nobis ad id, quod primo

πρότερον ἀπορηθέν· τάχα γὰρ ἂν θεωρηθείη καὶ τὸ
7 νῦν ἐπιζητούμενον ἐξ ἐκείνου. Εἰ δὴ τέλος ὁρᾷν
δεῖ, καὶ τότε μακαρίζειν ἕκαστον, οὐχ ὡς ὄντα μα-
κάριον, ἀλλ᾽ ὅτι πρότερον ἦν, πῶς οὐκ ἄτοπον, εἰ
ὅτε ἐστὶν εὐδαίμων, μὴ ἀληθεύσεται κατ᾽ αὐτοῦ
τὸ ὑπάρχον, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι τοὺς ζῶντας εὐ-
δαιμονίζειν, διὰ τὰς μεταβολὰς, καὶ διὰ τὸ μόνι-
μόν τι τὴν εὐδαιμονίαν ὑπειληφέναι, καὶ μηδαμῶς
εὐμετάβολον· τὰς δὲ τύχας πολλάκις ἀνακυκλεῖσθαι
8 περὶ τοὺς αὐτούς; Δῆλον γὰρ ὡς εἰ συνακολου-
θοίημεν ταῖς τύχαις, τὸν αὐτὸν εὐδαίμονα καὶ
πάλιν ἄθλιον ἐροῦμεν πολλάκις, χαμαιλέοντά τινα
τὸν εὐδαίμονα ἀποφαίνοντες, καὶ σαθρῶς ἱδρυμέ-
9 νον. Ἢ τὸ μὲν ταῖς τύχαις ἐπακολουθεῖν οὐδαμῶς
ὀρθόν; οὐ γὰρ ἐν ταύταις τὸ εὖ ἢ κακῶς, ἀλλὰ
προςδεῖται τούτων ὁ ἀνθρώπινος βίος, καθάπερ
εἴπομεν· κύριαι δ᾽ εἰσὶν αἱ κατ᾽ ἀρετὴν ἐνέργειαι

loco dubitatum est. Fortassis non ex illo id quoque, quod posterius quaerebamus, intelligetur. Quod si igitur supremus vitae dies expectandus, et tum quisque beatus existimandus est, cum eum diem obierit, non quod nunc beatus sit, sed quod antea fuerit: numnam etiam absurdum fuerit, cum quis beatus est, tum id, quod in eo inest, de ipso non vere dictum iri, ob hanc causam, quod vivos beatos praedicari nolimus, propter rerum commutationes casuumque varietates: et vero ob illam causam, quod beatitudinem quidem firmum quiddam et prope immutabile esse existimemus, cum e diverso in uno eodemque homine subinde mutetur, velut in orbem conversa? illud namque perspicuum esse, si ad fortunae casus commutamur, nos eundem nunc beatum, nunc contra miserum saepe esse dicturos: chamaeleontem quendam et parum stabili sede collocatum virum beatum nostra oratione fingentes. Anne vero potius ex fortunae varietate ac mobilitate minime dicendum est fingi formarique beatum aut non beatum (propterea quod bene vel male vivendi ratio in for-

τῆς εὐδαιμονίας· αἱ δ' ἐναντίαι, τοῦ ἐναντίου. Μαρ- 10
τυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ καὶ τὸ νῦν διαπορηθέν. περὶ οὐ-
δὲν γὰρ οὕτως ὑπάρχει τῶν ἀνθρωπίνων βεβαιότης,
ὡς περὶ τὰς ἐνεργείας τὰς κατ' ἀρετήν. μονιμώτε-
ραι γὰρ καὶ τῶν ἐπιστημῶν αὗται δοκοῦσιν εἶναι·
τούτων δ' αὐτῶν, αἱ τιμιώταται καὶ μονιμώταται,
διὰ τὸ μάλιστα καὶ συνεχέστατα καταζῆν ἐν αὐ-
ταῖς τοὺς μακαρίους. τοῦτο γὰρ ἔοικεν αἰτίῳ τοῦ
μὴ γίγνεσθαι περὶ αὐτὰ λήθην. Ὑπάρξει δὴ τὸ 11
ζητούμενον τῷ εὐδαίμονι, καὶ ἔσται διὰ βίου τοιοῦ-
τος· ἀεὶ γὰρ ἢ μάλιστα πάντων πράξει καὶ θεω-
ρήσει τὰ κατ' ἀρετὴν, καὶ τὰς τύχας οἴσει κάλλι-
στα καὶ πάντῃ πάντως ἐμμελῶς ὅγ', ὡς ἀγαθὸς
καὶ τετράγωνος ἄνευ ψόγου. Πολλῶν δὲ γενομένων 12
κατὰ τύχην, καὶ διαφερόντων μεγέθει καὶ μικρό-
τητι, τὰ μὲν μικρὰ τῶν εὐτυχημάτων, ὁμοίως δὲ
καὶ τῶν ἀντικειμένων, δῆλον ὡς οὐ ποιεῖ ῥοπὴν τῆς

tuna posita non est) et requiritur tamen illa ex ratione humanae vitae, quemadmodum diximus: quandoquidem actiones virtuti consentaneae beatitudinis dominae sunt, sicuti miseriarum contrariae: [An, inquam, hoc potius dicendum est] testimoniumque insuper huic sententiae perhibet ipsum illud, de quo hoc in loco quaestio est? Nam cum omnia humana sint infirma et fluxa, sola virtutis actio habet constantiam. Nam et scientiis ipsis stabiliores diuturnioresque videntur virtutes: quarum ipsarum quoque prout unaquaeque plurimi est, ita diutissime permanet: propterea quod in eis maxime et assidue aetatem agunt beati. Haec enim videtur esse causa ejus, quod est, nulla unquam oblivione illarum beatos capi. Inerit ergo firmiter ac vere in beato id, quod quaerimus, eritque ille, dum vivet, id, quod esse dicitur. Nam vel semper, vel omnium maxime, ea et aget, et animo cernet, quae sunt virtutis, fortunaeque casus pulcerrime, omnique ex parte sic ut oportet feret: quippe qui vere sit vir bonus et sine vituperatione quadratus. Sed cum multa fortuito eveniant,

*ζωῆς· τὰ δὲ μεγάλα καὶ πολλὰ, γιγνόμενα μὲν εὖ,
μακαριώτερον τὸν βίον ποιήσει· καὶ γὰρ αὐτὰ συν-
επικοσμεῖν πέφυκε, καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν καλὴ καὶ
σπουδαία γίγνεται· ἀνάπαλιν δὲ συμβαίνοντα θλί-
βει καὶ λυμαίνεται τὸ μακάριον· λύπας τε γὰρ ἐπι-
φέρει καὶ ἐμποδίζει πολλαῖς ἐνεργείαις· ὅμως δὲ καὶ
ἐν τούτοις διαλάμπει τὸ καλὸν, ἐπειδὰν φέρῃ τις
εὐκόλως πολλὰς καὶ μεγάλας ἀτυχίας, μὴ δι' ἀναλ-*
13 *γησίαν, ἀλλὰ γεννάδας ὢν καὶ μεγαλόψυχος.* Εἰ *δ'
εἰσὶν αἱ ἐνέργειαι κύριαι τῆς ζωῆς, καθάπερ εἴπο-
μεν, οὐδεὶς ἂν γένοιτο τῶν μακαρίων ἄθλιος· οὐδέ-
ποτε γὰρ πράξει τὰ μισητὰ καὶ φαῦλα· τὸν γὰρ ὡς
ἀληθῶς ἀγαθὸν καὶ ἔμφρονα πάσας οἰόμεθα τὰς
τύχας εὐσχημόνως φέρειν, καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων
αἰεὶ τὰ κάλλιστα πράττειν· καθάπερ καὶ στρατη-
γὸν ἀγαθὸν τῷ παρόντι στρατοπέδῳ χρῆσθαι πο-
λεμικώτατα· καὶ σκυτοτόμον ἐκ τῶν δοθέντων σκυ-*

eaque magnitudine et parvitate differant, perspicuum est, ea fortunae bona itemque contraria, quae parva sunt, nihil ad vitam momenti habere: magna autem fortunae beneficia et multa vitam beatiorem esse effectura. Nam et ipsa ornamento homini suapte natura solent esse, et eorum usus pulcer et bonus est: contraria vero illorum vitam beatam in angustias redigunt et corrumpunt. Et aegritudines enim inferunt, et multas quoque energias seu actiones impediunt: tametsi etiam in his elucet ipsum honestum, ac vel tum maxime, cum quis multas et magnas calamitates fert leviter ac placide, non quod doloris sensu careat: sed quod generosi magnique sit animi. Quod si actionibus vita continetur, ut diximus, nullus beatus ullo pacto miser esse potest. Nunquam enim quicquam aget odio dignum aut improbatum. Nam qui vere bonus et bene sanae mentis est, eum putamus omnes fortunae casus decenter et ex personae suae dignitate ferre, semperque secundum ea, quae suppetunt, res pulcerrimas agere: quo modo et bonum imperatorem eo exercitu, qui praesto

τῶν κάλλιστον ὑπόδημα ποιεῖν· τὸν αὐτὸν δὲ τρό-
πον καὶ τοὺς ἄλλους τεχνίτας ἅπαντας. Εἰ δ' οὕ- 14
τως, ἄθλιος μὲν οὐδέποτε γένοιτ' ἂν ὁ εὐδαίμων·
οὐ μὴν μακάριός γε, ἂν Πριαμικαῖς τύχαις περι-
πέσῃ. οὐδὲ δὴ ποικίλος γε καὶ εὐμετάβολος· οὔτε
γὰρ ἐκ τῆς εὐδαιμονίας κινηθήσεται ῥᾳδίως, οὐθ'
ὑπὸ τῶν τυχόντων ἀτυχημάτων, ἀλλ' ὑπὸ μεγά-
λων καὶ πολλῶν· ἔκ τε τῶν τοιούτων οὐκ ἂν γένοιτο
πάλιν εὐδαίμων ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ· ἀλλ' εἴπερ, ἐν πολλῷ
τινι καὶ τελείῳ, μεγάλων καὶ καλῶν ἐν αὐτῷ γενό-
μενος ἐπήβολος. Τί οὖν κωλύει λέγειν εὐδαίμονα 15
τὸν κατ' ἀρετὴν τελείαν ἐνεργοῦντα, καὶ τοῖς ἐκτὸς
ἀγαθοῖς ἱκανῶς κεχορηγημένον, μὴ τὸν τυχόντα
χρόνον, ἀλλὰ τέλειον βίον; ἢ προςθετέον, καὶ βιω-
σόμενον οὕτω, καὶ τελευτήσοντα κατὰ λόγον;
ἐπειδὴ τὸ μέλλον ἀφανὲς ἡμῖν· τὴν εὐδαιμονίαν δὲ
τέλος καὶ τέλειον τίθεμεν πάντῃ πάντως. Εἰ δ' 16

est, semper uti bellicosissime, et sutorem ex iis pellibus, quarum ipsi copia est, calceum pulcerrimum conficere: eodemque modo caeteros artifices omnes. Quod si ita est, profecto vir beatus miser quidem futurus minime est, haud facile tamen beatus dici poterit, si in Priami calamitates inciderit. At neque varius erit et mutabilis. Nam ut neque facile de beata vita poterit dimoveri, neque a quibuslibet rebus adversis sed a magnis demum et multis: sic neque talibus fortunae casibus afflictus, rursus brevi tempore fieri poterit beatus: sed si fiet, longo et justo temporis intervallo fiet: ubi videlicet magnarum et honestarum rerum interea compos fuerit effectus. Estne ergo, quod vetet, beatum nos dicere eum, qui suas actiones perfecta virtute dirigit, bonisque externis satis instructus est, non ad quodlibet tempus, sed per vitam perfectam? An vero ad definitionem etiam addere debemus: et, qui sit ita victurus, et vero qui mortem ei vitae convenienter obiturus? quandoquidem res futurae nobis sunt obscurae, beatitudinem autem finem esse, et quiddam prorsus ex omni

οὕτω, μακαρίους μὲν ἐροῦμεν τῶν ζώντων οἷς ὑπάρχει καὶ ὑπάρξει τὰ λεχθέντα· μακαρίους δὲ, ὡς ἀνθρώπους· καὶ περὶ μὲν τούτων ἐπὶ τοσοῦτον διωρίσθω.

Caput XI.

1 Τὰς δὲ τῶν ἀπογόνων τύχας καὶ τῶν φίλων ἁπάντων, τὸ μὲν μηδοτιοῦν συμβάλλεσθαι, λίαν
2 ἄφιλον φαίνεται, καὶ ταῖς δόξαις ἐναντίον. Πολλῶν δὲ καὶ παντοίας ἐχόντων διαφορὰς τῶν συμβαινόντων καὶ τῶν μὲν μᾶλλον συνικνουμένων, τῶν δ' ἧττον, καθ' ἕκαστον μὲν διαιρεῖν, μακρὸν καὶ ἀπέραντον φαίνεται· καθ' ὅλου δὲ λεχθὲν καὶ τύπῳ,
3 τάχ' ἂν ἱκανῶς ἔχοι. Εἰ δὴ καθάπερ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀτυχημάτων, τὰ μὲν ἔχει τι βρῖθος καὶ ῥοπὴν πρὸς τὸν βίον, τὰ δ' ἐλαφροτέροις ἔοικεν· οὕτω
4 καὶ τὰ περὶ τοὺς φίλους ὁμοίως ἅπαντας. Διαφέ-

parte perfectum, ponimus. Quae si ita sunt, beatos ex vivis dicemus eos, in quibus illa insunt et inerunt, quae a nobis supra dicta sunt: beatos tamen ut homines. Atque de his quidem hunc in modum definitum esto.

Cap. XI. Porro ad fortunam secundam et adversam posterorum et amicorum omnium quod attinet, primum quidem nihil beatum virum ea attingere dicere, cum valde ab amicitia alienum esse, tum a communibus hominum opinionibus abhorrere videtur. Deinde vero cum ipsa illa eventa, de quibus agimus, sint admodum dissimilia, cumque alia magis, alia minus ad nos pertineant: ea quidem singulatim explicare atque in partes distribuere longum atque infinitum fuerit: universe autem ostendere ac velut rudi imagine adumbrare, fortasse ad nostrum institutum satis fuerit. Quod si igitur est ut in rebus adversis, quae singulatim cuique accidunt, ut aliae pondus aliquod et momentum habeant ad vitam, aliae sint leviores: eodem modo etiam quae amicis, quicunque illi sunt, accidunt, pertinent ad

ρει δὲ τῶν παθῶν ἕκαστον περὶ ζῶντας ἢ τελευτή-
σαντας συμβαίνειν πολὺ μᾶλλον, ἢ τὰ παράνομα
καὶ δεινὰ προϋπάρχειν ταῖς τραγῳδίαις ἢ πράττεσ-
θαι. Συλλογιστέον δὴ καὶ ταύτῃ τὴν διαφοράν· 5
μᾶλλον δ' ἴσως τὸ διαπορεῖσθαι περὶ τοὺς κεκμηκό-
τας, εἴ τινος ἀγαθοῦ κοινωνοῦσιν, ἢ τῶν ἀντικει-
μένων· ἔοικε γὰρ ἐκ τούτων εἰ καὶ διϊκνεῖται πρὸς
αὐτοὺς ὁτιοῦν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε τοὐναντίον, ἀφαυ-
ρόν τι καὶ μικρὸν, ἢ ἁπλῶς, ἢ ἐκείνοις εἶναι· εἰ δὲ
μὴ, τοσοῦτόν γε καὶ τοιοῦτον, ὥςτε μὴ ποιεῖν, εὐ-
δαίμονας τοὺς μὴ ὄντας· μηδὲ τοὺς ὄντας μακα-
ρίους ἀφαιρεῖσθαι τὸ μακάριον. Συμβάλλεσθαι 6
μὲν οὖν τι φαίνονται τοῖς κεκμηκόσιν αἱ εὐπρα-
ξίαι τῶν φίλων· ὁμοίως δὲ καὶ αἱ δυςπραξίαι·
τοιαῦτα δὲ καὶ τηλικαῦτα, ὥςτε μήτε τοὺς εὐδαί-
μονας μὴ εὐδαίμονας ποιεῖν, μήτ' ἄλλο τῶν τοιού-
των μηδέν.

amicos omnia, licet dissimiliter. Rursumque utrum unusquisque casus acerbus vivis, an mortuis accidat, id vero multo etiam magis interest, quam in tragoediis, utrum facinora injusta et atrocia aliquorum, quae ibi referuntur, jam olim perpetrata sint, an nunc primum perpetrentur Conficitur quidem certe vel ex hoc, plurimum inter ista interesse. Ac fortasse multo quoque major diversitas oritur ex illo, quod dubitatur, utrum mortui boni alicujus aut mali sint participes, necne. Apparet enim ex his, etiam si quid ad eos pertineat, quodcunque sit illud, sive bonum sive malum, perquam exiguum, vel absolute ac per se, vel certe illis, esse. Sin aliter hoc habeat, certe tantum ac tale modo esse, ut neque eos, qui non sunt, beatos efficiat, neque beatitudinem iis, qui eam adepti sunt, eripiat Videntur igitur res amicorum, tum secundae, tum adversae, nonnihil ad mortuos pertinere: sed ita et tantum, ut neque beatos non beatos efficiant, neque quicquam aliud tale.

Caput XII.

1 Διωρισμένων δὲ τούτων, ἐπισκεψώμεθα περὶ τῆς εὐδαιμονίας, πότερα τῶν ἐπαινετῶν ἐστιν, ἢ μᾶλλον τῶν τιμίων· δῆλον γὰρ ὅτι τῶν γε δυνάμεων
2 οὐκ ἔστι. Φαίνεται δὴ πᾶν τὸ ἐπαινετὸν τῷ ποιόν τι εἶναι, καὶ πρός τί πως ἔχειν, ἐπαινεῖσθαι. τὸν γὰρ δίκαιον καὶ τὸν ἀνδρεῖον καὶ ὅλως τὸν ἀγαθὸν καὶ τὴν ἀρετὴν ἐπαινοῦμεν διὰ τὰ ἔργα καὶ τὰς πράξεις· καὶ τὸν ἰσχυρὸν καὶ τὸν δρομικὸν καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον, τῷ ποιόν τινα πεφυκέναι,
3 καὶ ἔχειν πως πρὸς ἀγαθόν τι καὶ σπουδαῖον. Δῆλον δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τῶν περὶ τοὺς θεοὺς ἐπαίνων. γελοῖοι γὰρ φαίνονται πρὸς ἡμᾶς ἀναφερόμενοι· τοῦτο δὲ συμβαίνει διὰ τὸ γίνεσθαι τοὺς ἐπαίνους
4 δι' ἀναφορᾶς, ὥσπερ εἴπομεν. Εἰ δ' ἐστὶν ὁ ἔπαινος τῶν τοιούτων, δῆλον ὅτι τῶν ἀρίστων οὐκ ἔστιν ἔπαινος· ἀλλὰ μεῖζόν τι καὶ βέλτιον, καθάπερ καὶ φαίνεται· τούς τε γὰρ θεοὺς μακαρίζομεν καὶ εὐ-

Cap. XII. His autem distinctis dispiciamus de beatitudine et hoc: utrum habenda sit in numero rerum laudabilium, an in earum potius, quae honore dignae sunt. Est enim perspicuum, eam non numerari in potestatibus. Videtur igitur id omne, quod laudabile est, ob eam causam esse laudabile, quod sit cujusdam modi, et ad aliud quodam modo referatur. Nam justum, fortem et omnino virum bonum ac virtutem propter facta et actiones laudamus. Robustum et eum, qui ad cursum aptus est, et unumquemque aliorum propterea laudamus, quod a natura sic comparatus et quodammodo ad aliquod bonum ac praestantiam aliquam affectus est. Quod etiam declarant deorum laudes. Ridiculae enim hae videntur eo, quod ad nos referantur. Atque hoc propterea accidit, quod laudes, quemadmodum diximus, comparatione et relatione quadam constant. Quod si laus talibus rebus tribuitur, nimirum perspicuum est, rerum praestantissimarum non esse laudem, sed quid-

δαιμονίζομεν· καὶ τῶν ἀνδρῶν τοὺς ϑειοτάτους μα-
καρίζομεν· ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἀγαϑῶν· οὐδεὶς γὰρ
τὴν εὐδαιμονίαν ἐπαινεῖ, καϑάπερ τὸ δίκαιον, ἀλλ'
ὡς ϑειότερόν τι καὶ βέλτιον μακαρίζει. Δοκεῖ δὲ 5
καὶ Εὔδοξος καλῶς συνηγορῆσαι περὶ τῶν ἀριστείων
τῇ ἡδονῇ· τὸ γὰρ μὴ ἐπαινεῖσϑαι τῶν ἀγαϑῶν οὖ-
σαν, μηνύειν ᾤετο ὅτι κρεῖττόν ἐστι τῶν ἐπαινε-
τῶν· τοιοῦτον δὲ εἶναι τὸν ϑεὸν καὶ τἀγαϑόν· πρὸς
ταῦτα γὰρ καὶ τἆλλα ἀναφέρεσϑαι. Ὁ μὲν γὰρ ἔπαι- 6
νος τῆς ἀρετῆς· πρακτικοὶ γὰρ τῶν καλῶν ἀπὸ
ταύτης· τὰ δὲ ἐγκώμια, τῶν ἔργων ὁμοίως καὶ τῶν
σωματικῶν καὶ τῶν ψυχικῶν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν 7
ἴσως οἰκειότερον ἐξακριβοῦν τοῖς περὶ τὰ ἐγκώμια
πεπονημένοις. ἡμῖν δὲ δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι
ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία τῶν τιμίων καὶ τελείων. Ἔοικε 8
δ' οὕτως ἔχειν, καὶ διὰ τὸ εἶναι ἀρχήν· ταύτης γὰρ

dam laude majus et melius, quemadmodum apparet. Nam et deos beatos ac felices usurpamus, et viros maxime divinos beatam vitam agere dicimus. itemque ea bona, quae divinissima sunt, beata praedicamus. Beatitudinem enim nemo laudibus effert, ut nec justitiam: sed ut divinius et melius quidpiam suspicit et in rerum beatissimarum numero collocat Secundum quae etiam scite Eudoxus causam voluptatis egisse videtur, cum primas partes principemque locum dignitatis illi tribuere vellet. Nam quod, cum sit ipsa in numero rerum bonarum, non laudatur, eo declarari putabat, eam rebus iis, quae sunt laudabiles, esse meliorem. Talem autem esse Deum, ac Summum bonum; ad haec enim duo caetera quoque referri. Nam virtuti quidem laus proprie tribuitur. Ab hac enim ad res honestas agendas idonei efficimur. Encomia autem factorum sunt potius, et eorum peraeque, quae corporis, et eorum, quae animi viribus obeuntur. Sed de his quidem subtilius et limatius disputare eorum est magis, qui in encomiis scribendis occupati sunt: Nobis autem ex iis, quae dicta sunt, perspicuum est, proprie in bonis iis, quae honore digna et perfecta sunt, vitam beatam esse numerandam.

χάριν τὰ λοιπὰ πάντες πάντα πράττομεν· τὴν ἀρχὴν δὲ καὶ τὸ αἴτιον τῶν ἀγαθῶν, τίμιόν τι καὶ θεῖον τίθεμεν.

Caput. XIII.

1 *Ἐπεὶ δ᾽ ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία ψυχῆς ἐνέργειά τις
κατ᾽ ἀρετὴν τελείαν, περὶ ἀρετῆς ἐπισκεπτέον· τάχα
γὰρ οὕτως ἂν βέλτιον καὶ περὶ τῆς εὐδαιμονίας
2 θεωρήσαιμεν. Δοκεῖ δὲ καὶ ὁ κατ᾽ ἀλήθειαν πολι-
τικὸς, περὶ ταύτην μάλιστά πεπονῆσθαι· βούλεται
γὰρ τοὺς πολίτας ἀγαθοὺς ποιεῖν καὶ τῶν νόμων
3 ὑπηκόους. Παράδειγμα δὲ τούτων ἔχομεν, τοὺς
Κρητῶν καὶ Λακεδαιμονίων νομοθέτας, καὶ εἴ τινες
4 ἕτεροι τοιοῦτοι γεγένηνται. Εἰ δὲ τῆς πολιτικῆς
ἐστιν ἡ σκέψις αὕτη, δῆλον ὅτι γένοιτ᾽ ἂν ἡ ζήτησις
5 κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς προαίρεσιν. Περὶ ἀρετῆς δὲ
ἐπισκεπτέον, ἀνθρωπίνης δηλονότι· καὶ γὰρ τὸ ἀγα-
θὸν ἀνθρώπινον ἐζητοῦμεν, καὶ τὴν εὐδαιμονίαν*

Atque ita videtur esse etiam ob hanc causam, quod principium est. Hujus enim gratia omnes reliqua omnia agimus. Principium autem causamque cur caetera bona sint, honore dignum et divinum quiddam esse ponimus.

Cap. XIII. Sed quoniam beatitudo actio seu energia quaedam animi est, virtuti undique absolutae congruens, de virtute videndum est. Ita vero fortasse et de beatitudine melius dispicere poterimus. Atque is quidem, qui ad rempublicam administrandam vere idoneus est, in hujus studio occupari maxime videtur. Huc enim se parat et hoc studet, ut cives suos viros bonos et legibus obedientes efficiat: quarum rerum exemplum nobis suppeditant Cretensium et Lacedaemoniorum legum latores, et si qui alii tales exstiterunt. Quod si haec civilis scientiae propria disputatio est, nimirum ad id consilium atque institutum, quod ab initio suscepimus, disputatio haec omnis erit accommodanda. De virtute itaque videndum est, humana scilicet. Nam cum sum-

ἀνθρωπίνην. Ἀρετὴν δὲ λέγομεν ἀνθρωπίνην οὐ 6
τὴν τοῦ σώματος, ἀλλὰ τὴν τῆς ψυχῆς· καὶ τὴν
εὐδαιμονίαν δὲ ψυχῆς ἐνέργειαν λέγομεν. Εἰ δὲ 7
ταῦθ' οὕτως ἔχει, δῆλον ὅτι δεῖ τὸν πολιτικὸν εἰδέ-
ναι πως τὰ περὶ ψυχήν· ὥςπερ καὶ τὸν ὀφθαλμοὺς
θεραπεύσοντα καὶ πᾶν σῶμα· καὶ μᾶλλον ὅσῳ τι-
μιωτέρα καὶ βελτίων ἡ πολιτικὴ τῆς ἰατρικῆς· καὶ
τῶν ἰατρῶν δ' οἱ χαρίεντες πολλὰ πραγματεύον-
ται περὶ τὴν τοῦ σώματος γνῶσιν. Θεωρητέον δὴ 8
καὶ τῷ πολιτικῷ περὶ ψυχῆς· θεωρητέον δὲ τούτων
χάριν, καὶ ἐφ' ὅσον ἱκανῶς ἔχει πρὸς τὰ ζητούμενα·
τὸ γὰρ ἐπὶ πλεῖον ἐξακριβοῦν ἐργωδέστερον ἴσως
ἐστὶ τῶν προκειμένων. Λέγεται δὲ περὶ αὐτῆς καὶ 9
ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις ἀρκούντως ἔνια. καὶ χρη-
στέον αὐτοῖς· οἷον τὸ μὲν ἄλογον αὐτῆς εἶναι, τὸ
δὲ λόγον ἔχον. Ταῦτα δὲ πότερον διώρισται, κα- 10
θάπερ τὰ τοῦ σώματος μόρια, καὶ πᾶν τὸ μερι-

mum hominis bonum, tam beatitudinem humanam nobis proponebamus. Virtutem porro humanam appellamus non corporis, sed animi virtutem. Etenim beatitudinem energiam sive actionem animi dicebamus. Quod si haec ita se habent: nimirum ut eum, qui oculos curaturus est, totum corpus oportet habere perspectum, sic eum, qui politicus est futurus, ea, quae ad animum pertinent, quodammodo scientia comprehendisse necesse est. Atque id eo quoque magis, quo majore honore digna est civilis scientia, quam medicina. At vero medici periti et elegantes multum studii et operae in cognitione corporis ponere consueverunt. Ergo ei quoque, qui civitatis regendae peritus futurus est, in animi cognitionem cura atque opera multa conferenda est; conferenda inquam harum rerum gratia, et quatenus satis sit ad ea, quae quaerimus. Accuratius enim animi vim inquirere atque explicare majoris fortasse negotii sit, quam pro ratione earum rerum, quae nobis propositae sunt. Atque etiam in exotericis disputationibus satis copiose dicuntur de hoc nonnulla, iisque utendum est: Nimirum

στὸν, ἢ τῷ λόγῳ δύο ἐστὶν, ἀχώριστα πεφυκότα,
καθάπερ ἐν τῇ περιφερείᾳ τὸ κυρτὸν καὶ τὸ κοῖλον
11 οὐδὲν διαφέρει πρὸς τὸ παρόν. Τοῦ ἀλόγου δὲ τὸ
μὲν ἔοικε κοινῷ καὶ φυτικῷ· λέγω δὲ τὸ αἴτιον τοῦ
τρέφεσθαι, καὶ τοῦ αὔξεσθαι· τὴν τοιαύτην γὰρ
δύναμιν τῆς ψυχῆς ἐν ἅπασι τοῖς τρεφομένοις θείη
τις ἂν καὶ ἐν τοῖς ἐμβρύοις· τὴν αὐτὴν δὲ ταύτην
καὶ ἐν τοῖς τελείοις· εὐλογώτερον γὰρ ἢ ἄλλην τινά.
12 Ταύτης μὲν οὖν κοινή τις ἀρετὴ καὶ οὐκ ἀνθρω-
πικὴ φαίνεται· δοκεῖ γὰρ ἐν τοῖς ὕπνοις ἐνεργεῖν
μάλιστα τὸ μόριον τοῦτο, καὶ ἡ δύναμις αὕτη. ὁ
δ' ἀγαθὸς καὶ κακὸς ἥκιστα διάδηλοι καθ' ὕπνον·
ὅθεν φασὶν οὐδὲν διαφέρειν τὸ ἥμισυ τοῦ βίου τοὺς
13 εὐδαίμονας τῶν ἀθλίων. Συμβαίνει δὲ τοῦτ' εἰκό-
τως· ἀργία γάρ ἐστιν ὁ ὕπνος τῆς ψυχῆς, ᾗ λέγεται
σπουδαία καὶ φαύλη· πλὴν εἴ πῃ κατὰ μικρὸν διϊκ-

unam esse animi partem rationis expertem, participem illius alteram. Quae utrum distinctae sint, quemadmodum corporis partes, et quicquid similiter in partes secari potest, an ratione duae sint, suapte alioqui natura indivisae (ut in rotunda figura ea pars, quae convexa, et ea, quae concava dicitur) ad id, quod nunc agimus, nihil facit. Ejus autem partis, quae rationis expers est, duae aliae partes intelliguntur: quarum altera ejus, quae omnium communis est, et quae stirpibus proprie convenit, similis est. Talem enim animi vim iis omnibus, quae aluntur, merito aliquis attribuerit: atque adeo in foetibus immaturis et imperfectis. Eam vero ipsam etiam in perfectis animantibus. Certe enim probabilius est, hanc illis inesse, quam aliam ullam. Hujus igitur virtus omnium communis quaedam, ut dixi, non hominis propria est: quippe cum in somnis haec particula atque haec vis suo munere maxime fungatur. Atqui bonus ab improbo in somno minimum discernitur. Ex quo illud est, quod ajunt, inter beatos ac miseros dimidiam vitae partem nihil interesse; ejusque rei ratio probabilis, cur ita accidat, afferri potest. Somnus enim animi est cessa-

νοῦνταί τινες τῶν κινήσεων, καὶ ταύτῃ βελτίω γί-
νεται τὰ φαντάσματα τῶν ἐπιεικῶν ἢ τῶν τυχόν-
των. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἅλις. καὶ τὸ θρεπ- 14
τικὸν οὖν ἐατέον, ἐπειδὴ τῆς ἀνθρωπικῆς ἀρετῆς
ἄμοιρον πέφυκεν. Ἔοικε δὴ καὶ ἄλλη τις φύσις 15
τῆς ψυχῆς ἄλογος εἶναι, μετέχουσα μέντοι πῇ λό-
γου· τοῦ γὰρ ἐγκρατοῦς καὶ ἀκρατοῦς τὸν λόγον,
καὶ τῆς ψυχῆς τὸ λόγον ἔχον ἐπαινοῦμεν· ὀρθῶς γὰρ
καὶ ἐπὶ τὰ βέλτιστα παρακαλεῖ. φαίνεται δὲ ἐν
αὐτοῖς καὶ ἄλλο τι παρὰ τὸν λόγον πεφυκὸς, ὃ μά-
χεταί τε καὶ ἀντιτείνει τῷ λόγῳ· ἀτεχνῶς γὰρ κα-
θάπερ τὰ παραλελυμένα τοῦ σώματος μόρια εἰς τὰ
δεξιὰ προαιρουμένων κινῆσαι, τοὐναντίον εἰς τὰ
ἀριστερὰ παραφέρεται· καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς οὕτως·
ἐπὶ τὰ ἐναντία γὰρ ὁρμαὶ τῶν ἀκρατῶν· Ἀλλ' ἐν 16
τοῖς σώμασι μὲν ὁρῶμεν τὸ παραφερόμενον, ἐπὶ δὲ
τῆς ψυχῆς οὐχ ὁρῶμεν. ἴσως δὲ οὐδὲν ἧττον καὶ ἐν

tio, qua quidem is bonus dicitur et malus: nisi si ex parte parva motus quidam animi perveniunt ac permanant ad aliam quandam partem: atque hac ratione bonorum, quam quorumlibet aliorum visa sunt meliora. Sed de his quidem satis: praetermittendaque est alendi facultas: quandoquidem virtutis humanae expers est sua natura. Videtur autem etiam altera vis animi rationis quidem expers esse, quae tamen aliquo modo ejus est particeps. Nam in continente et incontinente partem eam, quae ratione praedita est, laudamus (recte enim illa pars atque ad optima hortatur atque excitat); caeterum deprehenditur in illis, quos dixi, etiam alia quaedam pars, a ratione aversa natura: eaque rationi repugnans ac reluctans. Plane enim ut resolutae corporis partes cum eas dextrorsum movere animum inducimus, in contrariam partem, puta, sinistrorsum perverse feruntur: sic et in animo evenit. abeunt enim in contrarias partes incontinentium appetitiones. Sed in corporibus id, quod perverse movetur, oculis cernimus: in animo non cernimus, nihilo minus autem fortasse existi-

τῇ ψυχῇ νομιστέον εἶναί τι παρὰ τὸν λόγον, ἐναν-
17 τιούμενον τούτῳ καὶ ἀντιβαῖνον. Πῶς δὲ ἕτερον,
οὐδὲν διαφέρει. λόγου δὲ καὶ τοῦτο φαίνεται μετ-
έχειν, ὥςπερ εἴπομεν· πειθαρχεῖ γοῦν τῷ λόγῳ τὸ
τοῦ ἐγκρατοῦς· ἔτι δὲ ἴσως εὐηκοώτερόν ἐστι τὸ
τοῦ σώφρονος καὶ ἀνδρείου· πάντα γὰρ ὁμοφωνεῖ
18 τῷ λόγῳ. Φαίνεται δὴ καὶ τὸ ἄλογον διττόν. τὸ
μὲν γὰρ φυτικὸν οὐδαμῶς κοινωνεῖ λόγου· τὸ δὲ
ἐπιθυμητικὸν καὶ ὅλως ὀρεκτικὸν μετέχει πῶς, ᾗ
κατήκοόν ἐστιν αὐτοῦ καὶ πειδαρχικόν. οὕτω δὴ
καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν φίλων φαμὲν ἔχειν λόγον,
καὶ οὐχ ὥςπερ τῶν μαθηματικῶν. ὅτι δὲ πείθεταί
πως ὑπὸ λόγου τὸ ἄλογον, μηνύει καὶ ἡ νουθέτη-
19 σις, καὶ πᾶσα ἐπιτίμησίς τε καὶ παράκλησις. Εἰ
δὲ χρὴ καὶ τοῦτο φάναι λόγον ἔχειν, διττὸν ἔσται
καὶ τὸ λόγον ἔχον· τὸ μὲν κυρίως καὶ ἐν ἑαυτῷ, τὸ
20 δὲ ὥςπερ τοῦ πατρὸς ἀκουστικόν τι. Διορίζεται

mare debemus, in animo quoque aliquid esse, quod a ratione sit devium, eique adversetur et repugnet. quod quomodo sit aliquid a ratione aliud ac diversum, nihil hoc loco disputari necesse est. Rationis autem hoc quoque videtur esse particeps, ut diximus. Paret quidem certe rationi in continente. At vero in forti ac temperante multo adhuc magis obtemperare videtur. Hic enim omnia plane cum ratione consentiunt. Apparet ergo, vim quoque rationis expertem esse duplicem. Nam quae stirpium est propria, nulla ex parte rationis est particeps; ea autem, quae ad concupiscendum et omnino ad appetendum impellit, aliqua ex parte ratione praedita est, nempe, qua ei paret atque obtemperat. Hac igitur ratione dicere solemus, nos patris et amicorum rationem habere: non, quo modo rerum mathematicarum rationem habemus. Rationi autem quodammodo parere partem animi rationis expertem, cum praeceptio ac monitio, tum omnis reprehensio atque exhortatio indicat. Quod si fatendum est, etiam hanc vim ratione esse praeditam, erit et vis animi duplex, quae

δὲ καὶ ἡ ἀρετὴ κατὰ τὴν διαφορὰν ταύτην· λέγομεν γὰρ αὐτῶν τὰς μὲν διανοητικὰς, τὰς δὲ ἠθικάς· σοφίαν μὲν καὶ σύνεσιν καὶ φρόνησιν, διανοητικῆς· ἐλευθεριότητα δὲ καὶ σωφροσύνην, ἠθικάς· λέγοντες γὰρ περὶ τοῦ ἤθους οὐ λέγομεν, ὅτι σοφὸς ἢ συνετός. ἀλλ' ὅτι πρᾶος ἢ σώφρων· ἐπαινοῦμεν δὲ καὶ τὸν σοφὸν κατὰ τὴν ἕξιν· τῶν ἕξεων δὲ τὰς ἐπαινετὰς, ἀρετὰς λέγομεν.

sit rationis particeps: una proprie et ut rationem habens in se ipsa: altera sic ad eam habens, uti filius ad parentis monita ille, qui parentis dicto audiens est. Atque ex hac animi divisione ac differentia virtutis quoque distinctio partitioque nascitur. Alias enim virtutes in cogitatione ac ratione positas esse dicimus: alias ad mores pertinere: quas morales appellamus. In ratione positae sunt, sapientia, intelligentia, prudentia: in moribus liberalitas, temperantia. Nam cum de moribus alicujus loquimur, non sapientem aut intelligentem ipsum dicimus: sed clementem sive lenem aut temperantem. Laudamus autem sapientem quoque ex habitu. Habitus vero eos, qui sunt laudabiles, virtutes usurpamus.

LIBER II.

CAPUT I.

1 Διττῆς δὲ τῆς ἀρετῆς οὔσης, τῆς μὲν διανοη-
τικῆς, τῆς δὲ ἠθικῆς· ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖστον
ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξη-
σιν· διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου· ἡ δ᾽ ἠθικὴ
ἐξ ἔθους περιγίνεται· ὅθεν καὶ τοὔνομα ἔσχηκε μι-
2 κρὸν παρεγκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους. Ἐξ οὗ καὶ δῆλον
ὅτι οὐδὲ μία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνε-
ται· οὐδὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται·
οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθείη
ἄνω φέρεσθαι, οὐδ᾽ ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίζῃ τις

Cap. I. Cum sint autem duo virtutum genera, unum earum, quae rationis sunt, alterum earum, quas morales a moribus appellamus: illae quidem, quae in ratione positae sunt, magnam partem a doctrina proficiscuntur: ideoque cum usum, tum spatium tempusque postulant. Morales autem ἐξ ἔθους, id est, ex more comparantur, a quo nomen quoque traxerunt: quod parum admodum ἀπὸ τοῦ ἔθους, id est, a more, deflectit. ex quo etiam perspicuum est, nullam virtutem moralem insitam nobis esse a natura. Nihil enim eorum, quae natura constant, assuefaciendo potest affici aliter, quam est a natura comparatum: ut lapis, qui deorsum fertur natura, nulla ratione assuefieri possit, ut sursum moveatur, ne quidem si decies millies aliquis eum sursum jaciens assuefacere conetur: neque ignis unquam deor-

ἄνω ῥίπτων· οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω· οὐδ' ἄλλο οὐδὲν
τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθείη. Οὔτ' 3
ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί·
ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτὰς, τελειου-
μένοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους. Ἔτι, ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν 4
παραγίνεται, τὰς δυνάμεις τὰς τούτων πρότερον
κομιζόμεθα· ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδιδομεν·
ὅπερ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων δῆλον· οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολ-
λάκις ἰδεῖν ἢ πολλάκις ἀκοῦσαι τὰς αἰσθήσεις
ἐλάβομεν, ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα, οὐ
χρησάμενοι ἔσχομεν· τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνερ-
γήσαντες πρότερον, ὥςπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχ-
νῶν· ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες
μανθάνομεν· οἷον οἰκοδομοῦντες, οἰκοδόμοι γίνον-
ται καὶ κιθαρίζοντες, κιθαρισταί· οὕτω δὲ καὶ τὰ
μὲν δίκαια πράττοντες, δίκαιοι γινόμεθα· τὰ δὲ
σώφρονα, σώφρονες· τὰ δ' ἀνδρεῖα, ἀνδρεῖοι. Μαρ- 5

sum feratur: neque quicquam aliud eorum, quae aliter a natura comparata sunt, aliter assuefieri possit. Ergo neque natura, neque praeter naturam in nobis existunt virtutes: sed insunt, ut sic affectis, ut ad eas suscipiendas apti simus natura, perficiamur autem perpoliamurque more et consuetudine. Praeterea quaecunque nobis a natura obveniunt, eorum potestates prius accipimus, posterius energias sive actiones obimus: quod in sensibus perspici potest. Neque enim ex eo, quod aut saepe aspeximus res, aut saepe audivimus sonos, eos sensus accepimus. Sed contra, cum sensus haberemus, eis usi sumus: non quia usi sumus, illos adepti sumus. At virtutes consequimur prius exercentes illa, quae virtutis sunt: quo modo et in caeteris fit artibus inquam. Quae enim nobis, doctrina prius instructis, efficienda sunt, ea faciendo discimus: verbi gratia, aedificando fiunt aedium struendarum artifices, et fidibus canendo fidicines: itemque justis actionibus exercendis justi temperantibus temperantes: fortibus fortes efficimur. Atque etiam hoc ipsum testantur ea, quae in civitatibus fac-

τυρεῖ δὲ καὶ τὸ γινόμενον ἐν ταῖς πόλεσιν· οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες, ποιοῦσιν ἀγαθούς. καὶ τὸ μὲν βούλημα παντὸς νομοθέτου τοῦτ' ἔστιν· ὅσοι δὲ μὴ εὖ αὐτὸ ποιοῦσιν, ἁμαρτάνουσι· καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας
6 ἀγαθὴ φαύλης. Ἔτι ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται. ὁμοίως δὲ καὶ τέχνη· ἐκ γὰρ τοῦ κιθαρίζειν καὶ οἱ κακοὶ γίνονται κιθαρισταί· ἀνάλογον δὲ καὶ οἱ οἰκοδόμοι, καὶ οἱ λοιποὶ πάντες· ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν, ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται· ἐκ δὲ τοῦ κακῶς, κακοί·
7 Εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξοντος· ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔχει· πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι, οἱ δὲ ἄδικοι. πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς, καὶ ἐθιζόμενοι ἢ φοβεῖ-

titari solent. Legum latores enim civibus ad virtutem assuefaciendis bonos eos efficiunt. Atque haec quidem est omnium, qui leges ferunt, mens et voluntas. Quotquot autem minus recte eos assuefaciunt, voto suo frustrantur. Atque hoc uno reipublicae administrandae forma altera ab altera differt, bona a vitiosa. Praeterea ex iisdem rebus virtus omnis nascitur, per quas interit; similiterque et ars. Nam ex eo, quod fidibus canunt, et boni et mali fidicines evadunt: eademque ratione aedificandi artifices, et reliqui opifices omnes. Nam ex eo, quod bene aedificant, boni sunt aedificandi artifices futuri: ex eo, quod male, mali. Quod nisi ita se res haberet, nec magistro, qui doceret, opus esset, et omnes aut boni aut mali artifices nascerentur. Eadem igitur et virtutum ratio est. Agendis enim iis rebus, quas inter homines agi usitatum est, alii justi, alii injusti efficimur; et cum ea, quae in rebus horribilibus ac periculosis habentur, agimus ac subimus, assuescimusque ea aut timere, aut praesenti animo ferre: alii fortes, alii timidi evadimus. Similis est et cupiditatum

σθαι ἢ θαῤῥεῖν, οἱ μὲν ἀνδρεῖοι, οἱ δὲ δειλοί. ὁμοίως
δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει, καὶ τὰ περὶ τὰς
ὀργάς· (~~οἱ μὲν ὀργάς~~) οἱ μὲν γὰρ, σώφρονες καὶ πρᾶοι
γίνονται· οἱ δὲ, ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι· οἱ μὲν, ἐκ
τοῦ οὑτωσὶ ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφεσθαι· οἱ δὲ, ἐκ τοῦ
οὕτως· καὶ ἑνὶ δὴ λόγῳ, ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ
ἕξεις γίνονται. Διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιὰς ἀποδι- 8
δόναι· κατὰ γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦ-
σιν αἱ ἕξεις. οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως εὐ-
θὺς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπολυ· μᾶλλον δὲ
τὸ πᾶν.

Caput II.

Ἐπεὶ οὖν ἡ παροῦσα πραγματεία οὐ θεωρίας 1
ἕνεκά ἐστιν ὥσπερ αἱ ἄλλαι· (οὐ γὰρ ἵν' εἰδῶμεν τί
ἐστιν ἡ ἀρετὴ, σκεπτόμεθα· ἀλλ' ἵν' ἀγαθοὶ γενώ-
μεθα· ἐπεὶ οὐδὲν ἂν ἦν ὄφελος αὐτῆς.) ἀναγκαῖόν
ἐστι σκέψασθαι τὰ περὶ τὰς πράξεις, πῶς πρακ-
τέον αὐτάς· αὗται γάρ εἰσι κύριαι καὶ τοῦ ποιὰς

irarumque ratio. Alii enim temperantes et lenes, alii intemperantes et iracundi efficiuntur: hi, quia sic, illi, quia aliter in illis versantur. Atque (ut uno verbo dicam.) ex similibus energiis seu actionibus similes habitus oriuntur. Itaque danda opera est, ut actiones nostras certo quodam modo conformemus; harum enim differentias habitus differentes ac dispares consequuntur. Non ergo parum refert, sed perquam multum, sicne, an sic, a pueris assuescamus; immo vero totum in eo positum est.

Cap. II. Quoniam igitur doctrina haec omnis, non cognitionis causa suscepta est, ut alia (non enim quid sit virtus quaerimus, ut cognoscamus, sed ut boni efficiamur: alioqui enim nihil ad beatitudinem conferret) quae ad agendum pertinent, consideranda nobis sunt, et quemadmodum actiones obeundae sint, videndum. In his enim situm est, quemadmodum diximus, totum

2 γενέσθαι τὰς ἕξεις, καθάπερ εἰρήκαμεν. Τὸ μὲν
οὖν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πράττειν, κοινὸν, καὶ
ὑπερκείσθω· ῥηθήσεται δ' ὕστερον περὶ αὐτοῦ, καὶ
τί ἐστιν ὁ ὀρθὸς λόγος, καὶ πῶς ἔχει πρὸς τὰς ἄλ-
3 λας ἀρετάς. Ἐκεῖνο δὲ προδιωμολογήσθω, ὅτι πᾶς
ὁ περὶ τῶν πρακτῶν λόγος τύπῳ καὶ οὐκ ἀκριβῶς
ὀφείλει λέγεσθαι, ὥςπερ καὶ κατ' ἀρχὰς εἴπομεν,
ὅτι κατὰ τὴν ὕλην οἱ λόγοι ἀπαιτητέοι· τὰ δ' ἐν
ταῖς πράξεσι καὶ τὰ συμφέροντα, οὐδὲν ἑστηκὸς
4 ἔχει, ὥςπερ οὐδὲ τὰ ὑγιεινά. Τοιούτου δ' ὄντος
τοῦ καθόλου λόγου, ἔτι μᾶλλον ὁ περὶ τῶν καθ'
ἕκαστα λόγος, οὐκ ἔχει τἀκριβές· οὔτε γὰρ ὑπὸ
τέχνην, οὔθ' ὑπὸ παραγγελίαν οὐδεμίαν πίπτει· δεῖ
δ' αὐτοὺς ἀεὶ τοὺς πράττοντας τὰ πρὸς τὸν και-
ρὸν σκοπεῖν, ὥςπερ καὶ ἐπὶ τῆς ἰατρικῆς ἔχει καὶ
5 τῆς κυβερνητικῆς. Ἀλλὰ καίπερ ὄντες τοιούτου

hoc, ut habitus sic vel sic conformentur. Atque illud quidem commune omnium est, et in praesentia seponatur: rectae rationi convenienter agere oportere cum quidem de eo posterius aliquid dicturi simus, nimirum et quid sit recta ratio, et quomodo ad reliquas virtutes ea affecta sit. Caeterum illud primo omnium ratum confessumque habeatur: omnem, quae de rebus in agendo positis habetur, orationem, rudiore quadam et pingui, non exquisita neque accuratius expressa forma constare oportere, ut initio diximus, quod demonstrationes materiae subjectae convenientes sint postulandae, et vero quod, quae in actionibus versantur, quaeque huc aliquid conferunt, nihil firmitatis aut constantiae habent; quemadmodum neque res salubres. Cum sit autem ejusmodi omnis harum rerum universalis seu καθόλου notio: tum multo magis tenuitate subtili limataque caret ea, quae de rebus singulis hic habetur disputatio. Hae enim neque sub praeceptionem ullam cadunt: sed oportet semper eos, qui in rebus agendis versantur, occasionem intueri atque observare: quemadmodum in arte medendi et gubernandi fieri videmus. Verumtamen etiamsi

τοῦ παρόντος λόγου, πειρατέον βοηθεῖν. Πρῶτον 6
οὖν τοῦτο θεωρητέον, ὅτι τὰ τοιαῦτα πέφυκεν ὑπὸ ἐνδείας καὶ ὑπερβολῆς φθείρεσθαι (δεῖ γὰρ ὑπὲρ τῶν ἀφανῶν τοῖς φανεροῖς μαρτυρίοις χρῆσθαι), ὥςπερ ἐπὶ τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ὑγιείας ὁρῶμεν· τά τε γὰρ ὑπερβάλλοντα γυμνάσια, καὶ τὰ ἐλλείποντα, φθείρει τὴν ἰσχύν. ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ποτὰ καὶ τὰ σιτία πλείω καὶ ἐλάττω γινόμενα, φθείρει τὴν ὑγίειαν· τὰ δὲ σύμμετρα καὶ ποιεῖ καὶ αὔξει καὶ σώζει. Οὕ- 7
τως οὖν καὶ ἐπὶ σωφροσύνης καὶ ἀνδρείας ἔχει, καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν· ὅ,τε γὰρ πάντα φεύγων καὶ φοβούμενος, καὶ μηδὲν ὑπομένων, δειλὸς γίνεται· ὅ,τε μηδὲν ὅλως φοβούμενος, ἀλλὰ πρὸς πάντα βαδίζων, θρασύς· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ μὲν πάσης ἡδονῆς ἀπολαύων καὶ μηδεμιᾶς ἀπεχόμενος, ἀκόλαστος· ὁ δὲ πάσας φεύγων, ὥςπερ οἱ ἄγροικοι, ἀναίσθητός τις· φθείρεται γὰρ ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἀνδρεία ὑπὸ τῆς

talis sit haec, quam instituimus, ratio: danda tamen opera est, ut huic incommodo subveniamus. Hoc igitur in primis animadvertendum ac sciendum est, hasce res naturam habentes talem, qualem diximus, ab eo, quod parum, et ab eo, quod nimium est, corrumpi ac perimi solere natura: quemadmodum (claris enim et perspicuis exemplis ad ea, quae sunt obscura, declaranda tanquam testibus utendum est) quemadmodum inquam in viribus corporis et valetudine fieri videmus. Nam et immoderatae et pauciores aut remissiores aequo exercitationes vires minuunt et corrumpunt. Itemque poculenta et esculenta aeque copiosiora ac pauciora, valetudinem laedunt ac perdunt. Atvero moderata, efficiunt, augent ac tuentur. Eodem igitur modo se res habet in temperantia quoque et fortitudine et aliis virtutibus. Nam ut is, qui fugit et extimescit omnia, nihilque subit ac perfert, timidus efficitur: sic qui a nullo omnino periculo deterretur, sed ad omnia ruit, audax: itemque et qui omni genere voluptatis perfruitur, nullaque se abstinet, intemperans, et qui ab omnibus refugit, quemadmodum solent homines agrestes: iis veluti stipes quidam et sensus expers eva-

ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως· ὑπὸ δὲ τῆς μεσότη-
8 *τος σώζεται. Ἀλλ' οὐ μόνον αἱ γενέσεις, καὶ αἱ*
αὐξήσεις, καὶ αἱ φθοραί, ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ ὑπὸ
τῶν αὐτῶν γίνονται, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐνέργειαι ἐν τοῖς
αὐτοῖς ἔσονται· καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν φανε-
ρωτέρων οὕτως ἔχει· οἷον ἐπὶ τῆς ἰσχύος γίνεται
γὰρ καὶ ἐκ τοῦ πολλὴν τροφὴν λαμβάνειν καὶ πολ-
λοὺς πόνους ὑπομένειν, καὶ μάλιστα δύναται ταῦτα
9 *ποιεῖν ὁ ἰσχυρός.* Οὕτω *δ' ἔχει, καὶ ἐπὶ τῶν ἀρε-*
τῶν· ἔκ τε γὰρ τοῦ ἀπέχεσθαι τῶν ἡδονῶν, γινό-
μεθα σώφρονες· καὶ γενόμενοι, μάλιστα δυνάμεθα
ἀπέχεσθαι αὐτῶν. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἀνδρείας·
ἐθιζόμενοι γὰρ καταφρονεῖν τῶν φοβερῶν, καὶ ὑπο-
μένειν αὐτά, γινόμεθα ἀνδρεῖοι· καὶ γινόμενοι, μά-
λιστα δυνησόμεθα ὑπομένειν τὰ φοβερά.

dit. Nam ut temperantiam et fortitudinem perimit nimium et parum, sic servat mediocritas. Neque vero solum ortus et incrementa atque interitus habituum ex iisdem, et ab iisdem proficiscuntur: sed etiam energiae sive actiones in iisdem versati reperientur. Nam in aliis quoque, quae manifestiora sunt, ita usu venire consuevit, veluti in viribus corporis. Ut enim hae ex eo nascuntur, quod quis multum cibum capiat, multosque labores excipiat ac perferat: sic hoc utrumque maxime potest is efficere, qui viribus corporis pollet. Idem autem de virtutibus sentiendum. Nam quemadmodum praetermittendis et fugiendis voluptatibus temperantes efficimur: sic temperantes effecti voluptates maxime possumus aspernari. Similisque et fortitudinis ratio est: nam et fortes evadimus assuescendo iis, quae terribilia sunt, pro nihilo et putando, patienterque sustinendo; et fortitudinem consecuti maxime poterimus ea, quae terrorem afferunt, subire ac perferre.

Caput III.

Σημεῖον δὲ δεῖ ποιεῖσθαι τῶν ἕξεων, τὴν ἐπιγινομένην ἡδονὴν ἢ λύπην τοῖς ἔργοις· ὁ μὲν γὰρ ἀπεχόμενος τῶν σωματικῶν ἡδονῶν, καὶ αὐτῷ χαίρων, σώφρων. ὁ δὲ ἀχθόμενος, ἀκόλαστος· καὶ ὁ μὲν ὑπομένων τὰ δεινὰ καὶ χαίρων, ἢ μὴ λυπούμενός γε, ἀνδρεῖος· ὁ δὲ λυπούμενος, δειλός· περὶ ἡδονὰς γὰρ καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετή· διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν, τὰ φαῦλα πράττομεν· διὰ δὲ τὴν λύπην, τῶν καλῶν ἀπεχόμεθα. 1
Διὸ δεῖ ἦχθαί πως εὐθὺς ἐκ νέων, ὡς ὁ Πλάτων φησὶν, ὥστε χαίρειν τε καὶ λυπεῖσθαι οἷς δεῖ· ἡ γὰρ ὀρθὴ παιδεία αὕτη ἐστίν. 2
Ἔτι δ' εἰ ἀρεταί εἰσι περὶ πράξεις καὶ πάθη· παντὶ δὲ πάθει καὶ πάσῃ πράξει ἕπεται ἡδονὴ καὶ λύπη· καὶ διὰ τοῦτ' ἂν εἴη ἡ ἀρετὴ περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας. 3
Μηνύουσι δὲ καὶ αἱ κολάσεις γινόμεναι διὰ τούτων· ἰατρεῖαι γάρ τινές εἰσιν· αἱ δὲ ἰα- 4

Cap. III. Signum porro habitus jam producti merito habetur id, quod est, gaudere aut tristari factis. Nam qui se a corporis voluptatibus abstinet, hocque ipso delectatur, is temperans: qui molestia ex eo afficitur, is intemperans est. Rursumque qui res graves et acerbas perfert, ex eoque laetitiam capit, aut certe nulla molestia afficitur, fortis: qui molestia afficitur, timidus habendus est. Virtus enim moralis omnis in doloribus ac voluptatibus versatur. Nam et voluptatis illecebris ad turpes atque improbas actiones invitamur, et doloris aculeis ab honestis avocamur ac deterremur. Itaque statim a pueris (ut ait Plato) nos oportet certo quodam modo esse educatos et institutos: ut videlicet quibus rebus oportet, iis tum laetemur, tum doleamus. Haec est enim recta institutio. Praeterea si in actionibus et affectibus virtutes sunt occupatae, omnem autem perturbationem omnemque actionem dolor sequitur aut voluptas: ob hanc quoque causam virtus ib voluptatibus et doloribus versabitur. Atque hoc etiam suppli-

5 τρεῖαι διὰ τῶν ἐναντίων πεφύκασι γίνεσθαι. Ἔτι,
ὡς καὶ πρότερον εἴπομεν, πᾶσα ψυχῆς ἕξις, ὑφ'
οἵων πέφυκε γίνεσθαι χείρων καὶ βελτίων, πρὸς
ταῦτα καὶ περὶ ταῦτα τὴν φύσιν ἔχει· δι' ἡδονὰς
δὲ καὶ λύπας φαῦλαι γίνονται, τῷ διώκειν ταύτας
καὶ φεύγειν, ἢ ἃς μὴ δεῖ, ἢ ὅτε οὐ δεῖ, ἢ ὡς οὐ δεῖ,
ἢ ὁσαχῶς ἄλλως ὑπὸ τοῦ λόγου διορίζεται τὰ τοι-
αῦτα. διὸ καὶ ὁρίζονται τὰς ἀρετὰς, ἀπαθείας
τινὰς καὶ ἠρεμίας· οὐκ εὖ δὲ, ὅτι ἁπλῶς λέγουσιν,
ἀλλ' οὐχ ὡς δεῖ, καὶ ὡς οὐ δεῖ, καὶ ὅτε, καὶ ὅσα
6 ἄλλα προςτίθεται. Ὑπόκειται ἄρα ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ
τοιαύτη περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας, τῶν βελτίστων
7 πρακτική· ἡ δὲ κακία, τοὐναντίον. Γένοιτο δ' ἂν
ἡμῖν καὶ ἐκ τούτων φανερὸν ἔτι περὶ τῶν αὐτῶν·
τριῶν γὰρ ὄντων τῶν εἰς τὰς αἱρέσεις, καὶ τριῶν
ὄντων τῶν εἰς τὰς φυγὰς, καλοῦ, συμφέροντος,
ἡδέος· καὶ τριῶν τῶν ἐναντίων, αἰσχροῦ, ἀσυμφό-

cia indicant, quae doloribus inferendis constituuntur in maleficos. Curationes enim quaedam sunt. At curationes per contraria fieri solent natura. Praeterea, quemadmodum supra diximus, ita res est comparata in omni animi habitu, ut de quibus rebus ille deterior aut melior fit natura, ad eas res ejus natura pertineat, et in iis versetur. At propter voluptates ac dolores vitiosi habitus existunt, quia et illas consectamur, et hos fugimus, utraque aut quae non oportet, aut quando, aut quomodo non oportet, aut quibus modis aliis talia a ratione distinguuntur. Itaque etiam definiunt nonnulli virtutes vacuitates quasdam perturbationum, animorumque status quietos. Verumtamen id eo minus recte quod simpliciter et absolute istud habere ponunt: non autem (quod res est) ex iis eam ἀπάθειαν et ἠρεμίαν aestimant, quae sunt, quomodo, et quo tempore, et caetera, quae addi consueverunt. Hoc ergo pro hypothesi certa est positum: talem virtutem, quae in voluptatibus et doloribus versatur, ad res optimas agendas idoneam esse: vitium autem contra. Atque etiam am-

ρου, λυπηροῦ· περὶ πάντα μὲν ταῦτα ὁ ἀγαθὸς, κα-
τορθωτικός ἐστιν· ὁ δὲ κακὸς, ἁμαρτητικός· μά-
λιστα δὲ περὶ τὴν ἡδονήν· κοινή τε γὰρ αὕτη τοῖς
ζώοις, καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὴν αἵρεσιν παρακολου-
θεῖ· καὶ γὰρ τὸ καλὸν καὶ συμφέρον, ἡδὺ φαίνε-
ται. Ἔτι δ' ἐκ νηπίου πᾶσιν ἡμῖν συντέθραπται· 8
διὸ καὶ χαλεπὸν ἀποτρίψασθαι τοῦτο τὸ πάθος,
ἐγκεχρωσμένον τῷ βίῳ· κανονίζομεν δὲ καὶ τὰς πρά-
ξεις, οἱ μὲν, μᾶλλον· οἱ δὲ, ἧττον, ἡδονῇ καὶ λύπῃ.
Διὰ τοῦτ' οὖν ἀναγκαῖον, εἶναι περὶ ταῦτα τὴν 9
πᾶσαν πραγματείαν· οὐ γὰρ μικρὸν εἰς τὰς πρά-
ξεις, εὖ ἢ κακῶς χαίρειν ἢ λυπεῖσθαι. Ἔτι δὲ, χα- 10
λεπώτερον ἡδονῇ μάχεσθαι, ἢ θυμῷ, καθάπερ φη-
σὶν Ἡράκλειτος· περὶ δὲ τὸ χαλεπώτερον αἰεὶ καὶ
τέχνη γίνεται καὶ ἀρετή. καὶ γὰρ τὸ εὖ, βέλτιον
ἐν τούτῳ· ὥςτε καὶ διὰ τοῦτο περὶ ἡδονὰς καὶ λύ-

plius nobis liquere de his poterit ex his, quae jam dicemus. Nam cum tria sint, quae sequi et expetere solemus, honestum, utile, jucundum: tria contraria, quae fugiamus, turpe, inutile, molestum; in his quidem omnibus vir bonus recte facit: improbus et vitiosus offendit ac labitur: maxime vero in voluptatibus. Omnium enim animantium communis est voluptas, eorumque omnium, quae sub electionem veniant, assidua comes est. Nam quicquid honestum, quicquid utile est, id omne jucundum videtur. Praeterea autem inde usque a teneris educati sumus non sine illa. atque idcirco hanc actionem animi, qua vita nostra penitus imbuta est, eluere atque abstergere difficile est. Jam et voluptate ac dolore tanquam regula actiones nostras dirigimus, alii magis, alii minus Itaque necesse est totum hoc, quod a nobis susceptum est negotium, in his rebus versari. Non enim parum momenti ad actiones affert, recte aut perperam laetari ac dolore. Praeterea difficilius resistitur voluptati, quam irae, cui difficulter obsisti dicebat Heraclitus. At, ut quidque difficillimum est, ita maxime in eo ars et virtus occupata est. Quod

πας πᾶσα ἡ πραγματεία, καὶ τῇ ἀρετῇ καὶ τῇ πολιτικῇ· ὁ μὲν γὰρ εὖ τούτοις χρώμενος, ἀγαθὸς
11 ἔσται· ὁ δὲ κακῶς, κακός. Ὅτι μὲν οὖν ἐστιν ἡ ἀρετὴ περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας, καὶ ὅτι ἐξ ὧν γίνεται, ὑπὸ τούτων καὶ αὔξεται καὶ φθείρεται μὴ ὡσαύτως γινομένων, καὶ ὅτι ἐξ ὧν ἐγένετο, περὶ ταῦτα καὶ ἐνεργεῖ, εἰρήσθω.

CAPUT IV.

1 Ἀπορήσειε δ' ἄν τις, πῶς λέγομεν ὅτι δεῖ, τὰ μὲν δίκαια πράττοντας, δικαίους γίνεσθαι· τὰ δὲ σώφρονα, σώφρονας. Εἰ γὰρ πράττουσι τὰ δίκαια καὶ τὰ σώφρονα, ἤδη εἰσὶ δίκαιοι καὶ σώφρονες, ὥσπερ εἰ τὰ γραμματικὰ καὶ μουσικά, γραμματικοὶ καὶ μουσικοί·
2 Ἢ οὐδὲ ἐπὶ τῶν τεχνῶν οὕτως ἔχει; ἐνδέχεται γὰρ γραμματικόν τι ποιῆσαι καὶ ἀπὸ τύχης, καὶ ἄλλου

enim in se bonum est et honestum, id etiam magis tale est, cum magno labore partum est. Itaque etiam propter hanc causam omnis disputatio de moribus prudentiaque civili in doloribus et voluptatibus dirigendis consumitur. Nam qui in his recte se gerit is vir bonus, qui secus, is improbus futurus est. Virtutem igitur in voluptatibus et doloribus occupatam esse, et quibus ex rebus gignitur, ab eisdem eam etiam augeri: et cum eodem illa modo non efficiuntur, perimi: denique quod quibus ex rebus ortum habuit, in eis quoque promendis exercendisque versetur: de his inquam ita sit a nobis explicatum.

CAP. IV. Sed quaerat aliquis, quomodo dicamus, juste agendo justos, temperanter agendo temperantes effici oportere. Si qui enim justas actiones obeunt, jam sunt justi: si temperatas, temperantes; perinde ut, qui ea, quae grammaticorum musicorumque sunt propria officia explent, grammatici et musici sint necesse est. An ne in artibus quidem res ita se habet? Fieri enim potest, ut quispiam aliquid grammaticum efficiat, vel fortuito vel altero praeeunte ac suggerente. Dico hic: ita denique grammaticus erit, si et grammatici opus ali-

ὑποθεμένου. τότε οὖν ἔσται γραμματικὸς, ἐὰν καὶ γραμματικόν τι ποιήσῃ, καὶ γραμματικῶς. τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ κατὰ τὴν ἐν αὑτῷ γραμματικήν. Ἔτι, οὐδὲ 3
ὅμοιόν ἐστιν ἐπί τε τῶν τεχνῶν, καὶ τῶν ἀρετῶν· τὰ μὲν γὰρ ὑπὸ τῶν τεχνῶν γινόμενα, τὸ εὖ ἔχει ἐν ἑαυτοῖς. ἀρκεῖ οὖν ταῦτά πως ἔχοντα γενέσθαι· τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γινόμενα, οὐκ ἐὰν αὐτά πως ἔχῃ, δικαίως ἢ σωφρόνως πράττεται, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὁ πράττων πως ἔχων, πράττῃ· πρῶτον μὲν, ἐὰν εἰδώς· ἔπειτ' ἐὰν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτά· τὸ δὲ τρίτον, καὶ ἐὰν βεβαίως, καὶ ἀμετακινήτως ἔχων, πράττῃ. ταῦτα δὲ, πρὸς μὲν τὸ τὰς ἄλλας τέχνας ἔχειν, οὐ συναριθμεῖται πλὴν αὐτὸ τὸ εἰδέναι· πρὸς δὲ τὸ τὰς ἀρετὰς, τὸ μὲν εἰδέναι, μικρὸν ἢ οὐδὲν ἰσχύει· τὰ δ' ἄλλα, οὐ μικρὸν, ἀλλὰ τὸ πᾶν δύναται· ἅπερ καὶ ἐκ τοῦ πολλάκις πράττειν τὰ δίκαια καὶ τὰ σώφρονα περιγίνεται. Τὰ μὲν οὖν πράγματα δίκαια καὶ σώφρονα 4

quod ediderit, et vero grammatice id ediderit: hoc est, ex arte grammatica, qua ipse est praeditus. Praeterea alia quoque est artium, alia virtutum ratio. Nam quae ab artibus gignuntur, bonum suum sive perfectionem suam in se ipsis inclusam habent. Itaque satis est, si ipsa certo quodam modo conformata sint. At vero virtutis opera non si ipsa cujusdam modi sint, juste aut temperanter facta sunt, sed si is quoque, qui agit, certo quodam modo conformatus illa agat, ac primum quidem si sciens: deinde si consilio agendi seu proaeresi: postremo si firma et constante voluntate agat. Haec sane in artibus quidem acquirendis non est opus congredi ac sociari: sed ipsum scire est in iis satis. Ad virtutes vero comparandas cum scientia parum aut nihil valent, caetera minime parvam vim habent, sed multo maximam, atque adeo omnem: eaque jam ex iteratis atque identidem repetitis justis ac temperatis actionibus acquiruntur. Res igitur sane dicuntur justae (verbi gratia) ac temperatae, cum sunt tales, quales vir justus

λέγεται, ὅταν ᾖ τοιαῦτα, οἷα ἂν ὁ δίκαιος ἢ σώ-
φρων πράξειε· δίκαιος δὲ καὶ σώφρων ἐστὶν, οὐχ
ὁ ταῦτα πράττων, ἀλλὰ καὶ ὁ οὕτω πράττων, ὡς
5 οἱ δίκαιοι καὶ σώφρονες πράττουσιν. Εὖ οὖν λέγε-
ται, ὅτι ἐκ τοῦ τὰ δίκαια πράττειν ὁ δίκαιος γίνε-
ται, καὶ ἐκ τοῦ τὰ σώφρονα, ὁ σώφρων· ἐκ δὲ τοῦ
μὴ πράττειν ταῦτα, οὐδεὶς ἂν οὐδὲ μελλήσειε γε-
6 νέσθαι ἀγαθός. Ἀλλ' οἱ πολλοὶ, ταῦτα μὲν οὐ
πράττουσιν· ἐπὶ δὲ τὸν λόγον καταφεύγοντες, οἴον-
ται φιλοσοφεῖν, καὶ οὕτως ἔσεσθαι σπουδαῖοι,
ὅμοιόν τι ποιοῦντες τοῖς κάμνουσιν, οἳ τῶν ἰατρῶν
ἀκούουσι μὲν ἐπιμελῶς· ποιοῦσι δ' οὐθὲν τῶν προς-
ταττομένων· ὥςπερ οὖν οὐδ' ἐκεῖνοι εὖ ἕξουσι τὸ
σῶμα, οὕτω θεραπευόμενοι, οὐδ' οὗτοι τὴν ψυχὴν,
οὕτω φιλοσοφοῦντες.

Caput V.

1 Μετὰ δὲ ταῦτα τί ἐστιν ἡ ἀρετὴ σκεπτέον.
ἐπεὶ οὖν τὰ ἐν τῇ ψυχῇ γινόμενα, τρία ἐστὶ, πάθη,

ac temperans agere soleat: porro justus et temperans est, non qui has res agit tantum, sed qui ita agit, ut justi et temperantes homines solent. Recte igitur dicitur, justis ac temperatis actionibus justos ac temperantes effici: his autem neglectis neminem unquam virum bonum futurum. Sed multo maxima hominum pars cum haec agere minime curet, ad verba confugiendo philosophari se arbitratur, itaque sperat futurum, ut boni sint ac virtute praediti: quales non multum ab aegrotis differunt iis, qui medicos studiose quidem ac diligenter audiunt: at nihil eorum, quae ab illis praecipiuntur, facere volunt. Porro quemadmodum aegrotis talibus nunquam valetudo bona constatura est, dum ita curantur: sic neque istis animus recte erit affectus, dum hoc modo philosophantur.

Cap. V. Sequitur jam deinceps, ut, quid sit virtus, videamus. Quoniam igitur, quae in animo existunt, tria sunt, affectus, potestates, habitus: necessario ex his tri-

δυνάμεις, ἕξεις, τούτων τι ἂν εἴη ἡ ἀρετή. Λέγω 2 δὲ, πάθη μὲν, ἐπιθυμίαν, ὀργὴν, φόβον, θράσος, φθόνον, χαρὰν, φιλίαν, μῖσος, πόθον, ζῆλον, ἔλεον, ὅλως οἷς ἕπεται ἡδονὴ ἢ λύπη· δυνάμεις δὲ, καθ' ἃς παθητικοὶ τούτων λεγόμεθα, οἷον καθ' ἃς δυνατοὶ ὀργισθῆναι, ἢ λυπηθῆναι, ἢ ἐλεῆσαι· ἕξεις δὲ, καθ' ἃς πρὸς τὰ πάθη ἔχομεν εὖ ἢ κακῶς, οἷον πρὸς τὸ ὀργισθῆναι, εἰ μὲν σφοδρῶς ἢ ἀνειμένως, κακῶς ἔχομεν· εἰ δὲ μέσως, εὖ· ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς τὰ ἄλλα. Πάθη μὲν οὖν οὐκ εἰσὶν, οὔθ' αἱ ἀρεταὶ, 3 οὔθ' αἱ κακίαι, ὅτι οὐ λεγόμεθα κατὰ τὰ πάθη σπουδαῖοι, ἢ φαῦλοι· κατὰ δὲ τὰς ἀρετὰς ἢ κακίας, λεγόμεθα· καὶ ὅτι, κατὰ μὲν τὰ πάθη, οὔτ' ἐπαινούμεθα, οὔτε ψεγόμεθα. οὐ γὰρ ἐπαινεῖται ὁ φοβούμενος, οὐδὲ ὁ ὀργιζόμενος· οὐδὲ ψέγεται ὁ ἁπλῶς ὀργιζόμενος, ἀλλ' ὁ πῶς· κατὰ δὲ τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας ἐπαινούμεθα ἢ ψεγόμεθα. Ἔτι, ὀργι- 4

bus unum erit virtus. Affectus autem dico, cupiditatem, iram timorem, audaciam, invidentiam, gaudium, amicitiam, odium, desiderium, aemulationem, misericordiam: et omnino ea omnia, quae comitatur voluptas aut dolor. Potestates autem, quibus ad has perturbationes propensi dicimur: ut, quarum impulsu vel ad irascendum, vel ad dolendum, vel ad miserendum proclives sumus. Habitus vero sunt, quibus bene aut male adversus perturbationes affecti sumus; veluti si adversus iram affecti sumus ita, ut impensius aut remissius aequo irascamur, male affecti sumus: sin ita, ut intra modum consistatur, bene; itemque in caeteris. Primum igitur virtutes et vitia perturbationes non sunt: cum ob id, quia ex perturbationibus nec boni nec mali dicimur: ex virtutibus autem et vitiis dicimur. Deinde quoniam perturbationes nobis nec laudi dantur, nec vitio neque enim qui timet laudatur, neque qui irascitur: nec qui irascitur, ob id proprie vituperatur, quod irascitur: sed ita demum, si certo quodam modo irascitur; propter virtutes vero et vitia laudamur aut vituperamur. Prae-

ζόμεθα μὲν καὶ φοβούμεθα, ἀπροαιρέτως· αἱ δὲ ἀρεταὶ προαιρέσεις τινὲς ἢ οὐκ ἄνευ προαιρέσεως· πρὸς δὲ τούτοις, κατὰ μὲν τὰ πάθη κινεῖσθαι λεγόμεθα· κατὰ δὲ τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας, οὐ
5 κινεῖσθαι, ἀλλὰ διακεῖσθαί πως. Διὰ ταῦτα δὲ, οὐδὲ δυνάμεις εἰσίν· οὔτε γὰρ ἀγαθοὶ λεγόμεθα, τῷ δύνασθαι πάσχειν ἁπλῶς, οὔτε κακοί· οὔτ᾽ ἐπαινούμεθα, οὔτε ψεγόμεθα. καὶ ἔτι, δυνατοὶ μὲν, ἐσμὲν φύσει· ἀγαθοὶ δὲ ἢ κακοὶ, οὐ γινόμεθα φύσει.
6 εἴπομεν δὲ περὶ τούτου πρότερον. Εἰ οὖν μήτε πάθη εἰσὶν αἱ ἀρεταὶ, μήτε δυνάμεις, λείπεται ἕξεις αὐτὰς εἶναι· ὅ, τι μὲν οὖν ἐστι τῷ γένει ἡ ἀρετὴ, εἴρηται.

Caput VI.

1 Δεῖ δὲ μὴ μόνον οὕτως εἰπεῖν, ὅτι ἕξις, ἀλλὰ
2 καὶ ποία τις. Ῥητέον οὖν ὅτι πᾶσα ἀρετὴ οὗ ἂν ᾖ ἀρετὴ, αὐτό τε εὖ ἔχον ἀποτελεῖ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εὖ ἀποδίδωσιν· οἷον ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετὴ, τόν τε ὀφθαλμὸν σπουδαῖον ποιεῖ, καὶ τὸ ἔργον

terea irascimur et timemus inconsulto: at virtutes aut consilia quaedam sunt, aut non sine consilio. Postremo perturbationibus moveri dicimur: virtutibus et vitiis non moveri, sed quodam modo conformari. Propter has ipsas porro causas etiam potestates minime sunt. Neque enim eo, quod patiendi potestate praediti sumus, simpliciter boni vel mali dicimur, neque laudamur aut vituperamur. Praeterea potestates insunt in nobis a natura: boni autem vel improbi non sumus natura: qua de re superius diximus. Quod si virtutes nec perturbationes sunt, nec potestates: relinquitur, ut sint habitus. Quid igitur sit virtus genere, diximus.

Cap. VI. Sed non satis est dicere, virtutem habitum esse: verum etiam ostendendum, qualis sit habitus. Dicendum igitur est, virtutem omnem, et id, cujus ipsa virtus sit, bene affectum reddere, et opus ejus dare rectum ac perfectum. Exempli gratia, virtus oculi cum

αὐτοῦ· τῇ γὰρ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετῇ εὖ ὁρῶμεν.
ὁμοίως ἡ τοῦ ἵππου ἀρετὴ, ἵππον τε σπουδαῖον
ποιεῖ, καὶ ἀγαθὸν δραμεῖν, καὶ ἐνεγκεῖν τὸν ἐπιβά-
την, καὶ μεῖναι τοὺς πολεμίους. Εἰ δὴ τοῦτ' ἐπὶ 3
πάντων οὕτως ἔχει, ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἀρετὴ εἴη ἂν
ἕξις, ἀφ' ἧς ἀγαθὸς ἄνθρωπος γίνεται, καὶ ἀφ' ἧς
εὖ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον ἀποδώσει. πῶς δὲ τοῦτ' ἔσται,
ἤδη μὲν εἰρήκαμεν. Ἔτι δὲ καὶ ὧδε ἔσται φανερὸν, 4
ἐὰν θεωρήσωμεν ποία τις ἐστὶν ἡ φύσις αὐτῆς. ἐν
παντὶ δὴ συνεχεῖ καὶ διαιρετῷ ἔστι λαβεῖν, τὸ μὲν
πλεῖον· τὸ δ', ἔλαττον· τὸ δ', ἴσον· καὶ ταῦτα, ἢ
κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ἢ πρὸς ἡμᾶς· τὸ δ' ἴσον
μέσον τι ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως. Λέγω δὲ, τοῦ 5
μὲν πράγματος μέσον, τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέ-
ρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἐστὶν ἓν καὶ ταὐτὸ πᾶσι· πρὸς
ἡμᾶς δὲ, ὃ μήτε πλεονάζει, μήτε ἐλλείπει. τοῦτο
δ' οὐχ ἓν, οὐδὲ τὸ αὐτὸ πᾶσι. Οἷον εἰ τὰ δέκα, 6
πολλά· τὰ δὲ δύο, ὀλίγα· τὰ ἕξ, μέσα λαμβάνουσι

oculum ipsum probum efficit, tum aptum eundem ad suum munus explendum. Virtute enim oculi bene cernimus. Itemque virtus equi cum equum bonum efficit, tum ad currendum, equitemque vehendum et hostes expectandos expeditum et paratum. Quod si ita est in omnibus; hominis quoque profecto virtus erit habitus, quo homo et bonus fiat, et suo munere bene fungatur. Atque hoc quidem quonam modo futurum sit, cum jam ante dixerimus, etiam magis perspicuum ita esse poterit, si qualis sit virtutis natura, consideraverimus. In omni ergo re continente ac dividua et plus, et minus, et aequale sumere possumus: eaque vel ex ipsa re judicantur, vel ex relatione ad nos. Aequale autem quiddam medium est inter nimium et parum. Jam rei medium appello, quod aequaliter abest ab utroque extremo, quod quidem unum et idem est omnibus. Medium porro ad nos dico id, quod nec est supra id, quod oportet, nec infra. Hoc autem neque unum est, neque idem omnibus exempli causa, si decem, multa: duo

κατὰ τὸ πρᾶγμα· ἴσως γὰρ ὑπερέχει τε καὶ ὑπερέχε-
7 ται. Τοῦτο δὲ μέσον ἐστὶ κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν
ἀναλογίαν· τὸ δὲ πρὸς ἡμᾶς, οὐχ οὕτω ληπτέον·
οὐ γὰρ εἴτῳ δέκα μνᾶς φαγεῖν, πολύ· δύο δέ, ὀλί-
γον, ὁ ἀλείπτης ἓξ μνᾶς προςτάξειεν· ἔστι γὰρ ἴσως
καὶ τοῦτο πολὺ τῷ ληψομένῳ, ἢ ὀλίγον· Μίλωνι μὲν
γὰρ ὀλίγον, τῷ δὲ ἀρχομένῳ τῶν γυμνασίων, πολύ·
8 ὁμοίως ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης. Οὕτω δὴ πᾶς ἐπι-
στήμων τὴν ὑπερβολὴν καὶ τὴν ἔλλειψιν φεύγει· τὸ
δὲ μέσον ζητεῖ, καὶ τοῦθ' αἱρεῖται. μέσον δέ, οὐ
9 τὸ τοῦ πράγματος, ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς. Εἰ δὴ
πᾶσα ἐπιστήμη οὕτω τὸ ἔργον εὖ ἐπιτελεῖ, πρὸς τὸ
μέσον βλέπουσα, καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα·
(ὅθεν εἰώθασιν ἐπιλέγειν τοῖς εὖ ἔχουσιν ἔργοις,
ὅτι οὔτ' ἀφελεῖν ἐστιν, οὔτε προσθεῖναι, ὡς τῆς
μὲν ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως φθειρούσης τὸ
εὖ· τῆς δὲ μεσότητος, σωζούσης· οἱ δ' ἀγαθοὶ τεχ-
νῖται, ὡς λέγομεν, πρὸς τοῦτο βλέποντες ἐργάζον-

pauca sunt: sex, medium ad rem sumi oportuerit: aequaliter enim superant et superantur. Atque hoc medium est proportione arithmetica. At quod nobis medium est, non ita sumendum est. Non enim si decem libras comesse nimium sit, duas, parum; sex libras alipta praescribet. Est enim hoc quoque fortasse multum vel parum, ei, qui sit cibandus. Miloni enim parum fuerit: at illi, qui nunc primum incipit exerceri, nimium. Similiterque de cursu et lucta sentiendum. Ad hunc ergo modum sciens omnis nimium, et parum, fugit: medium inter haec exquirit, atque id exoptat: medium inquam non rei, sed illud, quod est ad nos. Quod si scientia omnis ita demum bene suum munus explet et absolvit, si medium sibi ob oculos proponat, et ad id sua opera dirigat ac revocet (ex quo ea opera, quae scite et affabre facta sunt, hac ad extremum oratione commendare solent. Nec quicquam eis detrahi, nec addi posse: quasi nimium et parum omnem perfectionem artis corrumpat et perimat, conservet medium) si

ται· ἡ δὲ ἀρετὴ, πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ
ἀμείνων ἐστὶν, ὥςπερ καὶ ἡ φύσις, τοῦ μέσου ἂν
εἴη στοχαστική. Λέγω δὲ τὴν ἠθικήν· αὕτη γάρ 10
ἐστι περὶ πάθη καὶ πράξεις· ἐν δὲ τούτοις ἐστὶν
ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις, καὶ τὸ μέσον· οἷον καὶ φο-
βηθῆναι καὶ θαῤῥῆσαι, καὶ ἐπιθυμῆσαι καὶ ἀπο-
στραφῆναι, καὶ ὀργισθῆναι καὶ ἐλεῆσαι, καὶ ὅλως
ἡσθῆναι καὶ λυπηθῆναί ἐστι καὶ μᾶλλον καὶ ἧττον,
καὶ ἀμφότερα οὐκ εὖ. Τὸ δ' ὅτε δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς, 11
καὶ πρὸς οὓς, καὶ οὗ ἕνεκα, καὶ ὡς δεῖ, μέσον τε
καὶ ἄριστον, ὅπερ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς. Ὁμοίως δὲ καὶ 12
περὶ τὰς πράξεις ἐστὶν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις, καὶ
τὸ μέσον. ἡ δὲ ἀρετὴ, περὶ πάθη καὶ πράξεις ἐστίν·
ἐν οἷς, ἡ μὲν ὑπερβολὴ ἁμαρτάνεται, καὶ ἡ ἔλλει-
ψις ψέγεται, τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορ-
θοῦται· ταῦτα δ' ἄμφω, τῆς ἀρετῆς. Μεσότης τις 13
ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, στοχαστική γε οὖσα τοῦ μέσου.

item boni artifices (ut quidem omnes dicimus) in suis operibus efficiendis hoc intuentur et spectant: si denique virtus omni arte limatior ac melior est (quemadmodum et natura) sequitur profecto, ut medium, quo modo sagittarii, ita et ipsa petat ac destinet. De ea autem virtute loquor, quae ad mores pertinet. Haec enim in perturbationibus atque actionibus versatur, in quibus est nimium, et parum, et medium: ut timere, fidere, concupiscere, odisse et aversari, irasci, misereri, atque (ut semel dicam) gaudere et dolere potest quisque nimium et parum atque utrumque non recte. At vero quo tempore, et propter quam causam, et quibus, et cujus rei gratia, et quomodo oportet his affectibus commoveri, id sane et medium est, et optimum: quod optimum virtuti convenit. Eodem quoque modo in actionibus nimium, parum, medium reperitur. Ergo virtus in perturbationibus et actionibus versatur: in quibus utrisque quod nimium est, errat: quod parum, vituperatur: quod vero medium servat, et laudi datur, et recte factum est. Porro haec ambo sunt virtutis. Est ergo

14 Ἔτι, τὸ μὲν ἁμαρτάνειν, πολλαχῶς ἐστι· τὸ γὰρ κακὸν, τοῦ ἀπείρου, ὡς οἱ Πυθαγόρειοι εἴκαζον· τὸ δ' ἀγαθὸν, τοῦ πεπερασμένου· τὸ δὲ κατορθοῦν, μοναχῶς· διὸ καὶ, τὸ μὲν, ῥᾴδιον· τὸ δὲ, χαλεπόν· ῥᾴδιον μὲν, τὸ ἀποτυχεῖν τοῦ σκοποῦ· χαλεπὸν δὲ, τὸ ἐπιτυχεῖν. καὶ διὰ ταῦτ' οὖν, τῆς μὲν κακίας, ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψις· τῆς δὲ ἀρετῆς, ἡ μεσότης.

Ἐσθλοὶ μὲν γὰρ ἁπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοί.

15 Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετική, ἐν μεσότητι
οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὡρισμένῃ λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ
φρόνιμος ὁρίσειε· μεσότης δὲ, δύο κακιῶν· τῆς μὲν,
16 καθ' ὑπερβολήν· τῆς δὲ, κατ' ἔλλειψιν. Καὶ ἔτι τῷ
τὰς μὲν ἐλλείπειν· τὰς δ' ὑπερβάλλειν τοῦ δέοντος, ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι· τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὑρίσκειν καὶ αἱρεῖσθαι.
17 Διὸ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸν τί ἦν

virtus mediocritas quaedam, cum medium veluti signum quoddam sibi propositum petat ac destinet. Praeterea peccare multis modis possumus. (Mali enim, ut Pythagorei conjectabant, naturam habet infinitum atque interminatum: boni vero finitum et terminatum) At recte facere, uno tantum modo. Quocirca etiam hoc difficile est, illud vero facile: a scopo scilicet aberrare facile est: scopum ferire difficile. Ob has igitur causas nimium et parum ad vitium pertinent: medium ad virtutem.

Uno namque boni, mille modisque mali, ut ille ait.

Est igitur virtus habitus cum consilio et deliberatione inque medietate consistens, illa, quae ad nos, secundum rectam rationem, pro judicio viri prudentis. Mediocritas autem seu medietas, est duorum vitiorum, unius, quod ex nimio, alterius, quod ex eo, quod parum est, nascitur. Atque etiam idcirco mediocritas est, quod alia vitia deserunt id, quod fieri debet, tum in perturbationibus tum in actionibus alia superant. virtus autem medium et invenit et sequitur. Quocirca virtus ex sua

εἶναι λέγοντα, μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετή· κατὰ δὲ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὖ, ἀκρότης. Οὐ πᾶσα δ' ἐπιδέχε- 18
ται πρᾶξις, οὐδὲ πᾶν πάθος, τὴν μεσότητα· ἔνια γὰρ εὐθὺς ὠνόμασται συνειλημμένα μετὰ τῆς φαυλότητος· οἷον ἐπιχαιρεκακία, ἀναισχυντία, φθόνος· καὶ ἐπὶ τῶν πράξεων, μοιχεία, κλοπή, ἀνδροφονία· πάντα γὰρ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα, λέγεται τῷ αὐτὰ φαῦλα εἶναι, ἀλλ' οὐχ αἱ ὑπερβολαὶ αὐτῶν, οὐδὲ αἱ ἐλλείψεις. οὐκ ἔστιν οὖν οὐδέποτε περὶ αὐτὰ κατορθοῦν, ἀλλ' ἀεὶ ἁμαρτάνειν· οὐδ' ἔστι τὸ εὖ, ἢ μὴ εὖ, περὶ τὰ τοιαῦτα, ἐν τῷ ἣν δεῖ, καὶ ὅτε, καὶ ὡς μοιχεύειν· ἀλλ' ἁπλῶς τὸ ποιεῖν ὁτιοῦν τούτων, ἁμαρτάνειν ἐστίν. Ὅμοιον οὖν τὸ 19
ἀξιοῦν καὶ περὶ τὸ ἀδικεῖν, καὶ δειλαίνειν, καὶ ἀκολασταίνειν εἶναι μεσότητα, καὶ ὑπερβολὴν καὶ ἔλλειψιν· ἔσται γὰρ οὕτω γε, ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως μεσότης, καὶ ὑπερβολῆς ὑπερβολή, καὶ ἔλλειψις ἐλ-

essentia et ratione ea, quae quod res est assignat, medium est seu medietas: ex praestantia autem ac perfectione summum. Verum non omnis actio, nec omnis perturbatio medium recipit. Sunt enim quaedam, quorum nominibus statim vitium est implicatum: ut malevolentia laetans alieno malo, impudentia, invidentia: et in actionibus furtum, adulterium, caedes. Haec enim omnia, et quae sunt hujus generis, sic appellantur, quod ipsa mala sint, non eorum immoderationes aut deficientiae. Nunquam igitur fieri potest, ut ex his aliquid recte fiat: sed semper peccatur ea agendo: neque in talibus recte aut non recte faciendi vis in eo posita est, ut quatenus, et quo tempore, et quo modo adulterium facere oporteat animadvertatur: sed simpliciter et absolute quidvis horum admittere, peccare est. Sane vero medietatem seu medium in his postulare perinde sit, ac si quis in injuria facienda, in vita ignava, in intemperantia medietatem, et nimium, et parum, quaerat. Nam hac quidem ratione esset nimii et ejus, quod parum est, modus ac medietas, et nimii nimium, et ejus,

20 λείψεως. Ὥςπερ δὲ σωφροσύνης καὶ ἀνδρείας οὐκ ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις, διὰ τὸ τὸ μέσον εἶναί πως ἄκρον· οὕτως οὐδὲ ἐκείνων μεσότης, οὐδὲ ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις, ἀλλ' ὡς ἂν πράττηται, ἁμαρτάνεται· ὅλως γὰρ οὔθ' ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως μεσότης ἐστὶν, οὐδὲ μεσότητος ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις.

Caput VII.

1 Δεῖ δὲ, τοῦτο μὴ μόνον καθόλου λέγεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖς καθ' ἕκαστα ἐφαρμόττειν· ἐν γὰρ τοῖς περὶ τὰς πράξεις λόγοις, οἱ μὲν καθόλου, κενώτεροί εἰσιν· οἱ δὲ ἐπὶ μέρους, ἀληθινώτεροι· περὶ γὰρ τὰ καθ' ἕκαστα αἱ πράξεις. δέον δὲ ἐπὶ τούτων συμφωνεῖν. ληπτέον οὖν ταῦτα ἐκ τῆς διαγραφῆς.
3 Περὶ μὲν οὖν φόβους καὶ θάῤῥη, ἀνδρία μεσότης· τῶν δὲ ὑπερβαλλόντων, ὁ μὲν τῇ ἀφοβίᾳ, ἀνώνυμος· πολλὰ δ' ἐστὶν ἀνώνυμα· ὁ δ' ἐν τῷ θαῤῥεῖν

quod parum est, aliquod parum. Sed quo modo temperantiae ac fortitudinis nec nimium est, nec parum (propterea, quod medietas quodammodo est summum): sic ne illorum quidem medietas est, nec nimium, nec parum: sed ut quicque admissum fuerit, ita peccatum est. Omnino enim nec nimii, nec ejus quod est parum, mediocritas esse potest: nec medietatis nimium et parum.

Cap. VII. Oportet autem hoc non modo universe dici, sed etiam ad singulas species congruere. Disputatio enim de actionibus ea, quae in genere universo versatur, inanior est; illa vero, quae partes et species explicat, verior; in rebus enim singularibus consistunt actiones. In has vero oportet omnia convenire. Atque haec ex descriptione sive catalogo virtutum sumenda et intelligenda sunt. Ac fortitudo quidem medietas est circa metus et fidentias versans; eorum vero, qui modum superant, is, qui timoris vacuitate superat, caret nomine (multa vero sunt, quae nomine carent) qui vero fidendo modum superat, audax appellatur. Qui autem metuendo ultra modum progreditur, fidendo modum

ὑπερβάλλων, θρασύς· ὁ δὲ, τῷ μὲν φοβεῖσθαι ὑπερ-
βάλλων, τῷ δὲ θαῤῥεῖν ἐλλείπων, δειλός. Περὶ ἡδο- 3
νὰς δὲ καὶ λύπας οὐ πάσας, ἧττον δὲ καὶ περὶ τὰς
λύπας, μεσότης μὲν, σωφροσύνη. ὑπερβολὴ δὲ, ἀκο-
λασία. ἐλλείποντες δὲ περὶ τὰς ἡδονὰς οὐ πάνυ γί-
νονται· διόπερ οὐδ' οὗτοι ὀνόματος τετυχήκασιν·
ἔστωσαν δὲ ἀναίσθητοι. Περὶ δὲ δόσιν χρημάτων 4
καὶ λῆψιν, μεσότης μὲν ἐλευθεριότης· ὑπερβολὴ δὲ
καὶ ἔλλειψις, ἀσωτία καὶ ἀνελευθερία. ἐναντίως
δὲ αὐτὰς ὑπερβάλλουσι καὶ ἐλλείπουσιν· ὁ μὲν γὰρ
ἄσωτος, ἐν μὲν προέσει ὑπερβάλλει, ἐν δὲ λήψει
ἐλλείπει· ὁ δὲ ἀνελεύθερος, ἐν μὲν λήψει ὑπερβάλλει,
ἐν δὲ προέσει ἐλλείπει. Νῦν μὲν οὖν τύπῳ καὶ ἐπὶ 5
κεφαλαίῳ λέγομεν, ἀρκούμενοι αὐτῷ τούτῳ· ὕστε-
ρον δὲ ἀκριβέστερον περὶ αὐτῶν διορισθήσεται.
Περὶ δὲ τὰ χρήματα εἰσὶ καὶ ἄλλαι διαθέσεις, με- 6
σότης μὲν, μεγαλοπρέπεια· ὁ γὰρ μεγαλοπρεπὴς δια-

deserit, ignavus. Jam vero in voluptatibus, et molestiis (etsi non omnibus, in iis enim, quae ad corpus pertinent, ejusque generis, et maxime, quae in tactu versantur: etsi item minus in doloribus quam in voluptatibus) medietas temperantia est: nimium intemperantia. In voluptatibus porro qui eo peccent, quod has minus quam oportet, expetant, raro reperiuntur. itaque ne nomen quidem illi inveniunt. sed appellentur sane sensus expertes. In dandis autem et accipiendis pecuniis medietas quidem est liberalitas: nimium autem et parum, effusio et illiberalitas. id autem quod est in dando et accipiendo medium, contraria inter se ratione vitiosi homines superant et deserunt. Prodigus enim in profundenda quidem pecunia ultra modum progreditur: in accipienda vero modum deserit; illiberalis in ea accipienda immoderatus est, in accipienda parcior ac restrictior aequo. Atque haec nunc quidem veluti adumbramus summatimque perstringimus; in praesentia hoc ipso contenti: posterius autem enucleatius ac subtilius eadem distinguemus. Ad pecuniae autem tractationem

φέρει ἐλευθερίου. ὁ μὲν γὰρ περὶ μεγάλα· ὁ δὲ περὶ μικρά· ὑπερβολὴ δὲ, ἀπειροκαλία καὶ βαναυσία· ἔλλειψις δὲ, μικροπρέπεια· διαφέρουσι δὲ αὗται τῶν περὶ τὴν ἐλευθεριότητα· ᾧ δὲ διαφέρουσιν,
7 ὕστερον ῥηθήσεται. Περὶ δὲ τιμὴν καὶ ἀτιμίαν, μεσότης μὲν, μεγαλοψυχία· ὑπερβολὴ δὲ, χαυνότης
8 τις λεγομένη· ἔλλειψις δὲ, μικροψυχία. Ὡς δ' ἐλέγομεν ἔχειν πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν τὴν ἐλευθεριότητα, περὶ μικρὰ διαφέρουσαν, οὕτως ἔχει τις καὶ πρὸς τὴν μεγαλοψυχίαν, περὶ τιμὴν οὖσαν μεγάλην, αὐτὴ περὶ μικρὰν οὖσα· ἔστι γὰρ ὡς δεῖ ὀρέγεσθαι τιμῆς, καὶ μᾶλλον ἢ δεῖ καὶ ἧττον. λέγεται δὲ, ὁ μὲν ὑπερβάλλων ταῖς ὀρέξεσι, φιλότιμος· ὁ δ' ἐλλείπων, ἀφιλότιμος· ὁ δὲ μέσος, ἀνώνυμος· ἀνώνυμοι δὲ καὶ αἱ διαθέσεις πλὴν ἡ τοῦ φιλοτίμου, φιλοτιμία· ὅθεν ἐπιδικάζονται οἱ ἄκροι τῆς

quod attinet, aliae quoque observantur affectiones, quarum medietas quidem magnificientia appellatur; magnificus enim eo differt a liberali, quod ille in magnis, hic in parvis versatur. Nimium vero elegantiae inscientia, et operaria quaedam in sumptu faciendo insolentia. Parum denique illud indecora in sumptu faciendo parsimonia. Differuntque hae ab illis, quae ad liberalitatem pertinent: sed quid differant, posterius dicemus. Jam illa, quae in honore et infamia versatur medietas, animi magnitudo nominatur: cujus nimium animi stolida elatio dicitur: ejusdem parum, humilis et demissus animus est. Quam autem comparationem habere dicebamus cum magnificentia liberalitatem, eo differentem, quod in parvis versetur: eandem comparationem est quae habeat cum animi magnitudine: quae videlicet in magno honore versatur, cum illa altera in parvo honore vertatur. Evenire enim potest, ut quis et ita, ut satis est, honorem expetat, et vero ut nimium aut parum expetat eundem Qui autem honoris cupiditate modum superat, ambitiosus: qui deserit, contemptor honoris appellatur; medius nomine caret. atque etiam affectiones ipsae carent nominibus praeterquam ambi-

μέσης χώρας· καὶ ἡμεῖς δὲ, ἔστι μὲν ὅτε τὸν μέ-
σον, φιλότιμον καλοῦμεν· ἔστι δ' ὅτε, ἀφιλότιμον·
καὶ ἔστιν ὅτε μὲν ἐπαινοῦμεν τὸν φιλότιμον, ἔστι
δ' ὅτε τὸν ἀφιλότιμον. Διὰ τίνα δ' αἰτίαν τοῦτο 9
ποιοῦμεν, ἐν τοῖς ἑξῆς ῥηθήσεται. νῦν δὲ περὶ τῶν
λοιπῶν λέγωμεν κατὰ τὸν ὑφηγημένον τρόπον. Ἔστι 10
δὲ καὶ περὶ ὀργὴν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ μεσό-
της· σχεδὸν δὲ ἀνωνύμων ὄντων αὐτῶν, τὸν μέσον
πρᾷον λέγοντες, τὴν μεσότητα πρᾳότητα καλέσο-
μεν· τῶν δ' ἄκρων, ὁ μὲν ὑπερβάλλων, ὀργίλος ἔστω·
ἡ δὲ κακία, ὀργιλότης· ὁ δὲ ἐλλείπων, ἀόργητός τις·
ἡ δ' ἔλλειψις, ἀοργησία. Εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι τρεῖς 11
μεσότητες, ἔχουσαι μέν τινα ὁμοιότητα πρὸς ἀλλή-
λας· διαφέρουσι δὲ ἀλλήλων· πᾶσαι μὲν γάρ εἰσι
περὶ λόγων καὶ πράξεων κοινωνίαν· διαφέρουσι δὲ,
ὅτι ἡ μέν ἐστι περὶ τὸ ἀληθὲς τὸ ἐν αὐτοῖς· αἱ
δὲ περὶ τὸ ἡδύ· τούτου δὲ, τὸ μὲν ἐν παιδιᾷ· τὸ

tiosi, cujus vitiositas ambitio nominatur. Hinc extremi de medio contendunt atque litigant. Atque adeo nos ipsi eum, qui medius est, nunc ambitiosum, nunc honoris contemptorem appellamus: et aliquando ambitiosum, aliquando etiam honoris contemptorem laudamus; quod quamobrem faciamus, in iis, quae deinceps sequentur, explicabimus. Nunc vero eo, qui est jam subindicatus, modo de caeteris dicamus. Est autem etiam in ira nimium, parum, medietas. sed cum ea fere nomine careant, medium clementem ac lenem, medietatem clementiam ac lenitatem, nominabimus; extremorum autem is, qui modum superat, iracundus, vitiumque iracundia dicatur, qui deserit, lentus quidam, et vitium lentitudo appelletur. Jam vero sunt et tres aliae medietates, quae tametsi similitudine quadam inter se conveniunt, differunt tamen; omnes enim in sermone et actionum communione versantur: verum hoc differunt, quod una in veritate ea, quae in eis ipsis rebus inest, vertitur: aliae duae in earum jucunditate positae sunt. Et hujus generis pars in joco, pars altera in iis omnibus, quae in hac

δὲ ἐν πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν βίον. ῥητέον οὖν καὶ περὶ τούτων, ἵνα μᾶλλον κατίδωμεν ὅτι ἐν πᾶσιν ἡ μεσότης ἐπαινετόν· τὰ δ' ἄκρα οὔτε ὀρθὰ, οὔτε ἐπαινετὰ, ἀλλὰ ψεκτά. ἔστι μὲν οὖν καὶ τούτων τὰ πλείω ἀνώνυμα· πειρατέον δ' ὥςπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, αὐτοὺς ὀνοματοποιεῖν, σαφηνείας ἕνεκεν,
12 *καὶ τοῦ εὐπαρακολουθήτου Περὶ μὲν οὖν τὸ ἀληθὲς, ὁ μὲν μέσος, ἀληθής τις· καὶ ἡ μεσότης, ἀλήθεια λεγέσθω· ἡ δὲ προςποίησις ἡ μὲν ἐπὶ τὸ μεῖζον, ἀλαζονεία· καὶ ὁ ἔχων αὐτὴν, ἀλαζών· ἡ δὲ*
13 *ἐπὶ τὸ ἔλαττον, εἰρωνεία, καὶ εἴρων, Περὶ δὲ τὸ ἡδὺ, τὸ μὲν ἐν παιδιᾷ, ὁ μὲν μέσος, εὐτράπελος· καὶ ἡ διάθεσις, εὐτραπελία· ἡ δ' ὑπερβολὴ, βωμολοχία· καὶ ὁ ἔχων αὐτὴν, βωμολόχος· ὁ δ' ἐλλείπων, ἄγροικός τις· καὶ ἡ ἕξις, ἀγροικία περὶ δὲ τὸ λοιπὸν ἡδὺ τὸ ἐν τῷ βίῳ, ὁ μὲν ὡς δεῖ ἡδὺς ὢν, φίλος·*

vita quotidiana usu venire solent, cernitur. Quamobrem de his quoque nobis pauca dicenda sunt, ut in omnibus rebus mediocritatem esse laudandam, extrema autem neque recta, neque laudanda et vero etiam vituperanda, planius intelligamus. Sane quidem permulta ex his quoque nomine carent; est vero danda opera, ut eorum, quemadmodum et aliorum, nomina fingamus, tum perspicuitatis gratia, tum ut melius rem omnem possimus consequi. In veritate igitur is, qui medium tuetur ac tenet, verax quidem, et medietas veritas appelletur: simulatio autem, quae rem auget et majorem facit, arrogantia, et qui ea affectus est, arrogans. ea vero, quae de se detrahit, reique veritatem extenuat, dissimulatio, et qui ea uti solet, dissimulator vocetur. In jucunditate porro ea, quae in joco cernitur, medius quidem facetus ac urbanus, et affectio ipsa urbanitas nominetur: nimium scurrilis dicacitas, et qui ea affectus est, scurra: qui modum deserit, rusticus quidam et agrestis seu insulsus, et habitus rusticitas sive insulsitas. In jucunditate vero altera, illa videlicet, quae in vitae communione spectatur, is, qui se ita jucundum praestat, ut debet, amicus, et medietas amicitia nominetur: Qui mo-

καὶ ἡ μεσότης φιλία, ὁ δ' ὑπερβάλλων, εἰ μὲν οὐδε-
νὸς ἕνεκα, ἄρεσκος· εἰ δ' ὠφελείας τῆς αὑτοῦ, κό-
λαξ· ὁ δ' ἐλλείπων καὶ ἐν πᾶσιν ἀηδὴς, δύσερίς τις
καὶ δύσκολος. Εἰσὶ δὲ καὶ ἐν τοῖς πάθεσι καὶ ἐν 14
τοῖς περὶ τὰ πάθη μεσότητες· ἡ γὰρ αἰδὼς ἀρετὴ
μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπαινεῖται δὲ, καὶ ὁ αἰδήμων· καὶ
γὰρ ἐν τούτοις ὁ μὲν λέγεται μέσος· ὁ δ' ὑπερ-
βάλλων, ὡς καταπλὴξ, ὁ πάντα αἰδούμενος· ὁ δ'
ἐλλείπων, ἢ ὁ μηδὲ ὅλως, ἀναίσχυντος· ὁ δὲ μέσος,
αἰδήμων. Νέμεσις δὲ, μεσότης φθόνου καὶ ἐπιχαι- 15
ρεκακίας· εἰσὶ δὲ περὶ λύπην καὶ ἡδονὴν τὰς ἐπὶ τοῖς
συμβαίνουσι τοῖς πέλας γινομένας· ὁ μὲν γὰρ νεμεση-
τικὸς λυπεῖται ἐπὶ τοῖς ἀναξίως εὖ πράττουσιν· ὁ δὲ
φθονερὸς ὑπερβάλλων τοῦτον, ἐπὶ πᾶσι λυπεῖται· ὁ δ'
ἐπιχαιρέκακος τοσοῦτον ἐλλείπει τοῦ λυπεῖσθαι,
ὥστε καὶ χαίρειν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων καὶ ἄλλοθι 16
καιρὸς ἔσται· περὶ δὲ δικαιοσύνης, ἐπεὶ οὐχ ἁπλῶς

dum superat, si nullo suo commodo adductus id facit, placendi studiosus, seu blandus: sin suae utilitatis causa, assentator: qui deserit, seque omnibus in rebus insuavem atque acerbum praebet, is pugnax quidam et contentiosus difficilisque nominetur. Atque etiam in perturbationibus iisque rebus quae ad perturbationes pertinent, medietates insunt. Verecundia enim non est illa quidem virtus: verumtamen laudatur etiam is, qui verecundus est. His enim in rebus, alius dicitur medius, is, quem modo diximus: alius, qui modum superat, tanquam obstupefactus et pudore consternatus, qui ubique pavet. qui autem modum deserit, quemque nihil omnino pudet, impudens: medius autem ille pudens ac verecundus. Nemesis vero seu indignatio medietas est inter invidentiam et malevolentiam malis alienis laetantem, interjecta. versantur autem hi duo affectus in molestiis ac voluptatibus ob ea commoda susceptis, quae alteri obtigerunt. Nam qui ad indignandum propensus est, is dolet eorum rebus secundis, qui eis indigni sunt. Invidus, hunc superans, omnibus rebus secundis aliorum

λέγεται, μετὰ ταῦτα διελόμενοι, περὶ ἑκατέρας ἐροῦμεν, πῶς μεσότητές εἰσιν· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν λογικῶν ἀρετῶν.

CAPUT VIII.

1 Τριῶν δὲ διαθέσεων οὐσῶν, δύο μὲν κακιῶν, τῆς
μὲν, καθ' ὑπερβολήν· τῆς δὲ, κατ' ἔλλειψιν· μιᾶς
δὲ ἀρετῆς, τῆς μεσότητος, πᾶσαι πάσαις ἀντίκειν-
ταί πως· αἱ μὲν γὰρ ἄκραι καὶ τῇ μέσῃ καὶ ἀλλή-
2 λαις ἐναντίαι εἰσίν· ἡ δὲ μέση ταῖς ἄκραις. Ὥς-
περ γὰρ τὸ ἴσον, πρὸς μὲν τὸ ἔλαττον, μεῖζον·
πρὸς δὲ τὸ μεῖζον, ἔλαττον· οὕτως αἱ μέσαι ἕξεις,
πρὸς μὲν τὰς ἐλλείψεις, ὑπερβάλλουσι· πρὸς δὲ τὰς
ὑπερβολὰς, ἐλλείπουσιν ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ταῖς
πράξεσιν· ὁ γὰρ ἀνδρεῖος, πρὸς μὲν τὸν δειλὸν, θρα-
σὺς φαίνεται· πρὸς δὲ τὸν θρασὺν, δειλός. ὁμοίως
δὲ καὶ ὁ σώφρων, πρὸς μὲν τὸν ἀναίσθητον ἀκό-

contabescit. At malevolus alienis malis laetans, ex incommodis aliorum non modo molestia ac dolore non afficitur, verum etiam voluptate perfunditur. Ac de his quidem alibi locus ac tempus erit agendi. De justitia autem, quoniam non simpliciter, ubi postea diviserimus in duas partes, quemadmodum ambae sint medietates, ostendemus; similiterque de virtutibus iis, quae rationem attingunt, disseremus.

Cap. VIII. Cum sint autem affectiones tres, duae vitiorum (altera in medii exsuperantia, in defectu modi altera) una virtutis, quae medietas est, omnes inter se quodammodo pugnant, et cum extremis item media. Quemadmodum enim si id, quod aequale est, cum eo, quod minus est, comparetur, majus est: sin cum majore, minus: sic medii habitus, si cum iis, qui superant, comparentur, deficiunt, tum in perturbationibus tum in actionibus. Fortis enim ad ignavum, audax: ad audacem ignavus atque timidus videtur. Similiterque temperans ad eum, quem sensus expertem diximus, intemperans: ad intemperantem sensus expers habetur.

λαστος· πρὸς δὲ τὸν ἀκόλαστον, ἀναίσθητος. ὁ δ' ἐλευθέριος, πρὸς μὲν τὸν ἀνελεύθερον, ἄσωτος· πρὸς δὲ τὸν ἄσωτον, ἀνελεύθερος. Διὸ καὶ ἀπω- 3
θοῦνται τὸν μέσον οἱ ἄκροι, ἑκάτερος πρὸς ἑκάτερον, καὶ καλοῦσι τὸν ἀνδρεῖον, ὁ μὲν δειλὸς, θρασύν· ὁ δὲ θρασὺς, δειλόν. καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀνάλογον. Οὕτω δ' ἀντικειμένων ἀλλήλοις τούτων, 4
πλείων ἐναντιότης ἐστὶ τοῖς ἄκροις πρὸς ἄλληλα ἢ πρὸς τὸ μέσον. πορρωτέρω γὰρ ταῦτα ἀφέστηκεν ἀλλήλων ἢ τοῦ μέσου· ὥςπερ τὸ μέγα τοῦ μικροῦ· καὶ τὸ μικρὸν τοῦ μεγάλου· ἢ ἄμφω τοῦ ἴσου. Ἔτι πρὸς μὲν τὸ μέσον ἐνίοις ἄκροις ὁμοιό- 5
της τις φαίνεται, ὡς τῇ θρασύτητι πρὸς τὴν ἀνδρίαν, καὶ τῇ ἀσωτίᾳ πρὸς τὴν ἐλευθεριότητα· τοῖς δὲ ἄκροις πρὸς ἄλληλα πλείστη ἀνομοιότης· τὰ δὲ πλεῖστον ἀπέχοντα ἀλλήλων, ἐναντία ὁρίζονται· ὥςτε καὶ μᾶλλον ἐναντία τὰ πλεῖον ἀπέχοντα· Πρὸς δὲ τὸ μέσον ἀντίκειται, ἐφ' ὧν μὲν μᾶλλον, 6

Liberalis autem si cum illiberali conferatur, prodigus: si cum prodigo, liberalis existimatur. Ideoque et propellit medium uterque extremorum, alter ad alterum: fortemque timidus audacem, audax timidum appellat. Atque ad eundem modum se res habet in aliis. Cum haec autem ita pugnent inter se, tum major extremorum inter se, quam cum medio pugna est: quandoquidem longius abest alterum ab altero, quam a medio utrumque: quemadmodum magnum a parvo, et parvum a magno longius remotum est, quam utrumque ab aequali. Praeterea vero cum medio quidem quibusdam extremis similitudo quaedam intercedere videtur (ut audaci cum fortitudine, profusioni cum liberalitate) extremis autem ipsis inter se maxima est dissimilitudo. Porro ea, quae plurimum distant inter se, definiuntur esse contraria, itaque etiam magis contraria sunt, quae longius inter se disjuncta sunt. Cum medio autem alicubi quidem magis pugnat id, quod parum est; alicubi contra, quod nimium, ut fortitudini non audacia, quae

ἡ ἔλλειψις· ἐφ' ὧν δὲ ἡ ὑπερβολή. οἷον ἀνδρίᾳ μὲν οὐχ ἡ θρασύτης, ὑπερβολὴ οὖσα· ἀλλ' ἡ δειλία, ἔλλειψις οὖσα· τῇ δὲ σωφροσύνῃ, οὐχ ἡ ἀναισθησία, ἔνδεια οὖσα· ἀλλ' ἡ ἀκολασία, ὑπερβολὴ
7 οὖσα. Διὰ δύο δ' αἰτίας τοῦτο συμβαίνει· μίαν μὲν, τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος· τῷ γὰρ ἐγγύτερον εἶναι καὶ ὁμοιότερον τὸ ἕτερον ἄκρον τῷ μέσῳ, οὐ τοῦτο, ἀλλὰ τοὐναντίον ἀντιτίθεμεν μᾶλλον· οἷον ἐπεὶ ὁμοιότερον εἶναι δοκεῖ τῇ ἀνδρίᾳ ἡ θρασύτης καὶ ἐγγύτερον, ἀνομοιότερον δὲ ἡ δειλία· ταύτην μᾶλλον ἀντιτίθεμεν. τὰ γὰρ ἀπέχοντα πλεῖον
8 τοῦ μέσου, ἐναντιώτερα δοκεῖ εἶναι. Μία μὲν οὖν αἰτία αὕτη, ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος· ἑτέρα δὲ, ἐξ ἡμῶν αὐτῶν· πρὸς ἃ γὰρ αὐτοὶ μᾶλλον πεφύκαμέν πως, ταῦτα μᾶλλον ἐναντία τῷ μέσῳ φαίνεται· οἷα, αὐτοὶ μᾶλλον πεφύκαμεν πρὸς τὰς ἡδονάς· διὸ εὐκατάφοροί ἐσμεν μᾶλλον πρὸς ἀκολασίαν, ἢ πρὸς κοσμιότητα. ταῦτ' οὖν μᾶλλον ἐναντία λέγο-

modum superat, sed ignavia, quae deserit, magis adversatur: at cum temperantia non immanitas illa in voluptatibus aspernandis sensus expers (quae modum deserit) sed intemperantia, quae illum superat, maxime pugnat. Quod quidem duabus de causis accidit, quarum altera ex ipsa reducitur: nam quia propius abest alterum extremum a medio, eique similius est, idcirco non hoc, sed contrarium potius illi opponimus, verbi gratia, quoniam fortitudini similior et propior esse videtur audacia, dissimilior ignavia: propterea hanc potius, quam illam ei opponimus. Quae enim longius absunt a medio, videntur esse magis contraria. atque haec quidem causa ex re ipsa trahitur. Altera est, quae a nobis ipsis ducitur. Nam ad quae vitia proclíviores sumus natura, ea medio magis contraria videntur esse: ut, quia nos ad voluptates natura finxit proniores, idcirco ad intemperantiam facilius propellimur atque prolabimur, quam ad temperantiam convertimur. Quapropter

μεν, πρὸς ἃ ἡ ἐπίδοσις μᾶλλον γίνεται· καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀκολασία, ὑπερβολὴ οὖσα, ἐναντιωτέρα ἐστὶ τῇ σωφροσύνῃ.

Caput IX.

1 *Ὅτι οὖν ἐστιν ἡ ἀρετὴ ἡ ἠθικὴ μεσότης, καὶ πῶς, καὶ ὅτι μεσότης δύο κακιῶν, τῆς μὲν, καθ' ὑπερβολήν· τῆς δὲ, κατ' ἔλλειψιν· καὶ ὅτι τοιαύτη ἐστὶ διὰ τὸ στοχαστικὴ τοῦ μέσου εἶναι τοῦ ἐν τοῖς πάθεσι καὶ ταῖς πράξεσιν, ἱκανῶς εἴρηται.* 2 *Διὸ καὶ ἔργον ἐστὶ σπουδαῖον εἶναι. ἐν ἑκάστῳ γὰρ τὸ μέσον λαβεῖν, ἔργον· οἷον κύκλου τὸ μέσον οὐ παντὸς, ἀλλὰ τοῦ εἰδότος· οὕτω δὲ καὶ τὸ μὲν ὀργισθῆναι παντὸς, καὶ ῥᾴδιον, καὶ τὸ δοῦναι ἀργύριον καὶ δαπανῆσαι· τὸ δὲ ᾧ, καὶ ὅσον, καὶ ὅτε, καὶ οὗ ἕνεκα, καὶ ὥς, οὐκ ἔτι παντὸς, οὐδὲ ῥᾴδιον· ὅπερ*

haec magis contraria dicuntur, quibus magis nos dedere solemus. Atque ideo intemperantia, quae in nimio posita est, temperantiae contraria magis est, quam alterum extremum.

Cap. IX. Virtutem igitur eam, quae moralis appellatur, medium seu medietatem esse, et quomodo id sit, et duorum vitiorum esse medietatem (quae sunt nimium et parum) talem denique ob id esse, quod eam mediocritatem, quae in perturbationibus atque actionibus versatur, sibi propositam habeat ceu signum, haec ergo satis demonstrata esse arbitror. easque ob res etiam difficile atque operosum est in quovis genere id, quod est virtus. Magni enim negotii est, in unaquaque re medium consequi (ut circuli punctum medium reperire non cujuslibet, sed scientis atque intelligentis hominis est. itemque irasci et pecuniam donare et sumptum facere, cujuslibet hominis est, et facile; cui vero, et quantum et quo tempore, et cujus rei causa, et quomodo irascendum ac donandum est, neque cujuslibet hominis, neque facile est) quae est cujuslibet rei absolutio et perfectio, res rara ac laudabilis, atque ipsum

ἐστὶ τὸ εὖ, καὶ σπάνιον καὶ ἐπαινετὸν καὶ καλόν.
3 Διὸ δεῖ τὸν στοχαζόμενον τοῦ μέσου, πρῶτον μὲν ἀποχωρεῖν τοῦ μᾶλλον ἐναντίου, καθάπερ καὶ ἡ Καλυψὼ παρήνει τὸ·

> τοῦ μὲν καπνοῦ καὶ κύματος ἐκτὸς ἔεργε
> νῆα.

τῶν γὰρ ἄκρων τὸ μέν ἐστιν ἁμαρτωλότερον· τὸ
4 δὲ ἧττον. Ἐπεὶ οὖν τοῦ μέσου τυχεῖν ἄκρως χαλεπὸν, κατὰ τὸν δεύτερόν φασι πλοῦν, τὰ ἐλάχιστα ληπτέον τῶν κακῶν· τοῦτο δ' ἔσται μάλιστα τοῦτον τὸν τρόπον ὃν ἐλέγομεν· σκοπεῖν δὲ δεῖ πρὸς ἃ καὶ αὐτοὶ εὐκατάφοροί ἐσμεν· ἄλλοι γὰρ πρὸς ἄλλα πεφύκαμεν. τοῦτο δ' ἔσται γνώριμον ἐκ τῆς
5 ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης τῆς γινομένης περὶ ἡμᾶς. Εἰς τοὐναντίον δ' ἑαυτοὺς ἀφέλκειν δεῖ· πολὺ γὰρ ἀπαγαγόντες τοῦ ἁμαρτάνειν, εἰς τὸ μέσον ἥξομεν· ὅπερ οἱ τὰ διεστραμμένα τῶν ξύλων ὀρθοῦντες
6 ποιοῦσιν. Ἐν παντὶ δὲ μάλιστα φυλακτέον τὸ

pulcrum sive honestum. Oportet igitur eum, qui medium vult ferire, primum omnium se ab illo, quod magis contrarium est, longissime removere: quemadmodum etiam suadebat Calypso:

> *a fumo procul et fluctu prohibeto*
> *carinam.*

Extremorum enim alterum majus peccatum est, alterum minus. Quoniam igitur medium praecise assequi summae difficultatis est, secunda (ut ajunt) navigatione minima de malis. hoc autem ea ratione continget maxime, quam ostendebamus. Videndum est autem, ad quae vitia simus etiam ipsi proniores (alii enim ad alia sumus procliviores natura: quod quidem ex ea voluptate et ea aegritudine, qua afficimur, facile cognosci poterit) ac nos ipsos ab eo, ad quod propendemus, in contrariam partem oportet abstrahere. Nam cum longissime nos a peccato removerimus, ad id, quod medium est, veniemus. Quod sane faciunt ii, qui lingua distorta

ἡδὺ, καὶ τὴν ἡδονήν· οὐ γὰρ ἀδέκαστοι κρίνομεν αὐτήν. ὅπερ οὖν οἱ δημογέροντες ἔπαθον πρὸς τὴν Ἑλένην, τοῦτο δεῖ παθεῖν καὶ ἡμᾶς πρὸς τὴν ἡδονήν· καὶ ἐν πᾶσι τὴν ἐκείνων ἐπιλέγειν φωνήν· οὕτω γὰρ αὐτὴν ἀποπεμπόμενοι, ἧττον ἁμαρτησόμεθα.
Ταῦτ' οὖν ποιοῦντες, ὡς ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν, μά- 7
λιστα δυνησόμεθα τοῦ μέσου τυγχάνειν. χαλεπὸν δὲ ἴσως τοῦτο, καὶ μάλιστ' ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον· οὐ γὰρ ῥᾴδιον διορίσαι, πῶς, καὶ τίσι, καὶ ἐπὶ ποίαις, καὶ πόσον χρόνον ὀργιστέον· καὶ γὰρ ἡμεῖς ὅτε μὲν τοὺς ἐλλείποντας ἐπαινοῦμεν, καὶ πρᾴους φαμέν· ὅτε δὲ τοὺς χαλεπαίνοντας, καὶ ἀνδρώδεις
ἀποκαλοῦμεν. Ἀλλ', ὁ μὲν μικρὸν τοῦ εὖ παρεκ- 8
βαίνων, οὐ ψέγεται, οὔτ' ἐπὶ τὸ μᾶλλον οὔτ' ἐπὶ τὸ ἧττον· ὁ δὲ πλέον, οὗτος γὰρ οὐ λανθάνει· ὁ δὲ μέχρι τίνος καὶ ἐπὶ πόσον ψεκτὸς, οὐ ῥᾴδιον

dirigunt. In omni autem negotio quicquid jucundum est, ipsamque adeo voluptatem summo studio vitare oportet. In ejus enim judicio nos minime praebemus incorruptos judices. Quocirca quemadmodum erga Helenam fenes illi fuerunt animati, sic et nos oportet in voluptatem animatos esse, inque rebus omnibus illorum vocem nobis subiicere. Nam cum illam ita amandabimus missamque faciemus, levius peccabimus. His igitur faciendis (ut eorum quae dicta sunt summam faciam) medietatem facillime assequemur. Est autem fortasse haec ratio maxime difficilis et laboriosa, cum ad res agendas ventum est. Neque enim facile est distinguere, quonam modo, quibus hominibus, quibus de causis, et quamdiu sit irascendum. Nam est cum eos homines, qui parum irascuntur, laudamus, et lenes appellamus: est rursus, cum illos, qui graviter succensent: cumque hos virili esse animo praeditos dicimus. Verum qui paululum a perfectione deflectit, sive modum aliquantulum superet, sive etiam aliquantulum eum deserat, non vituperatur: sed is tantum, qui longius, quam par sit, ab eo discedit. Hic enim non latet, neque in obscuro est. Quatenus autem et quantum irascatur is, qui vi-

τῷ λόγῳ ἀφορίσαι· οὐδὲ γὰρ ἄλλο οὐδὲν τῶν αἰσθητῶν· τὰ δὲ τοιαῦτα ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, καὶ ἐν
9 τῇ αἰσθήσει ἡ κρίσις. Τὸ μὲν ἄρα τοσοῦτον δηλοῖ, ὅτι ἡ μέση ἕξις ἐν πᾶσιν ἐπαινετή· ἀποκλίνειν δὲ δεῖ, τοτὲ μὲν ἐπὶ τὴν ὑπερβολὴν, τοτὲ δὲ ἐπὶ τὴν ἔλλειψιν. οὕτω γὰρ ῥᾷστα τοῦ μέσου καὶ τοῦ εὖ τευξόμεθα.

tuperabilis est, non est facile oratione definire, perinde uti neque aliud quicquam eorum, quae sensibus subjecta sunt: qualia in rebus singularibus posita sunt, sensuumque judicio censenda. Interim hoc tamen patet, mediocrem habitum in omnibus esse laudabilem: caeterum declinandum esse nunc ad nimium, nunc ad ad id, quod est parum. Sic enim id, quod medium et perfectum est, facillime nos esse consecuturos.

LIBER III.

CAPUT I.

Τῆς ἀρετῆς δὴ περὶ πάθη τε καὶ πράξεις οὔσης, 1 καὶ ἐν μὲν τοῖς ἑκουσίοις, ἐπαίνων καὶ ψόγων γινομένων· ἐν δὲ τοῖς ἀκουσίοις, συγγνώμης ἐνίοτε δὲ καὶ ἐλέου· τὸ ἑκούσιον καὶ ἀκούσιον ἀναγκαῖον ἴσως διορίσαι τοῖς περὶ ἀρετῆς ἐπισκοποῦσι. Χρή- 2 σιμον δὲ καὶ τοῖς νομοθετοῦσι, πρός τε τὰς τιμὰς καὶ τὰς κολάσεις. Δοκεῖ δὲ ἀκούσια εἶναι, τὰ βίᾳ 3 ἢ δι' ἄγνοιαν γινόμενα· βίαιον δὲ, οὗ ἡ ἀρχὴ ἔξωθεν, τοιαύτη οὖσα, ἐν ᾗ μηδὲν συμβάλλεται ὁ πράττων, ἢ ὁ πάσχων· οἷον, εἰ πνεῦμα κομίσαιτό ποι, ἢ ἄνθρωποι κύριοι ὄντες. Ὅσα δὲ διὰ φόβον μει- 4

Cap. I. Cum ergo virtus versetur in affectibus atque actionibus, cumque in iis rebus, quas sponte facimus, laudes et vituperationes nos sequantur: iis contra, quae inviti facimus, venia atque etiam interdum misericordia tribuatur: necesse esse fortasse, iis, qui virtutis vim naturamque quaerunt, id quod sponte, et id quod invite fit, accurate definire. Idque est perquam utile futurum etiam latoribus legum, tum ad honores bene de republica meritis decernendos, tum ad supplicia in improbos constituenda. Atque invite quidem facta dici videntur illa, quae aut vi coacti agimus, aut per inscientiam. Per vim porro illud agitur, cujus principium extra est, atque id ejusmodi, nihil ut adjumenti afferat is, qui agit aut qui patitur, ut si quem ventus aliquo detulerit, aut ii homines, qui nobis sunt supe-

ζόνων κακῶν πράττεται, ἢ διὰ καλόν τι· οἷον, εἰ τύραννος προστάττοι αἰσχρόν τι πρᾶξαι, κύριος ὢν γονέων καὶ τέκνων· καὶ πράξαντος μὲν, σώζοιντο· μὴ πράξαντος δὲ, ἀποθνήσκοιεν· ἀμφισβήτησιν
5 *ἔχει, πότερον ἀκούσιά ἐστιν, ἢ ἑκούσια.* Τοιοῦ*τον δέ τι συμβαίνει καὶ περὶ τὰς ἐν τοῖς χειμῶσιν ἐκβολάς· ἁπλῶς μὲν γὰρ οὐδεὶς ἀποβάλλεται ἑκών· ἐπὶ σωτηρίᾳ δὲ αὑτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἅπαντες οἱ*
6 *νοῦν ἔχοντες.* Μικ*ταὶ μὲν οὖν εἰσιν αἱ τοιαῦται πράξεις· ἐοίκασι καὶ μᾶλλον ἑκουσίοις· αἱρεταὶ γάρ εἰσι τότε ὅτε πράττονται· τὸ δὲ τέλος τῆς πράξεως κατὰ τὸν καιρόν ἐστι. καὶ τὸ ἑκούσιον δὴ καὶ τὸ ἀκούσιον, ὅτε πράττει, λεκτέον· πράττει δὲ ἑκών· καὶ γὰρ ἡ ἀρχὴ τοῦ κινεῖν τὰ ὀργανικὰ μέρη, ἐν ταῖς τοιαύταις πράξεσιν ἐν αὐτῷ ἐστιν· ὧν δ' ἐν αὐτῷ ἡ ἀρχὴ, ἐπ' αὐτῷ καὶ τὸ πράττειν, καὶ μή·*

riores. Quae vero majorum malorum metu, vel boni alicujus parandi causa aguntur (verbi gratia, si quis tyrannus, cujus in manu nostrorum parentum et liberorum vita posita sit, alicui, ut turpe quippiam faciat, imperet, hac proposita conditione, ut illi, si agat quod jubetur, salvi sint: si non agat, moriantur) utrum talia sponte, an invite fiant, ambigi potest. Cujusmodi ratio est in jacturis, quae tempestate in mari coorta fieri solent. Nam si rem absolute simpliciterque consideres, nemo sua sponte rerum suarum jacturam facit. caeterum pro salute sua ac caeterorum omnes faciunt, qui quidem sanae sunt mentis. Atque hujusmodi actiones sunt illae quidem mistae: caeterum iis, quae sponte aguntur, similiores esse videntur. Sunt enim optabiles et eligendae tum, cum aguntur. Actionis porro finem (nempe ut ea sit bona vel secus) tempus moderatur. Quocirca sponte agi aliquid aut invite dicendum est, tum, cum agitur. Atqui eo tempore sponte agit talis; in ipso enim est principium movendarum earum, quae instrumentorum locum obtinent in hujusmodi actionibus, partium. Quarum autem rerum in aliquo principia insunt, earum quoque agendarum vel non agenda-

ἑκούσια δὴ τὰ τοιαῦτα· ἁπλῶς δ', ἴσως ἀκούσια· οὐδεὶς γὰρ ἂν ἕλοιτο καθ' αὑτὸ τῶν τοιούτων οὐδέν. Ἐπὶ ταῖς πράξεσι δὲ ταῖς τοιαύταις ἐνίοτε καὶ ἐπαι- 7
νοῦνται, ὅταν αἰσχρόν τι ἢ λυπηρὸν ὑπομένωσιν ἀντὶ μεγάλων καὶ καλῶν· ἂν δ' ἀνάπαλιν, ψέγονται· τὰ γὰρ αἴσχισθ' ὑπομεῖναι, ἐπὶ μηδενὶ καλῷ ἢ μετρίῳ, φαύλου· ἐπ' ἐνίοις δ', ἔπαινος μὲν οὐ γίνεται· συγγνώμη δέ, ὅταν διὰ τοιαῦτα πράξῃ τις ἃ μὴ δεῖ, ἃ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὑπερτείνει, καὶ μηδεὶς ἂν ὑπομεῖναι. Ἔνια δ' ἴσως οὐκ ἔστιν 8
ἀναγκασθῆναι, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποθνητέον, παθόντα τὰ δεινότατα· καὶ γὰρ τὸν Εὐριπίδου Ἀλκμαίωνα γελοῖα φαίνεται τὰ ἀναγκάσαντα μητροκτονῆσαι. Ἔστι δὲ χαλεπὸν ἐνίοτε τὸ κρῖναι, ποῖον ἀντὶ ποίου 9
αἱρετέον, καὶ τί ἀντὶ τίνος ὑπομενετέον· ἔτι δὲ χαλεπώτερον τὸ ἐμμεῖναι τοῖς γνωσθεῖσιν· ὡς γὰρ

rum penes ipsum est potestas. Sponte facta ergo dicenda sunt, quae sunt hujusmodi. Interim tamen simpliciter spectata fortassis invite facta dicentur. Nemo enim quicquam tale ipsum propter se optaverit. Jam vero in talibus actionibus homines interdum quidem laudantur, cum scilicet magnarum atque honestarum rerum causa turpitudinem aut molestiam aliquam subierint ac pertulerint: aut etiam, si aliter fecerint, graviter vituperantur. Nam res turpissimas absque illa honestae rei quasi mercede, aut alicujus saltem qualiscumque honestae rei gratia sufferre, improbi hominis est. Sunt vero deinde negotia quaedam ejusmodi, ut etsi propter ea laus quidem nulla tribuatur, venia detur tamen: cum videlicet quae minime sunt agenda, ea quis egerit ob hujusmodi aliquid, quod humanae naturae vires superet, quodque nemo, qui perferat, reperiatur. Sunt denique nonnulla ejusmodi, ut fortasse nulla vi aut necessitate coacti ea agere debeamus, utque potius mors nobis sit oppetenda gravissimique cruciatus perferendi. Etenim Alcmaeonem illum Euripidis perridicula videntur quae impulerunt, ut matrem interficeret. Difficile est autem interdum judicare, quid cui anteponendum sit, quidque prae quo perferendum: atque

*ἐπὶ τὸ πολὺ ἐστι τὰ μὲν προςδοκώμενα, λυπηρά·
τὰ δ' ἀναγκάζοντα, αἰσχρά· ὅθεν ἔπαινοι καὶ ψό-
10 γοι γίνονται περὶ τοὺς ἀναγκασθέντας ἢ μή. Τὰ
δὴ ποῖα φατέον βίαια; ἢ ἁπλῶς μὲν, ὁπότ' ἂν ἡ
αἰτία ἐν τοῖς ἐκτὸς ᾖ, καὶ ὁ πράττων μηδὲν συμ-
βάλληται· ἃ δὲ, καθ' αὑτὰ μὲν, ἀκούσιά ἐστι, νῦν
δὲ καὶ ἀντὶ τῶνδε αἱρετὰ, καὶ ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ πράτ-
τοντι, καθ' αὑτὰ μὲν, ἀκούσιά ἐστι· νῦν δὲ καὶ
ἀντὶ τῶνδε, ἑκούσια; μᾶλλον δὲ ἔοικεν ἑκουσίοις·
αἱ γὰρ πράξεις ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα· ταῦτα δὲ,
ἑκούσια. ποῖα δ' ἀντὶ ποίων αἱρετέον, οὐ ῥᾴδιον
ἀποδοῦναι· πολλαὶ γὰρ διαφοραί εἰσιν ἐν τοῖς
11 καθ' ἕκαστα. Εἰ δέ τις τὰ ἡδέα καὶ τὰ καλὰ φαίη
βίαια εἶναι· ἀναγκάζειν γὰρ, ἔξω ὄντα· πάντα ἂν
εἴη οὕτω βίαια· τούτων γὰρ χάριν πάντα πάντες
πράττουσι· καὶ οἱ μὲν βίᾳ καὶ ἄκοντες, λυπηρῶς·*

etiam difficilius in eo, quod decretum sit, perstare ac perseverare. Fere enim ea quidem, quae expectantur, acerba sunt: ea vero, ad quae quis impellitur, turpia. Hinc laudes et vituperationes iis tribuuntur, qui necessitate aut coacti fuerunt, aut non fuerunt. Quaenam igitur sunt dicenda *vi facta?* Anne simpliciter quidem ac proprie, cum causa in eis est, quae sunt extra, et is, qui agit, nihil operae suae ad actionem confert? Atque e diverso quae per se quidem invite suscipiuntur, sed hoc tamen tempore, et prae alteris, sunt optabilia, quorum item principium est in eo, qui agit; ea per se quidem invite facta sunt: verum hoc tamen temporis puncto et prae istis alteris, sponte suscepta? Iis quidem certe, quae sponte suscipiuntur, talia sunt similiora. nam actiones in rebus singularibus versantur. Singularia porro ista sponte certe suscipiuntur. Quae autem prae quibus eligenda sint, non est facile verbis ostendere, multae enim sunt in rebus singularibus differentiae. Quod si quis dicat, ea, quae jucunda sunt et quae pulcra, esse violenta (cogi enim ab iis homines, cum extra sint) ei hac ratione erunt omnia violenta, horum enim gratia agunt omnes omnia. Et hi quidem vi aliqua coacti atque inviti agunt cum molestia: alteri

οἱ δὲ διὰ τὸ ἡδὺ μεθ' ἡδονῆς. γελοῖον δὴ τὸ αἰτιᾶσθαι τὰ ἐκτὸς, ἀλλὰ μὴ αὑτὸν, εὐθήρατον ὄντα ὑπὸ τῶν τοιούτων, καὶ τῶν μὲν καλῶν ἑαυτὸν, τῶν δὲ αἰσχρῶν τὰ ἡδέα. Ἔοικε δὴ τὸ βίαιον εἶναι, 12
οὗ ἔξωθεν ἡ ἀρχὴ, μηδὲν συμβαλλομένου τοῦ βιασθέντος. Το δὲ δι' ἄγνοιαν, οὐκ ἑκούσιον μὲν 13
ἅπαν ἐστίν· ἀκούσιον δὲ, τὸ ἐπίλυπον καὶ ἐν μεταμελείᾳ· ὁ γὰρ δι' ἄγνοιαν πράξας ὁτιοῦν, μηδὲν δὲ δυςχεραίνων ἐπὶ τῇ πράξει, ἑκὼν μὲν οὐ πέπραχεν, ὅ γε μὴ ᾔδει· οὐδ' αὖ ἄκων, μὴ λυπούμενός γε· τοῦ δὴ δι' ἄγνοιαν, ὁ μὲν ἐν μεταμελείᾳ, ἄκων δοκεῖ· ὁ δὲ μὴ μεταμελόμενος, ἐπεὶ ἕτερος, ἔστω οὐχ ἑκών· ἐπεὶ γὰρ διαφέρει, βέλτιον ὄνομα ἔχει ἴδιον. Ἕτερον δὲ ἔοικε καὶ τὸ δι' ἄγνοιαν πράττειν, τοῦ 14
ἀγνοοῦντα ποιεῖν· ὁ γὰρ μεθύων, ἢ ὀργιζόμενος, οὐ

autem jucunde cum voluptate. Atqui perridiculum fuerit, ea, quae extra sunt, accusare: se ipsum, qui a talibus rebus facile capiatur, minime culpare: et rerum quidem honestarum in se ipsum, turpium vero in res jucundas causam conferre. Caeterum vi factum illud modo dicebamus, cujus principium extra est, cum id, cui vis affertur, nihil suae operae conferat. Quod autem fit per inscientiam, fit omne quidem illud non sponte: caeterum invite fieri id demum dicendum, quod subsequitur dolor, cujusque eum qui egit, poenitet. Nam qui per inscientiam quippiam egerit, neque ex ea actione dolore afficiatur, sponte quidem ille non egit, utpote quod nesciebat: neque tamen invitus, quippe qui dolore non afficiatur. In eo igitur, quod quidem per inscientiam actum fuerit, si auctorem facti poenitet, invitus fecisse videtur; quod si quem vero non poenitet, quoniam alius est a priore, egisse non sponte dicatur. Satius est enim hunc, quandoquidem differt ab altero, nomen proprium habere. Videtur autem etiam differre id quod est per inscientiam agere, ab illo, quod est, agere inscientem. ebrius enim aut iratus agere per inscientiam non videtur: sed si causam spectes, per ali-

δοκεῖ δι' ἄγνοιαν πράττειν, ἀλλὰ διά τι τῶν εἰρη-
μένων· οὐκ εἰδὼς δὲ ἀλλ' ἀγνοῶν· ἀγνοεῖ μὲν οὖν
πᾶς ὁ μοχθηρὸς, ἃ δεῖ πράττειν καὶ ὧν δὴ ἀφεκ-
τέον· καὶ διὰ τὴν τοιαύτην ἁμαρτίαν ἄδικοι καὶ
15 ὅλως κακοὶ γίνονται. Τὸ δὲ ἀκούσιον βούλεται
λέγεσθαι, οὐκ εἴ τις ἀγνοεῖ τὸ συμφέρον· οὐ γὰρ ἡ
ἐν τῇ προαιρέσει ἄγνοια αἰτία τοῦ ἀκουσίου ἀλλὰ
τῆς μοχθηρίας· οὐδ' ἡ καθόλου· ψέγονται γὰρ διά
γε ταύτην. ἀλλ' ἡ καθ' ἕκαστα, ἐν οἷς καὶ περὶ ἃ
ἡ πρᾶξις· ἐν τούτοις γὰρ καὶ ἔλεος, καὶ συγγνώμη·
16 ὁ γὰρ τούτων τι ἀγνοῶν, ἀκουσίως πράττει. Ἴσως
οὖν οὐ χεῖρον διορίσαι αὐτὰ, τίνα καὶ πόσα ἐστὶ,
τίς τε δὴ καὶ τί καὶ περὶ τί ἢ ἐν τίνι πράττει·
ἐνίοτε δὲ καὶ τίνι, οἷον ὀργάνῳ· καὶ ἕνεκα τίνος,
οἷον σωτηρίας· καὶ πῶς, οἷον ἠρέμα ἢ σφόδρα.
17 Ἅπαντα μὲν οὖν ταῦτα οὐδεὶς ἂν ἀγνοήσειε μὴ
μαινόμενος· δῆλον δὲ, ὡς οὐδὲ τὸν πράττοντα· πῶς

quid eorum, quae modo dicta sunt; non sciens tamen, sed ignorans; jam ignorare, quae sunt agenda, et a quibus item est abstinendum, est quidem illud ejusmodi, quod omnibus improbis conveniat: atque adeo ex ista re homines efficiuntur injusti, immo mali. Caeterum invite factum dici debet, non si quis, quod expedit, nesciat (non enim per eam inscientiam, quae affectata est et voluntaria, invite quid actum dicitur: sed improbe) neque item si in universali ignorantia, quoniam haec vitio datur; sed si rerum singularium teneatur ignorantia, in quibus nimirum et circa quae omnis actio versatur; in his enim misericordia et venia locum habent. Nam qui harum rerum aliquam ignorat, invitus agit. Non erit igitur fortassis abs re, quae et quot eae sint, distinguere: nimirum quis agat, quid agat et qua in re versetur actio. Interdum vero et quo puta instrumento, et cujus rei causa, verbi gratia salutis causa, et quomodo: ut, leniter an vehementer. Et omnia quidem haec nemo ignoraverit, si modo non insaniat. Est vero et illud perspicuum, eum qui agit, ignotum esse agenti

γὰρ ἑαυτόν γε; ὃ δὲ πράττει, ἀγνοήσειεν ἄν τις· οἷον, λέγοντές φασιν ἐκπεσεῖν αὐτοὺς, ἢ οὐκ εἰδέναι ὅτι ἀπόῤῥητα ἦν, ὥςπερ Αἰσχύλος τὰ μυστικά· ἢ δεῖξαι βουλόμενος ἀφεῖναι, ὡς ὁ τὸν καταπέλτην· οἰηθείη δ' ἄν τις καὶ τὸν υἱὸν πολέμιον εἶναι· ὥςπερ ἡ Μερόπη· καὶ ἐσφαιρῶσθαι τὸ λελογχωμένον δόρυ· ἢ τὸν λίθον κίσσηριν εἶναι· καὶ ἐπὶ σωτηρίᾳ παίσας, ἀποκτεῖναι ἄν· καὶ δεῖξαι βουλόμενος, ὥςπερ οἱ ἀκροχειριζόμενοι, πατάξειεν ἄν. Περὶ πάντα 18
δὴ ταῦτα τῆς ἀγνοίας οὔσης, ἐν οἷς ἡ πρᾶξις, ὁ τούτων τι ἀγνοήσας, ἄκων δοκεῖ πεπραχέναι, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς κυριωτάτοις· κυριώτατα δ' εἶναι δοκεῖ, ἐν οἷς ἡ πρᾶξις καὶ οὗ ἕνεκα. Τοῦ δὴ κατὰ 19
τὴν τοιαύτην ἄγνοιαν ἀκουσίου λεγομένου, ἔτι δεῖ τὴν πρᾶξιν λυπηρὰν εἶναι, καὶ ἐν μεταμελείᾳ. Ὄν- 20
τος δ' ἀκουσίου τοῦ βιαίου καὶ δι' ἄγνοιαν, τὸ

non posse. Qui enim se ipsum quis ignoret? Sed illud accidere potest, ut quis, quid agat, ignoret. quo modo oratores dicunt, se in dicendo aberrasse: se nescivisse, res esse reconditas et tacendas: ut Aeschylus de mysteriis dicebat: aut etiam aliquis ait, se, cum ostendere vellet, de manibus rem emisisse: ut falaricam. Fieri item potest, ut aliquis filium hostem esse existimet, ut Merope: item ut hastam sphaerae in modum obtusam esse putet, quae mucronem habeat acutum, aut, qui lapis sit, eum esse punicem: item ut interficiat, salutis causa verberans: item ut feriat, qui tangere modo volebat: ut pugiles, qui summis manibus dimicant. Cum ergo inscientia in omnibus his versetur, in quibus actio consistit, is qui eorum aliquid ignoravit, invitus fecisse videtur: ac multo quidem maxime in iis, quae principem locum obtinent. Ea autem videntur principem locum obtinere, in quibus et actio consistit, et id, cujus gratia actio suscipitur. Cum igitur quod per talem inscientiam factum est, invite factum nominatur, tum praeterea actionem molestam esse oportet illi, qui egit, ejusque illum poenitere. Quoniam autem id invite fac-

ἑκούσιον δόξειεν ἂν εἶναι, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ, εἰ-
21 δότι τὰ καθ' ἕκαστα ἐν οἷς ἡ πρᾶξις. Ἴσως γὰρ οὐ
καλῶς λέγεται τὸ ἀκούσια εἶναι τὰ διὰ θυμὸν ἢ
22 δι' ἐπιθυμίαν. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐδὲν ἔτι τῶν ἄλ-
23 λων ζώων ἑκουσίως πράξει, οὐδ' αἱ παῖδες. Εἶτα
πότερον οὐδὲν ἑκουσίως πράττομεν, τῶν δι' ἐπιθυ-
μίαν ἢ θυμόν· ἢ τὰ καλὰ μὲν ἑκουσίως· τὰ δ'
αἰσχρὰ ἀκουσίως; ἢ γελοῖον, ἑνός γε αἰτίου ὄντος;
24 Ἄτοπον δὲ ἴσως, τὸ ἀκούσια φάναι, ὧν δεῖ ὀρέγε-
σθαι· δεῖ δὲ καὶ ὀργίζεσθαι ἐπί τισι, καὶ ἐπιθυ-
25 μεῖν τινῶν· οἷον ὑγιείας καὶ μαθήσεως. Δοκεῖ δὲ
τὰ μὲν ἀκούσια, λυπηρὰ εἶναι· τὰ δὲ κατ' ἐπιθυ-
26 μίαν, ἡδέα. Ἔτι δὲ, τί διαφέρει τῷ ἀκούσια εἶναι
τὰ κατὰ λογισμὸν ἢ θυμὸν ἁμαρτηθέντα; φευκτὰ
27 μὲν γὰρ ἄμφω. Δοκεῖ δὲ οὐχ ἧττον ἀνθρωπικὰ
εἶναι τὰ ἄλογα πάθη· αἱ δὲ πράξεις τοῦ ἀνθρώ-

tum dicitur, quod est vi factum, item quod per inscientiam: sponte factum id videri possit, cujus principium est in eo, qui agit, res singulares, illas in quibus actio versatur, non ignorante. Fortasse enim non recte illud dicitur, ea esse invite facta, quae vel ira, vel cupiditate impellente fiunt. Nam primum si hoc ita erit, nulla praeterea aliarum animantium sponte agent: ac ne pueri quidem. Deinde utrumnam nihil eorum, quae ira vel cupiditate incitati agimus, sponte agimus? an honesta sponte, turpia autem inviti? An hoc plane ridiculum est, cum una sit utrorumque causa? Absurdum vero fortasse etiam fuerit, ea invite facta dicere, quae velle et cupere debemus. Porro et irasci ob res aliquas oportet: et quarundam desiderio teneri: ut valetudinis bonae et doctrinae atque eruditionis. Jam et quae invite fiunt, molestiam, quae vero ex cupiditate, voluptatem videntur afferre. Praeterea si sub unum genus (invite scilicet factorum) retulerimus, quae ratione aut quae ira peccantur, quibusnam quaeso differentiis ea dirimemus? Nam et fugienda sunt utraque: insuperque perturbationes rationis expertes, nihilo minus quam

που ἀπὸ θυμοῦ καὶ ἐπιθυμίας· ἄτοπον δὴ τὸ τιθέναι ἀκούσια ταῦτα.

Caput II.

1 Διωρισμένων δὲ τοῦ τε ἑκουσίου καὶ τοῦ ἀκουσίου, περὶ προαιρέσεως ἕπεται διελθεῖν· οἰκειότατον γὰρ εἶναι δοκεῖ τῇ ἀρετῇ, καὶ μᾶλλον τὰ ἤθη κρίνειν τῶν πράξεων. 2 Ἡ προαίρεσις δὴ ἑκούσιον μὲν φαίνεται· οὐ ταὐτὸν δέ, ἀλλ' ἐπὶ πλέον τὸ ἑκούσιον· τοῦ μὲν γὰρ ἑκουσίου καὶ παῖδες καὶ τὰ ἄλλα ζῶα κοινωνεῖ· προαιρέσεως δ' οὔ· καὶ τὰ ἐξαίφνης ἑκούσια μὲν λέγομεν· κατὰ προαίρεσιν δ' οὔ. 3 Οἱ δὲ λέγοντες αὐτὴν, ἐπιθυμίαν ἢ θυμὸν ἢ βούλησιν ἤ τινα δόξαν, οὐκ ἐοίκασιν ὀρθῶς λέγειν· οὐ γὰρ κοινὸν ἡ προαίρεσις καὶ τῶν ἀλόγων· ἐπιθυμία δὲ καὶ θυμός. 4 Καὶ ὁ ἀκρατὴς ἐπιθυμῶν μὲν πράττει· προαιρούμενος δὲ οὔ· ὁ ἐγκρατὴς δ' ἀνάπαλιν προαιρούμενος μὲν, ἐπιθυμῶν δ' οὔ. 5 Καὶ

alterae, hominum videntur esse. et denique actiones hominis ab ira et a cupiditate nascuntur. Absurdum igitur fuerit, haec in iis, quae invite fiunt, numerare.

Cap. II. Post distincta igitur illa, quae sunt sponte factum, et invite factum, sequitur, ut de proaeresi seu consilio dicamus. Nam et virtuti conjunctissima res est, et ab illa magis, quam ab ipsis actionibus ingenium ac mores dijudicari videntur. Ac videtur sane consilium esse quippiam sponte susceptum. non tamen est idem cum hoc: sed id quod dicitur, sponte factum, patet latius. Ejus enim, quod sponte fit, etiam pueri sunt capaces, et reliqua animalia: sed consilii non item. Tum repentinae actiones sponte quidem nostra suscipi dicuntur, consulto autem non item. Qui autem dicunt, proaeresin seu consilium esse cupiditatem, aut iram, aut voluntatem, aut opinionem, non satis recte dicere videntur. Consilium enim non est eorum quoque, quae sunt rationis expertia: cupiditas autem et ira est illorum maxime. Praeterea incontinens a cupiditate qui-

προαιρέσει μὲν ἐπιθυμία ἐναντιοῦται· ἐπιθυμίᾳ δ' ἐπιθυμία οὔ· καὶ ἡ μὲν ἐπιθυμία ἡδέος καὶ ἐπιλύπου·
6 ἡ προαίρεσις δ' οὔτε λυπηροῦ οὔθ' ἡδέος. Θυμὸς δ' ἔτι ἧττον· ἥκιστα γὰρ τὰ διὰ θυμὸν κατὰ προαίρε-
7 σιν εἶναι δοκεῖ. Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ βούλησίς γε, καίπερ σύνεγγυς φαινόμενον· προαίρεσις μὲν γὰρ οὐκ ἔστι τῶν ἀδυνάτων· καὶ εἴ τις φαίη προαιρεῖσθαι, δοκοίη ἂν ἠλίθιος εἶναι· βούλησις δ' ἐστὶ τῶν ἀδυ-
8 νάτων, οἷον ἀθανασίας. Καὶ ἡ μὲν βούλησίς ἐστι καὶ περὶ τὰ μηδαμῶς δι' αὐτὸν πραχθέντα ἄν· οἷον ὑποκριτήν τινα νικᾶν ἢ ἀθλητήν· προαιρεῖται δὲ τὰ τοιαῦτα οὐδείς, ἀλλ' ὅσα οἴεται ἂν γε-
9 νέσθαι δι' αὐτοῦ. Ἔτι δ' ἡ μὲν βούλησις τοῦ τέλους ἐστὶ μᾶλλον· ἡ δὲ προαίρεσις τῶν πρὸς τὸ τέλος· οἷον, ὑγιαίνειν βουλόμεθα, προαιρούμεθα δὲ δι' ὧν ὑγιανοῦμεν· καὶ εὐδαιμονεῖν βουλόμεθα

dem impulsus agit, at non consilio capto. Continens contra, consilio capto, non cupiditate impulsus. Jam et consilio contraria est cupiditas: cupiditati autem cupiditas nequaquam. Tum praeterea cupiditas et jucundi est, et cum molestia conjuncta: consilium autem neque jucundum est, neque habet molestiam. Multo autem minus ira est. Nam quae per iram fiunt, consilio minime consentanea esse videntur. Neque vero voluntas est, etiamsi ei aliquid finitimum esse videatur. Consilium enim non est eorum, quae fieri non possunt: et si quis dicat, se talium rerum agendarum consilium cepisse, stultus habeatur. Voluntas autem etiam eorum est, quae contingere nemini possunt: verbi gratia liberationis a morte. Praeterea voluntas etiam ad ea pertinet, quae nullo modo is qui vult, per se agere possit: ut si quis velit histrionem illum, vel athletam superiorem discedere. At nemo de talibus rebus consilium capit: sed de iis duntaxat, quas ipse se efficere posse arbitratur. Praeterea voluntas est ultimi ac finis: consilium autem eorum, quae ad finem conferunt. Verbi gratia, bene valere volumus, quibus vero rebus bene valeamus, eas adhibere dicimur consilio: et beati esse volumus

μὲν καί φαμέν· προαιρούμεθα δὲ λέγειν, οὐχ ἁρμόζει· ὅλως γὰρ ἔοικεν ἡ προαίρεσις περὶ τὰ ἐφ' ἡμῖν εἶναι. Οὐδὲ δὴ δόξα ἂν εἴη· ἡ μὲν γὰρ δόξα δοκεῖ περὶ 10
πάντα εἶναι, καὶ οὐδὲν ἧττον περὶ τὰ ἀΐδια καὶ τὰ ἀδύνατα, ἢ τὰ ἐφ' ἡμῖν· καὶ τῷ ψευδεῖ καὶ ἀληθεῖ διαιρεῖται, οὐ τῷ κακῷ καὶ ἀγαθῷ· ἡ δὲ προαίρεσις τούτοις μᾶλλον. Ὅλως μὲν οὖν δόξῃ ταὐτὸν, ἴσως οὐδὲ 11
λέγει οὐδείς, ἀλλ' οὐδέ τινι· τῷ γὰρ προαιρεῖσθαι τἀγαθὰ ἢ τὰ κακὰ, ποιοί τινές ἐσμεν· τῷ δὲ δοξάζειν, οὔ. Καὶ προαιρούμεθα μὲν λαβεῖν ἢ φυγεῖν, 12
ἤ τι τῶν τοιούτων· δοξάζομεν δὲ, τί ἐστιν ἢ τίνι συμφέρει ἢ πῶς· λαβεῖν δὲ ἢ φυγεῖν οὐ πάνυ δοξάζομεν. Καὶ ἡ μὲν προαίρεσις ἐπαινεῖται, τῷ εἶναι 13
οὗ δεῖ μᾶλλον, ἢ τῷ ὀρθῶς· ἡ δὲ δόξα, τῷ ἀληθῶς. καὶ προαιρούμεθα μὲν, ἃ μάλιστα ἴσμεν ἀγαθὰ

quidem, atque hoc nos velle dicimus: sed consilium nobis captum esse, ut beati simus, neque dicimus, neque dicere sane debemus. Omnino enim consilium ad eas res pertinet, quae sunt in nostra potestate. Neque vero erit opinio. Ad omnia enim pertinere videtur opinio, nec minus ad ea, quae aeterna sunt, quaeque a nobis fieri non possunt, quam ad illa, quae in nobis sita sunt. Praeterea vero et falso dividitur ac distinguitur, non bono ac malo. At consilium his potius, quam illis. Ac cum omni quidem in universum opinione idem esse consilium, fortasse ne dicere quidem quisquam audeat: atqui ne idem quidem etiam est, quod quaedam opinio. Nam eo, quod consilium nobis captum sit, ut bona vel mala sequamur, cujusdam modi sumus: sed eo, quod opinemur, non item. Et consilium capimus vel adipiscendi vel fugiendi: vel tale quippiam faciendi; opinamur autem, quid sit, aut cui conducat, aut quemadmodum adipisci vero aut fugere non facile opinamur; et consilium eo potius laudatur, quod ejus rei sit, quam eligi oportuit, quam, quod ipsa in sua essentia recte sit comparata, at opinio, quod vero quis opinetur. Praeterea consilium capimus earum rerum agendarum, quas maxime exploratum habemus esse

14 ὄντα· δοξάζομεν δὲ, ἃ οὐ πάνυ ἴσμεν. Δοκοῦσί
τε οὐχ οἱ αὐτοὶ προαιρεῖσθαι τὰ ἄριστα καὶ δοξά-
ζειν· ἀλλ' ἔνιοι, δοξάζειν μὲν ἄμεινον διὰ κακίαν
15 δ', αἱρεῖσθαι οὐχ ἃ δεῖ. Εἰ δὲ προγίνεται δόξα
τῆς προαιρέσεως, ἢ παρακολουθεῖ, οὐδὲν διαφέρει·
οὐ τοῦτο γὰρ σκοποῦμεν· ἀλλ' εἰ ταὐτόν ἐστι δόξῃ
16 τινί. Τί οὖν ἢ ποῖόν τί ἐστιν, ἐπειδὴ τῶν εἰρημένων
οὐδέν ἐστιν; ἑκούσιον μὲν δὴ φαίνεται· τὸ δ' ἑκού-
17 σιον οὐ πᾶν προαιρετόν. Ἀλλ' ἆρα γε τὸ προβε-
βουλευμένον; ἡ γὰρ προαίρεσις μετὰ λόγου καὶ
διανοίας. ὑποσημαίνειν δ' ἔοικε καὶ τοὔνομα, ὡς
ὂν πρὸ ἑτέρων αἱρετόν.

Caput III.

1 Βουλεύονται δὲ πότερα περὶ πάντων, καὶ πᾶν
2 βουλευτόν ἐστιν, ἢ περὶ ἐνίων οὐκ ἔστι βουλή; λεκ-
τέον δ' ἴσως βουλευτὸν, οὐχ ὑπὲρ οὗ ἄν τις βου-

bonas: sed ea opinamur, quae non admodum nobis nota nec explorata sunt. Postremo non iidem videntur, quae optima sunt et consilio sequi, et opinione tenere, sed nonnulli melius quidem opinari, verum animi vitio corrupti ea neque sequi neque sumere, quae sequi ac sumere oportet. Utrum vero consilium opinio antecedat, an subsequatur, nihil refert. Non enim nobis propositum est hoc considerare: sed, an idem sit consilium, quod aliqua opinio. Quaenam igitur, aut qualis res est, quandoquidem nihil est eorum, quae supra dicta sunt? Sane videtur quippiam esse quod sponte fiat. Verum non quicquid sponte fit, id etiam tale est, ut de eo consilium captum sit. Numquid nam ergo id, de quo prius consultatum est? consilium enim cum ratione et cogitatione conjunctum est. Quod quidem etiam nomine ipso significatur. προαιρετὸν enim dicitur: tanquam quod sit prae caeteris optabile et sumendum.

Cap. III. Sed utrumnam consultant de omnibus rebus homines, omniaque in consultationem cadunt? an de quibusdam consultari non debet? Ac fortasse id qui-

λεύσαιτο ἠλίθιος ἢ μαινόμενος· ἀλλ' ὑπὲρ ὧν ὁ νοῦν ἔχων. Περὶ δὲ τῶν ἀϊδίων οὐδεὶς βουλεύεται· 3
οἷον περὶ τοῦ κόσμου ἢ τῆς διαμέτρου καὶ τῆς πλευρᾶς, ὅτι ἀσύμμετροι. Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῶν ἐν κινή- 4
σει, ἀεὶ δὲ κατὰ τὰ αὐτὰ γινομένων, εἴτ' ἐξ ἀνάγκης, εἴτε φύσει, ἢ διά τινα ἄλλην αἰτίαν, οἷον τροπῶν καὶ ἀναβολῶν. Οὐδὲ περὶ τῶν ἄλλοτε ἄλλως, οἷον 5
αὐχμῶν καὶ ὄμβρων· οὐδὲ περὶ τῶν ἀπὸ τύχης, οἷον θησαυροῦ εὑρέσεως. Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῶν ἀνθρωπι- 6
κῶν πάντων· οἷον, πῶς ἂν Σκύθαι ἄριστα πολιτεύοιντο, οὐδεὶς Λακεδαιμονίων βουλεύεται· οὐ γὰρ γένοιτ' ἂν τούτων δι' ἡμῶν οὐδέν. Βουλευόμεθα 7
δὲ περὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν πρακτῶν· ταῦτα δὲ καὶ ἔστι λοιπά· αἴτια γὰρ δοκοῦσιν εἶναι φύσις καὶ ἀνάγκη καὶ τύχη· ἔτι δὲ νοῦς καὶ πᾶν τὸ δι' ἀνθρώπου· τῶν δ' ἀνθρώπων ἕκαστοι βουλεύονται περὶ τῶν δι' αὐ-

dem in consultationem venire dicendum est, non de quo stolidus aut insanus consultaverit; sed de quo is, qui mentis est compos. De rebus aeternis autem consultat nemo: ut de mundo, aut de diametro et latere, cur ea nulla dimensione inter se convenire possint. Neque vero de iis, quae cum perpetuo moveantur, eodem semper modo fiunt: sive necessitate, sive natura, sive propter aliam aliquam causam: ut de solis conversionibus atque ortibus. nec de iis etiam, quae alias aliter fiunt: ut de siccitatibus et imbribus. Neque de iis, quae fortuito eveniunt: ut de thesauri inventione. Quin immo ne de omnibus quidem rebus humanis: verbi gratia, quemadmodum Scythae optime suam rempublicam administrare possint, nemo Lacedaemoniorum consultat. Nihil enim horum per nos effici queat. At de iis consultamus, quae cum sub actionem cadunt, tum in nostra sunt potestate. Et quidem haec nobis adhuc sunt reliqua. Etenim quaecunque fiunt, ab una harum causarum videntur esse, quae sunt, natura, necessitas, fortuna: quibus addemus mentem, et quaecunque est humana effectio. Unusquisque autem inter homines de

8 τῶν πρακτῶν. Καὶ περὶ μὲν τὰς ἀκριβεῖς καὶ αὐτάρκεις τῶν ἐπιστημῶν οὐκ ἔστι βουλή· οἷον, περὶ γραμμάτων· οὐ γὰρ διστάζομεν, πῶς γραπτέον· ἀλλ' ὅσα γίνεται δι' ἡμῶν, μὴ ὡςαύτως δὲ ἀεὶ, περὶ τούτων βουλευόμεθα· οἷον, περὶ τῶν κατὰ ἰατρικὴν ἢ χρηματιστικὴν, καὶ περὶ κυβερνητικὴν μᾶλλον ἢ
9 γυμναστικὴν, ὅσῳ ἧττον διηκρίβωται. Καὶ ἔτι περὶ τῶν λοιπῶν ὁμοίως· μᾶλλον δὲ καὶ περὶ τὰς τέχνας ἢ τὰς ἐπιστήμας· μᾶλλον γὰρ περὶ
10 αὐτὰς διστάζομεν. Τὸ βουλεύεσθαι δὲ ἐν τοῖς ὡς ἐπιπολὺ, ἀδήλοις δὲ πῶς ἀποβήσεται, καὶ ἐν οἷς ἀδιόριστον· συμβούλους δὲ παραλαμβάνομεν εἰς τὰ μεγάλα, ἀπιστοῦντες ἡμῖν αὐτοῖς ὡς
11 οὐχ ἱκανοῖς διαγνῶναι. Βουλευόμεθα δὲ οὐ περὶ τῶν τελῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὰ τέλη· οὔτε γὰρ ἰατρὸς βουλεύεται, εἰ ὑγιάσει· οὔτε ῥήτωρ, εἰ πεί-

iis consultat, quae ab ipso agi possunt; neque vero in scientiis exquisitis suaque vi contentis consultationi locus est; verbi gratia, de litteris non consultamus: non enim quomodo scribendum sit ambigimus; sed de iis, quae tametsi opera nostra fiant, non tamen semper eodem modo fiunt: ut de iis, quae ad medicinam et ad artem quaerendae pecuniae pertinent. et in arte gubernandarum navium potius, quam in ratione corporum exercendorum. et quidem tanto magis de ista dubitare solemus, quanto minus illa quam haec enucleatis et exquisitis praeceptionibus absoluta est, et eodem modo de reliquis. Magis autem in artibus, quam in scientiis consultationi locus est. In illis enim saepius ambigere solemus: caeterum consultandi ratio in iis locum habet, quae plerumque usu veniunt, cum eorum exitus incertus sit, et in quibus nihil est definiti. Porro in iis, quae sunt magna, alios in consilium adhibemus nobis ipsis diffidentes, quasi minus ad eas res dispiciendas ac dijudicandas idoneis. Consultamus autem non de finibus, sed de iis, quae ad fines pertinent; neque enim aut medicus an sanaturus sit consultat, aut orator, an

σει· οὔτε πολιτικὸς, εἰ εὐνομίαν ποιήσει· οὐδὲ τῶν
λοιπῶν οὐδεὶς περὶ τοῦ τέλους· ἀλλὰ θέμενοι τέ-
λος τι, πῶς καὶ διὰ τίνων ἔσται, σκοποῦσι· καὶ
διὰ πλειόνων μὲν φαινομένου γίνεσθαι, διὰ τίνος
ῥᾷστα καὶ κάλλιστα ἐπισκοποῦσι· δι' ἑνὸς δὲ ἐπι-
τελουμένου, πῶς διὰ τούτου ἔσται· κἀκεῖνο διὰ
τίνος ἕως ἂν ἔλθωσιν ἐπὶ τὸ πρῶτον αἴτιον, ὃ ἐν
τῇ εὑρέσει ἔσχατόν ἐστιν· ὁ γὰρ βουλευόμενος
ἔοικε ζητεῖν καὶ ἀναλύειν τὸν εἰρημένον τρόπον, ὥς-
περ διάγραμμα. Φαίνεται δὲ ἡ μὲν ζήτησις οὐ 12
πᾶσα εἶναι βούλευσις, οἷον αἱ μαθηματικαί· ἡ δὲ
βούλευσις πᾶσα ζήτησις· καὶ τὸ ἔσχατον ἐν τῇ
ἀναλύσει πρῶτον εἶναι ἐν τῇ γενέσει. Κἂν μὲν 13
ἀδυνάτῳ ἐντύχωσιν, ἀφίστανται· οἷον, εἰ χρημά-
των δεῖ, ταῦτα δὲ μὴ οἷόν τε πορισθῆναι. ἐὰν δὲ
δυνατὸν φαίνηται, ἐγχειροῦσι πράττειν· δυνατὰ

persuasurus, aut politicus, an bonis legibus civitatem constituturus: neque alii denique artifices de fine deliberant: sed omnes proposito sibi certo aliquo fine, quemadmodum et quibus rebus possint eum assequi, cogitant. Ac si pluribus modis ac rationibus id quod volunt, confici posse videatur, qua facillime et optime confici possit, inspiciunt. Sin autem una ratione commode possit absolvi, qua via ad illam perveniant, et qua ad hanc ipsam viam: eo usque dum ad primam causam pervenerint, quae inventione est ultima. Qui consultant enim, inquirere ac retexere veluti descriptionem quandam mathematicam videntur, quemadmodum dictum est. Sed illud certe apparet, non omnem quaestionem esse consultationem, ut sunt quaestiones mathematicae: consultationem vero omnem esse quaestionem. Illud etiam planum est, quod est retexenti postremum, id esse agenti primum. Quod si ii, qui acturi sunt, in aliquid inciderint, quod fieri nequeat, tum ab eo desistunt. Veluti, si pecunia sit opus, ejusque expediendae nulla ratio inveniri possit. Sin id offeratur, quod fieri posse videatur, tum ad agendum aggrediuntur. Fieri autem posse dicuntur ea, quae nostra

δὲ, ἃ δι' ἡμῶν γένοιτο ἄν· τὰ γὰρ διὰ τῶν φίλων,
14 *δι' ἡμῶν πως ἐστίν· ἡ γὰρ ἀρχὴ ἐν ἡμῖν. Ζητεῖται δὲ ὅτε μὲν τὰ ὄργανα· ὅτε δὲ ἡ χρεία αὐτῶν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς, ὅτε μὲν δι' οὗ· ὅτε*
15 *δὲ πῶς, ἢ διὰ τίνος. Ἔοικε δὴ, καθάπερ εἴρηται, ἄνθρωπος εἶναι ἀρχὴ τῶν πράξεων· ἡ δὲ βουλὴ περὶ τῶν αὑτῷ πρακτῶν· αἱ δὲ πράξεις ἄλλων ἕνεκα.*
16 *Οὐκ ἂν οὖν εἴη βουλευτὸν τὸ τέλος, ἀλλὰ τὰ πρὸς τὰ τέλη, οὐδὲ δὴ τὰ καθ' ἕκαστα· οἷον εἰ ἄρτος τοῦτο, ἢ πέπεπται, ἢ πεποίωται ὡς δεῖ· αἰσθήσεως γὰρ ταῦτα· εἰ δὲ ἀεὶ βουλεύσεται, εἰς ἄπειρον*
17 *ἥξει. Βουλευτὸν δὲ καὶ προαιρετὸν τὸ αὐτό· πλὴν ἀφωρισμένον ἤδη τὸ προαιρετόν· τὸ γὰρ ἐκ τῆς βουλῆς προκριθὲν, προαιρετόν ἐστι· παύεται γὰρ ἕκαστος ζητῶν, πῶς πράξει, ὅταν εἰς αὐτὸν ἀναγάγῃ τὴν ἀρχὴν, καὶ αὐτοῦ εἰς τὸ ἡγούμενον· τοῦτο γὰρ*

opera effici possunt. Nam quae amicorum studio et opera efficiuntur, nostra opera quodammodo fieri videntur; principium enim in nobis est. Quaeruntur autem aliquando instrumenta, aliquando eorum usus, itemque in reliquis interdum per quid, aliquando quo modo, aliquando cujus opera res expediri debeat. Videtur itaque homo, quemadmodum est dictum, actionum esse principium: consultatio item iis de rebus esse, quae a quoque agi possunt: tum actiones aliarum rerum causa suscipi, eamque ob causam de fine consultari non potest: sed de iis, quae ad fines pertinent. Neque sane de rebus singularibus: verbi gratia, sitne hoc panis: aut, sitne coctus ut oportuit, talisque effectus qualem oportuit; haec enim sensu judicantur; quod si semper consultabitur, abibit res in infinitum. Id autem, de quo consultatur, et id, de quo consilium captum est, res una et eadem est: nisi quod definitum jam est ac decisum hoc posterius. Quod enim consultatione adhibita reliquis praepositum est, id est, de quo consilium captum dicitur, et aliis praepositum ipsum. Nam quemadmodum sit aliquis acturus quaerere tum desinit, cum

τὸ προαιρούμενον. Δῆλον δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τῶν 18
ἀρχαίων πολιτειῶν, ἃς Ὅμηρος ἐμιμεῖτο· οἱ γὰρ
βασιλεῖς, ἃ προέλοιντο, ἀνήγγελον τῷ δήμῳ. Ὄν- 19
τος δὲ τοῦ προαιρετοῦ, βουλευτοῦ ὀρεκτοῦ τῶν ἐφ'
ἡμῖν, καὶ ἡ προαίρεσις ἂν εἴη βουλευτικὴ ὄρεξις
τῶν ἐφ' ἡμῖν· ἐκ τοῦ βουλεύσασθαι γὰρ κρίναντες,
ὀρεγόμεθα κατὰ τὴν βούλευσιν. Ἡ μὲν οὖν προαί- 20
ρεσις τύπῳ εἰρήσθω, καὶ περὶ ποῖά ἐστι, καὶ ὅτι
τῶν πρὸς τὰ τέλη.

Caput IV.

Ἡ δὲ βούλησις, ὅτι μὲν τοῦ τέλους ἐστὶν, εἴρη- 1
ται· δοκεῖ δὲ τοῖς μὲν τἀγαθοῦ εἶναι· τοῖς δὲ
τοῦ φαινομένου ἀγαθοῦ. Συμβαίνει δὲ τοῖς μὲν 2
τὸ βουλητὸν τἀγαθὸν λέγουσι, μὴ εἶναι βουλητὸν,
ὃ βούλεται ὁ μὴ ὀρθῶς αἱρούμενος εἰ γὰρ ἔσται

principium ad se ipsum, et ad eam adeo sui partem, quae praeest atque imperat, revocarit; haec est enim, quae consilium capit. Idque ita esse ex veteribus quoque reipublicae administrandae formis, quas Homerus imitabatur, perspici potest. Nam quibus de rebus reges deliberaverant, eas populo deinde renunciabant. Quoniam autem id, de quo consilium capitur, sub deliberationem et appetitionem cadit, cum sit ex numero earum rerum, quae in nobis sitae sunt, consilium erit earum rerum, quae in nostra potestate sunt, appetitio ex consultatione proveniens. Nam posteaquam consultatione adhibita judicavimus, tum ei consultationi convenienter appetimus. Ac agendi quidem consilium quid sit, et quibus hoc in rebus versetur, et denique earum illud rerum esse, quae ad fines pertinent, sic a nobis veluti adumbrando expositum esto.

Cap. IV. Caeterum voluntas quod quidem sit ultimi, de eo dictum est; de reliquis vero ad eam pertinentibus alii aliter; sunt qui boni illam esse volunt: sunt, qui ejus, quod videtur bonum. Atqui ex eorum ratione, qui id, quod sub voluntatem cadit, dicunt esse verum bonum, sequeretur id, quod vult is, qui minus

βουλητὸν, καὶ ἀγαθόν· ἦν δὲ, εἰ οὕτως ἔτυχε κα-
3 *κόν.* Τοῖς δ' αὖ τὸ φαινόμενον ἀγαθὸν τὸ βουλη-τὸν λέγουσι, μὴ εἶναι φύσει βουλητὸν, ἀλλ' ἑκάστῳ τὸ δοκοῦν· ἄλλο δ' ἄλλῳ φαίνεται· καὶ εἰ οὕτως
4 ἔτυχε, τἀναντία. Εἰ δὲ δὴ ταῦτα μὴ ἀρέσκει, ἆρα φατέον, ἁπλῶς μὲν καὶ κατ' ἀλήθειαν βουλητὸν εἶναι τἀγαθόν· ἑκάστῳ δὲ τὸ φαινόμενον; τῷ μὲν οὖν σπουδαίῳ τὸ κατ' ἀλήθειαν εἶναι· τῷ δὲ φαύλῳ τὸ τυχόν· ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν σωμάτων· τοῖς μὲν εὖ διακειμένοις, ὑγιεινά ἐστι τὰ κατ' ἀλήθειαν τοιαῦτα ὄντα· τοῖς δ' ἐπινόσοις, ἕτερα· ὁμοίως δὲ καὶ πικρὰ καὶ γλυκέα, καὶ θερμὰ, καὶ βαρέα, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστα· ὁ σπουδαῖος γὰρ ἕκαστα κρίνει ὀρθῶς, καὶ ἐν ἑκάστοις τἀληθὲς αὐτῷ
5 φαίνεται· καθ' ἑκάστην γὰρ ἕξιν ἴδιά ἐστι καὶ καλὰ καὶ ἡδέα. Καὶ διαφέρει πλεῖστον ἴσως ὁ σπουδαῖος,

recte eligit, non cadere sub voluntatem. Quippe cum [ex hypothesi istorum] quod sub voluntatem cadit, sit bonum: et vero cum ego assumam aliquod improbum factum. Rursus ex sententia illorum, qui id, quod sub voluntatem cadit, apparens bonum esse dicunt, nihil erit, quod sub voluntatem cadat natura: sed erit, quod cuique videbitur. Atqui aliud alii videtur: (ut ita rursus ponatur) etiam contraria. Quod si haec minus probanda sunt, dicendumne est, absolute et revera sub voluntatem cadere verum bonum; at vero unicuique volendum sive volitum esse bonum apparens, seu id, quod speciem boni habeat? ac bono quidem viro id esse volendum, quod revera bonum est, vitioso autem quidquid fors obtulerit? ut et corporibus, bene quidem constitutis salubria sunt ea, quae revera talia sunt: morbosis autem et aegris alia: itemque amara, dulcia, calida, gravia, et caeterorum unumquodque? nam vere de singulis rebus judicat vir bonus, et ei statim, quod in unaquaque re veri est, elucet. Ex uniuscujusque enim habitu honesta et jucunda finguntur. Atque eo ipso fortasse longe praestat reliquis vir bonus, quod singulis in rebus verum perspicit, quasi earum

τῷ τἀληθὲς ἐν ἑκάστοις ὁρᾷν, ὥςπερ κανὼν καὶ μέ-
τρον αὐτῶν ὤν· τοῖς πολλοῖς δὲ ἡ ἀπάτη διὰ τὴν
ἡδονὴν ἔοικε γίνεσθαι· οὐ γὰρ οὖσα, ἀγαθὸν φαί-
νεται. Αἱροῦνται οὖν τὸ ἡδὺ, ὡς ἀγαθόν· τὴν δὲ 6
λύπην, ὡς κακὸν φεύγουσιν.

CAPUT V.

Ὄντος δὴ βουλητοῦ μὲν τοῦ τέλους· βουλευ- 1
τῶν δὲ καὶ προαιρετῶν τῶν πρὸς τὸ τέλος, αἱ
περὶ ταῦτα πράξεις κατὰ προαίρεσιν εἶεν ἂν,
καὶ ἑκούσιοι· αἱ δὲ τῶν ἀρετῶν ἐνέργειαι περὶ
ταῦτα. Ἐφ' ἡμῖν δὴ καὶ ἡ ἀρετὴ, ὁμοίως δὲ καὶ 2
ἡ κακία· ἐν οἷς γὰρ ἐφ' ἡμῖν τὸ πράττειν, καὶ τὸ
μὴ πράττειν· καὶ ἐν οἷς τὸ μὴ, καὶ τὸ ναί· ὥςτ' εἰ
τὸ πράττειν, καλὸν ὂν, ἐφ' ἡμῖν ἐστι· καὶ τὸ μὴ
πράττειν ἐφ' ἡμῖν ἔσται, αἰσχρὸν ὄν· καὶ εἰ τὸ
μὴ πράττειν, καλὸν ὂν, ἐφ' ἡμῖν· καὶ τὸ πράττειν,
αἰσχρὸν ὂν, ἐφ' ἡμῖν. Εἰ δ' ἐφ' ἡμῖν τὸ τὰ καλὰ 3
πράττειν καὶ τὰ αἰσχρὰ, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ μὴ

norma sit ac mensura. Vulgo autem fucum facere videtur voluptas: quippe quae cum bonum non sit, boni speciem prae se ferat. Itaque vulgus jucundum sequitur, ut bonum: dolorem autem fugit, ut malum.

CAP. V. Quoniam igitur pertinent, voluntas quidem ad finem, consilium vero et propositum ad illa, quae ad finem spectant, consequens est. ut, quae in eis vertuntur actiones, et consilio suscipiantur et sponte. At functiones et munera virtutum in his vertuntur. Itaque virtus in nostra est potestate; similiterque et vitium. Quas enim res agere in nobis situm est, easdem non agere possumus: et quas non agere in nobis situm est, earundem quoque agendarum potestas nostra est. Itaque si quid agere, quod honestum sit, in nobis situm est, non agere quoque, quod non agi turpe sit, in nobis erit situm. Quod si honesta et turpia agere nostri arbitrii est, similiterque non agere (hoc autem erat bonos et malos esse) nostri quoque arbitrii erit

πράττειν· τοῦτο δὲ ἦν, τὸ ἀγαθοῖς καὶ κακοῖς εἶναι·
4 ἐφ' ἡμῖν ἔσται τὸ ἐπιεικέσι καὶ φαύλοις εἶναι. Τὸ
δὲ λέγειν ὡς

Οὐδεὶς ἑκὼν πονηρὸς, οὐδ' ἄκων μάκαρ,

ἔοικε τὸ μὲν ψευδεῖ· τὸ δ' ἀληθεῖ· μακάριος μὲν
5 γὰρ οὐδεὶς ἄκων· ἡ δὲ μοχθηρία ἑκούσιον· Ἢ τοῖς
γε νῦν εἰρημένοις ἀμφισβητητέον, καὶ τὸν ἄνθρω-
πον οὐ φατέον ἀρχὴν εἶναι, οὐδὲ γεννητὸν τῶν πρά-
6 ξεων, ὥσπερ καὶ τέκνων. Εἰ δὲ ταῦτα φαίνεται, καὶ
μὴ ἔχομεν εἰς ἄλλας ἀρχὰς ἀναγαγεῖν παρὰ τὰς ἐφ'
ἡμῖν· ὧν καὶ αἱ ἀρχαὶ ἐφ' ἡμῖν, καὶ αὐτὰ ἐφ' ἡμῖν
7 καὶ ἑκούσια. Τούτοις δ' ἔοικε μαρτυρεῖσθαι καὶ
ἰδίᾳ ὑφ' ἑκάστων, καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν νομοθετῶν·
κολάζουσι γὰρ καὶ τιμωροῦνται τοὺς δρῶντας μοχ-
θηρὰ, ὅσοι μὴ βίᾳ ἢ δι' ἄγνοιαν, ἧς μὴ αὐτοὶ αἴτιοι.
τοὺς δὲ τὰ καλὰ πράττοντας τιμῶσιν· ὡς τοὺς μὲν
προτρέψοντες, τοὺς δὲ κωλύσοντες. καί τοι πρὸς

profecto, ut probi et improbi simus. Jam vero quod dicitur

Sponte improbus nemo, nec invitus beatus ullus est,

partim falsum partim verum esse videtur. Nam invitus beatus est nemo; vitiositas autem sponte nostra contrahitur; alioquin ea, quae jam nunc dicta sunt, erunt in dubium inque controversiam vocanda, negandumque erit, hominem esse principium ac parentem actionum, quemadmodum et liberorum. Quod si haec nobis probantur et vera videntur, neque possumus actiones ad alia principia capitaque praeterquam ad ea, quae in nobis insunt, revocare: profecto quarum rerum principia in nobis insunt, eae res quoque in nobis sitae sunt, nostraque sponte suscipiuntur. Atque haec ita habere cum privatim singuli testari videntur, tum publice legum latores. Eos enim, qui res flagitiosas atque improbas admittunt, castigant supplicioque afficiunt: modo non per vim aut inscientiam, quae ipsorum culpa contracta non sit, admiserint; eos contra, qui res honestas et praeclaras gesserint, honoribus et praemiis ornant.

*ὅσα, μήτ' ἐφ' ἡμῖν ἐστι, μήθ' ἑκούσια, οὐδεὶς προ-
τρέπεται πράττειν· ὡς οὐδὲν πρὸ ἔργου ὄντος πει-
σθῆναι μὴ θερμαίνεσθαι ἢ ἀλγεῖν ἢ πεινῆν ἢ
ἄλλ' ὁτιοῦν τῶν τοιούτων· οὐθὲν γὰρ ἧττον πεισό-
μεθα αὐτά. Καὶ γὰρ ἐπ' αὐτῷ τῷ ἀγνοεῖν κολά-* 8
*ζουσιν, ἐὰν αἴτιος εἶναι δοκῇ τῆς ἀγνοίας· οἷον τοῖς
μεθύουσι διπλᾶ τὰ ἐπιτίμια· ἡ γὰρ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ·
κύριος γὰρ τοῦ μὴ μεθυσθῆναι· τοῦτο δ' αἴτιον
τῆς ἀγνοίας· καὶ τοὺς ἀγνοοῦντάς τι τῶν ἐν τοῖς
νόμοις, ἃ δεῖ ἐπίστασθαι, καὶ μὴ χαλεπά ἐστι,
κολάζουσιν. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις, ὅσα* 9
*δι' ἀμέλειαν ἀγνοεῖν δοκοῦσιν, ὡς ἐπ' αὐτοῖς ὂν τὸ
μὴ ἀγνοεῖν· τῶν γὰρ ἐπιμελεθῆναι κύριοι. Ἀλλ'* 10
*ἴσως τοιοῦτός τίς ἐστιν, ὥστε μὴ ἐπιμεληθῆναι·
ἀλλὰ τοῦ τοιούτους γενέσθαι αὐτοὶ αἴτιοι, ζῶντες
ἀνειμένως, καὶ τοῦ ἀδίκους ἢ ἀκολάστους εἶναι, οἱ*

quasi hos exercitaturi, illos a maleficio deterrituri. Atqui ad eas actiones excitat nemo, quae neque in nobis positae sunt, neque sponte nostra obeuntur: nimirum quod nihil referat, suaderi nobis, ut ne vel caleamus, vel doleamus vel esuriamus vel aliquid aliud tale: nihilo enim magis ea perpetiemur. Atque hoc vel illo quoque confirmatur, quod in peccatis ignorantiae tum demum poenam constituunt legum latores, si quis sibi ipse suae inscientiae causa esse videatur: verbi gratia, in ebrios duplex poena constituta est; principium enim in ipsis est; nam in eorum potestate erat, non inebriari; ebrietas autem causa inscientiae est. Praeterea in eos, qui aliquid ignorant eorum, quae legibus sancita sunt, quae et scienda neque cognitu difficilia sint, animadvertunt: idemque fit in caeteris, qui negligentia sua videntur ignorare, cum liceat ipsis non ignorare: poterant enim sibi, ut diligentiam adhiberent, imperare. Sed ejusmodi est aliquis fortasse, ut diligentiam adhibere non possit? At enim ut tales sint, ipsorum culpa est (quippe qui negligenter ac dissolute vivant) ut item injusti atque intemperantes, causa in ipsis versatur: ut-

μὲν, κακουργοῦντες οἱ δὲ ἐν πότοις καὶ τοῖς
τοιούτοις διάγοντες· αἱ γὰρ περὶ ἕκαστα ἐνέργειαι
11 *τοιούτους ποιοῦσι.* Τοῦτο *δὲ δῆλον ἐκ τῶν μελε-*
τώντων πρὸς ἡντιναοῦν ἀγωνίαν ἢ πρᾶξιν· διατε-
12 *λοῦσι γὰρ ἐνεργοῦντες.* Τὸ *μὲν οὖν ἀγνοεῖν, ὅτι*
ἐκ τοῦ ἐνεργεῖν περὶ ἕκαστα αἱ ἕξεις γίνονται, κο-
13 *μιδῇ ἀναισθήτου. Ἔτι δ' ἄλογον, τὸν ἀδικοῦντα*
μὴ βούλεσθαι ἄδικον εἶναι· ἢ τὸν ἀκολασταίνοντα
ἀκόλαστον. εἰ δὲ μὴ ἀγνοῶν τις πράττει, ἐξ ὧν
14 *ἔσται ἄδικος, ἑκὼν ἄδικος ἂν εἴη.* Οὐ *μὴν ἐάν γε*
βούληται, ἄδικος ὢν παύσεται καὶ ἔσται δίκαιος.
οὐδὲ γὰρ ὁ νοσῶν ὑγιής· καὶ εἰ οὕτως ἔτυχεν, ἑκὼν
νοσεῖ, ἀκρατῶς βιοτεύων καὶ ἀπειθῶν τοῖς ἰατροῖς.
τότε μὲν οὖν ἐξῆν αὐτῷ μὴ νοσεῖν· προεμένῳ δὲ
οὐκ ἔτι· ὥσπερ οὐδ' ἀφέντι λίθον, ἔτι αὐτὸν δυνα-
τὸν ἀναλαβεῖν· ἀλλ' ὅμως ἐπ' αὐτῷ τὸ βαλεῖν καὶ

pote quod eorum alteri in maleficio, alteri in comparationibus et id genus nequitiis aetatem consumant. Nam quales sunt singulares actiones, tales ii, qui agunt, efficiuntur. Atque hoc ex iis perspicuum esse potest, qui se in certamine quocunque aut actione exercent: nunquam enim certare atque agere intermittunt. Et vero ignorare, qui e studiis et actionibus in qualibet re positis, habitus gignantur, hominis est sensu fere carentis. Praeterea hoc ipsum a ratione alienum est, qui injuriam alteri faciat, eum injustum, et qui intemperanter vivat, intemperantem affici nolle. Jam si quis sciens eas res agat, quibus evadat injustus, sponte sua profecto efficietur injustus. Neque vero si velit, etiam desinet esse injustus, ac justus fiet: nam ne aeger quidem sanus ac validus efficiatur, cum velit, si vel maxime sponte sua morbum contraxerit; quippe qui et incontinenter vivebat, et medicorum praecepta aspernabatur. Tunc quidem igitur ei licebat in morbum non incidere. At posteaquam sese projecit, id jam desiit esse integrum. Quemadmodum nec is, qui lapidem misit, retrahere eum jam potest, qui tamen erat in ejus potestate;

ῥίψαι· ἡ γὰρ ἀρχὴ ἐπ' αὐτῷ· οὕτω δὲ καὶ τῷ ἀδίκῳ
καὶ τῷ ἀκολάστῳ ἐξ ἀρχῆς μὲν ἐξῆν τοιούτοις μὴ γε-
νέσθαι· διὸ ἑκόντες εἰσί· γενομένοις δὲ οὐκέτι ἔξε-
στι μὴ εἶναι. Οὐ μόνον δὲ αἱ τῆς ψυχῆς κακίαι 15
ἑκούσιοί εἰσιν, ἀλλ' ἐνίοις καὶ αἱ τοῦ σώματος, οἷς
καὶ ἐπιτιμῶμεν· τοῖς μὲν γὰρ διὰ φύσιν αἰσχροῖς
οὐδεὶς ἐπιτιμᾷ· τοῖς δὲ δι' ἀγυμνασίαν καὶ ἀμέλειαν·
ὁμοίως δὲ καὶ περὶ ἀσθένειαν, καὶ αἶσχος, καὶ πή-
ρωσιν· οὐδεὶς γὰρ ἂν ὀνειδίσειε τυφλῷ φύσει, ἢ
ἐκ νόσου ἢ ἐκ πληγῆς· ἀλλὰ μᾶλλον ἐλεῆσαι· τῷ
δ' ἐξ οἰνοφλυγίας ἢ ἄλλης ἀκολασίας, πᾶς ἂν ἐπι-
τιμήσαι. Τῶν δὴ περὶ τὸ σῶμα κακιῶν αἱ μὲν ἐφ' 16
ἡμῖν ἐπιτιμῶνται, αἱ δὲ μὴ ἐφ' ἡμῖν οὔ· εἰ δ' οὕτω,
καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων αἱ ἐπιτιμώμεναι τῶν κακιῶν ἐφ'
ἡμῖν ἂν εἶεν. Εἰ δέ τις λέγοι ὅτι πάντες ἐφίενται 17
τοῦ φαινομένου ἀγαθοῦ, τῆς δὲ φαντασίας οὐ κύ-

nempe in manum eum sumere ac jacere; principium enim in ipso est. Sic et injusto itemque intemperanti homini ab initio licebat, talem non esse; idcirco sua voluntate tales sunt; posteaquam vero tales facti sunt, non possunt non esse. Non solum autem animi vitia sponte contrahuntur: sed in nonnullis hominibus etiam quae sunt corporis; quos etiam reprehendere solemus. Nam qui deformes sunt natura, eos reprehendit nemo: sed eos demum, qui propterea, quod exercitationes corporis praetermittunt et valetudinem non curant, id mali contraxerunt. Similisque est imbecillitatis, deformitatis et debilitatis ratio. Nemo enim caecitatem ei, qui vel natura vel morbo vel ictu aliquo caecus est, probri loco obiiciat: quin ejus misereatur potius; sed qui ex ebriositate aut aliqua alia intemperantia caecitatem contraxerit, eum nemo est, qui non reprehensione dignum ducat. Itaque quaecunque vitia corporis in nostra potestate sunt, ea reprehenduntur: quae non sunt, non reprehenduntur. Quod si ita est, in caeteris quoque rebus omnibus ea, quae reprehenduntur vitia, in nostra potestate esse reperientur. Quod si quis dixerit, id quemque expetere, quod ei videatur bonum: verum non

ριοι, ἀλλ' ὁποῖός ποθ' ἕκαστός ἐστι, τοιοῦτο καὶ τὸ τέλος φαίνεται αὐτῷ· εἰ μὲν οὖν ἕκαστος ἑαυτῷ τῆς ἕξεώς ἐστί πως αἴτιος, καὶ τῆς φαντασίας ἔσται πως αὐτὸς αἴτιος· εἰ δὲ μηδεὶς αὑτῷ αἴτιος τοῦ κακὰ ποιεῖν, ἀλλὰ δι' ἄγνοιαν τοῦ τέλους ταῦτα πράττει, διὰ τούτων οἰόμενος αὑτῷ τὸ ἄριστον ἔσεσθαι· ἡ δὲ τοῦ τέλους ἔφεσις οὐκ αὐθαίρετος, ἀλλὰ φῦναι δεῖ, ὥςπερ ὄψιν ἔχοντα, ᾗ κρινεῖ καλῶς, καὶ τὸ κατ' ἀλήθειαν ἀγαθὸν αἱρήσεται, καὶ ἔστιν εὐφυής, ᾧ τοῦτο καλῶς πέφυκε· (τὸ γὰρ μέγιστον καὶ κάλλιστον, καὶ ὃ παρ' ἑτέρου μὴ οἷόν τε λαβεῖν, μηδὲ μαθεῖν, ἀλλ' οἷον ἔφυ, τοιοῦτον ἕξει· καὶ τὸ εὖ καὶ τὸ καλῶς τοῦτο πεφυκέναι, ἡ τελεία καὶ ἀληθινὴ ἂν εἴη εὐφυΐα)· εἰ δὴ ταῦτ' ἐστὶν ἀληθῆ,
18 τί μᾶλλον ἡ ἀρετὴ τῆς κακίας ἔσται ἑκούσιον; Ἀμφοῖν γὰρ ὁμοίως, τῷ ἀγαθῷ καὶ τῷ κακῷ, τὸ τέλος

in cujusque potestate esse, quae species nobis offeratur: sed qualis quisque sit, talem ei finem videri: immo vero si sibi quisque habitus ingenerandi quodammodo causa est, erit et phantasiae profecto sibi ipse quodam modo causa. Quod si rursus obiicietur, mali in se admittendi sibi causam esse neminem: sed ignoratione finis male agere, quisquis agit, existimantem hoc genere vitae se maximo bono potiturum: appetitionem porro finis neminem sibi suo arbitratu adoptare posse, sed ita natum esse unumquemque oportere, ut quasi lumen mentis habeat, quo et judicare recte, et id quod vere bonum est, sumere atque optare possit: illum item esse bene informatum a natura, cui hoc naturae beneficio bene constitutum est (eo quod maxima sit ac pulcerrima isthaec res, quamque ab alio neque consequi neque discere aliquis possit, sed quam talem obtineat quisque qualis ipsi a natura data est: adeoque quod ipsum illud, bene et pulcre a natura factam compositámque esse hanc partem, sit perfecta et vera naturae bonitas) haec ergo si rursus obiiciantur, respondemus: si haec vera sunt, quamobrem virtus magis quam vitium nostra sponte ac voluntate suscipi dicetur? Utrique enim

φύσει ἢ ὁπωςδήποτε φαίνεται καὶ κεῖται· τὰ δὲ
λοιπὰ πρὸς τοῦτ' ἀναφέροντες, πράττουσιν ὁπως-
δήποτε. Εἴτε δὴ τὸ τέλος μὴ φύσει ἑκάστῳ φαίνε- 19
ται οἱονδήποτε, ἀλλά τι καὶ παρ' αὐτό ἐστιν· εἴτε
τὸ μὲν τέλος φυσικὸν, τῷ δὲ τὰ λοιπὰ πράττειν
ἑκουσίως τὸν σπουδαῖον, ἡ ἀρετὴ ἑκούσιόν ἐστιν,
οὐθὲν ἧττον καὶ ἡ κακία ἑκούσιον ἂν εἴη· ὁμοίως
γὰρ καὶ τῷ κακῷ ὑπάρχει τὸ δι' αὐτὸν ἐν ταῖς πρά-
ξεσι· καὶ εἰ μὴ ἐν τῷ τέλει. Εἰ οὖν ὥςπερ λέγε- 20
ται, ἑκούσιοί εἰσιν αἱ ἀρεταί· (καὶ γὰρ τῶν ἕξεων
συναίτιοί πως αὐτοί ἐσμεν· καὶ τῷ ποιοί τινες εἶναι,
τὸ τέλος τοιόνδε τιθέμεθα)· καὶ αἱ κακίαι ἑκούσιοι
ἂν εἶεν· ὁμοίως γάρ. Κοινῇ μὲν οὖν περὶ τῶν ἀρε- 21
τῶν εἴρηται ἡμῖν· τό, τε γένος τύπῳ, ὅτι μεσότη-
τές εἰσιν, καὶ ὅτι ἕξεις, ὑφ' ὧν τε γίγονται, καὶ
ὅτι τούτων πρακτικαὶ καὶ καθ' αὑτάς· καὶ ὅτι ἐφ'
ἡμῖν, καὶ ἑκούσιοι, καὶ οὕτως ὡς ἂν ὁ ὀρθὸς λόγος

et viro bono et improbo homini natura vel quolibet alio modo finis et videtur et positus est: reliqua vero omnia ad hunc referentes agunt, quoquo modo agant. Sive igitur finis non natura ostenditur alicui, qualiscunque demum ille fuerit: sed ad eum statuendum aliquid etiam amplius unicuique suppetit, praeter naturae vim illam: suae etiam finis ipse a natura est utrobique: at caetera illa (quae videlicet ad finem assequendum suscipiuntur) vir bonus voluntate suscipit: atque ob id jam voluntaria est virtus: nihilominus profecto vitium quoque erit voluntarium sponteque contrahetur. Aeque enim in homine malo atque in bono viro inest hoc, ut per se agere possit, ut maxime in fine statuendo nihil detur voluntati. Quod si ergo, quemadmodum dicitur etiam ab iis, qui hic se nobis opponunt, virtutes sponte nostra comparantur, idque ex eo, quia habituum causas quodammodo nos ipsi praestamus, et deinde pro eo atque sic vel sic affecti sumus, etiam finem nobis proponimus alium atque alium, profecto vitia quoque ipsa sponte nostra contrahentur, eruntque volun-

22 προςτάξῃ. Οὐχ ὁμοίως δὲ αἱ πράξεις ἑκούσιοί εἰσι, καὶ αἱ ἕξεις· τῶν μὲν γὰρ πράξεων ἀπ' ἀρχῆς μέρχι τέλους κύριοί ἐσμεν, εἰδότες τὰ καθ' ἕκαστα· τῶν ἕξεων δὲ τῆς ἀρχῆς· τῶν καθ' ἕκαστα δὲ ἡ πρόςθεσις οὐ γνώριμος, ὥςπερ ἐπὶ τῶν ἀῤῥωστιῶν· ἀλλ' ὅτι ἐφ' ἡμῖν ἦν, οὕτως ἢ μὴ οὕτω χρήσασθαι, διὰ τοῦτο
23 ἑκούσιοι. Ἀναλαβόντες δὴ περὶ ἑκάστης, εἴπομεν τίνες εἰσὶ καὶ περὶ ποῖα καὶ πῶς· ἅμα δ' ἔσται δῆλον καὶ πόσαι εἰσί· καὶ πρῶτον περὶ ἀνδρίας.

Caput VI.

1 Ὅτι μὲν οὖν μεσότης ἐστὶ περὶ φόβους καὶ
2 θάῤῥη, ἤδη καὶ πρότερον εἴρηται. Φοβούμεθα δὲ δηλονότι τὰ φοβερά· ταῦτα δ' ἐστὶν ὡς ἁπλῶς

taria. Similis enim est utrorumque ratio. Ac de virtutibus quidem universe a nobis dictum est, earumque genus rudi quadam effigie informatum atque adumbratum: nimirum quod sint medietates, et quod habitus. Hinc a quibus rebus gignantur ii habitus: tum eosdem habitus ad eas res agendas valere, et hoc per se; et esse in nobis sitos, et nostra sponte suscipi, et ita, ut recta ratio praescripserit. Aliter vero actiones nostra voluntate suscipi dicuntur, aliter habitus. Actionum enim a principio ad extremum domini sumus, cum rerum singularium cognitionem habemus: habituum vero principium duntaxat in nostra est potestate. At quae a rebus singularibus fit ad habitum accessio, nota non est: ut in morbis evenit. Quia vero sic aliterve tractare res singulares nobis licebat, idcirco habitus nostra sponte suscipi dicuntur. De singulis igitur virtutibus disputationem a capite repetitam ordiamur, quae sint, et quaibus in rebus versentur, et quomodo sint virtutes. Eodem vero negotio quot sint numero virtutes, planum fiet. Ac primum de fortitudine dicamus.

Cap. VI. Fortitudinem igitur esse medietatem, quae in formidine et fiducia vertitur, jam ante diximus. Timemus autem ea scilicet, quae terribilia sunt: ea vero sunt, ut simpliciter dicamus, mala: unde etiam timorem expectationem mali esse definiunt; ac timemus quidem

εἰπεῖν, κακά· διὸ καὶ τὸν φόβον ὁρίζονται προσδοκίαν κακοῦ. Φοβούμεθα οὖν πάντα τὰ κακά· οἷον 3
ἀδοξίαν, πενίαν, νόσον, ἀφιλίαν, θάνατον· ἀλλ' οὐ περὶ πάντα δοκεῖ ὁ ἀνδρεῖος εἶναι· ἔνια γὰρ καὶ δεῖ φοβεῖσθαι, καὶ καλόν· τὸ δὲ μὴ, αἰσχρὸν, οἷον ἀδοξίαν· ὁ μὲν γὰρ φοβούμενος, ἐπιεικὴς καὶ αἰδήμων· ὁ δὲ μὴ φοβούμενος, ἀναίσχυντος· λέγεται δὲ ὑπό τινων ἀνδρεῖος κατὰ μεταφοράν· ἔχει γάρ ὅμοιόν τι τῷ ἀνδρείῳ· ἄφοβος γάρ τις καὶ ὁ ἀνδρεῖος.
Πενίαν δ' ἴσως οὐ δεῖ φοβεῖσθαι, οὐδὲ νόσον οὐδ' 4
ὅλως ὅσα μὴ ἀπὸ κακίας μηδὲ δι' αὑτόν· ἀλλ' οὐδ' ὁ περὶ ταῦτα ἄφοβος, ἀνδρεῖος. λέγομεν δὲ καὶ τοῦτον καθ' ὁμοιότητα· ἔνιοι γὰρ ἐν τοῖς πολεμικοῖς κινδύνοις δειλοὶ ὄντες, ἐλευθέριοί εἰσι, καὶ πρὸς χρημάτων ἀποβολὴν εὐθαρσῶς ἔχουσιν. Οὐδὲ 5
δὴ εἴ τις ὕβριν περὶ παῖδας καὶ γυναῖκα φοβεῖται ἢ φθόνον ἤ τι τῶν τοιούτων, δειλός ἐστιν· οὐδ'

mala omnia: ut infamiam, paupertatem, morbum, solitudinem ab amicis, mortem; non tamen videtur in his omnibus vir fortis versari. Sunt enim quae et pertimescere oportet, et quae pertimescere honestum, et contra contemnere turpe est, velut: infamiam (nam qui eam metuit, et probus est et prudens: qui vero non metuit, impudens; sed is a nonnullis fortis appellatur ex quadam translatione sermonis: quoniam quidpiam habet forti simile: ab omni enim metu liber est et solutus etiam vir fortis) paupertatem vero pertimescere fortasse non oportet, neque morbum neque ea omnia (ut semel dicam) quae neque a vitio nascuntur, neque culpa nostra contrahuntur. Neque tamen etiam is, qui in his se a metu vacuum praestiterit, fortis esse dicendus est; fortem tamen eum quoque ex similitudine dicimus. Nonnulli enim cum in belli periculis timidi sint atque ignavi, liberales sunt tamen et in pecunia amittenda fidenti ac praesenti sunt animo. Jam qui contumeliam in liberos et uxorem extimescit vel aliquid ejus generis, timidus minime est: neque fortis item is, qui

6 εἰ θαῤῥεῖ, μέλλων μαστιγοῦσθαι, ἀνδρεῖος. Περὶ
ποῖα οὖν τῶν φοβερῶν ὁ ἀνδρεῖος; ἢ περὶ τὰ μέγιστα; οὐθεὶς γὰρ ὑπομενετικώτερος τῶν δεινῶν· φοβερώτατον δ' ὁ θάνατος· πέρας γάρ· καὶ οὐδὲν ἔτι τῷ τεθνεῶτι δοκεῖ οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακὸν
7 εἶναι. Δόξειε δ' ἂν οὐδὲ περὶ θάνατον τὸν ἐν παντὶ ὁ ἀνδρεῖος εἶναι· οἷον, εἰ ἐν θαλάττῃ ἢ ἐν νόσοις.
8 Ἐν τίσιν οὖν; ἢ ἐν τοῖς καλλίστοις; τοιοῦτοι δὲ οἱ ἐν πολέμῳ· ἐν μεγίστῳ γὰρ καὶ καλλίστῳ κινδύνῳ·
9 Ὁμόλογοι δὲ τούτοις εἰσὶ καὶ αἱ τιμαὶ αἱ ἐν ταῖς
10 πόλεσι καὶ παρὰ τοῖς μονάρχοις. Κυρίως δὴ λέγοιτ' ἂν ἀνδρεῖος ὁ περὶ τὸν καλὸν θάνατον ἀδεὴς καὶ ὅσα θάνατον ἐπιφέρει ὑπάγυα ὄντα· τοιαῦτα
11 δὲ μάλιστα τὰ κατὰ πόλεμον. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν θαλάττῃ καὶ ἐν νόσοις ἀδεὴς ὁ ἀνδρεῖος· οὐχ οὕτω

animo confidit tum, cum se flagellis verberatum iri videat. Quibus ergo in rebus formidolosis vir fortis cernitur? Nonne in maximis? Nec enim quisquam res horribiles et asperas patientius tolerat. Omnium autem rerum nihil horribilius est morte; nam et omnium rerum est extremum: nihilque reliquum esse mortuo videtur neque bonum neque malum. Sed nec in omni mortis genere vir fortis cernitur: ut si quis vel in mari naufragio pereat vel morbis conficiatur. In quonam igitur alio, quam in eo, quod pulcerrimum est? quales sunt mortes, quas in bello praeliatores oppetunt. In maximo enim et pulcerrimo periculo eae suscipiuntur. Testantur et comprobant haec, quae dicimus, etiam honores ii, qui et in liberis civitatibus et apud reges iis, qui in bello ceciderunt, decernuntur. Quocirca fortis proprie dicetur is, qui nec morte honesta nec iis impendentibus atque instantibus, quae mortem afferunt, perterretur: cujusmodi sunt ea maxime, quae in bellis accidunt. Vacat tamen metu etiam in mari inque morbis vir fortis: licet non sic, ut nautae. Fortes enim tali tempore cum de salute sua desperant, tum genus hoc ipsum mortis aegre ferunt, nautas vero usus et ex-

δὲ ὡς οἱ θαλάττιοι· οἱ μὲν γὰρ ἀπεγνώκασι τὴν σω-
τηρίαν, καὶ τὸν θάνατον τὸν τοιοῦτον δυσχεραί-
νουσιν· οἱ δὲ εὐέλπιδές εἰσι παρὰ τὴν ἐμπειρίαν.
Ἅμα δὲ καὶ ἀνδρίζονται, ἐν οἷς ἐστιν ἡ ἀλκὴ, ἢ κα- 12
λὸν τὸ ἀποθανεῖν· ἐν ταῖς τοιαύταις δὲ φθοραῖς
οὐθέτερον ὑπάρχει.

Caput VII.

Τὸ δὲ φοβερὸν οὐ πᾶσι μὲν τὸ αὐτό· λέγο- 1
μεν δέ τι καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον· τοῦτο μὲν οὖν παντὶ
φοβερὸν τῷ νοῦν ἔχοντι· τὰ δὲ κατ' ἄνθρωπον
διαφέρει μεγέθει καὶ τῷ μᾶλλον καὶ τῷ ἧττον·
ὁμοίως δὲ καὶ τὰ θαῤῥαλέα. Ὁ δὲ ἀνδρεῖος, ἀνέκ- 2
πληκτος, ὡς ἄνθρωπος· φοβήσεται μὲν οὖν καὶ τὰ
τοιαῦτα· ὡς δεῖ δὲ καὶ ὡς ὁ λόγος ὑπομενεῖ τοῦ
καλοῦ ἕνεκα· τοῦτο γὰρ τέλος τῆς ἀρετῆς. Ἔστι 3

perientia confirmavit beneque sperare docuit. Simul etiam illi comparant se ad fortitudinem in iis rebus, in quibus spectari potest robur et tanquam explicari, itemque in quibus pulcrum est mori; quorum neutrum in illis alteris generibus interitus reperitur.

Cap. VII. Jam id, quod horribile dicitur, non omnibus unum et idem est: vocaturque hoc nomine etiam aliquid, quod supra hominem est, quod omnibus, qui sanae mentis sunt, terrorem iniicit. Quae autem homini tolerabilia sunt, ea magnitudine differunt, eoque, quod alia aliis terribiliora sunt aut leviora. Eodemque sese habent modo ea quoque, in quibus confidentia versatur. Vir autem fortis imperterritus atque impavidus est: sed ut homo. Proinde haec talia quoque pertimescet: sed ita oportet et, ut ratio postulat, subibit ac perferet, honesti causa. Hic enim virtutis finis est. Fieri autem potest, ut haec quis et magis et minus quam debet extimescat: et praeterea, ut quae non sunt formidolosa, perinde ac si talia sint, metuat. Peccata autem committuntur alia, quod id agitur, quod non oportet: alia, quod non ut oportet: alia, quod non, quo

δὲ μᾶλλον καὶ ἧττον ταῦτα φοβεῖσθαι· καὶ ἔτι τὰ
4 μὴ φοβερὰ, ὡς τοιαῦτα φοβεῖσθαι. Γίνεται δὲ τῶν
ἁμαρτιῶν ἡ μὲν, ὅτι οὐ δεῖ· ἡ δὲ, ὅτι οὐχ ὡς δεῖ.
ἡ δὲ, ὅτι οὐχ ὅτε ἤ τι τῶν τοιούτων· ὁμοίως δὲ
5 καὶ περὶ τὰ θαῤῥαλέα. Ὁ μὲν οὖν ἃ δεῖ, καὶ οὗ
ἕνεκα ὑπομένων καὶ φοβούμενος, καὶ ὡς δεῖ, καὶ
ὅτε· ὁμοίως δὲ καὶ θαῤῥῶν, ἀνδρεῖος· κατ' ἀξίαν
γὰρ καὶ ὡς ἂν ὁ λόγος, πάσχει καὶ πράττει ὁ ἀν-
6 δρεῖος. Τέλος δὲ πάσης ἐνεργείας ἐστὶ τὸ κατὰ τὴν
ἕξιν· καὶ τῷ ἀνδρείῳ δὲ ἡ ἀνδρία καλόν· τοιοῦτον
δὲ καὶ τὸ τέλος· ὁρίζεται γὰρ ἕκαστον τῷ τέλει·
καλοῦ δὴ ἕνεκα ὁ ἀνδρεῖος ὑπομένει καὶ πράττει τὰ
7 κατὰ τὴν ἀνδρίαν. Τῶν δὲ ὑπερβαλλόντων ὁ μὲν
τῇ ἀφοβίᾳ, ἀνώνυμος· εἴρηται δ' ἡμῖν ἐν τοῖς πρό-
τερον, ὅτι πολλά ἐστιν ἀνώνυμα· εἴη δ' ἄν τις μαι-
νόμενος ἢ ἀνάλγητος, εἰ μηθὲν φοβοῖτο μήτε σεισ-

tempore oportet aliquid hujusmodi. Idem de iis, in quibus confidentia versatur, sentiendum. Qui igitur ea, quae oportet, et cujus rei causa oportet, et ut oportet, perfert ac metuit, fortis est: itemque et qui confidit. Nam pro rei dignitate, et quo tempore par est, et ut ratio postulat, patitur et agit vir fortis. Omnis autem actionis finis ac perfectio est secundum habitus rationem. Ad haec viro forti fortitudo honestum quiddam est. Talis igitur est et finis. Suo enim quidque fine definitur ac terminatur. Honesti igitur causa fortis vir et suffert et agit omnia, quae fortitudini consentanea sunt. Ex iis autem, qui modum superant, is, qui metus vacuitate nimius est, caret nomine; esse autem multa, quibus nomina imposita non sint, supra diximus: sed appellari poterit vel insanus quidam, vel doloris omnis expers, si nihil metuat neque terrae motum neque procellas, quales ajunt esse Gallos. Qui autem in eo modum superat, quod in rebus formidolosis praefidat, audax est. Atque audax etiam arrogans esse sibique fortitudinis laudem sumere videtur. Itaque quo ille animo est in rebus formidolosis, eodem vult hic esse videri;

μὸν μήτε τὰ κύματα, καθάπερ φασὶ τοὺς Κελτούς·
ὁ δὲ τῷ θαῤῥεῖν ὑπερβάλλων περὶ τὰ φοβερὰ, θρα-
σύς. Δοκεῖ δὲ καὶ ἀλαζὼν εἶναι ὁ θρασὺς καὶ προσ- 8
ποιητικὸς ἀνδρίας· ὡς οὖν ἐκεῖνος περὶ τὰ φοβερὰ
ἔχει, οὕτως οὗτος βούλεται φαίνεσθαι· ἐν οἷς οὖν
δύναται, μιμεῖται. Διὸ καί εἰσιν οἱ πολλοὶ αὐτῶν 9
θρασύδειλοι· ἐν τούτοις γὰρ θρασυνόμενοι, τὰ φο-
βερὰ οὐχ ὑπομένουσιν. Ὁ δὲ τῷ φοβεῖσθαι ὑπερ- 10
βάλλων, δειλός· καὶ γὰρ ἃ μὴ δεῖ, καὶ ὡς οὐ δεῖ,
καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα ἀκολουθεῖ αὐτῷ· ἐλλείπει
δὲ καὶ τῷ θαῤῥεῖν· ἀλλ' ἐν ταῖς λύπαις ὑπερβάλλων,
μᾶλλον καταφανής ἐστι. Δύσελπις δή τις ὁ δει- 11
λός· πάντα γὰρ φοβεῖται· ὁ δὲ ἀνδρεῖος, ἐναντίος·
τὸ γὰρ θαῤῥεῖν εὐέλπιδος. Περὶ ταὐτὰ μὲν οὖν 12
ἐστιν ὅ,τε δειλὸς καὶ ὁ θρασὺς καὶ ὁ ἀνδρεῖος· δια-
φόρως δ' ἔχουσι πρὸς αὐτά, οἱ μὲν γὰρ ὑπερβάλ-

quibuscunque igitur rebus potest, illum imitatur. Ita fit etiam, ut plerique illorum timiditatem habeant cum audacia conjunctam. Nam cum in his se jactent audaciamque ostentent, res formidolosas tamen non perferunt. At qui metuendo modum superat, is ignavus timidusque nominatur. Nam et quae metuenda non sunt, et quemadmodum non sunt, metuit: omniaque ejusdem generis eum comitantur. Confidentia quoque idem deficitur. Sed in doloribus ac molestiis quia nimius est, magis sese indicat ac prodit. Ab omni igitur fere spe derelictus est ignavus; omnia enim pertimescit; contra vero fortis; confidere enim hominis est bona spe freti beneque sperantis. In iisdem igitur rebus timidus, audax et fortis versantur: sed non eodem modo in eas affecti sunt. Illi enim modum transeunt ac deserunt: hic mediocritatem servat, seseque in his ita, ut debet, gerit. Atque audaces sane praepproperi sunt ac praecipites, periculumque ante, quam periculum ostensum est, adire volunt: in ipso autem periculo sunt tardiores, et a sententia desistunt. At viri fortes in factis ipsis acres sunt et celeres: ante facta vero sedati et

λουσι καὶ ἐλλείπουσιν· ὁ δὲ μέσως ἔχει, καὶ ὡς δεῖ· καὶ οἱ μὲν θρασεῖς, προπετεῖς καὶ βουλόμενοι πρὸ τῶν κινδύνων, ἐν αὐτοῖς ἀφίστανται· οἱ δ' ἀνδρεῖοι ἐν τοῖς ἔργοις ὀξεῖς· πρότερον δ' ἡσύχιοι.
13 Καθάπερ οὖν εἴρηται, ἡ ἀνδρία μεσότης ἐστὶ περὶ θαῤῥαλέα καὶ φοβερὰ, ἐν οἷς εἴρηται, καὶ ὅτι καλὸν αἱρεῖται καὶ ὑπομένει· ἢ ὅτι αἰσχρὸν τὸ μή· τὸ δ' ἀποθνήσκειν, φεύγοντα πενίαν ἢ ἔρωτα ἤ τι λυπηρὸν, οὐκ ἀνδρείου, ἀλλὰ μᾶλλον δειλοῦ· μαλακία γὰρ τὸ φεύγειν τὰ ἐπίπονα· καὶ οὐχ ὅτι καλὸν, ὑπομένει, ἀλλὰ φεύγων κακόν· ἔστι μὲν οὖν ἡ ἀνδρία τοιοῦτόν τι.

Caput VIII.

1 Λέγονται δὲ καὶ ἕτεραι κατὰ πέντε τρόπους· πρῶτον μὲν ἡ πολιτική· μάλιστα γὰρ ἔοικε· δοκοῦσι γὰρ ὑπομένειν τοὺς κινδύνους οἱ πολῖται διὰ τὰ ἐκ τῶν νόμων ἐπιτίμια καὶ τὰ ὀνείδη καὶ

quieti. Quemadmodum igitur diximus, fortitudo medietas est, quae versatur cum in iis, in quibus fiducia spectatur, tum in iis, quae terrorem afferunt, non omnibus, sed iis, quae supra diximus; eaque sumit ac perfert vel quia perferre honestum, vel quia non perferre turpe est. Mori autem fugientem, vel paupertatem vel amorem vel aegritudinem aliquam non est viri fortis, vel ignavi potius. Mollis enim animi est, res aerumnosas et laboriosas fugere. At ille non ob id mortem subit ac perfert, quod honestum sit, ita facere, sed quod malum fugere studeat.

Cap. VIII. Ac fortitudo quidem talis quaedam res est. Esse vero perhibetur fortitudo etiam aliter: et quidem quinque modis; quorum primus est ejus, quae civilis appellatur. Ad illam enim, quae vere et proprie fortitudo est, haec proxime videtur accedere. Videntur enim cives pericula subire cum legitimis poenis atque ignominiis compulsi, tum honoribus ac praemiis

διὰ τὰς τιμάς· καὶ διὰ τοῦτο ἀνδρειότατοι δοκοῦσιν εἶναι, παρ' οἷς οἱ δειλοὶ ἄτιμοι, οἱ δὲ ἀνδρεῖοι ἔντιμοι. Τοιούτους δὲ καὶ Ὅμηρος ποιεῖ, οἷον τὸν 2
Διομήδη καὶ τὸν Ἕκτορα·

Πουλυδάμας μοι πρῶτος ἐλεγχείην ἀναθήσει.

καὶ Διομήδης·

Ἕκτωρ γάρ ποτε φήσει ἐνὶ Τρώεσσ' ἀγορεύων,
Τυδείδης ὑπ' ἐμεῖο.

Ὡμοίωται δ' αὕτη μάλιστα τῇ πρότερον εἰρημένῃ, 3
ὅτι δι' ἀρετὴν γίνεται· δι' αἰδῶ γὰρ καὶ διὰ καλοῦ ὄρεξιν· τιμῆς γάρ· καὶ φυγὴν ὀνείδους, αἰσχροῦ ὄντος. Τάξαι δ' ἄν τις καὶ τοὺς ὑπὸ τῶν ἀρχόν- 4
των ἀναγκαζομένους εἰς ταὐτό· χείρους δ', ὅσῳ οὐ δι' αἰδῶ, ἀλλὰ διὰ φόβον αὐτὸ δρῶσι, καὶ φεύγοντες οὐ τὸ αἰσχρὸν, ἀλλὰ τὸ λυπηρόν· ἀναγκάζουσι γὰρ οἱ κύριοι, ὥςπερ ὁ Ἕκτωρ·

Ὃν δέ κ' ἐγὼν ἀπάνευθε μάχης πτώσσοντα νοήσω,
Οὔ οἱ ἄρκιον ἐσσεῖται φυγέειν κύνας.

invitati. Atque ob eam causam apud eos maxime viri fortissimi reperiuntur, apud quos et infamia notantur ignavi, et honore afficiuntur viri fortes. Ac tales sane introducit etiam Homerus, verbi gratia Diomedem et Hectorem:

Primus Pulidamas me turpi labe notabit.

Et Diomedes (inquit)

Namque Hector Trojana inter sic agmina dicet:
A me Tydides. —

Atque haec maxime similis illi fortitudini est, quae primo loco a nobis posita est. Nam et de virtute existit, cum a pudore proficiscatur, et de honesti appetitione: puta, honoris: et vero ex fuga rei turpis, qualis certe est ignominia. Eundem autem in numerum referre licet illos, qui ab iis, quorum sub imperio sunt, fortes esse coguntur; sed hi eo sunt illis deteriores, quod non pudore adducti, sed metu coacti id faciunt: nec eo, quod turpitudinem, sed quod dolorem fugiant. Cogunt enim iis, quorum sunt in potestate: quo modo Hector:

Quem vero sese e pugna subducere cernam,
Ut fiat canibus mox faxo voracibus esca.

5 Καὶ οἱ προστάττοντες, κἂν ἀναχωρῶσι, τύπτοντες, τὸ αὐτὸ δρῶσι, καὶ οἱ πρὸ τῶν τάφρων καὶ τῶν τοιούτων παρατάττοντες· πάντες γὰρ ἀναγκάζουσι· δεῖ δὲ οὐ δι' ἀνάγκην ἀνδρεῖον εἶναι, ἀλλ' ὅτι καλόν.
6 Δοκεῖ δὲ καὶ ἡ ἐμπειρία ἡ περὶ ἕκαστα ἀνδρία τις εἶναι· ὅθεν καὶ ὁ Σωκράτης ᾠήθη ἐπιστήμην εἶναι τὴν ἀνδρίαν· τοιοῦτοι δὲ ἄλλοι μὲν ἐν ἄλλοις· ἐν τοῖς πολεμικοῖς δ' οἱ στρατιῶται· δοκεῖ γὰρ εἶναι πολλὰ κενὰ τοῦ πολέμου, ἃ μάλιστα συνεωράκασιν οὗτοι. φαίνονται δὴ ἀνδρεῖοι, ὅτι οὐκ
7 ἴσασιν οἱ ἄλλοι οἷά ἐστιν. Εἶτα ποιῆσαι καὶ μὴ παθεῖν μάλιστα δύνανται ἐκ τῆς ἐμπειρίας, καὶ φυλάξασθαι καὶ πατάξαι, δυνάμενοι χρῆσθαι τοῖς ὅπλοις· καὶ τοιαῦτα ἔχοντες, ὁποῖα ἂν εἴη καὶ πρὸς τὸ ποιῆσαι καὶ πρὸς τὸ μὴ παθεῖν κρά-
8 τιστα. Ὥσπερ οὖν ἀνόπλοις ὡπλισμένοι μάχονται, καὶ ἀθληταὶ ἰδιώταις· καὶ γὰρ ἐν τοῖς τοιού-

Cogunt etiam ii, qui in primo ordine aliquos locant, ac si retrocedant, eos verberant. Idem faciunt et qui ante fossas et alias hujusmodi munitiones aliquos collocant. Namque omnes hi cogunt. Atqui fortem virum par est honesto excitatum talem esse, non vi aut necessitate coactum. Atque etiam usus in quaque re sibi fortitudinis nomen vindicat; ex quo et Socrates fortitudinem scientiam esse putabat. Atque usu periti et exercitati alii quidem sunt aliis in rebus: sed in bellicis milites. Nam multi videntur esse belli terrores inanes, quos hi experiendo maxime perspectos habent et cognitos; atque ob id habentur illi pro fortibus, propterea quod alii, quales sint terrores illi, non intelligunt. Deinde ut adversarios damnis afficere queant, nulloque ipsi detrimento affici, usu et consuetudine consecuti sunt: tum ictus vitare et hostem ferire sciunt; quippe qui et armis expeditissime utuntur, atque his ipsis etiam instructi sunt talibus, quae ad damnum hosti inferendum, et a se propulsandum incommodum maxime valent. Quamobrem sic, ut cum inermibus armati, et ut

τοις ἀγῶσιν οὐχ οἱ ἀνδρειότατοι μαχιμώτατοί εἰσιν,
ἀλλ' οἱ μάλιστα ἰσχύοντες καὶ τὰ σώματα ἄριστα
ἔχοντες. Οἱ στρατιῶται δὲ δειλοὶ γίνονται, ὅταν 9
ὑπερτείνῃ ὁ κίνδυνος, καὶ λείπωνται τοῖς πλήθεσι
καὶ ταῖς παρασκευαῖς· πρῶτοι γὰρ φεύγουσι· τὰ δὲ
πολιτικὰ μένοντα ἀποθνήσκει· ὅπερ κἀπὶ τῷ Ἑρ-
μαίῳ συνέβη· τοῖς μὲν γὰρ αἰσχρὸν τὸ φεύγειν·
καὶ ὁ θάνατος τῆς τοιαύτης σωτηρίας αἱρετώτερος·
οἱ δὲ καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐκινδύνευον, ὡς κρείττους ὄντες·
γνόντες δὲ φεύγουσι, τὸν θάνατον μᾶλλον τοῦ
αἰσχροῦ φοβούμενοι· ὁ δ' ἀνδρεῖος, οὐ τοιοῦτος.
Καὶ τὸν θυμὸν δὲ ἐπὶ τὴν ἀνδρίαν ἐπιφέρουσιν· ἀν 10
δρεῖοι γὰρ εἶναι δοκοῦσι καὶ οἱ διὰ θυμὸν, ὥςπερ
τὰ θηρία ἐπὶ τοὺς τρώσαντας φερόμενοι, ὅτι καὶ
οἱ ἀνδρεῖοι θυμοειδεῖς· ἰτητικώτατον γὰρ ὁ θυμὸς
πρὸς τοὺς κινδύνους· ὅθεν καὶ Ὅμηρος·

athletae cum luctandi imperitis, decertant. Nam etiam in talibus certaminibus non fortissimus quisque pugnacissimus est: sed qui plurimum viribus valet corporeque est praestantissimo. Caeterum milites tum ignavi ac timidi sunt, cum et periculum majus est, quam ut possint obsistere, et copiis atque apparatu sunt inferiores; primi enim terga vertunt: civiles vero copiae pugnantes occidunt; id quod in Hermeo contigit. Nam et fuga civibus turpis, et mors ita parta salute optabilior est: illi vero initio pugnae se periculis offerunt ea fiducia, quod sint superiores: explorata itaque rei et cognito periculo salutem fuga petunt, mortem pejus turpitudine metuentes. At vero fortis vir non solet esse hujusmodi. Porro iram quoque fortitudini adscribunt. Jam in fortibus esse videntur etiam ii, qui ira concitati feruntur: quo modo belluae in eos irruunt, qui eas vulnerarunt: quoniam qui fortes sunt, iidem etiam iracundi. Maximum enim ad pericula adeunda calcar ira admovet; ex quo et Homerus:

— σθένος ἔμβαλε θυμῷ.
καὶ, — μένος καὶ θυμὸν ἔγειρε.
καὶ, — Δριμὺ δ' ἀνὰ ῥῖνας μένος.
καὶ, — ἔζεσεν αἷμα.

πάντα γὰρ τὰ τοιαῦτα ἔοικε σημαίνειν τὴν τοῦ θυ-
11 μοῦ ἔγερσιν καὶ ὁρμήν. Οἱ μὲν οὖν ἀνδρεῖοι διὰ τὸ καλὸν πράττουσιν· ὁ δὲ θυμὸς συνεργεῖ αὐτοῖς· τὰ θηρία δὲ διὰ λύπην· διὰ γὰρ τὸ πληγῆναι ἢ φοβεῖσθαι· ἐπεὶ ἄν γε ἐν ὕλῃ ἢ ἐν ἕλει ᾖ, οὐ προσέρχονται· οὐ δὴ οὖν ἐστιν ἀνδρία, ὑπ' ἀλγηδόνος καὶ θυμοῦ ἐξελαυνόμενα πρὸς τὸν κίνδυνον ὁρμᾷν, οὐθὲν τῶν δεινῶν προορῶντα· ἐπεὶ οὕτω γε κἂν οἱ ὄνοι ἀνδρεῖοι ἂν εἶεν πεινῶντες· τυπτόμενοι γὰρ οὐκ ἀφίστανται τῆς νομῆς· καὶ οἱ μοιχοὶ δὲ καὶ διὰ
12 τὴν ἐπιθυμίαν τολμηρὰ πολλὰ δρῶσιν. Οὐ δὴ οὖν ἐστιν ἀνδρεῖα τὰ δι' ἀλγηδόνος ἢ θυμοῦ ἐξελαυνόμενα πρὸς τὸν κίνδυνον· φυσικωτάτη δὲ ἔοικεν ἡ

— *Vires addidit ira:* Et illud,
— *Bilem concivit et iram.* Et hoc:
Acris per nares subiit furor. Et istud:
— *toto fervebat corpore sanguis.*

Haec enim omnia celeritatem atque impetum concitati animi significare videntur. Fortes quidem igitur viri honesti causa res tales gerunt, eosque ira adjuvat: bestiae vero ob dolorem, quo sunt affectae. Nam vel quod ictae fuerunt, vel quod hoc metuunt, ob id talia agunt. Nam si sint in sylva aut palude, neminem aggrediuntur. Non igitur fortes sunt, eo quod dolore et ira incitatae periculum adeant, nihil eorum, quae gravia et periculosa sunt, providentes. Nam isto quidem modo etiam asinos fortes dicere liceat, cum esuriunt: quoniam ne verberibus quidem a pastu dimoventur. Sed et adulteri, etiam cupiditate inflammati, multa faciunt audacissime. Non igitur fortia sunt ea, quae dolore vel ira elata, sese discrimini offerunt. Videtur porro ea fortitudo maxime naturalis esse, quam ira excitavit, eaque adjuncto consilio et fine, atque illo, quod

διὰ τὸν θυμὸν εἶναι, καὶ προςλαβοῦσα προαίρεσιν
καὶ τὸ οὗ ἕνεκα, ἀνδρία εἶναι· καὶ οἱ ἄνθρωποι δὴ
ὀργιζόμενοι μὲν, ἀλγοῦσι· τιμωρούμενοι δ', ἥδον-
ται· οἱ δὲ διὰ ταῦτα μάχιμοι, οὐκ ἀνδρεῖοι δέ·
οὐ γὰρ διὰ τὸ καλὸν, οὐδ' ὡς ὁ λόγος, ἀλλὰ διὰ
τὸ πάθος· παραπλήσιον δ' ἔχουσί τι. Οὐδὲ δὴ οἱ 13
εὐέλπιδες ὄντες, ἀνδρεῖοι· διὰ γὰρ τὸ πολλάκις καὶ
πολλοὺς νενικηκέναι, θαῤῥοῦσιν ἐν τοῖς κινδύνοις·
παρόμοιοι δὲ, ὅτι ἄμφω θαῤῥαλέοι· ἀλλ' οἱ μὲν
ἀνδρεῖοι διὰ τὰ προειρημένα θαῤῥαλέοι· οἱ δὲ
διὰ τὸ οἴεσθαι κρείττους εἶναι καὶ μηδὲν ἀντιπα-
θεῖν. Τοιοῦτον δὲ ποιοῦσι καὶ οἱ μεθυσκόμενοι· 14
εὐέλπιδες γὰρ γίνονται· ὅταν δὲ αὐτοῖς μὴ συμβῇ
τοιαῦτα, φεύγουσιν· ἀνδρείου δ' ἦν, τὰ φοβερὰ
ἀνθρώπῳ ὄντα καὶ φαινόμενα ὑπομένειν, ὅτι κα-
λὸν· καὶ αἰσχρὸν τὸ μή. Διὸ καὶ ἀνδρειοτέρου 15
δοκεῖ εἶναι, τὸ ἐν τοῖς αἰφνιδίοις φόβοις ἄφοβον

est, cujus gratia res est, vere fortitudo poterit appellari. Itaque et homines, cum irascuntur, dolore: cum injuriam acceptam ulciscuntur, voluptate afficiuntur. Verumtamen qui his causis impulsi aliquid tale agunt, pugnaces illi quidem, nec tamen fortes appellandi sunt. Non enim propter honestum, neque ita, ut ratio monet, id faciunt: sed perturbatione concitati. Caeterum simile quiddam habent fortibus. Sed nec illi, qui bona spe animis efferuntur, sunt in fortibus habendi. Nam hi propterea quod et saepius et multos vicerunt, in periculis fidunt; eo tamen sunt alteris similes, quod utrique fiducia praediti sunt. Verumtamen fortes propter eas causas, quas diximus, fidunt: hi, quia animum induxerunt, se viribus esse omnium praestantissimos, nihilque incommodi vicissim accepturos. Idem fit ab ebriis quoque. Nam et hi bona spe eriguntur; cum vero alia, quam speraverunt, ipsis evenerint, diffugiunt. Erat autem viri fortis, quae formidolosa homini sunt et videntur, ob illam causam perferre, quia et perferre honestum sit, et non perferre turpe. Itaque fortitudi-

καὶ ἀτάραχον εἶναι ἢ ἐν τοῖς προδήλοις· ἀπὸ ἕξεως γὰρ μᾶλλον ἢ καὶ ὅτι ἧττον ἐκ παρασκευῆς· τὰ προφανῆ μὲν γὰρ κἂν ἐκ λογισμοῦ καὶ λόγου τις
16 προέλοιτο· τὰ δ' ἐξαίφνης κατὰ τὴν ἕξιν. Ἀνδρεῖοι δὲ φαίνονται καὶ οἱ ἀγνοοῦντες, καί εἰσιν οὐ πόῤῥω τῶν εὐελπίδων, χείρους δ', ὅσῳ ἀξίωμα οὐδὲν ἔχουσιν· ἐκεῖνοι δέ· διὸ καὶ μένουσί τινα χρόνον· οἱ δ' ἠπατημένοι, ἐὰν γνῶσιν ὅτι ἕτερον, ἢ ὑποπτεύσωσι, φεύγουσιν· ὅπερ οἱ Ἀργεῖοι ἔπαθον
17 περιπεσόντες τοῖς Λάκωσιν, ὡς Σικυωνίοις. Οἵ τε δὴ ἀνδρεῖοι εἴρηνται ποῖοί τινες, καὶ οἱ δοκοῦντες ἀνδρεῖοι.

CAPUT IX.

1 Περὶ θάῤῥη δὲ καὶ φόβους ἡ ἀνδρία οὖσα, οὐχ ὁμοίως περὶ ἄμφω ἐστὶν, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τὰ φο-

nis laudem id magis habet, quod est, in repentinis terroribus sese imperterritum minimeque perturbatum praebere, quam in provisis: vel quia haec animi constantia magis ab habitu proficiscitur: vel etiam, quia minus praeparationis habet. Nam quae multo ante perspecta sunt, in iis quilibet animi agitatione ac ratione consilium ceperit: at in repentinis ea praestare, id est habitus. Fortes porro videntur ii quoque, qui periculum ignorant: neque hi longe absunt ab iis, quibus bona spes animum addit. Eo tamen sunt illis deteriores, quod nihil rei aut rationis habent ad ita sentiendum: alteri habent. Itaque hi quidem aliquantum temporis permanent in incepto: illi autem decepti et in errorem inducti, statim ut aliud esse, quam putaverint, cognoverunt, fugiunt: quod et Argivis accidit, qui in Lacedaemonios inciderunt, pro Sicyoniis eos habentes. Ac vero fortes quidem, et ii item, qui similitudinem fortium gerunt, quales sint, diximus.

Cap. IX. Sed cum in fiducia metuque versetur fortitudo, non tamen peraeque in utroque, sed in rebus formidolosis magis cernitur. Nam qui in his

βερά· ὁ γὰρ ἐν τούτοις ἀτάραχος καὶ περὶ ταῦθ' ὡς δεῖ ἔχων, ἀνδρεῖος μᾶλλον ἢ ὁ περὶ τὰ θαῤῥαλέα. Τῷ δὴ τὰ λυπηρὰ ὑπομένειν, ὡς εἴρηται, ἀν- 2
δρεῖοι λέγονται· διὸ καὶ ἐπίλυπον ἡ ἀνδρία, καὶ δικαίως ἐπαινεῖται· χαλεπώτερον γὰρ τὰ λυπηρὰ ὑπομένειν, ἢ τῶν ἡδέων ἀπέχεσθαι. Οὐ μὴν ἀλλὰ 3
δόξειεν ἂν εἶναι τὸ κατὰ τὴν ἀνδρίαν τέλος ἡδύ, ὑπὸ τῶν κύκλῳ δὲ ἀφανίζεσθαι· οἷον καὶ ἐν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσι γίνεται· τοῖς γὰρ πύκταις τὸ μὲν τέλος ἡδὺ, οὗ ἕνεκα ὁ στέφανος καὶ αἱ τιμαί· τὸ δὲ τύπτεσθαι ἀλγεινὸν, εἴπερ σάρκινοι, καὶ λυπηρὸν καὶ πᾶς ὁ πόνος· διὰ δὲ τὸ πολλὰ ταῦτ' εἶναι, μικρὸν ὂν τὸ οὗ ἕνεκα, οὐδὲν ἡδὺ φαίνεται ἔχειν. Εἰ 4
δὴ τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ περὶ τὴν ἀνδρίαν, ὁ μὲν θάνατος καὶ τὰ τραύματα λυπηρὰ τῷ ἀνδρείῳ καὶ ἄκοντι ἔσται· ὑπομένει δὲ αὐτὰ, ὅτι καλὸν, ἢ ὅτι

omni animi motu ac perturbatione vacat, ad eademque ita affectus est animo, ut debet, is magis est fortis eo, qui in fiducialibus quae appellantur, constantiam retinet. Itaque ex eo fortes viri appellantur, ut supra a nobis dictum est, quae res molestas atque asperas fortiter ferant eamque ob causam etiam doloris ac molestiae expers non est fortitudo, et jure laudatur. Difficilius enim est, res molestas toleranter pati, quam sese a jucundis abstinere. Sed tamen videri possit, finem quidem fortitudinis esse jucundum, sed ab iis rebus quae circumstant, obscurari ac pene deleri; cujusmodi quippiam in ludis gymnicis accidit. Pugilibus enim finis ipse, cujus causa decertant, jucundus est, corona nimirum et honores; at plagae ac verbera et omnis denique labor, quod e carne constent, dolore molestiaque eos afficiunt. Quia porro perquam multa sunt illa, quae dixi, laboriosa et molesta, finis ipse, qui tenuis et exiguus est, nihil jucunditatis in se inclusum habere videtur. Quod si talis quoque est fortitudinis ratio atque natura, mors et vulnera forti viro sunt illa quidem molesta futura, et nolenti atque invito accident; sed om-

αἰσχρὸν τὸ μή· καὶ ὅσῳ ἂν μᾶλλον τὴν ἀρετὴν ἔχῃ
πᾶσαν, καὶ εὐδαιμονέστερος ᾖ, μᾶλλον ἐπὶ τῷ θα-
νάτῳ λυπήσεται· τῷ τοιούτῳ γὰρ μάλιστα ζῆν
ἄξιον, καὶ οὗτος μεγίστων ἀγαθῶν ἀποστερεῖται
εἰδώς· λυπηρὸν δὲ τοῦτο· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἀνδρεῖος·
ἴσως δὲ καὶ μαλλον, ὅτι τὸ ἐν τῷ πολέμῳ καλὸν
5 ἀντ' ἐκείνων αἱρεῖται. Οὐδὲ δὴ ἐν ἁπάσαις ταῖς
ἀρεταῖς τὸ ἡδέως ἐνεργεῖν ὑπάρχει, πλὴν ἐφ' ὅσον
6 τοῦ τέλους ἐφάπτεται. Στρατιώτας δὲ οὐδὲν ἴσως
κωλύει μὴ τοὺς τοιούτους κρατίστους εἶναι· ἀλλὰ
τοὺς ἧττον μὲν ἀνδρείους, ἄλλο δ' ἀγαθὸν μηδὲν
ἔχοντας· ἕτοιμοι γὰρ οὗτοι πρὸς τοὺς κινδύνους,
καὶ τὸν βίον πρὸς μικρὰ κέρδη καταλλάττονται.
7 Περὶ μὲν οὖν ἀνδρίας ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω· τί δ'
ἐστὶν, οὐ χαλεπὸν τύπῳ γε περιλαβεῖν ἐκ τῶν εἰρη-
μένων.

nia tamen illa subibit ac perferet, quia et perferre honestum, et non perferre turpe est. Ad haec quo magis virtutem omnem complexus fuerit ille ipse, et quo beatior erit, eo molestius mortem feret. Nam vir talis et vita est dignissimus, et ipse quoque maximis bonis spoliatur, idque sciens: quod profecto molestum est et grave. At nihilo minus tamen sese virum fortem praebet: atque eo fortassè etiam magis, quod illis omnibus id, quod in bello spectatur honestum, anteponit. Non itaque in omnibus istud virtutibus inest, ut earum actiones habeant jucunditatem, nisi ratione finis. Nihil autem prohibet fortasse, minus praestantes esse milites tales, id est, eos, qui vere fortes sint, iis, qui et minus fortes sint et nihil aliud boni habeant. Tales enim ad pericula subeunda parati sunt, et vitam exigui quaestus gratia paciscuntur et commutant. Ac de fortitudine quidem hactenus; quae quid sit, non est difficile ex iis, quae dicta sunt, rudi quadam forma descriptionis cognoscere.

Caput X.

Μετὰ δὲ ταύτην περὶ σωφροσύνης λέγωμεν· 1
δοκοῦσι γὰρ τῶν ἀλόγων μερῶν αὗται εἶναι αἱ ἀρεταί· ὅτι μὲν οὖν μεσότης ἐστὶ περὶ ἡδονὰς ἡ σωφροσύνη, εἴρηται ἡμῖν· ἧττον γὰρ καὶ οὐχ ὁμοίως ἐστὶ περὶ τὰς λύπας· ἐν ταύτοις δὲ καὶ ἡ ἀκολασία φαίνεται· περὶ ποίας οὖν τῶν ἡδονῶν νῦν
ἀφορίσωμεν. Διῃρήσθωσαν δὲ αἱ ψυχικαὶ καὶ αἱ 2
σωματικαί· οἷον φιλοτιμία, φιλομάθεια· ἑκάτερος γὰρ τούτων χαίρει, οὗ φιλητικός ἐστιν, οὐθὲν πάσχοντος τοῦ σώματος, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς διανοίας· οἱ δὲ περὶ τὰς τοιαύτας ἡδονὰς οὔτε σώφρονες οὔτε ἀκόλαστοι λέγονται· ὁμοίως δὲ οὐδ' οἱ περὶ τὰς ἄλλας ὅσαι μὴ σωματικαί εἰσι· τοὺς γὰρ φιλομύθους καὶ διηγητικοὺς καὶ περὶ τῶν τυχόντων κατατρίβοντας τὰς ἡμέρας, ἀδολέσχους, ἀκο-

Cap. X. Sequitur jam, ut de temperantia disseramus. Hae namque duae virtutes earum animi partium videntur esse, quae sunt rationis expertes. De hac porro jam ante docuimus, medietatem ipsam esse, versantem in voluptatibus; (minus enim, neque eodem modo in doloribus versatur) atque in his ipsis intemperantia quoque vertitur. Nunc igitur quibus in voluptatibus versetur, facta earum distinctione, explicemus. Ac primum distinguantur voluptates ita, ut aliae sint animi, aliae corporis, velut honoris cupiditas et discendi studium. Uterque enim horum eo delectatur, cujus amore et studio tenetur: neque corpus tamen afficitur, sed animus potius atque cogitatio. Qui autem hujusmodi voluptatibus dediti sunt, ii nec temperantes, nec intemperantes nominantur: ut nec aliis quibuslibet occupati, quae quidem ad corpus non pertinent. Nam qui fabellarum cupiditate studioque rerum narrandarum ducuntur, et qui in rebus quibusvis, quas forte casus obtulerit, totos dies conterunt, eos loquaces vel nugaces, non autem intemperantes dicere solemus. Ne eos

λάστους δ' οὐ λέγομεν· οὐδὲ τοὺς λυπουμένους ἐπὶ
3 χρήμασιν ἢ φίλοις. Περὶ δὲ τὰς σωματικὰς εἴη ἂν ἡ σωφροσύνη· οὐ πάσας δὲ οὐδὲ ταύτας· οἱ γὰρ χαίροντες τοῖς διὰ τῆς ὄψεως, οἷον χρώμασι καὶ σχήμασι καὶ γραφῇ, οὔτε σώφρονες οὔτε ἀκόλαστοι λέγονται· καί τοι δόξειεν ἂν εἶναι, καὶ ὡς δεῖ χαίρειν καὶ τούτοις καὶ καθ' ὑπερβολὴν καὶ ἔλλειψιν.
4 Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τοῖς περὶ τὴν ἀκοήν· τοὺς γὰρ ὑπερβεβλημένως χαίροντας μέλεσιν ἢ ὑποκρίσει οὐδεὶς ἀκολάστους λέγει· οὐδὲ τοὺς ὡς δεῖ, σώφρονας.
5 Οὐδὲ τοὺς περὶ τὴν ὀσμήν, πλὴν κατὰ συμβεβηκός· τοὺς γὰρ χαίροντας μήλων ἢ ῥόδων ἢ θυμιαμάτων ὀσμαῖς οὐ λέγομεν ἀκολάστους· ἀλλὰ μᾶλλον τοὺς μύρων καὶ ὄψων· χαίρουσι γὰρ τούτοις οἱ ἀκόλαστοι, ὅτι διὰ τούτων ἀνάμνησις γίνεται αὐτοῖς
6 τῶν ἐπιθυμητῶν. Ἴδοι δ' ἄν τις καὶ τοὺς ἄλλους ὅταν πεινῶσι χαίροντας ταῖς τῶν βρωμάτων ὀσμαῖς·

quidem etiam, qui ex pecuniarum jactura vel amicorum obitu ingentem dolorem capiunt. At vero in corporis voluptatibus intemperantia versatur: neque tamen in his quidem etiam omnibus. Nam qui delectantur iis rebus, quae aspectu sentiuntur, (ut coloribus, figuris, pictura) nec temperantes appellantur nec intemperantes; cum quidem etiam in talia cadere videatur, cum ut iis ita, uti oportet, tum ut iisdem supra atque infra modum delectemur; idemque et de iis, quae ad auditum pertinent, sentiendum. Neque enim quisquam aut eos, qui supra modum cantilenis vel histrionum gestu laetantur, intemperantes appellat. Neque item in eos, qui ad eas res sic vel sic affecti sunt, quae sub odoratum cadunt, haec nomina conveniunt, nisi ex eventu. Verbi gratia eos, qui malorum aut rosarum aut suffimentorum capiuntur odoribus, intemperantes minime dicimus: sed illos potius, qui unguentorum et obsoniorum. His enim gaudent intemperantes: propterea quod eis haec ipsa earum rerum, quas concupiscere solent, memoriam refricant. Quo modo etiam alios, cum esuriunt, ex

τὸ δὲ τοιούτοις χαίρειν, ἀκολάστου· τούτῳ γὰρ ἐπιθυμητὰ ταῦτα. Οὐκ ἔστι δὲ οὐδὲ τοῖς ἄλλοις ζώοις 7
κατὰ ταύτας τὰς αἰσθήσεις ἡδονή, πλὴν κατὰ συμβεβηκός· οὐδὲ γὰρ ταῖς ὀσμαῖς τῶν λαγωῶν αἱ κύνες χαίρουσιν, ἀλλὰ τῇ βρώσει· τὴν δ' αἴσθησιν ἡ ὀσμὴ ἐποίησεν· οὐδὲ ὁ λέων τῇ φωνῇ τοῦ βοός, ἀλλὰ τῇ ἐδωδῇ· ὅτι δὲ ἐγγύς ἐστι, διὰ τῆς φωνῆς ᾔσθετο, καὶ χαίρειν δὴ ταύτῃ φαίνεται· ὁμοίως δὲ οὐδ', ἰδὼν ἢ εὑρὼν ἔλαφον ἢ ἄγριον αἶγα, ἀλλ' ὅτι βορὰν ἕξει. Περὶ τὰς τοιαύτας δὴ ἡδονὰς ἡ 8
σωφροσύνη καὶ ἡ ἀκολασία ἐστὶν, ὧν καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα κοινωνεῖ· ὅθεν ἀνδραποδώδεις καὶ θηριώδεις φαίνονται· αὗται δ' εἰσὶν ἁφὴ καὶ γεῦσις. Φαίνονται 9
δὴ καὶ τῇ γεύσει ἐπὶ μικρὸν ἢ οὐδὲν χρῆσθαι· τῆς γὰρ γεύσεώς ἐστιν ἡ κρίσις τῶν χυλῶν· ὅπερ ποιοῦσιν οἱ τοὺς οἴνους δοκιμάζοντες, καὶ τὰ ὄψα ἀρ-

ciborum odore capere videmus voluptatem. Talibus autem rebus delectari hominis est intemperantis. Nam ejus natura est haec concupiscere. Ac quod hic de caeteris forte animalibus obiici possit, sciendum est, ne illa quidem etiam ex istorum sensuum usu percipere voluptatem, nisi ex eventu. Nam neque leporum odore delectantur canes, sed cibo; sensum porro cibi praesentis odor commovit atque excitavit: neque item leo bovis voce, sed esca; ex voce autem eum propinquum esse sensit; quo fit, ut hac delectari videatur. Similiter et cervo viso capreave reperta, non illa quidem re laetatur, sed quia se nactum esse videt, quod edat. Vertuntur igitur temperantia et intemperantia in hujusmodi voluptatibus omnibus, quae nobis sunt etiam cum reliquis animantibus communes. Ex quo serviles eas et belluinas esse apparet. Hae autem sunt tactus et gustatus voluptates. Ac videntur sane etiam gustatu parum admodum aut etiam prorsus nihil intemperantes uti. De saporibus enim proprie gustatus judicat: ut eos facere videmus, qui vina explorant et obsonia condiunt. Non admodum vero aut etiam nihil plane

τύοντες· οὐ πάνυ δὲ χαίρουσι τούτοις, ἢ οὐχ οἵγε ἀκόλαστοι, ἀλλὰ τῇ ἀπολαύσει, ἣ γίνεται πᾶσα δι' ἁφῆς καὶ ἐν σιτίοις καὶ ἐν ποτοῖς καὶ ἐν τοῖς ἀφροδισίοις λεγομένοις.
10 Διὸ καὶ ηὔξατό τις [Φιλόξενος Ἐρύξιος] ὀψοφάγος ὤν, τὸν φάρυγγα αὐτῷ μακρότερον γεράνου γενέσθαι, ὡς ἡδόμενος τῇ ἁφῇ κοινοτάτη δὴ τῶν αἰσθήσεων, καθ' ἣν ἡ ἀκολασία· καὶ δόξειεν ἂν δικαίως ἐπονείδιστος εἶναι, ὅτι οὐχ ᾗ ἄνθρωποί ἐσμεν, ὑπάρχει, ἀλλ' ᾗ ζῷα.
11 Τὸ δὴ τοιούτοις χαίρειν καὶ μάλιστα ἀγαπᾶν, θηριῶδες· καὶ γὰρ αἱ ἐλευθεριώταται τῶν διὰ τῆς ἁφῆς ἡδονῶν ἀφῄρηνται οἷον αἱ ἐν τοῖς γυμνασίοις διὰ τρίψεως καὶ τῆς θερμασίας γινόμεναι· οὐ γὰρ περὶ πᾶν τὸ σῶμα ἡ τοῦ ἀκολάστου ἁφή, ἀλλὰ περί τινα μέρη.

Caput XI.

1 Τῶν δ' ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν κοιναὶ δοκοῦσιν εἶναι, αἱ δ' ἴδιοι καὶ ἐπίθετοι· οἷον ἡ μὲν τῆς

saporum delectationem sequuntur intemperantes, sed ipsa perceptione ducuntur: quam profecto totam tactus efficit, cum in esculentis et poculentis, tum in iis rebus, quae venereae appellantur. Quapropter et collum sibi quidam obsoniorum gurges atque heluo gruis collo longius optavit: ut qui tactu maximam capiebat voluptatem. Omnium igitur sensuum maxime communis est is sensus, in quo posita est intemperantia meritoque ut turpis et flagitiosa maledicti loco obiicienda videatur, propterea quia inest in nobis, non qua homines, sed qua animalia sumus His porro talibus delectari eaque vehementius amare belluarum est; nam et illae alterae omnium, quae tactu percipiuntur voluptatum liberalissimae, eae inquam, quae in gymnasiis frictione et calfactione percipiuntur, hinc exceptae intelligi debent. Non enim intemperantis hominis tactus per totum corpus sparsus est, sed quibusdam partibus circumscribitur.

Cap. XI. Cupiditatum autem aliae communes esse videntur, aliae propriae et ascitae, ut cibi cupiditas

τροφῆς φυσική· πᾶς γὰρ ἐπιθυμεῖ, ὅταν ἐνδεὴς ᾖ, ξηρᾶς ἢ ὑγρᾶς τροφῆς· ὅτε δ' ἀμφοῖν, καὶ εὐνῆς, φησὶν Ὅμηρος, ὁ νέος καὶ ἀκμάζων. Τὸ δὲ τοι- 2
ᾶςδε ἢ τοιᾶςδε, οὐκ ἔτι πᾶς οὐδὲ τῶν αὐτῶν· διὸ φαίνεται ἡμέτερον εἶναι· οὐ μὴν ἀλλ' ἔχει γέ τι καὶ φυσικόν· ἕτερα γὰρ ἑτέροις ἐστὶν ἡδέα· καὶ ἔνιά τισιν ἡδίω τῶν τυχόντων. Ἐν μὲν οὖν ταῖς φυσι- 3
καῖς ἐπιθυμίαις ὀλίγοι ἁμαρτάνουσι· καὶ ἐφ' ἓν ἐπὶ τὸ πλεῖον· τὸ γὰρ ἐσθίειν τὰ τυχόντα ἢ πίνειν, ἕως ἂν ὑπερπλησθῇ, ὑπερβάλλειν ἐστὶ τὸ κατὰ φύσιν τῷ πλήθει· ἀναπλήρωσις γὰρ τῆς ἐνδείας ἡ φυσικὴ ἐπιθυμία· διὸ λέγονται οὗτοι γαστρίμαργοι, ὡς παρὰ τὸ δέον πληροῦντες αὐτήν· τοιοῦτοι δὲ γίνονται οἱ λίαν ἀνδραποδώδεις. Περὶ δὲ τὰς 4

naturalis est; alimentum enim vel siccum vel humidum vel etiam utrumque appetunt, cum eo indigent, omnes: lectum vero jugalem (ut ait Homerus) adolescens, et qui floret aetate. At vero ut talis aut talis foeminae conjugium appetatur, id non jam est cujuslibet: ut neque in alimentis eadem omnes desiderant. Itaque hoc proprie nostrum videtur esse. Et habet tamen etiam istud quippiam a natura insitum: alii enim aliis delectantur: et sunt, quos certa quaedam magis delectant, quam quaevis alia. Naturalibus sane illis cupiditatibus offendunt et labuntur pauci, atque id in uno fere: nempe in eo, quod nimium est. Nam comesse aut bibere, quae forte oblata sint, quoad plenior sis, quam naturae necessitas postulat, nihil aliud est, quam modum naturae convenientem copia superare. Id enim, quod deest, explere velle, ea est naturalis cupiditas. Itaque appellantur hi γαστρίμαργοι (id est ventri usque ad insaniam indulgentes) quippe ventrem praeter modum implentes. Atque istud quidem eorum est, qui maxime servili ingenio praediti sunt. At vero in propriis voluptatibus complures, et multis modis peccant. Nam cum hujus aut illius rei amantes ex eo dicantur, vel quod re delectentur ea, qua non oportet, vel quod nimium delectentur, vel quod ita, ut vulgus,

ἰδίας τῶν ἡδονῶν πολλοὶ καὶ πολλαχῶς ἁμαρτάνουσι· τῶν γὰρ φιλοτοιούτων λεγομένων, ἢ τῷ χαίρειν οἷς μὴ δεῖ, ἢ τῷ μᾶλλον, ἢ ὡς οἱ πολλοί, ἢ μὴ ὡς δεῖ, ἢ μὴ ᾧ δεῖ· κατὰ πάντα δ' οἱ ἀκόλαστοι ὑπερβάλλουσι· καὶ γὰρ χαίρουσιν ἐνίοις οἷς οὐ δεῖ· μισητὰ γάρ· καὶ εἴ τισι δεῖ χαίρειν τῶν τοιούτων μᾶλλον ἢ δεῖ,
5 *καὶ ὡς οἱ πολλοὶ χαίρουσιν. Ἡ μὲν οὖν περὶ τὰς ἡδονὰς ὑπερβολή, ὅτι ἀκολασία καὶ ψεκτόν, δῆλον· περὶ δὲ τὰς λύπας οὐχ ὥςπερ ἐπὶ τῆς ἀνδρίας, τῷ ὑπομένειν λέγεται σώφρων· οὐδ' ἀκόλαστος τῷ μή· ἀλλ' ὁ μὲν ἀκόλαστος τῷ λυπεῖσθαι μᾶλλον ἢ δεῖ, ὅτι τῶν ἡδέων οὐ τυγχάνει· καὶ τὴν λύπην δὲ ποιεῖ αὐτῷ ἡ ἡδονή· ὁ δὲ σώφρων τῷ μὴ λυπεῖσθαι*
6 *τῇ ἀπουσίᾳ καὶ τῷ ἀπέχεσθαι τοῦ ἡδέος. Ὁ μὲν ἀκόλαστος ἐπιθυμεῖ τῶν ἡδέων πάντων ἢ τῶν μάλιστα, καὶ ἄγεται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας· ὥςτε ἀντὶ τῶν ἄλλων ταῦθ' αἱρεῖσθαι· διὸ καὶ λυπεῖται καὶ*

vel quod non ita, ut oportet, vel quod non qua parte oportet: intemperantes his omnibus in rebus modum superant. Nam et quibus rebus non oportet (quae scilicet odio dignae sunt) delectantur: et si maxime quibusdam talibus rebus delectari conveniat, magis tamen, quam oportet, aut etiam ita, ut solet multitudo, iis delectantur. De voluptate quidem igitur (specie videlicet altera materiae, in qua temperantia et ejus opposita vitia versantur) liquet, qualis res sit in ea id, quod est nimium, nempe intemperantia, res vituperanda. In doloribus autem (parte scilicet ejus materiae altera) non ut vir fortis, sic temperans ex eo quod dolores perferat, appellatur: sicuti nec intemperans ex eo, quod illos non perferat; sed eo intemperans dicitur, quod aegrius, quam debet, ferat, nullam se corporis percipere voluptatem (et quidem hunc ei dolorem affert ipsa voluptas) temperans contra ex eo dicitur, quod non afficiatur molestia propter absentiam jucundi, nec propter ejusdem abstinentiam. Intemperans igitur omnia, quae jucunda sunt, concupiscit: aut certe, quae

ἀποτυγχάνων καὶ ἐπιθυμῶν· μετὰ λύπης γὰρ ἡ ἐπι-
θυμία· ἀτόπῳ δὲ ἔοικε τὸ δι' ἡδονὴν λυπεῖσθαι·
Ἐλλείποντες δὲ περὶ τὰς ἡδονὰς καὶ ἧττον ἢ δεῖ 7
χαίροντες οὐ πάνυ γίνονται· οὐ γὰρ ἀνθρωπική ἐστιν
ἡ τοιαύτη ἀναισθησία· καὶ γὰρ τὰ λοιπὰ ζῶα δια-
κρίνει τὰ βρώματα καὶ τοῖς μὲν χαίρει, τοῖς δ' οὔ·
εἰ δέ τῳ μηδέν ἐστιν ἡδύ, μηδὲ διαφέρει ἕτερον
ἑτέρου, πόῤῥω ἂν εἴη τοῦ ἄνθρωπος εἶναι· οὐ τέ-
τευχε δὲ ὁ τοιοῦτος ὀνόματος διὰ τὸ μὴ πάνυ γί-
νεσθαι. Ὁ δὲ σώφρων μέσως περὶ ταῦτ' ἔχει· οὔτε 8
γὰρ ἥδεται, οἷς μάλιστα ὁ ἀκόλαστος, ἀλλὰ μᾶλ-
λον δυςχεραίνει· οὔτε ὅλως οἷς μὴ δεῖ, οὔτε σφό-
δρα τοιούτῳ οὐδενί, οὔτε ἀπόντων λυπεῖται· οὐδ'
ἐπιθυμεῖ, ἢ μετρίως, οὐδὲ μᾶλλον ἢ δεῖ, οὐδ' ὅτε
μὴ δεῖ, οὐδ' ὅλως τῶν τοιούτων οὐδενός· ὅσα δὲ
πρὸς ὑγίειάν ἐστιν ἢ πρὸς εὐεξίαν ἡδέα ὄντα, τού-

jucundissima: atque a cupiditate ita trahitur, ut illa caeteris habeat potiora. Ideo dolore angitur, et cum voluptatibus potiri non potest, et cum eas concupiscit. Semper enim cupiditas est cum dolore conjuncta, quantumvis etiam absurdum hoc esse videatur dictu, propter voluptatem dolore affici. Sed qui in voluptatibus expetendis modum deserant, minusque quam oportet, iis delectentur, raro inveniuntur. Nam hujusmodi stupore praeditum esse, id vero humanum non est, cum caetera quoque animalia pabulum a pabulo discernant, et hoc delectentur, illo non item. Quod si cui nihil sit jucundum, nihilque differre alterum ab altero videatur, is profecto ab humanitate fuerit remotissimus. Quoniam igitur, qui talis sit, non admodum reperitur, nomen etiam non invenit. Temperans autem in his rebus mediocritatem servat. Nam neque iis delectatur, quibus maximopere intemperans, sed offenditur potius: neque omnino quibus ex rebus capienda voluptas non est, ex iis capit voluptatem: neque ulla re tali vehementer delectatur: neque si eae res absint, discruciatur, neque eas concupiscit, aut concupiscit certe moderate, nec magis quam debet: nec quo tempore non

των ὀρέγεται μετρίως καὶ ὡς δεῖ· καὶ τῶν ἄλλων ἡδέων, μὴ ἐμποδίων τούτοις ὄντων, ἢ παρὰ τὸ καλὸν ἢ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν· ὁ γὰρ οὕτως ἔχων μᾶλλον ἀγαπᾷ τὰς τοιαύτας ἡδονὰς τῆς ἀξίας· ὁ δὲ σώφρων οὐ τοιοῦτος, ἀλλ' ὡς ὁ ὀρθὸς λόγος.

Caput XII.

1 Ἑκουσίῳ δὲ μᾶλλον ἔοικεν ἡ ἀκολασία τῆς δειλίας· ἡ μὲν γὰρ δι' ἡδονήν, ἡ δὲ διὰ λύπην· ὧν τὸ
2 μὲν αἱρετόν, τὸ δὲ φευκτόν. Καὶ ἡ μὲν λύπη ἐξίστησι καὶ φθείρει τὴν τοῦ ἔχοντος φύσιν· ἡ δὲ ἡδονὴ οὐδὲν τοιοῦτον ποιεῖ· μᾶλλον δὲ ἑκούσιον· διὸ καὶ ἐπονειδιστότερον· καὶ γὰρ ἐθισθῆναι ῥᾷον πρὸς αὐτά· πολλὰ γὰρ ἐν τῷ βίῳ τὰ τοιαῦτα, καὶ οἱ ἐθισμοὶ ἀκίνδυνοι· ἐπὶ τῶν φοβερῶν δ' ἀνάπα-
3 λιν. Δόξειε τ' ἂν οὐχ ὁμοίως ἑκούσιον ἡ δειλία

debet: neque omnino quicquam tale. Quae quidem ita jucunda sunt, ut eadem ad bonam valetudinem vel optimum corporis habitum pertineant, ea non nisi modice, et ut debet concupiscit: adeoque caetera etiam, quae his non sunt impedimento, aut quae ab honesto non abhorrent, aut quibus res familiaris non exhauritur. Nam qui ista non cavet, is vehementius quam par sit, tales voluptates amplectitur. At temperans talis non est, sed rectae rationi paret atque obtemperat.

Cap. XII. Videtur autem intemperantia magis, quam timiditas, sponte ac voluntate suscipi; illa enim propter voluptatem, haec propter dolorem: quorum alterum optabile est, alterum fugiendum. Ac dolor quidem naturam ejus, qui angitur, de statu suo deturbat et interimit: voluptas autem nihil tale facit: et proinde est aliquid magis voluntarium eamque ob rem probrosior ac flagitiosior est; nam etiam facilius est rerum jucundarum mediocritati servandae adsuefieri. Multa enim hujusmodi in vita quotidiana occurrunt, et assuefaciendi exercitatio periculo vacat; id quod contra fit in rebus formidolosis. Porro longe aliter timiditas habitus vo-

εἶναι τοῖς καθ' ἕκαστον· αὕτη μὲν γὰρ ἄλυπος·
ταῦτα δὲ διὰ λύπην ἐξίστησιν· ὥςτε καὶ τὰ ὅπλα
ῥίπτειν καὶ τὰ ἄλλα ἀσχημονεῖν· διὸ καὶ δοκεῖ
βίαια εἶναι. Τῷ δ' ἀκολάστῳ ἀνάπαλιν τὰ μὲν 4
καθ' ἕκαστα, ἑκούσια· ἐπιθυμοῦντι γὰρ καὶ ὀρεγο-
μένῳ· τὸ δ' ὅλον ἧττον· οὐδεὶς γὰρ ἐπιθυμεῖ ἀκό-
λαστος εἶναι. Τὸ δ' ὄνομα τῆς ἀκολασίας καὶ ἐπὶ 5
τὰς παιδικὰς ἁμαρτίας φέρομεν· ἔχουσι γάρ τινα
ὁμοιότητα· πότερον δὲ ἀπὸ ποτέρου καλεῖται, οὐ-
δὲν πρὸς τὰ νῦν διαφέρει· δῆλον δ' ὅτι τὸ ὕστε-
ρον ἀπὸ τοῦ προτέρου. Οὐ κακῶς δ' ἔοικε μετενη- 6
νέχθαι· κεκολάσθαι γὰρ δεῖ τὸ τῶν αἰσχρῶν ὀρεγό-
μενον καὶ πολλὴν αὔξησιν ἔχον· τοιοῦτον δὲ μά-
λιστα ἡ ἐπιθυμία καὶ ὁ παῖς· κατ' ἐπιθυμίαν γὰρ
ζῶσι καὶ τὰ παιδία· καὶ μάλιστα ἐν τούτοις ἡ τοῦ
ἡδέος ὄρεξις. Εἰ οὖν μὴ ἔσται εὐπειθὲς καὶ ὑπὸ τὸ 7
ἄρχον, ἐπὶ πολὺ ἥξει· ἄπληστος γὰρ ἡ τοῦ ἡδέος

luntate habetur: aliter actiones timidae singulares sponte nostra sunt. Habitus enim expers doloris est; actiones doloris magnitudine homines exterrent, et ne ipsi sint apud se efficiunt, adeo ut etiam arma abiiciant, aliaque suae personae indecora faciant. Itaque videntur esse violentae. Contra fit in intemperante. Actiones enim singulares sponte ab eo suscipiuntur, nempe concupiscente atque appetente: universale vero non item; intemperans enim esse cupit nemo. Caeterum ipsum nomen intemperantiae etiam ad peccata puerorum accommodamus; est enim ipsis cum eo genere, de quo agimus, quaedam similitudo. Utrum autem ab utro mutuetur appellationem, ad institutum nostrum nihil facit; etsi perspicuum est illud quidem, a priore posterius esse nominatum, nec male sane translatio videtur esse facta. Id enim castigandum et coërcendum est, quod turpia concupiscit, et quod magnopere potest amplificari: qualia sunt maxime cupiditas et puer. Nam et pueri ita vivunt, ut cupiditatem tanquam vitae suae ducem sequantur: maximeque in his rerum jucundarum

ὄρεξις, καὶ πανταχόθεν τῷ ἀνοήτῳ· καὶ ἡ τῆς ἐπι-
θυμίας ἐνέργεια αὔξει τὸ συγγενές, κἂν μεγάλαι
καὶ σφοδραὶ ὦσι καὶ τὸν λογισμὸν ἐκκρούουσι· διὸ
δεῖ μετρίας αὐτὰς εἶναι καὶ ὀλίγας καὶ τῷ λόγῳ
8 μηδὲν ἐναντιοῦσθαι. Τὸ δὲ τοιοῦτον εὐπειθὲς λέ-
γομεν καὶ κεκολασμένον· ὥσπερ γὰρ τὸν παῖδα δεῖ
κατὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ παιδαγωγοῦ ζῆν, οὕτω καὶ
9 τὸ ἐπιθυμητικὸν κατὰ τὸν λόγον. Διὸ δεῖ τοῦ
σώφρονος τὸ ἐπιθυμητικὸν συμφωνεῖν τῷ λόγῳ·
σκοπὸς γὰρ ἀμφοῖν τὸ καλόν· καὶ ἐπιθυμεῖ ὁ σώ-
φρων ὧν δεῖ, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε· οὕτω δὲ τάττει
10 καὶ ὁ λόγος. Ταῦτ' οὖν ἡμῖν εἰρήσθω περὶ σωφρο-
σύνης.

appetitio dominatur. Sane quidem si non parebit rationi neque sub ejus erit imperio ista affectio, serpet atque augescet admodum. Est enim inexplebilis rerum jucundarum appetitio, et undequaque excitatur in stulto et amente; tum cupiditatis usus vires ejus ipsius stultae affectionis, quae cognatum aliquid est ipsi, amplificat: adeoque si magnae sint et vehementes cupiditates, mentem ipsam ac rationem de sua sede detrudere ac deturbare solent. Danda igitur opera est, ut mediocres sint ac modicae, neque quicquam rationi adversentur. Atque hoc ipsum sane obediens et castigatum dicimus. Ut enim puer e custodis et magistri praescriptione vivere, ita et vis haec concupiscendi obtemperare rationi debet. Quocirca debet jam etiam in viro temperante cum ratione consentire ea pars animi, quae ad concupiscendum valet. Utrique enim proposita meta honestum est, appetitque temperans, quae oportet, et quemadmodum, et quo tempore oportet: quae quidem est etiam rationis lex atque institutio. Ac de temperantia quidem hactenus.

LIBER IV.

CAPUT I.

Λέγωμεν δ' ἑξῆς περὶ ἐλευθεριότητος· δοκεῖ δὲ 1
εἶναι περὶ χρήματα μεσότης· ἐπαινεῖται γὰρ ὁ ἐλευθέριος οὐκ ἐν τοῖς πολεμικοῖς οὐδ' ἐν οἷς ὁ σώφρων, οὐδ' αὖ ἐν ταῖς κρίσεσιν, ἀλλὰ περὶ δόσιν χρημάτων καὶ λῆψιν· μᾶλλον δ' ἐν τῇ δόσει. Χρήματα 2
δὲ λέγομεν πάντα ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται. Ἔστι δὲ καὶ ἡ ἀσωτία καὶ ἡ ἀνελευθερία 3
περὶ χρήματα ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις· καὶ τὴν μὲν ἀνελευθερίαν προσάπτομεν ἀεὶ τοῖς μᾶλλον ἢ δεῖ περὶ χρήματα σπουδάζουσι· τὴν δ' ἀσωτίαν ἐπιφέρομεν ἐνίοτε συμπλέκοντες τοῖς ἀκολάστοις· τοὺς

Cap. I. Deinceps de liberalitate dicamus. Ea videtur esse medietas in pecunia tractanda. Nam laus hominis liberalis non versatur in rebus bellicis neque in iis, quibus commendatur temperans, neque rursus in judiciis: sed in dandis accipiendisque pecuniis ac magis sane in dandis. Pecunias autem appellamus omnia, quorum aestimationem metitur numus. Porro etiam asotia (hoc est profusio ac luxuria) et illiberalitas sive avaritia sunt in pecunia Nimium et Parum. Atque illiberalitatem quidem semper iis adscribimus, qui nimium sunt pecuniae studiosi. Asotiam autem usurpamus interdum plura vitia complectendo (profusionem scilicet cum libidine et petulantia); incontinentes enim inque luxuria sumtuosos, asotos, hoc est, prodigos et profusos appellamus. Quare et improbissimi

γὰρ ἀκρατεῖς καὶ εἰς ἀκολασίαν δαπανηροὺς ἀσώ-
4 τους καλοῦμεν. Διὸ καὶ φαυλότατοι δοκοῦσιν εἶναι·
πολλὰς γὰρ ἅμα κακίας ἔχουσιν· οὐ δὴ οἰκείως
5 προσαγορεύονται. Βούλεται γὰρ ἄσωτος εἶναι ὁ
ἕν τι κακὸν ἔχων, τὸ φθείρειν τὴν οὐσίαν· ἄσωτος
γὰρ ὁ δι' αὑτὸν ἀπολλύμενος· δοκεῖ δὲ ἀπώλειά τις
αὑτοῦ εἶναι καὶ ἡ τῆς οὐσίας φθορά, ὡς τοῦ ζῆν
διὰ τούτων ὄντος· οὕτω δὴ τὴν ἀσωτίαν ἐκδεχόμεθα.
6 Ὧν δέ ἐστι χρεία τις, ἔστι τούτοις χρῆσθαι καὶ
εὖ καὶ κακῶς· ὁ πλοῦτος δέ ἐστι τῶν χρησίμων·
ἑκάστῳ δ' ἄριστα χρῆται ὁ ἔχων τὴν περὶ ἕκαστον
ἀρετήν· καὶ πλούτῳ δὴ χρήσεται ἄριστα ὁ ἔχων
τὴν περὶ τὰ χρήματα ἀρετήν· οὗτος δέ ἐστιν ὁ
7 ἐλευθέριος. Χρῆσις δ' εἶναι δοκεῖ χρημάτων δα-
πάνη καὶ δόσις· ἡ δὲ λῆψις καὶ ἡ φυλακὴ κτῆσις
μᾶλλον· διὸ μᾶλλόν ἐστι τοῦ ἐλευθερίου τὸ δι-
δόναι οἷς δεῖ, ἢ λαμβάνειν ὅθεν δεῖ, καὶ μὴ λαμ-

videntur isti esse: nam multa simul vitia in eis cumulantur. Sane isti tum proprio nomine minime appellantur. Asotus enim proprie is videtur esse, qui uno vitio affectus est, rem familiarem perdere ac dilapidare. Nam qui ipse sese perdit, is est ἄσωτος. Unicuique porro pernicies ac perditio quaedam sui ipsius esse videtur etiam facultatum interitus, quippe cum his vitam tueamur atque ita profusionis vocabulum fere accipimus. Quarum autem rerum usus aliquis est, iis et recte et perperam uti licet; optime porro unaquaque re utitur is, qui propria ejus rei virtute praeditus est. Ex quo intelligitur, optime et divitiis usurum esse eum, qui virtutem eam, quae ad pecuniarum usum pertinet, consecutus erit. Atque hic est liberalis. Usum porro pecuniarum statuimus esse sumptum et dationem. Acceptio namque et custodia quaerentis est potius, quam utentis. Itaque hominis liberalis est magis, quibus largiendum est, largiri, quam et a quibus accipiendum non est, non accipere. Virtutis enim proprium magis est bene facere, quam aliorum benefacta recipere; itemque

βάνειν ὅθεν οὐ δεῖ· τῆς ἀρετῆς γὰρ μᾶλλον τὸ εὖ
ποιεῖν ἢ τὸ εὖ πάσχειν, καὶ τὰ καλὰ πράττειν μᾶλ-
λον ἢ τὰ αἰσχρὰ μὴ πράττειν. Οὐκ ἄδηλον δ' 8
ὅτι τῇ μὲν δόσει ἕπεται τὸ εὖ ποιεῖν καὶ τὸ καλὰ
πράττειν· τῇ δὲ λήψει τὸ εὖ πάσχειν, ἢ μὴ αἰσ-
χροποιεῖν· καὶ ἡ χάρις τῷ διδόντι, οὐ τῷ μὴ λαμ-
βάνοντι· καὶ ὁ ἔπαινος δὲ μᾶλλον. Καὶ ῥᾷον δὲ 9
τὸ μὴ λαμβάνειν τοῦ δοῦναι· τὸ γὰρ οἰκεῖον ἧττον
προΐενται μᾶλλον ἢ οὐ λαμβάνουσι τὸ ἀλλότριον.
Καὶ ἐλευθέριοι δὲ λέγονται οἱ διδόντες· οἱ δὲ μὴ λαμ- 10
βάνοντες οὐκ εἰς ἐλευθεριότητα ἐπαινοῦνται· ἀλλ'
οὐχ ἧττον εἰς δικαιοσύνην. Οἱ δὲ λαμβάνοντες οὐδὲ 11
ἐπαινοῦνται πάνυ· φιλοῦνται δὲ σχεδὸν μάλιστα οἱ
ἐλευθέριοι τῶν ἀπ' ἀρετῆς· ὠφέλιμοι γάρ· τοῦτο δὲ
ἐν τῇ δόσει. Αἱ δὲ κατ' ἀρετὴν πράξεις καλαὶ, καὶ 12
τοῦ καλοῦ ἕνεκα, καὶ ὁ ἐλευθέριος οὖν δώσει τοῦ
καλοῦ ἕνεκα καὶ ὀρθῶς· οἷς γὰρ δεῖ, καὶ ὅσα, καὶ

res honestas ac praeclaras gerere magis ei convenit, quam turpitudinem non admittere. Obscurum porro aut dubium non est, quin dationi quidem consequens sit illud, quod vocamus bene facere aliis, et honeste se gerere: acceptioni vero id modo consequens est, quod vocamus beneficio affici: item, se a turpibus actionibus abstinere. Praeterea ei qui donat, habetur gratia: non illi, qui accipit: similiterque laus illi potius, quam huic tribuitur. Tum facilius est non accipere, quam dare. Suum enim quisque minus libenter profundere solet, quam non accipere alienum. Praeterea liberales dicuntur ii, qui largiuntur; qui non accipiunt autem, non liberalitatis sed justitiae potius nomine laudantur: at qui accipiunt, iis ne partem quidem laudis ullam concedimus. Etsi vero omnium hominum, qui virtutis nomine cari sunt, maxime diliguntur liberales (prosunt enim aliis, dando nimirum ipsis et donando) actiones tamen, quae sunt ex virtute, et honestae sunt, et honesti gratia suscipiuntur. Itaque etiam liberalis et honesti causa, et recte dabit. Nam et quibus dandum est, dabit, et quo tempore; et caetera omnia adhibe-

13 ὅτε, καὶ τἄλλα ὅσα ἕπεται τῇ ὀρθῇ δόσει. Καὶ
ταῦτα ἡδέως ἢ ἀλύπως· τὸ γὰρ κατ' ἀρετὴν ἡδὺ ἢ
14 ἄλυπον, ἥκιστα δὲ λυπηρόν. Ὁ δὲ διδοὺς οἷς μὴ
δεῖ, ἢ μὴ τοῦ καλοῦ ἕνεκα, ἀλλὰ διά τινα ἄλλην
αἰτίαν, οὐκ ἐλευθέριος, ἀλλ' ἄλλος τις ῥηθήσεται·
οὐδ' ὁ λυπηρῶς· μᾶλλον γὰρ ἕλοιτ' ἂν τὰ χρήματα
15 τῆς καλῆς πράξεως· τοῦτο δ' οὐκ ἐλευθερίου. Οὐδὲ
λήψεται δέ, ὅθεν μὴ δεῖ· οὐδὲ γάρ ἐστι τοῦ μὴ τι-
16 μῶντος τὰ χρήματα ἡ τοιαύτη λῆψις. Οὐκ ἂν εἴη
δέ, οὔτ' αἰτητικός· οὐ γάρ ἐστι τοῦ εὖ ποιοῦντος
17 εὐχερῶς εὐεργετεῖσθαι. Ὅθεν δὲ δεῖ, λήψεται· οἷον
ἀπὸ τῶν ἰδίων κτημάτων, οὐχ ὡς καλόν, ἀλλ' ὡς
ἀναγκαῖον, ὅπως ἔχῃ διδόναι· οὐδὲ ἀμελήσει τῶν
ἰδίων, βουλόμενός γε διὰ τούτων τισὶν ἐπαρκεῖν·
οὐδὲ τοῖς τυχοῦσι δώσει, ἵνα ἔχῃ διδόναι οἷς δεῖ,
18 καὶ ὅτε, καὶ οὗ καλόν. Ἐλευθερίου δέ ἐστι σφό-

bit, quae rectam dandi rationem consequuntur. Et vero libenter quoque ac jucunde dabit, aut certe non gravate. Nam quod virtuti convenienter geritur, jucundum est, aut a molestia plane vacuum, aut tale certe, quod molestiam afferat ipsum minime. At qui dat, vel quibus dandum non est, vel non honesti gratia, sed alia aliqua causa impulsus: hic non est liberalis, sed aliquo alio nomine appellabitur. Similiter et qui molestia afficitur ex dando. Hic enim pecuniam honestis actionibus anteponet: quod minime convenit liberali. Non etiam, unde non oporteat, accipiet liberalis. Nam hoc accipiendi genus non est ejus, qui pecuniam contemnit. Non erit etiam in poscendo procax; non enim hominis est benefici, facilem ac promptum esse ad beneficium accipiendum. Accipiet tamen unde debebit: verbi gratia, de suis bonis et fructibus: non quod honestum sit, sed quod necessarium, ut habeat dandi facultatem. Neque erit suarum negligens; quippe qui ex his velit aliquibus commodare et succurrere; neque quibuslibet largietur: ut suppetat videlicet, quod ei largiri possit, quibus oportet, et quo tempore, et ubi

δρα καὶ τὸ ὑπερβάλλειν ἐν τῇ δόσει, ὥςτε καταλεί-
πειν ἑαυτῷ ἐλάττω· τὸ γὰρ μὴ ἐπιβλέπειν ἐφ' ἑαυ-
τὸν ἐλευθερίου. Κατὰ τὴν οὐσίαν δ' ἡ ἐλευθεριό- 19
της λέγεται· οὐ γὰρ ἐν τῷ πλήθει τῶν διδομένων
τὸ ἐλευθέριον, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ διδόντος ἕξει· αὕτη
δὲ κατὰ τὴν οὐσίαν δίδωσιν· οὐθὲν δὲ κωλύει ἐλευ-
θεριώτερον εἶναι τὸν τὰ ἐλάττω διδόντα, ἐὰν ἀπὸ
ἐλαττόνων διδῷ. Ἐλευθεριώτεροι δὲ εἶναι δοκοῦ- 20
σιν οἱ μὴ κτησάμενοι, ἀλλὰ παραλαβόντες τὴν οὐ-
σίαν· ἄπειροί τε γὰρ τῆς ἐνδείας· καὶ πάντες ἀγα-
πῶσι μᾶλλον τὰ αὐτῶν ἔργα, ὥςπερ οἱ γονεῖς καὶ
οἱ ποιηταί· πλουτεῖν δ' οὐ ῥᾴδιον τὸν ἐλευθέριον,
μήτε ληπτικὸν ὄντα μήτε φυλακτικόν· προετικὸν
δὲ καὶ μὴ τιμῶντα δι' αὐτὰ τὰ χρήματα, ἀλλ' ἕνεκα
τῆς δόσεως. Διὸ καὶ ἐγκαλεῖται τῇ τύχῃ, ὅτι οἱ 21
μάλιστα ἄξιοι ὄντες, ἥκιστα πλουτοῦσι· συμβαί-
νει δὲ οὐκ ἀλόγως τοῦτο· οὐ γὰρ οἷόν τε χρήματ'

honestum est. Magnopere autem proprium est hominis liberalis, in dando adeo non esse restrictum, ut sibi pauciora relinquat. Nam sui rationem non habere liberalis est; caeterum ex facultatibus censetur atque appellatur liberalitas. Non enim in multitudine eorum, quae dantur, sed in habitu ejus qui dat, sita est vis hujus virtutis; hic autem habitus dat pro facultatibus. Itaque nihil prohibet, quo minus liberalis sit, qui pauciora donat, si modo ex paucioribus donet. Videntur porro liberaliores esse, qui suas facultates non quaesiverunt ipsi, sed ab aliis partas acceperunt; egestatis enim incommodum non sunt experti; praeterea sua cuique opera sunt cariora, ut parentibus et poetis. Difficile est autem, qui liberalis sit, eundem divitem esse; quippe qui nec ad accipiendum sit attentus, nec ad custodiendum: sed ad profundendum facilis et paratus, et pecuniam non propter ipsam, sed beneficii conferendi causa alicujus aestimans. Atque ex illo est, quod vulgus criminari fortunam solet, cum minime omnium divites esse videt eos, qui maxime esse merebantur. Sed in eo

ἔχειν μὴ ἐπιμελούμενον, ὅπως ἔχῃ, ὥςπερ οὐδὲ ἐπὶ
22 τῶν ἄλλων. Οὐ μὴν δώσει γε οἷς οὐ δεῖ, οὐδ' ὅτε
μὴ δεῖ οὐδ' ὅσα ἄλλα τοιαῦτα· οὐ γὰρ ἂν ἔτι πράτ-
τοι κατὰ τὴν ἐλευθεριότητα· καὶ εἰς ταῦτα ἀνα-
23 λώσας οὐκ ἂν ἔχοι εἰς ἃ δεῖ ἀναλίσκειν. Ὥςπερ γὰρ
εἴρηται, ἐλευθέριός ἐστιν ὁ κατὰ τὴν οὐσίαν δαπα-
νῶν, καὶ εἰς ἃ δεῖ· ὁ δὲ ὑπερβάλλων ἄσωτος· διὸ
τοὺς τυράννους οὐ λέγομεν ἀσώτους· τὸ γὰρ πλῆ-
θος τῆς κτήσεως οὐ δοκεῖ ῥᾴδιον εἶναι ταῖς δόσεσι
24 καὶ ταῖς δαπάναις ὑπερβάλλειν. Τῆς ἐλευθεριότη-
τος δὴ μεσότητος οὔσης περὶ χρημάτων δόσιν καὶ
λῆψιν, ὁ ἐλευθέριος καὶ δώσει καὶ δαπανήσει εἰς ἃ
δεῖ καὶ ὅσα δεῖ, ὁμοίως ἐν μικροῖς καὶ μεγάλοις, καὶ
ταῦτα ἡδέως· καὶ λήψεται ὅθεν δεῖ καὶ ὅσα δεῖ· τῆς
ἀρετῆς γὰρ περὶ ἄμφω οὔσης μεσότητος, ποιήσει ἀμ-
φότερα ὡς δεῖ· ἕπεται γὰρ τῇ ἐπιεικεῖ δόσει ἡ τοιαύτη

nihil inest rationi dissentaneum. Neque enim fieri potest, ut pecuniis abundet is, cui quo pacto abundare possit, non est curae: quemadmodum neque quidquam aliud sine studio ac diligentia comparatur. Non tamen aut quibus non debet, aut quo tempore non debet, aut caeteris id genus honesti formulis neglectis dabit. Non enim jam liberalitatis esset actio illa: et, si sumptum in haec faceret, unde in illa impenderet, quae sumptum desiderant, non haberet. Est enim is liberalis (ut diximus), qui et pro facultatibus et quas in res oportet, sumptum facit. Qui autem modum transit, asotus est; atque ideo reges asotos dicere non solemus. Non enim videtur esse facile, ut donationibus et sumptibus superare possint facultates suas. Quoniam igitur liberalitas medietas est, quae in dandis et accipiendis pecuniis vertitur, largietur et impendet liberalis in eas res, in quas debet, et quantum debet, cum in parvis, tum in magnis: atque haec faciet libenter ac jucunde; praeterea unde et quantum accipere debet, accipiet. Nam cum ipsa haec virtus medietas sit, ad utrumque istud pertinens: utrumque etiam, quemadmodum debet, libe-

λῆψις· ἡ δὲ μὴ τοιαύτη ἐναντία ἐστίν· αἱ μὲν οὖν
ἑπόμεναι γίγνονται ἅμα ἐν τῷ αὐτῷ· αἱ δὲ ἐναν-
τίαι, δῆλον ὡς οὔ. Ἐὰν δὲ παρὰ τὸ δέον καὶ τὸ 25
καλῶς ἔχον συμβαίνῃ αὐτῷ ἀναλίσκειν, λυπηθήσε-
ται, μετρίως δὲ καὶ ὡς δεῖ· τῆς ἀρετῆς γὰρ καὶ ἥδε-
σθαι καὶ λυπεῖσθαι ἐφ' οἷς δεῖ καὶ ὡς δεῖ. Καὶ εὐ- 26
κοινώνητος δ' ἐστὶν ὁ ἐλευθέριος εἰς χρήματα· δύ-
ναται γὰρ ἀδικεῖσθαι μὴ τιμῶν γε τὰ χρήματα.
Καὶ μᾶλλον ἀχθόμενος, εἴ τι δέον μὴ ἀνάλωσεν ἢ 27
λυπούμενος εἰ μὴ δέον τι ἀνάλωσε καὶ τῷ Σιμωνίδῃ
οὐκ ἀρεσκόμενος. Ὁ δ' ἄσωτος καὶ ἐν τούτοις διαμαρ- 28
τάνει· οὔτε γὰρ ἥδεται ἐφ' οἷς δεῖ οὔτε ὡς δεῖ, οὔτε
λυπεῖται· ἔσται δὲ προϊοῦσι φανερώτερον. Εἴρηται 29
δ' ἡμῖν, ὅτι ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις εἰσὶν ἡ ἀσωτία
καὶ ἡ ἀνελευθερία καὶ ἐν δυσὶν, ἐν δόσει καὶ λήψει·
καὶ τὴν δαπάνην γὰρ εἰς τὴν δόσιν τίθεμεν· ἡ μὲν

ralis administrabit. Bonam enim donationem similis sequitur acceptio: quae autem similis illi non est, contraria est. Tam datio igitur quam acceptio, quum se mutuo consequuntur, simul in eodem homine inesse possunt; at contrarias easdem ac repugnantes in eodem inesse non posse perspicuum est. Jam si liberali evenerit, ut contra, atque oporteat, atque praeter honestum, sumptum faciat: aegre fert ille quidem, sed modice et quemadmodum debet. Virtutis est enim et quibus rebus et quomodo laetandum et dolendum est. laetari ac dolere. Praeterea benignum ac facilem se praebet liberalis in pecunia communicanda; perpeti enim injuriam potest; quippe qui non magni faciat pecuniam, et molestius ferat, se, cum res postularet, sumptum non fecisse, quam, cum facere non oporteret, fecisse; neque illi probatur Simonidis ratio. Prodigus autem etiam in his semper peccat. Nam neque gaudet, neque dolet, quibus aut quomodo debet; quod ex iis, quae posterius dicentur a nobis, planum fiet. Atque hoc jam ante diximus, profusionem et illiberalitatem nimium esse et parum: et horum utrumque in duobus consi-

οὖν ἀσωτία τῷ διδόναι καὶ μὴ λαμβάνειν ὑπερβάλλει, τῷ δὲ λαμβάνειν ἐλλείπει· ἡ δὲ ἀνελευθερία τῷ διδόναι μὲν ἐλλείπει, τῷ λαμβάνειν δ' ὑπερβάλλει
30 πλὴν ἐπὶ μικροῖς. Τὰ μὲν οὖν τῆς ἀσωτίας οὐ πάνυ συνδυάζεται· οὐ γὰρ ῥᾴδιον μηδαμόθεν λαμβάνοντα πᾶσι διδόναι· ταχέως γὰρ ἐπιλείπει ἡ οὐσία τοὺς διδόντας ἰδιώτας, οἵπερ καὶ δοκοῦσιν ἄσω-
31 τοι εἶναι. Ἐπεὶ ὅγε τοιοῦτος δόξαι ἂν οὐ μικρῷ βελτίων εἶναι τοῦ ἀνελευθέρου· εὐίατός τε γάρ ἐστι καὶ ὑπὸ τῆς ἡλικίας καὶ ὑπὸ τῆς ἀπορίας καὶ ἐπὶ τὸ μέσον δύναται ἐλθεῖν· ἔχει γὰρ τὰ τοῦ ἐλευθερίου· καὶ γὰρ δίδωσι καὶ οὐ λαμβάνει· οὐδέτερον δ' ὡς δεῖ, οὐδ' εὖ· εἰ δὴ τοῦτο ἐθισθείη ἤ πως ἄλλως μεταβάλλοι, εἴη ἂν ἐλευθέριος· δώσει γὰρ οἷς δεῖ καὶ οὐ λήψεται ὅθεν οὐ δεῖ· διὸ καὶ δοκεῖ οὐκ εἶναι φαῦλος τὸ ἦθος· οὐ γὰρ μοχθηροῦ οὐδὲ ἀγεν-

stere, in dando scilicet et accipiendo. Nam et sumptum in genere donationis locamus, illumque hujus nomine volumus contineri. Ac profusio quidem dando et non accipiendo rectum modum superat: accipiendo autem eundem non assequitur. Illiberalitas vero dando modum non assequitur, accipiendo superat. Quae tamen omnia intelligi debent de parvis. Ea porro, quae profusionis esse modo diximus, minime una habent incrementum. Non enim facile est, eum, qui a nemine accipiat, omnibus donare. Nam celeriter deficiunt eorum facultates, qui, cum sint privati, plus aequo largiuntur; qui quidem et soli asoti videntur esse posse. Alioqui aliquis talis videretur non paulo melior esse avaro; facile enim potest ad sanitatem converti, et aetatis maturitate correctus et inopia coactus, atque etiam ad medium pervenire potest, quippe cum in eo insint omnia, quae conveniunt liberali. Nam et donat et non accipit, etsi neutrum facit decenter et recte. Quod si ad recte et decenter illa agendum adsuescat, aut aliqua alia ratione immutetur, jam liberalis sit. Nam et quibus dandum erit, dabit: neque unde accipere nefas erit, accipiet.

νοῦς τὸ ὑπερβάλλειν διδόντα καὶ μὴ λαμβάνοντα,
ἠλιθίου δέ. Ὁ δὲ τοῦτον τὸν τρόπον ἄσωτος πολὺ 32
δοκεῖ βελτίων τοῦ ἀνελευθέρου εἶναι, διά τε τὰ εἰ-
ρημένα καὶ ὅτι ὁ μὲν ὠφελεῖ πολλούς, ὁ δὲ οὐθένα,
ἀλλ' οὐδὲ αὑτόν. Ἀλλ' οἱ πολλοὶ τῶν ἀσώτων, κα- 33
θάπερ εἴρηται, καὶ λαμβάνουσιν ὅθεν μὴ δεῖ καί εἰσι
κατὰ τοῦτο ἀνελεύθεροι. Ληπτικοὶ δὲ γίνονται 34
διὰ τὸ βούλεσθαι μὲν ἀναλίσκειν, εὐχερῶς δὲ τοῦτο
ποιεῖν μὴ δύνασθαι· ταχὺ γὰρ ἐπιλείπει αὐτοὺς τὰ
ὑπάρχοντα· ἀναγκάζονται οὖν ἑτέρωθεν πορίζειν·
ἅμα δὲ καὶ διὰ τὸ μηθὲν τοῦ καλοῦ φροντίζειν,
ὀλιγώρως καὶ πάντοθεν λαμβάνουσι· διδόναι γὰρ
ἐπιθυμοῦσι· τὸ δὲ πῶς ἢ πόθεν οὐθὲν αὐτοῖς δια-
φέρει. Διόπερ οὐδὲ ἐλευθέριοι αἱ δόσεις αὐτῶν εἰσιν· 35
οὐ γὰρ καλαὶ οὐδὲ τούτου αὐτοῦ ἕνεκα οὐδὲ ὡς δεῖ·
ἀλλ' ἐνίοτε οὓς δεῖ πένεσθαι, τούτους πλουσίους
ποιοῦσι, καὶ τοῖς μὲν μετρίοις τὰ ἤθη οὐδὲν ἂν

Itaque non male moratus esse videtur. Non enim improbi neque humilis ac degeneris hominis est, sed stulti potius, largiendo et non accipiendo modum superare. Hoc porro modo prodigus, quisquis est, avaro multo melior esse videtur, cum propter eas causas, quas diximus, tum quod hic juvat multos, ille neminem, atque adeo ne se ipsum quidem. Verum plerique ex prodigis, quemadmodum a nobis dictum est, et unde non debent, capiunt, et ea de causa sunt illiberales. Efficiuntur autem ad rapiendum propensi eo, quod impensas facere velint, neque facere tamen has in promptu ipsis sit. Nam cito deficiunt eos rei familiaris copiae. Aliunde igitur, quam de suo, largiri aliis et suppeditare coguntur. Simul et ob id rapaces evadunt, quia nullam honesti rationem habent. Largiendi enim cupiditate flagrantes quomodo aut unde largiantur, susque deque habent. Quare ne liberales quidem sunt eorum largitiones. Nam nec honestae sunt, nec honesti causa fiunt; nec ut par est, sed interdum, quos homines oportet in paupertate aetatem agere, eos locupletant; et cum

δοῖεν· τοῖς δὲ κόλαξιν ἤ τινα ἄλλην ἡδονὴν πορί-
ζουσι πολλά· διὸ καὶ ἀκόλαστοι αὐτῶν εἰσιν οἱ
πολλοί· εὐχερῶς γὰρ ἀναλίσκοντες καὶ εἰς τὰς ἀκο-
λασίας δαπανηροί εἰσι, καὶ διὰ τὸ μὴ πρὸς τὸ κα-
36 λὸν ζῆν πρὸς τὰς ἡδονὰς ἀποκλίνουσιν. Ὁ μὲν οὖν
ἄσωτος ἀπαιδαγώγητος γενόμενος εἰς ταῦτα μετα-
βαίνει· τυχὼν δ' ἐπιμελείας εἰς τὸ μέσον καὶ τὸ
37 δέον ἀφίκοιτ' ἄν. Ἡ δ' ἀνελευθερία ἀνίατός ἐστι·
δοκεῖ γὰρ τὸ γῆρας καὶ πᾶσα ἀδυναμία ἀνελευθέρους
ποιεῖν, καὶ συμφυέστερον τοῖς ἀνθρώποις τῆς ἀσω-
τίας· οἱ γὰρ πολλοὶ φιλοχρήματοι μᾶλλον ἢ δο-
38 τικοί. Καὶ διατείνει δὲ ἐπιπολὺ καὶ πολυειδές ἐστι·
πολλοὶ γὰρ τρόποι δοκοῦσι τῆς ἀνελευθερίας εἶναι·
ἐν δυσὶ γὰρ οὖσα, τῇ τε ἐλλείψει τῆς δόσεως καὶ τῇ
ὑπερβολῇ τῆς λήψεως, οὐ πᾶσιν ὁλόκληρος παραγί-
νεται ἀλλ' ἐνίοτε χωρίζεται· καὶ οἱ μὲν τῇ λήψει

iis, qui temperatis probatisque sunt moribus, nihil donent, in assentatores aliarumve voluptatum administros multa prolixe effundunt. Itaque et plerique eorum sunt intemperantes et luxuriosi. Nam cum facile impendant etiam in res obscoenas et ab intemperantia natas, sumptuosi sunt: et quia vitam suam honesti regula non dirigunt, ad voluptates declinant. Atque prodigus quidem si custode ac magistro destituatur, in haec delabitur. Verum si cura et diligentia disciplinae ipsi contingat, ad mediocritatem et ad id, quod oportet, perveniant. At vero illiberalitas et avaritia insanabilis est. Primum enim senectus, sicut et omnis alia imbecillitas, illiberales efficere videtur; deinde magis quoque hominibus cognata est eadem, quam profusio. Nam plerique omnes pecuniae studio ducuntur potius, quam ad largiendum prompti sunt. Pertendit etiam hoc vitium fortiter, et est multiplex. Multa enim genera multique modi avaritiae videntur esse. Cum enim in duabus rebus vertatur, et in dando infra modum et in supra modum accipiendo, haud quaquam tota et quasi integra inest in omnibus; sed interdum divellitur ac

ὑπερβάλλουσιν, οἱ δὲ τῇ δόσει ἐλλείπουσιν. Οἱ μὲν 39
γὰρ ἐν ταῖς τοιαύταις προσηγορίαις, οἷον φειδωλοὶ,
γλίσχροι, κίμβικες, πάντες τῇ δόσει ἐλλείπουσι· τῶν
δὲ ἀλλοτρίων οὐκ ἐφίενται οὐδὲ βούλονται λαμβά-
νειν· οἱ μὲν διά τινα ἐπιείκειαν καὶ εὐλάβειαν τῶν
αἰσχρῶν· (δοκοῦσι γὰρ ἔνιοι ἢ φασί γε διὰ τοῦτο
φυλάττειν, ἵνα μή ποτε ἀναγκασθῶσιν αἰσχρόν τι
πρᾶξαι· τούτων δὲ καὶ ὁ κυμινοπρίστης καὶ πᾶς ὁ
τοιοῦτος· ὠνόμασται δὲ ἀπὸ τῆς ὑπερβολῆς τοῦ
μηθενὶ ἂν δοῦναι)· οἱ δ' αὖ διὰ φόβον ἀπέχονται
τῶν ἀλλοτρίων, ὡς οὐ ῥᾴδιον τὸ αὐτὸν μὲν τὰ ἑτέ-
ρων λαμβάνειν, τὰ δ' αὐτοῦ ἑτέρους μή· ἀρέσκει
οὖν αὐτοῖς τὸ μήτε λαμβάνειν μήτε διδόναι. Οἱ 40
δ' αὖ κατὰ τὴν λῆψιν ὑπερβάλλουσι τῷ πάντοθεν
λαμβάνειν καὶ πᾶν· οἷον οἱ τὰς ἀνελευθέρους ἐργα-
σίας ἐργαζόμενοι καὶ πορνοβοσκοὶ καὶ πάντες οἱ

sejungitur: aliique reperiantur, qui accipiendo modum superant, alii, qui dando deserunt. Nam illi quidem, in quos quadrant tales appellationes (verbi gratia parci, tenaces, sordidi), omnes in largiendo modum deserunt, sed aliena nec appetunt, nec accipere volunt, alii quidem aequitate ac probitate quadam rerumque turpium cavendarum studio adducti; (videntur enim nonnulli, aut certe dicunt, se idcirco sua conservare ac retinere, ut ne quid aliquando turpe admittere cogantur: eorumque in numero est et ille, qui cumini sector vocatur; et quisquis talis est, qui ex illo nomen traxit, quod supra modum a dando abhorreat) alii vero metu deterriti accipere nolunt ab aliis: quod fieri vix possit, ut ab aliis accipias, et non ipse quoque des aliis. Placet igitur eis, neque ab aliis accipere, neque aliis dare. Alii vero, qui non dationis defectu peccant, sed in accipiendi excessu, ii sunt, qui sunt in accipiendo nimii: quia scilicet undequaque et quidlibet accipiunt: quales sunt ii, qui illiberales operas praestant, sordidasque artes exercent, et lenones, et omnes hujus notae homines: foeneratores item et ii, quibus vili impensa magna emolu-

τοιοῦτοι, καὶ τοκισταὶ καὶ τὰ μικρὰ ἐπὶ πολλῷ· πάντες γὰρ οὗτοι ὅθεν οὐ δεῖ λαμβάνουσι, καὶ ὁπό-
41 σον οὐ δεῖ. Κοινὸν δ' ἐπ' αὐτοῖς ἡ αἰσχροκέρδεια φαίνεται· πάντες γὰρ ἕνεκα κέρδους καὶ τούτου
42 μικροῦ ὀνείδη ὑπομένουσι. Τοὺς γὰρ τὰ μεγάλα μὴ ὅθεν δεῖ λαμβάνοντας, μηδὲ ἃ δεῖ, οὐδὲ λέγομεν ἀνελευθέρους· οἷον τοὺς τυράννους πόλεις πορθοῦντας καὶ ἱερὰ συλῶντας· ἀλλὰ πονηροὺς μᾶλλον καὶ
43 ἀσεβεῖς καὶ ἀδίκους. Ὁ μέν τοι κυβευτὴς καὶ ὁ λωποδύτης καὶ ὁ λῃστὴς τῶν ἀνελευθέρων εἰσίν· αἰσχροκερδεῖς γὰρ· κέρδους γὰρ ἕνεκα ἀμφότεροι πραγματεύονται καὶ ὀνείδη ὑπομένουσι· καὶ οἱ μὲν κινδύνους τοὺς μεγίστους ἕνεκα τοῦ λήμματος· οἱ δὲ ἀπὸ τῶν φίλων κερδαίνουσιν, οἷς δεῖ διδόναι· ἀμφότεροι δὴ ὅθεν οὐ δεῖ κερδαίνειν βουλόμενοι, αἰσχροκερδεῖς· καὶ πᾶσαι δὴ αἱ τοιαῦται λήψεις ἀνε-
44 λεύθεροι. Εἰκότως δὲ τῇ ἐλευθεριότητι ἀνελευθε-

menta comparantur. Hi enim omnes, a quibus non debent, et quantum non debent, accipiunt. Communis autem appellatio eorum videtur esse, quod lucri turpis amatores sunt. Omnes enim propter quaestum, eumque exiguum, turpitudinem ac dedecus subeunt. Nam qui magna, et a quibus non debent, auferunt, quales sunt tyranni, qui urbes evertunt templaque expilant, eos non avaros, sed improbos potius et impios et injustos dicimus. Interim et aleator, et stellio vestiarius, et latro quaestum facit, in numero illiberalium sunt habendi. Turpem enim quaestum consectantur. Nam lucri causa utrique suum illud negotium gerunt, et turpia atque ignominiosa factitant. Atque hi quidem lucri gratia maximis in periculis versantur: illi vero ab amicis, quibus donare debebant, lucrum quaerunt. Utrique igitur, quoniam ab iis, a quibus non debent, lucrum captant, turpis quaestus studiosi dicendi sunt: omnesque tales accipiendi rationes et viae sunt illiberales. Merito autem illiberalitatis nomen ex liberalitatis contrario est constitutum. Nam cum ipsa malum sit profusione majus, tum facilius ac

ρία ἐναντίον λέγεται· μεῖζόν τε γάρ ἐστι κακὸν τῆς
ἀσωτίας, καὶ μᾶλλον ἐπὶ ταύτην ἁμαρτάνουσιν ἢ
κατὰ τὴν λεχθεῖσαν ἀσωτίαν. Περὶ μὲν οὖν ἐλευθε-
ριότητος καὶ τῶν ἀντικειμένων κακῶν τοσαῦτ' εἰ-
ρήσθω.

CAPUT II.

Δόξειε δ' ἂν ἀκόλουθον εἶναι καὶ περὶ μεγαλο- 1
πρεπείας διελθεῖν· δοκεῖ γὰρ καὶ αὐτὴ περὶ χρήματά
τις ἀρετὴ εἶναι· οὐχ ὥςπερ δ' ἡ ἐλευθεριότης διατείνει
περὶ πάσας τὰς ἐν χρήμασι πράξεις, ἀλλὰ περὶ τὰς
δαπανηρὰς μόνον· ἐν τούτοις δ' ὑπερέχει τῆς ἐλευ-
θεριότητος μεγέθει· καθάπερ γὰρ τοὔνομα αὐτὸ
ὑποσημαίνει, ἐν μεγέθει πρέπουσα δαπάνη ἐστί.
Τὸ δὲ μέγεθος πρός τι· οὐ γὰρ τὸ αὐτὸ δαπάνημα 2
τριηράρχῳ καὶ ἀρχιθεώρῳ· τὸ πρέπον δὴ πρὸς αὐτὸν
καὶ ἐν ᾧ καὶ ἅ. Ὁ δὲ ἐν μικροῖς ἢ ἐν μετρίοις κατ' 3
ἀξίαν δαπανῶν οὐ λέγεται μεγαλοπρεπής· οἷον τό,

saepius in ipsa, quam in altera, quam diximus [profusione scilicet] homines offendunt. Ac de liberalitate quidem iisque vitiis, quae cum ea pugnant, hactenus.

Cap. II. Sequitur, ut de magnificentia disseramus; nam ea quoque videtur virtus quaedam esse, quae in pecuniis tractandis versetur, verum non ut liberalitas ad omnes pecuniarias actiones, sed ad sumptuosas duntaxat pertinet; in his autem liberalitatem magnitudine superat. Nam ut nomen ipsum subindicat, sumptus est in rebus amplis et magnis decorus; magnitudo autem ad aliquid refertur. Neque enim sumptus idem trierarchum decet et eum, qui mittitur ad publicos conventus obeundos. Decorum igitur et personae, quae impendit, et rei, in quam impendit, et pecuniae, quae impenditur, spectatur. Qui autem sumptus facit in res parvas vel mediocres pro earum rerum dignitate, is non dicitur magnificus, ut ille, qui dicebat: Mendicoque vago dare saepe solebam; sed is demum, qui in res magnas. Nam magnificus est ille quidem liberalis; sed qui liberalis est, non continuo

Πολλάκι δόσκον ἀλήτῃ· ἀλλ' ὁ ἐν μεγάλοις, οὗτος·
ὁ μὲν γὰρ μεγαλοπρεπὴς, ἐλευθέριος· ὁ δὲ ἐλευθέ-
4 ριος οὐθὲν μᾶλλον μεγαλοπρεπής. Τῆς τοιαύτης δ'
ἕξεως ἡ μὲν ἔλλειψις μικροπρέπεια καλεῖται· ἡ δ' ὑπερ-
βολὴ βαναυσία καὶ ἀπειροκαλία, καὶ ὅσαι τοιαῦ-
ται οὐχ ὑπερβάλλουσαι τῷ μεγέθει περὶ ἃ δεῖ, ἀλλ'
ἐν οἷς οὐ δεῖ καὶ ὡς οὐ δεῖ λαμπρυνόμενοι· ὕστερον
5 δὲ περὶ αὐτῶν ἐροῦμεν. Ὁ δὲ μεγαλοπρεπὴς ἐπι-
στήμονι ἔοικε· τὸ πρέπον γὰρ δύναται θεωρῆσαι,
6 καὶ δαπανῆσαι μεγάλα ἐμμελῶς. Ὥςπερ γὰρ ἐν ἀρχῇ
εἴπομεν, ἡ ἕξις ταῖς ἐνεργείαις ὁρίζεται, καὶ ὧν ἐστιν·
αἱ δὲ τοῦ μεγαλοπρεποῦς δαπάναι μεγάλαι καὶ πρέ-
πουσαι· τοιαῦτα δὴ καὶ τὰ ἔργα· οὕτω γὰρ ἔσται
μέγα δαπάνημα καὶ πρέπον τῷ ἔργῳ· ὥςτε τὸ μὲν
ἔργον τῆς δαπάνης ἄξιον δεῖ εἶναι· τὴν δὲ δαπάνην
7 τοῦ ἔργου ἢ καὶ ὑπερβάλλειν. Δαπανήσει δὴ τὰ
τοιαῦτα ὁ μεγαλοπρεπὴς τοῦ καλοῦ ἕνεκα· κοινὸν

etiam magnificus. In hoc autem habitu id, quod est parum, indecora parcimonia appellatur: quod nimium, operaria quaedam in sumptu faciendo insolentia, et elegantiae inscientia, et quotquot sunt hujusmodi affectiones, quae in vitio sunt, non ratione sumptus magni in rebus idoneis facti, verum eo quod splendorem adhibent in iis, in quibus non oportet, aut sic, ut non oportet. Verum de iis posterius dicemus. Magnificus autem homini scienti similis est. Et decorum enim animo cernere, et magnos sumptus concinne facere potest. Nam (ut initio diximus) omnis habitus actionibus iisque rebus, quarum est habitus, definitur. Sumptus autem viri magnifici, magni sunt et decori. Talia quoque sunt ejus opera. Sic enim sumptus magnus erit, si ad opus accommodatus et decorus fuerit; ita ut et opus sumptu dignum sit, et opere sumptus, aut hic etiam superior. Hujusmodi autem sumptus vir magnificus faciet honesti gratia. Hoc enim omnium virtutum commune est. Et praeterea jucunde ac prolixe. Nam subtilius rationes subducere, et omnia ad calculum revocare hominis

γὰρ τοῦτο ταῖς ἀρεταῖς. Καὶ ἔτι ἡδέως καὶ προετι- 8
κῶς· ἡ γὰρ ἀκριβολογία μικροπρεπές. Καὶ πῶς κάλ- 9
λιστον καὶ πρεπωδέστατον, σκέψαιτ' ἂν μᾶλλον
ἢ πόσου καὶ πῶς ἐλαχίστου. Ἀναγκαῖον δὴ καὶ 10
ἐλευθέριον τὸν μεγαλοπρεπῆ εἶναι· καὶ γὰρ ὁ ἐλευ-
θέριος δαπανήσει ἃ δεῖ καὶ ὡς δεῖ· ἐν τούτοις δὲ τὸ
μέγα τοῦ μεγαλοπρεποῦς, οἷον μέγεθος· περὶ ταῦτα
τῆς ἐλευθεριότητος οὔσης, καὶ ἀπὸ τῆς ἴσης δαπά-
νης τὸ ἔργον ποιήσει μεγαλοπρεπέστερον· οὐ γὰρ ἡ
αὐτὴ ἀρετὴ κτήματος καὶ ἔργου· κτῆμα μὲν γὰρ τὸ
πλείστου ἄξιον καὶ τιμιώτατον, οἷον χρυσός· ἔργον
δέ, τὸ μέγα καὶ καλόν· τοῦ γὰρ τοιούτου ἡ θεωρία
θαυμαστή· τὸ δὲ μεγαλοπρεπὲς θαυμαστόν· καὶ
ἔστιν ἀρετὴ ἔργου μεγαλοπρέπεια ἐν μεγέθει. Ἔστι 11
δὲ τῶν δαπανημάτων, οἷα λέγομεν τὰ τίμια, οἷον τὰ
περὶ τοὺς θεοὺς ἀναθήματα καὶ κατασκευαὶ καὶ θυ-
σίαι· ὁμοίως δὲ καὶ ὅσα περὶ πᾶν τὸ δαιμόνιον, καὶ

est parum magnifici. Atque etiam quo modo opus quam pulcerrimum et quam maxime decorum potius, quam quanti et qua ratione minimo efficiatur, cogitabit. Necesse est itaque, ut et liberalis sit vir magnificus; impendet enim etiam liberalis et quae oportet, et ut oportet. Sed horum impendiorum magnitudo magnifici propria est: veluti magnitudo liberalitatis, quae versatur in modo dictis. Quin etiam pari impensa opus efficiet magnificentia praestantius. Non enim eadem re commendatur possessio seu facultates atque opus. Nam facultates seu possessio ea, quae maximi aestimatur, pretiosissima est et carissima, velut aurum. Opus vero illud demum commendationem habet maximam, quod magnitudine praestat, et pulcritudine antecellit; talis enim operis spectatio admiratione homines afficit; quod autem magnificum est, id admirabile est: opusque ut sit magnificum, facit ejus magnitudo. Impendiorum autem illa, quae ampla et honorata dicimus, sunt verbi gratia, dona, quae suspenduntur in templis diisque dicantur, et constructiones templorum, et sacrificia; item-

ὅσα πρὸς τὸ κοινὸν εὐφιλοτίμητά ἐστιν· οἷον εἴ που
χορηγεῖν οἴονται δεῖν λαμπρῶς ἢ τριηραρχεῖν ἢ καὶ
12 ἑστιᾷν τὴν πόλιν. Ἐν ἅπασι δ' ὥςπερ εἴρηται, καὶ
πρὸς τὸν πράττοντα ἀναφέρεται τὸ τίς ὢν καὶ τί-
νων ὑπαρχόντων· ἄξια γὰρ δεῖ τούτων εἶναι καὶ μὴ
13 μόνον τῷ ἔργῳ, ἀλλὰ καὶ τῷ ποιοῦντι πρέπειν· Διὸ
πένης μὲν οὐκ ἂν εἴη μεγαλοπρεπής· οὐ γάρ ἐστιν
ἀφ' ὧν πολλὰ δαπανήσει πρεπόντως· ὁ δ' ἐπιχειρῶν
ἠλίθιος· παρὰ τὴν ἀξίαν γὰρ καὶ τὸ δέον· κατ' ἀρε-
14 τὴν δὲ τὸ ὀρθῶς. Πρέπει δὲ καὶ οἷς τὰ τοιαῦτα
προϋπάρχει δι' αὐτῶν ἢ διὰ τῶν προγόνων ἢ ὧν αὐ-
τοῖς μέτεστι· καὶ τοῖς εὐγενέσι καὶ τοῖς ἐνδόξοις
καὶ ὅσα τοιαῦτα· πάντα γὰρ ταῦτα μέγεθος ἔχει καὶ
15 ἀξίωμα. Μάλιστα μὲν οὖν τοιοῦτος ὁ μεγαλοπρε-
πής, καὶ ἐν τοιούτοις δαπανήμασιν ἡ μεγαλοπρέ-
πεια, ὥςπερ εἴρηται· μέγιστα γὰρ καὶ ἐντιμότατα·

que ea omnia, quae in id, quod divinum est, impenduntur, et quaecunque in rempublicam honestae laudis studio conferuntur. Ut sicubi ludos a se splendide fieri, aut triremium praefecturam de suo administrari, aut epulum dari civitati aliquis putet oportere. In omnibus autem (ut dictum est) ejus, qui agit, habenda est ratio, qui sit ille, et quae sint ejus facultates. Sumptus enim cum his congruere debet: neque opus solum, sed etiam eum, qui facit, decere. Quocirca nemo pauper magnificus esse queat: quia non habet, unde sumptus convenienter et decore facere possit: et qui conetur, stultus sit habendus: ut qui et praeter dignitatem et praeter id, quod fieri oporteat, contendat; quod autem in virtutis loco referri debet, recte ut habeat oportet. Decet porro aliquid hujus generis cum eos, quibus res hujusmodi vel ipsorum labore et virtute partae sunt, vel a majoribus iisve, quibuscum aliqua necessitudine conjuncti sunt, fuerunt relictae: tum honesto loco natos, tum claros viros: eos denique, qui tali aliqua laude antecellunt; inest enim in his omnibus amplitudo quaedam et dignitas. Talis igitur est maxime

τῶν δὲ ἰδίων, ὅσα εἰσάπαξ γίνεται· οἷον γάμος καὶ
εἴ τι τοιοῦτον, καὶ εἰ περί τι πᾶσα ἡ πόλις σπου-
δάζει ἢ οἱ ἐν ἀξιώματι· καὶ περὶ ξένων δὲ ὑποδο-
χὰς καὶ ἀποστολὰς καὶ δωρεὰς καὶ ἀντιδωρεάς· οὐ
γὰρ εἰς ἑαυτὸν δαπανηρὸς ὁ μεγαλοπρεπὴς, ἀλλ' εἰς
τὰ κοινά· τὰ δὲ δῶρα τοῖς ἀναθήμασιν ἔχει τι ὅμοιον.
Μεγαλοπρεποῦς δὲ καὶ οἶκον κατασκευάσασθαι πρε- 16
πόντως τῷ πλούτῳ· κόσμος γάρ τις καὶ οὗτος· καὶ
περὶ ταῦτα μᾶλλον δαπανᾷν, ὅσα πολυχρόνια τῶν
ἔργων· κάλλιστα γὰρ ταῦτα· καὶ ἐν ἑκάστοις τὸ πρέ-
πον. Οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ ἁρμόζει θεοῖς καὶ ἀνθρώποις 17
οὐδ' ἐν ἱερῷ καὶ τάφῳ· καὶ ἐπὶ τῶν δαπανημάτων
ἕκαστον μέγα ἐν τῷ γένει· καὶ μεγαλοπρεπέστατον
μὲν τὸ ἐν μεγάλῳ μέγα· ἐνταῦθα δὲ τὸ ἐν τούτοις
μέγα. Καὶ διαφέρει τὸ ἐν τῷ ἔργῳ μέγα τοῦ ἐν τῷ 18

vir magnificus, et in hujus generis sumptibus magnificentia, ut diximus, elucet. Maximi sunt enim et honore dignissimi. In privatis autem sumptibus ii, qui semel fiunt, etiam locum habent: quales sunt nuptiae, et si quid praeterea ejusce generis est, et si qua in re vel tota civitas studiose occupata est, vel ii, qui dignitate praestant. In recipiendorum quoque hospitum et dimittendorum officio, in donis et remunerationibus. Non enim in se ipsum sumptuosus est vir magnificus, sed in rem communem et publicam. Dona autem simile quid iis rebus habent, quae diis consecrantur, et ante eorum simulacra suspenduntur. Est et hoc viri magnifici, domum ita exaedificare, ut ejus species divitiis conveniat (aliquid enim ex hac quoque ornamenti comparatur) et hoc, ut in ea potius pecuniam impendat, quae diuturna sunt futura; sunt enim haec pulcerrima. Et hoc, ut in unoquoque id, quod convenit decorumque est, impendat. Non enim eadem diis atque hominibus conveniunt, neque eodem sumptu fanum et sepulcrum aedificandum est. Atque ad impendia quod attinet, in suo unumquodque genere spectatum, magnum est. Et cum sit illud magnificentissimum, quod in genere magnorum magnum

δαπανήματι· σφαῖρα μὲν γὰρ ἢ λήκυθος ἡ καλλίστη ἔχει μεγαλοπρέπειαν παιδικοῦ δώρου· ἡ δὲ
19 τούτου τιμὴ μικρὸν καὶ ἀνελεύθερον. Διὰ τοῦτό ἐστι τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ἐν ᾧ ἂν ποιῇ γένει, μεγαλοπρεπῶς ποιεῖν· τὸ γὰρ τοιοῦτον οὐκ εὐυπέρβλη-
20 τον καὶ ἔχον κατ' ἀξίαν τοῦ δαπανήματος. Τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ μεγαλοπρεπής· ὁ δὲ ὑπερβάλλων καὶ βάναυσος τῷ παρὰ τὸ δέον ἀναλίσκειν, ὑπερβάλλει, ὥςπερ εἴρηται· ἐν γὰρ τοῖς μικροῖς τῶν δαπανημάτων πολλὰ ἀναλίσκει καὶ λαμπρύνεται παρὰ μέλος· οἷον ἐρανιστὰς γαμικῶς ἑστιῶν, καὶ κωμῳδοῖς χορηγῶν ἐν τῇ παρόδῳ πορφύραν εἰςφέρων, ὥςπερ οἱ Μεγαρεῖς· καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα ποιήσει οὐ τοῦ καλοῦ ἕνεκα ἀλλὰ τὸν πλοῦτον ἐπιδεικνύμενος, καὶ διὰ ταῦτα οἰόμενος θαυμάζεσθαι· καὶ οὗ μὲν δεῖ

est, tum in hoc vel illo, quod in eorum genere magnum. Ad haec interest etiam inter id, quod est in opere magnum, et id, quod est in sumptu. Nam pila vel ampulla pulcerrima doni puerilis magnificum quidem illa donum esse possit, quod puero donetur: pretium tamen hujus exiguum est et illiberale. Itaque magnifici est, cujusque generis opus efficiat, magnifice facere. Nam nec id, quod erit ejusmodi, facile superari poterit, et sumptus magnitudini respondebit. Talis igitur est vir magnificus. At qui nimius hic est et modum superat, puta, quem in sumptu faciendo stolide insolentem diximus, eo ipso superat seu nimius est, quod secus ac debet, impendit. In res enim parvas et quae parvum sumptum desiderant, multam pecuniam insumit, splendoremque ac magnificentiam ostentat inconcinne atque invenuste; exempli gratia: nuptiali apparatu eos excipit, qui symbolam in coenam dederunt, et in comico choro curator positus, ad chori ingressum exornandum purpuram confert, quemadmodum facere consueverunt Megarenses. Atque hujusmodi omnia faciet non honesti sed ostentandarum divitiarum causa, et quod se ab his rebus hominibus in admiratione futurum sperat. Et quas in res multa impendere debet, in eis sumptum

πολλὰ ἀναλῶσαι, ὀλίγα δαπανῶν· οὗ δ᾽ ὀλίγα, πολλά. Ὁ δὲ μικροπρεπὴς περὶ πάντα ἐλλείψει, καὶ τὰ μέ- 21
γιστα ἀναλώσας ἐν μικρῷ τὸ καλὸν ἀπολεῖ· καὶ ὅ,τι ἂν ποιῇ μέλλων καὶ σκοπῶν, πῶς ἂν ἐλάχιστον ἀναλώσαι καὶ ταῦτ᾽ ὀδυρόμενος, καὶ πάντ᾽ οἰόμενος μείζω ποιεῖν ἢ δεῖ. Εἰσὶ μὲν οὖν αἱ ἕξεις αὗται 22
κακίαι· οὐ μὴν ὀνείδη γ᾽ ἐπιφέρουσι διὰ τὸ μήτε βλαβεραὶ τῷ πέλας εἶναι, μήτε λίαν ἀσχήμονες·

Caput III.

Ἡ δὲ μεγαλοψυχία περὶ μεγάλα μὲν καὶ ἐκ τοῦ 1
ὀνόματος ἔοικεν εἶναι· περὶ ποῖα δ᾽ ἐστὶ, πρῶτον λάβωμεν. Διαφέρει δ᾽ οὐθὲν τὴν ἕξιν ἢ τὸν κατὰ τὴν 2
ἕξιν σκοπεῖν. Δοκεῖ δὲ μεγαλόψυχος εἶναι ὁ μεγάλων 3
αὑτὸν ἀξιῶν, ἄξιος ὤν· ὁ γὰρ μὴ κατ᾽ ἀξίαν αὐτὸ ποιῶν ἠλίθιος· τῶν δὲ κατ᾽ ἀρετὴν οὐδεὶς ἠλίθιος

sumptum exiguum faciet: ubi parva impensa desideratur, ibi largus et profusus erit. Alter autem ille, indecore videlicet parcus, ubique modum deseret, maximaque pecunia consumpta, in parvis honesti speciem omnem perdet atque exstinguet; quidquid item facturus est, procrastinans et cunctabundus efficiet, et qua ratione quam minimo sumptu id conficere possit, considerabit: lamentabitur etiam et ingemiscet in sumptu, omniaque se efficere majora, quam oporteat, arbitrabitur. Sunt igitur hi habitus vitia: nullam tamen ea turpitudinis aut dedecoris notam inurunt: quia nec alteri damnum inferunt, neque admodum sunt deformes.

Cap. III. Magnitudo animi autem magnis in rebus etiam nominis ipsius indicio elucere debebit. Quaenam vero sint hae res, primo intelligamus. Nihil porro interest, utrum ipsum animi habitum, an eum, quis sit illo praeditus, consideremus. Magnanimus autem videtur habendus is, qui magna se mereri existimat, re ita habente. Qui enim praeter meritum et dignitatem id facit, stolidus est. At eorum, qui virtutem colunt, nemo stolidus est, nemo mente captus. Est igitur magno is animo, quem descripsimus. Qui enim se ipsum, cum

οὐδ' ἀνόητος· μεγαλόψυχος μὲν οὖν ὁ εἰρημένος.
4 Ὁ γὰρ μικρῶν ἄξιος καὶ τούτων ἀξιῶν ἑαυτὸν, σώ-
5 φρων, μεγαλόψυχος δ' οὔ. Ἐν μεγέθει γὰρ ἡ μεγαλοψυχία ὥςπερ καὶ τὸ κάλλος ἐν μεγάλῳ σώματι· οἱ
6 μικροὶ δ' ἀστεῖοι καὶ σύμμετροι, καλοὶ δ' οὔ. Ὁ δὲ μεγάλων αὑτὸν ἀξιῶν, ἀνάξιος ὢν, χαῦνος· ὁ δὲ μει-
7 ζόνων ἢ ἄξιος, οὐ πᾶς χαῦνος. Ὁ δ' ἐλαττόνων ἢ ἄξιος, μικρόψυχος ἐάν τε μεγάλων, ἐάν τε μετρίων, ἐάν τε καὶ μικρῶν ἄξιος ὢν, ἔτι ἐλαττόνων ἑαυτὸν ἀξιοῖ, καὶ μάλιστα ἂν δόξειεν ὁ μεγάλων ἄξιος· τί
8 γὰρ ἂν ἐποίει, εἰ μὴ τοιούτων ἦν ἄξιος; Ἔστι δὴ ὁ μεγαλόψυχος τῷ μὲν μεγέθει ἄκρος· τῷ δὲ ὡς δεῖ μέσος· τοῦ γὰρ κατ' ἀξίαν ἑαυτὸν ἀξιοῖ· οἱ δ' ὑπερ-
9 βάλλουσι καὶ ἐλλείπουσιν. Εἰ δὲ δὴ μεγάλων ἑαυτὸν ἀξιοῖ ἄξιος ὢν, καὶ μάλιστα τῶν μεγίστων, περὶ

parvis rebus atque honoribus dignus sit, parvis quoque dignum judicat, modestus habendus est, non magnanimus. Haec enim virtus in magnitudine sita est: quemadmodum et in magno corpore pulcritudo. Brevis autem staturae homines venusti ac lepidi sunt quidem illi, aptaque membrorum convenientia et proportione praediti, pulcri tamen non item. Qui vero magna se meritum esse putat, cum talibus dignus non sit, elatus ac superbus est: et si non quicunque majora sibi deberi, quam quibus dignus sit, arbitratur, continuo superbus est. At ille, qui se minoribus dignum, quam mereatur, existimat, angusti et humilis animi homo dicitur, sive magnis sive mediocribus sive parvis dignus, etiam majora sibi tribui putat oportere: maxime vero si, qui magnis dignus est, iis se indignum putet. Quid enim eum facturum putemus, si hisce non esset dignus? Magnanimus igitur magnitudine est ille quidem summus: sed eo, quod ita, ut oportet, de suis meritis judicat, medius. Iis enim, quae ipsius dignitati meritisque respondent, se ipsum dignum judicat, alteri vero illi modum superant ac non assequuntur. Ergo si se magnis dignum censet, cum sit iis dignus; itemque maximis, cum sit maximis dignus; in una re potissimum sane

ἐν μάλιστα ἂν εἴη. Ἡ δ᾽ ἀξία λέγεται πρὸς τὰ ἐκ- 10
τὸς ἀγαθά· μέγιστον δὲ τοῦτ᾽ ἂν θείημεν, ὃ τοῖς
θεοῖς ἀπονέμομεν, καὶ οὗ μάλιστα ἐφίενται οἱ ἐν
ἀξιώματι καὶ τὸ ἐπὶ τοῖς καλλίστοις ἆθλον· τοιοῦ-
τον δ᾽ ἡ τιμή· μέγιστον γὰρ δὴ τοῦτο τῶν ἐκτὸς
ἀγαθῶν· περὶ τιμὰς δὴ καὶ ἀτιμίας ὁ μεγαλόψυχός
ἐστιν, ὡς δεῖ. Καὶ ἄνευ δὲ λόγου φαίνονται οἱ 11
μεγαλόψυχοι περὶ τιμὴν εἶναι· τιμῆς γὰρ μάλισθ᾽
οἱ μεγάλοι ἀξιοῦσιν ἑαυτούς· κατ᾽ ἀξίαν δέ. Ὁ δὲ 12
μικρόψυχος ἐλλείπει καὶ πρὸς αὑτὸν, καὶ πρὸς τὸ
τοῦ μεγαλοψύχου ἀξίωμα. Ὁ δὲ χαῦνος πρὸς ἑαυ- 13
τὸν μὲν ὑπερβάλλει· οὐ μὴν τόν γε μεγαλόψυχον.
Ὁ δὲ μεγαλόψυχος, εἴπερ τῶν μεγίστων ἄξιος, ἄριστος 14
ἂν εἴη· μείζονος γὰρ ἀεὶ ὁ βελτίων ἄξιος, καὶ με-
γίστων ὁ ἄριστος· τὸν ὡς ἀληθῶς ἄρα μεγαλόψυ-
χον δεῖ ἀγαθὸν εἶναι· καὶ δόξειε δ᾽ ἂν εἶναι μεγα-

versabitur. Dignitatis vero ratio ad externa bona refertur. Hoc autem maximum censere debeamus, quod et diis immortalibus tribuimus, et ii omnes, qui in existimatione magna habentur, expetunt: quod est denique rerum pulcerrime gestarum praemium. At honos tale quidpiam est. Hoc enim est externorum bonorum maximum. In honore igitur et infamia sic se gerit, ut oportet, vir magni animi. Perspicitur vero etiam sine rationibus et argumentis, viros magnanimos in honore versari. Honore enim maxime magni viri sese dignos esse existimant, pro eo illi quidem ac merentur. At qui demisso et humili animo est, cum sese ipso, tum multo magis viri magnanimi animo inferiora sapit. Superbus autem ad se ipsum relatus superat: minime autem, si eum cum viro magnanimo conferas. Magnanimus autem si maximis sit honoribus dignus, vir ille profecto sit optimus ac praestantissimus. Nam quo quisque melior est, eo majore praemio atque honore dignus est, et quidem optimus quisque maximo. Vero igitur magnanimus vir bonus sit necesse est. Atque etiam quod in quaque virtute magnum et amplum est,

15 λοψύχου, τὸ ἐν ἑκάστῃ ἀρετῇ μέγα. Οὐδαμῶς τ'
ἂν ἁρμόζοι μεγαλοψύχῳ φεύγειν παρασείσαντι οὐδὲ
ἀδικεῖν· τίνος γὰρ ἕνεκα πράξει αἰσχρὰ, ᾧ οὐθὲν
μέγα; καθ' ἕκαστα δ' ἐπισκοποῦντι πάμπαν γελοῖος
φαίνοιτ' ἂν ὁ μεγαλόψυχος, μὴ ἀγαθὸς ὤν· οὐκ εἴη
δ' ἂν οὐδὲ τιμῆς ἄξιος, φαῦλος ὤν· τῆς ἀρετῆς γὰρ
16 ἆθλον ἡ τιμὴ καὶ ἀπονέμεται τοῖς ἀγαθοῖς. Ἔοικε
μὲν οὖν ἡ μεγαλοψυχία οἷον κόσμος τις εἶναι τῶν
ἀρετῶν· μείζους γὰρ αὐτὰς ποιεῖ καὶ οὐ γίνεται
ἄνευ ἐκείνων· διὰ τοῦτο χαλεπὸν τῇ ἀληθείᾳ μεγα-
λόψυχον εἶναι· οὐ γὰρ οἷόν τε ἄνευ καλοκἀγαθίας.
17 Μάλιστα μὲν οὖν περὶ τιμὰς καὶ ἀτιμίας ὁ μεγαλό-
ψυχός ἐστι· καὶ ἐπὶ μὲν ταῖς μεγάλαις καὶ ὑπὸ τῶν
σπουδαίων μετρίως ἡσθήσεται, ὡς τῶν οἰκείων τυγ-
χάνων, ἢ καὶ ἐλαττόνων· ἀρετῆς γὰρ παντελοῦς οὐκ
ἂν γένοιτο ἀξία τιμή· οὐ μὴν ἀλλ' ἀποδόξεταί γε,

viri magnanimi esse videatur. Neque conveniat magnanimo demissis manibus fugere, neque injuriam cuiquam facere. Quid est enim, cur turpe aliquid admittat, cui nihil sit magnum? Atque ei quidem, qui res singulatim inspiciat, prorsus ridiculus videatur esse magnanimus, si non sit idem vir bonus. Quin ne honore quidem dignus erit, si sit malus et nequam. Praemium enim virtutis est honos, et tribuitur bonis viris. Quocirca videtur animi magnitudo quasi quoddam virtutum omnium esse ornamentum. Nam et majores eas ampliores que facit, et sine illis constare nullo modo potest. Atque ob hanc causam qui reapse magno sit animo, non facile reperias: quippe qui sine eximia quadam bonitate talis esse non possit. In honoribus igitur et ignominiis vir magni animi maxime cernitur. Ac magnis quidem honoribus et iis, qui a viris bonis deferentur, modice delectabitur: tanquam scilicet sua sibique accommodata, aut etiam sua virtute inferiora, consecutus. Virtuti enim omnibus suis numeris perfectae et absolutae non facile par ullus honos reperiri possit: verumtamen eos aequo animo accipiet, vel ob hanc

τῷ μὴ ἔχειν αὐτοὺς μείζω αὐτῷ ἀπονέμειν· τῆς δὲ παρὰ τῶν τυχόντων καὶ ἐπὶ μικροῖς πάμπαν ὀλιγωρήσει· οὐ γὰρ τούτων ἄξιος· ὁμοίως δὲ καὶ ἀτιμίας· οὐ γὰρ ἔσται δικαίως περὶ αὐτόν. Μάλιστα μὲν 18
οὖν ἐστιν, ὥςπερ εἴρηται, ὁ μεγαλόψυχος περὶ τιμάς· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ πλοῦτον καὶ δυναστείαν καὶ πᾶσαν εὐτυχίαν καὶ ἀτυχίαν μετρίως ἕξει, ὅπως ἂν γένηται· καὶ οὔτ' εὐτυχῶν περιχαρὴς ἔσται οὔτε ἀτυχῶν περίλυπος· οὐδὲ γὰρ περὶ τιμὴν οὕτως ἔχει ὡς μέγιστον ὄν· αἱ γὰρ δυναστεῖαι καὶ ὁ πλοῦτος διὰ τὴν τιμήν ἐστιν αἱρετά· οἱ γοῦν ἔχοντες αὐτὰ τιμᾶσθαι δι' αὐτῶν βούλονται· ᾧ δὴ καὶ ἡ τιμὴ μικρόν ἐστι, τούτῳ καὶ τἆλλα· διὸ καὶ ὑπερόπται δοκοῦσιν εἶναι. Δοκεῖ δὲ καὶ τὰ εὐτυχήματα συμ- 19
βάλλεσθαι πρὸς μεγαλοψυχίαν· οἱ γὰρ εὐγενεῖς ἀξιοῦνται τιμῆς· καὶ οἱ δυναστεύοντες, ἢ οἱ πλου-

causam, quod illi non possint ei tribuere majora. Eum autem honorem, qui et a quibuslibet, et ob res parvas tribuetur, prorsus negliget atque aspernabitur. Neque enim istos meretur; itemque ignominiam atque infamiam contemnet, quia in eum jure cadere non poterunt. Maxime igitur et potissimum in honoribus versatur vir magnanimus. Verumtamen in divitiis quoque et principatu: in omni denique secunda atque adversa fortuna quidquid acciderit, in eo se moderatum praebebit: neque in rebus secundis laetitia efferetur, neque in adversis moerore superabitur. Nam ne in honorem quidem sic animatus est, quasi is maxima res sit. Principatus enim et divitiae propter honorem sunt optabilia. Certe qui haec omnia consecuti sunt, ob haec ipsa honore affici volunt. Cui igitur honos in rebus parvis numeretur, huic ne caetera quidem magna erunt: et ob id elati videntur ac despectores. Videntur autem res secundae ad animi magnitudinem conferre. Nam et honesto summoque loco nati honore digni putantur: et ii, qui principatum obtinent, aut opulenti, quoniam caeteris antecellunt. Porro quo quidque

τοῦντες· ἐν ὑπεροχῇ γάρ· τὸ δ' ἀγαθῷ ὑπερέχον πᾶν ἐντιμότερον· διὸ καὶ τὰ τοιαῦτα μεγαλοψυχοτέ-
20 ρους ποιεῖ· τιμῶνται γὰρ ὑπό τινων. Κατ' ἀλήθειαν δὲ ὁ ἀγαθὸς μόνος τιμητός· ᾧ δ' ἄμφω ὑπάρχει, μᾶλλον ἀξιοῦνται τιμῆς· οἱ δ' ἄνευ ἀρετῆς τὰ τοιαῦτα ἀγαθὰ ἔχοντες, οὔτε δικαίως ἑαυτοὺς μεγάλων ἀξιοῦσιν, οὔτε ὀρθῶς μεγαλόψυχοι λέγονται· ἄνευ γὰρ ἀρετῆς παντελοῦς οὐκ ἔστι ταῦτα.
21 Ὑπερόπται δὲ καὶ ὑβρισταὶ καὶ τὰ τοιαῦτα ἔχοντες, κακοὶ γίγνονται· ἄνευ γὰρ ἀρετῆς οὐ ῥᾴδιον φέρειν ἐμμελῶς τὰ εὐτυχήματα· οὐ δυνάμενοι δὲ φέρειν καὶ οἰόμενοι τῶν ἄλλων ὑπερέχειν, ἐκείνων μὲν καταφρονοῦσιν· αὐτοὶ δὲ, ὅ,τι ἂν τύχωσι, πράττουσι· μιμοῦνται γὰρ τὸν μεγαλόψυχον, οὐχ ὅμοιοι ὄντες· τοῦτο δὲ δρῶσιν, ἐν οἷς δύνανται· τὰ μὲν οὖν κατ' ἀρετὴν οὐ πράττουσι· καταφρονοῦσιν δὲ τῶν
22 ἄλλων. Ὁ δὲ μεγαλόψυχος, δικαίως καταφρονεῖ·

bono aliquo magis antecellit, eo honoratius est. Itaque etiam istis rebus magnanimitas augetur. Honore enim, qui his praediti sunt, a nonnullis afficiuntur. Sed si verum quaerimus, solus vir bonus honore afficiendus est. Cujus autem virtuti conjuncta fortuna est, is honore dignior habetur. Quibus vero sine virtute talia bona contigerunt, hi neque se ipsos magnis honoribus dignos censere debent, neque recte magnanimi vocantur. Istud enim sine integra virtute atque undique perfecta constare nullo modo potest. Aliorum vero contemptores, superbique et contumeliosi evadunt. Difficile est enim sine virtute res secundas composite et concinne ferre. Cum porro ferre non possint, seque prae caeteris praestare existiment, tum illos contemnunt, tum ipsi, quidquid fors tulerit, agunt. Virum magnanimum enim imitantur, cum sint ei dissimiles atque id, quibus in rebus possunt, faciunt. Neque ea igitur, quae virtuti consentanea sunt, agere student, et alios tamen fastidiose despiciunt. Magnanimus autem non injuria despicit. De rebus enim vere opinatur et judi-

δοξάζει γὰρ ἀληθῶς· οἱ δὲ πολλοὶ τυχόντως. Οὐκ 23
ἔστι δὲ μικροκίνδυνος, οὐδὲ φιλοκίνδυνος διὰ τὸ
ὀλίγα τιμᾶν· μεγαλοκίνδυνος δὲ· καὶ ὅταν κινδυ-
νεύῃ, ἀφειδὴς τοῦ βίου, ὡς οὐκ ἄξιον ὂν πάντως ζῆν.
Καὶ οἷος εὖ ποιεῖν· εὐεργετούμενος δ' αἰσχύνεται· 24
τὸ μὲν γὰρ ὑπερέχοντος, τὸ δὲ ὑπερεχομένου· καὶ
ἀντευεργετικὸς πλειόνων· οὕτω γὰρ προσοφλήσει ὁ
ὑπάρξας καὶ ἔσται εὖ πεπονθώς. Δοκοῦσι δὲ καὶ 25
μνημονεύειν, οὓς ἂν ποιήσωσιν εὖ, ὧν δ' ἂν πάθωσιν,
οὔ· ἐλάττων γάρ ὁ παθὼν εὖ τοῦ ποιήσαντος· βού-
λεται δὲ ὑπερέχειν· καὶ τὰ μὲν ἡδέως ἀκούει, τὰ δ'
ἀηδῶς· διὸ καὶ τὴν Θέτιν οὐ λέγειν τὰς εὐεργεσίας
τῷ Διΐ, οὐδ' οἱ Λάκωνες πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλ'
ἃ πεπόνθεσαν εὖ. Μεγαλοψύχου δὲ καὶ τὸ μηθε- 26
νὸς δεῖσθαι ἢ μόγις· ὑπηρετεῖν δὲ προθύμως, καὶ
πρὸς μὲν τοὺς ἐν ἀξιώματι καὶ εὐτυχίαις μέγαν εἶναι·

cat. At vulgus, quomodocunque sors tulerit, opinatur. Jam vero neque parva pericula suscipit, neque cupide aut libenter adit, quoniam pauca sunt, quae magni faciat. Magnis autem periculis sese objicit: et cum in discrimine versatur, vitae non parcit; quod ipsi minime conveniat, omnino vivere velle; et cum eo sit animo, ut libenter beneficium in alios conferat, ab aliis accipere ipsum pudet. Illud enim praestantis atque excellentis hominis est, hoc inferioris; idem beneficium majore mensura remetiri consuevit, quam accepit. Sic enim is, qui de eo prior bene meritus est, etiam ei debebit, et beneficio devinctus erit. Praeterea videntur magnanimi meminisse, quos beneficio affecerint: a quibus autem acceperint, non item. Est enim is, qui beneficium accepit, illo, qui dedit, inferior. At vult magnanimus excellere. Atque illa quidem audit libentissime ac jucundissime, haec gravate. Itaque neque Thetis Jovi sua in eum beneficia commemorat, neque Lacedaemonii Atheniensibus, sed quae ab illis acceperunt. Est quoque magnanimi neminem aut vix quemquam rogare, libenter alteri operam dare atque inservire,

πρὸς δὲ τοὺς μέσους μέτριον· τῶν μὲν γὰρ ὑπερέ-
χειν χαλεπὸν καὶ σεμνόν, τῶν δὲ ῥᾴδιον· καὶ ἐν
ἐκείνοις μὲν σεμνύνεσθαι οὐκ ἀγεννές, ἐν δὲ τοῖς
ταπεινοῖς φορτικόν, ὥσπερ εἰς τοὺς ἀσθενεῖς ἰσχυ-
27 ρίζεσθαι. Καὶ εἰς τὰ ἔντιμα μὴ ἰέναι, ἢ οὗ πρω-
τεύουσιν ἄλλοι· καὶ ἀργὸν εἶναι καὶ μελλητήν, ἀλλ'
ἢ ὅπου τιμὴ μεγάλη ἢ ἔργον· καὶ ὀλίγων μὲν πρακ-
28 τικόν, μεγάλων δὲ καὶ ὀνομαστῶν. Ἀναγκαῖον δὲ
καὶ φανερόμισον εἶναι καὶ φανερόφιλον· τὸ γὰρ
λανθάνειν φοβουμένου· καὶ μέλειν τῆς ἀληθείας
μᾶλλον ἢ τῆς δόξης· καὶ λέγειν καὶ πράττειν φανε-
ρῶς· καταφρονητικοῦ γὰρ· διὸ παῤῥησιαστικός·
παῤῥησιαστικοῦ δέ, διὸ καταφρονητικὸς καὶ ἀλη-
θευτικός, πλὴν ὅσα μὴ δι' εἰρωνείαν· εἴρωνα δὲ πρὸς
29 τοὺς πολλούς. Καὶ πρὸς ἄλλον μὴ δύνασθαι ζῆν

atque in eos quidem, qui aliqua dignitate praediti sunt, quorumque res valde sunt secundae, magnum se atque excelsum, in eos vero, quorum mediocris fortuna est, modestum ac moderatum praebere. Illis enim antecellere difficile et amplum, his facile est: et inter illos gloriari generosi hominis est, inter humiles autem et infimos ridiculum atque ineptum, quemadmodum in imbecillos vires suas expromere atque experiri. Est ejusdem, ad ea non ire, quae honorantur, aut in quibus alii principem locum obtinent. Praeterea cessatorem et cunctatorem esse, nisi ubi aut magnus honor proponatur, aut magna res agatur: deinde res gerere, paucas illas quidem, sed magnas, et omnium sermone famaque celebrandas. Jam vero et aperte eum inimicitias gerere, et aperte amare necesse est; timentis enim est, fronte occultare sententiam. Deinde majorem veritatis, quam opinionis curam habere; tum aperte et dicere et agere omnia: apertus enim et liber est: hoc enim est omnia contemnentis atque ob hoc libertatem orationis usurpat, et veritatem sequitur: nisi cum interdum simulatione utitur, quod facit ad vulgus. Est et ejusdem, alterius nutu atque arbitratu vivere non posse, nisi amici. Servile enim id est. Itaque ut assentatores

ἀλλ' ἢ πρὸς φίλον· δουλικὸν γάρ· διὸ καὶ πάντες
οἱ κόλακες θητικοί· καὶ οἱ ταπεινοὶ κόλακες. Οὐδὲ 30
θαυμαστικός· οὐθὲν γὰρ μέγα αὐτῷ ἐστιν· οὐδὲ
μνησίκακος· οὐ γὰρ μεγαλοψύχου τὸ ἀπομνημονεύ-
ειν, ἄλλως τε καὶ κακά· ἀλλὰ μᾶλλον παρορᾶν.
Οὐδὲ ἀνθρωπολόγος· οὔτε γὰρ περὶ αὑτοῦ ἐρεῖ, οὔτε 31
περὶ ἑτέρου· οὔτε γὰρ ἵνα ἐπαινῆται, μέλει αὐτῷ,
οὐθ' ὅπως οἱ ἄλλοι ψέγωνται· οὐδ' αὖ ἐπαινετικός
ἐστι, διόπερ οὐδὲ κακολόγος οὐδὲ τῶν ἐχθρῶν, εἰ
μὴ δι' ὕβριν. Καὶ περὶ ἀναγκαίων ἢ μικρῶν ἥκιστα 32
ὀλοφυρτικὸς καὶ δεητικός· σπουδάζοντος γὰρ οὕτως
ἔχειν περὶ ταῦτα. Καὶ οἷος κεκτῆσθαι μᾶλλον τὰ 33
καλὰ καὶ ἄκαρπα τῶν καρπίμων καὶ ὀφελίμων· αὐ-
τάρκους γὰρ μᾶλλον. Καὶ κίνησις δὲ βραδεῖα τοῦ 34
μεγαλοψύχου δοκεῖ εἶναι, καὶ φωνὴ βαρεῖα καὶ λέ-
ξις στάσιμος· οὐ γὰρ σπευστικὸς ὁ περὶ ὀλίγα σπου-

omnes mercenarii quidem sunt, sic et humiles ac demissi homines assentatores. Neque facile admiratur. Nihil enim ei magnum est. Neque meminit injurias. Viri enim magnanimi non est memorem esse, praecipueque malorum, atque etiam potius pro nihilo ea putare. Neque de hominibus loquitur; quippe qui nec de se, nec de aliis loqui curet; nam neque ut laudetur, magnopere curat; neque ut alii vituperentur. Nec rursus laudator est, et ob eandem causam neque maledicus: ne in inimicos quidem, nisi contumelia irritatus. In iis autem rebus quae aut necessariae, aut exiguae sunt, minime querибundus est, neque supplex: est enim hominis nimium studium nimiamque curam in res humanas conferentis, sic affectum esse. Atque etiam ita comparatus est, ut res pulcras atque elegantes, easque steriles, possidere malit, quam fructuosas et utiles. Hoc enim magis proprium est hominis se ipso contenti, et bonorum omnium copiam in sese habentis. Motus quoque magnanimi viri tardus fortasse fuerit, vox gravis, oratio stabilis et sedata. Neque enim festinare solet is, qui paucis rebus studet: neque vehementer contendit,

δάζων, οὐδὲ σύντονος ὁ μηθὲν μέγα οἰόμενος· ἡ δ'
ὀξυφωνία καὶ ἡ ταχυτὴς διὰ τούτων· τοιοῦτος μὲν
35 οὖν ὁ μεγαλόψυχος. Ὁ δ' ἐλλείπων μικρόψυχος· ὁ
δ' ὑπερβάλλων χαῦνος· οὐ κακοὶ μὲν οὖν δοκοῦσιν
εἶναι οὐδ' οὗτοι· οὐ γὰρ κακοποιοί εἰσιν, ἡμαρ-
τημένοι δέ· ὁ μὲν γὰρ μικρόψυχος, ἄξιος ὢν ἀγα-
θῶν, ἑαυτὸν ἀποστερεῖ, ὧν ἄξιός ἐστι· καὶ ἔοικε κα-
κὸν ἔχειν τι, ἐκ τοῦ μὴ ἀξιοῦν ἑαυτὸν τῶν ἀγαθῶν
καὶ ἀγνοεῖν δ' ἑαυτόν· ὠρέγετο γὰρ ἄν, ὧν ἄξιος ἦν,
ἀγαθῶν γε ὄντων· οὐ μὴν ἠλίθιοί γε οἱ τοιοῦτοι δο-
κοῦσιν εἶναι, ἀλλὰ μᾶλλον ὀκνηροί· ἡ τοιαύτη δὲ
δόξα δοκεῖ καὶ χείρους ποιεῖν· ἕκαστοι γὰρ ἐφίεν-
ται τῶν κατ' ἀξίαν, ἀφίστανται δὲ καὶ τῶν πρά-
ξεων τῶν καλῶν καὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων, ὡς ἀνάξιοι
36 ὄντες· ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν. Οἱ δὲ χαῦ-
νοι ἠλίθιοι καὶ ἑαυτοὺς ἀγνοοῦντες, καὶ ταῦτ' ἐπι-

cui nihil magnum esse videtur. Propter has causas autem et vox acuta, et celer ingressus esse consuevit. Ac magnanimus quidem talis est. Qui autem modum deserit, is angusto parvoque animo esse dicitur. Qui superat, elatus ac superbus. Ac ne hi quidem mali videntur esse; non sunt enim aliis auctores et causa mali. Verumtamen peccant. Nam qui demisso parvoque animo est, cum sit rebus bonis dignus, ipse se iis fraudat, quae meretur. Videturque mali quiddam in hoc inesse ex eo, quod sese bonis esse indignum arbitratur, atque adeo se ipsum videtur ignorare. Nam ni ita esset, ea expeteret, quibus dignus est, cum bona sint. Tales homines tamen stulti non videntur esse, sed cunctantes potius. Talis autem opinio, quam de se ipsis habent, etiam deteriores eos efficere videtur. Ea enim, quae meretur, quisque expetere consuevit. Ad haec ab honestis actionibus et studiis, quasi indigni sint, itemque a bonis externis longe refugiunt. Superbi autem cum stulti sunt, tum se ipsos quoque ignorant, neque id obscure. Nam proinde, quasi digni sint, res amplas et honoratas conantur ac suscipiunt: deinde se ipsi, qua-

φανῶς· ὡς γὰρ ἄξιοι ὄντες τοῖς ἐντίμοις ἐπιχειροῦ-
σιν, εἶτα ἐξελέγχονται, καὶ ἐσθῆτι κοσμοῦνται καὶ
σχήματι καὶ τοῖς τοιούτοις· καὶ βούλονται τὰ εὐ-
τυχήματα φανερὰ εἶναι αὐτῶν, καὶ λέγουσι περὶ
αὐτῶν, ὡς διὰ τούτων τιμηθησόμενοι. Ἀντιτίθε- 37
ται δὲ τῇ μεγαλοψυχίᾳ ἡ μικροψυχία μᾶλλον τῆς
χαυνότητος· καὶ γὰρ γίγνεται μᾶλλον καὶ χεῖρόν
ἐστιν. Ἡ μὲν οὖν μεγαλοψυχία περὶ τιμήν ἐστι 38
μεγάλην, ὥσπερ εἴρηται.

Caput IV.

Ἔοικε δὲ καὶ περὶ ταύτην εἶναι ἀρετή τις, κα- 1
θάπερ ἐν τοῖς πρώτοις ἐλέχθη, ἣ δόξειεν ἂν παρα-
πλησίως ἔχειν πρὸς τὴν μεγαλοψυχίαν, ὥσπερ καὶ
ἡ ἐλευθεριότης πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν· ἄμφω γὰρ
αὗται τοῦ μὲν μεγάλου ἀφιστᾶσι· περὶ δὲ τὰ μέ-
τρια καὶ τὰ μικρὰ διατιθέασιν ἡμᾶς ὡς δεῖ. Ὥσπερ 2
δὲ ἐν λήψει καὶ δόσει χρημάτων μεσότης ἐστὶ, καὶ

les sint, indicant, et ab aliis coarguuntur. Tum vero ex vestitu, ex habitu gestuque corporis et consimilibus aliis ornatum sibi quaerunt, suasque res secundas omnibus notas et manifestas esse volunt, et de se ipsis praedicant, quasi ex his honorem consecuturi. Magis autem animi magnitudini adversatur humilitas et demissio animi, quam elatio ac superbia. Nam et frequentior est, et aliquid item deterius.

Cap. IV. Animi igitur magnitudo in magno honore versatur, quemadmodum ostendimus. Videtur autem in hoc etiam alia quaedam virtus esse occupata, ut in superioribus diximus, quae ad magnanimitatem parem rationem habere videatur, atque ad magnificentiam liberalitas. Ambae enim istae virtutes a magno quidem remotae sunt: in mediocribus vero et parvis nos ita, ut par est, afficiunt. Porro ut in accipiendis et dandis pecuniis locum habent et mediocritas, et id, quod est nimium ac parum: sic etiam in honoris appetitione invenitur et illud, quod est supra, quam oportet, et

ὑπερβολή τε καὶ ἔλλειψις· οὕτω καὶ ἐν τιμῆς ὀρέξει,
τὸ μᾶλλον ἢ δεῖ καὶ ἧττον, καὶ τὸ ὅθεν δεῖ καὶ ὡς
3 δεῖ. Τόν τε γὰρ φιλότιμον ψέγομεν, ὡς καὶ μᾶλλον
ἢ δεῖ, καὶ ὅθεν οὐ δεῖ τῆς τιμῆς ἐφιέμενον· τόν τε
ἀφιλότιμον, ὡς οὐδ' ἐπὶ τοῖς καλοῖς προαιρούμενον
4 τιμᾶσθαι. Ἔστι δ' ὅτε τὸν φιλότιμον ἐπαινοῦμεν,
ὡς ἀνδρώδη καὶ φιλόκαλον· τὸν δὲ ἀφιλότιμον, ὡς
μέτριον καὶ σώφρονα, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς πρώτοις
εἴπομεν· δῆλον δ' ὅτι πλεοναχῶς τοῦ φιλοτοιού-
του λεγομένου, οὐκ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀεὶ φέρομεν τὸν
φιλότιμον· ἀλλ' ἐπαινοῦντες μὲν, ἐπὶ τὸ μᾶλλον
ἢ οἱ πολλοί· ψέγοντες δὲ, ἐπὶ τὸ μᾶλλον ἢ δεῖ· ἀνω-
νύμου δ' οὔσης τῆς μεσότητος, ὡς ἐρήμης, ἔοικεν
ἀμφισβητεῖν τὰ ἄκρα· ἐν οἷς δ' ἐστὶν ὑπερβολὴ καὶ
5 ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον. Ὀρέγονται δὲ τιμῆς καὶ
μᾶλλον ἢ δεῖ, καὶ ἧττον· ἔστι δὴ καὶ ὡς δεῖ ἐπαι-

illud, quod infra: et rursum illud, quod est, unde, et quomodo oportet. Nam et ambitiosum est ubi vituperamus, tanquam nimia honoris cupiditate inflammatum, honoremque unde non oportet aucupantem: et honoris contemptorem item, ut cum, qui ne ex honestis quidem rebus adipiscendi honoris consilium capiat. Rursus est cum ambitiosum laudamus, ut virum fortem et honestatis studiosum: honoris contemptorem item, tanquam modestum et temperantem, ut etiam supra diximus. Perspicuum est autem cum multis modis, quis hujus vel illius rei amans dicatur, non respectu eodem semper nomen φιλότιμον efferri: sed si in laude id ponamus, ad eum referri, qui studiosior sit honoris, quam vulgus: sin in vituperio, ad illum, qui studiosior sit illius, quam oporteat. Quoniam autem medietas ipsa vacat nomine, idcirco fit, ut extrema de ejus possessione, quasi de loco vacuo ac deserto concertent. Caeterum quibus in rebus nimium reperitur et parum, in iis etiam medietas. At honorem hominis et nimium expetunt, et parum. Eum igitur etiam expetere licet medio modo et ut oportet. Atque is habitus laudatur: nimi-

νεῖται γοῦν ἡ ἕξις αὕτη, μεσότης οὖσα περὶ τιμὴν ἀνώνυμος· φαίνεται δὲ πρὸς μὲν τὴν φιλοτιμίαν, ἀφιλοτιμία· πρὸς δὲ τὴν ἀφιλοτιμίαν, φιλοτιμία· πρὸς ἀμφότερα δὲ, ἀμφότερά πως. Ἔοικε δὲ τοῦτ' 6
εἶναι καὶ περὶ τὰς ἄλλας ἀρετάς· ἀντικεῖσθαι δὲ ἐνταῦθα οἱ ἄκροι φαίνονται, διὰ τὸ μὴ ὠνομάσθαι τὸν μέσον.

CAPUT V.

Πρᾳότης δ' ἐστὶ μὲν μεσότης περὶ ὀργάς· ἀνω- 1
νύμου δ' ὄντος τοῦ μέσου, σχεδὸν δὲ καὶ τῶν ἄκρων, ἐπὶ τὸν μέσον τὴν πρᾳότητα φέρομεν, πρὸς τὴν ἔλλειψιν ἀποκλίνουσαν, ἀνώνυμον οὖσαν. Ἡ δ' ὑπερ- 2
βολὴ ὀργιλότης τις λέγοιτ' ἄν· τὸ μὲν γὰρ πάθος ἐστὶν ὀργὴ, τὰ δ' ἐμποιοῦντα, πολλὰ καὶ διαφέροντα. Ὁ μὲν οὖν ἐφ' οἷς δεῖ, καὶ οἷς δεῖ ὀργιζόμε- 3
νος, ἔτι δὲ καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε, καὶ ὅσον χρόνον, ἐπαινεῖται· πρᾷος δὴ οὗτος ἂν εἴη, εἴπερ ἡ πρᾳότης ἐπαινεῖται· βούλεται γὰρ ὁ πρᾷος ἀτάραχος

rum qui est medietas, in honore expetendo occupata, nomine carens. Videtur autem, si cum ambitione comparetur, honoris contemptio, si cum honoris contemptione, ambitio: sed cum utraque comparata, utriusque speciem quodammodo prae se fert. Atque etiam in reliquis virtutibus eodem modo res videtur habere. Pugnare autem hic videntur inter se extremi, quia ei, qui medius est, nomen impositum non est.

Cap. V. Lenitas autem medietas est, quae in iris versatur. Sed quia medius vacat nomine, ac fere etiam ipsi extremi, medio lenitatis nomen damus, ad id extremum, quod est parum, propendens: quod ipsum extremum nomine caret. Nimium autem iracundia dici potest; ipsa enim perturbatio ira est, cujus multae et variae causae sunt efficientes. Atque is quidem, qui quas ob res, quibusque hominibus oportet, irascitur, praeterea vero et quemadmodum, quo tempore, et quam diu oportet, laudatur. Mansuetus igitur ac lenis appellari ille poterit, si modo lenitas est laudabilis. Vult

εἶναι, καὶ μὴ ἄγεσθαι ὑπὸ τοῦ πάθους· ἀλλ' ὡς ἂν
ὁ λόγος τάξῃ, οὕτω καὶ ἐπὶ τούτοις, καὶ ἐπὶ το-
4 σοῦτον χρόνον χαλεπαίνειν. Ἁμαρτάνειν δὲ δο-
κεῖ μᾶλλον ἐπὶ τὴν ἔλλειψιν· οὐ γὰρ τιμωρητικὸς ὁ
5 πρᾶος, ἀλλὰ μᾶλλον συγγνωμονικός. Ἡ δ' ἔλλει-
ψις, εἴτ' ἀοργησία τίς ἐστιν, εἴθ' ὅ,τι δή ποτε, ψέ-
γεται· οἱ γὰρ μὴ ὀργιζόμενοι ἐφ' οἷς δεῖ, ἠλίθιοι
δοκοῦσιν εἶναι, καὶ οἱ μὴ ὡς δεῖ, μηδ' ὅτε μηδὲ οἷς
6 δεῖ. Δοκεῖ γὰρ οὐκ αἰσθάνεσθαι, οὐδὲ λυπεῖσθαι·
μὴ ὀργιζόμενός τε οὐκ εἶναι ἀμυντικός· τὸ δὲ προ-
πηλακιζόμενον ἀνέχεσθαι, καὶ τοὺς οἰκείους περιο-
7 ρᾶν, ἀνδραποδῶδες. Ἡ δ' ὑπερβολὴ κατὰ πάντα
μὲν γίνεται· καὶ γὰρ οἷς οὐ δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς οὐ δεῖ,
καὶ μᾶλλον ἢ δεῖ, καὶ θᾶττον, καὶ πλείω χρόνον·
οὐ μὴν ἅπαντά γε τῷ αὐτῷ ὑπάρχει· οὐ γὰρ ἂν δύ-
ναιτο εἶναι· τὸ γὰρ κακὸν καθ' αὑτὸ ἀπόλλυσι· κἂν

enim mansuetus vacare animi tumultu et esse quietus, neque rapi perturbatione: sed prout ratio praeceperit, ita, et his de causis, et tamdiu indignari. Peccare tamen videtur magis in eam partem, quae est infra modum. Non enim ad ulciscendum pronus est homo lenis, sed potius ad ignoscendum propensus. Parum autem quod est in hoc genere, sive id lentitudinem, sive quo alio nomine placet appellare, vituperatur. Nam cum ii, qui non succensent ob eas causas, ob quas succensere debent, stulti videantur, tum ii quoque, qui non quo modo, nec quo tempore, nec quibus debent. Videtur enim talis prorsus sensu carere neque dolorem percipere ullum: cumque non irascatur, non facile ad propulsandam injuriam excitari. Affici vero contumelia se sinere, et suos, contumelia affectos negligere, mancipiorum est. Nimium autem hujus generis secundum omnes quidem attributiones in omnibus quidem contrahitur (nam et quibus et propter quas causas irasci non debemus, et vehementius, quam debemus, et citius, et diutius, quam oportet, irascimur) non tamen haec in uno insunt omnia. Neque enim inesse possint. Nam

ὁλόκληρον ᾖ, ἀφόρητον γίνεται. Οἱ μὲν οὖν ὀργί- 8
λοι ταχέως μὲν ὀργίζονται, καὶ οἷς οὐ δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς οὐ δεῖ, καὶ μᾶλλον ἢ δεῖ· παύονται δὲ ταχέως, ὃ καὶ βέλτιστον ἔχουσι· συμβαίνει δὲ αὐτοῖς τοῦτο, ὅτι οὐ κατέχουσι τὴν ὀργὴν, ἀλλὰ ἀνταποδιδόασιν, ᾗ φανεροί εἰσι διὰ τὴν ὀξύτητα· εἶτα ἀποπαύονται. Ὑπερβολῇ δ' εἰσὶν οἱ ἀκρόχολοι ὀξεῖς καὶ 9
πρὸς πᾶν ὀργίλοι, καὶ ἐπὶ παντὶ, ὅθεν καὶ τοὔνομα.
Οἱ δὲ πικροὶ, δυςδιάλυτοι, καὶ πολὺν χρόνον ὀργί- 10
ζονται· κατέχουσι γὰρ τὸν θυμόν· παῦλα δὲ γίνεται, ὅταν ἀνταποδιδῷ· ἡ γὰρ τιμωρία παύει τῆς ὀργῆς, ἡδονὴν ἀντὶ τῆς λύπης ἐμποιοῦσα· τούτου δὲ μὴ γινομένου, τὸ βάρος ἔχουσι· διὰ γὰρ τὸ μὴ ἐπιφανὲς εἶναι, οὐδὲ συμπείθει αὐτοὺς οὐδείς· ἐν αὐτῷ δὲ πέψαι τὴν ὀργὴν, χρόνου δεῖ· εἰσὶ δὲ οἱ τοιοῦτοι ἑαυτοῖς ὀχληρότατοι, καὶ τοῖς μάλιστα

cum malum per se perdat atque interimat, tum si integrum sit, intolerabile efficitur; ὀργίλους igitur seu iracundos quos vocamus, sunt illi quidem irritabiles, celeriterque irascuntur, et quibus et propter quas causas non oportet, et vehementius quam oportet: sed iidem tamen placabiles sunt, irascendique finem cito faciunt; quod quidem est in illis vel optimum. Atque hoc eis propterea accidit, quia iram non comprimunt, neque cohibent: sed statim injuria accepta vicem reddunt (nihil occultando, sed prae se ferendo omnia) propter animi concitati celeritatem, deindeque irasci desinunt; ἀκρόχολοι vero qui dicuntur, id est, quibus bilis supra modum effervescit, supra modum sunt celeres, et ad omnia, et omnibus de causis iracundia exardescunt, unde et nomen natum est. At πικροὶ sive amari et acerbi propemodum sunt implacabiles, diuque in iracundia perseverant; iram enim continent et comprimunt, quae tum quiescit, cum injuriam ulti fuerint. Ultio enim iram sedat, eo quod dolore sublato voluptatem affert: quod dum assequi non possunt, grave illud onus molestiae remanet. Nam quia onus eorum non est aliis

11 φίλοις. Χαλεποὺς δὲ λέγομεν τοὺς ἐφ' οἷς τε μὴ δεῖ
χαλεπαίνοντας, καὶ μᾶλλον ἢ δεῖ καὶ πλείω χρό-
νον, καὶ μὴ διαλαττομένους ἄνευ τιμωρίας ἢ κολά-
12 σεως. Τῇ πρᾳότητι δὲ μᾶλλον τὴν ὑπερβολὴν ἀν-
τιτίθεμεν· καὶ γὰρ μᾶλλον γίνεται· ἀνθρωπικότε-
ρον γὰρ τὸ μᾶλλον τιμωρεῖσθαι· καὶ πρὸς τὸ συμ-
13 βιοῦν οἱ χαλεποὶ, χείρους. Ὃ δὲ καὶ ἐν τοῖς πρό-
τερον εἴρηται, καὶ ἐκ τῶν λεγομένων δῆλον· οὐ γὰρ
ῥᾴδιον διορίσαι τὸ πῶς, καὶ τίσι, καὶ ἐπὶ ποίοις,
καὶ πόσον χρόνον ὀργιστέον, καὶ μέχρι τίνος ὀρθῶς
ποιεῖ τις ἢ ἁμαρτάνει· ὁ μὲν γὰρ μικρὸν παρεκβαίνων
οὐ ψέγεται, οὔτ' ἐπὶ τὸ μᾶλλον, οὔτ' ἐπὶ τὸ ἧττον· ἐν-
ίοτε γὰρ τοὺς ἐλλείποντας ἐπαινοῦμεν, καὶ πρᾴους
φαμέν· καὶ τοὺς χαλεπαίνοντας ἀνδρώδεις, ὡς δυναμέ-
νους ἄρχειν· ὁ δὴ πόσον καὶ πῶς παρεκβαίνων ψεκ-

notum, iis nemo, ut se placabiles praebeant, suadet. Ad iram autem in se ipso concoquendam tempore opus est. Est vero hoc hominum genus cum sibi ipsi molestissimum, tum amicissimis quibusque. Χαλεποὺς autem, hoc est, saevos et asperos eos appellamus, qui et propter quas causas non debent, et gravius, et diutius, quam debent, irascuntur, et qui nunquam placantur, nisi suam injuriam ulti sint, vel etiam eos, quibus irati sunt, castigarint. Lenitati autem magis oppositum esse censemus nimium, quam parum. Frequentius enim est illud: quandoquidem est hominibus ingenium ad ulciscendum proclivius. Praetereaque saevi et asperi homines, ad convictum vitaeque consuetudinem minus accommodati sunt. Sed quod jam supra quoque dictum est, ex iis quoque, quae nunc dicimus, intelligi potest, non esse videlicet facile, oratione distinguere, quomodo, et quibus hominibus, et quibus de causis, et quamdiu sit irascendum, et quousque in iracundia progredi rectum pravumque esse videatur. Non vituperatur enim statim, qui paulum declinat a medio, sive in id, quod est nimium, sive in id, quod parum. Interdum enim eos, qui modum deserunt, laudamus, mansuetosque ac lenes appellamus: interdum eos, qui graviter irascuntur, esse

τὸς, οὐ ῥᾴδιον τῷ λόγῳ ἀποδοῦναι· ἐν γὰρ τοῖς
καθ' ἕκαστα καὶ τῇ αἰσθήσει ἡ κρίσις. Ἀλλὰ τό 14
γε τοιοῦτον δῆλον, ὅτι ἡ μὲν μέση ἕξις ἐπαινετὴ,
καθ' ἣν οἷς δεῖ ὀργιζόμεθα, καὶ ἐφ' οἷς δεῖ, καὶ ὡς
δεῖ, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα· αἱ δὲ ὑπερβολαὶ καὶ
ἐλλείψεις ψεκταί· καὶ ἐπὶ μικρὸν μὲν γινόμεναι,
ἠρέμα· ἐπὶ πλέον δὲ, μᾶλλον· ἐπὶ πολὺ δὲ, σφόδρα·
δῆλον οὖν ὅτι τῆς μέσης ἕξεως ἀνθεκτέον. Αἱ μὲν 15
οὖν περὶ τὴν ὀργὴν ἕξεις εἰρήσθωσαν.

Caput VI.

Ἐν δὲ ταῖς ὁμιλίαις καὶ τῷ συζῆν, καὶ λόγων 1
καὶ πραγμάτων κοινωνεῖν, οἱ μὲν ἄρεσκοι δοκοῦσιν
εἶναι οἱ πάντα πρὸς ἡδονὴν ἐπαινοῦντες, καὶ οὐ-
θὲν ἀντιτείνοντες, ἀλλὰ δὴ οἰόμενοι δεῖν ἄλυποι
τοῖς ἐντυγχάνουσιν εἶναι. Οἱ δ' ἐξ εναντίας τού- 2
τοις πρὸς πάντα ἀντιτυποῦντες, καὶ τοῦ λυπεῖν

animo virili dicimus, tanquam ad imperandum idoneos. Quantum autem et quomodo peccans vituperandus sit, non facile potest explicari. In rebus enim singularibus et sensu judicium hujus rei positum est. Interim illud certe perspicuum est, medium quidem habitum esse laudabilem (per quem et quibus et propter quas causas, et quomodo oportet, irascimur, caeteraque id genus omnia) nimium autem et parum vituperabilia; quae si non longe absunt a medio, leviter: si longius, graviter: si longissime, gravissime sunt vituperanda. Perspicuum igitur est, medium habitum diligenter esse retinendum. Atque ii animi habitus, qui in ira versantur, hactenus sint a nobis expositi.

Cap. VI. In congressu autem hominum et vitae quotidianae consuetudine, in sermonum item ac factorum communicatione alii blandi seu placendi studiosi videntur esse: qui obsequendi studio laudant omnia nullaque in re adversantur, seque oportere putant esse eos, qui nihil molestiae exhibeant iis, quibuscum quotidie versantur. Alii contra, qui videntur in omni re

οὐδ' ὁτιοῦν φροντίζοντες, δύςκολοι καὶ δυςέριδες
3 καλοῦνται. Ὅτι μὲν οὖν αἱ εἰρημέναι ἕξεις ψεκ-
ταί εἰσιν, οὐκ ἄδηλον· καὶ ὅτι ἡ μέση τούτων ἐπαι-
νετὴ, καθ' ἣν ἀποδέξεται, ἃ δεῖ καὶ ὡς δεῖ· ὁμοίως
4 δὲ καὶ δυςχερανεῖ. Ὄνομα δὲ οὐκ ἀποδέδοται αὐτῇ
τι ἔοικε δὲ μάλιστα φιλίᾳ· τοιοῦτος γάρ ἐστιν ὁ
κατὰ τὴν μέσην ἕξιν, οἷον βουλόμεθα λέγειν τὸν
5 ἐπιεικῆ φίλον, τὸ στέργειν προςλαβόντα. Διαφέ-
ρει δὲ τῆς φιλίας, ὅτι ἄνευ πάθους ἐστὶ καὶ τοῦ
στέργειν οἷς ὁμιλεῖ· οὔτε γὰρ τῷ φιλεῖν ἢ ἐχθραίνειν
ἀποδέχεται ἕκαστα ὡς δεῖ, ἀλλὰ τῷ τοιοῦτος εἶναι·
ὁμοίως γὰρ πρὸς ἀγνῶτας καὶ γνωρίμους καὶ συνή-
θεις καὶ ἀσυνήθεις αὐτὸ ποιήσει, πλὴν καὶ ἐν ἑκά-
στοις ὡς ἁρμόζει· οὐ γὰρ ὁμοίως προςήκει συνήθων
6 καὶ ὀθνείων φροντίζειν, οὐδ' αὖ λυπεῖν. Καθόλου
μὲν οὖν εἴρηται, ὅτι ὡς δεῖ ὁμιλήσει· ἀναφέρων δὲ

adversari, neque magnopere laborare, ne quem offendant, appellantur morosi, inque contendendo pugnaces ac pervicaces. Hi igitur, quos diximus, animi habitus sunt nimirum vituperabiles, horumque medius laudabilis: quo vir bonus ea omnia, quae probanda, et ut probanda sunt, probabit: offendeturque similiter aliis. Nomen autem ei nullum impositum est: sed ad amicitiae similitudinem proxime videtur accedere. Nam qui hoc medio habitu animi praeditus est, ejusmodi est, cujusmodi hominem commodum et amicum bonum significamus, cum quidem ille amandi affectum assumpserit. Eo autem differt ab amicitia, quod animi motu amorisque affectu in eos, quibuscum versatur, caret. Neque enim eo, quod vel amet vel oderit, unumquidque sic, ut oportet, approbat: sed quia eo ingenio est, idque instituendae vitae consilium cepit. Aeque enim hanc facilitatem erga notos atque ignotos, aeque erga eos, quorum consuetudine utitur, atque illos, quibuscum nulla consuetudine conjunctus est, adhibebit, sed hoc ita etiam, ut cuique conveniet; non enim aequo modo convenit, homines consuetudine et familiaritate conjunctos atque alienos curare, neque rursus offendere. Universe igi-

πρὸς τὸ καλὸν καὶ τὸ συμφέρον, στοχάσεται τοῦ μὴ λυπεῖν ἢ συνηδύνειν. Ἔοικε μὲν γὰρ περὶ ἡδο- 7
νὰς καὶ λύπας εἶναι τὰς ἐν ταῖς ὁμιλίαις γινομένας· τούτων δ' ὅσας μὲν αὐτῷ ἐστι μὴ καλὸν ἢ βλαβερὸν συνηδύνειν, δυςχερανεῖ καὶ προαιρήσεται λυπεῖν, κἂν τῷ ποιοῦντι δὲ ἀσχημοσύνην φέρῃ, καὶ ταύτην μὴ μικράν, ἢ βλάβην, ἡ δ' ἐναντίωσις μικρὰν λύπην, οὐκ ἀποδέξεται ἀλλὰ δυςχερανεῖ. Δια- 8
φερόντως δ' ὁμιλήσει τοῖς ἐν ἀξιώμασι καὶ τοῖς τυχοῦσι, καὶ μᾶλλον ἢ ἧττον γνωρίμοις· ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὰς ἄλλας διαφορὰς ἑκάστοις ἀπονέμων τὸ πρέπον, καὶ καθ' αὑτὸ μὲν αἱρούμενος τὸ συνηδύνειν, λυπεῖν δὲ εὐλαβούμενος, τοῖς δὲ ἀποβαίνουσιν, ἐὰν ᾖ μείζω, συνεπόμενος· λέγω δὲ τῷ καλῷ καὶ τῷ συμφέροντι· καὶ ἡδονῆς δὲ ἕνεκα τῆς εἰςαῦθις μεγάλης μικρὰ λυπήσει. Ὁ μὲν οὖν μέσος 9

tur jam dictum est, eum cum hominibus ita, ut debet, versaturum et communicaturum; ad honestum tamen et utile suas actiones referendo ita hunc sibi scopum propositum habebit, ne quem offendat, aut, ut delectet potius Etsi enim in iis voluptatibus ac molestiis versari videtur, quae in consuetudine vitae inter homines capiuntur: si quando tamen non nisi cum turpitudine aut damno consulere alterius delectationi, contristationemque ejus effugere potest, delectare minime volet; sed tristitia potius afficiet alterum. Idemque faciet, si quid erit, quod ei, qui facit, dedecori sit, aut damno non parvo: ipse autem adversando levi illum molestia afficiat. Ipse enim tum factum illud turpe aut damnosum non probabit, sed improbabit potius ac moleste feret. Aliter autem cum iis communicabit et loquetur, qui dignitate aliqua praediti sunt, aliter cum infimis et qualibuscunque hominibus, aliter cum notioribus, aliter cum minus notis; similiterque in aliis dissimilitudinibus suum cuique tribuet, quod decet. Ac delectationem quidem per se sequetur atque eliget, offensionem contra vitabit: caeterum ad ea, quae sunt eventura, si majora

τοιοῦτός ἐστιν· οὐκ ὠνόμασται δέ· τοῦ δὲ συνηδύνοντος ὁ μὲν τοῦ ἡδὺς εἶναι στοχαζόμενος, μὴ διά τι ἄλλο, ἄρεσκος· ὁ δ᾽ ὅπως ὠφέλειά τις αὐτῷ γίγνηται εἰς χρήματα, καὶ ὅσα διὰ χρημάτων, κόλαξ· ὁ δὲ πᾶσι δυσχεραίνων, εἴρηται ὅτι δύσκολος καὶ δύσερις· ἀντικεῖσθαι δὲ φαίνεται τὰ ἄκρα ἑαυτοῖς, διὰ τὸ ἀνώνυμον εἶναι τὸ μέσον.

Caput VII.

1 *Περὶ τὰ αὐτὰ δὲ σχεδόν ἐστι καὶ ἡ τῆς ἀλαζονείας μεσότης· ἀνώνυμος δὲ καὶ αὕτη· οὐ χεῖρον δὲ καὶ τὰς τοιαύτας ἐπελθεῖν· μᾶλλόν τε γὰρ ἂν εἰδείημεν τὰ περὶ τὸ ἦθος, καθ᾽ ἕκαστον διελθόντες· καὶ μεσότητας εἶναι τὰς ἀρετὰς πιστεύσαιμεν ἄν, ἐπὶ πάντων οὕτως ἔχον συνιδόντες· ἐν δὴ τῷ συζῆν, οἱ μὲν πρὸς ἡδονὴν καὶ λύπην ὁμιλοῦντες εἴρηνται·*

sint, accommodabit, honestatem inquam et utilitatem; denique magnae in posterum voluptatis causa leviter offendet. Talis igitur ille medius est, proprio ille nomine carens. Obsequio porro indulgentium is, qui nihil aliud sibi proponit, quam ut sit jucundus, blandus et placendi studiosus appellatur; qui vero id hic spectat, ut aliquam ex eo utilitatem capiat, puta vel in pecuniam, vel in res, quae pecunia parantur, assentator. At eum, qui omnibus infensus est et indignatur, morosum, et in contendendo pugnacem diximus appellari. Pugnare autem idcirco inter se videntur extrema, quod medietati nomen impositum non est.

Cap. VII. In iisdem autem fere gloriosae quoque vanitatis medietas versatur. Atque haec ipsa etiam nomine vacat. Non erit autem incommodum tales quoque habitus persequi. Nam et planius ea, quae ad mores pertinent, cognoscemus, singulis explicatis: et virtutes medietates esse magis erit nobis persuasum ac probatum, cum ita esse in omnibus perspexerimus. De iis igitur, qui in convictu vitaeque societate voluptatem et offensionem eorum, quibuscum versantur, spectant, est dictum. Nunc de iis, qui veritatem colunt aut men-

*περὶ δὲ τῶν ἀληθευόντων τε καὶ ψευδομένων εἴπω-
μεν, ὁμοίως ἐν λόγοις καὶ πράξεσι καὶ τῷ προςποιή-
ματι. Δοκεῖ δὴ ὁ μὲν ἀλαζὼν προςποιητικὸς τῶν* 2
*ἐνδόξων εἶναι, καὶ μὴ ὑπαρχόντων, καὶ μειζόνων
ἢ ὑπάρχει. Ὁ δὲ εἴρων ἀνάπαλιν, ἀρνεῖσθαι τὰ* 3
ὑπάρχοντα, ἢ ἐλάττω ποιεῖν. Ὁ δὲ μέσος αὐθέκα- 4
*στός τις ὢν, ἀληθευτικὸς καὶ τῷ βίῳ καὶ τῷ λόγῳ,
τὰ ὑπάρχοντα ὁμολογῶν εἶναι περὶ αὐτὸν, καὶ οὔτε
μείζω, οὔτε ἐλάττω. Ἔστι δὲ τούτων ἕκαστα καὶ* 5
*ἕνεκά τινος ποιεῖν καὶ μηδενός· ἕκαστος δὲ οἷός
ἐστι, τοιαῦτα λέγει καὶ πράττει, καὶ οὕτω ζῇ, ἐὰν
μή τινος ἕνεκα πράττῃ. Καθ' αὐτὸ δὲ τὸ μὲν ψεῦ-* 6
*δος φαῦλον καὶ ψεκτόν· τὸ δὲ ἀληθὲς καλὸν καὶ
ἐπαινετόν· οὕτω δὲ καὶ ὁ μὲν ἀληθευτικὸς, μέσος
ὢν, ἐπαινετός· οἱ δὲ ψευδόμενοι, ἀμφότεροι μὲν ψεκ-
τοί, μᾶλλον δ' ὁ ἀλαζών· περὶ ἑκατέρου δ' εἴπωμεν,
πρότερον δὲ περὶ τοῦ ἀληθευτικοῦ. Οὐ γὰρ περὶ* 7

tiuntur, idque verbis pariter ac factis et simulatione, paucis dicendum est. Videtur igitur vane gloriosus res sibi gloriosas vindicare solere, quae non insunt, quaeque sunt iis, quae insunt, majores: dissimulator contra vel ea, quae insunt, esse negare, vel minora fingere atque extenuare. Medius vero ille aliquis est, qui de se ipso rebusque suis recte sentiens et verax item in oratione, ea, quae habet, in se esse confiteatur, neque ea verbis augeat, neque extenuet. Fit autem, ut quis haec singula et alicujus et nullius rei causa faciat. Qualis vero quisque est, talis ejus et actio et oratio est, talis denique et vita: nisi rei alicujus agat et loquatur gratia. Per se autem mendacium quidem malum et vituperabile est, verum autem honestum et laudabile. Ita et verax cum sit medius, laudabilis est: at qui mentiuntur, ambo sunt illi quidem vituperandi, sed magis tamen arrogans. De utroque autem dicamus: ac primum de veraci. Non enim de eo loquimur, qui in pactis conventis est verax, neque de eo, qui in rebus, quae ad injustitiam justitiamve pertinent (alius enim

τοῦ ἐν ταῖς ὁμολογίαις ἀληθεύοντος λέγομεν, οὐδ'
ὅσα εἰς ἀδικίαν ἢ δικαιοσύνην συντείνει· ἄλλης γὰρ
ἂν εἴη ταῦτ' ἀρετῆς· ἀλλ' ὃς ἂν μηθενὸς τοιούτου
διαφέροντος καὶ ἐν λόγῳ καὶ ἐν βίῳ ἀληθεύῃ, τῷ
8 τὴν ἕξιν τοιοῦτος εἶναι. Δόξειε δ' ἂν ὁ τοιοῦτος
ἐπιεικὴς εἶναι· ὁ γὰρ φιλαλήθης, καὶ ἐν οἷς μὴ δια-
φέρει ἀληθεύων, ἀληθεύσει καὶ ἐν οἷς διαφέρει ἔτι
μᾶλλον· ὡς γὰρ αἰσχρὸν τὸ ψεῦδος εὐλαβήσεται,
ὅγε καὶ καθ' αὑτὸ ηὐλαβεῖτο· ὁ δὲ τοιοῦτος ἐπαι-
9 νετός. Ἐπὶ τὸ ἔλαττον δὲ μᾶλλον τοῦ ἀληθοῦς
ἀποκλίνει· ἐμμελέστερον γὰρ φαίνεται, διὰ τὸ ἐπαχ-
10 θεῖς τὰς ὑπερβολὰς εἶναι. Ὁ δὲ μείζω τῶν ὑπαρ-
χόντων προςποιούμενος μηθενὸς ἕνεκα, φαύλῳ μὲν
ἔοικεν· οὐ γὰρ ἂν ἔχαιρε τῷ ψεύδει· μάταιος δὲ
11 φαίνεται μᾶλλον ἢ κακός. Εἰ δ' ἕνεκά τινος, ὁ
μὲν δόξης ἢ τιμῆς, οὐ λίαν ψεκτὸς, ὡς ὁ ἀλαζών·
ὁ δὲ ἀργυρίου, ἢ ὅσα εἰς ἀργύριον, ἀσχημονέστερος·

haec sunt fortasse virtutis), sed de eo, qui, quibus in rebus nihil refert, utrum sit ejusmodi, nec ne, tum in oratione tum in vita, veritatem colit ac sequitur, eo ipso quod tali animi habitu sit praeditus. Talis autem qui est, vir bonus non immerito videri possit. Nam qui veritatem amat, veraque loquitur, quibus in rebus id facere nihil attinet, is multo magis in iis vere loquetur, in quibus magnopere refert. Mendacium enim ut rem turpem fugiet, ac vitabit, quod jam etiam per se suapteque natura fugiebat. At talis vir laudabilis est. Ad minus autem eo, quod vere poterat, dicendum fere propensior est; concinnius enim hoc esse videtur, quoniam omne nimium grave et odiosum est. Qui vero majora sibi, quam quae insunt, tribuit ac vindicat, nullius rei causa, est ille quidem improbo similis (aliter enim mendacio non delectaretur) verumtamen levis hominis potius ac nugatoris, quam mali instar habet. Quod si alicujus rei gratia illud faciat, is quidem, qui gloriae vel honoris causa facit, non est valde vituperandus: ut arrogans. At qui pecuniae aut aliarum re-

Οὐκ ἐν τῇ δυνάμει δ' ἐστὶν ὁ ἀλαζὼν, ἀλλ' ἐν τῇ 12
προαιρέσει· κατὰ τὴν ἕξιν γὰρ καὶ τῷ τοιόςδε εἶναι
ἀλαζών ἐστιν, ὥςπερ καὶ ψεύστης· ὁ μὲν τῷ ψεύδει
αὐτῷ χαίρων, ὁ δὲ δόξης ὀρεγόμενος ἢ κέρδους. Οἱ 13
μὲν οὖν δόξης χάριν ἀλαζονευόμενοι, τὰ τοιαῦτα
προςποιοῦνται, ἐφ' οἷς ἔπαινος ἢ εὐδαιμονισμός·
οἱ δὲ κέρδους, ὧν ἀπόλαυσίς ἐστι τοῖς πέλας· καὶ
ἃ διαλαθεῖν ἐστι μὴ ὄντα, οἷον ἰατρὸν ἢ μάντιν
σοφόν· διὰ τοῦτο οἱ πλεῖστοι προςποιοῦνται τὰ
τοιαῦτα, καὶ ἀλαζονεύονται· ἔστι γὰρ ἐν αὐτοῖς
τὰ εἰρημένα. Οἱ δ' εἴρωνες ἐπὶ τὸ ἔλαττον λέγον- 14
τες, χαριέστεροι μὲν τὰ ἤθη φαίνονται· οὐ γὰρ
κέρδους ἕνεκα δοκοῦσι λέγειν, ἀλλὰ φεύγοντες τὸ
ὀγκηρόν· μάλιστα δὲ καὶ οὗτοι τὰ ἔνδοξα ἀπαρνοῦν-
ται· οἷον καὶ Σωκράτης ἐποίει. Οἱ δὲ καὶ τὰ μικρὰ 15
καὶ τὰ φανερὰ προςποιούμενοι βαυκοπανοῦργοι
λέγονται, καὶ εὐκαταφρόνητοί εἰσι, καὶ ἐνίοτε ἀλα-

rum, quae pecuniae loco sunt, gratia illud facit, multo est turpior. Caeterum non facultate seu potestate, sed consilio et instituta vitae ratione intelligitur arrogans. Ex habitu enim, et eo, quia talis sit, arrogans est: quomodo et mendax. Alius enim mendacio ipso delectatur, alius vero gloriae quaestusque causa sibi plus, quam par est, sumit atque arrogat. Atque ii quidem, qui cupiditate gloriae incensi sibi plus aequo tribuunt, ea sibi vindicant, propter quae homines vel laudari vel beati praedicari solent. Qui autem quaestus causa id faciunt, ea sibi sumunt, de quibus insuper alii fructum percipiant: et vero quae in glorioso illo non inesse minime alii intelligant: verbi gratia, jactare se medicum esse, aut vatem, aut sophistam. Atque hinc fit, quod plurimi gloriosorum talia in se inesse simulant, et de talibus vane gloriantur. In iis enim rebus insunt ea, quae a nobis sunt dicta. Dissimulatores autem, qui omnia sua verbis elevant, moribus videntur illi quidem esse politioribus; non enim lucri causa ita loqui videntur, sed quod elationem animi jactationem-

ζονεία φαίνεται, οἷον ἡ τῶν Λακώνων ἐσθής· καὶ
γὰρ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ λίαν ἔλλειψις ἀλαζονικόν.
16 Οἱ δὲ μετρίως χρώμενοι τῇ εἰρωνείᾳ, καὶ περὶ τὰ μὴ
λίαν ἐμποδὼν καὶ φανερὰ εἰρωνευόμενοι, χαρίεντες
17 φαίνονται. Ἀντικεῖσθαι δ' ὁ ἀλαζὼν φαίνεται τῷ
ἀληθευτικῷ· χείρων γάρ.

Caput VIII.

1 Οὔσης δὲ καὶ ἀναπαύσεως ἐν τῷ βίῳ, καὶ ἐν
ταύτῃ διαγωγῆς μετὰ παιδιᾶς, δοκεῖ καὶ ἐνταῦθα
εἶναι ὁμιλία τις ἐμμελής, καὶ οἷα δεῖ λέγειν, καὶ
ὥς· ὁμοίως δὲ καὶ ἀκούειν· διοίσει δὲ καὶ τῷ ἐν
2 τοιούτοις λέγειν ἢ τοιούτων ἀκούειν. Δῆλον δ'
ὡς καὶ περὶ ταῦτά ἐστιν ὑπερβολή τε καὶ ἔλλειψις
3 τοῦ μέσου. Οἱ μὲν οὖν τῷ γελοίῳ ὑπερβάλλοντες,
βωμολόχοι δοκοῦσιν εἶναι καὶ φορτικοί, γλιχόμενοι

que fugiant. Maxime autem etiam hi gloriosa omnia de se negant; quod faciebat et Socrates. Qui vero res cum parvas insignes affectant, versuti seu delicati veteratores appellantur, suntque tales contemnendi. Atque adeo est, ubi hoc vitium est, qualis Lacedaemoniorum vestitus (nam sibi et nimium assumere, et parum admodum tribuere, de seque omnia detrahere, arrogantis est); sunt rursum, qui moderate utuntur dissimulatione, eaque dissimulant, quae non admodum nota neque in promptu posita sunt: qui politi homines videntur. Arrogans autem, seu gloriose vanus potius, quam dissimulator veraci videtur opponi. Deterior enim est.

Cap. VIII. Sed cum sit in vita etiam requies, atque in hac ita degere soleant homines, ut ludo et joco vacent: hac quoque in parte videtur congressuum ratio quaedam esse certusque modus cum dicendi, qualia et quemadmodum dici debent, tum etiam audiendi: intereritque in ea ratione non parum, anne aliquis loqui inter tales, an item tales loquentes audire debeat. Jam vero perspicuum est, in his quoque et nimium esse et parum, quorum utrumque abest a medio. Atque ii

πάντως τοῦ γελοίου, καὶ μᾶλλον στοχαζόμενοι τοῦ γέλωτα ποιῆσαι, ἢ τοῦ λέγειν εὐσχήμονα, καὶ μὴ λυπεῖν τὸν σκωπτόμενον· οἱ δὲ μήτ' αὐτοὶ ἂν εἰπόντες μηθὲν γελοῖον, τοῖς τε λέγουσι δυςχεραίνοντες, ἄγριοι καὶ σκληροὶ δοκοῦσιν εἶναι· οἱ δὲ ἐμμελῶς παίζοντες εὐτράπελοι προςαγορεύονται, οἷον εὔτροποι· τοῦ γὰρ ἤθους αἱ τοιαῦται δοκοῦσι κινήσεις εἶναι· ὥςπερ δὲ τὰ σώματα ἐκ τῶν κινήσεων κρίνεται, οὕτω καὶ τὰ ἤθη. Ἐπιπολάζοντος δὲ τοῦ 4
γελοίου, καὶ τῶν πλείστων χαιρόντων τῇ παιδιᾷ, καὶ τῷ σκώπτειν μᾶλλον ἢ δεῖ, καὶ οἱ βωμολόχοι εὐτράπελοι προςαγορεύονται, ὡς χαρίεντες, ὅτι δὲ διαφέρουσι, καὶ οὐ μικρὸν, ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον. Τῇ μέσῃ δ' ἕξει οἰκεῖον καὶ ἡ ἐπιδεξιότης ἐστί· 5
τοῦ δ' ἐπιδεξίου ἐστὶ τοιαῦτα λέγειν καὶ ἀκούειν, οἷα τῷ ἐπιεικεῖ καὶ ἐλευθέρῳ ἁρμόττει· ἔστι γὰρ

quidem, qui risu movendo ultra modum procedunt, scurrae videntur esse, et molesti odiosique homines, ridiculorum singulari cupiditate ac desiderio affecti, magisque sibi hunc scopum propositum habentes, ut risum moveant, quam ut honesta et decora loquantur, nec ejus, in quem salse dicunt, animum offendant. Qui autem nec ipsi quidquam ridicule ac salse dicere queunt, et iis, qui dicunt, infensi sunt, agrestes et insulsi homines habendi sunt. At qui concinne et lepide salibus et jocis utuntur, εὐτράπελοι faceti et urbani nominantur: quasi εὔτροποι, flexibili ac versatili ingenio praediti; videntur enim ista morum esse quidam quasi motus. Porro ut corpora ex motibus suis judicantur, ita et in moribus res habet. Jam vero cum sales et ridicula frequententur, compluresque jocis et salse dictis magis, quam par sit, delectentur: fit, ut scurrae faceti appellentur, tanquam humanitate politi homines, cum quidem differentia eorum non parva sit: quod ex iis, quae diximus, perspicuum est. Ad medietatis autem habitum in hoc genere etiam ea, quae dexteritas appellatur, accommodata est. Dexteri porro hominis est, ea et

*τινα πρέποντα τῷ τοιούτῳ λέγειν ἐν παιδιᾶς μέρει,
καὶ ἀκούειν· καὶ ἡ τοῦ ἐλευθέρου παιδιὰ διαφέρει
τῆς τοῦ ἀνδραποδώδους, καὶ αὖ τοῦ πεπαιδευμένου
6 καὶ ἀπαιδεύτου. Ἴδοι δ' ἄν τις καὶ ἐκ τῶν κωμῳ-
διῶν τῶν παλαιῶν καὶ τῶν καινῶν· τοῖς μὲν γὰρ ἦν
γελοῖον ἡ αἰσχρολογία· τοῖς δὲ μᾶλλον ἡ ὑπό-
νοια· διαφέρει δ' οὐ μικρὸν ταῦτα πρὸς εὐσχημο-
7 σύνην. Πότερον οὖν τὸν εὖ σκώπτοντα ὁριστέον τῷ
λέγειν ἃ πρέπει ἐλευθέρῳ, ἢ τῷ μὴ λυπεῖν τὸν ἀκού-
οντα, ἢ καὶ τέρπειν· ἢ καὶ τόγε τοιοῦτον ἀόριστον;
8 ἄλλο γὰρ ἄλλῳ μισητόν τε καὶ ἡδύ. Τοιαῦτα δὲ
καὶ ἀκούσεται· ἃ γὰρ ὑπομένει ἀκούων, ταῦτα καὶ
9 ποιεῖν δοκεῖ. Οὐ δὴ πᾶν ποιήσει· τὸ γὰρ σκῶμμα
λοιδόρημά τι ἐστίν· οἱ δὲ νομοθέται ἔνια λοιδορεῖν
10 κωλύουσιν· ἔδει δ' ἴσως καὶ σκώπτειν. Ὁ δὴ χα-
ρίεις καὶ ἐλεύθερος οὕτως ἕξει, οἷον νόμος ὢν ἑαυτῷ·
τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ μέσος ἐστὶν, εἴτ' ἐπιδέξιος, εἴτ'*

dicere et audire, quae viro bono ac libero conveniunt. Sunt enim quaedam, quae talem virum joco deceat et dicere et audire. Plurimum quoque inter ingenuo dignum et servilem jocum interest, interque eruditi jocum et inerudili. Quod quidem ex veteribus et novis comoediis cuivis intelligere licet: illis enim ridicula res erat obscoenitas, his sententia potius, verbis recta. Inter haec autem, quod ad honestatem et elegantiam multum interest. Utrum igitur is, qui bene in alterum dicta salsa dicit, ex eo definiendus est, quod ea dicat, quae liberum decent? an, quod eum, qui audit, non offendat, aut etiam delectet? an vero hoc quoque incertum, nec definitum est? Nam et odiosae res et jucundae aliae sunt aliis: eaeque tales ipsis sunt etiam auditu. Nam quae quisque libenter audit, haec facere quoque putatur. Non ergo quidvis faciet urbanus jocator. Cavillatio enim seu salse dictum, genus quoddam est convicii. At scriptores legum quaedam convicia vetant fieri, eratque fortasse aequum, cavillationum quoque et salse dictorum aliqua vetari. Homo igitur politus et inge-

εὐτράπελος λέγεται· ὁ δὲ βωμολόχος ἥττων ἐστὶ τοῦ γελοίου, καὶ οὔτε ἑαυτοῦ οὔτε τῶν ἄλλων ἀπεχόμενος, εἰ γέλωτα ποιήσει· καὶ τοιαῦτα λέγων, ὧν οὐθὲν ἂν ὁ χαρίεις εἴποι, ἔνια δὲ οὐδ' ἂν ἀκοῦσαι· ὁ δ' ἄγριος εἰς τὰς τοιαύτας ὁμιλίας ἀχρεῖος· οὐδὲν γὰρ συμβαλλόμενος, πᾶσι δυςχεραίνει. Δο- 11
κεῖ δὲ ἡ ἀνάπαυσις καὶ ἡ παιδιὰ ἐν τῷ βίῳ εἶναι ἀναγκαῖον. Τρεῖς οὖν αἱ εἰρημέναι ἐν τῷ βίῳ με- 12
σότητες· εἰσὶ δὲ πᾶσαι περὶ λόγων τινῶν καὶ πράξεων κοινωνίαν· διαφέρουσι δ', ὅτι ἡ μὲν περὶ ἀλήθειάν ἐστιν, αἱ δὲ περὶ τὸ ἡδύ· τῶν δὲ περὶ τὴν ἡδονήν, ἡ μὲν ἐν ταῖς παιδιαῖς, ἡ δ' ἐν ταῖς κατὰ τὸν ἄλλον βίον ὁμιλίαις.

Caput IX.

Περὶ δὲ αἰδοῦς ὥς τινος ἀρετῆς οὐ προςήκει 1
λέγειν· πάθει γὰρ μᾶλλον ἔοικεν ἢ ἕξει· ὁρίζεται

nuus sic erit affectus, quippe qui ipse sibi lex sit. Ac medius quidem talis est, sive dexter, sive facetus, sive urbanus appellandus est. Scurra autem ridiculo moderari non potest, cum nec sibi nec aliis parcat, dummodo risum moveat: cum talia denique dicat, quae humanitate potius homo nunquam diceret, nonnulla autem etiam ejus aures respuerent. Agrestis autem ille et rusticus atque insulsus ad tales congressiones prorsus ineptus et inutilis est. Nam cum ipse nihil ad eas operae conferat, tum omnibus offenditur. Videntur autem ad hominum vitam requies et jocus esse necessaria. Tres igitur sunt illae, quas diximus, in vita medietates: quae omnes in quorundam sermonum et actionum communicatione versantur. Differunt autem eo, quod una in veritate, reliquae duae in jucunditate positae sunt. Atque harum ipsarum, quae ad jucunditatem pertinent, altera in jocis, altera in congressionibus reliquaeque vitae communitatibus vertitur.

Cap. IX. De verecundia autem non convenit ita agi, quasi virtus sit aliqua. Perturbationi enim quam

2 γοῦν φόβος τις ἀδοξίας. Ἀποτελεῖται δὲ τῷ περὶ
τὰ δεινὰ φόβῳ παραπλήσιον· ἐρυθραίνονται γὰρ οἱ
αἰσχυνόμενοι· οἱ δὲ τὸν θάνατον φοβούμενοι
ὠχριῶσι· σωματικὰ δὴ φαίνεταί πως εἶναι ἀμφό-
3 τερα· ὅπερ δοκεῖ πάθους μᾶλλον ἢ ἕξεως εἶναι. Οὐ
πάσῃ δ' ἡλικίᾳ τὸ πάθος ἁρμόζει, ἀλλὰ τῇ νέᾳ·
οἰόμεθα γὰρ δεῖν τοὺς τηλικούτους αἰδήμονας εἶναι,
διὰ τὸ πάθει ζῶντας πολλὰ ἁμαρτάνειν, ὑπὸ τῆς
αἰδοῦς δὲ κωλύεσθαι, καὶ ἐπαινοῦμεν τῶν μὲν νέων
τοὺς αἰδήμονας· πρεσβύτερον δ' οὐδεὶς ἂν ἐπαινέ-
σειεν, ὅτι αἰσχυντηλός· οὐθὲν γὰρ οἰόμεθα δεῖν
4 αὐτὸν πράττειν, ἐφ' οἷς ἐστιν αἰσχύνη. Οὐδὲ γὰρ
ἐπιεικοῦς ἐστιν ἡ αἰσχύνη, εἴπερ γίγνεται ἐπὶ τοῖς
5 φαύλοις· οὐδὲ γὰρ πρακτέον τὰ τοιαῦτα. Εἰ δ'
ἔστι τὰ μὲν κατ' ἀλήθειαν αἰσχρά, τὰ δὲ κατὰ δό-
ξαν, οὐθὲν διαφέρει· οὐδέτερα γὰρ πρακτέα, ὥστ'

habitui similior est. Itaque definitur illa quidem infamiae metus quidam: existit autem similiter atque metus rerum atrocium. Erubescunt enim ii, qui pudore afficiuntur: pallescunt autem, qui mortem extimescunt. Apparet igitur, utrumque quodammodo ad corpus pertinere. Quod quidem perturbationis potius quam habitus proprium videtur esse. Non omni porro aetati, sed primae modo haec perturbatio convenit. Qui enim hac aetate sunt, pudentes et verecundos putamus esse oportere, eo quod eorum vita assiduis perturbationibus agitetur et multa peccet, a quibus pudore revocantur. Adolescentes itaque laudamus eos, qui sunt pudentes: senem vero ex eo, quod facile ipsum pudeat, nemo laudaverit. Nihil enim hunc agere oportere arbitramur eorum, propter quae pudor existere solet. Nam nec viri boni est pudor, si quidem ex rebus malis nascitur: quae res ne agendae quidem scilicet sunt. Quod autem alia sunt re turpia, alia opinione, id nihil ad rem. Neutra enim sunt agenda. Ergo pudori locus nullus; atque est illud quoque improbi hominis, ita comparatum esse, ut turpe aliquid suscipere possit et ita animatum

οὐκ αἰσχυντέον. Φαύλου δὲ καὶ τὸ εἶναι τοιοῦ- 6
τον, οἷον πράττειν τι τῶν αἰσχρῶν· τὸ δ' οὕτως ἔχειν, ὥστ' εἰ πράξειέ τι τῶν τοιούτων, αἰσχύνεσθαι καὶ διὰ τοῦτ' οἴεσθαι ἐπιεικῆ εἶναι, ἄτοπον· ἐπὶ τοῖς ἑκουσίοις γὰρ ἡ αἰδώς· ἑκὼν δὲ ὁ ἐπιεικὴς οὐδέποτε πράξει τὰ φαῦλα· Εἴη δ' ἂν ἡ αἰδὼς ἐξ 7
ὑποθέσεως ἐπιεικές· εἰ γὰρ πράξαι, αἰσχύνοιτ' ἄν· οὐκ ἔστι δὲ τοῦτο περὶ τὰς ἀρετάς· εἰ δὲ ἡ ἀναισχυντία φαῦλον, καὶ τὸ μὴ αἰδεῖσθαι τὰ αἰσχρὰ πράττειν, οὐθὲν μᾶλλον τὸ τοιαῦτα πράττοντα αἰσχύνεσθαι ἐπιεικές. Οὐκ ἔστι δὲ οὐδ' ἡ ἐγκρά- 8
τεια ἀρετὴ ἀλλά τις μικτή· δειχθήσεται δὲ περὶ αὐτῆς ἐν τοῖς ὕστερον· νῦν δὲ περὶ δικαιοσύνης εἴπωμεν.

esse, ut, si quid tale admiseris, pudere te velis facti, atque ob hanc causam bonus vir haberi; absurdum est. Eorum enim, quae sponte nostra agimus, nos pudet. At vir bonus nunquam quidquam mali sponte sua admittet. Neque aliter quam ex conditione pudor potest bonum videri. Nam si quid turpe admittat quis, tum etiam pudore afficiatur. Sed hujusmodi non est ratio virtutis. Neque vero si vitiosum est, impudentem esse, et minime vereri suscipere turpia; idcirco turpia agentem pudore aflici, honestum erit. Jam vero ne continentia quidem virtus est, sed quiddam virtutis habet admistum: de qua posterius dicemus. Nunc autem de justitia disseramus.

LIBER V.

CAPUT I.

1 *Περὶ δὲ δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας σκεπτέον, περὶ ποίας τε τυγχάνουσιν οὖσαι πράξεις, καὶ ποία μεσότης ἐστὶν ἡ δικαιοσύνη· καὶ τὸ δίκαιον, τίνων*
2 *μέσον. Ἡ δὲ σκέψις ἡμῖν ἔστω κατὰ τὴν αὐτὴν*
3 *μέθοδον τοῖς προειρημένοις. Ὁρῶμεν δὴ πάντας τὴν τοιαύτην ἕξιν βουλομένους λέγειν δικαιοσύνην, ἀφ' ἧς πρακτικοὶ τῶν δικαίων εἰσὶ, καὶ ἀφ' ἧς δικαιοπραγοῦσι καὶ βούλονται τὰ δίκαια· τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ περὶ ἀδικίας, ἀφ' ἧς ἀδικοῦσι, καὶ βούλονται τὰ ἄδικα· διὸ καὶ ἡμῖν πρῶτον ὡς*
4 *ἐν τύπῳ ὑποκείσθω ταῦτα. Οὐδὲ γὰρ τὸν αὐτὸν ἔχει τρόπον ἐπί τε τῶν ἐπιστημῶν καὶ δυνάμεων,*

Cap. I. De justitia autem et injustitia hoc videndum est, quibus in actionibus versentur: quaenam medietas sit justitia, quarum denique rerum medium sit jus. Quibus in rebus exquirendis et explicandis eadem atque in superioribus via rationeque utamur Videmus igitur, eum animi habitum, quo ad res justas gerendas homines efficiuntur idonei, quoque res justas agunt et volunt, ab omnibus justitiam intelligi et appellari solere: eodemque modo injustitiam habitum eum, quo et injuriam faciunt, et res injustas volunt. Itaque nobis quoque (quippe qui pingui Minerva hic docemus) haec primum posita sint et concessa. Neque enim ita se res habet in scientiis et facultatibus sive potestatibus, ut

καὶ ἐπὶ τῶν ἕξεων· δύναμις μὲν γὰρ καὶ ἐπιστήμη
δοκεῖ τῶν ἐναντίων ἡ αὐτὴ εἶναι· ἕξις δ' ἡ ἐναντία
τῶν ἐναντίων οὔ· οἷον ἀπὸ τῆς ὑγιείας οὐ πράττε-
ται τὰ ἐναντία, ἀλλὰ τὰ ὑγιεινὰ μόνον· λέγομεν
γὰρ ὑγιεινῶς βαδίζειν, ὅταν βαδίζῃ ὡς ἂν ὁ ὑγιαί-
νων. Πολλάκις μὲν οὖν γνωρίζεται ἡ ἐναντία ἕξις 5
ἀπὸ τῆς ἐναντίας, πολλάκις δὲ αἱ ἕξεις ἀπὸ τῶν
ὑποκειμένων· ἐάν τε γὰρ ἡ εὐεξία ᾖ φανερά, καὶ ἡ
καχεξία φανερὰ γίνεται, καὶ ἐκ τῶν εὐεκτικῶν ἡ
εὐεξία, καὶ ἐκ ταύτης τὰ εὐεκτικά· εἰ γάρ ἐστιν ἡ
εὐεξία πυκνότης σαρκός, ἀνάγκη καὶ τὴν καχεξίαν
εἶναι μανότητα σαρκός· καὶ τὸ εὐεκτικὸν τὸ ποιη-
τικὸν πυκνότητος ἐν σαρκί. Ἀκολουθεῖ δ' ὡς ἐπι- 6
τοπολύ, ἐὰν θάτερα πλεοναχῶς λέγηται, καὶ θάτερα
πλεοναχῶς λέγεσθαι· οἷον, εἰ τὸ δίκαιον, καὶ τὸ
ἄδικον. Ἔοικε δὲ πλεοναχῶς λέγεσθαι ἡ δικαιο- 7

in habitibus. Facultas enim seu potestas et scientia eadem contrariorum videtur esse: habitus autem contrariorum ipsis rerum habitus minime sunt; verbi gratia, a bona valetudine non proficiscuntur contraria, sed ea, quae sunt bonae valetudinis propria, duntaxat. Dicimus enim, aliquem valenter ambulare, cum ita ambulat, ut is, qui bene valet. Sane quidem saepenumero e contrario habitu habitus intelligitur contrarius: saepe vero etiam ex rebus habitui subjectis habitus ipse. Nam si bona corporis habitudo et firma constitutio nota sit, nota erit etiam mala; et cognitis iis, quae firmam corporis constitutionem efficiunt, firma quoque corporis constitutio erit cognita: et rursus ex hac ipsa ea, quae bonam corporis habitudinem efficiunt. Si enim bona corporis habitudo soliditas carnis est, necesse est malam corporis habitudinem carnis raritatem esse; et quod vim habet efficientem firmae constitutionis corporis, id ad carnis soliditatem gignendam necessario valebit. Plerumque autem sequitur, ut, si altera pluribus modis dicantur, alterorum quoque multi sint significandi modi; verbi gratia, si multae sint significationes ejus, quod est justum, multae erunt et injustitiae significationes.

σύνη καὶ ἡ ἀδικία, ἀλλὰ διὰ τὸ σύνεγγυς εἶναι τὴν ὁμωνυμίαν αὐτῶν, λανθάνει· καὶ οὐχ ὥςπερ ἐπὶ τῶν πόῤῥω δήλη μᾶλλον· ἡ γὰρ διαφορὰ πολλὴ ἡ κατὰ τὴν ἰδέαν, οἷον ὅτι καλεῖται κλεὶς ὁμωνύμως ἥ τε ὑπὸ τὸν αὐχένα τῶν ζώων, καὶ ᾗ τὰς θύρας
8 *κλείουσιν. Εἰλήφθω δὴ, ὁ ἄδικος ποσαχῶς λέγεται· δοκεῖ δὲ ὅ,τε παράνομος ἄδικος εἶναι, καὶ ὁ πλεονέκτης, καὶ ὁ ἄνισος· ὥςτε δῆλον, ὅτι καὶ ὁ δίκαιος ἔσται ὅ,τε νόμιμος, καὶ ὁ ἴσος· τὸ μὲν δίκαιον ἄρα τὸ νόμιμον, καὶ τὸ ἴσον· τὸ δ' ἄδικον*
9 *τὸ παράνομον, καὶ τὸ ἄνισον. Ἐπεὶ δὲ καὶ πλεονέκτης ὁ ἄδικος, περὶ τὰ ἀγαθὰ ἔσται, οὐ πάντα, ἀλλὰ περὶ ὅσα εὐτυχία καὶ ἀτυχία, ἃ ἐστὶ μὲν ἁπλῶς αἰεὶ ἀγαθά· τινὶ δὲ οὐκ αἰεί· οἱ δ' ἄνθρωποι ταῦτα εὔχονται καὶ διώκουσι· δεῖ δ' οὔ· ἀλλ' εὔ-*

Multis autem modis justitia et injustitia dici videntur. Sed quia valde est propinqua earum homonymia, idcirco obscurior illa est, neque ita, ut in iis, quae longe inter se distant, apparet. Magna enim differentia ea est, quae ex specie est; exempli gratia, clavis apud Graecos uno et communi nomine appellatur ea pars, quae cervicibus animalium subest, et ea item, qua ostia claudunt. Hoc igitur sumtum esto, quot modis homo injustus dicatur: Videtur vero homo injustus esse is, qui contra legem committit, et is, qui sibi plus vindicat, quam par sit, et qui inaequalis est. Ex quo perspicuum est, justum quoque futurum et eum, qui legibus pareat, et eum, qui aequus seu aequalis sit. Jus igitur erit tum id, quod legibus sancitur, quod legitimum appellant: tum id, quod aequum est: et contra, injustum tum id, quod in legem committitur, tum id, quod iniquum est. Quia vero ex injustis alter pleonectes est, (bonorum videlicet plus sibi rapiens, quam justum est) circa bona ille versatur non quaelibet, sed circa illa duntaxat, de quibus prospera fortuna aut adversa usurpatur (quae sunt absolute quidem illa semper bona; sed huic vel illi non semper: et vero quae homines optant et persequuntur, cum minime ita fieri oporteat:

χεσθαι μὲν τὰ ἁπλῶς ἀγαθὰ, καὶ αὐτοῖς ἀγαθὰ
εἶναι· αἱρεῖσθαι δὲ τὰ αὑτοῖς ἀγαθά. Ὁ δ' ἄδικος 10
οὐκ αἰεὶ τὸ πλέον αἱρεῖται, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔλαττον,
ἐπὶ τῶν ἁπλῶς κακῶν· ἀλλ' ὅτι δοκεῖ καὶ τὸ μεῖον
κακὸν ἀγαθόν πως εἶναι, τοῦ δ' ἀγαθοῦ ἐστιν ἡ
πλεονεξία, διὰ τοῦτο δοκεῖ πλεονέκτης εἶναι. Ἔστι 11
δὲ ἄνισος· τοῦτο γὰρ περιέχει καὶ κοινόν· καὶ πα-
ράνομος· τοῦτο γὰρ ἡ παρανομία ἤτοι ἡ ἀνισότης
περιέχει πᾶσαν ἀδικίαν καὶ κοινόν ἐστι πάσης ἀδι-
κίας. Ἐπεὶ δ' ὁ παράνομος ἄδικος ἦν, ὁ δὲ νόμι- 12
μος δίκαιος, δῆλον ὅτι πάντα τὰ νόμιμά ἐστί πως
δίκαια· τά τε γὰρ ὡρισμένα ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς
νόμιμά ἐστι· καὶ ἕκαστον τούτων δίκαιον εἶναι φα-
μέν. Οἱ δὲ νόμοι ἀγορεύουσι περὶ ἁπάντων, στο- 13
χαζόμενοι ἢ τοῦ κοινῇ συμφέροντος πᾶσιν, ἢ τοῖς
ἀρίστοις, ἢ τοῖς κυρίοις, ἢ κατ' ἀρετὴν, ἢ κατ'

verum optandum quidem sit unicuique, ut, quae sunt simpliciter bona, ea ipsi quoque bona sint, eligenda autem, quae sint ipsi bona). Sane vero injustus iste non semper fertur in id, quod plus est: verum etiam nonnunquam in illud, quod minus: in iis nimirum, quae absolute sunt mala, ubi tamen istud hac ratione ei contingit, quia videtur etiam minus malum quodammodo bonum esse: cumque pleonectes bonum sequatur, videtur etiam hoc respectu pleonectes esse: est autem simplicius loquendo inaequalis sive iniquus. Hoc enim includit alterum, et est commune. Nam inaequali et id comprehenditur, quod est plus, et illud, quod minus. Dicitur idem pleonectes etiam legis violator, id est παράνομος; hoc enim vocabulum comprehendit omnem injustitiam, et est commune omni injustitiae. Quoniam autem eum, qui contra leges committit, unum esse diximus eorum, qui injusto comprehenduntur, illum vero, qui leges servat, justum: perspicuum est, ea omnia, quae legitima sunt, quodammodo esse justa. Nam cum ea, quae a scientia legum ferendarum descripta et definita sunt, legitima sunt, tum unumquodque horum

ἄλλον τινὰ τρόπον τοιοῦτον· ὥςτε ἕνα μὲν τρόπον δίκαια λέγομεν, τὰ ποιητικὰ καὶ φυλακτικὰ τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῶν μορίων αὐτῆς τῇ πολι-
14 τικῇ κοινωνίᾳ. Προςτάττει δὲ ὁ νόμος καὶ τὰ τοῦ ἀνδρείου ἔργα ποιεῖν, οἷον μὴ λείπειν τὴν τάξιν, μηδὲ φεύγειν, μηδὲ ῥίπτειν τὰ ὅπλα· καὶ τὰ τοῦ σώφρονος, οἷον μὴ μοιχεύειν, μηδὲ ὑβρίζειν· καὶ τὰ τοῦ πρᾴου, οἷον μὴ τύπτειν, μηδὲ κακηγορεῖν· ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὰς ἄλλας ἀρετὰς καὶ μοχθηρίας, τὰ μὲν κελεύων, τὰ δ' ἀπαγορεύων· ὀρθῶς μὲν ὁ κεί-
15 μενος ὀρθῶς· χεῖρον δὲ ὁ ἀπεσχεδιασμένος. Αὕτη μὲν οὖν ἡ δικαιοσύνη ἀρετὴ μέν ἐστι τελεία, ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ πρὸς ἕτερον· καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις κρατίστη τῶν ἀρετῶν εἶναι δοκεῖ ἡ δικαιοσύνη· καὶ οὔθ' ἕσπερος, οὔθ' ἑῷος οὕτω θαυμαστός· καὶ παροιμιαζόμενοί φαμεν,

jus esse dicimus. Leges porro omnibus de rebus ita loquuntur, ut vel communem omnium utilitatem spectent vel optimorum vel eorum, penes quos summa rerum est potestas: idque vel secundum virtutem vel secundum aliquem alium modum talem. Quocirca uno modo jura appellamus ea, quae vitam beatam ejusque partes civili societate conciliare et conservare possunt. Atque lex sane et viri fortis muneribus fungi jubet, verbi gratia, locum atque ordinem in acie tenere neque fugere neque arma abiicere: et temperantis: ut, non adulterari neque cuiquam stuprum inferre: et lenis ac mansueti: ut neminem verberare, nemini maledicere. Itemque in caeteris virtutibus ac vitiis, partim jubendo, partim vetando; recte quidem ea lex, quae recte ac salutariter: perperam autem, quae negligenter et inconsiderate lata est. Haec igitur justitia virtus est illa quidem perfecta: sed non tamen omnino virtus, verum ut foras progreditur; ex quorum posteriore fit saepe, ut omnium praestantissima virtutum videatur esse justitia, ac nec Hesperus nec Lucifer tanta est admiratione dignus; solemusque proverbii vice referre illud,

Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ' ἀρετή 'στι,
καὶ τελεία μάλιστα ἀρετή, ὅτι τῆς τελείας ἀρετῆς
χρῆσίς ἐστι· τελεία δ' ἐστὶν, ὅτι ὁ ἔχων αὐτὴν καὶ
πρὸς ἕτερον δύναται τῇ ἀρετῇ χρῆσθαι, ἀλλ' οὐ
μόνον καθ' αὑτόν· πολλοὶ γὰρ ἐν μὲν τοῖς οἰκείοις
τῇ ἀρετῇ δύνανται χρῆσθαι, ἐν δὲ τοῖς πρὸς ἕτερον
ἀδυνατοῦσι. Καὶ διὰ τοῦτο εὖ δοκεῖ ἔχειν τὸ τοῦ 16
Βίαντος, ὅτι ἀρχὰ τὸν ἄνδρα δείξει· πρὸς ἕτερον
γὰρ καὶ ἐν κοινωνίᾳ ἤδη ὁ ἄρχων. Διὰ δὲ τὸ αὐτὸ 17
τοῦτο καὶ ἀλλότριον ἀγαθὸν δοκεῖ εἶναι ἡ δικαι-
οσύνη μόνη τῶν ἀρετῶν, ὅτι πρὸς ἕτερόν ἐστιν·
ἄλλῳ γὰρ τὰ συμφέροντα πράττει, ἢ ἄρχοντι, ἢ
κοινῷ. Κάκιστος μὲν οὖν ὁ πρὸς αὑτὸν καὶ πρὸς 18
τοὺς φίλους χρώμενος τῇ μοχθηρίᾳ· ἄριστος δ' οὐχ
ὁ πρὸς αὑτὸν τῇ ἀρετῇ, ἀλλ' ὁ πρὸς ἕτερον· τοῦτο
γὰρ ἔργον χαλεπόν. Αὕτη μὲν οὖν ἡ δικαιοσύνη 19
οὐ μέρος ἀρετῆς, ἀλλ' ὅλη ἀρετή ἐστιν· οὐδ' ἡ ἐναν-

Justitia una alias virtutes continet omnes et perfecta maxime virtus, nimirum perfectae virtutis usus. Illud autem, quod perfecta virtus haec est, inde est, quia, qui ea praeditus est, etiam cum aliis et erga alios, non secum solum virtutem colere potest. Plerique enim in suis quidem rebus virtute uti possunt: in iis autem, quas habent cum altero, non possunt. Quocirca praeclare illud Biantis videtur esse dictum: Magistratus virum declarabit. Nam qui magistratum gerit, is jam cum altero rationem habet, et in communione vitae versatur. Atque ob hanc eandem causam sola ex omnibus virtutibus justitia alienum videtur esse bonum, quia ad alterum refertur ac pertinet. Aliorum enim utilitati consulit, nempe aut principis, aut reipublicae. Deterrimus igitur sane ille habendus est, qui improbitate adversus se ipsum utitur, et adversus amicos: optimus tamen non mox, qui secum et sibi, sed qui cum aliis, et erga alios virtutem colit. Hoc enim opus, hic labor est. Ergo justitia haec non virtutis pars est, sed virtus universa: neque contraria ipsi injustitia pars vitii est, sed

20 τία ἀδικία μέρος κακίας, ἀλλ' ὅλη κακία. Τί δὲ διαφέρει ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ δικαιοσύνη αὕτη, δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων· ἔστι μὲν γὰρ ἡ αὐτή· τὸ δ' εἶναι, οὐ τὸ αὐτό· ἀλλ' ᾗ μὲν πρὸς ἕτερον, δικαιοσύνη· ᾗ δὲ τοιάδε ἕξις, ἁπλῶς ἀρετή.

Caput II.

1 Ζητοῦμεν δέ γε τὴν ἐν μέρει ἀρετῆς δικαιοσύνην· ἔστι γάρ τις, ὥς φαμεν· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ
2 ἀδικίας τῆς κατὰ μέρος. Σημεῖον δὲ ὅτι ἐστί· κατὰ μὲν γὰρ τὰς ἄλλας μοχθηρίας ὁ ἐνεργῶν ἀδικεῖ μέν, πλεονεκτεῖ δ' οὐδέν· οἷον ὁ ῥίψας τὴν ἀσπίδα διὰ δειλίαν ἢ ὁ κακῶς εἰπὼν διὰ χαλεπότητα ἢ οὐ βοηθήσας χρήμασι δι' ἀνελευθερίαν· ὅταν δὲ πλεονεκτῇ, πολλάκις κατ' οὐδεμίαν τῶν τοιούτων· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ κατὰ πάσας, κατὰ πονηρίαν δέ γε τινά·
3 ψέγομεν γὰρ καὶ κατ' ἀδικίαν. Ἔστιν ἄρα γέ τις

vitium integrum atque universum. Quid porro intersit inter virtutem et hanc justitiam, ex iis, quae diximus, perspicuum est. Est enim eadem illa quidem, sed ejus essentia non est eadem; verum qua cum altero rationem habet, justitia est: qua talis quidam habitus, absolute virtus est.

Cap. II. Justitiam autem quaerimus eam, quae pars virtutis est; est enim aliqua, ut dicimus: itemque injustitiam eam, quae in partibus vitii numeratur. Aliquam porro esse hujusmodi argumento est, quod, qui agit aliquid eorum, quae ad caetera vitia pertinent, facit ille quidem injuste, sibi tamen plus boni quam oportet, non dicitur sumere aut vindicare; verbi gratia, qui clypeum abjecit propter ignaviam, aut qui maledixit alteri ira incensus, aut qui pecunia non est alicui opitulatus propter illiberalitatem. Cum autem sibi plus boni sumit aut vindicat, quam oportet, saepe nullo tali vitio peccat. Atqui non etiam omnibus tum peccat: et peccat tamen. Nam et hunc injustitiae nomine vituperamus. Est igitur alia quaedam injustitia, tanquam

ἄλλη ἀδικία, ὡς μέρος τι τῆς ὅλης, καὶ ἄδικόν τι ἐν μέρει τοῦ ὅλου ἀδίκου, τοῦ παρὰ τὸν νόμον.
Ἔτι εἰ ὁ μὲν τοῦ κερδαίνειν ἕνεκα μοιχεύοι καὶ 4
προςλαμβάνοι, ὁ δὲ, προςτιθεὶς καὶ ζημιούμενος δι' ἐπιθυμίαν, οὗτος μὲν ἀκόλαστος δόξειεν ἂν εἶναι μᾶλλον ἢ πλεονέκτης· ἐκεῖνος δ' ἄδικος, ἀκόλαστος δ' οὔ· δῆλον ἄρα ὅτι διὰ τὸ κερδαίνειν. Ἔτι 5
περὶ μὲν τἆλλα πάντα ἀδικήματα γίνεται ἡ ἐπαναφορὰ ἐπί τινα μοχθηρίαν αἰεί· οἷον εἰ ἐμοίχευσεν, ἐπ' ἀκολασίαν· εἰ ἐγκατέλιπε τὸν παραστάτην, ἐπὶ δειλίαν· εἰ δὲ ἐπάταξεν, ἐπὶ ὀργήν· εἰ δ' ἐκέρδανεν, ἐπὶ οὐδεμίαν μοχθηρίαν, ἀλλ' ἢ ἐπ' ἀδικίαν. Ὥςτε 6
φανερὸν ὅτι ἐστί τις ἀδικία παρὰ τὴν ὅλην ἄλλη ἐν μέρει συνώνυμος, ὅτι ὁ ὁρισμὸς ἐν τῷ αὐτῷ γένει· ἄμφω γὰρ ἐν τῷ πρὸς ἕτερον ἔχουσι τὴν δύναμιν· ἀλλ' ἡ μὲν περὶ τιμὴν, ἢ χρήματα, ἢ σωτηρίαν, ἢ

injustitiae pars quaedam universae: itemque injustum quoddam, idque ut totius injusti pars: ejus inquam, quod contra leges committitur. Praeterea si quis quaestus causa adulterium committat, mercedemque etiam ferat, alius autem cupiditate inflammatus idem faciat, dans etiam aliquid de suo, jacturamque rei suae faciens: hic quidem intemperans potius, quam plus sibi sumens et vindicans videtur: ille autem injustus, at non intemperans, propterea scilicet, quia quaestus causa facit. Praeterea in caeteris quidem omnibus injuste factis si quid peccatur, id semper ad aliquod genus improbitatis refertur; verbi gratia, si quis adulterium commisit, ad intemperantiam: si eum, qui in acie proximus locatus erat, deseruit, ad timiditatem: si quem pulsavit, ad iracundiam. At si quaestum fecit, ad nullum aliud vitium, nisi ad injustitiam refertur. Perspicuum igitur est, praeter totam illam injustitiam, aliam quandam esse, quae sit tamen huic ex parte *συνώνυμος*: quoniam eodem genere utraque continetur. Utriusque enim vis in eo posita est, quod ad alterum refertur. Verum haec quidem altera versatur in honore aut pecunia, aut salute

εἴ τινι ἔχοιμεν ἑνὶ ὀνόματι περιλαβεῖν ταῦτα πάντα·
καὶ δι' ἡδονὴν τὴν ἀπὸ τοῦ κέρδους· ἡ δὲ περὶ ἅπαντα
7 περὶ ὅσα ὁ σπουδαῖος. Ὅτι μὲν οὖν εἰσι δικαιοσύναι
πλείους, καὶ ὅτι ἐστί τις καὶ ἑτέρα παρὰ τὴν ὅλην
8 ἀρετὴν, δῆλον· τίς δὲ καὶ ὁποία τις, ληπτέον. Διώ-
ρισται δὴ τὸ ἄδικον, τό,τε παράνομον καὶ τὸ ἄνι-
σον· τὸ δὲ δίκαιον, τό,τε νόμιμον καὶ τὸ ἴσον· κατὰ
μὲν οὖν τὸ παράνομον, ἡ πρότερον εἰρημένη, ἀδι-
9 κία ἐστίν. Ἐπεὶ δὲ τὸ ἄνισον καὶ τὸ πλέον οὐ
ταὐτὸν, ἀλλ' ἕτερον, ὡς μέρος πρὸς ὅλον· (τὸ μὲν
γὰρ πλέον ἅπαν ἄνισον, τὸ δ' ἄνισον οὐ πᾶν πλέον·)
καὶ τὸ ἄδικον καὶ ἡ ἀδικία οὐ ταὐτὰ, ἀλλ' ἕτερα
ἐκείνων τὰ μὲν, ὡς μέρη· τὰ δ', ὡς ὅλα· μέρος γὰρ
αὕτη ἡ ἀδικία τῆς ὅλης ἀδικίας· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ δι-
καιοσύνη τῆς δικαιοσύνης· ὥςτε καὶ περὶ τῆς ἐν μέ-

aut (si quo uno nomine haec omnia complecti possimus) in istis omnibus: et quidem idcirco posita est, quia lucri gratia facile aliquid delinquitur. Illa vero in iis omnibus, in quibus vir bonus occupatus est. Justitias ergo plures esse, aliam item quandam esse praeter universam virtutem, perspicuum est; quae sit porro et qualis, est investigandum. Hoc igitur ut agamus, illa jam a nobis proposita est injusti sive non-juris distinctio, esse illud, et quod contra leges committitur, sive inobedientiam legibus, et quod ab aequitate seu aequalitate remotum est. Itemque jus esse unum legitimum, aequale alterum. Atque ex eo quidem injusto, quod est legibus inobedientia, superior injustitia et orta et appellata est. Verum quoniam non est idem, injustum illud, quod ex inaequalitate, cum inobedientia legibus, sed unum eorum ad aliud relatum est, ut pars ad totum (nam quidquid iniquum est, contra leges committitur: sed non quidquid contra leges committitur, continuo est iniquum) efficitur, ut hoc injustum et haec injustitia etiam non sint eadem atque illa, sed ab illis differant, partiumque ad tota rationem obtineant. Haec enim injustitia totius injustitiae pars est: item totius justitiae haec justitia. Itaque et de justitia ea dicen-

ρει δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας λεκτέον, καὶ τοῦ δι-
καίου καὶ τοῦ ἀδίκου ὡσαύτως. Ἡ μὲν οὖν κατὰ 10
τὴν ὅλην ἀρετὴν τεταγμένη δικαιοσύνη καὶ ἀδικία,
ἡ μὲν τῆς ὅλης ἀρετῆς οὖσα, χρῆσις πρὸς ἄλλον ἡ
δὲ τῆς κακίας, ἀφείσθω· καὶ τὸ δίκαιον δὲ καὶ ἄδι-
κον τὸ κατὰ ταύτας φανερὸν ὡς διοριστέον· σχεδὸν
γὰρ τὰ πολλὰ τῶν νομίμων τὰ ἀπὸ τῆς ὅλης ἀρετῆς
πραττόμενά ἐστι· καθ' ἑκάστην γὰρ ἀρετὴν προς-
τάττει ζῆν, καὶ καθ' ἑκάστην μοχθηρίαν κωλύει ὁ
νόμος. Τὰ δὲ ποιητικὰ τῆς ὅλης ἀρετῆς ἐστι τῶν 11
νομίμων, ὅσα ἐνομοθέτηται περὶ παιδείαν τὴν πρὸς
τὸ κοινόν· περὶ δὲ τῆς καθ' ἕκαστον παιδείας, καθ'
ἣν ἁπλῶς ἀνὴρ ἀγαθός ἐστι, πότερον τῆς πολιτι-
κῆς ἐστιν, ἢ ἑτέρας, ὕστερον διοριστέον· οὐ γὰρ
ἴσως ταὐτὸν ἀνδρί τε ἀγαθῷ εἶναι καὶ πολίτῃ
παντί. Τῆς δὲ κατὰ μέρος δικαιοσύνης καὶ τοῦ 12

dum est, quae speciei rationem habet, et de injustitia item, quae pars est: eodemque modo de jure atque non-jure. Atque illam quidem cum justitiam, tum injustitiam, quae in eodem, atque virtus universa vitiumque universum, ordine locatae sunt (quarum altera totius virtutis, altera totius vitii usus est cum altero) praetermittamus. Jus quoque et non-jus, quae sunt his consentanea, quonam modo discernenda sint, non est obscurum. Nam pleraque jura legitima ea fere officia sunt, quae ab universa virtute praescribuntur. Unicuique enim virtuti convenienter vivere lex jubet, et unumquodque vitium vetat suscipere. Ad haec causae efficientes virtutis universae sunt ea omnia jura legitima, quae legibus de disciplina ad rempublicam utili comprehensa descripta et constituta sunt. De privata vero cujusque disciplina, qua quis absolute vir bonus est, utrum sit prudentiae civilis, an alius facultatis, posterius erit disputandum. Non est enim fortasse idem, virum bonum esse, et cujusvis civitatis civem bonum. Ejus autem justitiae, quae est partis, jurisque item ejus, quod ipsi consentaneum est, una species est, quae in

κατ' αὐτὴν δικαίου ἓν μέν ἐστιν εἶδος, τὸ ἐν ταῖς διανομαῖς ἢ τιμῆς, ἢ χρημάτων, ἢ τῶν ἄλλων, ὅσα μεριστὰ τοῖς κοινωνοῦσι τῆς πολιτείας· ἐν τούτοις γάρ ἐστι καὶ ἄνισον ἔχειν, καὶ ἴσον ἕτερον ἑτέρου·
13 ἓν δὲ τὸ ἐν τοῖς συναλλάγμασι διορθωτικόν· Τούτου δὲ μέρη δύο· τῶν γὰρ συναλλαγμάτων τὰ μὲν ἑκούσιά ἐστι, τὰ δὲ ἀκούσια· ἑκούσια μὲν τὰ τοιάδε, οἷον πρᾶσις, ὠνή, δανεισμὸς, ἐγγύη, χρῆσις, παρακαταθήκη, μίσθωσις· ἑκούσια δὲ λέγεται, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν συναλλαγμάτων τούτων, ἑκούσιος· τῶν δ' ἀκουσίων τὰ μὲν λαθραῖα· οἷον κλοπή, μοιχεία, φαρμακεία, προαγωγεία, δουλαπατεία, δολοφονία, ψευδομαρτυρία· τὰ δὲ βίαια, οἷον αἰκία, δεσμὸς, θάνατος, ἁρπαγή, πήρωσις, κακηγορία, προπηλακισμός.

distributione vel honoris, vel pecuniae, vel aliarum rerum, quae inter eos dividi possunt, qui ejusdem reipublicae communione inter se conjuncti sunt, versatur; in his enim est, ut alter cum altero et aequum et iniquum consequatur. Altera, quae in rebus contrahendis vim corrigendi atque emendandi habet. Hujus porro duae sunt partes, contractuum enim alii sponte nostra, alii nobis invitis fiunt. Sponte fiunt exempli causa hi, venditio, emtio, mutuum, fidejussio, commodatum, depositum, locatio et conductio. Dicuntur vero sponte fieri, quia horum contractuum principium est in nostra voluntate positum. Eorum autem, qui nobis invitis fiunt, alii sunt clandestini, ut furtum, adulterium, veneficium, lenocinium, servi alieni corruptio, caedes dolo facta, falsum testimonium. Alii sunt violenti, ut verbera, vincula, mors, rapina, debilitatio corporis, maledictum, contumelia.

Caput III.

Ἐπεὶ δ᾽ ὅ,τε ἄδικος ἄνισος, καὶ τὸ ἄδικον ἄνι- 1
σον, δῆλον ὅτι καὶ μέσον τί ἐστι τοῦ ἀνίσου. Τοῦτο 2
δ᾽ ἐστὶ τὸ ἴσον· ἐν ὁποίᾳ γὰρ πράξει ἐστὶ τὸ πλέον
καὶ τὸ ἔλαττον, ἔστι καὶ τὸ ἴσον. Εἰ οὖν τὸ ἄδι- 3
κον ἄνισον, τὸ δίκαιον ἴσον· ὅπερ καὶ ἄνευ λόγου
δοκεῖ πᾶσιν· ἐπεὶ δὲ τὸ ἴσον μέσον, τὸ δίκαιον μέ-
σον τι ἂν εἴη. Ἔστι δὲ τὸ ἴσον ἐν ἐλαχίστοις δυ- 4
σίν· ἀνάγκη τοίνυν τὸ δίκαιον μέσον τε καὶ ἴσον
εἶναι καὶ πρός τι καὶ τισί· καὶ ᾗ μὲν μέσον, τινῶν·
ταῦτα δ᾽ ἐστὶ πλεῖον καὶ ἔλαττον· ᾗ δὲ ἴσον ἐστὶ,
δυοῖν· ᾗ δὲ δίκαιον, τισίν. Ἀνάγκη ἄρα τὸ δίκαιον 5
ἐν ἐλαχίστοις εἶναι τέτταρσιν· οἷς τε γὰρ δίκαιον
τυγχάνει ὄν, δύο ἐστί· καὶ ἐν οἷς τὰ πράγματα,
δύο. Καὶ ἡ αὐτὴ ἔσται ἰσότης, οἷς καὶ ἐν οἷς· ὡς 6
γὰρ ἐκεῖνα ἔχει τὰ ἐν οἷς, οὕτω κἀκεῖνα ἔχει· εἰ γὰρ
μὴ ἴσοι, οὐκ ἴσα ἕξουσιν· ἀλλ᾽ ἐντεῦθεν αἱ μάχαι

Cap. III. Quoniam autem et injustus iniquus, et injustum iniquitas est: perspicuum est, aliquod esse etiam ejus, quod iniquum est, medium. Hoc autem est aequum seu aequale. In quacunque enim actione plus est et minus, in ea aequum quoque seu aequale reperitur. Si igitur injustum est iniquitas seu inaequalitas, jus erit aequalitas; idque etiamsi ratio, cur ita sit, non afferatur, ita videtur omnibus. Quoniam autem aequale medium est, jus quoque medium quoddam erit. Atque aequale quidem in duobus minimum reperitur. Caeterum necesse est jus, quod et medium est, et aequale, et ad aliud referri, et aliquibus esse. Ac qua medium est, aliquorum est; (quae quidem sunt plus et minus) qua aequale, in duobus consistit: qua jus, aliquibus est. Necessario igitur jus in quatuor minimum versatur. Nam et quibus ut sit jus accidit, duo sunt [duae nimirum personae] et in quibus jus ipsum situm est [res scilicet duae] atque eadem erit aequalitas et eorum, quibus jus tribuitur, et earum rerum, in quibus jus consistit. Nam ut res illae, in quibus jus positum est, se habent: sic

καὶ τὰ ἐγκλήματα, ὅταν ἢ ἴσοι μὴ ἴσα, ἢ μὴ ἴσοι
7 ἴσα ἔχωσι καὶ νέμωνται. Ἔτι ἐκ τοῦ κατ' ἀξίαν τοῦτο δῆλον· τὸ γὰρ δίκαιον ἐν ταῖς διανομαῖς ὁμολογοῦσι πάντες κατ' ἀξίαν τινὰ δεῖν εἶναι· τὴν μέν τοι ἀξίαν οὐ τὴν αὐτὴν λέγουσι πάντες ὑπάρχειν, ἀλλ' οἱ μὲν δημοκρατικοὶ ἐλευθερίαν· οἱ δ' ὀλιγαρχικοὶ, οἱ μὲν πλοῦτον, οἱ δ' εὐγένειαν· οἱ ἀριστο-
8 κρατικοὶ ἀρετήν. Ἔστιν ἄρα τὸ δίκαιον ἀνάλογόν τι· τὸ γὰρ ἀνάλογον οὐ μόνον ἐστὶ μοναδικοῦ ἀριθμοῦ ἴδιον, ἀλλ' ὅλως ἀριθμοῦ· ἡ γὰρ ἀναλογία ἰσότης ἐστὶ λόγου, καὶ ἐν τέτταρσιν ἐλαχίσ-
9 τοις. Ἡ μὲν οὖν διῃρημένη ὅτι ἐν τέτταρσι, δῆλον· ἀλλὰ καὶ ἡ συνεχής· τῷ γὰρ ἑνὶ ὡς δυσὶ χρήσεται, καὶ δὶς λέγει· οἷον ὡς ἡ τοῦ α πρὸς τὴν τοῦ β, οὕτως καὶ ἡ τοῦ β πρὸς τὴν τοῦ γ· δὶς οὖν ἡ

et illi, quibus jus tribuitur. Nisi enim hoc ita sit, aequales non habebunt aequalia. Sed hinc proelia, querelaeque et expostulationes: cum aut aequales non aequalia, aut non aequales aequalia consequuntur. Est praeterea hoc perspicuum ex illo, quod est ratio dignitatis. Nam quod jus in distributionibus positum est, id fatentur omnes pro cujusque dignitate esse oportere; quamquam interim dignitatem non eandem omnes dicunt esse: sed qui forma reipublicae administrandae utuntur populari, libertatem: qui paucorum principatu utuntur, ex his alii divitias, alii nobilitatem generis: ii autem, apud quos reipublicae praesunt optimates, virtutem. Jus igitur proportione et comparatione quadam constat. Non enim solum ejus numeri, quo aliquid numeramus, proprium est, proportione constare: sed etiam ejus, qui universe et omnino numerus est. Proportio enim rationis est aequalitas, quae in quatuor minimum reperitur. Ac disjunctam quidem proportionem in quatuor consistere non est obscurum. Est vero similiter etiam continua seu continens in totidem. Haec enim loco duorum, uno utetur, et bis unum sumet; exempli gratia, quae proportio est lineae A. ad lineam B, eadem est lineae B. ad eam, quae est C; bis sane hic sumta est secunda.

τοῦ β εἴρηται· ὥςτε ἂν ἡ τοῦ β τεθῇ δὶς, τέτ-
ταρα ἔσται τὰ ἀνάλογα. Ἔστι δὲ καὶ τὸ δίκαιον 10
ἐν τέτταρσιν ἐλαχίστοις, καὶ ὁ λόγος ὁ αὐτός· διῄ-
ρηνται γὰρ ὁμοίως, οἷς τε, καὶ ἅ. Ἔσται ἄρα ὡς 11
ὁ α ὅρος πρὸς τὸν β, οὕτως ὁ γ πρὸς τὸν δ· καὶ
ἐναλλὰξ ἄρα, ὡς ὁ α πρὸς τὸν γ, ὁ β πρὸς τὸν δ,
ὥςτε καὶ τὸ ὅλον πρὸς τὸ ὅλον· ὅπερ ἡ νομὴ συν-
δυάζει· κἂν οὕτως συντεθῇ, δικαίως συνδυάζει. Ἡ 12
ἄρα τοῦ α ὅρου τῷ γ, καὶ ἡ τοῦ β τῷ δ σύζευξις
τὸ ἐν διανομῇ δίκαιόν ἐστι, καὶ μέσον τὸ δίκαιον,
τουτέστι τοῦ παρὰ τὸ ἀνάλογον· τὸ γὰρ ἀνάλογον,
μέσον· τὸ δὲ δίκαιον, ἀνάλογον. Καλοῦσι δὲ τὴν 13
τοιαύτην ἀναλογίαν γεωμετρικὴν οἱ μαθηματικοί·
ἐν γὰρ τῇ γεωμετρικῇ συμβαίνει καὶ τὸ ὅλον πρὸς
τὸ ὅλον, ὅπερ ἑκάτερον πρὸς ἑκάτερον. Ἔστι δ' οὐ 14
συνεχὴς αὕτη ἡ ἀναλογία· οὐ γὰρ γίνεται εἷς ἀριθμῷ

Quod si linea secunda bis sumpta fuerit, quatuor erunt, quae sunt proportione inter se comparata. Est autem et jus minimum in quatuor, eademque etiam illius ratio est. Distant similiter et ii, quibus quid tribuitur, et eae res, quae distribuuntur. Atque ita quae est termini A. ad terminum B. proportio, eadem erit et termini C. ad terminum D. Et altera igitur etiam ratione ut terminus A. ad terminum C., sic B. ad D. Ergo et totum cum toto comparabitur: quod quidem distributio copulat; sique ita jam etiam inter se componantur, juste ea copulat ipsa distributio; igitur termini A. cum termino C. et termini B. cum termino D. conjugatio, jus illud est, quod in distributione consistit, et medium illud. Nam quod proportione constat, medium est. Jus autem proportione constat. Appellant porro mathematici talem proportionem geometricam. In geometrica enim proportione evenit, ut, quomodo utrumque cum utroque, sic totum cum toto comparetur. Non est autem continua haec proportio. Non fit enim, ut terminus unus numero sit, persona cui tribuitur, et res, quae tribuitur. Ex his igitur satis intelligitur, hoc jus proportione constare; injuriam autem ei oppositam esse

ὅρος, ᾧ καὶ ὅ· τὸ μὲν οὖν δίκαιον τοῦτο ἀνάλογον·
τὸ δ' ἄδικον, τὸ παρὰ τὸ ἀνάλογον· γίνεται ἄρα
τὸ μὲν πλέον, τὸ δὲ ἔλαττον· ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἔρ-
γων συμβαίνει· ὁ μὲν γὰρ ἀδικῶν πλεῖον ἔχει· ὁ δ'
15 ἀδικούμενος ἔλαττον τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐπὶ δὲ τοῦ
κακοῦ ἀνάπαλιν· ἐν ἀγαθοῦ γὰρ λόγῳ γίνεται τὸ
16 ἔλαττον κακὸν πρὸς τὸ μεῖζον κακόν· ἔστι γὰρ
τὸ ἔλαττον κακὸν μᾶλλον αἱρετὸν τοῦ μείζονος·
17 τὸ δ' αἱρετὸν ἀγαθὸν, καὶ τὸ μᾶλλον, μεῖζον. Τὸ
μὲν οὖν ἓν εἶδος τοῦ δικαίου τοῦτ' ἔστι.

Caput IV.

1 Τὸ δὲ λοιπὸν ἓν, τὸ διορθωτικὸν, ὃ γίνεται ἐν
τοῖς συναλλάγμασι καὶ τοῖς ἑκουσίοις καὶ τοῖς
2 ἀκουσίοις. Τοῦτο δὲ τὸ δίκαιον ἄλλο εἶδος ἔχει
τοῦ προτέρου· τὸ μὲν γὰρ διανεμητικὸν δίκαιον τῶν κοινῶν αἰεὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν ἐστὶ τὴν εἰρημένην· καὶ γὰρ ἀπὸ χρημάτων κοινῶν, ἐὰν γίγνηται ἡ

aliquid a proportione alienum. Itaque est illud aliud quidem plus, aliud vero minus. Quod quidem etiam in vitae usu ita esse reperitur. Nam is, qui injuriam facit, plus sibi sumsit ac vindicavit, quam oportet: ei contra, qui afficitur injuria, minus obtigit, in bono quidem: cujus contrarium fit in malo; boni enim rationem obtinet levius malum, si cum graviore malo comparetur. Nam levius malum optabilius graviore est; caeterum quod optabile et expetendum est, id bonum est. Atque hoc sane juris unum genus est.

Cap. IV. Reliquum autem alterum jus illud est, quod correctorium vocatur: versaturque in rebus et sponte et invite contractis. Hujus autem juris forma diversa est a priore. Jus enim quod versatur in distribuendis rebus, communium rerum est, semperque in ea, quam dixi, proportione constat. Nam de pecunia publica quod datur, sicubi earum distributio fiat, id eadem ratione dandum erit, quam habent inter se res eae, quae ab unoquoque in medium allatae sunt. At-

διανομή, ἔσται κατὰ τὸν λόγον τὸν αὐτὸν, ὅνπερ
ἔχουσι πρὸς ἄλληλα τὰ εἰςενεχθέντα· καὶ τὸ ἄδι-
κον, τὸ ἀντικείμενον τῷ δικαίῳ τούτῳ, παρὰ τὸ
ἀνάλογόν ἐστι. Τὸ δ' ἐν τοῖς συναλλάγμασι δίκαιον 3
ἐστὶ μὲν ἴσόν τι, καὶ τὸ ἄδικον ἄνισον· ἀλλ' οὐ
κατὰ τὴν ἀναλογίαν ἐκείνην, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀριθ-
μητικήν· οὐθὲν γὰρ διαφέρει, εἰ ἐπιεικὴς φαῦλον
ἀπεστέρησεν, ἢ φαῦλος ἐπιεικῆ· οὐδ' εἰ ἐμοίχευσεν
ἐπιεικὴς ἢ φαῦλος· ἀλλὰ πρὸς τοῦ βλάβους τὴν
διαφορὰν μόνον βλέπει ὁ νόμος, καὶ χρῆται ὡς
ἴσοις· εἰ ὁ μὲν ἀδικεῖ, ὁ δ' ἀδικεῖται· καὶ εἰ ὁ
μὲν ἔβλαψεν, ὁ δὲ βέβλαπται. Ὥςτε τὸ ἄδικον 4
τοῦτο, ἄνισον ὂν, ἰσάζειν πειρᾶται ὁ δικαστής·
καὶ γὰρ ὅταν ὁ μὲν πληγῇ, ὁ δὲ πατάξῃ, ἢ καὶ
κτείνῃ, ὁ δ' ἀποθάνῃ, διῄρηται τὸ πάθος καὶ ἡ
πρᾶξις εἰς ἄνισα· ἀλλὰ πειρᾶται τῇ ζημίᾳ ἰσάζειν,
ἀφαιρῶν τοῦ κέρδους. Λέγεται γὰρ, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, 5

que injuria ea, quae huic juri opponitur, a proportione remotum atque aversum quidpiam est. Jus autem, quod in contractibus versatur, est illud quidem aequale quiddam, et contra injuria inaequale: verum non ista proportione, sed arithmetica. Nihil enim refert, utrum vir bonus malum hominem fraudarit, an malus homo virum bonum, neque utrum vir bonus, an improbus adulterium fecerit: sed damni tantum differentiam intuetur lex, personis ipsis utitur tanquam aequalibus, si facit injuriam unus, afficitur injuria alter: item si hic damnum intulit, ille accepit; proindeque hoc non justum, quod inaequale quid est, judex exaequare conatur. Nam cum hic percussus fuerit, ille percusserit: aut etiam occiderit ille, hic autem mortuus fuerit, perpessio ea et actio item in partes inaequales divisa est; caeterum damno et mulcta conatur eas judex exaequare, de lucro videlicet detrahens. Nam generaliter communiterque in talibus, etiamsi quibusdam nomen non conveniat, lucrum appellatur, verbi, gratia in eo qui percusserit, contraque damnum in eo, qui percussus fuerit. Ubi

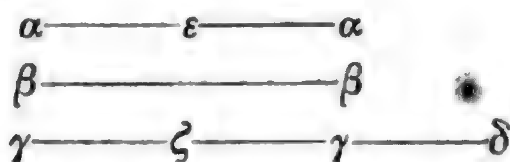
ἐπὶ τοῖς τοιούτοις, κἂν εἰ μή τισιν οἰκεῖον ὄνομα εἴη, τὸ κέρδος, οἷον τῷ πατάξαντι, καὶ ἡ ζημία τῷ
6 παθόντι. Ἀλλ' ὅταν γε μετρηθῇ τὸ πάθος, καλεῖται τὸ μὲν, ζημία· τὸ δὲ, κέρδος· ὥςτε τοῦ μὲν πλείονος καὶ τοῦ ἐλάττονος τὸ ἴσον, μέσον· τὸ δὲ κέρδος καὶ ἡ ζημία, τὸ μὲν, πλέον· τὸ δ', ἔλαττον ἐναντίως· τὸ μὲν, τοῦ ἀγαθοῦ πλέον· τοῦ κακοῦ δ' ἔλαττον, κέρδος· τὸ δ' ἐναντίον, ζημία· ὧν ἦν μέσον τὸ ἴσον, ὃ λέγομεν εἶναι δίκαιον· ὥςτε τὸ μὲν ἐπανορθωτικὸν δίκαιον ἂν εἴη, τὸ μέσον ζημίας
7 καὶ κέρδους. Διὸ καὶ ὅταν ἀμφισβητῶσιν, ἐπὶ τὸν δικαστὴν καταφεύγουσι· τὸ δ' ἐπὶ τὸν δικαστὴν ἰέναι, ἰέναι ἐστὶν ἐπὶ τὸ δίκαιον· ὁ γὰρ δικαστὴς βούλεται εἶναι οἷον δίκαιον ἔμψυχον· καὶ ζητοῦσι δικαστὴν μέσον, καὶ καλοῦσιν ἔνιοι μεσιδίους, ὡς ἐὰν τοῦ μέσου τύχωσι, τοῦ δικαίου τευξόμενοι.

tamen perpessionem mensus fuerit judex, ibi demum hoc damnum, illud lucrum nominatur. Itaque eorum quidem, quae sunt plus et minus, id, quod aequale est, medium est. Lucrum autem et damnum, illud quidem plus est, hoc vero minus contrarie: boni plus et minus mali, lucrum: contrarie vero comparatum, damnum; quorum medium est aequale, quod modo demonstrabamus esse id, quod jus dicimus. Erit igitur id jus, quod ad corrigendum et emendandum valet, damni et lucri medium. Itaque et cum aliqua de re inter se dissident, ad judicem confugiunt. Adire porro ad judicem adire ad jus est; nihil enim videtur aliud esse judex, quam jus animatum: quaeruntque judicem medium, et vocant nonnulli judices μεσιδίους, intermedios: quasi videlicet facile sit futurum, ut jus suum obtineant, si medium consequantur. Jus ergo medium quiddam est, si quidem etiam judex medius est. Ac judex quidem exaequat et veluti linea in duas partes aequales secta, quo major pars dimidiam superat, hoc de illa detrahit, et ad partem minorem addit. Toto autem in duas partes aequales diviso, tum se suum dicunt obtinere, cum par-

Μέσον ἄρα τι τὸ δίκαιον, εἴπερ καὶ ὁ δικαστής· ὁ 8
δὲ δικαστὴς ἐπανισοῖ· καὶ ὥςπερ γραμμῆς εἰς ἄνισα
τετμημένης, ᾧ τὸ μεῖζον τμῆμα τῆς ἡμισείας ὑπερ-
έχει, τοῦτ' ἀφεῖλε, καὶ τῷ ἐλάττονι τμήματι προς-
έθηκεν· ὅταν δὲ δίχα διαιρεθῇ τὸ ὅλον, τότε φα-
σὶν ἔχειν τὸ αὑτοῦ, ὅταν λάβωσι τὸ ἴσον. Τὸ δ' 9
ἴσον μέσον ἐστὶ τῆς μείζονος καὶ ἐλάττονος κατὰ
τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν· διὰ τοῦτο καὶ ὀνομά-
ζεται δίκαιον, ὅτι δίχα ἐστίν· ὥςπερ ἂν εἴ τις εἴποι
δίχαιον· καὶ ὁ δικαστής, διχαστής. Ἐπὰν γὰρ δύο 10
ἴσων ἀφαιρεθῇ ἀπὸ θατέρου, πρὸς θάτερον δὲ προς-
τεθῇ, δυσὶ τούτοις ὑπερέχει τὸ ἕτερον· εἰ γὰρ ἀφῃ-
ρέθη μέν, μὴ προςετέθη δέ, ἑνὶ γ' ἂν μόνον ὑπερ-
εῖχε· τοῦ μέσου ἄρα ἑνί, καὶ τὸ μέσον τὸ ἀφ' οὗ
ἀφῃρέθη, ἑνί. Τούτῳ ἄρα γνωριοῦμεν, τί τε ἀφε- 11
λεῖν δεῖ ἀπὸ τοῦ πλέον ἔχοντος, καὶ τί προςθεῖναι
τῷ ἔλαττον ἔχοντι· ᾧ μὲν γὰρ τὸ μέσον ὑπερέχει,
τοῦτο προςθεῖναι δεῖ τῷ ἔλαττον ἔχοντι· ᾧ δὲ
ὑπερέχεται, ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ μεγίστου. Ἴσαι

tes aequales abstulerint. Est autem aequale illud medium rei majoris et minoris, ad proportionem arithmeticam; propterque hanc adeo causam δίκαιον appellatur, quia δίχα ἐστί; i. in duo aequalia divisio est, perinde ac si δίχαιον dicas: et δικαστὴς nominatus est quasi διχαστής; i. qui in duo rem secat. Nam si, cum duae res sint aequales, id, quod ab una fuerit detractum, addatur alteri: his duobus haec illam superabit. Si enim detractum quidem uni rei fuisset, non autem etiam alteri additum, uno duntaxat altera alteram superaret. Mediam igitur ea res, cui accessit aliquid, uno superat: et media eam, cui quid detractum est, uno. Ex hoc itaque cognoscemus, et quid ei, qui plus habet, detrahendum sit, et quid ei, qui minus, addendum. Nam quo res media minorem superat, id ei, quae minus habet, addendum est: quo media superatur, id maximae detrahendum. Sint tres lineae AA: BB: CC: inter se aequales.

12 αἱ ἐφ' ὧν, αα, ββ, γγ, ἀλλήλαις· ἀπὸ τῆς αα, ἀφῃρήσθω τὸ αε, καὶ προςκείσθω τῇ γγ, τὸ ἐφ' ὧν γδ. ὥςτε ὅλη ἡ δγγ τῆς αε ὑπερέχει τῷ γδ, καὶ τῷ γζ· τῆς ἄρα ββ τῷ γδ.

[ἔστι δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν τοῦτο· ἀνῃροῦντο γὰρ ἄν, εἰ μὴ ἐποίει τὸ ποιοῦν καὶ ὅσον καὶ οἷον· καὶ τὸ πάσχον ἔπασχε τοῦτο, καὶ τοσοῦτο, καὶ τοιοῦτο]. Ἐλήλυθε δὲ τὰ ὀνόματα ταῦτα, ἥ τε
13 ζημία καὶ τὸ κέρδος, ἐκ τῆς ἑκουσίου ἀλλαγῆς· τὸ μὲν γὰρ πλέον ἔχειν, ἢ τὰ ἑαυτοῦ, κερδαίνειν λέγεται· τὸ δ' ἔλαττον τῶν ἐξ ἀρχῆς, ζημιοῦσθαι· οἷον ἐν τῷ πωλεῖν καὶ ὠνεῖσθαι, καὶ ἐν ὅσοις ἄλλοις ἄδειαν ἔδωκεν ὁ νόμος. Ὅταν δὲ μήτε πλέον, μήτ'
14 ἔλαττον, ἀλλὰ αὐτὰ δι' αὐτῶν γένηται, τὰ αὑτῶν

Lineae AA detracta sit pars AE addaturque ad lineam CC sitque ea pars CD. Ita tota linea DCC lineam EA superabit lineâ CD et lineâ CF. Ergo et lineam BB lineâ CD.

Nata sunt autem et translata haec nomina, damnum et lucrum, ab eo contractu, qui sponte initur. Nam plus suo obtinere, lucrum facere appellatur. Minus autem quam re integra oportuerat habere, damno affici dicitur: ut fit in rebus vendendis et emendis, aliisque contractibus, in quibus per legem licet impune suis rationibus consulere lucrumque facere. Ubi vero neque plus neque minus habent, sed idem per idem efficitur, [hoc est, paria paribus respondent] sua se habere dicunt, et neque damnum accepisse, neque quidquam lucri fecisse. Itaque lucri cujusdam et damni, quae non

φασιν ἔχειν, καὶ οὔτε ζημιοῦσθαι, οὔτε κερδαίνειν· ὥςτε κέρδους τινὸς καὶ ζημίας μέσον τὸ δίκαιόν ἐστι τῶν παρὰ τὸ ἑκούσιον, τὸ ἴσον ἔχειν καὶ πρότερον καὶ ὕστερον.

Caput V.

1 Δοκεῖ δέ τισι καὶ τὸ ἀντιπεπονθὸς εἶναι ἁπλῶς δίκαιον, ὥςπερ οἱ Πυθαγόρειοι ἔφασαν· ὡρίζοντο γὰρ ἁπλῶς τὸ δίκαιον τὸ ἀντιπεπονθὸς ἄλλῳ. 2 Τὸ δ' ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμόττει, οὔτ' ἐπὶ τὸ διανεμητικὸν δίκαιον, οὔτ' ἐπὶ τὸ διορθωτικόν. 3 Καίτοι βούλονταί γε τοῦτο λέγειν καὶ τὸ Ῥαδαμάνθυος δίκαιον·

Εἴκε πάθοι τά κ' ἔρεξε, δίκη κ' ἰθεῖα γένοιτο.

4 Πολλαχοῦ γὰρ διαφωνεῖ, οἷον εἰ ἀρχὴν ἔχων ἐπάταξεν, οὐ δεῖ ἀντιπληγῆναι· καὶ εἰ ἄρχοντα ἐπάταξεν, οὐ πληγῆναι μόνον δεῖ, ἀλλὰ καὶ κολασθῆναι·

sponte, sed praeter voluntatem obvenerint, medium jus est, nimirum ut tantundem uterque eorum, qui contrahunt, habeat posterius, quantum prius habuit.

Cap. V. Videtur autem quibusdam talio quoque jus esse simpliciter et absolute, quemadmodum Pythagorei dixerunt. Definebant enim jus absolute id, quod quis a se factum vicissim ab altero pateretur: id est, talionem seu muntuam perpessionem. Jus porro talionis neque ad id jus, quod in distributione bonorum versatur, neque ad id, quod ad emendationem factorum valet, accommodari potest: tametsi jus Rhadamanthi fuisse videntur significare id, quod fertur,

Si quis quod fecit patiatur, jus erit aequum.

Multis enim locis a jure dissidet ac discrepat; veluti si quis magistratum gerens aliquem pulsaverit, non item est pulsandus; sed siquis magistratum pulsaverit, non modo ille verberandus, sed etiam supplicio afficiendus est; praeterea multum interest inter id, quod sponte nostra, et id, quod invite facimus. Sed in communita-

5 Ἔτι, τὸ ἑκούσιον καὶ τὸ ἀκούσιον διαφέρει πολύ.
6 Ἀλλ' ἐν μὲν ταῖς κοινωνίαις ταῖς ἀλλακτικαῖς συνέχει τὸ τοιοῦτον δίκαιον τὸ ἀντιπεπονθὸς κατ' ἀναλογίαν, καὶ μὴ κατ' ἰσότητα, τῷ ἀντιποιεῖν γὰρ ἀνάλογον συμμένει ἡ πόλις· ἢ γὰρ τὸ κακῶς ζητοῦσιν· εἰ δὲ μή, δουλεία δοκεῖ εἶναι, εἰ μὴ ἀντιποιήσει· ἢ τὸ εὖ· εἰ δὲ μή, μετάδοσις οὐ γίνεται· τῇ
7 μεταδόσει δὲ συμμένουσι. Διὸ καὶ Χαρίτων ἱερὸν ἐμποδὼν ποιοῦνται, ἵνα ἀνταπόδοσις ᾖ· τοῦτο γὰρ χάριτος ἴδιον· ἀνθυπηρετῆσαι γὰρ δεῖ τῷ χαρισα-
8 μένῳ, καὶ πάλιν αὐτὸν ἄρξαι χαριζόμενον. Ποιεῖ δὲ τὴν ἀντίδοσιν τὴν κατ' ἀναλογίαν ἡ κατὰ διάμετρον σύζευξις· οἷον οἰκοδόμος ἐφ' ᾧ α, σκυτοτόμος ἐφ' ᾧ β, οἰκία ἐφ' ᾧ γ, ὑπόδημα ἐφ' ᾧ δ· δεῖ οὖν λαμβάνειν τὸν οἰκοδόμον παρὰ τοῦ σκυτοτόμου τὸ ἐκείνου ἔργον, καὶ αὐτὸν ἐκείνῳ μεταδιδό-

tibus rerum contrahendarum ac permutandarum sane tale jus, quod reciprocam perpessionem seu talionem nominant, proportione, non aequalitate civilem societatem continet. Factis enim proportione reciprocis manet conjunctio civitatis. Aut enim malum acceptum reponere conantur, (quod si non liceat, servitus esse putatur, injuriam referre non posse), aut ei, qui bene meritus sit, referre gratiam volunt; quod si non fiat, sublata est rerum communicatio, et officiorum quasi mutatio. At rerum communicatione, officiorumque mutatione societas et conjunctio civium manet. Itaque et Gratiarum templum in propatulo urbis loco constituitur, ut sit remuneratio. Hoc enim gratiae proprium est. Nam ei qui beneficium dederit, referendum beneficium est: et is rursus alterum beneficio provocare debet; facit autem remunerationem proportione constantem ea, quae mediis transversis lineis fit, conjugatio. Exempli causa: sit aedificiorum opifex A, sutor B, domus C, calceus D. Aedificiorum igitur opificem oportet a sutore opus illius sumere, eique vicissim suum impertiri. Ergo si primum aequalitas sit ea, quae proportione constat,

ναι τὸ αὐτοῦ· ἐὰν οὖν πρῶτον ᾖ τὸ κατὰ τὴν ἀναλογίαν ἴσον, εἶτα τὸ ἀντιπεπονθὸς γένηται, ἔσται τὸ λεγόμενον· εἰ δὲ μὴ, οὐκ ἴσον, οὐδὲ συμμένει· οὐθὲν γὰρ κωλύει κρεῖττον εἶναι τὸ θατέρου ἔργον, ἢ τὸ θατέρου· δεῖ οὖν δὴ ταῦτα ἰσασθῆναι. Ἔστι 9
δὲ τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν· ἀνῃροῦντο γὰρ ἂν, εἰ μὴ ἐποίει τὸν ποιοῦν, ὅσον καὶ οἷον, καὶ τὸ πάσχον ἔπασχε τοῦτο, καὶ τοσοῦτον, καὶ τοιοῦτον· οὐ γὰρ ἐκ δύο ἰατρῶν γίνεται κοινωνία, ἀλλ' ἐξ ἰατροῦ καὶ γεωργοῦ, καὶ ὅλως ἑτέρων καὶ οὐκ ἴσων· ἀλλὰ τούτους δεῖ ἰσασθῆναι. Διὸ πάντα 10
συμβλητὰ δεῖ πως εἶναι, ὧν ἐστιν ἀλλαγὴ, ἐφ' ὃ τὸ νόμισμ' ἐλήλυθε· καὶ γίνεταί πως μέσον· πάντα γὰρ μετρεῖ· ὥστε καὶ τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὴν ἔλλειψιν· πόσα ἄττα δὴ ὑποδήματα ἴσον οἰκίᾳ, ἢ τροφῇ· δεῖ τοίνυν ὅπερ ὁ οἰκοδόμος πρὸς σκυτοτόμον, το-

deinde reciproca perpessio seu talio fiat (id est, tantundem accipiatur, quantum datum sit) exstabit id, quod a nobis dicitur; sin minus, neque erit aequalitas, neque manebit societas. Nihil enim prohibet, quo minus unius opus alterius opere sit praestabilius. Haec igitur exaequata sint oportet. Quod idem fit in aliis artibus. Tollantur enim funditus et concidant, nisi quod, et quantum et quale, id quod efficiendi vim habet, efficit; idipsum et tantundem et tale accipiat id, quod patitur. Non enim ex duobus medicis societas constare potest, sed ex medico et agricola, et omnino ex diversis ac dissimilibus atque inaequalibus quos tamen oporteat exaequari. Quapropter quarum rerum sit permutatio, eas res oportet esse ejusmodi, ut inter se quodammodo comparari possint. Atque ad hanc rem numus quaesitus et comparatus est, qui omnium rerum quodammodo sit medius seu mensura. Nam res omnes metitur, quare et nimium et parum metitur: quotnam videlicet calcei domui vel alimento sint aequales. Oportet vero quam proportionem et comparationem habet aedificandi artifex ad sutorem, tot numero calceos cum domo aut ali-

σαδὶ ὑποδήματα πρὸς οἰκίαν ἢ τροφήν· εἰ γὰρ μὴ τοῦτο, οὐκ ἔσται ἀλλαγὴ, οὐδὲ κοινωνία· τοῦτο δ',
11 εἰ μὴ ἴσα εἴη πως, οὐκ ἔσται. Δεῖ ἄρα ἑνί τινι πάντα μετρεῖσθαι, ὥςπερ ἐλέχθη πρότερον· τοῦτο δ' ἐστὶ τῇ μὲν ἀληθείᾳ ἡ χρεία, ἣ πάντα συνέχει· εἰ γὰρ μηθὲν δέοιντο, ἢ μὴ ὁμοίως, ἢ οὐκ ἔσται ἀλλαγὴ, ἢ οὐχ ἡ αὐτή· οἷον δ' ὑπάλλαγμα τῆς χρείας τὸ νόμισμα γέγονε κατὰ συνθήκην· καὶ διὰ τοῦτο τοὔνομα ἔχει νόμισμα, ὅτι οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ ἐστὶ, καὶ ἐφ' ἡμῖν μεταβάλλειν καὶ ποιῆσαι ἄχρη-
12 στον. Ἔσται δὴ ἀντιπεπονθὸς, ὅταν ἰσασθῇ· ὥςτε ὅπερ γεωργὸς πρὸς σκυτοτόμον, τὸ ἔργον τοῦ σκυτοτόμου πρὸς τὸ τοῦ γεωργοῦ· εἰς σχῆμα δὲ ἀναλογίας οὐ δεῖ ἄγειν, ὅταν ἀλλάξωνται· εἰ δὲ μὴ, ἀμφοτέρας ἕξει τὰς ὑπεροχὰς τὸ ἕτερον ἄκρον· ἀλλ' ὅταν ἔχωσι τὰ αὐτῶν, οὕτως ἴσοι καὶ κοινωνοί· ὅτι αὕτη ἡ ἰσότης δύναται ἐπ' αὐτῶν γίνεσθαι· γεωρ-

mento comparari. Nam si hoc non ita fiet, neque erit permutatio, neque communitas. Non poterunt autem comparari, nisi quodammodo sint aequalia. Ergo, quemadmodum supra dixi, unum quiddam esse oportet, quod caetera omnia metiatur. Hoc porro re quidem vera usus, seu indigentia est: quae omnia continet. Nam si nulla re egerent homines, aut si non similiter egerent, vel nulla, vel non eadem esset permutatio. Sed succedaneus, et, ut ita dicam, vicarius indigentiae ex hominum quasi compacto et convento factus est numus; atque is hanc ob causam *νόμισμα* dicitur, a legis vocabulo: quia non natura sed lege valet, estque in nobis situm, eum mutare, inutilemque reddere. Secundum haec igitur perpessio mutua et reciproca tum erit, cum res fuerint exaequatae. Itaque quam rationem obtinet agricola ad sutorem, eandem rationem habere debet sutoris opus ad opus agricolae. Sunt autem in figuram proportionis deducendi non tum, cum permutaturi sunt, alioqui alterum extremum utramque exsuperantiam habebit; sed tum, cum suas singuli res habent: ita vide-

γὸς α, τροφὴ γ, σκυτοτόμος β, τὸ ἔργον αὐτοῦ τὸ
ἰσασμένον δ· εἰ δ' οὕτω μὴ ἦν ἀντιπεπονθέναι, οὐκ
ἂν ἦν κοινωνία. Ὅτι δ' ἡ χρεία συνέχει ὥςπερ ἕν τι 13
ὄν, δηλοῖ, ὅτι, ὅταν μὴ ἐν χρείᾳ ὦσιν ἀλλήλων, ἢ
ἀμφότεροι, ἢ ἕτερος, οὐκ ἀλλάττονται, ὥςπερ ὅταν,
οὗ ἔχει αὐτὸς, δέηταί τις· οἷον οἴνου, διδόντες σί-
του ἐξαγωγήν· δεῖ ἄρα τοῦτο ἰσασθῆναι. Ὑπὲρ δὲ 14
τῆς μελλούσης ἀλλαγῆς, εἰ νῦν μηδὲν δεῖται, ὅτι
ἔσται, ἐὰν δεηθῇ, τὸ νόμισμα οἷον ἐγγυητής ἐστιν
ἡμῖν· δεῖ γὰρ τοῦτο φέροντι εἶναι λαβεῖν· πάσχει
μὲν οὖν καὶ τοῦτο τὸ αὐτό· οὐ γὰρ ἀεὶ ἴσον δύνα-
ται, ὅμως δὲ βούλεται μένειν μᾶλλον· διὸ δεῖ πάντα
τετιμῆσθαι· οὕτω γὰρ ἔσται αἰεὶ ἀλλαγή· εἰ δὲ τοῦτο,
κοινωνία· τὸ δὴ νόμισμα, ὥςπερ μέτρον σύμμετρα

licet aequales inter se ac socii, quia haec modo notata aequalitas inter ipsos effici potest. Agricola A, alimentum C, sutor B, opus sutoris exaequatum cum alimento D. Porro si hoc modo non fieret ista vicissim perpessio seu acceptio, nulla societas esset, nulla communitas. Jam quod indigentia societas hominum contineatur, tanquam uno quodam, quod vinculi instar sit, ex eo perspici potest, quod ubi neuter eget re alterius, aut alter omnino non eget, permutatio inter eos esse non solet: quae tum demum est, cum eo, quod unus habet, alter indiget: puta. cum vino egens exportandi frumenti facit potestatem. Hoc igitur oportet exaequatum esse. Ad permutationem vero futuram (quod videlicet, si maxime re aliqua nunc non egeamus, ejus tamen nobis facultas et copia constatura sit, si quando aliqua re egebitur) ad id inquam veluti sponsor intercedit numus. Oportet enim numum afferenti unicuique eam rem, qua indigeat, accipere licere. Sed idem numo quoque interdum accidit; non enim semper aequalem vim habet. Veruntamen immutabilior et stabilior permanere solet. Itaque debent esse res omnes aestimatae. Sic enim rerum permutatio semper futura est. Quod si erit permutatio, erit et societas. Numus igitur tanquam mensura media intercedens ad consentientem modum omnia ex-

ποιῆσαν, ἰσάζει· οὔτε γὰρ ἂν, μὴ οὔσης ἀλλαγῆς, κοινωνία ἦν· οὔτ' ἀλλαγὴ, ἰσότητος μὴ οὔσης, οὔτ' ἰσότης, μὴ οὔσης συμμετρίας· τῇ μὲν οὖν ἀληθείᾳ ἀδύ-
15 *νατον τὰ τοσοῦτον διαφέροντα σύμμετρα γενέσθαι· πρὸς δὲ τὴν χρεῖαν, ἐνδέχεται ἱκανῶς. Ἓν δή τι δεῖ εἶναι· τοῦτο δὲ ἐξ ὑποθέσεως· διὸ νόμισμα καλεῖται· τοῦτο γὰρ πάντα ποιεῖ σύμμετρα· μετρεῖται γὰρ πάντα νομίσματι· οἰκία, ἐφ' ἧς α, μναῖ δέκα β, κλίνη γ. τὸ δὴ α τοῦ β ἥμισυ, εἰ πέντε μνῶν ἀξία ἡ οἰκία ἢ ἶσον· ἡ δὲ κλίνη ᾖ δέκατον μέρος τὸ γ τοῦ β· δῆλον τοίνυν πόσαι κλῖναι ἶσον οἰκίᾳ, ὅτι πέντε.*
16 *Ὅτι δ' οὕτως ἡ ἀλλαγὴ ἦν, πρὶν τὸ νόμισμα ᾖ, δῆλον· διαφέρει γὰρ οὐδὲν ἢ εἰ κλῖναι πέντε ἀντὶ οἰ-*
17 *κίας, ἢ ὅσου αἱ πέντε κλῖναι. Τί μὲν οὖν τὸ ἄδικον, καὶ τί τὸ δίκαιόν ἐστιν, εἴρηται· διωρισμένων*

aequando redigit. Nam neque si non fuisset permutatio, societas constare potuisset, neque sine aequalitate permutationi unquam locus fuisset: neque sine commensu aequalitati. Res igitur inter se tam dissimiles ac dispares, si verum quaerimus, nulla communi mensura inter se convenire possunt: sed quod ad utilitatem indigentiamque attinet, commode possunt. Quare unum quid exstare oportet, idque hominum instituto et ex conditione. Qua de re *νόμισμα* appellatur. Numus enim res inter se dispares apta quadam compositione et convenientia concordes efficit. Nihil est enim, quod non metiatur numus. Sit domus A, minae decem B, lectus C. Atque ipsum A dimidium esto ipsius B. Hic jam si quinque minarum sit domus, aut tanti: lectus autem si decima pars intelligatur, ipsum nempe C ipsius B; perspicuum jam erit, quot lectis domus exaequetur, nempe quinque. Sic autem rerum permutationem fieri solitam esse ante numi usum, non est obscurum. Nihil enim interest utrum lecti quinque, an quod tanti sit, quanti lecti quinque, pro domo detur. Quid igitur sit injuria, quid jus, et quam rationem talio seu reciproca perpessio ad jus habeat, supra est explicatum. His autem distinctis perspicuum est, justam actionem

δὲ τούτων, δῆλον ὅτι ἡ δικαιοπραγία μέσον ἐστὶ τοῦ ἀδικεῖν, καὶ ἀδικεῖσθαι· τὸ μὲν γὰρ πλέον ἔχειν, τὸ δ' ἔλαττόν ἐστιν· ἡ δὲ δικαιοσύνη μεσότης ἐστὶν, οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον ταῖς πρότερον ἀρεταῖς, ἀλλ' ὅτι μέσου ἐστίν· ἡ δὲ ἀδικία, τῶν ἄκρων· καὶ ἡ μὲν δικαιοσύνη ἐστὶ καθ' ἣν ὁ δίκαιος λέγεται πρακτικὸς κατὰ προαίρεσιν τοῦ δικαίου, καὶ διανεμητικὸς καὶ αὐτῷ πρὸς ἄλλον, καὶ ἑτέρῳ πρὸς ἕτερον· οὐχ οὕτως, ὥςτε τοῦ μὲν αἱρετοῦ, πλέον αὐτῷ· ἔλαττον δὲ τῷ πλησίον· τοῦ βλαβεροῦ δ'
ἀνάπαλιν, ἀλλὰ τοῦ ἴσου τοῦ κατ' ἀναλογίαν· 18
ὁμοίως δὲ καὶ ἄλλῳ πρὸς ἄλλον. Ἡ δ' ἀδικία τοὐναντίον τοῦ ἀδίκου· τοῦτο δ' ἐστὶν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις τοῦ ὠφελίμου ἢ βλαβεροῦ παρὰ τὸ ἀνάλογον· διὸ ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις ἡ ἀδικία, ὅτι ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεώς ἐστιν· ἐφ' αὑτοῦ μὲν, ὑπερβολῆς τοῦ ἁπλῶς ὠφελίμου· ἐλλείψεως δὲ, τοῦ

inter id, quod est, facere, et accipere injuriam, mediam esse. Illud enim plus obtinere est, hoc, minus. Justitia porro medietas est, non quomodo virtutes superiores, sed quia medii est, injustitia autem extremorum. Et justitia quidem virtus est, secundum quam homo justus dicitur: aptus videlicet ad agendum consulto id, quod justum est, itemque ad jus tribuendum et sibi, si cum altero contrahat, et alteri, cum altero contrahenti: non ita, ut sibi plus ejus, quod optabile est, minus alteri, et contra sibi minus damni, plus alteri: sed sibi et aliis id, quod aequum proportione est, tribuat: idemque erga alium observet cum alio comparatum sive contrahentem. Contra vero injustitia vitium est, quo ad id, quod injustum est, consulto agendum, nobisque et aliis tribuendum parati sumus. Hoc autem est, nimium et parum commodi aut incommodi, a proportione alienum ac disjunctum. Itaque injustitia est nimium et parum: quia est ejus, quod nimium est, et ejus, quod parum: cum quis in sua quidem causa nimium rei absolute utilis sibi tribuit, inutilis et damnosae parum: in aliorum autem negotio generaliter ad eundem modum

βλαβεροῦ· ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων, τὸ μὲν ὅλον, ὁμοίως·
τὸ δὲ παρὰ τὸ ἀνάλογον, ὁποτέρως ἔτυχε· τοῦ δὲ
ἀδικήματος, τὸ μὲν ἔλαττον, τὸ ἀδικεῖσθαί ἐστι·
19 τὸ δὲ μεῖζον, τὸ ἀδικεῖν. Περὶ μὲν οὖν δικαιοσύ-
νης καὶ ἀδικίας, τίς ἑκατέρας ἐστὶν ἡ φύσις, εἰρή-
σθω τοῦτον τὸν τρόπον· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ δικαίου
καὶ ἀδίκου καθόλου.

Caput VI.

1 Ἐπεὶ δέ ἐστιν ἀδικοῦντα μήπω ἄδικον εἶναι,
ὁποῖα ἀδικήματα ἀδικῶν ἤδη ἄδικός ἐστιν ἑκάστην
ἀδικίαν; οἷον κλέπτης, ἢ μοιχὸς, ἢ λῃστής· ἢ οὕτω
μὲν οὐδὲν διοίσει; καὶ γὰρ ἂν συγγένοιτο γυναικὶ,
εἰδὼς τὸ ᾗ· ἀλλ' οὐ διὰ προαιρέσεως ἀρχὴν, ἀλλὰ
2 διὰ πάθος. Ἀδικεῖ μὲν οὖν· ἄδικος δ' οὐκ ἔστιν·
οἷον οὐδὲ κλέπτης, ἔκλεψε δέ· οὐδὲ μοιχὸς, ἐμοίχευσε
3 δέ· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. Πῶς μὲν οὖν ἔχει
τὸ ἀντιπεπονθὸς πρὸς τὸ δίκαιον, εἴρηται πρότε-

se gerit: sed quod ad iniquum illud, quod a proportione non observata intelligitur, utrocunque modo casus tulerit. Injuste facti autem cum duo sint extrema, minus extremum injuriam accipere est, majus autem injuste facere. De justitia igitur et injustitia, quaenam sit utriusque natura, hoc modo dictum sit: itemque de justo et injusto universim.

Cap. VI. Sed quoniam fieri potest, ut is, qui injuste facit, nondum tamen sit injustus, quibusnam injuste factis jam injustus est in unoquoque injustitiae genere? Numnam ut fur, aut adulter, aut latro? An sic nihil intererit? quippe cum fieri possit, ut quis cum aliqua muliere rem habeat, sibi nota quidem, verumtamen non consulto: sed perturbatione et libidine inflammatus. Facit igitur hic quidem injuste: sed non idcirco injustus est: quemadmodum nec fur est, etiamsi furatus sit, nec adulter, etiamsi adulterium commiserit; itemque in caeteris. Quomodo igitur reciproca perpessio sive talio ad jus affecta sit, dictum est antea. Sed sciendum est, jus

ρον. Δεῖ δὲ μὴ λανθάνειν, ὅτι τὸ ζητούμενόν ἐστι 4
καὶ τὸ ἁπλῶς δίκαιον, καὶ τὸ πολιτικὸν δίκαιον·
τοῦτο δέ ἐστιν ἐπὶ κοινωνῶν βίου πρὸς τὸ εἶναι αὐ-
τάρκειαν, ἐλευθέρων καὶ ἴσων, ἢ κατὰ ἀναλογίαν,
ἢ κατ' ἀριθμόν· ὥστε ὅσοις μή ἐστι τοῦτο, οὐκ
ἔστι τούτοις πρὸς ἀλλήλους τὸ πολιτικὸν δίκαιον,
ἀλλά τι δίκαιον καὶ καθ' ὁμοιότητα· ἔστι γὰρ δί-
καιον, ἐν οἷς καὶ νόμος πρὸς αὐτούς· νόμος δ', ἐν
οἷς ἀδικία· ἡ γὰρ δίκη, κρίσις τοῦ δικαίου καὶ τοῦ
ἀδίκου· ἐν οἷς δ' ἀδικία, καὶ τὸ ἀδικεῖν ἐν τούτοις·
ἐν οἷς δὲ τὸ ἀδικεῖν, οὐ πᾶσιν ἀδικία· τοῦτο δ'
ἐστὶ, τὸ πλέον αὑτῷ νέμειν τῶν ἁπλῶς ἀγαθῶν,
ἔλαττον δὲ τῶν ἁπλῶς κακῶν. Διὸ οὐκ ἐῶμεν ἄρ- 5
χειν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸν λόγον· ὅτι ἑαυτῷ τοῦτο
ποιεῖ, καὶ γίνεται τύραννος· ἔστι δὲ ὁ ἄρχων φύ-
λαξ τοῦ δικαίου· εἰ δὲ τοῦ δικαίου, καὶ τοῦ ἴσου.

id, quod quaerimus, esse, quod et simpliciter jus, et quod etiam jus civile. Hoc autem inter eos est, qui communitate et societate vitae inter se conjuncti sunt: homines videlicet liberi et aequales vel proportione vel numero, vel rerum ad vitam degendam necessariarum copiis per se abundantes, nihilque foris requirentes. Itaque quibus hoc non est, eis inter ipsos non est jus civile, sed jus quoddam certum, et ex illius similitudine sic appellatum. Jus enim inter illos communis est, quibus et lex inter ipsos communis est.. Lex porro eorum est, in quos et injustitia cadit; δίκη enim, ex qua injustitiae nomen Graecis ducitur, juris et injuriae disceptatio est. Inter quos autem injustitia locum habet, inter hos et injuriae faciendae locus esse potest. Etsi in quos cadit injuriam facere, non continuo in iis omnibus injustitia reperitur. Est autem injuriam facere, eorum, quae absolute bona sunt, sibi plus tribuere, minusque eorum, quae absolute mala. Itaque hominem non sinimus imperare, sed legem aut rationem: quia ista, quae modo diximus, illi sibi facere consuevit, fitque tyrannus. Est autem is, qui praeest, juris custos. Quod si juris, ergo et aequalitatis. Obii-

Ἐπεὶ δ' οὐθὲν αὐτῷ πλέον εἶναι δοκεῖ, εἴπερ δίκαιος· οὐ γὰρ νέμει πλέον τοῦ ἁπλῶς ἀγαθοῦ αὐτῷ, εἰ μὴ πρὸς αὐτὸν ἀνάλογόν ἐστι· διὸ ἑτέρῳ ποιεῖ· καὶ διὰ τοῦτο ἀλλότριον εἶναί φασιν ἀγαθὸν τὴν δι-
7 καιοσύνην, καθάπερ ἐλέχθη καὶ πρότερον. Μισθός τις ἄρα δοτέος· τοῦτο δὲ, τιμὴ καὶ γέρας· ὅσοις δὲ μὴ ἱκανὰ ταῦτα, οὗτοι γίνονται τύραννοι.
8 Τὸ δὲ δεσποτικὸν δίκαιον καὶ τὸ πατρικὸν, οὐ ταὐτὸ, τούτοις ἀλλ' ὅμοιον· οὐ γάρ ἐστιν ἀδικία πρὸς τὰ αὑτοῦ ἁπλῶς· τὸ δὲ κτῆμα καὶ τὸ τέκνον, ἕως ἂν ᾖ
9 πηλίκον καὶ μὴ χωρισθῇ, ὥςπερ μέρος αὐτοῦ. Αὑτὸν δ' οὐθεὶς προαιρεῖται βλάπτειν· διὸ οὐκ ἔστιν ἀδικία πρὸς αὑτόν· οὐδ' ἄρα ἄδικον, οὐδὲ δίκαιον τὸ πολιτικόν· κατὰ νόμον γὰρ ἦν, καὶ ἐν οἷς ἐπεφύκει εἶναι νόμος· οὗτοι δ' ἦσαν, οἷς ὑπάρχει ἰσότης τοῦ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι. διὸ μᾶλλον πρὸς γυ-

citur: si quis justus sit, nihilo plus ad eum boni, quam ad caeteros videri pervenire: non enim eorum, quae absolute bona sunt, plus sibi, quam aliis tribuit, nisi ex proportione ei istud debeatur: atque idciro talem alteri laborare, et ob hanc causam bonum alienum dicunt esse justitiam, quemadmodum et ante dictum est. Respondetur: danda igitur ei est merces aliqua. Haec autem est honos et decus. Qui vero his contenti non sunt, hi fiunt tyranni. Jus autem vel domini in servos, vel patris in liberos, non est idem atque haec: sed aliquid horum simile. Neque enim cuiquam in res suas injuste agendi locus esse potest absolute. Atqui et possessio seu mancipium, et liberi, usque dum parvi sunt necdum a patre sejuncti, patris instar sunt. Seipsum autem nemo damno afficit consulto. Non est igitur cuiquam in seipsum injustitiae exercendae locus, ex quo efficitur, neque injuriam neque jus civile cuiquam esse adversus seipsum. Lege enim jus constare, in iisque locum habere, apud quos legem esse communem natura fert, paulo ante dicebamus. Hos autem esse docuimus, quibus est inter ipsos imperandi et parendi aequalitas. Itaque inter virum et uxorem magis,

ναϊκά ἐστι δίκαιον, ἢ πρὸς τέκνα καὶ κτήματα· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ οἰκονομικὸν δίκαιον· ἕτερον δέ ἐστι καὶ τοῦτο τοῦ πολιτικοῦ.

Caput VII.

Τοῦ δὲ πολιτικοῦ δικαίου τὸ μὲν φυσικόν ἐστι, 1
τὸ δὲ νομικόν· φυσικὸν μὲν, τὸ πανταχοῦ τὴν
αὐτὴν ἔχον δύναμιν, καὶ οὐ τῷ δοκεῖν ἢ μή· νομι-
κὸν δὲ, ὃ ἐξ ἀρχῆς μὲν οὐθὲν διαφέρει οὕτως ἢ ἄλ-
λως, ὅταν δὲ θῶνται, διαφέρει οἷον τὸ μνᾶς λυτροῦ-
σθαι, ἢ τὸ αἶγα θύειν, ἀλλὰ μὴ Διῒ πρόβατα· ἔτι,
ὅσα ἐπὶ τῶν καθ᾽ ἕκαστα νομοθετοῦσιν· οἷον, τὸ
θύειν Βρασίδᾳ, καὶ τὰ ψηφισματώδη. Δοκεῖ δὲ 2
ἐνίοις πάντα εἶναι τοιαῦτα, ὅτι τὸ μὲν φύσει ἀκί-
νητον καὶ πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν· ὥςπερ
τὸ πῦρ καὶ ἐνθάδε καὶ ἐν Πέρσαις καίει· τὰ δὲ δί-
καια κινούμενα ὁρῶσι. Τοῦτο δ᾽ οὐκ ἔστιν οὕτως 3

quam inter patrem et liberos, et dominum item ac servum juris est communitas. Illud enim est oeconomicum jus: aliud vero etiam ipsum a jure civili seu politico.

Cap. VII. Jus civile autem aliud naturale est, aliud legitimum. Naturale quod ubique gentium eandem vim obtinet, non quod ita vel decretum sit, vel non decretum. Legitimum autem, quod ab initio hoc an illo modo fiat nihil refert: cum vero constitutum fuerit, tunc demum refert; quale est istud, mina captivum redimere: aut illud, capra Jovi sacrificare, non ove. Praeterea leges omnes, quas de rebus singularibus ferunt, ut Brasidae sacra facere: et quaecunque a populis scita et decreta sunt. Existimant autem nonnulli, jura omnia esse hujusmodi, id est, legitima: quoniam id, quod constat natura, immobile atque immutabile est, et ubique eandem vim habet; quemadmodum ignis et hic et apud Persas urit: jura autem quotidie vident immutari. Sed hoc non est ita, cum sit tamen aliqua ex parte. Quanquam apud deos fortasse nequaquam ita habens. Sed

ἔχον, ἀλλ' ἔστιν ὥς· καί τοι παρά γε τοῖς θεοῖς
ἴσως οὐδαμῶς ἔχον· παρ' ἡμῖν δ' ἐστὶ μέν τι καὶ
φύσει κινητόν· οὐ μέντοι πᾶν· ἀλλ' ὅμως ἔστι τὸ
4 μὲν φύσει· τὸ δὲ οὐ φύσει. Ποῖον δὲ φύσει τῶν ἐν-
δεχομένων καὶ ἄλλως ἔχειν, καὶ ποῖον οὔ, ἀλλὰ νο-
μικὸν καὶ συνθήκῃ· εἴπερ ἄμφω κινητὰ ὁμοίως, δῆ-
λον· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁ αὐτὸς ἁρμόσει διορισμός·
φύσει γὰρ ἡ δεξιὰ κρείττων· καί τοι ἐνδέχεται πάν-
5 τας ἀμφιδεξίους γενέσθαι. Τὰ δὲ κατὰ συνθήκην,
καὶ τὸ συμφέρον τῶν δικαίων ὅμοιά ἐστι τοῖς μέ-
τροις· οὐ γὰρ πανταχοῦ ἴσα τὰ οἰνηρὰ καὶ σιτηρὰ
μέτρα, ἀλλ' οὗ μὲν ὠνοῦνται, μείζω, οὗ δὲ πωλοῦσιν,
ἐλάττω· ὁμοίως δὲ καὶ τὰ μὴ φυσικά, ἀλλ' ἀνθρώ-
πινα δίκαια, οὐ ταὐτὰ πανταχοῦ· ἐπεὶ οὐδὲ πολι-
τεῖαι· ἀλλὰ μία μόνον πανταχοῦ κατὰ φύσιν ἡ ἀρί-

ut ut hoc habet, apud nos certe est aliquid quamvis naturale tamen mutabile: etsi non omne. Verumtamen hoc non obstante aliud natura valet, aliud non natura. Porro quodnam et quale etiam eorum, quae aliter evenire quaeque mutari possunt, natura constet, et quod rursum non natura valeat, sed lege et consensu, si quidem ambo sunt peraeque mutabilia, facile intelligitur. Ac caeteris quoque rebus poterit eadem distinctio accommodari. Manus enim dextra valentior est sinistra natura. Atqui evenire potest, ut aliqui sinistra perinde ut dextra utantur. Jam vero quae jura ex consensu et utilitate hominum nata sunt, ea mensuris similia sunt. Neque enim omnibus in locis sunt aequales vini triticique mensurae: sed iis in locis, ubi emunt, quae illic nata alio exportentur, majores: apud illos, ubi ea revendunt, minores. Itemque jura non naturalia, sed humana, non sunt omnibus locis eadem. Nam ne reipublicae quidem regendae forma una et eadem est apud omnes: etsi una duntaxat ubique locorum consentanea naturae est: ea videlicet, quae optima. Jam unumquodque jus et unumquodque legitimum eandem rationem habet ad hominum actiones, quam res universae ad singulares. Nam quae aguntur multa

στη. Τῶν δὲ δικαίων καὶ νομίμων ἕκαστον, ὡς τὰ 6
καθόλου πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα ἔχει· τὰ μὲν γὰρ
πραττόμενα, πολλά· ἐκείνων δὲ, ἕκαστον ἕν· καθό-
λου γάρ. Διαφέρει δὲ τὸ ἀδίκημα καὶ τὸ ἄδικον, 7
καὶ τὸ δικαίωμα καὶ τὸ δίκαιον· ἄδικον μὲν γάρ
ἐστι τῇ φύσει, ἢ τάξει· τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο, ὅταν
πραχθῇ, ἀδίκημά ἐστι· πρὶν δὲ πραχθῆναι, οὔπω,
ἀλλ' ἄδικον· ὁμοίως δὲ καὶ δικαίωμα· καλεῖται δὲ
καὶ τὸ κοινὸν, μᾶλλον δικαιοπράγημα· δικαίωμα δὲ,
τὸ ἐπανόρθωμα τοῦ ἀδικήματος· καθ' ἕκαστον δὲ
αὐτῶν, ποῖά τε εἴδη καὶ πόσα, καὶ περὶ ποῖα τυγ-
χάνει ὄντα, ὕστερον ἐπισκεπτέον.

Caput VIII.

Ὄντων δὲ τῶν δικαίων καὶ ἀδίκων τῶν εἰρημέ- 1
νων, ἀδικεῖ μὲν καὶ δικαιοπραγεῖ, ὅταν ἑκών τις
αὐτὰ πράττῃ· ὅταν δὲ ἄκων, οὔτ' ἀδικεῖ, οὔτε δι-

sunt: sed horum unumquodque quiddam est unum. Est enim universum quiddam. Differunt autem, et injuste factum sive injuria, ab eo quod est injustum factum, sive res injusta; et juste factum sive justa actio, ab illo quod est justum factum, sive res justa; nam factum injustum, sive res injusta, spectatur in ipsa natura, vel constitutione: hoc vero ipsum, ubi ad rem collatum fuerit, injuria est: quod priusquam fieret, nondum injuria erat, sed factum injustum, seu res injusta. Eademque est juste facti seu justae actionis ratio. Caeterum in posteriore isto pari, vocabulum δικαιοπράγημα magis usurpatur generaliter quam δικαίωμα, quod fere ponitur pro eo quod est corruptio et emendatio injuste facti, seu injuriae alteri illatae. Quae sint autem cujusque genera et partes, et quot sint, et in quibus versentur, posterius nobis erit videndum.

Cap. VIII. Jus porro et injusta cum sint ea, quae sunt a nobis exposita, injuste et juste agit aliquis, cum ea sua sponte agit, quibus accidet, ut justa vel injusta sint. At injuste et juste factum illo definitur, quod est,

καιοπραγεῖ, ἀλλ' ἢ κατὰ συμβεβηκός· οἷς γὰρ συμβέβηκε δικαίοις εἶναι ἢ ἀδίκοις, πράττουσιν.
2 Ἀδίκημα δὲ καὶ δικαιοπράγημα ὥρισται τῷ ἑκουσίῳ, καὶ ἀκουσίῳ· ὅταν γὰρ ἑκούσιον ᾖ, ψέγεται· ἅμα δὲ καὶ ἀδίκημα τότε ἐστίν· ὥςτε ἄδικόν τι ἔσται μὲν, ἀδίκημα δὲ οὐδέπω, ἐὰν μὴ τὸ
3 ἑκούσιον προςῇ. Λέγω δὲ ἑκούσιον μὲν, ὥςπερ καὶ πρότερον εἴρηται, ὃ ἄν τις τῶν ἐφ' αὐτῷ ὄντων εἰδὼς, καὶ μὴ ἀγνοῶν, πάττῃ, μήτε ὃν, μήτε τῷ, μήτε οὗ ἕνεκα· οἷον τίνα τύπτει, καὶ τίνι, καὶ τίνος ἕνεκα· καὶ ἐκείνων ἕκαστον, μὴ κατὰ συμβεβηκὸς, μηδὲ βίᾳ· ὥςπερ εἴ τις λαβὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τύπτοι ἕτερόν· οὐχ ἑκὼν δέ· οὐ γὰρ ἐπ' αὐτῷ· ἐνδέχεται δὲ τὸν τυπτόμενον πατέρα εἶναι, τὸν δ', ὅτι μὲν ἄνθρωπος, ἢ τῶν παρόντων τις, γινώσκειν· ὅτι δὲ πατὴρ, ἀγνοεῖν· ὁμοίως δὲ τὸ τοιοῦτον διωρίσθω καὶ ἐπὶ τοῦ οὗ ἕνεκα, καὶ περὶ τὴν πρᾶξιν ὅλην· τὸ δὴ ἀγνοούμενον, ἢ μὴ ἀγνοούμενον μὲν,

sponte et invite factum. Nam cum quid sponte fit, tum et vituperatur, et simul injuste factum est. Erit ergo aliquid injustum, quod nondum erit injuste factum, nisi eo accesserit, ut sponte factum sit. Sponte autem fieri dico (quemadmodum et supra a nobis dictum est) id, quod quis in sua potestate positum facit, et sciens, id est, non ignorans eum, quem injuria afficit, non item id, quod facit, sicut neque quo instrumento, neque cujus rei gratia: puta, si non ignorans quem verberet, qua re verberet, cujus denique rei causa verberet atque etiam ista omnia non sint ex eventu, denique quod etiam non fiat vi: veluti si quis alicujus manu apprehensa alterum verberet, non sponte facit: non enim erat res haec in ipso sita. Contingere quoque potest, ut pater sit is, qui pulsatur: is vero qui pulsat, illum esse hominem duntaxat, aut eorum, qui adsunt, aliquem sciat, patrem suum esse nesciat. Similem autem distinctionem in eo quoque adhiberi oportet, quod est, cujus causa res agitur, et in tota adeo actione. Quod autem igno-

μὴ ἐπ' αὐτῷ δὲ ὄν, ἢ βίᾳ, ἀκούσιον· πολλὰ γὰρ καὶ τῶν φύσει ὑπαρχόντων εἰδότες καὶ πράττομεν καὶ πάσχομεν, ὧν οὐθὲν οὔτε ἑκούσιον, οὔτε ἀκούσιόν ἐστιν· οἷον τὸ γηρᾷν, ἢ ἀποθνήσκειν. Ἔστι δ' 4
ὁμοίως ἐπὶ τῶν ἀδίκων καὶ τῶν δικαίων, τὸ κατὰ συμβεβηκός· καὶ γὰρ ἂν εἰ τὴν παρακαταθήκην ἀποδοίη τις ἄκων καὶ διὰ φόβον, οὔτε δίκαια πράττειν, οὔτε δικαιοπραγεῖν φατέον· ἀλλ' ἢ κατὰ συμβεβηκός· ὁμοίως δὲ καὶ τὸν ἀναγκαζόμενον καὶ ἄκοντα τὴν παρακαταθήκην μὴ ἀποδιδόντα, κατὰ συμβεβηκὸς φατέον ἀδικεῖν, καὶ τὰ ἄδικα πράττειν. Τῶν 5
δὲ ἑκουσίων, τὰ μὲν προελόμενοι πράττομεν, τὰ δ' οὐ προελόμενοι· προελόμενοι μὲν, ὅσα προβουλευσάμενοι· ἀπροαίρετα δὲ, ὅσα ἀπροβούλευτα. Τριῶν δὴ οὐ- 6
σῶν βλαβῶν τῶν ἐν ταῖς κοινωνίαις, τὰ μὲν μετ' ἀγνοίας ἁμαρτήματά ἐστιν, ὅταν μήτε ὃν, μήτε ὡς, μήτε

ratur, aut cum minime ignoretur. tamen vel in ejus, qui agit, potestate non est, vel in quo agenti vis affertur, id ab invito agi dicitur. Nam multa sane eorum, quae naturaliter eveniunt in nobis, scientes et agimus et patimur: quorum tamen nihil nec sponte nostra, nec nobis invitis fieri dicendum est: ut, senescere aut mori. In rebus justis autem aeque atque injustis illud, quod dicitur, ex eventu, locum habet. Nam si quis depositum reddiderit invitus et metu coactus, ejus actionem justam esse, aut ipsum juste agere dicendum non est, nisi ex eventu: itemque qui necessitate coactus et invitus depositum non reddit, is quoque ex eventu injuriam facere, resque injustas agere dicendus est. Eorum autem, quae sponte aguntur, alia consilio capto agimus, alia consilio non capto. Consilio capto agimus, quae re prius deliberata; non capto consilio, quae re non ante deliberata agimus. Jam cum in vitae civilis societate, inque contrahendis rebus tria sint damnorum genera: ea quidem, quae cum inscientia conjuncta sunt, errata vocantur: cum quis scilicet aut quem minime existimavit, percutiendo, aut quomodo non putavit, aut quo in-

ᾧ, μήτε οὗ ἕνεκα ὑπέλαβε, ταῦτα πράξῃ· ἢ γὰρ, οὐ βαλεῖν, ἢ οὐ τούτῳ, ἢ οὐ τοῦτον, ἢ οὐ τούτου ἕνεκα ᾠήθη· ἀλλὰ συνέβη οὐχ οὗ ἕνεκα ᾠήθη· οἷον, οὐχ ἵνα τρώσῃ, ἀλλ' ἵνα κεντήσῃ, ἢ οὐχ ὅν, ἢ οὐχ
7 ὥς. Ὅταν μὲν οὖν παραλόγως ἡ βλάβη γένηται, ἀτύχημα· ὅταν δὲ μὴ παραλόγως, ἄνευ δὲ κακίας, ἁμάρτημα· ἁμαρτάνει μὲν γὰρ, ὅταν ἐν ἑαυτῷ ἡ ἀρχὴ ᾖ τῆς αἰτίας· ἀτυχεῖ δὲ, ὅταν ἔξω-
8 θεν. Ὅταν δὲ, εἰδὼς μὲν, μὴ προβουλεύσας δὲ, ἀδίκημα· οἷον ὅσα τε διὰ θυμὸν, καὶ ἄλλα πάθη, ὅσα ἀναγκαῖα ἢ φυσικὰ, συμβαίνει τοῖς ἀνθρώποις· ταῦτα γὰρ βλάπτοντες καὶ ἁμαρτάνοντες, ἀδικοῦσι μὲν, καὶ ἀδικήματά ἐστιν· οὐ μέντοι πω ἄδικοι διὰ ταῦτα, οὐδὲ πονηροί· οὐδὲ γὰρ διὰ μοχθηρίαν
9 ἡ βλάβη. Ὅταν δ' ἐκ προαιρέσεως, ἄδικος καὶ μοχθηρός· διὸ καλῶς τὰ ἐκ θυμοῦ οὐκ ἐκ προνοίας κρί-

strumento non putavit, aut cujus rei gratia non putavit, hoc, quod actum est, egerit. Nam aut se non percussurum, aut non hoc instrumento, aut non hunc, aut non hujus rei causa arbitratus est; accidit autem non id, cujus causa se facere existimavit, sed longe aliud: verbi gratia, non ut vulneraret, sed ut pungeret, ferrum strinxit: aut non eum, quem putavit, vulneravit: aut non, quomodo voluit. Cum igitur nec opinato damnum illatum fuerit, infortunium nominatur: cum autem non inopinato quidem, sed non tamen malitiose, erratum seu peccatum est. Peccat enim tum quisque, cum in ipso causae principium inest: infortunatus est, cum principium extra est. At vero cum quis sciens laesit alterum, tum si deliberatione non antegressa, injuste factum est; exempli causa, quaecunque vel ab ira, vel ab aliis affectibus qui aut necessarii sunt, aut naturales, hominibus accidunt. Hujuscemodi namque damnum dantes, atque ita peccantes, injuriam quidem illi faciunt, et haec sunt injuste facta: nondum tamen propter haec ipsi injusti neque improbi sunt; non enim maltiose damnum illatum est. At vero si quis consilio capto et

*νεται· οὐ γὰρ ἄρχει ὁ θυμῷ ποιῶν, ἀλλ' ὁ ὀργίσας.
Ἔτι δὲ οὐδὲ περὶ τοῦ γενέσθαι ἢ μὴ ἀμφισβητεῖ-* 10
*ται, ἀλλὰ περὶ τοῦ δικαίου· ἐπὶ φαινομένῃ γὰρ ἀδι-
κίᾳ ἡ ὀργή ἐστιν· οὐ γὰρ ὥσπερ ἐν τοῖς συναλλάγ-
μασι περὶ τοῦ γενέσθαι ἀμφισβητοῦσιν, ὧν ἀνάγκη
τὸν ἕτερον εἶναι μοχθηρόν, ἂν μὴ διὰ λήθην αὐτὸ
δρῶσιν· ἀλλ' ὁμολογοῦντες περὶ τοῦ πράγματος,
περὶ τοῦ ποτέρως δίκαιον ἀμφισβητοῦσιν· ὁ δ' ἐπι-
βουλεύσας οὐκ ἀγνοεῖ· ὥστε ὁ μὲν οἴεται ἀδικεῖ-
σθαι, ὁ δ' οὔ. Ἂν δ' ἐκ προαιρέσεως βλάψῃ, ἀδι-* 11
*κεῖ· καὶ κατὰ ταῦτα ἤδη τὰ ἀδικήματα ὁ ἀδικῶν,
ἄδικος, ὅταν παρὰ τὸ ἀνάλογον ᾖ ἢ παρὰ τὸ ἴσον·
ὁμοίως δὲ καὶ ὁ δίκαιος, ὅταν προελόμενος δικαιο-
πραγῇ, δικαιοπραγεῖ δέ, ἂν μόνον ἑκὼν πράττῃ· Τῶν* 12
*δ' ἀκουσίων τὰ μέν ἐστι συγγνωμονικά, τὰ δ' οὐ
συγγνωμονικά· ὅσα μὲν γὰρ μὴ μόνον ἀγνοοῦντες,
ἀλλὰ καὶ δι' ἄγνοιαν ἁμαρτάνουσι, συγγνωμονικά·*

de industria ista agit, tum vero et injustus et improbus est dicendus. Quapropter recte quae per iram fiunt, facta non putant de industria. Non enim talium auctor et causa est is, qui iratus facit: sed is, qui lacessivit atque irritavit. Praeterea non est controversia de facto, sed de jure. Ob injustitiae enim speciem animo objectam ira commovetur. Neque enim hic de facto controversia est, ut in rebus contrahendis inter eos, qui contraxerunt (quorum necesse est alterum esse improbum, nisi obliti id faciant) sed de facto unum et idem sentientes de jure dissentiunt atque ambigunt. At qui cogitato et fraude concepta laesit alterum, non ignorat. Itaque ex his duobus posterior, quem laesit, is injuria se esse affectum arbitratur: alter vero non item. Quod si quis consulto damnum inferat, injuriam facit: et ab his demum injuriis inferendis injustus est, cum videlicet a proportione vel ab aequalitate discesserit. Quo modo item justus est aliquis tum, cum consulto juste agit. Juste agit autem, si modo sponte et voluntate sua agat. Caeterum eorum, quae invite fiunt, alia

ὅσα δὲ μὴ δι' ἄγνοιαν, ἀλλ' ἀγνοοῦντες μὲν, διὰ πάθος δὲ, μήτε φυσικὸν, μήτ' ἀνθρωπικὸν, οὐ συγγνωμονικά.

Caput IX.

1 Ἀπορήσειε δ' ἄν τις, εἰ ἱκανῶς διώρισται περὶ τοῦ ἀδικεῖσθαι καὶ τοῦ ἀδικεῖν· πρῶτον μὲν, εἰ ἔστιν ὥςπερ Εὐριπίδης εἴρηκε, λέγων ἀτόπως·

Μητέρα κατέκτα τὴν ἐμήν· βραχὺς λόγος,
Ἑκὼν ἑκοῦσαν, ἢ θέλουσαν οὐχ ἑκών.

πότερον γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐστιν, ἑκόντα ἀδικεῖσθαι, ἢ οὔ· ἀλλ' ἀκούσιον ἅπαν, ὥςπερ καὶ τὸ ἀδικεῖν πᾶν ἑκούσιον; καὶ ἆρα ἅπαν οὕτως ἢ ἐκείνως, ὥςπερ καὶ τὸ ἀδικεῖν πᾶν ἑκούσιον· ἢ τὸ μὲν ἑκούσιον, τὸ δ' ἀκούσιον;
2 Ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ δι-

venia digna sunt, alia non item. Quaecunque enim non solum inscientes, sed etiam per inscientiam peccant homines, iis ignoscendum est; quaecunque vero non propter inscientiam peccant, sed ita inscientes, quod perturbationibus nec naturalibus nec humanis incitati; iis non est ignoscendum.

Cap. IX. Dubitare autem posset aliquis, anne satis distincte de accipienda et facienda injuria a nobis disputatum sit. Ac primum quidem quaeri potest, utrumnam ita se res habeat, ut dixit Euripides, cujus haec sunt absurde sane dicta:

Matrem is meam peremit, ut paucis loquar,
Volens volentem, vel volentem non volens.

Utrum enim potest revera fieri, ut sua voluntate quis accipiat injuriam: an non potest: sed potius omnis invito fit injuria? quemadmodum sane facere injuriam omnino est voluntarium. Utrum, inquam, omnis injuria accipitur hoc posteriore modo (videlicet contra voluntatem), an potius illo priore modo (videlicet voluntate), quemadmodum facere injuriam omnino est voluntarium? An vero aliqua est, quam quis sua sponte accipit: aliqua, quam invitus? atque hoc idem etiam de juris actionibus quaeri potest. Voluntarium est enim,

καιοῦσθαι· τὸ γὰρ δικαιοπραγεῖν πᾶν ἑκούσιον· ὥςτ' εὔλογον ἀντικεῖσθαι ὁμοίως καθ' ἑκάτερον, τό,τ' ἀδικεῖσθαι καὶ τὸ δικαιοῦσθαι ἢ ἑκούσιον, ἢ ἀκούσιον εἶναι· ἄτοπον δ' ἂν δόξειε καὶ ἐπὶ τοῦ δικαιοῦσθαι, εἰ ἅπαν ἑκούσιον· ἔνιοι γὰρ δικαιοῦνται οὐχ ἑκόντες. Ἐπεὶ καὶ τόγε διαπορήσειεν ἄν τις, 3
πότερον ὁ τὸ ἄδικον πεπονθὼς, ἀδικεῖται πᾶς· ἢ ὥςπερ καὶ ἐπὶ τοῦ πράττειν καὶ ἐπὶ τοῦ πάσχειν ἐστί· κατὰ συμβεβηκὸς γὰρ ἐνδέχεται ἐπ' ἀμφοτέρων μεταλαμβάνειν τῶν δικαίων· ὁμοίως δὲ δῆλον, ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν ἀδίκων· οὐ γὰρ ταὐτὸν τὸ τὰ ἄδικα πράττειν τῷ ἀδικεῖν· οὐδὲ τὸ ἄδικα πάσχειν τῷ ἀδικεῖσθαι· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ δικαιοπραγεῖν καὶ δικαιοῦσθαι· ἀδύνατον γὰρ ἀδικεῖσθαι, μὴ ἀδικοῦντος· ἢ δικαιοῦσθαι, μὴ δικαιοπραγοῦντος. Εἰ 4
δ' ἐστὶν ἁπλῶς τὸ ἀδικεῖν, τὸ βλάπτειν ἑκόντα τινά·

quidquid juste aliquis agit. Itaque oppositionis quoque in ambobus eandem esse rationem consentaneum est; atque ita utraque similiter, injuriam scilicet accipere, et jus suum obtinere, vel voluntaria esse, vel non voluntaria. Sane cum satis constet, jus suum nonnullos pati minime sua sponte, vel ob illud quoque videatur absurdum dicere, jus non nisi a volentibus percipi. Quod quaeri de eo quoque potest, num, quicunque aliquid pertulit injusti, injuriam accepisse dicendus sit: an vero ut in agendo, sic se res habeat etiam in perpetiendo. Contingere enim potest ex eventu, ut quis in utroque aliquam justi percipiat, similiterque videlicet etiam injusti. Plurimum namque interest, inter, res injustas agere, et injuriam facere: itemque inter, res injustas perferre, atque injuriam accipere. Idemque est de juste agendo, atque de justum perpetiendo statuendum. Nam fieri non potest, ut quis injuriam accipiat, nisi sit, qui faciat, aut ut jus suum obtineat, nisi sit, qui juste agat, justique judicis munere fungatur. Quod si injuriam facere, simpliciter est alicui sponte sua nocere (sponte autem nocere est, scientem et cui,

τὸ δ' ἑκόντα, εἰδότα καὶ ὃν, καὶ ᾧ, καὶ ὥς· ὁ δ'
ἀκρατὴς ἑκὼν βλάπτει αὐτὸς αὑτὸν, ἑκών τ' ἂν ἀδι-
κοῖτο, καὶ ἐνδέχοιτο αὐτὸν αὑτὸν ἀδικεῖν· ἔστι
δὲ καὶ τοῦτο ἕν τι τῶν ἀπορουμένων, εἰ ἐνδέ-
5 χεται αὐτὸν αὑτὸν ἀδικεῖν. Ἔτι ἑκὼν ἄν τις δι'
ἀκρασίαν ὑπ' ἄλλου βλάπτοιτο ἑκόντος· ὥςτ' εἴη
ἂν ἑκόντ' ἀδικεῖσθαι· ἢ οὐκ ὀρθὸς ὁ διορισμὸς, ἀλλὰ
προςθετέον τῷ βλάπτειν εἰδότα καὶ ὃν, καὶ ᾧ, καὶ
6 ὥς, τὸ παρὰ τὴν ἐκείνου βούλησιν. Βλάπτεται μὲν
οὖν τις ἑκὼν καὶ τὰ ἄδικα πάσχει· ἀδικεῖται δ'
οὐθεὶς ἑκών· οὐθεὶς γὰρ βούλεται, οὐδ' ὁ ἀκρατής,
ἀλλὰ παρὰ τὴν βούλησιν πράττει· οὔτε γὰρ βούλεται
οὐθεὶς, ὃ μὴ οἴεται εἶναι σπουδαῖον· ὁ δὲ ἀκρατὴς,
7 ὃ οὐκ οἴεται δεῖν πράττειν, πράττει. Ὁ δὲ τὰ αὑ-
τοῦ διδοὺς, ὥςπερ Ὅμηρός φησι δοῦναι τὸν Γλαῦ-
κον τῷ Διομήδει·

et quo, et quo modo noceas) incontinens autem sponte sua sibi ipse nocet: ergo sponte sua injuria afficietur, et fieri poterit, ut quis se ipse injuria afficiat; quod ipsum etiam unum est ex iis, quae dubitantur, et quaeruntur fierine possit, ut quis sibi ipse injuriam faciat. Praeterea poterit aliquis sponte sua propter incontinentiam suam ab altero item volente damno affici. Atque secundum haec fieri poterit, ut quis sponte sua injuria afficiatur. Aut hoc inquam erit, aut non est recta superior definitio: illisque verbis Nocere scientem, et cui, et quo, et quomodo noceas, addenda sunt haec: contra illius voluntatem. Damno igitur sua sponte quispiam affici, resque injustas perferre ac perpeti potest: injuriam autem sua sponte accipere nemo potest. Nemo enim vult injuriam accipere: ac ne incontinens quidem: sed praeter suam voluntatem agit. Nam nec vult quisquam, quod non arbitratur esse bonum. At incontinens id, quod agendum esse non putat, agit. Neque vero qui dat sua, (quemadmodum scribit Homerus Glaucum Diomedi,

Χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων,

οὐκ ἀδικεῖται· ἐπ' αὐτῷ γάρ ἐστι τὸ διδόναι· τὸ δὲ ἀδικεῖσθαι οὐκ ἐπ' αὐτῷ, ἀλλὰ τὸν ἀδικοῦντα δεῖ ὑπάρχειν. Περὶ μὲν οὖν τοῦ ἀδικεῖσθαι, ὅτι οὐχ 8
ἑκούσιον, δῆλον· ἔτι δ', ὧν προειλόμεθα, δύο ἐστὶν εἰπεῖν, πότερόν ποτε ἀδικεῖ ὁ νείμας παρὰ τὴν ἀξίαν τὸ πλεῖον, ἢ ὁ ἔχων· καὶ εἰ ἔστιν αὐτὸν αὑτὸν ἀδικεῖν. Εἰ γὰρ ἐνδέχεται τὸ πρότερον λεχθὲν, καὶ 9
ὁ διανέμων ἀδικεῖ, ἀλλ' οὐκ ἔχων τὸ πλεῖον, εἴ τις πλέον ἑτέρῳ ἢ αὑτῷ νέμει, εἰδὼς καὶ ἑκὼν, οὗτος αὐτὸς αὑτὸν ἀδικεῖ· ὅπερ δοκοῦσιν οἱ μέτριοι ποιεῖν· ὁ γὰρ ἐπιεικὴς, ἐλαττωτικός ἐστιν, ἢ οὐδὲ τοῦτο ἁπλοῦν; ἑτέρου γὰρ ἀγαθοῦ εἰ ἔτυχεν, ἐπλεονέκτει· οἷον δόξης, ἢ τοῦ ἁπλῶς καλοῦ· ἔτι λύεται καὶ κατὰ τὸν διορισμὸν τοῦ ἀδικεῖν· οὐθὲν γὰρ παρὰ

Aurea donantem arma, sibi invicem ahena recepse:
Bubus emenda novem haec, centum aequiparantibus illis)

injuria afficitur. In ejus enim potestate situm est, dare aut non dare. At injuriam accipere non est in ejus, qui accipit, potestate situm: sed is oportet sit, qui injuriam faciat. Injuriam igitur accipere non esse quippiam, quod sponte suscipiatur, ex his intelligi potest. Sed ex iis, quae consilium erat proponere, duo nobis restant explicanda: utrumnam injuriam faciat is, qui plus alicui tribuit, praeter ejus meritum ac dignitatem: an is, qui plus consecutus est: et, fierine possit, ut quis sibi ipsi injuriam faciat. Nam si contingere potest id, quod priore loco dictum est, ut is, qui plus tribuit, faciat injuriam, non is, qui plus obtinuit; sequitur, ut, si quis plus alteri quam sibi tribuit sciens et sua voluntate, is se ipse afficiat injuria. Id quod modesti homines facere consueverunt. Nam vir bonus de suo jure libenter et facile aliis concedere solet. Anne hoc quidem etiam simplex sit? Et hoc quidem posterius ita esse statuendum videtur. Nam plus sibi alterius boni forsan vindicavit, veluti gloriae, aut ejus, quod abso-

τὴν αὐτοῦ πάσχει βούλησιν· ὥςτε οὐκ ἀδικεῖται
10 διά γε τοῦτο· ἀλλ' εἴπερ, βλάπτεται μόνον. Φα-
νερὸν δὲ καὶ ὅτι ὁ διανέμων ἀδικεῖ, ἀλλ' οὐχ ὁ τὸ
πλέον ἔχων ἀεί· οὐ γὰρ ᾧ τὸ ἄδικον ὑπάρχει, ἀδι-
κεῖ, ἀλλ' ᾧ τὸ ἑκόντα τοῦτο ποιεῖν· τοῦτο δ',
ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς πράξεως, ἥ ἐστιν ἐν τῷ διανέμοντι,
11 ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ λαμβάνοντι. Ἔτι ἐπεὶ πολλαχῶς
τὸ ποιεῖν λέγεται, καὶ ἔστιν ὡς τὰ ἄψυχα κτείνει,
καὶ ἡ χείρ, καὶ ὁ οἰκέτης ἐπιτάξαντος, οὐκ ἀδικεῖ
12 μέν, ποιεῖ δὲ τὰ ἄδικα. Ἔτι εἰ μὲν ἀγνοῶν ἔκρινεν,
οὐκ ἀδικεῖ κατὰ τὸ νομικὸν δίκαιον, οὐδ' ἄδικος ἡ
κρίσις ἐστίν· ἔστι δ', ὡς ἄδικος· ἕτερον γὰρ τὸ νο-
μικὸν δίκαιον καὶ τὸ πρῶτον· εἰ δὲ γινώσκων ἔκρι-
νεν ἀδίκως, πλεονεκτεῖ καὶ αὐτός, ἢ χάριτος, ἢ
13 τιμωρίας. Ὥςπερ οὖν κἂν εἴ τις μερίσαιτο τοῦ ἀδι-

lute honestum est. Praeterea ex definitione ejus, quod est injuriam facere, refellitur altera sententia. Nihil enim tali accidit praeter ipsius voluntatem. Quare propter istud injuria non afficitur, sed damno afficitur duntaxat. Perspicuum autem etiam illud est, eum quidem, qui plus aequo dat uni, cum distribuit, facere injuriam: neque vero semper eum, qui plus obtinet. Non enim is, in quo id inest, quod injustum est, injuriam facit: sed is, in quo inest sponte hoc facere, hoc est, a quo actionis principium proficiscitur, quod sane est in eo, qui distribuit: non in eo, qui capit. Praeterea quoniam facere multis modis dicitur, et usu venit, ut inanima quoque interficiant, et manus, de qua superius dictum, et servis item domini jussu: non injuriam quidem facit talis, sed tamen rem injustam facit. Praeterea si quis ignorans judicavit, neque facit injuriam, quod quidem ad jus legitimum attinet, neque judicium injustum est, sed tamen quasi injustum. Nam jus legitimum aliud est ab illo primo. Quod si sciens injuste judicavit, jam ipse quoque plus consecutus est vel in eo, quod gratiam iniit ab altero, vel in eo, quod inimicitias suas ultus est. Quemadmodum igitur si quis injuriae factae sit socius ac particeps, sic etiam in illis

κήματος, καὶ ὁ διὰ ταῦτα κρίνας ἀδίκως, πλέον
ἔχει· καὶ γὰρ ἐπ' ἐκείνων ὁ τὸν ἀγρὸν κρίνας, οὐκ
ἀγρὸν, ἀλλὰ ἀργύριον ἔλαβεν. Οἱ δ' ἄνθρωποι ἐφ' 14
ἑαυτοῖς οἴονται εἶναι τὸ ἀδικεῖν· διὸ καὶ τὸ δίκαιον
εἶναι ῥᾴδιον· τὸ δ' οὐκ ἔστι· συγγενέσθαι μὲν γὰρ
τῇ τοῦ γείτονος, καὶ πατάξαι τὸν πλησίον, καὶ
δοῦναι τῇ χειρὶ τὸ ἀργύριον, ῥᾴδιον, καὶ ἐπ' αὐ-
τοῖς· ἀλλὰ τὸ ὡδὶ ἔχοντας ταῦτα ποιεῖν, οὔτε ῥᾴ-
διον, οὔτ' ἐπ' αὐτοῖς. Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ γνῶναι τὰ 15
δίκαια καὶ τὰ ἄδικα, οὐδὲν οἴονται σοφὸν εἶναι,
ὅτι περὶ ὧν οἱ νόμοι λέγουσιν, οὐ χαλεπὸν ξυνιέναι·
ἀλλ' οὐ ταῦτ' ἐστὶ τὰ δίκαια, ἀλλ' ἢ κατὰ συμβε-
βηκός· ἀλλά πως πραττόμενα καί πως νεμόμενα, δί-
καια· τοῦτο δὲ πλέον ἔργον, ἢ τὰ ὑγιεινὰ εἰδέναι·
ἐπεὶ κἀκεῖ μὲν μέλι καὶ οἶνον καὶ ἐλλέβορον καὶ
καῦσιν καὶ τομὴν εἰδέναι ῥᾴδιον, ἀλλὰ πῶς δεῖ νεῖ-
μαι πρὸς ὑγίειαν, καὶ τίνι, καὶ πότε, τοσοῦτον

is, qui propter haec injuste judicavit, plus obtinere intelligitur. Nam et qui agrum alteri adjudicavit ob hujusmodi rem, non agrum mox necesse est ut acceperit, sed pecuniam vel quid simile. Homines autem in sua potestate positum esse putant injuriam facere: eoque esse facile, justum esse. Sed non ita est. Nam cum vicini uxore rem habere, et alterum verberare, et manu pecuniam dare, tum facile est, tum in eorum, qui faciunt, potestate situm est: sed ex habitu et sic affectos haec facere, id neque facile, neque in eorum potestate situm est. Similiter justa et injusta nosse nullius sapientiae esse putant: quia ea, de quibus loquuntur leges, intelligere difficile non est. Verum ista non sunt justa, nisi ex eventu: cum autem certo quodam modo et aguntur et distribuuntur, tunc justa sunt. Hoc autem majus opus est, quam verbi gratia res salubres cognoscere. Nam illic quoque mel, vinum, veratrum, ustionem et sectionem nosse facile est; sed quomodo, et cui et quando ad sanitatem adhibenda sint, cognoscere, tam est magnum et operosum, quam medicum esse.

16 ἔργον, ὅσον ἰατρὸν εἶναι. Δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο καὶ τοῦ δικαίου οἴονται εἶναι οὐθὲν ἧττον τὸ ἀδικεῖν· ὅτι οὐθὲν ἧττον ὁ δίκαιος, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον δύναιτ' ἂν ἕκαστον πρᾶξαι τούτων· καὶ γὰρ συγγενέσθαι γυναικὶ καὶ πατάξαι, καὶ ὁ ἀνδρεῖος τὴν ἀσπίδα ἀφεῖναι, καὶ στραφεὶς ἐφ' ὁποτερανοῦν τρέχειν· ἀλλὰ τὸ δειλαίνειν καὶ τὸ ἀδικεῖν, οὐ τὸ ταῦτα ποιεῖν ἐστι, πλὴν κατὰ συμβεβηκός· ἀλλὰ τὸ ὡδὶ ἔχοντα, ταῦτα ποιεῖν ἐστιν, ὥςπερ καὶ τὸ ἰατρεύειν καὶ τὸ ὑγιάζειν, οὐ τὸ τέμνειν ἢ μὴ τέμνειν, ἢ φαρμακεύειν
17 ἢ μὴ φαρμακεύειν ἐστὶν, ἀλλὰ τὸ ὡδί. Ἔστι δὲ τὰ δίκαια ἐν τούτοις, οἷς μέτεστι τῶν ἁπλῶς ἀγαθῶν· ἔχουσι δὲ καὶ ὑπερβολὴν ἐν τούτοις καὶ ἔλλειψιν· τοῖς μὲν γὰρ οὐκ ἔστιν ὑπερβολὴ αὐτῶν, οἷον ἴσως τοῖς θεοῖς· τοῖς δ' οὐθὲν μόριον ὠφέλιμον τοῖς ἀνιάτοις καὶ κακοῖς, ἀλλὰ πάντα βλάπτει· τοῖς δὲ μέχρι του· διὰ τοῦτ' ἀνθρώπινόν ἐστι.

Propter hanc ipsam causam non minus justi, quam injusti hominis esse putant, injuriam facere: quia justus non minus, quam injustus, immo vero magis unumquodque horum agere possit. Nam et hunc cum aliena uxore rem habere, alterumque verberare, et virum fortem clypeum abjicere, et in utramvis conversum partem currere posse dicunt. Atqui ignavum esse et injuriam facere, non est haec facere, nisi ex eventu: sed sic affectum facere; quemadmodum mederi et sanare non est secare aut non secare, medicamento purgare aut non purgare: sed sic affectum haec praestare. Caeterum jura locum habent tantum inter eos, inter quos eorum, quae absolute bona sunt, communitas est, et quibus horum nimium et parum esse potest. Aliquibus enim non potest esse eorum nimium, ut fortasse diis: aliis nulla prorsus eorum particula utilis est, nempe hominibus insanabilibus et omni vitiorum genere contaminatis, sed omnia nocent: aliis aliquatenus utilia sunt. Atque est proprie haec humana sive hominum conditio.

Caput X.

Περὶ δὲ ἐπιεικείας καὶ τοῦ ἐπιεικοῦς, πῶς ἔχει 1
ἡ μὲν ἐπιείκεια πρὸς δικαιοσύνην, τὸ δ' ἐπιεικὲς πρὸς τὸ δίκαιον, ἐχόμενόν ἐστιν εἰπεῖν· οὔτε γὰρ ὡς ταὐτὸν ἁπλῶς, οὔθ' ὡς ἕτερον τῷ γένει φαίνεται σκοπουμένοις· καὶ ὁτὲ μὲν τὸ ἐπιεικὲς ἐπαινοῦμεν καὶ ἄνδρα τὸν τοιοῦτον· ὥςτε καὶ ἐπὶ τὰ ἄλλα ἐπαινοῦντες μεταφέρομεν, ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ τὸ ἐπιεικέστερον, ὅτι βέλτιον, δηλοῦντες· ὁτὲ δὲ τῷ λόγῳ ἀκολουθοῦσι φαίνεται ἄτοπον, εἰ τὸ ἐπιεικὲς παρὰ τὸ δίκαιόν τι ὄν, ἐπαινετόν ἐστιν· ἢ γὰρ τὸ δίκαιον οὐ σπουδαῖον, ἢ τὸ ἐπιεικὲς οὐ δίκαιον, εἰ ἄλλο·
ἢ εἰ ἄμφω σπουδαῖα, ταὐτόν ἐστιν. Ἡ μὲν οὖν 2
ἀπορία σχεδὸν συμβαίνει διὰ ταῦτα περὶ τὸ ἐπιεικές· ἔχει δ' ἅπαντα τρόπον τινὰ ὀρθῶς, καὶ οὐθὲν ὑπεναντίον ἑαυτοῖς· τό,τε γὰρ ἐπιεικές, δικαίου

Cap. X. Sequitur ut de aequitate et de aequo bono dicamus, quam rationem aequitas ad justitiam, quam aequum bonum ad jus habeat. Namque propius intuentibus neque ut idem omnino, neque ut aliud genere videtur. Atque interdum aequum bonum laudamus, eumque virum, qui aequus et bonus est. Quin etiam hoc nomen ad alia laudando transferimus, pro bono usurpando id, quod dicimus τὸ ἐπιεικέϛερον, melius scilicet aliquid significantes. Interdum rationem sequentibus absurdum videtur, aequum bonum, cum sit quidpiam a jure diversum, esse laudabile. Nam vel jus non est bonum, vel aequum bonum, si quidem hoc a jure aliud aliquid atque diversum est, vel si utrumque bonum est, idem sunt. Tota igitur de aequo bono quaestio ex his propemodum, quae diximus, nascitur. Sed haec omnia quodammodo bene habent, nec quidquam eorum est, quod secum pugnet. Nam aequum bonum jure quodam melius jus est: neque ita jure melius est, ut sit aliud quoddam genus. Idem ergo est jus et aequum bonum: cumque ambo sint bona, melius est aequum bonum. Sed hinc nata dubitatio est, quod, quamvis aequum bo-

τινὸς ὂν βέλτιόν ἐστι δίκαιον· καὶ οὐχ ὡς ἄλλο τι γένος ὄν, βέλτιόν ἐστι τοῦ δικαίου· τὸ αὐτὸ ἄρα δίκαιον καὶ ἐπιεικές· καὶ ἀμφοῖν σπουδαίοιν ὄντοιν,
3 κρεῖττον τὸ ἐπιεικές. Ποιεῖ δὲ τὴν ἀπορίαν, ὅτι τὸ ἐπιεικὲς δίκαιον μέν ἐστιν, οὐ τὸ κατὰ τὸν νό-
4 μον δέ, ἀλλ' ἐπανόρθωμα νομίμου δικαίου. Αἴτιον δ', ὅτι ὁ μὲν νόμος καθόλου πᾶς· περὶ ἐνίων δὲ οὐχ οἷόν τε ὀρθῶς εἰπεῖν καθόλου· ἐν οἷς οὖν ἀνάγκη μὲν εἰπεῖν καθόλου, μὴ οἷόν τε δὲ ὀρθῶς, τὸ ὡς ἐπιτοπλέον λαμβάνει ὁ νόμος, οὐκ ἀγνοῶν τὸ ἁμαρτανόμενον· καὶ ἔστιν οὐδὲν ἧττον ὀρθῶς· τὸ γὰρ ἁμάρτημα οὐκ ἐν τῷ νόμῳ, οὐδ' ἐν τῷ νομοθέτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ φύσει τοῦ πράγματός ἐστιν·
5 εὐθὺς γὰρ ἡ τῶν πρακτῶν ὕλη τοιαύτη ἐστίν. Ὅταν οὖν λέγῃ μὲν ὁ νόμος καθόλου, συμβῇ δ' ἐπὶ τούτοις παρὰ τὸ καθόλου, τότε ὀρθῶς ἔχει, ᾗ παραλείπει ὁ νομοθέτης, καὶ ἥμαρτεν ἁπλῶς εἰπών, ἐπα-

num jus sit, non est tamen jus lege constitutum aut legitimum, sed juris legitimi correctio. Cujus rei haec causa est, quod lex omnis generalis est; de quibusdam autem rebus universe et generaliter recte praecipi non potest. Itaque quibus in rebus legis vocem universam ac generalem esse necesse est, id autem est ubi non satis recte fieri potest, in iis id sumit lex, quod plerumque solet evenire: quamvis id, quod in hoc peccatur, satis intelligat. Nec tamen idcirco minus recte hoc fit. Non enim culpa legis est, neque ejus, qui legem tulit, sed naturae rerum. Earum enim rerum, quae in actionem cadunt, hujusmodi plane materia est. Cum igitur lege generaliter locuta, aliquid evenit postea praeter genus illud universum: tunc par est, qua praetermisit aliquid lator legis, et peccavit in eo, quod absolute locutus est: id quod deest, quodque ommissum est, corrigere: quod etiam lator legis, si illic adesset, ita eloquetur, et de quo legem tulisset, si praescivisset; Itaque cum jus est aequum bonum, tum quodam jure melius: non eo tamen, quod absolute jus est, sed eo,

νορθοῦν τὸ ἐλλειφθὲν, ὃ κἂν νομοθέτης οὕτως ἂν εἴποι, ἐκεῖ παρών· καὶ εἰ ᾔδει, ἐνομοθέτησεν ἄν· Διὸ δίκαιον μέν ἐστι, καὶ βέλτιόν τινος δικαίου· 6 οὐ τοῦ ἁπλῶς δὲ, ἀλλὰ τοῦ διὰ τὸ ἁπλῶς ἁμαρτήματος· καὶ ἔστιν αὕτη ἡ φύσις ἡ τοῦ ἐπιεικοῦς, ἐπανόρθωμα νόμου, ᾗ ἐλλείπει διὰ τὸ καθόλου· τοῦτο γὰρ αἴτιον καὶ τοῦ μὴ πάντα κατὰ νόμον εἶναι, ὅτι περὶ ἐνίων ἀδύνατον θέσθαι νόμον· ὥστε ψηφίσματος δεῖ. Τοῦ γὰρ ἀορίστου ἀόριστος καὶ ὁ κανών ἐστιν, 7 ὥςπερ καὶ τῆς Λεσβίας οἰκοδομῆς ὁ μολύβδινος κανών· πρὸς γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ λίθου μετακινεῖται, καὶ οὐ μένει ὁ κανών· καὶ τὸ ψήφισμα πρὸς τὰ πράγματα. Τί μὲν οὖν ἐστι τὸ ἐπιεικὲς, καὶ τί τὸ δίκαιον, καὶ 8 τίνος βέλτιον δικαίου, δῆλον· φανερὸν δ' ἐκ τούτου καὶ ὁ ἐπιεικὴς τίς ἐστιν· ὁ γὰρ τῶν τοιούτων προαιρετικὸς, καὶ πρακτικὸς, καὶ ὁ μὴ ἀκριβοδίκαιος ἐπὶ τὸ χεῖρον, ἀλλ' ἐλαττωτικὸς, καίπερ ἔχων τὸν νόμον βοηθὸν, ἐπιεικής ἐστι καὶ ἡ ἕξις αὕτη ἐπιεί-

quod propter generalem edictionem peccato non caret. Denique haec aequi boni vis ac natura est, ut legis correctio sit, qua aliquid ei deest, propterea quod generaliter loquitur. Haec enim causa est, cur non omnia sint lege comprehensa, quod de quibusdam lex ferri non potest: ut proinde plebiscito opus sit. Rei enim non definitae infinita quoque regula est, ut et structurae Lesbiae regula plumbea; nam ad lapidis figuram torquetur et inflectitur, neque regula eadem manet; sic et populi scitum ad res accommodatur. Quid sit igitur aequum bonum, quid jus, quo denique jure melius sit aequum bonum, ex his perspicuum est. Ex hoc autem etiam apparet, quis sit vir aequus et bonus. Nam qui consilium hujusmodi cepit, ut haec sequatur, quique ad ea ipsa agenda aptus est, et qui non nimis urget jus summum, neque in deteriorem partem est propensus, sed de jure suo concedit potius, etiamsi legis auxilio niti possit, is est aequus bonus: atque hic habitus aequi-

κεια, δικαιοσύνη τις οὖσα, καὶ οὐχ ἑτέρα τις ἕξις.

Caput XI.

1 Πότερον δὲ ἐνδέχεται ἑαυτὸν ἀδικεῖν ἢ οὔ, φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων· τὰ μὲν γάρ ἐστι τῶν δικαίων, τὰ κατὰ πᾶσαν ἀρετὴν ὑπὸ τοῦ νόμου τεταγμένα, οἷον οὐ κελεύει ἑαυτὸν ἀποκτείνειν ὁ νό-
2 μος· ἃ δὲ μὴ κελεύει, ἀπαγορεύει. Ἔτι ὅταν παρὰ τὸν νόμον βλάπτῃ, μὴ ἀντιβλάπτων, ἑκὼν ἀδικεῖ· ἑκὼν δέ, ὁ εἰδὼς καὶ ὃν, καὶ ᾧ, καὶ ὥς· ὁ δὲ δι' ὀργὴν ἑαυτὸν σφάττων, ἑκὼν τοῦτο δρᾷ παρὰ τὸν ὀρ-
3 θὸν νόμον, ὃ οὐκ ἐᾷ ὁ νόμος· ἀδικεῖ ἄρα. Ἀλλὰ τίνα; ἢ τὴν πόλιν, αὑτὸν δ' οὔ; ἑκὼν γὰρ πάσχει· ἀδικεῖται δ' οὐθεὶς ἑκών· διὸ καὶ ἡ πόλις ζημιοῖ· καί τις ἀτιμία πρόςεστι τῷ ἑαυτὸν διαφθείραντι,
4 ὡς τὴν πόλιν ἀδικοῦντι. Ἔτι καθ' ὃ ἄδικος ὁ μό-

tas appellatur, quae justitia quaedam est, non alius quidam habitus.

Cap. XI. Ex iis autem, quae dicta sunt, perspicuum est, utrum fieri possit, ut quis sibi ipse faciat injuriam, necne. Nam et quae omni virtuti congruentia lege constituta sunt, in juribus sunt habenda: exempli gratia, non jubet lex se ipsum interficere et quia non jubet, ideo vetat. Et praeterea cum quis contra legem non nocet alteri nullo ab eo incommodo accepto, sponte facit injuriam; sponte autem facit, qui sciens, cui, et quomodo faciat, ita injuriam facit. At qui ira impulsus sibi ipse mortem consciscit, hoc sponte facit contra rectam legem, quod lex non permittit. Injuriam igitur facit. Sed ut hoc certum est, ita illud quaeritur, cui faciat injuriam; civitati vero eam facit, et non sibi; sponte enim hunc casum subit. At sponte sua nemo afficitur injuria. Itaque et multat eum civitas et ignominia afficit, qui se ipse exanimavit, ut qui civitatem injuria afficiat. Atque etiam secundum illam injustitiam, qua quis particulariter injustus est, et non prorsus im-

νον ἀδικῶν, καὶ μὴ ὅλως φαῦλος, οὐκ ἔστιν ἀδικῆσαι αὐτόν· τοῦτο γὰρ ἄλλο ἐκείνου· ἔστι γάρ πως ὁ ἄδικος οὕτω πονηρὸς, ὥςπερ ὁ δειλός οὐχ ὡς ὅλην ἔχων τὴν πονηρίαν· ὥςτ' οὐδὲ κατὰ ταύτην ἀδικεῖ· ἅμα γὰρ τῷ αὐτῷ ἂν εἴη ἀφῃρῆσθαι καὶ προςκεῖσθαι τὸ αὐτό· τοῦτο δὲ ἀδύνατον· ἀλλ' αἰεὶ ἐν πλείοσιν ἀνάγκη εἶναι τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον·
5 Ἔτι δὲ ἑκούσιόν τε καὶ ἐκ προαιρέσεως, καὶ πρότερον· ὁ γὰρ διότι ἔπαθε, καὶ τὸ αὐτὸ ἀντιποιῶν, οὐ δοκεῖ ἀδικεῖν· αὐτὸς δὲ αὑτὸν, τὰ αὐτὰ ἅμα καὶ πάσχει καὶ ποιεῖ· ἔτι εἴη ἂν ἑκόντα ἀδικεῖσθαι.
6 Πρὸς δὲ τούτοις, ἄνευ τῶν κατὰ μέρος ἀδικημάτων οὐθεὶς ἀδικεῖ· μοιχεύει δὲ οὐδεὶς τὴν ἑαυτοῦ· οὐδὲ τοιχωρυχεῖ τὸν ἑαυτοῦ τοῖχον, οὐδὲ κλέπτει τὰ ἑαυτοῦ· ὅλως δὲ λύεται τὸ ἑαυτὸν ἀδικεῖν, κατὰ τὸν διορισμὸν τὸν περὶ τοῦ ἑκουσίως ἀδικεῖσθαι.
7 Φανερὸν δὲ καὶ ὅτι

probus, fieri non potest, ut quisquam sibi ipse injuriam inferat, quandoquidem haec injustitia aliud est ab illa. Nam hic modo dictus injustus sic quodammodo improbus est, ut ignavus: non ut is, qui omni genere improbitatis affectus est. Ergo ne hac quidem etiam improbitate sibi injuriam facit; alioqui namque idem eidem decedere simul et accedere posset: quod fieri nullo modo potest: sed semper in pluribus jus et injuriam esse necesse est. Praeterea injuriam facere cum a voluntate et consilio proficiscitur, tum etiam tempore prius est (is enim, qui malo accepto malum refert, injuriam facere non videtur) at qui se injuste laedit, eadem ipse et patitur simul et facit. Deinde etiam acciperet aliquis sponte sua injuriam. His accedit, quod nemo injuriam facit, nisi quodam certo injuriae genere. At uxorem suam nemo adulterat, nemo parietem suum perfodit, nemo rei suae furtum committit. Ad summam, sibi aliquem injuriam facere non sinunt ea, quae a nobis decisa sunt, quod nemo possit sponte sua injuriam accipere. Jam vero ne illud quidem obscurum est, utrumque esse malum, accipere et facere injuriam. Alterum enim minus

ἄμφω μὲν φαῦλα, καὶ τὸ ἀδικεῖσθαι, καὶ τὸ ἀδικεῖν· τὸ μὲν γὰρ ἔλαττον· τὸ δὲ πλεῖον ἔχειν ἐστὶ τοῦ μέσου· ὥςπερ ὑγιεινὸν μὲν, ἐν ἰατρικῇ· εὐεκτικὸν δὲ, ἐν γυμναστικῇ· ἀλλ᾽ ὅμως χεῖρον τὸ ἀδικεῖν· τὸ μὲν γὰρ ἀδικεῖν μετὰ κακίας καὶ ψεκτὸν ἦν· καὶ κακίας, ἢ τῆς τελείας καὶ ἁπλῶς, ἢ ἐγγύς· (οὐ γὰρ ἅπαν τὸ ἑκούσιον μετὰ ἀδικίας)· τὸ δ᾽ ἀδικεῖσθαι
8 *ἄνευ κακίας καὶ ἀδικίας. Καθ᾽ αὑτὸ μὲν οὖν τὸ ἀδικεῖσθαι, ἧττον φαῦλον· κατὰ συμβεβηκὸς δ᾽, οὐθὲν κωλύει, μεῖζον κακόν· ἀλλ᾽ οὐδὲν μέλει τῇ τέχνῃ· ἀλλὰ πλευρίτιν λέγει μείζω νόσον προςπταίσματος· καί τοι γένοιτ᾽ ἄν ποτε θάτερον κατὰ συμβεβηκὸς, εἰ προςπταίσαντα διὰ τὸ πεσεῖν συμβαίη*
9 *ὑπὸ τῶν πολεμίων ληφθῆναι καὶ ἀποθανεῖν. Κατὰ μεταφορὰν δὲ καὶ ὁμοιότητά ἐστιν οὐκ αὐτῷ πρὸς αὑτὸν δίκαιον, ἀλλὰ τῶν αὐτοῦ τισίν· οὐ πᾶν δὲ*

medio, alterum plus eo obtinere est; quod similem rationem obtinet, atque in medicina quidem id, quod ad bonam valetudinem pertinet: in arte autem corporum exercendorum id, quo firma corporis constitutio comparatur. Verumtamen deterius est facere injuriam. Nam injuriam facere cum vitio conjunctum et vituperandum esse dicebamus: et cum vitio quidem vel perfecto atque integro et quod simpliciter tale est, vel eo, quod huic finitimum est. Non enim quidquid sponte fit, conjunctum cum injustitia est. Accipere autem injuriam vitio et injustitia vacat. Per se igitur levius malum est accipere injuriam, quamvis ex eventu gravius esse nihil prohibeat. Sed de hoc ars non laborat; quin lateris dolorem semper esse dicit morbum pedis offensione graviorem et tamen ex eventu pedis offensio morbo lateris majus malum poterit esse; ut si cui offenso pede evenerit, ut prolapsus caperetur ab hostibus et occideretur. Ex translatione autem verbi et similitudine quadam poterit esse non ipsi quidem secum, sed sui tamen partium aliquibus inter ipsas quaedam juris communitas: verum non omnis juris, sed vel ejus, quo dominus in servum, vel ejus, quo paterfamilias in

δίκαιον, ἀλλὰ τὸ δεσποτικὸν, ἢ τὸ οἰκονομικόν· ἐν τούτοις γὰρ τοῖς λόγοις διέστηκε τὸ λόγον ἔχον μέρος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ἄλογον, εἰς ἃ δὴ βλέπουσι, καὶ δοκεῖ εἶναι ἀδικία πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἔστιν ἐν τούτοις πάσχειν τι παρὰ τὰς ἑαυτῶν ὀρέξεις· ὥςπερ οὖν ἄρχοντι καὶ ἀρχομένῳ εἶναι πρὸς ἄλληλα δίκαιόν τι, καὶ τούτοις. Περὶ μὲν οὖν δικαιοσύνης καὶ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

familiam suam uti solet. His enim rationibus ea pars animi, quae rationis est particeps, ab ea distat, quae ratione vacat. Ad quae ipsa respiciunt, et hoc respectu videtur homini quoque in se ipsum injustitiae locus esse, quia fieri potest, ut in his partibus aliquid a suis appetitionibus alienum ac diversum perferat. Itaque etiam in animi partibus inter ipsas, ut inter eum, qui praeest, et eum, qui paret imperio, jus aliquod intercedere videtur. De justitia igitur aliisque virtutibus, quae ad mores pertinent, cum hac distinctione sic a nobis sit explicatum.

LIBER VI.

Caput I.

1 Ἐπεὶ δὲ τυγχάνομεν πρότερον εἰρηκότες, ὅτι δεῖ τὸ μέσον αἱρεῖσθαι, μὴ τὴν ὑπερβολὴν, μήτε τὴν ἔλλειψιν· τὸ δὲ μέσον ἐστὶν, ὡς ὁ λόγος ὁ ὀρθὸς λέγει, τοῦτο διέλωμεν· ἐν πάσαις γὰρ ταῖς εἰρημέναις ἕξεσι, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, ἐστί τις σκοπὸς, πρὸς ὃν ἀποβλέπων ὁ τὸν λόγον ἔχων, ἐπιτείνει καὶ ἀνίησι· καί τις ἐστὶν ὅρος τῶν μεσοτήτων, ἅς μεταξύ φαμεν εἶναι τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῆς
2 ἐλλείψεως, οὔσας κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον. Ἔστι δὲ τὸ μὲν εἰπεῖν οὕτως ἀληθὲς μὲν, οὐθὲν δὲ σαφές· καὶ γὰρ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπιμελείαις περὶ ὅσας ἐστὶν ἐπιστήμη, τοῦτο ἀληθὲς μὲν εἰπεῖν, ὅτι οὔτε πλείω,

Cap. I. Quoniam autem supra diximus medium esse deligendum, non nimium, neque parum; medium autem ita esse, ut recta ratio praescribit: de hoc distinctius disseramus. In omnibus enim, quos dixi, habitibus, quemadmodum et in aliis rebus, scopus aliquis est, quem spectans is, qui rationis est particeps, tum contentionem adhibet, tum remissionem: ac terminus aliquis est medietatum, quas inter nimium et parum interjectas esse dicimus, rectae rationi consentaneas. Quod cum ita dicitur, est illud quidem verum, at non tamen satis perspicuum. Nam et in ceteris exercitationibus, quarum est scientia, licet hoc vere dicere, neque plus,

οὔτε ἐλάττω δεῖ πονεῖν, οὐδὲ ῥαθυμεῖν, ἀλλὰ τὰ
μέσα, καὶ ὡς ὁ ὀρθὸς λόγος· τοῦτο δὲ μόνον ἔχων
ἄν τις οὐθὲν ἂν εἰδείη πλέον· οἷον ποῖα δεῖ προς-
φέρεσθαι πρὸς τὸ σῶμα, εἴ τις εἴποι, ὅτι ὅσα ἡ
ἰατρικὴ κελεύει, καὶ ὡς ὁ ταύτην ἔχων. Διὸ δεῖ 3
καὶ περὶ τὰς τῆς ψυχῆς ἕξεις μὴ μόνον ἀληθῶς εἶ-
ναι τοῦτ' εἰρημένον, ἀλλὰ καὶ διωρισμένον, τίς τε
ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος, καὶ τούτου τίς ὁ ὅρος. Τὰς 4
δὴ τῆς ψυχῆς ἀρετὰς διείλομεν, καὶ τὰς μὲν εἶναι
τοῦ ἤθους ἔφαμεν, τὰς δὲ τῆς διανοίας· περὶ μὲν
οὖν τῶν ἠθικῶν διεληλύθαμεν· περὶ δὲ τῶν λοιπῶν,
περὶ ψυχῆς πρῶτον εἰπόντες, λέγωμεν οὕτως. Πρό- 5
τερον μὲν οὖν ἐλέχθη δύο εἶναι μέρη τῆς ψυχῆς, τό,
τε λόγον ἔχον καὶ τὸ ἄλογον· νῦν δὲ περὶ τοῦ λό-
γον ἔχοντος τὸν αὐτὸν τρόπον διαιρετέον· καὶ
ὑποκείσθω δύο τὰ λόγον ἔχοντα, ἓν μέν, ᾧ θεω-
ροῦμεν τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων, ὧν αἱ ἀρχαὶ μὴ ἐν-

neque minus laboris aut omissionis quam res postulet, suscipiendum esse, sed omnia mediocriter, et ut recta ratio praescribit, esse facienda. Verum qui hoc tantum perceptum et cognitum habeat, nihilo magis sciat. Exempli causa, si quis quaerenti, qualia alendo et curando corpori sint adhibenda, respondeat: quae ars medendi praecipit, et ut is, qui ea est praeditus, praecipit. Quapropter etiam in habitibus animi non solum hoc esse vere dictum, sed plane etiam explicatum ac definitum esse oportet, quae sit recta ratio, et quae illius definitio. Atque animi quidem virtutes ita distribuimus, ut alias morum, alias mentis seu rationis esse diceremus. Eas igitur, quae ad mores pertinent, persecuti sumus: de caeteris autem, ubi pauca fuerimus prius de animo locuti, ita postea disseremus. Dictum est supra, duas esse animi partes: alteram rationis participem, expertem illius alteram. Nunc autem eius partis, quae ratione praedita est, facienda eodem modo divisio est. Atque hoc positum sit, duas esse animi partes ratione praeditas: unam, qua res eas cernimus, quarum principia

δέχονται ἄλλως ἔχειν· ἓν δέ γε, ᾧ τὰ ἐνδεχόμενα· πρὸς γὰρ τὰ τῷ γένει ἕτερα καὶ τῶν τῆς ψυχῆς μορίων ἕτερον τῷ γένει τὸ πρὸς ἑκάτερον πεφυκὸς, εἴπερ καθ' ὁμοιότητά τινα καὶ οἰκειότητα ἡ γνῶσις
6 ὑπάρχει αὐτοῖς. Λεγέσθω δὲ τούτων τὸ μὲν, ἐπιστημονικόν· τὸ δὲ, λογιστικόν· τὸ γὰρ βουλεύεσθαι καὶ λογίζεσθαι ταὐτόν· οὐθεὶς δὲ βουλεύεται περὶ τῶν μὴ ἐνδεχομένων ἄλλως ἔχειν, ὥςτε τὸ λο-
7 γιστικόν ἐστιν ἕν τι μέρος τοῦ λόγον ἔχοντος. Ληπτέον ἄρα, ἑκατέρου τούτων τίς ἡ βελτίστη ἕξις· αὕτη γὰρ ἀρετὴ ἑκατέρου· ἡ δ' ἀρετὴ πρὸς τὸ ἔργον τὸ οἰκεῖον.

Caput II.

1 Τρία δ' ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ τὰ κύρια πράξεως
2 καὶ ἀληθείας, αἴσθησις, νοῦς, ὄρεξις. Τούτων δ' ἡ αἴσθησις οὐδεμιᾶς ἀρχὴ πράξεως· δῆλον δὲ τῷ τὰ

aliter sese habere non possunt: alteram, qua eas, quae hoc vel illo modo possunt evenire. Ad ea enim, quae genere differunt, diversum etiam pertinet partium animi genus: nimirum id, quod ad unumquodque eorum aptum natumque est, si quidem eis ex similitudine quadam atque affinitate exsistit suorum objectorum perceptio. Appellatur vero harum altera pars, in qua inest vis sciendi: altera quae ad ratiocinandum valet. Nam consultare et ratiocinari idem sunt. Jam vero nemo de iis consultat, quae aliter evenire non possunt. Itaque ea, quae ad ratiocinandum valet, una quaedam pars est ejus animi partis, quae ratione praedita est. Intelligendum igitur est, utriusque harum partium quis optimus sit habitus. Hic enim utriusque virtus est: at virtus ad suum quaeque opus.

Cap. II. Tria autem sunt in animo, quae in actionem et veritatem quasi dominatum habent, sensus, mens, appetitus. Ex his tamen tribus sensus nullius actionis

θηρία αἴσθησιν μὲν ἔχειν, πράξεως δὲ μὴ κοινωνεῖν· ἔστι δ' ὅπερ ἐν διανοίᾳ κατάφασις καὶ ἀπόφασις, τοῦτ' ἐν ὀρέξει δίωξις καὶ φυγή· ὥςτ' ἐπειδὴ ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ ἕξις προαιρετική, ἡ δὲ προαίρεσις ὄρεξις βουλευτική· δεῖ διὰ ταῦτα τόν τε λόγον ἀληθῆ εἶναι, καὶ τὴν ὄρεξιν ὀρθήν, εἴπερ ἡ προαίρεσις σπουδαία· καὶ τὰ αὐτὰ τὸν μὲν φάναι, τὴν δὲ διώκειν· αὕτη μὲν οὖν ἡ διάνοια καὶ ἡ ἀλήθεια πρακτική. Τῆς δὲ θεωρητικῆς διανοίας, 3
καὶ μὴ πρακτικῆς, μηδὲ ποιητικῆς, τὸ εὖ καὶ κακῶς τἀληθές ἐστι καὶ ψεῦδος· τοῦτο γάρ ἐστι παντὸς διανοητικοῦ ἔργον. τοῦ δὲ πρακτικοῦ καὶ διανοητικοῦ ἡ ἀλήθεια ὁμολόγως ἔχουσα τῇ ὀρέξει τῇ ὀρθῇ. Πράξεως μὲν οὖν ἀρχὴ προαίρεσις, ὅθεν 4
ἡ κίνησις, ἀλλ' οὐχ οὗ ἕνεκα· προαιρέσεως δέ, ὀρε-

principium est: quod ex eo perspicuum est, quod tametsi bestiae sint sensu praeditae, actionis tamen communionem non habent. Quod est autem in cogitatione affirmatio et negatio, hoc est in appetitu rei alicujus appetitio et fuga. Quare quoniam virtus, quae ad mores pertinet, est cum consilio seu proposito conjunctus habitus, consilium autem appetitus est ad consultationem accommodatus: idcirco si consilium bonum esse volumus, oportet et rationem esse veram, et appetitum rectum: eademque et illam affirmare, et hunc persequi. Atque haec cogitatio et veritas ad agendum valet. Cogitationis autem ejus, quae ad res contemplandas, non ad agendas, neque item ad efficiendas valet, praestantia et vitium est verum et falsum. In hoc enim consumitur animi partis seu potestatis ad cogitandum valentis omnis vis atque operatio. Partis autem animi ad agendum valentis, cum illa conjunctae, quae ad cogitandum valet, opus est veritas, conspirans et congruens cum appetitu recto. Actionis quidem igitur principium consilium est: principium inquam illud, unde motus proficiscitur: non id, cujus gratia res agitur. Consilii autem capiendi principium est appetitus et ratio ea, quae

ξις καὶ λόγος ὁ ἕνεκά τινος· διὸ οὔτ' ἄνευ νοῦ καὶ
διανοίας, οὔτ' ἄνευ ἠθικῆς ἐστιν ἕξεως ἡ προαίρε-
σις· εὐπραξία γὰρ καὶ τὸ ἐναντίον ἐν πράξει ἄνευ
5 διανοίας καὶ ἤθους οὐκ ἔστι. Διάνοια δ' αὐτὴ οὐ-
θὲν κινεῖ, ἀλλ' ἡ ἕνεκά του καὶ πρακτική· αὕτη γὰρ
καὶ τῆς ποιητικῆς ἄρχει· ἕνεκα γάρ του ποιεῖ πᾶς
ὁ ποιῶν, καὶ οὐ τέλος ἁπλῶς, ἀλλὰ πρός τι, καὶ
τινὸς τὸ ποιητὸν, ἀλλ' οὐ τὸ πρακτόν· ἡ γὰρ εὐ-
πραξία, τέλος· ἡ δ' ὄρεξις, τούτου. διὸ ἢ ὀρεκτι-
κὸς νοῦς ἡ προαίρεσις, ἢ ὄρεξις διανοητική· καὶ ἡ
6 τοιαύτη ἀρχὴ ἄνθρωπος. Οὐκ ἔστι δὲ προαιρετὸν
οὐθὲν γεγονός· οἷον οὐθεὶς προαιρεῖται Ἴλιον πε-
πορθηκέναι· οὐδὲ γὰρ βουλεύεται περὶ τοῦ γεγονό-
τος, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐσομένου καὶ ἐνδεχομένου· τὸ
δὲ γεγονὸς οὐκ ἐνδέχεται μὴ γενέσθαι· διὸ ὀρθῶς
Ἀγάθων·

est ultimi sive finis alicujus. Ideoque neque sine mente et cogitatione, neque sine habitu eo, qui ad mores pertinet, consilium esse possit. Nam neque bona perfectaque actio, neque ei contraria sine cogitatione et moribus constare potest. Cogitatio autem ipsa nihil movet, nisi ea, quae est de fine et de actione. Haec enim etiam ei, quae ad efficiendum valet, praeest. Nam quisquis aliquid efficit: alicujus id gratia efficit: neque absolute id, quod efficitur, finis est, sed ad aliquid refertur, et alicujus est. Quod idem de eo, quod in actionem cadit, dici non potest. Actionis enim ultimum est actionis bonitas et praestantia: eamque spectat ad illamque tendit appetitio. Consilium itaque aut mens est ad appetendum excitans; aut appetitus cogitandi vim habens: principiumque tale homo est. Nullius autem rei jam factae consilium capi potest. Verbi gratia: nemo consilium capit, olim captum ab se esse Ilium. Nam neque de re praeterita deliberat quisquam, sed de futura, et ea, quae fieri potest: et vero quod factum est, ut sit infectum, fieri non potest. Itaque recte Agatho:

Μόνου γὰρ αὐτοῦ καὶ θεὸς στερίσκεται,
Ἀγένητα ποιεῖν, ἅσσ' ἂν ᾖ πεπραγμένα.

ἀμφοτέρων δὴ τῶν νοητικῶν μορίων ἀλήθεια τὸ ἔργον· καθ' ἃς οὖν ἕξεις μάλιστ' ἀληθεύει ἑκάτερον, αὗται αἱ ἀρεταὶ ἀμφοῖν.

Caput III.

Ἀρξάμενοι οὖν ἄνωθεν, περὶ αὐτῶν πάλιν λέγωμεν· ἔστω δὴ οἷς ἀληθεύει ἡ ψυχὴ τῷ καταφάναι ἢ ἀποφάναι πέντε τὸν ἀριθμόν· ταῦτα δ' ἐστὶ τέχνη, ἐπιστήμη, φρόνησις, σοφία, νοῦς· ὑπολήψει γὰρ καὶ δόξῃ ἐνδέχεται διαψεύδεσθαι. 1
Ἐπιστήμη μὲν οὖν τί ἐστιν, ἐντεῦθεν φανερὸν, εἰ δεῖ ἀκριβολογεῖσθαι, καὶ μὴ ἀκολουθεῖν ταῖς ὁμοιότησι· πάντες γὰρ ὑπολαμβάνομεν, ὃ ἐπιστάμεθα μὴ ἐνδέχεσθαι ἄλλως ἔχειν· τὰ δὲ ἐνδεχόμενα ἄλλως, ὅταν ἔξω τοῦ θεωρεῖν γένηται, λανθάνει εἰ ἔστιν, 2

Deficitur hoc uno vel ipse etiam Deus,
Quod factum est hoc ut infectum queat dare.

Quocirca ambarum animi partium, quae ad cogitandum valent, opus est veritas. Qui igitur habitus efficiunt, ut utraque pars verum enunciet, hi sunt utriusque virtutes.

Cap. III. Principio igitur altius repetito de iis rursum disseramus. At sint sane quinque numero, quibus animus verum enunciat vel ajendo, vel negando: Ars, Scientia, Prudentia, Sapientia, Mens sive intelligentia. Nam existimatione et opinione ut mentiatur animus, evenire potest. Ac scientia quidem quid sit, ex eo perspicuum esse potest (si rei veritatem subtiliter exquirere, non similitudines consectari volumus), quod omnes existimamus evenire non posse, ut id, quod scimus, aliter sese habeat. Quae autem sese aliter habere possunt, ea quoties a conspectu remota sunt, sint, necne sint, obscurum est. Ergo quod scientia comprehendi

ἢ μή· ἐξ ἀνάγκης ἄρα ἐστὶ τὸ ἐπιστητόν· ἀΐδιον ἄρα· τὰ γὰρ ἐξ ἀνάγκης ὄντα ἁπλῶς ἀΐδια πάντα,
3 τὰ δ' ἀΐδια ἀγέννητα καὶ ἄφθαρτα. Ἔτι διδακτὴ πᾶσα ἐπιστήμη δοκεῖ εἶναι, καὶ τὸ ἐπιστητὸν, μαθητόν· ἐκ προγινωσκομένων δὲ πᾶσα διδασκαλία, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς ἐλέγομεν· ἡ μὲν γὰρ δι' ἐπαγωγῆς, ἡ δὲ συλλογισμῷ· ἡ μὲν δὴ ἐπαγωγὴ ἀρχή ἐστι καὶ τοῦ καθόλου· ὁ δὲ συλλογισμὸς ἐκ τῶν καθόλου· εἰσὶν ἄρα ἀρχαὶ, ἐξ ὧν ὁ συλλογισμὸς, ὧν οὐκ ἔστι συλλογισμός· ἐπαγω-
4 γὴ ἄρα. Ἡ μὲν ἄρα ἐπιστήμη ἐστὶν ἕξις ἀποδεικτικὴ, καὶ ὅσα ἄλλα προςδιορίζόμεθα ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς· ὅταν γάρ πως πιστεύῃ, καὶ γνώριμοι αὐτῷ ὦσιν αἱ ἀρχαὶ, ἐπίσταται· εἰ γὰρ μὴ μᾶλλον τοῦ συμπεράσματος, κατὰ συμβεβηκὸς ἕξει τὴν ἐπιστήμην· περὶ μὲν οὖν ἐπιστήμης διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

potest, necessario est: ex quo efficitur, ut aeternum sit. Nam quae necessario sunt simpliciter, ea sunt aeterna omnia. Aeterna autem quae sunt, ea neque unquam orta sunt, neque interire possunt. Praeterea scientia omnis sub doctrinam cadere videtur: et quidquid sub scientiam cadit, discendo percipi potest. Jam vero ex quibusdam rebus ante cognitis omnis doctrina procedit: quemadmodum et in Analyticis docebamus. Alia enim inductione, alia ratiocinatione comparatur. Atque inductio quidem principium est, et universi est. Ratiocinatio autem ex universis constat. Sunt ergo principia aliqua, ex quibus construitur ratiocinatio, cum ipsa ratiocinando non concludantur: ideoque ad ea pertinet inductio. Scientia ergo habitus est demonstrativus, quaeque alia in Analyticis ad ejus definitionem addidimus. Cum enim rem ita esse quodammodo credit aliquis, et nota sunt ei principia, tum scire dicitur. Nam si non erunt conclusione notiora, ex eventu modo parta scientia habebitur. Ac de scientia quidem hunc in modum a nobis explicatum esto.

Caput IV.

Τοῦ δ' ἐνδεχομένου ἄλλως ἔχειν, ἔστι τι καὶ 1
ποιητὸν καὶ πρακτόν· ἕτερον δ' ἐστὶ ποίησις καὶ
πρᾶξις. Πιστεύομεν δὲ καὶ περὶ αὐτῶν καὶ τοῖς 2
ἐξωτερικοῖς λόγοις· ὥςτε καὶ ἡ μετὰ λόγου ἕξις πρακ-
τικὴ ἕτερόν ἐστι τῆς μετὰ λόγου ποιητικῆς ἕξεως,
καὶ οὐδὲ περιέχεται ὑπ' ἀλλήλων· οὔτε γὰρ ἡ πρᾶξις
ποίησις· οὔτε ἡ ποίησις πρᾶξίς ἐστιν. Ἐπεὶ δ' ἡ 3
οἰκοδομικὴ τέχνη τίς ἐστι, καὶ ὅπερ ἕξις τις μετὰ
λόγου ποιητική, καὶ οὐδεμία οὔτε τέχνη ἐστὶν,
ἥτις οὐ μετὰ λόγου ποιητικὴ ἕξις ἐστὶν, οὔτε τοι-
αύτη, ἣ οὐ τέχνη, ταὐτὸν ἂν εἴη τέχνη καὶ ἕξις
μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητική. Ἔστι δὲ τέχνη πᾶ- 4
σα περὶ γένεσιν καὶ τὸ τεχνάζειν καὶ θεωρεῖν, ὅπως
ἂν γένηταί τι τῶν ἐνδεχομένων καὶ εἶναι καὶ μὴ
εἶναι· καὶ ὧν ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ ποιοῦντι, ἀλλὰ μὴ ἐν

Cap. IV. Eorum autem, quae aliter evenire possunt, aliud est, quod sub effectionem venit: aliud, quod sub actionem. Differt autem ab actione effectio (exotericis autem etiam sermonibus hac ipsa quoque in re credendum est) itaque et habitus cum ratione conjunctus ad agendum idoneus ab illo differt, qui, cum ad efficiendum valeat, cum ratione conjunctus est, neuterque ab altero continetur. Nam neque actio effectio, neque effectio actio est. Quoniam autem aedificandi facultas ars quaedam est, et quiditatis ratione id ipsum est, quod habitus quidam cum ratione conjunctus, effectivus, neque ars ulla est, quae non sit habitus cum ratione conjunctus, effectivus: neque item ullus talis habitus, qui non sit ars: idem erunt ars, et habitus effectivus, cum vera ratione conjunctus. Caeterum ars omnis in productione rei occupata est, idque molitur et spectat, ut aliquid fiat eorum, quae esse possunt, et non esse, quorumque principium in eo, qui facit, non in eo, quod fit, positum est. Nam neque eorum, quae

τῷ ποιουμένῳ· οὔτε γὰρ τῶν ἐξ ἀνάγκης ὄντων ἢ
γινομένων ἡ τέχνη ἐστίν, οὔτε τῶν κατὰ φύσιν·
5 ἐν αὐτοῖς γὰρ ἔχουσι ταῦτα τὴν ἀρχήν. Ἐπεὶ δὲ
ποίησις καὶ πρᾶξις ἕτερον, ἀνάγκη τὴν τέχνην ποιή-
σεως, ἀλλ' οὐ πράξεως εἶναι· καὶ τρόπον τινὰ περὶ
τὰ αὐτά ἐστιν ἡ τύχη καὶ ἡ τέχνη, καθάπερ καὶ
Ἀγάθων φησί·

Τέχνη τύχην ἔστερξε, καὶ τύχη τέχνην.

6 Ἡ μὲν οὖν τέχνη, ὥςπερ εἴρηται, ἕξις τις μετὰ λό-
γου ἀληθοῦς ποιητική ἐστιν· ἡ δ' ἀτεχνία τοὐναν-
τίον μετὰ λόγου ψευδοῦς ποιητικὴ ἕξις, περὶ τὸ ἐν-
δεχόμενον ἄλλως ἔχειν.

CAPUT V.

1 Περὶ δὲ φρονήσεως οὕτως ἂν λάβοιμεν θεωρή-
σαντες, τίνας δὴ λέγομεν τοὺς φρονίμους· δοκεῖ δὴ
φρονίμου εἶναι τὸ δύνασθαι καλῶς βουλεύσασθαι

necessario vel sunt, vel fiunt, ars est: neque eorum, quae natura constant. Haec enim habent principium in semet ipsis. Quoniam autem effectio et actio inter se differunt, necesse est artem effectionis esse, non actionis: in iisdemque rebus quodammodo ars et fortuna versantur: quemadmodum ait et Agatho:

Fortuna ut artem, sit et ars fortunam amat.

Ars igitur, ut dictum est, habitus est quidam, cum vera ratione conjunctus, operis alicujus efficiens. Inertia contra habitus cum ratione falsa conjunctus, operis alicujus effector, in eo, quod aliter evenire potest, occupatus.

CAP. V. De prudentia autem sic optime cognoscemus, si, quos prudentes appellemus, perceperimus. Ac prudentis quidem videtur esse, in illis, quae sibi bona et utilia sunt non sigillatim (verbi gratia, quaenam

περὶ τὰ αὑτῷ ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα, οὐ κατὰ μέ-
ρος, οἷον ποῖα πρὸς ὑγίειαν ἢ ἰσχύν· ἀλλὰ ποῖα
πρὸς τὸ εὖ ζῆν ὅλον. Σημεῖον δ', ὅτι καὶ τοὺς πε- 2
ρί τι φρονίμους λέγομεν, ὅταν πρὸς τέλος τι σπου-
δαῖον εὖ λογίσωνται, ὧν μή ἐστι τέχνη· ὥςτε καὶ
ὅλως ἂν εἴη φρόνιμος ὁ βουλευτικός. Βουλεύεται 3
δ' οὐθεὶς περὶ τῶν ἀδυνάτων ἄλλως ἔχειν, οὐδὲ τῶν
μὴ ἐνδεχομένων αὐτῷ πρᾶξαι· ὥςτ' εἴπερ ἐπιστήμη
μὲν μετὰ ἀποδείξεως· ὧν δ' αἱ ἀρχαὶ ἐνδέχονται
ἄλλως ἔχειν, τούτων μή ἐστιν ἀπόδειξις· (πάντα
γὰρ ἐνδέχεται καὶ ἄλλως ἔχειν·) καὶ οὐκ ἔστι βου-
λεύσασθαι περὶ τῶν ἐξ ἀνάγκης ὄντων· οὐκ ἂν εἴη
ἡ φρόνησις ἐπιστήμη, οὐδὲ τέχνη· ἐπιστήμη μέν,
ὅτι ἐνδέχεται τὸ πρακτὸν ἄλλως ἔχειν· τέχνη δ',
ὅτι ἄλλο τὸ γένος πράξεως, καὶ ποιήσεως. Λείπε- 4
ται ἄρα αὐτὴν εἶναι ἕξιν ἀληθῆ μετὰ λόγου πρα-
κτικὴν περὶ τὰ ἀνθρώπῳ ἀγαθὰ καὶ κακά· τῆς μὲν

ad bonam valetudinem aut ad vires) sed universe quae ad bene beateque vivendum conducant, bene consulere posse. Cujus rei argumentum est, quod prudentes in aliqua certa re dicimus eos, qui bene ratiocinando, quomodo ad honestum finem perveniant, assequuntur in iis, quae arte non continentur. Quocirca qui consilii inveniendi vi ac facultate polleat, is prudens etiam omnino et universe fuerit. Consultat autem iis de rebus nemo, quae aliter sese habere, quaeque ab ipso agi non possunt. Quare si scientia omnis cum demonstratione conjuncta est, et si, quorum principia aliter se habere possunt, eorum non est demonstratio (omnia enim sese aliter quoque habere possunt), si denique de iis, quae necessario sunt, consultari non potest: neque scientia, neque ars erit prudentia. Scientia non erit, quia, quod sub actionem cadit, sese aliter habere potest. Non etiam ars: quia aliud actionis, aliud effectionis est genus. Restat igitur, ut sit habitus cum ratione vera conjunctus, ad agendum idoneus, in iis occupatus, quae homini bona et mala sunt. Effectionis enim alius, quam

γὰρ ποιήσεως ἕτερον τὸ τέλος· τῆς δὲ πράξεως οὐκ
5 *αἰεί, ἐστὶ γὰρ αὐτὴ ἡ εὐπραξία τέλος. Διὰ τοῦτο Περικλέα καὶ τοὺς τοιούτους φρονίμους οἰόμεθα εἶναι, ὅτι τὰ αὐτοῖς ἀγαθὰ καὶ τὰ τοῖς ἀνθρώποις δύνανται θεωρεῖν· εἶναι δὲ τοιούτους ἡγούμεθα τοὺς οἰκονομικοὺς καὶ πολιτικούς· ἔνθεν καὶ τὴν σωφροσύνην τούτῳ προςαγορεύομεν τῷ ὀνόμα-*
6 *τι, ὡς σώζουσαν τὴν φρόνησιν. Σώζει δὲ τὴν τοιαύτην ὑπόληψιν· οὐ γὰρ πᾶσαν ὑπόληψιν διαφθείρει, οὐδὲ διαστρέφει τὸ ἡδὺ καὶ τὸ λυπηρὸν, οἷον ὅτι τὸ τρίγωνον δυσὶν ὀρθαῖς ἴσας ἔχει, ἢ οὐκ ἔχει· ἀλλὰ τὰς περὶ τὸ πρακτόν· αἱ μὲν γὰρ ἀρχαὶ τῶν πρακτῶν τὸ οὗ ἕνεκα τὰ πρακτά· τῷ δὲ διεφθαρμένῳ δι' ἡδονὴν ἢ λύπην εὐθὺς οὐ φανεῖται ἡ ἀρχὴ, οὐδὲ δεῖν τούτου ἕνεκα, οὐδὲ διὰ τοῦθ' αἱρεῖσθαι πάντα καὶ πράττειν· ἔστι γὰρ ἡ κακία φθαρ-*

effectio, finis est: actionis vero non semper alius ab actione est finis. Est enim ipsa res bene gesta seu perfecta actio, actionis finis. Ac propter hanc causam Periclem caeterosque tales viros prudentes arbitramur esse, quod ea, quae sibi hominumque generi bona sunt, dispicere ac providere possunt: quales esse putamus eos, qui rei familiaris tuendae, reique publicae administrandae periti sunt. Ex quo etiam nomen invenit σωφροσύνη, tanquam intelligentiae conservatrix: cui illa virtus proprie notitias hujusmodi tueatur et conservet. Non enim omnem opinionem corrumpunt neque depravant dolor et voluptas. Exempli causa, triangulum duobus rectis pares angulos habere, aut non habere: sed eas duntaxat, quae ad id, quod sub actionem venit, pertinent. Eorum enim, quae sub actionem veniunt, principia sunt eae res, quarum gratia suscipiuntur illa, quae sub actionem veniunt. Qui autem voluptate aut dolore correptus est, ei statim principii videndi facultas eripitur: neque is animo cernere potest, se hujus rei causa et propter hanc causam omnia optare atque agere oportere. Vitium enim principii delendi ac perimendi vim habet. Quapropter necesse est, prudentiam habitum

τικὴ ἀρχῆς· ὥςτ' ἀνάγκη τὴν φρόνησιν ἕξιν εἶναι
μετὰ λόγου ἀληθῆ περὶ τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ πρα-
κτικήν. Ἀλλὰ μὴν τέχνης μὲν ἐστὶν ἀρετή· φρο- 7
νήσεως δ' οὐκ ἔστι· καὶ ἐν μὲν τέχνῃ ὁ ἑκὼν ἁμαρ-
τάνων αἱρετώτερος· περὶ δὲ φρόνησιν ἧττον, ὥς-
περ καὶ περὶ τὰς ἀρετάς· δῆλον οὖν ὅτι ἀρετή τις
ἐστὶ, καὶ οὐ τέχνη. Δυοῖν δ' ὄντοιν μεροῖν τῆς 8
ψυχῆς τῶν λόγον ἐχόντων, θατέρου ἂν εἴη ἀρετὴ,
τοῦ δοξαστικοῦ· ἥ τε γὰρ δόξα περὶ τὸ ἐνδεχόμε-
νον ἄλλως ἔχειν ἐστὶ, καὶ ἡ φρόνησις· ἀλλὰ μὴν
οὐδ' ἕξις μετὰ λόγου μόνον· σημεῖον δ', ὅτι λήθη
τῆς μὲν τοιαύτης ἕξεώς ἐστι· φρονήσεως δ' οὐκ
ἔστιν.

CAPUT VI.

Ἐπεὶ δ' ἡ ἐπιστήμη περὶ τῶν καθόλου ἐστὶν 1
ὑπόληψις, καὶ τῶν ἐξ ἀνάγκης ὄντων· εἰσὶ δ' ἀρ-
χαὶ τῶν ἀποδεικτῶν καὶ πάσης ἐπιστήμης· (μετὰ

esse cum ratione vera conjunctum, ad agendum idoneum, in bonis humanis occupatum. Quin etiam artis aliqua est virtus: prudentiae autem non est. Et qui voluntate in arte titubarit atque offenderit, ei est anteferendus, qui invitus. In prudentia contra deterior est is, qui sponte sua offenderit, quemadmodum et in virtutibus. Perspicuum igitur est, eam virtutem esse quandam, non artem. Cum sint autem duae animi partes rationis participes, ejus partis, quae ad opinandum valet, virtus est prudentia. In iis enim, quae aliter sese habere possunt, et opinio et prudentia versatur. Sed nec habitus est cum ratione conjunctus tantum. Idque ex eo perspici potest, quod hujusmodi habitum delere potest oblivio: non potest autem prudentiam.

CAP. VI. Quoniam autem scientia existimatio est de rebus universis, iisque, quae necessario sunt: quoniamque rerum, quae sub demonstrationem cadunt, omnisque adeo scientiae sunt aliqua principia (cum ratione

λόγου γὰρ ἡ ἐπιστήμη·) τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐπιστητοῦ οὔτ' ἂν ἐπιστήμη εἴη, οὔτε τέχνη, οὔτε φρόνησις· τὸ μὲν γὰρ ἐπιστητὸν ἀποδεικτόν· αἱ δὲ τυγχάνουσιν ουσαι περὶ τὰ ἐνδεχόμενα ἄλλως ἔχειν· οὐδὲ δὴ σοφία τούτων ἐστί· τοῦ γὰρ σοφοῦ περὶ
2 ἐνίων ἔχειν ἀπόδειξίν ἐστιν. Εἰ δὴ οἷς ἀληθεύομεν, καὶ μηδέποτε διαψευδόμεθα περὶ τὰ μὴ ἐνδεχόμενα, ἢ καὶ ἐνδεχόμενα ἄλλως ἔχειν, ἐπιστήμη καὶ φρόνησίς ἐστι, καὶ σοφία, καὶ νοῦς· τούτων δὲ τριῶν μηθὲν ἐνδέχεται εἶναι· λέγω δὲ τρία, φρόνησιν, σοφίαν, ἐπιστήμην· λείπεται νοῦν εἶναι τῶν ἀρχῶν.

Caput VII.

1 Τὴν δὲ σοφίαν ἐν ταῖς τέχναις τοῖς ἀκριβεστάτοις τὰς τέχνας ἀποδίδομεν· οἷον, Φειδίαν, λιθουργὸν σοφὸν· καὶ Πολύκλειτον, ἀνδριαντοποιόν· ἐνταῦθα μὲν οὖν οὐθὲν ἄλλο σημαίνοντες τὴν σο-

enim conjuncta scientia est) consequens est, ut principii earum rerum, quae scientia comprehendi possunt, neque scientia sit, neque ars, neque prudentia. Nám quod scientia comprehendi potest, dnmonstrari potest: ars autem et prudentia in iis rebus versantur, quae sese aliter possunt habere. Ne sapientia quidem harum rerum potest esse. Sapientis enim est, nonnullarum rerum demonstrationem expedire posse. Si igitur per quae verum enunciamus et nunquam mentimur, tum in iis rebus, quae non possunt aliter sese habere, tum in iis, quae possunt: ea ergo si non sunt alia, quam scientia, prudentia, sapientia et mens seu intelligentia: nullum autem ex his tribus principiorum esse potest (tria dico prudentiam, sapientiam, scientiam) relinquitur, ut mens seu intelligentia sit principiorum.

Cap. VII. At vero sapientiam in artibus iis attribuimus, qui cujusque artis sunt peritissimi: ut, Phidiam sapientem lapidum sculptorem, Polycletum sapientem statuarum fictorem dicimus: nihil hic aliud per sa-

φίαν, ἢ ὅτι ἀρετὴ τέχνης ἐστίν. Εἶναι δέ τινας 2 σοφοὺς οἰόμεθα ὅλως οὐ κατὰ μέρος, οὐδὲ ἄλλο τι ἢ σοφοὺς, ὥςπερ Ὅμηρός φησιν ἐν τῷ Μαργείτῃ·

Τὸν δ' οὔτ' ἄρ σκαπτῆρα θεοὶ θέσαν, οὔτ ἀροτῆρα,
Οὔτ' ἄλλως τι σοφόν.

ὥςτε δῆλον ὅτι ἡ ἀκριβεστάτη ἂν τῶν ἐπιστημῶν εἴη ἡ σοφία. Δεῖ ἄρα τὸν σοφὸν μὴ μόνον τὰ ἐκ τῶν 3 ἀρχῶν εἰδέναι, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς ἀληθεύειν, ὥςτ εἴη ἂν ἡ σοφία νοῦς καὶ ἐπιστήμη, καὶ ὥςπερ κεφαλὴν ἔχουσα ἐπιστήμη τῶν τιμιωτάτων· ἄτοπον γὰρ, εἴ τις τὴν ἐπιστήμην πολιτικὴν ἢ τὴν φρόνησιν σπουδαιοτάτην οἴεται εἶναι, εἰ μὴ τὸ ἄριστον τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἄνθρωπός ἐστιν. Εἰ δὴ 4 ὑγιεινὸν μὲν καὶ ἀγαθὸν ἕτερον ἀνθρώποις καὶ ἰχθύσι, τὸ δὲ λευκὸν καὶ εὐθὺ ταὐτὸ ἀεὶ, καὶ τὸ σοφὸν ταὐτὸ πάντες ἂν εἴποιεν· φρόνιμον δὲ ἕτερον·

pientiam, quam artis virtutem significantes. Nonnullos autem universe sapientes esse arbitramur, non sigillatim: neque quidquam aliud nisi sapientes: quemadmodum ait Homerus in Margite:

Hic neque fossor erat, nec arator munere divum:
Nec sapiens alia aliqua in re.

Quapropter perspicuum est, scientiarum omnium limatissimam et absolutissimam esse sapientiam. Sapientem igitur oportet non ea solum intelligere, quae ex principiis colliguntur: sed etiam in principiis versantem de iis vere loqui vereque sentire. Itaque sapientiam dicere licebit esse tum mentem, tum scientiam: ac scientiam quidem rerum honoratissimarum, quae quasi caput est. Absurda enim fuerit ejus sententia, qui scientiam civilem aut prudentiam omnium optimam esse putet, nisi forte rerum omnium, quae in mundo sunt, homo sit res una praestantissima. Quod si salubre ac bonum aliud est hominibus, aliud piscibus, album autem et rectum semper est idem: idem quoque semper esse dicent omnes id, quod sit sapientia, quod vero pruden-

(τὸ γὰρ περὶ αὑτὸ ἕκαστα εὖ θεωροῦν φαῖεν ἂν εἶ-
ναι φρόνιμον, καὶ τούτῳ ἐπιτρέψειαν αὐτά· διὸ
καὶ τῶν θηρίων ἔνια φρόνιμά φασιν εἶναι, ὅσα πε-
ρὶ τὸν αὑτῶν βίον ἔχοντα φαίνεται δύναμιν προ-
νοητικήν·) φανερὸν δ', ὅτι οὐκ ἂν εἴη ἡ πολιτικὴ
καὶ ἡ σοφία ἡ αὐτή· εἰ γὰρ τὴν περὶ τὰ ὠφέλιμα
τὰ αὑτοῖς ἐροῦσι σοφίαν, πολλαὶ ἔσονται σοφίαι·
οὐ γὰρ μία περὶ τὸ ἁπάντων ἀγαθὸν τῶν ζώων,
ἀλλ' ἑτέρα περὶ ἕκαστον· εἰ μὴ καὶ ἰατρικὴ μία πε-
ρὶ πάντων τῶν ὄντων· εἰ δ', ὅτι βέλτιστον ἄνθρω-
πος τῶν ἄλλων ζώων, οὐδὲν διαφέρει· καὶ γὰρ ἀν-
θρώπου ἄλλα πολὺ θειότερα τὴν φύσιν, οἷον τὰ
6 φανερώτατά γε, ἐξ ὧν ὁ κόσμος συνέστηκεν. Ἐκ
δὴ τῶν εἰρημένων δῆλον, ὅτι ἡ σοφία ἐστὶ καὶ ἐπι-
στήμη, καὶ νοῦς τῶν τιμιωτάτων τῇ φύσει· διὸ Ἀνα-
ξαγόραν καὶ Θαλῆν καὶ τοὺς τοιούτους σοφοὺς

tia, aliud et diversum. Quod enim singulis in rebus ipsum εὖ earum rerum spectat et pervidet, id prudens esse aliquis dixerit, et eas res huic commiserit. Itaque et bestias quasdam prudentes esse dicunt: nempe eas, quae rerum ad vitam necessariarum providendarum facultatem habere videntur. Civilem autem scientiam non esse eandem atque sapientiam minime obscurum est. Nam si sapientiam dicent esse eam, quae in suis cuique emolumentis comparandis sit occupata, multae reperientur sapientiae. Non enim una est, quae versetur in omnium animantium bono: sed de unoquoque est peculiaris aliqua: nisi forte omnium, quae sunt in rerum natura, etiam medicina una est. Neque vero quidquam ad rem attinet, quod dicatur: hominem in genere animalium quiddam esse longe optimum. Sunt enim et alia homine multo diviniora natura: ut ea, quae omnibus maxime sunt in conspectu, ex quibus hic mundus constat. Ex iis igitur, quae diximus, perspicuum est, sapientiam esse earum rerum, quae sunt honore dignissimae natura: scientiam et mentem sive intelligentiam. Quocirca Anaxagoram, Thaletem, caeterosque tales vi-

μὲν, φρονίμους δ' οὔ φασιν εἶναι, ὅταν ἴδωσιν ἀγνοοῦντας τὰ συμφέρονθ' αὑτοῖς, καὶ περιττὰ μὲν καὶ θαυμαστὰ καὶ χαλεπὰ καὶ δαιμόνια εἰδέναι αὐτούς φασιν· ἄχρηστα δ', ὅτι οὐ τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ ζητοῦσιν. Ἡ δὲ φρόνησις περὶ τὰ ἀνθρώ- 6
πινα, καὶ περὶ ὧν ἔστι βουλεύσασθαι· τοῦ γὰρ φρονίμου μάλιστα τοῦτ' ἔργον εἶναί φαμεν, τὸ εὖ βουλεύεσθαι· βουλεύεται δ' οὐθεὶς περὶ τῶν ἀδυνάτων ἄλλως ἔχειν, οὐδ' ὅσων μὴ τέλος τί ἐστι, καὶ τοῦτο πρακτὸν ἀγαθόν· ὁ δὲ ἁπλῶς εὔβουλος, ὁ τοῦ ἀρίστου ἀνθρώπῳ τῶν πρακτῶν στοχαστικὸς κατὰ λογισμόν. Οὐδ' ἐστὶν ἡ φρόνησις τῶν καθό- 7
λου μόνον, ἀλλὰ δεῖ καὶ τὰ καθ' ἕκαστα γνωρίζειν· πρακτικὴ γάρ· ἡ δὲ πρᾶξις περὶ τὰ καθ' ἕκαστα· διὸ καὶ ἔνιοι οὐκ εἰδότες ἐνίων εἰδότων πρακτικώτεροι, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις οἱ ἔμπειροι· εἰ γὰρ εἰδείη, ὅτι τὰ κοῦφα εὔπεπτα κρέα καὶ ὑγιεινά, ποῖα δὲ

ros, sapientes quidem esse dicunt: prudentes vero nequaquam: cum videant, eos, quae sibi utilia sint, ignorare: atque eos fatentur recondita atque eximia quaedam, et admirabilia, et difficilia, et divina tenere: sed inutilia, quia humana bona non quaerant. Prudentia vero in rebus humanis est: iisque, de quibus consultari solet. Prudentis enim hoc maxime proprium munus esse dicimus, bene consulere. De iis autem consilium quaerit nemo, quae aliter sese habere non possunt: neque item de iis, quorum non est finis aliquis, nempe bonum, quod in actionem veniat. Absolute autem consultus is est, qui id, quod homini est eorum, quae in actionem veniunt optimum, ratione consequi et explicare potest. Neque vero rerum universarum modo prudentia est: sed debent etiam ei esse notae res singulares. In agendo enim vis ejus cernitur. Porro omnis actio versatur in rebus singularibus. Itaque cum hic nonnulli inscii sunt ad agendum aptiores scientibus, tum in aliis ii, qui sunt usu periti. Nam si quis sciat, carnes leves esse ad concoquendum faciles et salubres:

κοῦφα ἀγνοεῖ, οὐ ποιήσει ὑγίειαν, ἀλλ' ὁ εἰδὼς, ὅτι τὰ ὀρνίθεια κοῦφα καὶ ὑγιεινὰ, ποιήσει μᾶλλον· ἡ δὲ φρόνησις, πρακτική· ὥςτε δεῖ ἄμφω ἔχειν ἢ ταύτην μᾶλλον· εἴη δ' ἄν τις καὶ ἐνταῦθα ἀρχιτεκτονική.

Caput VIII.

1 Ἔστι δὲ καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ φρόνησις ἡ αὐτὴ
2 μὲν ἕξις· τὸ μέντοι εἶναι οὐ τὸ αὐτὸ αὐταῖς. Τῆς δὲ περὶ πόλιν ἡ μὲν ὡς ἀρχιτεκτονικὴ φρόνησις, νομοθετική· ἡ δὲ, ὡς τὰ καθ' ἕκαστα, τὸ κοινὸν ἔχει ὄνομα, πολιτική· αὕτη δὲ πρακτικὴ καὶ βουλευτική· τὸ γὰρ ψήφισμα πρακτὸν, ὡς τὸ ἔσχατον· διὸ πολιτεύεσθαι τούτους μόνον λέγουσι· μόνοι
3 γὰρ πράττουσιν οὗτοι, ὥςπερ οἱ χειροτέχναι. Δοκεῖ δέ καὶ φρόνησις μάλιστ' εἶναι ἡ περὶ αὐτὸν καὶ ἕνα, καὶ ἔχει αὕτη τὸ κοινὸν ὄνομα, φρόνησις·

leves autem quae sint ignoret, bonam valetudinem non efficiet: sed is potius efficiet, qui avium carnes scit esse leves et salubres. Prudentia autem in agendo posita est. Danda igitur opera est, ut vel utramque cognitionem habeamus, vel hanc potius, quam illam solam: et habebimus hic quoque principem et quasi moderatricem quandam.

Cap. VIII. Civilis autem scientia et prudentia sunt illae quidem idem habitus: sed natura, qua sunt tamen et essentia non est ipsis eadem. Atque ejus scientiae, quae ad civitatem pertinet, altera pars est tanquam princeps et domina, prudentia, quae est legum scribendarum ratio et facultas: altera quemadmodum singularia communi nomine civilis appellatur. Quae tota agendo et consultando continetur: decreta enim sub actionem veniunt, tanquam extremum. Itaque hos solos administrare rempublicam dicunt. Hi enim soli ut operarii quidam in rebus gerendis versantur. Illa porro judicatur esse prudentia maxime, qui quisque sibi et uni prospicit: et haec communi nomine appellatur prudentia.

ἐκείνων δὲ ἡ μὲν, οἰκονομία· ἡ δὲ, νομοθησία· ἡ δὲ, πολιτική· καὶ ταύτης ἡ μὲν, βουλευτική· ἡ δὲ, δικαστική. Εἶδος μὲν οὖν τι ἂν εἴη γνώσεως, τὸ 4 αὐτοῦ εἰδέναι· ἀλλ' ἔχει διαφορὰν πολλήν· καὶ δοκεῖ ὁ τὰ περὶ αὐτὸν εἰδὼς καὶ διατρίβων φρόνιμος εἶναι· οἱ δὲ πολιτικοὶ, πολυπράγμονες· διὸ καὶ Εὐριπίδης·

Πῶς δ' ἂν φρονοίην, ᾧ παρῆν ἀπραγμόνως
Ἐν τοῖσι πολλοῖς ἠριθμημένον στρατοῦ,
Ἴσον μετασχεῖν [τῷ σοφωτάτῳ τύχης;]
Τοὺς γὰρ περισσοὺς καί τι πράσσοντας πλέον
[Ζεὺς μισεῖ.]

ζητοῦσι γὰρ τὸ αὐτοῖς ἀγαθὸν, καὶ οἴονται τοῦτο δεῖν πράττειν· ἐκ ταύτης οὖν τῆς δόξης ἐλήλυθε τὸ τούτους φρονίμους εἶναι· καί τοι ἴσως οὐκ ἔστι τὸ αὐτοῦ ἄνευ οἰκονομίας, οὐδ' ἄνευ πολιτείας· ἔτι

Ex reliquis autem speciebus alia rei familiaris tuendae et procurandae ratio, alia scientia legum ferendarum, alia civilis. Atque hujus pars altera ad consultandum pertinet, ad judicandum altera. Genus sane quoddam cognitionis esse videatur, scire sibi utilia. Verum ejus differentiae sunt multae. Ac videtur hominibus, qui sua, quaeque ad se pertinent, habet cognita et in eis versatur, prudens esse: contraque ii, qui se ad rempublicam contulerunt, habentur pro curiosis hominibus, et iis, qui occupationibus alienis delectentur: secundum quod Euripides illa fecit:

Prudentem enim quis me putet mortalium?
Qui potui sic, ut aliquis sapientissimus,
Ipse unus e vulgo facillime degere?
Item: *Praestantiores namque et eos, qui pluribus*
Se rebus implicant.

Qui affectus ex eo oritur, quod vulgo id quaerit unusquisque, quod sibi bono est, idque unum agere se putat oportere. Ex hac igitur opinione natum est illud, quod putatur hos esse prudentes. Atqui suum negotium nosse atque agere sine rei familiaris reique publi-

δὲ τὸ αὑτοῦ πῶς δεῖ διοικεῖν, ἄδηλον καὶ σκεπτέον.
5 *Σημεῖον δ' ἐστὶ τοῦ εἰρημένου, καὶ διότι γεωμετρι-*
κοὶ μὲν νέοι καὶ μαθηματικοὶ γίνονται, καὶ σοφοὶ τὰ
τοιαῦτα· φρόνιμος δ' οὐ δοκεῖ γίνεσθαι· αἴτιον δ',
ὅτι καὶ τῶν καθ' ἕκαστά ἐστιν ἡ φρόνησις, ἃ γί-
νεται γνώριμα ἐξ ἐμπειρίας· νέος δ' ἔμπειρος οὐκ
ἔστι· πλῆθος γὰρ χρόνου ποιήσει τὴν ἐμπειρίαν.
6 *Ἐπεὶ καὶ τοῦτ' ἄν τις σκέψαιτο, διὰ τί, μαθητι-*
κὸς μὲν παῖς γένοιτ' ἄν· σοφὸς δὲ ἢ φυσικὸς οὔ· ἢ
ὅτι τὰ μὲν δι' ἀφαιρέσεώς ἐστι, τῶν δὲ αἱ ἀρχαὶ ἐξ
ἐμπειρίας; καὶ τὰ μὲν οὐ πιστεύουσιν οἱ νέοι, ἀλλὰ
7 *λέγουσι· τῶν δὲ τὸ τί ἐστιν οὐκ ἄδηλον. Ἔτι ἡ*
ἁμαρτία ἢ περὶ τὸ καθόλου ἐν τῷ βουλεύσασθαι ἢ
περὶ τὸ καθ' ἕκαστον· ἢ γὰρ ὅτι πάντα τὰ βαρύ-
σταθμα ὕδατα φαῦλα, ἢ ὅτι τοδὶ βαρύσταθμον.
8 *Ὅτι δ' ἡ φρόνησις οὐκ ἐπιστήμη, φανερόν· τοῦ*
γὰρ ἐσχάτου ἐστὶν, ὥςπερ εἴρηται· τὸ γὰρ πρακτὸν

eae cura, fortasse nemo possit. Praeterea quomodo suum quisque negotium gerere debeat, obscurum est, et res eget consideratione magna, cujus rei hoc argumentum est, quod juvenes fiunt et geometrae et mathematici et talibus disciplinis eruditi: prudentes non item. Causa haec est, quod etiam in rebus singularibus prudentia vertitur, quarum cognitio usu habetur: adolescens autem usum rerum non habet: quippe quem temporis longinquitas afferat. Nam hoc quoque consideratione dignum est, quamobrem puer mathematicus effici possit, sapiens aut physicus non possit. An, quod illa a materia divulsa ac segregata sunt, horum vero principia ex usu et experientia nascuntur? et his non assentiuntur neque fidem habent juvenes, sed ea dicunt tantum: quid sint autem altera, non est eis obscurum. Praeterea quidquid in consultando peccatur, vel ad res universas pertinet, vel ad singulares. Nam vel omnes aquas graves esse insalubres, vel hanc esse gravem nescitur. Non esse tamen prudentiam scientiam perspicuum est. Extremi enim est, ut dictum est. Tale

τοιοῦτον. Ἀντίκειται μὲν δὴ τῷ νῷ· ὁ μὲν γὰρ 9
νοῦς τῶν ὅρων, ὧν οὐκ ἔστι λόγος· ἡ δὲ τοῦ
ἐσχάτου, οὗ οὐκ ἔστιν ἐπιστήμη, ἀλλ' αἴσθησις·
οὐχ ἡ τῶν ἰδίων, ἀλλ' οἵᾳ αἰσθανόμεθα, ὅτι τὸ ἐν
τοῖς μαθηματικοῖς ἔσχατον τρίγωνον· στήσεται γὰρ
κἀκεῖ· ἀλλ' αὕτη μᾶλλον αἴσθησις ἢ φρόνησις· ἐκεί-
νης δὲ ἄλλο εἶδος.

CAPUT IX.

Τὸ ζητεῖν δὲ καὶ τὸ βουλεύεσθαι διαφέρει· 1
τὸ γὰρ βουλεύεσθαι ζητεῖν τι ἐστί· δεῖ δὲ διαλα-
βεῖν καὶ περὶ εὐβουλίας, τί ἐστι, πότερον ἐπιστή-
μη τις, ἢ δόξα ἢ εὐστοχία ἢ ἄλλό τι γένος. Ἐπι- 2
στήμη μὲν δὴ οὐκ ἔστιν· οὐ γὰρ ζητοῦσι περὶ ὧν
ἴσασιν· ἡ δ' εὐβουλία βουλή τις ἐστίν· ὁ δὲ βου-
λευόμενος ζητεῖ καὶ λογίζεται· ἀλλὰ μὴν οὐδ' εὐ-
στοχία· ἄνευ τε γὰρ λόγου καὶ ταχύ τι ἡ εὐστο-
χία· βουλεύονται δὲ πολὺν χρόνον, καὶ φασὶ πράτ-

enim est id, quod sub actionem venit. Menti porro seu intelligentiae opponitur. Mens enim quidem eorum terminorum est, quorum ratio afferri non potest. Prudentia vero extremi, quod non scientia, sed sensu percipitur: non illo quidem, cui propriae sunt attributae qualitates, quas sentiat; sed quodam ejusmodi sensu, quali sentimus extremum in mathematicis, ut triangulum. Nam illic quoque insistitur. Hic igitur potius sensus prudentia est: ille alter proprius et singularis ad aliud genus pertinet.

CAP. IX. Quaerere autem et consultare inter se differunt. Nam consultare quoddam certum est: sed etiam de bona consultatione quid sit, distinctione adhibita videndum est, utrum scientia aliqua sit, an opinio, an bona conjectura, an aliud aliquod genus. Ac primum sane non est scientia. Nam de iis, quae sciuntur, quaeri non solet. At bona consultatio quaedam consultatio est; qui autem aliqua de re consultat, quaerit et ratiocinatur. Jam vero neque conjectura esse potest. Nam cum bona conjectura sine ratiocinatione fiat,

τειν μὲν δεῖν ταχὺ τὰ βουλευθέντα, βουλεύεσθαι
3 δὲ βραδέως. Ἔτι ἡ ἀγχίνοια ἕτερον καὶ ἡ εὐβουλία· ἔστι δέ εὐστοχία τις ἡ ἀγχίνοια· οὐδὲ δὴ δόξα ἡ εὐβουλία οὐδεμία· ἀλλ' ἐπεὶ ὁ μὲν κακῶς βουλευόμενος ἁμαρτάνει, ὁ δὲ εὖ ὀρθῶς βουλεύεται· δῆλον ὅτι ὀρθότης τις ἡ εὐβουλία ἐστίν· οὔτ' ἐπιστήμης δὲ οὔτε δόξης· ἐπιστήμης μὲν γὰρ οὐκ ἔστιν ὀρθότης· οὐδὲ γὰρ ἁμαρτία· δόξης δ' ὀρθότης ἡ ἀλήθεια· ἅμα δὲ καὶ διώρισται ἤδη πᾶν, οὗ δόξα ἐστίν· ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἄνευ λόγου ἡ εὐβουλία· διανοίας ἄρα λείπεται· αὕτη γὰρ οὔπω φάσις· καὶ γὰρ ἡ δόξα οὐ ζήτησις, ἀλλὰ φάσις τις ἤδη· ὁ δὲ βουλευόμενος, ἐάν τε εὖ, ἐάν τε κακῶς βουλεύηται,
4 ζητεῖ τι καὶ λογίζεται. Ἀλλὰ ὀρθότης τίς ἐστιν ἡ εὐβουλία βουλῆς· διὸ ἡ βουλὴ ζητητέα πρῶτον τί καὶ περὶ τί· ἐπεὶ δὲ ἡ ὀρθότης πλεοναχῶς, δῆ-

tum est etiam aliquid subitum. In consultando autem multum temporis consumitur: ajuntque id, de quo consultaveris, celeriter esse agendum: spisse vero lenteque consultandum. Praeterea aliud est sagacitas, aliud bona consultatio. Est vero sagacitas bona conjectura quaedam. Neque vero ulla bona consultatio opinio est. Sed quoniam qui male consultat, peccat: qui bene, recte consultat: perspicuum est, bonam consultationem quoddam rectum esse, sed neque scientiae tamen neque opinionis rectum est. Scientiae enim nullum est rectum: nam neque ejus est ulla pravitas. Opinionis autem rectum est veritas: simulque id omne, cujus est opinio, decisum jam ac transactum est. Quin et illud satis discernit εὐβουλίαν a δόξα, quod illa non est sine ratione. Cogitatione igitur inferior est. Ipsa enim εὐβουλία nondum enunciatio est. Etenim opinio illa est non quaestio, sed quaedam jam enunciatio. At qui consultat, sive bene sive male consultat, is quaerit aliquid et ratiocinatur. Sed profecto bona consultatio rectum quoddam consultationis est. Eapropter quid sit consultatio, quaerendum primo est, et in quo versetur. Sed

λον ὅτι οὐ πᾶσα· ὁ γὰρ ἀκρατὴς καὶ ὁ φαῦλος, ὃ
προτίθεται ἰδεῖν, ἐκ τοῦ λογισμοῦ τεύξεται· ὥς-
τε ὀρθῶς ἔσται βεβουλευμένος, κακὸν δὲ μέγα εἰλη-
φώς· δοκεῖ δὲ ἀγαθόν τι τὸ εὖ βουλεύεσθαι· ἡ γὰρ
τοιαύτη ὀρθότης βουλῆς εὐβουλία, ἡ ἀγαθοῦ τευκ-
τική. Ἀλλ' ἔστι καὶ τούτου ψευδεῖ συλλογισμῷ τυ- 5
χεῖν· καὶ ὃ μὲν δεῖ ποιῆσαι, τυχεῖν· δι' οὗ δέ, οὔ·
ἀλλὰ ψευδῆ τὸν μέσον ὅρον εἶναι· ὥστ' οὐδ' αὐτή πω
εὐβουλία, καθ' ἥν, οὗ δεῖ μὲν τυγχάνει, οὐ μέν
τοι δι' οὗ ἔδει. Ἔτι ἐστὶ πολὺν χρόνον βουλευό- 6
μενον τυχεῖν· τὸν δὲ ταχύ· οὐκοῦν οὐδ' ἐκείνη
πω εὐβουλία· ἀλλ' ὀρθότης ἡ κατὰ τὸ ὠφέλιμον,
καὶ οὗ δεῖ, καὶ ὥς, καὶ ὅτε. Ἔτι ἐστὶ καὶ ἁπλῶς 7
εὖ βεβουλεῦσθαι, καὶ πρός τι τέλος· ἡ μὲν δὴ
ἁπλῶς, ἡ πρὸς τὸ τέλος τὸ ἁπλῶς κατορθοῦσα· ἡ

quoniam rectum multis modis dicitur; non omne rectum bonam consultationem esse perspicuum est. Incontinens enim et malus homo, quod sibi proposuerit ad inspiciendum, ratiocinatione consequetur. Itaque recte consultasse videbuntur, cum interea magnum malum sit in eventu. At bene consultare bonum quiddam videtur esse. Id enim consultationis rectum, quod ad boni adeptionem valet, bona consultatio est. Sed fieri potest, ut quis etiam ratiocinatione falso conclusa bonum adipiscatur: et id quidem, quod facto opus est, consequatur: non autem qua ratione oportebat, sed medius ratiocinationis terminus falsus sit. Itaque ne ea quidem bona consultatio est, qua consequitur quiddam aliquis, quod oportet, sed non qua ratione oportebat. Praeterea contingere potest, ut alius diu, alius celeriter consultando, id, quod vult, assequatur. Nondum igitur ne illa quidem bona consultatio est: sed id, quod ad utilitatem et ad id, quod oportet, obtinendum et quo modo, et quo tempore obtineri debet, accommodatum est. Praeterea licet et absolute bene consultare, et ad certum aliquem finem consultationem referre: ac bona sane consultatio absolute ea est, quae proposito sibi absolute, et totius vitae humanae communi

δέ τις, ἡ πρός τι τέλος· εἰ δὴ τῶν φρονίμων τὸ εὖ βουλεύεσθαι, ἡ εὐβουλία εἴη ἂν ὀρθότης ἡ κατὰ τὸ συμφέρον πρός τι τέλος, οὗ ἡ φρόνησις ἀληθὴς ὑπόληψίς ἐστιν.

Caput X.

1 Ἔστι δὲ καὶ ἡ σύνεσις καὶ ἡ ἀσυνεσία, καθ' ἃς λέγομεν συνετοὺς καὶ ἀσυνέτους, οὔτε ὅλως τὸ αὐτὸ ἐπιστήμῃ ἢ δόξῃ· πάντες γὰρ ἂν ἦσαν συνετοί· οὔτε τις μία τῶν κατὰ μέρος ἐπιστημῶν, οἷον ἡ ἰατρική· περὶ ὑγιεινῶν γὰρ ἂν ἦν· ἡ γεωμετρία· περὶ μεγέθη γάρ· οὔτε γὰρ περὶ τῶν αἰεὶ ὄντων καὶ ἀκινήτων ἡ σύνεσίς ἐστιν, οὔτε περὶ τῶν γιγνομένων ὁτουοῦν· ἀλλὰ περὶ ὧν ἀπορήσειεν ἄν τις καὶ βουλεύσαιτο· διὸ περὶ τὰ αὐτὰ μὲν τῇ φρονήσει ἐστίν· οὐκ ἔστι δὲ ταὐτὸν σύνεσις καὶ φρόνησις.
2 Ἡ μὲν γὰρ φρόνησις ἐπιτακτική ἐστι· τί γὰρ δεῖ

fine, bene procedit: quaedam autem bona consultatio est, quae certum aliquem et proprium finem spectat. Quod si bene consultare prudentium est, bona consultatio rectum quoddam consultationis erit; ad utilitatem accommodatum, ad aliquem finem relatum, cujus ipsa prudentia est vera existimatio.

Cap. X. Σύνεσις autem, hoc est intelligentia, et ἀσυνεσία, hoc est stultitia sive stoliditas, ex quibus intelligentes et stolidi nominantur, neque idem prorsus est, quod scientia aut opinio: omnes enim essent intelligentes: neque una aliqua ex scientiis singularibus: ut medicina (in cognitione enim rerum salubrium aut in curanda valetudine versaretur) aut geometria: (nam in magnitudinibus esset occupata). Neque enim intelligentia earum rerum est, quae semper sunt, nunquamque moventur: neque uniuscujusque earum, quae oriuntur, sed earum, de quibus dubitari et consultari potest. Quapropter in iisdem sane rebus, in quibus et prudentia versatur: sed tamen non est idem intelligentia, quod prudentia: habet enim vim quandam praecipiendi atque

πράττειν ἢ μή, τὸ τέλος αὐτῆς ἐστίν· ἡ δὲ ξύνεσις κριτικὴ μόνον· ταὐτὸ γὰρ ξύνεσις καὶ εὐξυνεσία· καὶ γὰρ οἱ συνετοὶ, καὶ εὐσύνετοι. Ἔστι δ' οὔ- 3
τε τὸ ἔχειν τὴν φρόνησιν οὔτε τὸ λαμβάνειν ἡ σύνεσις· ἀλλ' ὥςπερ τὸ μανθάνειν λέγεται συνιέναι, ὅταν χρῆται τῇ ἐπιστήμῃ, οὕτως ἐν τῷ χρῆσθαι τῇ δόξῃ ἐπὶ τὸ κρίνειν περὶ τούτων, περὶ ὧν ἡ φρόνησίς ἐστιν, ἄλλου λέγοντος, καὶ κρίνειν καλῶς· τὸ γὰρ εὖ τῷ καλῶς ταὐτό. Καὶ ἐντεῦθεν 4
ἐλήλυθε τοὔνομα ἡ σύνεσις, καθ' ἣν εὐσύνετοι, ἐκ τῆς ἐν τῷ μανθάνειν· λέγομεν γὰρ τὸ μανθάνειν συνιέναι πολλάκις.

Caput XI.

Ἡ δὲ καλουμένη γνώμη, καθ' ἣν εὐγνώμονας 1
καὶ ἔχειν φαμὲν γνώμην, ἡ τοῦ ἐπιεικοῦς ἐστι κρίσις ὀρθή· σημεῖον δέ· τὸν γὰρ ἐπιεικῆ μάλιστά φα-

imperandi prudentia, (nam propositus ei finis est, quid agendum sit, aut non agendum:) intelligentia autem, judicandi solum. Idem est enim intelligentia, quod εὐσυνεσία, id est bona intelligentia. Nam qui sunt intelligentes, iidem quoque sunt bene intelligentes. Praeterea intelligentia non est neque habere prudentiam, neque consequi: sed ut id, quod proprie est discere, intelligere dicitur, cum videlicet docentis scientia aliquis utitur. Sic et cum quis opinione ad id utitur: ut quae alio loquente iis de rebus, quarum est prudentia, ipse judicet, ac probe quidem judicet (bene enim et probe idem sunt). Hinc natum est intelligentiae nomen, ex qua bene intelligentes appellantur: ex illa scilicet, quae est in discendo, intelligentia. Saepenumero enim discendi verbum pro eo, quod est, intelligere, usurpamus.

Cap. XI. Ea autem, quae γνώμη, hoc est, sententia appellatur (ex qua quosdam εὐγνώμωνας, id est, bonae sententiae, seu cordatos nominant: et γνώμην ἔχειν, hoc est, sentire commode dicimus) est, id, quod bo-

μεν εἶναι συγγνωμονικόν· καὶ ἐπιεικὲς τὸ ἔχειν περὶ ἔνια συγγνώμην· ἡ δὲ συγγνώμη γνώμη ἐστὶ κριτικὴ
2 τοῦ ἐπιεικοῦς ὀρθή· ὀρθὴ δὲ ἡ τοῦ ἀληθοῦς. Εἰσὶ δὲ πᾶσαι αἱ ἕξεις αὗται εὐλόγως εἰς ταὐτὸ τείνουσαι· λέγομεν γὰρ γνώμην, καὶ σύνεσιν, καὶ φρόνησιν, καὶ νοῦν, ἐπὶ τοὺς αὐτοὺς ἐπιφέροντες γνώμην ἔχειν, καὶ νοῦν ἤδη, καὶ φρονίμους, καὶ συνετούς· πᾶσαι γὰρ αἱ δυνάμεις αὗται τῶν ἐσχάτων εἰσὶ καὶ τῶν καθ' ἕκαστον· καὶ ἐν μὲν τῷ κριτικὸς εἶναι περὶ ὧν ὁ φρόνιμος, συνετὸς, καὶ εὐγνώμων, ἢ συγγνώμων· τὰ γὰρ ἐπιεικῆ κοινὰ τῶν ἀγαθῶν ἁπάν-
3 των ἐστὶν ἐν τῷ πρὸς ἄλλον. Ἔστι δὲ τῶν καθ' ἕκαστα καὶ τῶν ἐσχάτων ἅπαντα τὰ πρακτά· καὶ γὰρ τὸν φρόνιμον δεῖ γινώσκειν αὐτά· καὶ ἡ σύνεσις καὶ ἡ γνώμη περὶ τὰ πρακτά· ταῦτα δ' ἐσχά-

num et aequum est, recte judicare. Cui rei hoc argumento est, quod virum bonum et moderatum maxime omnium appellamus συγγνωμονικόν; id est, ad ignoscendum promptum ac propensum: et aequum ac bonum esse dicimus in nonnullis factis ignoscere ac veniam dare. Omnis porro συγγνώμη (id est, venia, quae datur errato) sententia est existimatrix de aequo et bono, eaque recta: recta autem ea est, quae ad veritatem refertur. Atque est rationi consentaneum omnes hos habitus eodem pertinere. Nam sententiam, et intelligentiam, et prudentiam, et mentem iisdem attribuentes, sententiae habendae facultate praeditos esse, et mentis vi valere, et prudentes et intelligentes dicimus. Omnes enim hae animi potestates sunt extremorum et rerum singularium, atque in eo sane, quod aptus quis sit ad judicandum iis de rebus, quae ad prudentiam pertinent, spectatur homo συνετὸς sive intelligens, et εὐγνώμων, seu sententia ferenda moderatus aut συγγνώμων, ad ignoscendum facilis et propensus. Nam et aequa bona (quae sunt omnium bonorum communia) sunt in eo rerum genere, quod est ad alterum: et quod ad prudentem attinet, quae huic nota esse debent, πρακτὰ, hoc est, singularia, ea omnia extremorum numero

τα. Καί ὁ νοῦς τῶν ἐσχάτων ἐπ' ἀμφότερα· καὶ 4
γὰρ τῶν πρώτων ὅρων καὶ τῶν ἐσχάτων νοῦς ἐστι,
καὶ οὐ λόγος· ὁ μὲν κατὰ τὰς ἀποδείξεις, τῶν ἀκι-
νήτων ὅρων καὶ πρώτων· ὁ δ' ἐν ταῖς πρακτικαῖς,
τοῦ ἐσχάτου καὶ ἐνδεχομένου καὶ τῆς ἑτέρας προ-
τάσεως· ἀρχαὶ γὰρ τοῦ οὗ ἕνεκα αὗται· ἐκ τῶν
καθ' ἕκαστα γὰρ τὸ καθόλου. Τούτων οὖν δεῖ 5
ἔχειν αἴσθησιν· αὕτη δ' ἐστὶ νοῦς· διὸ καὶ φυσι-
κὰ δοκεῖ εἶναι ταῦτα· καὶ φύσει σοφὸς μὲν οὐ-
δείς· γνώμην δ' ἔχει καὶ σύνεσιν καὶ νοῦν. Ση- 6
μεῖον δ', ὅτι καὶ ταῖς ἡλικίαις οἰόμεθα ἀκολουθεῖν·
καὶ ἥδε ἡ ἡλικία νοῦν ἔχει καὶ γνώμην, ὡς τῆς φύ-
σεως αἰτίας οὔσης· διὸ καὶ ἀρχὴ καὶ τέλος, νοῦς·
ἐκ τούτων γὰρ αἱ ἀποδείξεις καὶ περὶ τούτων· ὥς-
τε δεῖ προςέχειν τῶν ἐμπείρων καὶ πρεσβυτέρων ἢ

habenda sunt. Tum praeterea intelligentia et sententia in iis versantur, quae sunt actionis: qualia omnia sunt extremorum in numero. Ad haec mens extremorum est in utramque partem. Est enim mens et primorum terminorum (id est, principiorum universalium) et extremorum (id est singularium) et non ratio: ea mens quidem, quae in demonstrationibus occupata est immobilium et primorum terminorum: altera autem, quae in practicis conclusionibus versatur, extremi, et ejus, quod esse et non esse potest, et alterius propositionis: hae enim propositiones ejus, quod est, cujus gratia res agitur, principia sunt. Nam ex singularibus oriuntur et constant universa. Singularia porro illa sensu comprehensa esse oportet: at hic sensus mens est. Quocirca videntur haec etiam naturalia esse: et cum sapiens nemo sit natura, tamen et sententiae facultate praeditus est, et est intelligens, et mentis sanitate atque acumine valet quisque natura. Cujus rei hoc argumentum est, quod hos habitus aetatum socios et comites et veluti asseclas esse arbitramur: et haec quaedam aetas mente valet, et sententiae facultate praedita est: perinde quasi horum sit effetrix et causa natura. Atque ob illa mens et principium est et finis. Ex his enim constat, et de his

φρονίμων ταῖς ἀναποδείκτοις φάσεσι καὶ δόξαις, οὐχ ἧττον τῶν ἀποδείξεων· διὰ γὰρ τὸ ἔχειν ἐκ τῆς
7 ἐμπειρίας ὄμμα ὁρῶσι τὰς ἀρχάς. Τί μὲν οὖν ἐστιν ἡ σοφία καὶ ἡ φρόνησις, καὶ περὶ τίνα τυγχάνει ἑκατέρα οὖσα, καὶ ὅτι ἄλλου τῆς ψυχῆς μορίου ἀρετὴ ἑκατέρα, εἴρηται.

Caput XII.

1 Διαπορήσειε δ' ἄν τις περὶ αὐτῶν τί χρήσιμοί εἰσιν· ἡ μὲν γὰρ σοφία οὐδὲν θεωρεῖ ἐξ ὧν ἔσται εὐδαίμων ἄνθρωπος· οὐδεμιᾶς γάρ ἐστι γενέσεως· ἡ δὲ φρόνησις τοῦτο μὲν ἔχει· ἀλλὰ τίνος ἕνεκα δεῖ αὐτῆς; εἴπερ ἡ μὲν φρόνησίς ἐστιν ἡ περὶ τὰ δίκαια, καὶ καλὰ, καὶ ἀγαθὰ ἀνθρώπῳ· ταῦτα δ' ἐστὶν, ἃ τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρός ἐστι πράττειν· οὐθὲν δὲ πρακτικώτεροι τῷ εἰδέναι αὐτά ἐσμεν, εἴπερ ἕξεις αἱ ἀρεταί εἰσιν· ὥςπερ οὐδὲ τὰ ὑγιεινὰ οὐδὲ

sunt demonstrationes. Itaque usu peritorum et senum aut prudentium pronunciatis atque opinionibus, etiam non demonstratis, non minus, quam demonstrationibus attendendum atque obtemperandum est. Nam quoniam per experientiam oculum quendam consecuti sunt, principia facile cernunt. Quid sit igitur sapientia et prudentia, et in quibus utraque versetur, et utramque non esse ejusdem animi partis virtutem, dictum est.

Cap. XII. Sed quaerat aliquis, quam utilitatem afferant. Sapientia enim nihil eorum considerat, quibus homo beatus sit futurus: quia nullam ad rem, quae oriatur, quaeve agatur, pertinet. Prudentia autem habet hoc illa quidem: sed quid ea opus est? Si quidem prudentia est ea, quae in rebus justis et honestis hominique bonis et utilibus occupata est: hae autem res sunt, quas administrare atque agere viri boni est. Nihilo quoque ad agendum nos efficiet aptiores earum cognitio, si quidem virtutes habitus sunt, non notitiae: quemadmodum neque aptiores sumus sciendo ad effectionem earum rerum, quae sunt sanitatis et quae roboris: quae

τὰ εὐεκτικὰ, ὅσα μὴ τῷ ποιεῖν, ἀλλὰ τῷ ἀπὸ τῆς ἕξεως εἶναι λέγεται· οὐθὲν γὰρ πρακτικώτεροι τῷ ἔχειν τὴν ἰατρικὴν ἢ γυμναστικήν ἐσμεν. Εἰ δὲ μὴ 2
τούτων χάριν φρόνιμον θετέον, ἀλλὰ τοῦ γενέσθαι, τοῖς οὖσι σπουδαίοις οὐθὲν ἂν εἴη χρήσιμος· ἔτι δὲ οὐδὲ τοῖς μὴ ἔχουσιν· οὐθὲν γὰρ διοίσει αὐτοὺς ἔχειν, ἢ ἄλλοις ἔχουσι πείθεσθαι· ἱκανῶς τ' ἔχοι ἂν ἡμῖν ὥςπερ καὶ περὶ τὴν ὑγίειαν· βουλόμενοι γὰρ ὑγιαίνειν, ὅμως οὐ μανθάνομεν ἰατρικήν. Πρὸς δὲ 3
τούτοις ἄτοπον ἂν εἶναι δόξειεν, εἰ χείρων τῆς σοφίας οὖσα, κυριωτέρα αὐτῆς ἔσται· ἡ γὰρ ποιοῦσα ἄρχει καὶ ἐπιτάττει περὶ ἕκαστον· περὶ δὴ τούτων λεκτέον· νῦν μὲν γὰρ ἠπόρηται περὶ αὐτῶν μόνον. Πρῶτον μὲν οὖν λέγομεν, ὅτι καθ' αὐτὰς 4
ἀναγκαῖον αἱρετὰς αὐτὰς εἶναι, ἀρετάς γ' οὔσας, ἑκατέραν ἑκατέρου μορίου· καὶ εἰ μὴ ποιοῦσι μη-

quidem hujus generis ita appellantur, non ex aliquo, quod fiat: sed ex eo, quod ab habitu proficiscatur illud, quod fit. Nihilo enim aptiores ad agendum talia sumus ex eo, quod medicinam aut artem exercendorum corporum teneamus. Quod si non propter has causas prudentem esse oportere, sed ut probus efficiatur, certe iis, qui jam probi sunt, nihil profutura prudentia est. Praeterea nec iis, qui virtute praediti non sunt. Nihil enim refert, utrum tales ipsi prudentes sint, an prudentes obtemperent. Hoc enim satis fuerit: quemadmodum satis est etiam in valetudine curanda. Neque enim, tametsi valere velimus, mox etiam medicinam discimus. Praeterea absurdum esse videatur, prudentiam, quae sit deterior sapientia, hac esse potiorem. Cujus enim actio est et efficacitas, ad id pertinet principatus et imperium in singula. De his igitur nunc dicendum est: adhuc enim de iis duntaxat quaestiones proposuimus. Ac primum quidem dicimus, ambas eas per se necessario esse optabiles et expetendas, cum virtutes sint ambae, una hujus, altera alterius partis animi. Idque vel tum quoque, si vel neutra earum quidquam ef-

5 δὲν, μηδ' ἑτέρα αὐτῶν. Ἔπειτα καὶ ποιοῦσι μέν,
οὐχ ὡς ἰατρικὴ δὲ ὑγίειαν, ἀλλ' ὡς ἡ ὑγίεια· οὕτως
ἡ σοφία εὐδαιμονίαν· μέρος γὰρ οὖσα τῆς ὅλης ἀρε-
τῆς τῷ ἔχεσθαι ποιεῖ καὶ τῷ ἐνεργεῖν εὐδαίμονα.
6 Ἔτι τὸ ἔργον ἀποτελεῖται κατά τε τὴν φρόνησιν
καὶ τὴν ἠθικὴν ἀρετήν· ἡ μὲν γὰρ ἀρετὴ τὸν σκό-
πον ποιεῖ ὀρθόν· ἡ δὲ φρόνησις τὰ πρὸς τοῦτον·
τοῦ δὲ τετάρτου μορίου τῆς ψυχῆς οὐκ ἔστιν ἀρετὴ
τοιαύτη, τοῦ θρεπτικοῦ· οὐθὲν γὰρ ἐπ' αὐτῷ πράτ-
7 τειν, ἢ μὴ πράττειν. Περὶ δὲ τοῦ μηδὲν εἶναι
πρακτικωτέρους διὰ τὴν φρόνησιν τῶν καλῶν καὶ
δικαίων μικρὸν ἄνωθεν ἀρκτέον, λαβόντας ἀρχὴν
ταύτην· ὥσπερ γὰρ καὶ τὰ δίκαια λέγομεν πράττον-
τάς τινας οὔπω δικαίους εἶναι, οἷον τοὺς τὰ ὑπὸ
τῶν νόμων τεταγμένα ποιοῦντας, ἢ ἄκοντας, ἢ δι'
ἄγνοιαν, ἢ δι' ἕτερόν τι, καὶ μὴ δι' αὐτά· καί τοι
πράττουσί γε ἃ δεῖ, καὶ ὅσα χρὴ τὸν σπουδαῖον·

ficiat. Porro efficiunt etiam illae aliquid non sane ut sanitatem medicina: sed ut sanitas ea, quae sunt sani hominis propria, sic sapientia vitam beatam. Nam cum sit pars universae virtutis, eo quod inest ut habitus, et quod suo munere fungitur, beatum facit. Praeterea ex prudentia atque ex ea virtute, quae ad mores pertinet, opus virtutis absolvitur. Virtus enim scopum propositum agenti rectum efficit: prudentia vero ea, quae ad scopum ducunt. Quartae autem animi partis, in qua vis inest alendi, nulla talis virtus est. Nihil est enim in ea positum, ut vel agatur, vel non agatur. Jam quod supra objectum est, nihilo nos aptiores ad res honestas et justas a prudentia effici, paulo latius nobis hujus rei repetendum principium est, hinc ordientibus. Quemadmodum enim res justas agentes aliquos, nondum tamen justos esse dicimus, ut qui ea, quae legibus constituta et perscripta sunt, faciunt vel inviti, vel ignorantia, vel propter aliud quidpiam, non propter ipsa: et agent tamen ea, quae sunt agenda, quaeque virum bonum oportet agere. Sic res habet, ut vi-

οὕτως, ὡς ἔοικεν, ἔστι τὸ πῶς ἔχοντα πράττειν
ἕκαστα, ὥςτ' εἶναι ἀγαθόν· λέγω δ', οἷον διὰ προ-
αίρεσιν, καὶ αὐτῶν ἕνεκα τῶν πραττομένων. Τὴν 8
μὲν οὖν προαίρεσιν ὀρθὴν ποιεῖ ἡ ἀρετή· τὸ δ' ὅσα
ἐκείνης ἕνεκα πέφυκε πράττεσθαι, οὐκ ἔστι τῆς
ἀρετῆς, ἀλλ' ἑτέρας δυνάμεως· λεκτέον δ' ἐπιστή-
σασι σαφέστερον περὶ αὐτῶν. Ἔστι δή τις δύνα- 9
μις, ἣν καλοῦσι δεινότητα· αὕτη δέ ἐστι τοιαύτη,
ὥςτε τὰ πρὸς τὸν ὑποτεθέντα σκοπὸν συντείνοντα
δύνασθαι ταῦτα πράττειν καὶ τυγχάνειν αὐτῶν·
ἂν μὲν οὖν ὁ σκοπὸς ᾖ καλός, ἐπαινετή ἐστιν· ἂν
δὲ φαῦλος, πανουργία· διὸ καὶ τοὺς φρονίμους δει-
νούς, καὶ οὐ πανούργους φαμὲν εἶναι. Ἔστι δὲ ἡ 10
φρόνησις οὐχ ἡ δύναμις, ἀλλ' οὐκ ἄνευ τῆς δυνα-
μέως ταύτης· ἡ δ' ἕξις τῷ ὄμματι τούτῳ γίνεται
τῆς ψυχῆς, οὐκ ἄνευ ἀρετῆς, ὡς εἴρηταί τε καὶ
ἔστι δῆλον· οἱ γὰρ συλλογισμοὶ τῶν πρακτῶν ἀρ-

detur et in istis: ut scilicet, qui certo quodam modo affectus unumquodque agit, is demum sit bonus: dico autem (verbi gratia) ut tale consilium ceperit, itemque ut ad certum finem illa, quae aguntur, agat. Consilium igitur rectum virtus efficit. Ea autem dispicere, quae illius causa suscipi consueverunt, quod non virtutis, sed cujusdam alterius facultatis munus est: de quibus accuratius et planius est dicendum, insistentibus aliquantulum in hoc loco. Est igitur vis seu potestas quaedam, quam *Δεινότητα* solertiam vocant. Haec autem ejusmodi est, ut ea, quae ad scopum propositum pertinent, agere et consequi possit. Ea, si scopus ille honestus sit, laudabilis: sin malus aut turpis, versutia est nominanda. Proinde et prudentes et versutos dicimus *δεινούς*, hoc est, solertes. Prudentia porro non est haec facultas: sed tamen non sine hac facultate. Habitus autem huic quasi animi oculo minime ingeneratur sine virtute: ut et dictum est et perspicuum est. Ratiocinationes enim eae, quae sunt de rebus agendis, hujusmodi sunt: quoniam iste finis est, et hoc optimum,

χὴν ἔχοντές εἰσιν· ἐπειδὴ τοιόνδε τὸ τέλος καὶ τὸ ἄριστον, ὅ,τι δήποτε ὄν· ἔστω γὰρ λόγου χάριν τὸ τυχόν· τοῦτο δ', εἰ μὴ τῷ ἀγαθῷ, οὐ φαίνεται· διαστρέφει γὰρ ἡ μοχθηρία, καὶ διαψεύδεσθαι ποιεῖ περὶ τὰς πρακτικὰς ἀρχάς· ὥςτε φανερὸν, ὅτι ἀδύνατον φρόνιμον εἶναι, μὴ ὄντα ἀγαθόν.

Caput XIII.

1 Σκεπτέον δὴ πάλιν καὶ περὶ ἀρετῆς· καὶ γὰρ ἡ ἀρετὴ παραπλησίως ἔχει, ὡς ἡ φρόνησις πρὸς τὴν δεινότητα· οὐ ταὐτὸν μὲν, ὅμοιον δέ· οὕτω καὶ ἡ φυσικὴ ἀρετὴ πρὸς τὴν κυρίαν· πᾶσι γὰρ δοκεῖ ἕκαστα τῶν ἠθῶν ὑπάρχειν φύσει πως· καὶ γὰρ δίκαιοι, καὶ σωφρονικοὶ, καὶ ἀνδρεῖοι, καὶ τἄλλα ἔχομεν εὐθὺς ἐκ γενετῆς· ἀλλ' ὅμως ζητοῦμεν ἕτερόν τι, τὸ κυρίως ἀγαθὸν εἶναι· καὶ τὰ τοιαῦτα ἄλλον τρόπον ὑπάρχειν· καὶ γὰρ παισὶ καὶ θηρίοις,

quodcunque illud tandem sit: esto enim, verbi gratia, quod libet. Hoc autem optimum et ille finis non nisi viro bono apparet. Pervertit enim et depravat judicium rationis vitiositas efficitque, ut de principiis actionum falsum judicemus: ex quo perspici potest, fieri non posse, ut quis sit prudens, quin idem sit vir bonus.

Cap. XIII. Redeundum vero nobis denuo est ad considerationem virtutis. Eodem enim ferme modo, quo prudentia et solertia sunt inter se affectae (non eaedem quidem illae, caeterum similes tamen) eodem inquam modo comparatur et virtus illa naturalis cum ea, quae proprie et praecipue virtus est. Unaquaeque enim virtus moralis in omnibus hominibus quodammodo videtur inesse natura. Nam et justi, et temperantes, et fortes sumus, et caeteras item virtutes habemus, cum primum nascimur: sed tamen et aliud quiddam (quod est illud proprie ac vere bonum) ut sit requirimus, virtutesque ejusmodi alio quodam pacto in nobis inesse volumus. Habitus namque isti naturales in pueris quoque, nec

αἱ φυσικαὶ ὑπάρχουσιν ἕξεις· ἀλλ' ἄνευ νοῦ βλά-
βεραὶ φαίνονται οὖσαι· πλὴν τοσοῦτον ἔοικεν ὁρᾶ-
σθαι, ὅτι ὥςπερ σώματι ἰσχυρῷ ἄνευ ὄψεως κινου-
μένῳ συμβαίνει σφάλλεσθαι ἰσχυρῶς, διὰ τὸ μὴ
ἔχειν ὄψιν, οὕτω καὶ ἐνταῦθα. Ἐὰν δὲ λάβῃ νοῦν, 2
ἐν τῷ πράττειν διαφέρει· ἡ δ' ἕξις ὁμοία οὖσα, τότ'
ἔσται κυρίως ἀρετή· ὥςτε καθάπερ ἐπὶ τοῦ δοξα-
στικοῦ δύο ἐστὶν εἴδη, δεινότης καὶ φρόνησις,
οὕτως ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ δύο ἐστί· τὸ μὲν ἀρετὴ
φυσική, τὸ δ' ἡ κυρία· καὶ τούτων ἡ κυρία οὐ
γίνεται ἄνευ φρονήσεως. Διόπερ φασὶ πάσας τὰς 3
ἀρετὰς φρονήσεις εἶναι· καὶ Σωκράτης τῇ μὲν ὀρ-
θῶς ἐζήτει, τῇ δ' ἡμάρτανεν· ὅτι μὲν γὰρ φρονή-
σεις ᾤετο εἶναι πάσας τὰς ἀρετάς, ἡμάρτανεν· ὅτι
δ' οὐκ ἄνευ φρονήσεως, καλῶς ἔλεγε. Σημεῖον δέ· 4
καὶ γὰρ νῦν πάντες, ὅταν ὁρίζωνται τὴν ἀρετήν,

non et in bestiis insunt. Sed quod mentis sunt expertes, detrimentum videntur afferre. Verum tamen, utut hoc habet, tale aliquid videtur hic ipsis fere oculis cerni: primum, ut robusto et valido corpori, quod sine videndi sensu movetur, graves offensiones accidunt, propterea quod videndi sensu illud caret: sic se rem habere etiam hac in parte. Deinde si mentem adeptum fuerit istud, quo de agitur, incredibile est, quantum in agendo valeat: et vero habitus ipse isti naturali facultati similis, tunc proprie virtus erit. Itaque quemadmodum in ea parte animi, quae ad opinandum valet, duae sunt formae, solertia et prudentia: ita et in ea, quae moribus attributa est, duae: quarum altera est virtus naturalis, altera ea, quae praecipue et proprie virtus appellatur. Quarum haec, quae praecipue virtus est, sine prudentia constare non potest. Itaque et virtutes omnes prudentias esse dicunt. Et Socrates quidem partim recte quaerebat, partim errabat. Nam quod virtutes omnes prudentias esse putabat, in hoc errabat: quod autem eas non vacare prudentia arbitrabatur, pulchre dicebat. Cujus rei hoc argumentum est, quod

προςτιθέασι τὴν ἕξιν, εἰπόντες καὶ πρὸς ἅ ἐστι,
τὴν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον· ὀρθὸς δ' ὁ κατὰ τὴν
φρόνησιν· ἐοίκασι δὴ μαντεύεσθαί πως ἅπαντες,
ὅτι ἡ τοιαύτη ἕξις ἀρετή ἐστιν, ἡ κατὰ τὴν φρό-
5 νησιν. Δεῖ δὲ μικρὸν μεταβῆναι· οὐ γὰρ μόνον ἡ
κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ ἡ μετὰ τοῦ ὀρ-
θοῦ λόγου ἕξις, ἀρετή ἐστιν· ὀρθὸς δὲ λόγος περὶ
τῶν τοιούτων ἡ φρόνησίς ἐστι· Σωκράτης μὲν οὖν
λόγους τὰς ἀρετὰς ᾤετο εἶναι· ἐπιστήμας γὰρ εἶ-
6 ναι πάσας· ἡμεῖς δὲ μετὰ λόγου. Δῆλον τοίνυν
ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι οὐχ οἷόν τε ἀγαθὸν εἶναι
κυρίως ἄνευ φρονήσεως· οὐδὲ φρόνιμον ἄνευ τῆς
ἠθικῆς ἀρετῆς· ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος ταύτῃ λύοιτ' ἄν,
ᾧ διαλεχθείη τις ἄν, ὅτι χωρίζονται ἀλλήλων αἱ
ἀρεταί· οὐ γὰρ ὁ αὐτὸς εὐφυέστατος πρὸς ἁπά-
σας· ὥςτε τὴν μὲν ἤδη, τὴν δ' οὔπω εἰληφὼς ἔσται·
τοῦτο γὰρ κατὰ μὲν τὰς φυσικὰς ἀρετὰς ἐνδέχε-

nunc omnes, cum virtutem definiunt, habitum assignant (addentes simul etiam in quibus versetur) rectae rationi consentaneum. Recta autem ratio est ea, cui prudentia moderatur. Ergo omnes quodammodo videntur augurari, talem habitum prudentiae consentaneum esse virtutem. Verumtamen paululum decedendum est ab hac sententia. Non enim rectae rationi consentaneus solum, sed etiam cum recta ratione conjunctus habitus virtus est. Porro recta talibus de rebus ratio est ipsa prudentia. Itaque Socrates virtutes rationes esse existimabat: omnes enim scientias esse. Nos autem cum ratione statuimus conjunctas. Ex iis igitur, quae dicta sunt, perspicuum est, nec sine prudentia quemquam proprie virum bonum esse posse: nec prudentem sine virtute ea, quae ad mores pertinet. Sed et hoc eodem modo dilui ac refelli potest illud, quod disputare solent aliqui de virtutum separatione. Non enim idem ad omnes virtutes aptissimus est natura. Itaque hanc jam adeptus est: illam autem nondum erit consecutus. Nam in illa quidem naturali virtute hoc evenire solet. In iis

ται· καθ' ἃς δὲ ἁπλῶς λέγεται ἀγαθὸς, οὐκ ἐνδέχε-
ται· ἅμα γὰρ τῇ φρονήσει μιᾷ οὔσῃ πᾶσαι ὑπάρ-
ξουσι. Δῆλον δὲ, κἂν εἰ μὴ πρακτικὴ ἦν, ὅτι ἔδει 7
ἂν αὐτῆς διὰ τὸ τοῦ μορίου ἀρετὴν εἶναι· καὶ ὅτι
οὐκ ἔσται ἡ προαίρεσις ὀρθὴ ἄνευ φρονήσεως, οὐδ'
ἄνευ ἀρετῆς· ἡ μὲν γὰρ τὸ τέλος, ἡ δὲ τὰ πρὸς
τὸ τέλος ποιεῖ πράττειν. Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ κυρία γέ 8
ἐστι τῆς σοφίας οὐδὲ τοῦ βελτίονος μορίου· ὥς-
περ οὐδὲ τῆς ὑγιείας ἡ ἰατρική· οὐ γὰρ χρῆται αὐ-
τῇ, ἀλλ' ὁρᾷ ὅπως γένηται· ἐκείνης οὖν ἕνεκα ἐπι-
τάττει, ἀλλ' οὐκ ἐκείνῃ· ἔτι ὅμοιον κἂν εἴ τις τὴν
πολιτικὴν φαίη ἄρχειν τῶν θεῶν, ὅτι ἐπιτάττει
περὶ πάντα τὰ ἐν τῇ πόλει.

autem, ex quibus absolute vir bonus nominatur, non idem. Una enim cum prudentia, quae una est, caeterae omnes praesto aderunt. Perspicuum est autem, etiam si ad agendum prudentia nullam vim haberet, eam tamen necessariam futuram: quia certae partis animi virtus est, et quia agendi consilium (quae prohaeresis dicitur) sine prudentia sineque virtute non erit rectum. Haec enim finem definit: illa, ut ea, quae ad finem pertinent, agamus, efficit. Quin etiam ne potior quidem est sapientia, neque animi particulae melioris habitus est: quemadmodum neque medicina bona valetudine potior est. Non enim ea utitur, sed ut existat, et adsit, operam dat. Illius igitur causa praecipit atque imperat: non illi. Praeterea sub prudentiae imperio sapientiam esse dicere perinde est, ac si quis dicat, scientiam civilem diis immortalibus praeesse, quia omnia instituat ac praecipiat, quae sunt in civitate.

LIBER VII.

CAPUT I.

1 Μετὰ δὲ ταῦτα λεκτέον, ἄλλην ποιησαμένους ἀρχὴν, ὅτι τῶν περὶ τὰ ἤθη φευκτῶν τρία ἐστὶν εἴδη, κακία, ἀκρασία, θηριότης· τὰ δ' ἐναντία τοῖς μὲν δυσὶ δῆλα· τὸ μὲν γὰρ ἀρετὴν, τὸ δ' ἐγκράτειαν καλοῦμεν· πρὸς δὲ τὴν θηριότητα μάλιστ' ἂν ἁρμόττοι λέγειν τὴν ὑπὲρ ἡμᾶς ἀρετὴν, ἡρωϊκήν τινα καὶ θείαν, ὥςπερ Ὅμηρος περὶ Ἕκτορος πεποίηκε λέγοντα τὸν Πρίαμον· ὅτι σφόδρα ἦν ἀγαθὸς,

— — — οὐδὲ ἐῴκει
Ἀνδρός γε θνητοῦ πάϊς ἔμμεναι, ἀλλὰ θεοῖο.

2 Ὥςτ', εἰ, καθάπερ φασὶν, ἐξ ἀνθρώπων γίνονται

CAP. I. Sequitur nunc, ut alio initio facto dicamus, eorum, quae in moribus fugienda sunt, esse tria genera: vitiositatem, incontinentiam, feritatem. Ac duorum quidem primorum contraria nota sunt. Alterum enim virtutem, alterum continentiam appellamus. Feritati autem aptissime dicere possimus opponi eam, quae supra nos est, heroicam quandam ac divinam virtutem: quemadmodum Priamum Homerus de Hectore loquentem facit, quoniam virtute praestabat:

— — — *Nec eum esse putares*
Mortale genitore satum: at genus esse deorum.

Itaque si, ut ajunt, propter excellentiam praestantiamque virtutis dii ex hominibus efficiuntur, talis erit pro-

θεοὶ δι' ἀρετῆς ὑπερβολὴν, τοιαύτη τις ἂν εἴη δηλονότι ἡ τῇ θηριωδείᾳ ἀντιτιθεμένη ἕξις· καὶ γὰρ ὥςπερ οὐδὲ θηρίου ἐστὶ κακία οὐδ' ἀρετὴ, οὕτως οὐδὲ θεοῦ· ἀλλ' ἡ μὲν τιμιώτερον ἀρετῆς, ἡ δὲ ἕτερόν τι γένος κακίας Ἐπεὶ δὲ σπάνιον καὶ τὸ 3
θεῖον ἄνδρα εἶναι, καθάπερ οἱ Λάκωνες εἰώθασι προςαγορεύειν· (ὅταν ἀγασθῶσι σφόδρα του, Σεῖος ἀνὴρ φασίν·) οὕτω καὶ ὁ θηριώδης ἐν τοῖς ἀνθρώποις σπάνιος· μάλιστα δὲ ἐν τοῖς βαρβάροις ἐστί· γίνεται δ' ἔνια καὶ διὰ νόσους καὶ πηρώσεις· καὶ τοὺς διὰ κακίαν δὲ τῶν ἀνθρώπων ὑπερβάλλοντας οὕτως ἐπιδυςφημοῦμεν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς τοιαύ- 4
της διαθέσεως ὕστερον ποιητέον τινὰ μνείαν· περὶ δὲ κακίας εἴρηται πρότερον· περὶ δὲ ἀκρασίας καὶ μαλακίας καὶ τρυφῆς λεκτέον, καὶ περὶ ἐγκρατείας καὶ καρτερίας· οὔτε γὰρ ὡς περὶ τῶν αὐτῶν ἕξεων τῇ ἀρετῇ καὶ τῇ μοχθηρίᾳ ἑκατέραν αὐτῶν ὑπο-

fecto is animi habitus, qui habitui illi ferino opponitur. Nam ut ferae neque vitium neque virtus est, sic neque dei. Sed hic quidem habitus virtute praestabilius et honoratius quiddam est: ille autem aliud quoddam a vitio genus est. Verum quoniam rara admodum res est divinus homo (quemadmodum Lacones cum solent divinum appellare, quem magnopere admirantur, dicentes: divinus hic est vir) sic is quoque, quem θηριώδη, id est, immanem, et feritate belluarum similem appellamus, inter homines raro aliquis, ac fere tantum apud barbaros, reperitur. Nonnullas autem hujusmodi immanitates mala morborum, et eorum, quae natura requirit, ereptiones pariunt. Sed et eos homines, qui vitiositate caeteros anteeunt, turpi et infami nomine feros et immanes appellamus. Verum de hac animi affectione nobis erit aliquid dicendum posterius: de vitiositate autem supra diximus. Nunc de incontinentia et mollitia seu luxu dicendum est: itemque de continentia et tolerantia. Nam neque ita est de utrisque existimandum, aut quasi sint in numero habituum eorum,

5 ληπτέον, οὐθ' ὡς ἕτερον γένος. Δεῖ δ', ὥςπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων, τιθέντας τὰ φαινόμενα, καὶ πρῶτον διαπορήσαντας, οὕτω δεικνύναι· μάλιστα μὲν οὖν πάντα τὰ ἔνδοξα περὶ ταῦτα τὰ πάθη· εἰ δὲ μὴ, τὰ πλεῖστα καὶ κυριώτατα· ἐὰν γὰρ λύηται τὰ δυςχερῆ, καὶ καταλείπηται τὰ ἔνδοξα, δεδειγμένον
6 ἂν εἴη ἱκανῶς. Δοκεῖ δὴ ἥ τε ἐγκράτεια καὶ καρτερία τῶν σπουδαίων καὶ τῶν ἐπαινετῶν εἶναι· ἡ δὲ ἀκρασία τε καὶ μαλακία τῶν φαύλων τε καὶ ψεκτῶν· καὶ ὁ αὐτὸς ἐγκρατὴς καὶ ἐμμενετικὸς τῷ λογισμῷ, καὶ ἀκρατὴς καὶ ἐκστατικὸς τοῦ λογισμοῦ· καὶ ὁ μὲν ἀκρατὴς, εἰδὼς ὅτι φαῦλα, πράττει διὰ πάθος· ὁ δ' ἐγκρατὴς, εἰδὼς ὅτι φαῦλαι αἱ ἐπιθυμίαι, οὐκ ἀκολουθεῖ διὰ τὸν λόγον· καὶ τὸν σώφρονα μὲν ἐγκρατῆ καὶ καρτερικὸν, τὸν δὲ τοιοῦτον οἱ μὲν πάντα σώφρονα, οἱ δ' οὔ· καὶ τὸν

qui sunt virtutis species aut vitii, neque item, quasi penitus diversi sint generis. Oportet autem, quod in aliis facere solemus, propositis primum iis, quae videntur vulgo, inque quaestionem atque examen revocatis, ita explicare atque ostendere: maxime quidem omnia, quae hominum opinionibus comprobata de his animi perturbationibus feruntur: sin minus, at certe plurima ac praecipua. Nam si ea, quae difficilia atque inexplicata sunt, dissolvantur, satis fuerit a nobis res haec demonstrata. Videtur igitur continentia et tolerantia in numero rerum bonarum et laudabilium esse, incontinentia autem et mollitia in malarum et vituperabilium. Tum idem esse, continens et, qui facile in eo permanet, quod ratio praecipit: idem quoque incontinens, atque is, qui facile desciscit a judicio rationis. Tum incontinens quidem sciens res esse malas, agit eas tamen, perturbatione animi concitatus: continens autem, quia cupiditates esse turpes et malas inteligit, a ratione revocatus, eas non sequitur. Tum temperantem quidem, continentem et tolerantem esse volunt: cum autem, qui talis sit, esse omnino temperantem alii ajunt, alii ne-

ἀκόλαστον ἀκρατῆ, καὶ τὸν ἀκρατῆ ἀκόλαστον
συγκεχυμένως, οἱ δὲ ἑτέρους εἶναί φασι. Τὸν δὲ 7
φρόνιμον ὁτὲ μὲν οὔ φασιν ἐνδέχεσθαι εἶναι ἀκρατῆ· ὁτὲ δὲ ἐνίους φρονίμους ὄντας καὶ δεινοὺς, ἀκρατεῖς εἶναι· ἔτι ἀκρατεῖς λέγονται καὶ θυμοῦ, καὶ τιμῆς, καὶ κέρδους· τὰ μὲν οὖν λεγόμενα ταῦτ' ἐστίν.

Caput II.

Ἀπορήσειε δ' ἄν τις, πῶς ὑπολαμβάνων ὀρ- 1
θῶς ἀκρατεύεταί τις· ἐπιστάμενον μὲν οὖν οὔ φασί
τινες οἷόν τε εἶναι· δεινὸν γὰρ ἐπιστήμης, ὡς ᾤετο
Σωκράτης, ἄλλο τι κρατεῖν, καὶ περιέλκειν αὐτὸν
ὥσπερ ἀνδράποδον· Σωκράτης μὲν γὰρ ὅλως ἐμάχε-
το πρὸς τὸν λόγον, ὡς οὐκ οὔσης ἀκρασίας· οὐθέ-
να γὰρ ὑπολαμβάνοντα πράττειν παρὰ τὸ βέλτι-
στον, ἀλλὰ δι' ἄγνοιαν. Οὗτος μὲν οὖν ὁ λόγος 2

gant: itemque intemperantem alii incontinentem, et incontinentem intemperantem confuse dicunt esse: alii eos inter se differre volunt. Jam et prudentem ajunt interdum nullo modo incontinentem esse posse: interdum aliquos, qui prudentes sint et solertes, incontinentes esse. Praeterea dicuntur irae et honoris, et lucri incontinentes. Atque haec quidem sunt, quae de his virtutibus ac vitiis memorari solent.

Cap. II. Dubitare autem possit aliquis, quomodo is, qui de rebus recte existimat, incontinenter vivere queat. Eum quidem certe qui sciat, sunt qui negent posse. Scientia namque praeditus qui sit, is mirum fuerit si alteri alicui rei sit obnoxius, et ab hac sese huc et illuc, ceu mancipium, trahendum praebeat. Socrates enim omnino sententiam eam: quod quis sciens incontinenter agat, oppugnabat, quasi omnino non foret incontinentia. Neminem enim, qui bene de rebus existimaret, quidquam aliud, quam quod sit optimum, agere: quod si agat aliud, propter inscientiam agere. Haec vero certe oratio ea in controversiam vocat, quae sunt

ἀμφισβητεῖ τοῖς φαινομένοις ἐναργῶς, καὶ δέον ζητεῖν τὸ πάθος, εἰ δι' ἄγνοιαν, τίς ὁ τρόπος γίνεται τῆς ἀγνοίας· ὅτι γὰρ οὐκ οἴεταί γε ὁ ἀκρατευό-
3 μενος, πρὶν ἐν τῷ πάθει γενέσθαι, φανερόν. Εἰσὶ δέ τινες, οἳ τὰ μὲν συγχωροῦσι, τὰ δ' οὔ· τὸ μὲν γὰρ ἐπιστήμης μηθὲν εἶναι κρεῖττον ὁμολογοῦσι· τὸ δὲ μηθένα πράττειν παρὰ τὸ δόξαν βέλτιον οὐχ ὁμολογοῦσι· καὶ διὰ τοῦτο τὸν ἀκρατῆ φασὶν οὐκ ἐπιστήμην ἔχοντα κρατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἡδονῶν,
4 ἀλλὰ δόξαν. Ἀλλὰ μὴν εἴ γε δόξα, καὶ μὴ ἐπιστήμη, μηδ' ἰσχυρὰ ὑπόληψις ἡ ἀντιτείνουσα, ἀλλ' ἠρεμαία, καθάπερ ἐν τοῖς διστάζουσι, συγγνώμη τῷ μὴ ἐν ταύταις μένειν πρὸς ἐπιθυμίας ἰσχυράς· τῇ δὲ μοχθηρίᾳ οὐ συγγνώμη, οὐδὲ τῶν ἄλλων οὐ-
5 δενὶ τῶν ψεκτῶν. Φρονήσεως ἄρα ἀντιτεινούσης· αὕτη γὰρ ἰσχυρότατον· ἀλλ' ἄτοπον· ἔσται γὰρ ὁ αὐτὸς ἅμα φρόνιμος καὶ ἀκρατής· φήσειε δ' ἂν

perspicua et omnibus apparent, cum etiam quaerendum esset istis disputatoribus, si perturbatio incontinentis ab inscientia proficiscitur, quisnam sit hic inscientiae modus. Manifestum enim est, eum quem impotentem vocamus, ne opinione quidem duci, priusquam illa affectio existat. Sunt autem, qui aliquid horum concedunt, aliquid non item. Nihil enim scientia potentius esse fatentur. Neminem autem quidquam, praeter id, quod ei potius esse visum est agere, non concedunt. Atque ob hanc causam dicunt: incontinentem non scientia praeditum, sed opinione duntaxat a voluptatibus superari. Atqui si opinio est incontinentis, non scientia, neque firma existimatio, quae adversetur et obsistat cupiditati, sed infirma et imbecilla, ut iis contingit, quorum est in dubio animus: profecto ei ignosci debet, si in ea non permaneat, adversus vehementes et firmas cupiditates. Atqui improbitati non est ignoscendum, neque ulli cuiquam rei vituperabili. Prudentia igitur reclamante et repugnante. Haec enim potentissima quaedam res est. At hoc absurdum. Erit enim simul idem

οὐδεὶς φρονίμου εἶναι τὸ πράττειν ἑκόντα τὰ φαυλότατα· πρὸς δὲ τούτοις δέδεικται πρότερον, ὅτι πρακτικός γε ὁ φρόνιμος· τῶν ἐσχάτων γάρ τις καὶ τὰς ἄλλας ἔχων ἀρετάς. Ἔτι εἰ μὲν ἐν τῷ ἐπιθυ- 6
μίας ἔχειν ἰσχυρὰς καὶ φαύλας ὁ ἐγκρατὴς, οὐκ ἔσται ὁ σώφρων ἐγκρατής· οὐδ' ὁ ἐγκρατὴς σώφρων, οὔτε γὰρ τὸ ἄγαν σώφρωνος, οὔτε τὸ φαύλας ἔχειν· ἀλλὰ μὴν δεῖ γε· εἰ μὲν γὰρ χρησταὶ αἱ ἐπιθυμίαι, φαύλαι ἡ κωλύουσα ἕξις μὴ ἀκολουθεῖν, ὥςθ' ἡ ἐγκράτεια οὐ πᾶσα σπουδαία· εἰ δ' ἀσθενεῖς καὶ μὴ φαῦλαι, οὐθὲν σεμνόν· οὐδ' εἰ φαῦλαι καὶ ἀσθενεῖς, οὐθὲν μέγα. Ἔτι εἰ πάσῃ δόξῃ ἐμμενε- 7
τικὸν ποιεῖ ἡ ἐγκράτεια, φαύλη, οἷον εἰ καὶ τῇ ψευδεῖ· καὶ εἰ πάσης δόξης ἡ ἀκρασία ἐκστατικὸν, ἔσται τις σπουδαία ἀκρασία· οἷον ὁ Σοφοκλέους Νεοπτόλεμος ἐν τῷ Φιλοκτήτῃ· ἐπαινετὸς γὰρ, οὐκ

prudens et incontinens. Nemo autem prudentis esse dixerit, sua voluntate res improbissimas admittere. Praeterea supra docuimus, qui sit prudens, ad agendum esse aptissimum. Quippe qui in extremis, id est, in rebus singularibus versetur, aliisque virtutibus ornatus sit. Praeterea si in eo cernitur continens, quod vehementibus et malis cupiditatibus incenditur: non erit profecto is, quem temperantem vocamus, continens: neque quem continentem, temperans. Nam neque immoderatum quidquam, neque malis cupiditatibus affici temperantis est. Atqui ita esse oportet. Nam si bonae cupiditates, malus est habitus, qui prohibet sequi. Itaque non omnis erit bona continentia. Quod si sint imbecillae neque malae, non erit gloriosum, eas vincere: quemadmodum si malae et imbecillae, non magnum. Praeterea si in omni opinione perseverantem efficit continentia, malum esse oportebit quandam continentiam (puta si etiam in falsa opinione sit aliquis ejusmodi) sicut rursum si incontinentia de omni opinione facile demovebit, erit aliqua bona incontinentia. Ejus rei exemplum est Sophoclis Neoptolemus in Philoctete, lau-

ἐμμένων οἷς ἐπείσθη ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως, διὰ τὸ
8 *λυπεῖσθαι ψευδόμενος. Ἔτι ὁ σοφιστικὸς λόγος ψευδόμενος, ἀπορία· διὰ γὰρ τὸ παράδοξα βούλεσθαι ἐλέγχειν, ἵνα δεινοὶ ὦσιν, ὅταν ἐπιτύχωσιν, ὁ γενόμενος συλλογισμὸς ἀπορία γίνεται· δέδεται γὰρ ἡ διάνοια, ὅταν μένειν μὲν μὴ βούληται, διὰ τὸ μὴ ἀρέσκειν τὸ συμπερανθέν· προϊέναι δὲ μὴ*
9 *δύνηται, διὰ τὸ λῦσαι μὴ ἔχειν τὸν λόγον. Συμβαίνει δ' ἔκ τινος λόγου ἡ ἀφροσύνη μετὰ ἀκρασίας ἀρετή· τἀναντία γὰρ πράττει ὧν ὑπολαμβάνει, διὰ τὴν ἀκρασίαν· ὑπολαμβάνει δὲ τἀγαθὰ κακὰ εἶναι, καὶ οὐ δεῖν πράττειν· ὥςτε τἀγαθὰ καὶ*
10 *οὐ τὰ κακὰ πράξει. Ἔτι ὁ τῷ πεπεῖσθαι πράττων καὶ διώκων τὰ ἡδέα καὶ προαιρούμενος, βελτίων ἂν δόξειεν εἶναι τοῦ μὴ διὰ λογισμὸν, ἀλλὰ δι' ἀκρασίαν· εὐιατότερος γὰρ διὰ τὸ μεταπεισθῆναι ἄν· ὁ δ' ἀκρατὴς ἔνοχος τῇ παροιμίᾳ ἐν ᾗ φα-*

dandus is quidem, cum non manet in iis, quae persuaserat ei Ulysses, quod ei molestum esset mentiri. Praeterea exemplum est hujus rei sophistarum ratio illa, quam mentientem vocant. Nam quia volunt adversarium adigere ad assentiendum rebus inopinatis et abhorrentibus ab opinione populari (ut si assecuti fuerint, quod volunt, solertes et acuti esse videantur) ratiocinatio ea, quae collecta est, dubitationem parit inexplicabilem. Vincta enim mens est, cum ille neque vult insistere, quia id, quod conclusum est, non probat: neque longius progredi potest, propterea quod rationem dissolvere nequit. Evenire autem quadam ratione potest, ut imprudentia cum incontinentia sit virtus. Contra enim facit, atque existimat propter incontinentiam. Existimat autem ea, quae bona sunt, esse mala, neque esse agenda. Itaque tunc, quae bona sunt, acturus est, non quae mala. Praeterea qui ea, quae jucunda sunt, eo ipso, quod ita persuasum habeat, taleque consilium ceperit, agit et persequitur, is eo melior videatur, qui non ratione, sed incontinentia ad turpitudinen ali-

μὲν, ὅταν τὸ ὕδωρ πνίγῃ, τί δεῖ ἐπιπίνειν; εἰ μὲν
γὰρ μὴ ἐπέπειστο ἃ πράττει, μεταπεισθεὶς ἂν ἐπαύ-
σατο· νῦν δὲ πεπεισμένος οὐδὲν ἧττον ἄλλα πράτ-
τει. Ἔτι εἰ περὶ πάντα ἀκρασία ἐστὶ καὶ ἐγκρά- 11
τεια, τίς ὁ ἁπλῶς ἀκρατής; οὐθεὶς γὰρ ἁπάσας
ἔχει τὰς ἀκρασίας· φαμὲν δ' εἶναί τινας ἁπλῶς. Αἱ 12
μὲν οὖν ἀπορίαι τοιαῦταί τινες συμβαίνουσι· τού-
των δὲ τὰ μὲν ἀνελεῖν δεῖ, τὰ δὲ καταλιπεῖν· ἡ
γὰρ λύσις τῆς ἀπορίας εὕρεσίς ἐστι.

CAPUT III.

Πρῶτον μὲν οὖν σκεπτέον, πότερον εἰδότες ἢ 1
οὔ, καὶ πῶς εἰδότες· εἶτα περὶ ποῖα τὸν ἀκρατῆ
καὶ τὸν ἐγκρατῆ θετέον· λέγω δὲ πότερον περὶ πᾶ-
σαν ἡδονὴν καὶ λύπην, ἢ περί τινας ἀφωρισμένας·
καὶ τὸν ἐγκρατῆ καὶ τὸν καρτερικὸν, πότερον ὁ αὐ-

quam impellatur. Facilius enim sanari potest, eo quod de sententia possit demoveri. In incontinentem autem quadrat id, quod tritum est omnium sermone proverbium, fauces ubi suffocant aquae, quid bibendum? Si enim ei persuasum esset, de sententia desisteret. Nunc autem tametsi sit ei persuasum, alia tamen agit omnia. Praeterea si in omnibus versatur incontinentia et continentia, quis tandem absolute incontinens est? Nemo enim omni genere incontinentiae affectus est. At aliquos esse dicimus incontinentes absolute. Et hae quidem fere sunt, quae hoc in loco oriuntur, quaestiones ac dubitationes: quarum aliquae tollendae, aliquae relinquendae sunt. Difficultatis enim et dubitationis dissolutio inventio est.

CAP. III. Primum igitur videndum est, utrum scientes peccent incontinentes, necne: et quemadmodum scientes. Deinde quibus in rebus incontinentem et continentem versari putandum sit: id est, utrum in omni voluptate et dolore, an in certis voluptatibus et doloribus. Itemque continens et patiens sive tolerans utrum idem sint, an differant. Itemque de aliis omnibus, quae

τὸς, ἢ ἕτερός ἐστιν· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων
2 ὅσα συγγενῆ τῆς θεωρίας ἐστὶ ταύτης. Ἔστι δὲ ἀρχὴ τῆς σκέψεως, πότερον ὁ ἐγκρατῆς καὶ ἀκρατής εἰσι, τῷ περὶ ἃ, ἢ τῷ πῶς ἔχοντες τὴν διαφοράν· λέγω δὲ, πότερον τῷ περὶ ταδὶ εἶναι μόνον ἀκρατὴς ὁ ἀκρατὴς, ἢ οὐ, ἀλλὰ τῷ ὥς· ἢ οὐ, ἀλλὰ τῷ ἐξ ἀμφοῖν· ἔπειτ' εἰ περὶ ἅπαντ' ἐστὶν ἡ ἀκρασία καὶ ἡ ἐγκράτεια, ἢ οὔ· οὔτε γὰρ περὶ ἅπαντά ἐστιν ὁ ἁπλῶς ἀκρατὴς, ἀλλὰ περὶ ἅπερ ὁ ἀκόλαστος, οὔτε τῷ πρὸς ταῦτα ἁπλῶς ἔχειν· (ταὐτὸν γὰρ ἂν ἦν τῇ ἀκολασίᾳ·) ἀλλὰ τῷ ὡδὶ ἔχειν· ὁ μὲν γὰρ ἄγεται προαιρούμενος, νομίζων ἀεὶ δεῖν τὸ παρὸν
3 ἡδὺ διώκειν· ὁ δ' οὐκ οἴεται μὲν, διώκει δέ. Περὶ μὲν οὖν τοῦ δόξαν ἀληθῆ, ἀλλὰ μὴ ἐπιστήμην εἶναι, παρ' ἣν ἀκρατεύονται, οὐθὲν διαφέρει πρὸς τὸν λόγον· ἔνιοι γὰρ τῶν δοξαζόντων οὐ διστά-
4 ζουσιν, ἀλλ' οἴονται ἀκριβῶς εἰδέναι. Εἰ οὖν διὰ

sunt huic disputationi quasi cognata. Hinc autem ducitur hujus orationis initium, utrum continens et incontinens appellentur ac differant inter se ex iis rebus, in quibus versantur: an ex animorum habitu, hoc dico, utrum incontinens eo solum sit incontinens, quod in his aut illis versetur: an vero eo, quod sic vel sic sit affectus: an potius eorum utroque. Deinde utrum in rebus omnibus versetur incontinentia et continentia, an contra. Non enim in omnibus versatur is, qui dicitur absolute incontinens: sed in quibus intemperans: neque eo dicitur, quod absolute in haec affectus sit (esset enim idem incontinentia, quod intemperantia) sed quod hoc modo sit affectus. Nam intemperans quidem cupiditatibus servit, consilio capto, existimans praesentem jucunditatem sequi oportere. Incontinens autem non existimat ille quidem, sed sequitur tamen. Ad illam sane sententiam quod attinet, quod impotenter agere sit non scientia praeditorum, sed veram opinionem habentium, nihil interest ad eam rem, de qua disputamus. Nonnulli enim eorum, qui aliqua de re opinantur, prorsus nihil du-

τὸ ἠρέμα πιστεύειν οἱ δοξάζοντες μᾶλλον τῶν ἐπισταμένων παρὰ τὴν ὑπόληψιν πράξουσιν, οὐδὲν διοίσει ἐπιστήμη δόξης· ἔνιοι γὰρ πιστεύουσιν οὐδὲν ἧττον οἷς δοξάζουσιν, ἢ ἕτεροι οἷς ἐπίστανται· δηλοῖ δὲ Ἡράκλειτος. Ἀλλ' ἐπεὶ διχῶς λέγομεν τὸ ἐπίστασθαι· 5
(καὶ γὰρ ἔχων μὲν, οὐ χρώμενος δὲ τῇ ἐπιστήμῃ, καὶ ὁ χρώμενος λέγεται ἐπίστασθαι·) διοίσει τὸ ἔχοντα μὲν, μὴ θεωροῦντα δὲ, πράττειν ἃ μὴ δεῖ πράττειν, τοῦ ἔχοντα καὶ θεωροῦντα· τοῦτο γὰρ δοκεῖ δεινὸν, ἀλλ' οὐκ εἰ μὴ θεωρῶν. Ἔτι ἐπεὶ δύο τρόποι τῶν 6
προτάσεων, ἔχοντα μὲν ἀμφοτέρας, οὐθὲν κωλύει πράττειν παρὰ τὴν ἐπιστήμην· χρώμενον μέν τοι τῇ καθόλου, ἀλλὰ μὴ τῇ κατὰ μέρος· πρακτὰ γὰρ καθ' ἕκαστα· διαφέρει δὲ καὶ τὸ καθόλου· τὸ μὲν γὰρ ἐφ' ἑαυτοῦ· τὸ δ' ἐπὶ τοῦ πράγματός ἐστιν· οἷον ὅτι παντὶ ἀνθρώπῳ συμφέρει τὰ ξηρὰ, καὶ

bitant, sed se rem exquisite scire existimant. Quod si ii, qui opinantur, propterea quod leviter et remisse credunt, ita rem esse, de qua opinantur, facilius, quam qui sciunt, contra atque existimant, agent; nihil inter scientiam et opinionem intererit. Nonnulli enim non minorem fidem habent iis, quae opinantur, quam alii iis, quae sciunt. Quod exemplo suo declarat Heraclitus. Sed quoniam scire dupliciter dicimus (nam et is, qui scientia praeditus est, nec ea utitur, et is, qui utitur, scire dicitur) intererit, utrum quod agi non debet, agatur ab eo, qui scientia quidem praeditus sit, nec tamen ea utatur contemplando: an ab illo, qui et sciat, et ea quae scit, animo contemplans agat. Hoc enim posterius mirum videatur: at non illum alterum. Praeterea cum in syllogismo practico duo insint enunciationum genera, nihil prohibet, quo minus is, qui utrumque genus tenet, aliquid praeter scientiam agat: si quidem enunciatione universa et generali utitur, non autem ea quoque, quae ad res singulares pertinet. Res enim singulares tantum sub actionem veniunt. Jam vero etiam ipsius universi sunt aliquae differentiae. Aliud est enim, quod in se ipso vertitur; aliud, quod in re-

ὅτι οὗτος ἄνθρωπος, ἢ ὅτι ξηρὸν τὸ τοιόνδε· ἀλλ' εἰ τόδε τοιόνδε, ἢ οὐκ ἔχει, ἢ οὐκ ἐνεργεῖ· κατά γε δὴ τούτους διοίσει τοὺς τρόπους ἀμήχανον ὅσον· ὥςτε δοκεῖν οὕτω μὲν εἶναι μηθὲν ἄτοπον, ἄλλως
7 δὲ θαυμαστόν. Ἔτι τὸ ἔχειν τὴν ἐπιστήμην, ἄλλον τρόπον τῶν νῦν ῥηθέντων ὑπάρχει τοῖς ἀνθρώποις· ἐν τῷ γὰρ ἔχειν μὲν, μὴ χρῆσθαι δὲ, διαφέρουσαν ὁρῶμεν τὴν ἕξιν· ὥςτε καὶ ἔχειν πως, καὶ μὴ ἔχειν· οἷον τὸν καθεύδοντα, καὶ μαινόμενον, καὶ οἰνωμένον· ἀλλὰ μὴν οὕτω διατίθενται οἵγε ἐν τοῖς πάθεσιν ὄντες· θυμοὶ γὰρ καὶ ἐπιθυμίαι ἀφροδισίων καὶ ἔνια τῶν τοιούτων ἐπιδήλως καὶ τὸ σῶμα μεθιστᾶσιν· ἐνίοις δὲ καὶ μανίας ποιοῦσι· δῆλον οὖν ὅτι ὁμοίως ἔχειν λεκτέον τοὺς ἀκρατεῖς
8 τούτοις. Τὸ δὲ λέγειν τοὺς λόγους τοὺς ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης, οὐθὲν σημεῖον· καὶ γὰρ οἱ ἐν τοῖς πά-

bus ipsis, verbi gratia, omni homini sicca prodesse, vel quidquid tale sit, siccum esse: verum, sitne istud tale, aut nescit, aut si scit, minime considerat. Atque ex his duobus incredibile est, quantum differentiae hisce rebus exoriatur: adeo quidem, ut si quis ita sciens peccet, nihil absurdi sit: sin illo modo, valde mirum. Praeterea alio modo fieri potest, ut homines scientia praediti sint, quam quos modos antea exposuimus. Nam habitum, qui in eo est, qui scientiam habet modo, at non ea utitur, aliam magnopere rationem esse videmus: adeo, ut habere quodammodo et non habere ille videatur: qualis est is, qui dormit, et furiosus, et vinolentus. Porro homines aliqua animi perturbatione concitari perinde, ut isti, sunt affecti. Irae enim et rerum venerearum cupiditates, et nonnullae hujusmodi animi perturbationes perspicue corpus quoque ipsum immutant, ac nonnullis hominibus etiam furores conciliant. Absque dubio igitur dicendum est, similiter atque hos affectos esse incontinentes. Neque vero si quis rationes ac sententias a scientia profectas pronunciet, satis hoc signi sit ad hanc sententiam refellendam. Nam qui

θεσι τούτοις ὄντες ἀποδείξεις καὶ ἔπη λέγουσιν Ἐμ-
πεδοκλέους· καὶ οἱ πρῶτον μαθόντες συνείρουσι μὲν
τοὺς λόγους, ἴσασι δ' οὔπω· δεῖ γὰρ συμφῦναι·
τοῦτο δὲ χρόνου δεῖ· ὥςτε καθάπερ τοὺς ὑποκρινο-
μένους, οὕτως ὑποληπτέον λέγειν καὶ τοὺς ἀκρα-
τευομένους. Ἔτι καὶ ὧδε φυσικῶς ἄν τις ἐπιβλέ- 9
ψειε τὴν αἰτίαν· ἡ μὲν γὰρ καθόλου δόξα· ἡ δ' ἑτέ-
ρα περὶ τῶν καθ' ἕκαστά ἐστιν, ὧν αἴσθησις ἤδη
κυρία· ὅταν δὲ μία γένηται ἐξ αὐτῶν, ἀνάγκη τὸ
συμπερανθὲν ἔνθα μὲν φάναι τὴν ψυχήν, ἐν δὲ
ταῖς ποιητικαῖς πράττειν εὐθύς· οἷον εἰ παντὸς γλυ-
κέος γεύεσθαι δεῖ· τουτὶ δὲ γλυκύ, ὡς ἕν τι τῶν καθ'
ἕκαστον, ἀνάγκη τὸν δυνάμενον καὶ μὴ κωλυόμε-
νον, ἅμα τούτῳ καὶ πράττειν. Ὅταν οὖν ἡ μὲν 10
καθόλου ἐνῇ, ἡ κωλύουσα γεύεσθαι· ἡ δέ, ὅτι πᾶν
τὸ γλυκὺ, ἡδύ· τουτὶ δὲ γλυκύ· αὕτη δὲ ἐνεργεῖ·
τύχῃ δὲ ἐπιθυμία ἐνοῦσα· ἡ μὲν λέγει φεύγειν τοῦ-

his animi perturbationibus aestuant, demonstrationes et versus Empedoclis recitant: quomodo et qui primum didicerunt, sermones illi quidem connectunt, sed nondum intelligunt: oportet enim illa una cum aetate adolescere: cui rei tempore opus est. Quocirca ut histriones, sic existimandi sunt loqui etiam incontinentes. Praeterea hoc etiam modo hujus rei causam e physicis spectare liceat. Nam cum opiniones aliae sint de rebus universis, aliae de singularibus, quarum sensus arbiter ac dominus est, necesse est, ubi ex duabus una effecta sit, in iis quidem, quae sunt cognitionis, animum id, quod conclusum est, enunciare et affirmare: in iis autem, quae sub actionem veniunt, statim agere. Ut, si omne dulce gustandum est; hoc autem est dulce, tanquam unum de singularibus: necesse est eum, qui possit, quique non prohibeatur, simul atque dictum sit, etiam agere. Cum igitur inest menti etiam universa opinio, una, quae gustare prohibet; alia haec: omnia dulcia esse jucunda; atque hoc aliquid est dulce; (haec porro opinio ea est, quae agit; denique cum obtinet forte in

το· ἡ δὲ ἐπιθυμία ἄγει· κινεῖν γὰρ ἕκαστον δύναται τῶν μορίων· ὥςτε συμβαίνει ὑπὸ λόγου πως καὶ δόξης ἀκρατεύεσθαι, οὐκ ἐναντίας δὲ καθ' αὑτὴν,
11 ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός. Ἡ γὰρ ἐπιθυμία ἐναντία, ἀλλ' οὐχ ἡ δόξα, τῷ ὀρθῷ λόγῳ· ὥςτε καὶ διὰ τοῦτο τὰ θηρία οὐκ ἀκρατῆ, ὅτι οὐκ ἔχει καθόλου ὑπόληψιν, ἀλλὰ τῶν καθ' ἕκαστα φαντασίαν καὶ
12 μνήμην. Πῶς δὲ λύεται ἡ ἄγνοια, καὶ πάλιν γίνεται ἐπιστήμων ὁ ἀκρατὴς, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ οἰνωμένου καὶ καθεύδοντος, καὶ οὐκ ἴδιος τούτου τοῦ πάθους, ὃν δεῖ παρὰ τῶν φυσιολόγων ἀκούειν.
13 Ἐπεὶ δ' ἡ τελευταία πρότασις δόξα τε αἰσθητοῦ καὶ κυρία τῶν πράξεων, ταύτην ἢ οὐκ ἔχει ὁ ἐν τῷ πάθει ὢν, ἢ οὕτως ἔχει ὡς οὐκ ἦν τῷ ἔχειν ἐπίστασθαι, ἀλλὰ λέγειν, ὥςπερ ὁ οἰνωμένος τὰ Ἐμπεδοκλέους· καὶ διὰ τὸ μὴ καθόλου, μηδ' ἐπιστημο-

animo cupiditas: ibi tum opinio quidem illa prima hoc aliquid fugere jubet: cupiditas autem trahit ad illud. Potest enim haec unamquamque animi partem commovere. Ita fit, ut a ratione et opinione quodammodo nascatur incontinentia: non, quod opinio per se rationi contraria sit: sed ex eventu. Cupiditas enim, non opinio rectae rationi adversatur. Quocirca etiam propter hanc rationem bestiae non sunt incontinentes: quia non habent rerum universarum notionem: sed singularium visionem et memoriam. Jam quo pacto inscientia depulsa scientiam recuperet incontinens, et eadem est ratio cum illa, quae jam exposita est, ebriorum ac dormientium: et non est hic aliquid hujus perturbationis proprium: eaque doctrina ab iis petenda est, qui de natura rerum disputant. Quia vero ultima enunciatio et opinio est de eo, quod sub sensum cadit, et actionum eadem domina atque arbitra: aut non habet hanc is, qui in perturbatione est, aut certe eo modo habet, qui modus habendi non sit scire: sed sit perinde ac recitatio versuum Empedoclis a vinolento facta. Atque ob id, quod non aeque universalis neque scientificus

νικὸν ὁμοίως εἶναι δοκεῖν τῷ καθόλου τὸν ἔσχατον ὅρον· καὶ ἔοικεν ὃ ἐζήτει Σωκράτης συμβαίνειν. Οὐ 14
γὰρ τῆς κυρίως εἶναι δοκούσης ἐπιστήμης παρούσης γίνεται τὸ πάθος· οὐδ' αὐτὴ περιέλκεται διὰ τὸ πάθος, ἀλλὰ τῆς αἰσθητικῆς· περὶ μὲν οὖν τοῦ εἰδότα, καὶ μὴ, καὶ πῶς εἰδότα ἐνδέχεται ἀκρατεύεσθαι, τοσαῦτα εἰρήσθω.

CAPUT IV.

Πότερον δέ ἐστί τις ἁπλῶς ἀκρατὴς, ἢ πάν- 1
τες κατὰ μέρος· καὶ εἰ ἔστι, περὶ ποῖά ἐστι, λεκτέον ἐφεξῆς· ὅτι μὲν οὖν περὶ ἡδονὰς καὶ λύπας εἰσὶν οἵ τ' ἐγκρατεῖς καὶ καρτερικοὶ, καὶ ἀκρατεῖς καὶ μαλακοὶ, φανερόν. Ἐπεὶ δ' ἐστὶ τὰ μὲν ἀναγ- 2
καῖα τῶν ποιούντων ἡδονήν· τὰ δ' αἱρετὰ μὲν καθ' αὑτὰ, ἔχοντα δ' ὑπερβολήν· ἀναγκαῖα μὲν τὰ σωματικά· (λέγω δὲ τὰ τοιαῦτα, τά,τε περὶ τὴν τρο-

videtur esse terminus ille ultimus, atque id, quod universum est: non immerito etiam videatur id, quod quaerebat Socrates, evenire. Non enim tum, cum praesto est illa, quae vere et proprie videtur esse scientia, existit perturbatio, neque ea scientia a perturbatione convellitur: sed cum adest ea, quae sensu continetur. De eo igitur, quod est, scientem et inscientem incontinenter agere solere, et quomodo ut insciens incontinenter agat, fieri soleat, hactenus a nobis dictum esto.

Cap. IV. Deinceps utrum aliquis sit absolute incontinens, an omnes in parte seu certae rei sint incontinentes: tum si quis est absolute incontinens, in quibus is versetur, dicendum est. Continentes igitur et patientes, incontinentes et molles in voluptatibus et doloribus versari perspicuum est. Cum autem eorum, quae voluptatem efficiunt, alia sint necessaria, alia autem sunt per se quidem expetenda illa, sed ejusmodi tamen, ut praeter modum possint expeti: cumque haec necessaria ea sint, quae ad corpus pertinent (ea inquam, quae in victu et rerum venerearum usu posita sunt,

φὴν, καὶ τὴν τῶν ἀφροδισίων χρείαν, καὶ τὰ τοιαῦ-μα τῶν σωματικῶν, περὶ ἃ τὴν ἀκολασίαν ἔθεμεν καὶ τὴν σωφροσύνην·) τὰ δ' ἀναγκαῖα μὲν οὔ, αἱρετὰ δὲ καθ' αὐτά· (λέγω δὲ οἷον νίκην, τιμὴν, πλοῦτον, καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡδέων·) τοὺς μὲν οὖν πρὸς ταῦτα παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ὑπερβάλλοντας τὸν ἐν αὐτοῖς, ἁπλῶς μὲν οὐ λέγομεν ἀκρατεῖς· προςτιθέντες δὲ τὸ χρημάτων ἀκρατεῖς, καὶ κέρδους, καὶ τιμῆς, καὶ θυμοῦ· ἁπλῶς δ' οὔ, ὡς ἑτέρους καὶ καθ' ὁμοιότητα λεγομένους· ὥςπερ ἄνθρωπος, ὁ τὰ Ὀλύμπια νενικηκώς· ἐκείνῳ γὰρ ὁ κοινὸς λόγος τοῦ ἰδίου μικρῷ διέφερεν· ἀλλ' ὅμως ἕτερος ἦν· σημεῖον δέ· ἡ μὲν γὰρ ἀκρασία ψέγεται οὐχ ὡς ἁμαρτία μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς κακία τις, ἢ ἁπλῶς οὖσα, ἢ κατά τι μέρος· τούτων δ' οὐθείς.
3 Τῶν δὲ περὶ τὰς σωματικὰς ἀπολαύσεις, περὶ ἃς

caeteraque hujus generis, quae ad corpus referuntur, in quibus intemperantiam et temperantiam posuimus); alia rursum minime necessaria illa quidem, cum sint tamen per se optabilia et expetenda (verbi gratia victoria, honos, divitiae, taliaque bona et jucunda): haec ergo cum ita sint, eos sane, quae in his praeter rectam rationem, qua ipsi praediti sunt, modum superant, absolute quidem incontinentes non dicimus, sed cum adjectione appellamus pecuniae incontinentes, item lucri, honoris, irae: absolute autem nequaquam, quippe ab illis alteris differentes, et ex quadam similitudine sic appellatos. Quo modo res habet, si dicatur homo, qui Olympia vicit. Hujusce enim hominis definitio a definitione communis hominis perparum quidem discrepat, et est tamen ab illa diversa. Cujus rei hoc argumentum est, quod incontinentia vituperatur non solum ut error: sed etiam ut vitium quoddam aut simpliciter et absolute, aut aliqua ex parte. Horum autem, quos proxime posui, incontinentium nemo sic vituperatur. At vero quod attinet ad alteros illos, qui scilicet corporis voluptates percipiunt illas, in quibus temperan-

*λέγομεν τὸν σώφρονα καὶ ἀκόλαστον, ὁ μὴ τῷ προ-
αιρεῖσθαι τῶν τε ἡδέων διώκων τὰς ὑπερβολὰς, καὶ
τῶν λυπηρῶν φεύγων, πείνης, καὶ δίψης, καὶ ἀλέας,
καὶ ψύχους, καὶ πάντων τῶν περὶ ἁφὴν καὶ γεῦσιν,
ἀλλὰ παρὰ τὴν προαίρεσιν καὶ τὴν διάνοιαν, ἀκρα-
τὴς λέγεται, οὐ κατὰ πρόςθεσιν, ὅτι περὶ τάδε,
καθάπερ ὀργῆς, ἀλλ' ἁπλῶς μόνον. Σημεῖον δέ·* 4
*καὶ γὰρ μαλακοὶ λέγονται περὶ ταύτας· περὶ ἐκεί-
νων δὲ οὐδεμίαν· καὶ διὰ τοῦτ' εἰς ταὐτὸ τὸν ἀκρα-
τῆ καὶ ἀκόλαστον τίθεμεν, καὶ ἐγκρατῆ καὶ σώ-
φρονα, ἀλλ' οὐκ ἐκείνων οὐδένα, διὰ τὸ περὶ τὰς
αὐτάς πως ἡδονὰς καὶ λύπας εἶναι· οἱ δ' εἰσὶ μὲν
περὶ ταὐτὰ, ἀλλ' οὐχ ὡςαύτως εἰσίν· ἀλλ' οἱ μὲν
προαιροῦνται, οἱ δ' οὐ προαιροῦνται· διὸ μᾶλλον
ἀκόλαστον ἂν εἴποιμεν, ὅςτις μηδ' ἐπιθυμῶν ἢ
ἠρέμα διώκει τὰς ὑπερβολὰς, καὶ φεύγει μετρίας*

tem atque intemperantem versari dicimus; ille, qui non ex prohaeresi rerum jucundarum nimium persequitur, et rerum molestarum nimium fugit, ut famis, sitis, caloris, frigoris, omniumque, quae ad tactum et gustatum pertinent, sed praeter consilium et cogitationem, incontinens dicitur, absque adjunctione hujus vel illius rei, irae verbi gratia: sed simpliciter tantum. Cui rei id argumento est, quod et illi, qui harum rerum nimium ferre non possunt, intemperantes dicuntur, non qui ab illarum alterarum nimio vincuntur. Atque ob hanc causam in eadem re incontinentem et intemperantem ponimus, itemque continentem et temperantem: secus quam illos alteros [quos intemperantes aut temperantes nemo dicit]. Nam hi, quos dicimus, in eisdem quodammodo voluptatibus et doloribus versantur: verumtamen id non eodem modo: sed ita, quod intemperantes consilium ceperint ita vivendi, incontinentes non item. Quam ob rem potius eum intemperantem appellaverimus, qui ne cupiens quidem, aut certe levi tantum cupiditate affectus immoderatas voluptates persequitur, et mediocres dolores fugit: quam eum, qui idem agat

λύπας, ἢ τοῦτον, ὅςτις διὰ τὸ ἐπιθυμεῖν σφόδρα· τί γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιήσειεν, εἰ προςγένοιτο ἐπιθυμία νεανικὴ, καὶ περὶ τὰς τῶν ἀναγκαίων ἐνδείας λύπη ἰσχυρά. Ἐπεὶ δὲ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ἡδονῶν αἱ μέν εἰσι τῷ γένει καλῶν καὶ σπουδαίων· (τῶν γὰρ ἡδέων ἔνια φύσει αἱρετά·) τὰ δ' ἐναντία τούτων· τὰ δὲ μεταξὺ, καθάπερ διείλομεν πρότερον· οἷον χρήματα, καὶ κέρδος, καὶ νίκη, καὶ τιμή· πρὸς ἅπαντα δὴ καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ τὰ μεταξὺ, οὐ τῷ πάσχειν καὶ ἐπιθυμεῖν καὶ φιλεῖν ψέγονται, ἀλλὰ τῷ πῶς, καὶ ὑπερβάλλειν· διὸ ὅσοι μὲν παρὰ τὸν λόγον ἢ κρατοῦνται, ἢ διώκουσι τῶν φύσει τι καλῶν καὶ ἀγαθῶν, οἷον οἱ περὶ τιμὴν καὶ μᾶλλον ἢ δεῖ σπουδάζοντες, ἢ περὶ τέκνα καὶ γονεῖς· καὶ γὰρ ταῦτα τῶν ἀγαθῶν· καὶ ἐπαινοῦνται οἱ περὶ ταῦτα σπουδάζοντες· ἀλλ' ὅμως ἐστί τις ὑπερβολὴ καὶ ἐν τούτοις, εἴ τις ὥςπερ ἡ Νιόβη

magnis et vehementibus cupiditatibus incensus. Quid enim faciat ille, si acris et vehemens aliqua cupiditas accedat? et vehemens item dolor ipsum excruciet, in rerum necessariarum penuria? Quoniam autem cupiditatum et voluptatum aliae sub genere honestae et bonae (nam jucundorum aliqua sunt natura expetenda, alia his contraria) alia etiam his interjecta, ut supra partiti sumus, ut pecunia, lucrum, pecunia, honor: in his sane omnibus caeterisque ejusdem generis, et in mediis item non quod alliciantur iis, et cupiant et ament ea homines, vituperantur: sed quod hoc modo cupiant vel ament, et quod modum superent: ut illi, qui aliter, quam monet ratio, aut vincuntur ab aliquo, aut id persequuntur, quod est natura bonum et honestum: puta, qui nimio honoris aut liberorum et parentum amore studioque ducuntur. Nam haec quoque in numero bonorum habenda sunt, et qui haec studiose colunt atque expetunt, etiam laudantur. Verumtamen est etiam in his aliquod nimium, si quis, ut Niobe, etiam cum diis

μάχοιτο καὶ πρὸς τοὺς θεούς· ἢ ὥςπερ Σάτυρος ὁ Φιλοπάτωρ ἐπικαλούμενος περὶ τὸν πατέρα· λίαν γὰρ ἐδόκει μωραίνειν· μοχθηρία μὲν οὖν οὐδεμία περὶ ταῦτ' ἐστὶ διὰ τὸ εἰρημένον, ὅτι φύσει τῶν αἱρετῶν ἕκαστόν ἐστι δι' αὑτό· φαῦλαι δὲ καὶ φευκταὶ αὐτῶν εἰσιν αἱ ὑπερβολαί. Ὁμοίως δὲ οὐδὲ 6
ἀκρασία· ἡ γὰρ ἀκρασία οὐ μόνον φευκτὸν, ἀλλὰ καὶ τῶν ψεκτῶν ἐστι· δι' ὁμοιότητα δὲ τοῦ πάθους προςεπιτιθέντες τὴν ἀκρασίαν περὶ ἑκάστου λέγουσιν, οἷον κακὸν ἰατρὸν, καὶ κακὸν ὑποκριτὴν, ὃν ἁπλῶς οὐκ ἂν εἴποιεν κακόν· ὥςπερ οὐδ' ἐνταῦθα διὰ τὸ μὴ κακίαν εἶναι ἑκάστην αὐτῶν, ἀλλὰ τῷ ἀνάλογον ὁμοίαν· οὕτω δηλονότι κἀκεῖ ὑποληπτέον μόνον ἀκρασίαν καὶ ἐγκράτειαν εἶναι, ἥτις ἐστὶ περὶ τὰ αὐτὰ τῇ σωφροσύνῃ καὶ τῇ ἀκολασίᾳ· περὶ δὲ θυμὸν καθ' ὁμοιότητα λέγομεν· διὸ καὶ προς-

pugnet, aut ut Satyrus ille, qui patris amans vocatus est, immodico patris amore afficiatur. Valde enim desipere videbatur. Vitium igitur in his nullum est, propterea quod, ut dixi, unumquodque eorum per se expetendum est natura: sed eorum nimiae atque immoderatae cupiditates malae sunt ac fugiendae. Similiter autem nulla est eorum incontinentia. Incontinentia enim non solum fugienda res est: verum etiam in iis numeratur, quae sunt vituperabilia. Propter similitudinem autem, quam cum illa habet ea, de qua loquimur, affectio, adjectione praeterea facta rei, cujus incontinentia est, ita cujusque rei incontinentiam dicere solent, ut malum medicum, et malum histrionem: quem absolute malum nemo dixerit. Ut igitur hic ita dicuntur isti, non qui singula ista sint vitium seu vitiositas proprie dicta; sed quod proportione quadam vitio similia: sic nimirum et illic existimare debemus, duntaxat eam esse incontinentiam, quae in iisdem atque temperantia et intemperantia versatur. In ira autem ex similitudine quadam aliquem dicimus incontinentem. Itaque etiam

τιθέντες ἀκρατῆ θυμοῦ, ὥςπερ τιμῆς καὶ κέρδους φαμεν.

Caput V.

1 Ἐπεὶ δ' ἐστὶν ἔνια μὲν ἡδέα φύσει· καὶ τούτων τὰ μὲν ἁπλῶς, τὰ δὲ κατὰ γένη καὶ ζώων καὶ ἀνθρώπων, τὰ δ' οὐκ ἔστιν· ἀλλὰ τὰ μὲν διὰ πηρώσεις, τὰ δὲ δι' ἔθη γίνεται, τὰ δὲ διὰ μοχθηρὰς φύσεις, ἔστι καὶ περὶ τούτων ἕκαστα παρα-
2 πλησίας ἰδεῖν ἕξεις. Λέγω δὲ τὰς θηριώδεις, οἷον τὴν ἄνθρωπον, ἣν λέγουσι τὰς κυούσας ἀνασχίζουσαν, τὰ παιδία κατεσθίειν· ἢ οἵοις φασὶ χαίρειν ἐνίους τῶν ἀπηγριωμένων περὶ τὸν Πόντον, τοὺς μὲν ὠμοῖς, τοὺς δὲ κρέασιν ἀνθρώπων, τοὺς δὲ τὰ παιδία δανείζειν ἀλλήλοις εἰς εὐωχίαν· ἢ τὸ
3 περὶ Φάλαριν λεγόμενον. Αὗται μὲν θηριώδεις· αἱ δὲ διά τε νόσους γίνονται καὶ μανίαν ἐνίοις· ὥςπερ ὁ τὴν μητέρα καθιερεύσας καὶ φαγών· καὶ ὁ

cum adjectione dicimus, irae incontinens, quemadmodum honoris et lucri.

Cap. V. Sed quoniam aliqua sunt jucunda natura, eorumque alia simpliciter et absolute, alia diversis et animantium generibus et hominum jucunda sunt: alia non sunt jucunda natura, sed partim propter eorum, quae natura requirit, ereptiones, partim propter consuetudinem, partim propter vitiosas naturas fiunt jucunda: licet etiam in his singulis consimiles habitus animadvertere. Dico autem immanes et ferinos habitus, qualis erat ejus mulieris, quam dicunt gravidis mulieribus apertis ac persectis pueris devorare solitam: aut qualibus rebus efferatos quosdam circa Pontum populos delectari ferunt, alios scilicet crudis, alios humanis carnibus: alios liberos suos inter se mutuas inepulas dare: aut quale est id, quod vulgo de Phalaride dicitur. Et hi sane ferini sunt habitus. Alii autem e morbis aut furore aliquibus insunt: qualis in illo fuit, qui matrem immolatam comedit, et in illo, qui conservi

τοῦ συνδούλου τὸ ἧπαρ· αἱ δὲ νοσηματώδεις ἢ ἐξ
ἔθους· οἷον, αἱ τῶν τριχῶν τίλσεις, καὶ ὀνύχων
τρώξεις· ἔτι δ' ἀνθράκων καὶ γῆς· πρὸς δὲ τού-
τοις ἡ τῶν ἀφροδισίων τοῖς ἄῤῥεσι· τοῖς μὲν γὰρ
φύσει, τοῖς δ' ἐξ ἔθους συμβαίνουσιν· οἷον τοῖς
ἐθιζομένοις ἐκ παίδων. Ὅσοις μὲν οὖν φύσις αἰ- 4
τία, τούτοις μὲν οὐδ' ἂν εἷς εἴποι ἀκρατεῖς· ὥςπερ
οὐδὲ τὰς γυναῖκας, ὅτι οὐκ ὀπύουσι, ἀλλ' ὀπύον-
ται· ὡςαύτως δὲ καὶ τοῖς νοσηματωδῶς ἔχουσι δι'
ἔθος. Τὸ μὲν οὖν ἔχειν ἕκαστα τούτων ἔξω τῶν 5
ὅρων ἐστὶ τῆς κακίας, καθάπερ καὶ ἡ θηριότης· τὸ
δ' ἔχοντα κρατεῖν ἢ κρατεῖσθαι, οὐχ ἡ ἁπλῆ ἀκρα-
σία, ἀλλ' ἡ καθ' ὁμοιότητα, καθάπερ καὶ τὸν πε-
ρὶ τοὺς θυμοὺς ἔχοντα τοῦτον τὸν τρόπον τοῦ πά-
θους, ἀκρατῆ δ' οὐ, λεκτέον· πᾶσα γὰρ ὑπερβάλ-
λουσα κακία, καὶ ἀφροσύνη, καὶ δειλία, καὶ ἀκο-
λασία, καὶ χαλεπότης, αἱ μὲν θηριώδεις· αἱ δὲ νο-

jecur. Alii denique ipsi instar habent morbi, aut e consuetudine orti: quales pilos evellere et ungues vorare, itemque carbones ac terram: qualis item venereorum usus cum masculis. Hae enim cupiditates aliis naturales sunt, aliis ex consuetudine inseruntur: puta, quibus inde a pueris adsueverunt. Atque eorum quidem, quibus natura causam praebet, incontinentem nemo quemquam dixerit: quemadmodum neque mulieres, quod in complexu venereo non agant, sed patiantur. Eademque ratione neque eos, qui ex consuetudine vitium morbo simile contraxerunt. Atque haec singula ejusmodi sunt, ut ita affectum esse, aliquid sit extra vitii terminos ac fines constitutum: qualis res est etiam feritas. His autem tentatum et affectum superiorem esse aut inferiorem, non est simplex proprieque dicta continentia, sed ex similitudine: quemadmodum et eum, qui in ira hoc modo affectus est, ut vincatur, hujus perturbationis incontinentem dicere debemus: non autem incontinentem absolute. Omnis enim modum superans vitiositas et amentia, et timiditas, et intemperan-

6 σηματώδεις εἰσίν. Ὁ μὲν γὰρ φύσει τοιοῦτος, οἷος δεδιέναι πάντα, κἂν ψοφήσῃ μῦς, θηριώδη δειλίαν δειλός· ὁ δὲ τὴν γαλῆν ἐδεδίει διὰ νόσον· καὶ τῶν ἀφρόνων οἱ μὲν ἐκ φύσεως ἀλόγιστοι καὶ μόνον τῇ αἰσθήσει ζῶντες, θηριώδεις, ὥςπερ ἔνια γένη τῶν πόῤῥω βαρβάρων· οἱ δὲ διὰ νόσους, οἷον τὰς
7 ἐπιληπτικὰς, ἢ μανίας, νοσηματώδεις. Τούτων δ' ἐστὶ μὲν ἔχειν τινὰ ἐνίοτε μόνον, μὴ κρατεῖσθαι δέ· λέγω δὲ, οἷον εἰ Φάλαρις κατεῖχεν, ἐπιθυμῶν παιδίου φαγεῖν, ἢ πρὸς ἀφροδισίων ἄτοπον ἡδο-
8 νήν· ἔστι δὲ καὶ κρατεῖσθαι, μὴ μόνον ἔχειν. Ὥςπερ οὖν καὶ μοχθηρία ἡ μὲν κατ' ἄνθρωπον ἁπλῶς λέγεται μοχθηρία· ἡ δὲ κατὰ πρόςθεσιν, ὅτι θηριώδης ἢ νοσηματώδης, ἁπλῶς δ' οὔ· τὸν αὐτὸν τρόπον δῆλον, ὅτι καὶ ἀκρασία ἐστὶν ἡ μὲν θηριώδης, ἡ δὲ νοσηματώδης· ἁπλῶς δὲ ἡ κατὰ τὴν
9 ἀνθρωπικὴν ἀκολασίαν μόνη. Ὅτι μὲν οὖν ἀκρα-

tia, et saevitia, vel ferina est, vel morbi instar habet. Nam qui natura talis est, ut omnia extimescat, etiam musculi stridorem, ferina quadam timiditate timidus est. Alius erat, qui felem morbo quodam metuebat. Et ex amentium numero ii, qui natura stulti et inconsiderati sunt, sensuque duntaxat vivunt, ferarum sunt similes: quemadmodum nonnullae longius dissitorum barbarorum nationes. Qui vero tales sunt propter morbos (verbi gratia, comitialem) vel ob furores, iis ex morbo hoc exortum esse dico. In talibus vero affectionibus est cum talis aliquis habeat modo istas cupiditates, et non tamen etiam ab illis superetur: verbi gratia, Phalaris aliquis cum pusionem concupiscat vel ad edendum vel ad utendum nefaria libidine, si se cohibeat et contineat. Fit vero etiam, ut talis etiam vincatur, non solum affectus vitio sit. Quemadmodum igitur improbitas alia absolute dicitur improbitas, illa, videlicet, quae in hominem cadit, alia cum adjectione, improbitas videlicet ferina aut morbosa, non absolute: sic nimirum et incontinentia est alia ferina et im-

σία καὶ ἐγκράτειά ἐστι μόνον περὶ ἅπερ ἀκολασία καὶ σωφροσύνη· καὶ ὅτι περὶ τὰ ἄλλα ἐστὶν ἄλλο εἶδος ἀκρασίας, λεγόμενον κατὰ μεταφορὰν, καὶ οὐχ ἁπλῶς δῆλον.

Caput VI.

Ὅτι δὲ καὶ ἧττον αἰσχρὰ ἀκρασία ἡ τοῦ θυμοῦ ἢ ἡ τῶν ἐπιθυμιῶν, θεωρήσωμεν· ἔοικε γὰρ ὁ θυμὸς ἀκούειν μέν τι τοῦ λόγου, παρακούειν δέ· καθάπερ οἱ ταχεῖς τῶν διακόνων, οἳ πρὶν ἀκοῦσαι πᾶν τὸ λεγόμενον ἐκθέουσιν, εἶτα ἁμαρτάνουσι τῆς πράξεως· καὶ οἱ κύνες, πρὶν σκέψασθαι εἰ φίλος, ἂν μόνον ψοφήσῃ, ὑλακτοῦσιν· οὕτως ὁ θυμὸς διὰ θερμότητα καὶ ταχύτητα τῆς φύσεως ἀκούσας μὲν, οὐκ ἐπίταγμα δὲ ἀκούσας, ὁρμᾷ πρὸς τὴν τιμωρίαν· ὁ μὲν γὰρ λόγος ἢ ἡ φαντασία, ὅτι ὕβρις ἢ ὀλιγωρία, ἐδήλωσεν· ὁ δ', ὥςπερ συλλογι-

manis, alia morbosa. Simpliciter autem et absolute ea sola est, quae humanae intemperantiae convenit. Incontinentiam ergo et continentiam in iisdem versari, in quibus intemperantia et temperantia: in aliis aliam quandam incontinentiae speciem esse, quae per translationem nominis, et non absolute ita dicatur, perspicuum est.

Cap. VI. Nunc illud quoque videamus, quod irae, quam cupiditatum, minus esse turpem censemus incontinentiam. Videtur enim ira audire quidem illa ex aliqua parte rationem: licet negligenter et confuse audiat, ministrorum more praeproperorum, qui, priusquam id omne, quod dicitur, audierint, exsiliunt, deindeque in agendo aberrant: itemque canum more, qui priusquam attenderint, utrum sit amicus, necne, si quis modo fores pulsaverit, aut strepitum aliquem ediderit, latrant. Sic enim ira propter fervorem et celerem naturae motum audit illa quidem, sed imperio non exaudito ad poenas repetendas omni impetu fertur. Ratio enim aut imaginatio contumeliam vel contemptum

σάμενος ὅτι δεῖ τῷ τοιούτῳ πολεμεῖν, χαλεπαίνει εὐθύς· ἡ δ' ἐπιθυμία, ἐὰν μόνον εἴπῃ, ὅτι ἡδὺ, ὁ λόγος ἢ ἡ αἴσθησις, ὁρμᾷ πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν· ὥςθ' ὁ μὲν θυμὸς ἀκολουθεῖ τῷ λόγῳ πως· ἡ δ' ἐπιθυμία οὔ· αἰσχίων οὖν· ὁ μὲν γὰρ τοῦ θυμοῦ ἀκρατὴς τοῦ λόγου πως ἡττᾶται· ὁ δὲ τῆς ἐπιθυ-
2 μίας καὶ οὐ τοῦ λόγου. Ἔτι ταῖς φυσικαῖς συγγνώμη μᾶλλον ἀκολουθεῖν ὀρέξεσιν, ἐπεὶ καὶ ἐπιθυμίαις ταῖς τοιαύταις μᾶλλον, ὅσαι κοιναὶ πᾶσι, καὶ ἐφ' ὅσον κοιναί· ὁ δὲ θυμὸς φυσικώτερον καὶ ἡ χαλεπότης τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῶν μὴ ἀναγκαίων· ὥςπερ ὁ ἀπολογούμενος, ὅτι τὸν πατέρα τύπτοι· καὶ γὰρ οὗτος, ἔφη, τὸν ἑαυτοῦ· κἀκεῖνος, τὸν ἄνωθεν· καὶ τὸ παιδίον δείξας, καὶ οὗτος ἐμὲ, ἔφη, ὅταν ἀνὴρ γένηται· συγγενὲς γὰρ ἡμῖν· καὶ ὁ ἑλκόμενος ὑπὸ τοῦ υἱοῦ, παύεσθαι ἐκέλευε πρὸς ταῖς θύραις· καὶ γὰρ αὐτὸς ἑλ-

in facto inesse indicavit. Illa proinde, quasi ratiocinando concluserit, huic tali, qui contumelia affecerit, vel contempserit, bellum inferri oportere, continuo saevit atque excandescit. Cupiditas autem, si ratio depravata vel sensus esse quid jucundum dixerit modo, mox ad perfruendam voluptatem incitatur. Ita ergo rationem quodam modo sequitur: cupiditas vero minime: ideoque haec turpior illa est. Nam irae incontinens quodam modo a ratione superatur: ille autem alter a cupiditate, non a ratione. Praeterea ignoscendum ei magis est, qui naturales appetitiones sequitur. Nam et iis cupiditatibus danda venia est, quae sunt omnium communes, et quatenus sunt communes. Ita autem et asperitas magis est naturalis, quam cupiditates immoderatae, minimeque necessariae, exemplo est ille, qui hac defensione, cur patrem verberaret, utebatur: nam et iste, inquit, suum verberavit, et hic quoque me vir factus, verberabit (parvulo filio suo demonstrato): est enim hoc generi nostro proprium. Et qui a filio trahebatur trahendi finem facere jubebat ad ostium. Nam

κύσαι τὸν πατέρα μέχρις ἐνταῦθα. Ἔτι ἀδικώτε- 3
ροι οἱ ἐπιβουλότεροι· ὁ μὲν οὖν θυμώδης οὐκ ἐπί-
βουλος, οὐδ' ὁ θυμὸς, ἀλλὰ φανερός· ἡ δ' ἐπιθυ-
μία, καθάπερ τὴν Ἀφροδίτην φασὶ,

Δολοπλόκου γὰρ Κυπρογενοῦς·

καὶ Ὅμηρος·

— — — — τὸν κεστὸν ἱμάντα
Πάρφασις, ἥτ' ἔκλεψε νόον πύκαπερ φρονέοντος.

ὥςτ', εἴπερ ἀδικωτέρα καὶ αἰσχίων ἡ ἀκρασία αὕ-
τη τῆς περὶ τὸν θυμόν ἐστι, καὶ ἁπλῶς ἀκρασία
καὶ κακία πως. Ἔτι οὐδεὶς ὑβρίζει λυπούμενος· 4
ὁ δ' ὀργῇ ποιῶν πᾶς ποιεῖ λυπούμενος· ὁ δ' ὑβρί-
ζων, μεθ' ἡδονῆς· εἰ οὖν, οἷς ὀργίζεσθαι μάλιστα
δίκαιον, ταῦτα ἀδικώτερα, καὶ ἡ ἀκρασία ἡ δι'
ἐπιθυμίαν· οὐ γάρ ἐστιν ἐν θυμῷ ὕβρις. Ὡς μὲν 5
τοίνυν αἰσχίων ἡ περὶ ἐπιθυμίας ἀκρασία τῆς περὶ

a se quoque usque ad hunc locum patrem suum tractum esse. Praeterea quo quisque occultior et insidiosior est, eo injustior. At homo iracundus minime est insidiator, neque ira ipsa: immo vero haec aperta est. Cupiditas autem fallax est, item, ut de Venere dicitur:

Nectentis fraudem Veneris,

Et ut Homerus ait:

— — — *Vincula cesti,*
In quo sermo inerat blandus, qui mente sagaci
Quamvis prudentes spoliat. — —

Si ergo injustior, certe et turpior haec incontinentia fuerit illa altera, quae in ira versatur: eritque adeo haec absolute incontinentia et quodammodo vitiositas. Praeterea nemo dolens insultat alteri: ut ille, qui ira incitatus aliquid facit, dolens facit. Qui enim insultat alicui, cum voluptate facit. Quod si eo quidque est injustius, quo justius ei irascimur, profecto incontinentia per cupiditatem commota, injustior est. Non inest enim in ira libido contumeliae faciendae. Incontinentiam igitur eam, quae in cupiditatibus versatur, irae inconti-

τὸν θυμὸν, καὶ ὅτι ἔστιν ἡ ἐγκράτεια καὶ ἀκρασία
6 περὶ ἐπιθυμίας καὶ ἡδονὰς σωματικὰς, δῆλον. Αὐτῶν δὲ τούτων τὰς διαφορὰς ληπτέον· ὥςπερ γὰρ εἴρηται κατ᾽ ἀρχὰς, αἱ μὲν ἀνθρώπικαί εἰσι καὶ φυσικαὶ, καὶ τῷ γένει καὶ τῷ μεγέθει· αἱ δὲ θηριώδεις· αἱ δὲ καὶ διὰ πηρώσεις καὶ νοσήματα· τούτων δὲ περὶ τὰς πρώτας σωφροσύνη καὶ ἡ ἀκολασία μόνον ἐστί· διὸ καὶ τὰ θηρία οὔτε σώφρονα οὔτε ἀκόλαστα λέγομεν, ἀλλ᾽ ἢ κατὰ μεταφοράν· καὶ εἴ τινι ὅλως ἄλλο πρὸς ἄλλο διαφέρει γένος τῶν ζώων ὕβρει καὶ σιναμωρίᾳ καὶ τῷ παμφάγον εἶναι· οὐ γὰρ ἔχει προαίρεσιν οὐδὲ λογισμὸν, ἀλλ᾽ ἐξέστηκε τῆς φύσεως, ὥςπερ οἱ μαινόμενοι τῶν
7 ἀνθρώπων. Ἔλαττον δὲ θηριότης κακίας· φοβερώτερον δέ· οὐ γὰρ διέφθαρται τὸ βέλτιστον, ὥςπερ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ᾽ οὐκ ἔχει· ὅμοιον οὖν, ὥςπερ ἄψυχον συμβαλεῖν πρὸς ἔμψυχον, πότερον

nentia turpiorem esse; continentiam item et incontinentiam in cupiditatibus et corporis voluptatibus versari perspicuum est. Harum autem ipsarum differentiae sunt cognoscendae. Nam quemadmodum ab initio a nobis dictum est, aliae sunt humanae et naturales, tum genere, tum magnitudine: aliae immanes et ferinae: aliae ex ereptionibus eorum, quae naturae necessaria sunt, aut ex morbis natae. In harum primis versantur temperantia et intemperantia. Itaque neque temperantes neque intemperantes bestias dicimus, nisi per translationem sermonis, etiamsi omnino animantium genus aliud ab alio differat libidine et profusa ad rem veneream petulantia atque importunitate, itemque eo, quod est, quidvis vorare. Non enim consilium habent; nullaque ratione praedita sunt, sed a natura desciverunt: perinde ut homines furiosi. Est autem feritas minus malum quidem vitiositate: sed horribilius tamen. Neque enim corruptum est in illis id quod est optimum, quo modo in homine, sed eo carent. Similis ergo fuerit horum comparatio inter se illi, qua inanimum cum animato

κάκιον· ἀσινεστέρα γὰρ ἡ φαυλότης ἀεὶ ἡ τοῦ μὴ ἔχοντος ἀρχήν· ὁ δὲ νοῦς ἀρχή· παραπλήσιον οὖν τὸ συμβάλλειν ἀδικίαν πρὸς ἄνθρωπον ἄδικον· ἔστι γὰρ ὡς ἑκάτερον κάκιον· μυριοπλάσια γὰρ ἂν κακὰ ποιήσειεν ἄνθρωπος κακὸς θηρίου.

CAPUT VII.

Περὶ δὲ τὰς δι' ἁφῆς καὶ γεύσεως ἡδονὰς καὶ 1
λύπας καὶ ἐπιθυμίας καὶ φυγὰς, περὶ ἃς ἥ τε ἀκολασία καὶ ἡ σωφροσύνη διωρίσθη πρότερον, ἔστι μὲν οὕτως ἔχειν, ὥςτε ἡττᾶσθαι καὶ ὧν οἱ πολλοὶ κρείττους· ἔστι δὲ κρατεῖν, καὶ ὧν οἱ πολλοὶ ἥττους· τούτων δ' ὁ μὲν περὶ ἡδονὰς ἀκρατής· ὁ δ' ἐγκρατής· ὁ δὲ περὶ λύπας μαλακός· ὁ δὲ καρτερικός· μεταξὺ δὲ τῶν πλείστων ἕξεις, κἂν εἰ ῥέπωσι μᾶλλον πρὸς τὰς χείρους. Ἐπεὶ δ' ἔνιαι τῶν 2

conferatur, quaeraturque, utrum eorum sit pejus. Innocentior enim minusque semper perniciosa improbitas est ejus, quod principium non habet. Mens autem principium est. Simile ergo hujus sit, injustitiam cum homine injusto conferre. Nam fieri potest, ut utrumque altero reperiatur pejus. Infinitis enim certe partibus plura mala importaverit homo vitiosus et improbus, quam fera.

Cap. VII. In voluptatibus autem et doloribus, quae tactu et gustatu percipiuntur, itemque in earum cupiditatibus et fugis (in quibus temperantiam et intemperantiam supra posuimus) potest quis ita affectus esse, ut etiam ab eis vincatur, quibus superiores sunt plerique. Potest rursus fieri, ut etiam illas vincat, a quibus vulgus superatur. Ex his autem ille, qui a voluptatibus vincitur, incontinens, qui voluptatum victor est, continens: et qui doloribus est inferior, fractus ac mollis, qui superior, patiens ac tolerans dicendus est: in quorum medio versatur maximae hominum partis habitus, quamvis ad vitiosos magis vergere videantur. Quoniam autem voluptates aliae sunt necessariae: aliis con-

ἡδονῶν ἀναγκαῖαί εἰσιν· αἱ δ' οὔ, καὶ μέχρι τινός.
αἱ δ' ὑπερβολαὶ οὔ, οὐδὲ αἱ ἐλλείψεις· ὁμοίως δὲ
καὶ περὶ ἐπιθυμίας ἔχει καὶ λύπας· ὁ μὲν τὰς ὑπερ-
βολὰς διώκων τῶν ἡδέων, ἢ καθ' ὑπερβολὰς [ἢ]
διὰ προαίρεσιν, καὶ δι' αὐτὰς, καὶ μηδὲν δι' ἕτε-
ρον ἀποβαῖνον, ἀκόλαστος· ἀνάγκη γὰρ τοῦτον μὴ
εἶναι μεταμελητικόν· ὥςτ' ἀνίατος· ὁ δὲ ἐλλείπων,
2 ὁ ἀντικείμενος· ὁ δὲ μέσος, σώφρων· ὁμοίως δὲ καὶ
ὁ φεύγων τὰς σωματικὰς λύπας, μὴ δι' ἧτταν, ἀλ-
3 λὰ διὰ προαίρεσιν. Τῶν δὲ μὴ προαιρουμένων ὁ
μὲν ἄγεται διὰ τὴν ἡδονήν· ὁ δὲ διὰ τὸ φεύγειν
τὴν λύπην τὴν ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας, ὥςτε διαφέρου-
σιν ἀλλήλων· παντὶ δὲ ἂν δόξειε χείρων εἶναι, εἴ
τις μὴ ἐπιθυμῶν ἢ ἠρέμα πράττοι τι αἰσχρὸν, ἢ
εἰ σφόδρα ἐπιθυμῶν· καὶ εἰ μὴ ὀργιζόμενος τύπτοι,
ἢ εἰ ὀργιζόμενος· τί γὰρ ἂν ἐποίει ἐν πάθει ὤν; διὸ
ὁ ἀκόλαστος χείρων τοῦ ἀκρατοῦς· τῶν δὴ λεχθέν-

trario modo se habentibus, atque illae usque ad aliquem finem necessariae, cum earum neque nimium neque parum sit necessarium (quod ipsum et de cupiditatibus ac doloribus est sentiendum): qui jucunditates aut immoderatas aut immoderate sequitur, si id facit propterea, quod consilium cepit hujusmodi, et propter ipsas, non propter aliud quidpiam, quod ex eis proveniat, intemperans est. Hunc enim necesse est non facile factorum suorum poenitere: ideoque talis insanabilis est. Nam qui ita est natura comparatus, ut eum non poeniteat, ad sanitatem nunquam revertitur. Qui autem in expetendis voluptatibus in eo, quod parum est, delinquit, isti opponitur. At medius temperans nominatur. Similiterque intemperans est, qui dolores corporis fugit, non quia vincatur, sed quia consilium ceperit ita vivendi. Eorum autem, qui consilium non ceperunt ita vivendi, alius voluptate ducitur, alius eo, quod dolorem fugit ex cupiditate nascentem. Itaque inter se differunt. Nemo est autem, cui non videatur deterior is, qui nulla aut levi cupiditate affectus turpe

των τὸ μὲν μαλακίας εἶδος μᾶλλον· ὁ δ' ἀκόλα-
στος. Ἀντίκειται δὲ τῷ μὲν ἀκρατεῖ ὁ ἐγκρατής, 4
τῷ δὲ μαλακῷ ὁ καρτερικός· τὸ μὲν γὰρ καρτερεῖν
ἐστὶν ἐν τῷ ἀντέχειν· ἡ δὲ ἐγκράτεια ἐν τῷ κρα-
τεῖν· ἕτερον δὲ τὸ ἀντέχειν καὶ κρατεῖν, ὥςπερ καὶ
τὸ μὴ ἡττᾶςθαι τοῦ νικᾷν· διὸ καὶ αἱρετώτερον
ἐγκράτεια καρτερίας ἐστίν. Ὁ δὲ ἐλλείπων πρὸς ἃ 5
οἱ πολλοὶ καὶ ἀντιτείνουσι καὶ δύνανται, οὗτος
μαλακὸς καὶ τρυφῶν· καὶ γὰρ ἡ τρυφὴ μαλακία
τις ἐστίν· ὃς ἕλκει τὸ ἱμάτιον, ἵνα μὴ πονήσῃ τὴν
ἀπὸ τοῦ αἴρειν λύπην· καὶ μιμούμενος τὸν κάμνον-
τα οὐκ οἴεται ἄθλιος εἶναι, ἀθλίῳ ὅμοιος ὤν. Ὁ- 6
μοίως δὲ ἔχει καὶ περὶ ἐγκράτειαν καὶ ἀκρασίαν· οὐ
γὰρ εἴ τις ἰσχυρῶν καὶ ὑπερβαλλουσῶν ἡδονῶν ἡτ-
τᾶται ἢ λυπῶν, θαυμαστὸν, ἀλλὰ καὶ συγγνωμο-
νικὸν, εἰ ἀντιτείνων, ὥςπερ ὁ Θεοδέκτου Φιλοκτή-

aliquid admittat, quam qui vehementi: et qui non iratus alterum pulset, quam qui idem faciat ira incitatus. Quid enim faceret commotus ac perturbatus? itaque deterior est incontinente intemperans. Eorum igitur, qui supra a nobis dicti sunt, alterius potius est mollities, alterius incontinentia. Opponitur autem incontinenti continens, molli patiens seu tolerans. Tolerantia enim est in resistendo, continentia in vincendo. Aliud est autem resistere, aliud vincere: quemadmodum aliud non vinci, aliud vincere. Quare et continentia optabilius quiddam est, quam tolerantia. Jam vero qui deficit in iis, quibus plerique obsistunt et obsistere possunt, is mollis et delicatulus est. Deliciae enim mollities quaedam est: ut, qui vestem trahit, ne quid in ea attollenda laboris habeat, quique aegri instar se gerit, minime putando miserum se ea re esse, cum sit misero similis. Eodemque modo de continentia et incontinentia res habet. Neque enim si quis a vehementibus et immodicis voluptatibus aut doloribus superetur, mirum debeat videri: immo vero venia is sit dignus, si obsistens vincatur: ut Theodectae Philoctetes a vipera per-

της ὑπὸ τοῦ ἔχεως πεπληγμένος· ἢ ὁ Καρκίνου ἐν τῇ Ἀλόπῃ Κερκύων· καὶ ὥςπερ οἱ κατέχειν πειρώμενοι τὸν γέλωτα, ἀθρόον ἐκκαγχάζουσιν, οἷον συνέπεσε Ξενοφάντῳ· ἀλλ' εἴ τις πρὸς ἃς οἱ πολλοὶ δύνανται ἀντέχειν, τούτων ἡττᾶται καὶ μὴ δύναται ἀντιτείνειν, μὴ διὰ φύσιν τοῦ γένους, ἢ διὰ νόσον, οἷον ἐν τοῖς Σκυθῶν βασιλεῦσιν ἡ μαλακία διὰ τὸ γένος, καὶ ὡς τὸ θῆλυ πρὸς τὸ ἄῤῥεν διέστη-
7 κε. Δοκεῖ δὲ καὶ ὁ παιδιώδης ἀκόλαστος εἶναι· ἔστι δὲ μαλακός· ἡ γὰρ παιδιὰ ἄνεσίς ἐστιν, εἴπερ οὖν ἀνάπαυσις· τῶν δὲ πρὸς ταύτην ὑπερβαλλόν-
8 των ὁ παιδιώδης ἐστίν. Ἀκρασίας δὲ τὸ μὲν προπέτεια, τὸ δὲ ἀσθένεια· οἱ μὲν γὰρ βουλευσάμενοι οὐκ ἐμμένουσιν οἷς ἐβουλεύσαντο διὰ τὸ πάθος· οἱ δὲ διὰ τὸ μὴ βουλεύσασθαι ἄγονται ὑπὸ τοῦ πάθους· ἔνιοι γὰρ ὥςπερ οἱ προγαργαλίσαντες οὐ γαργαλίζονται, οὕτω καὶ προαισθόμενοι καὶ προϊδόντες

cussus, vel Carcini Cercyon in Alope: et ut, qui risum comprimere conantes, in cachinnum solvuntur, quod Xenophanto accidit: sed si quis, quibus voluptatibus multi possunt obsistere, ab iis superetur, neque possit contra niti, idque ita fiat, non propter generis naturam aut morbum: quemadmodum Persarum regibus mollities propter genus innata est, et ut foemina a mare distat. Etsi vero etiam is, qui ludo et joco magnopere deditus est, videtur esse intemperans: tamen mollis est potius. Ludus enim remissio animorum est, si quidem est requies. In iis autem, qui modum in ludendo superant, ille est, quem dicimus παιδιώδη, quasi ludionem dicas. Incontinentia autem alia est festinatio praeceps, alia imbecillitas. Alii enim posteaquam deliberaverunt, non permanent in iis, quae deliberata sunt, propter perturbationem: alios autem, quia non consultarunt, quovis trahit ac rapit perturbatio. Nonnulli enim, ut ii, qui se ipsi ante titillarint, non titillantur ab alio: sic quia praesenserunt ac praeviderunt, se ipsosque adeo ac rationis judicium antea expergefe-

καὶ προεγείραντες ἑαυτοὺς καὶ τὸν λογισμὸν οὐχ ἡττῶνται ὑπὸ τοῦ πάθους· οὔτ' ἂν ἡδὺ ᾖ, οὔτ' ἂν λυπηρόν· μάλιστα δὲ οἱ ὀξεῖς καὶ μελαγχολικοὶ τὴν προπετῆ ἀκρασίαν εἰσὶν ἀκρατεῖς· οἱ μὲν γὰρ διὰ τὴν ταχύτητα, οἱ δὲ διὰ τὴν σφοδρότητα οὐκ ἀναμένουσι τὸν λόγον, διὰ τὸ ἀκολουθητικοὶ εἶναι τῇ φαντασίᾳ.

Caput VIII.

Ἔστι δὲ ὁ μὲν ἀκόλαστος, ὥςπερ ἐλέχθη, οὐ 1
μεταμελητικός· ἐμμένει γὰρ τῇ προαιρέσει· ὁ δ' ἀκρατὴς μεταμελητικὸς πᾶς· διὸ οὐχ ὥςπερ ἠπορήσαμεν, οὕτω καὶ ἔχει· ἀλλ' ὁ μὲν ἀνίατος, ὁ δὲ ἰατός· ἔοικε γὰρ ἡ μὲν μοχθηρία τῶν νοσημάτων οἷον ὑδέρῳ καὶ φθίσει· ἡ δὲ ἀκρασία τοῖς ἐπιληπτικοῖς· ἡ μὲν γὰρ συνεχὴς, ἡ δὲ οὐ συνεχὴς πονηρία· καὶ ὅλως δὲ ἕτερον τὸ γένος ἀκρασίας καὶ κακίας· ἡ μὲν γὰρ κακία λανθάνει· ἡ δὲ ἀκρασία οὐ

cerunt, a perturbatione non vincuntur, sive jucunditatem ea ostentet, sive dolorem intentet. Maxime autem et ii, quos acuta, et ii, quos atra bilis vexat, praecipiti illa incontinentia sunt incontinentes. Illi enim propter celeritatem, hi propter acrimoniam seu vehementiam rationem non opperiuntur, eo quod species animo oblatas visionesque facile sequantur.

Cap. VIII. Quia vero intemperans est, ut supra diximus, non facile, suorum factorum poenitentes (perstat enim in consilio suscepto) contraque incontinens omnis ejusmodi est, ut eum facile poeniteat: non ita se res habet, ut supra dubitationem retulimus: sed hic quidem sanabilis est, ille autem insanabilis. Similis enim est vitiositas aquae inter cutem et tabi: incontinentia autem morbis comitialibus. Illa enim assidua ac perpetua improbitas. Estque in summa aliud incontinentiae genus, aliud vitiositatis. Vitiositas enim fallit: non fallit incontinentia. Interea ipsorum impotentium illi sunt

2 λανθάνει. Αὐτῶν δὲ τούτων βελτίους οἱ ἐκστατικοὶ, ἢ οἱ τὸν λόγον ἔχοντες μὲν, μὴ ἐμμένοντες δέ· ὑπ' ἐλάττονος γὰρ πάθους ἡττῶνται, καὶ οὐκ ἀπροβούλευτοι, ὥςπερ ἅτεροι· ὅμοιος γὰρ ὁ ἀκρατὴς ἐστι τοῖς ταχὺ μεθυσκομένοις, καὶ ὑπὸ ὀλίγου οἴνου,
3 καὶ ἐλάττονος ἢ ὡς οἱ πολλοί. Ὅτι μὲν οὖν κακία ἡ ἀκρασία οὐκ ἔστι, φανερόν· ἀλλά πη ἴσως· τὸ μὲν γὰρ παρὰ προαίρεσιν, τὸ δὲ κατὰ προαίρεσίν ἐστιν· οὐ μὴν ἀλλ' ὅμοιόν γε κατὰ τὰς πράξεις, ὥςπερ τὸ Δημοδόκου εἰς Μιλησίους· Μιλήσιοι γὰρ ἀξύνετοι μὲν οὐκ εἰσί· δρῶσι δὲ, οἷάπερ οἱ ἀξύνετοι· καὶ οἱ ἀκρατεῖς ἄδικοι μὲν οὐκ εἰσὶν, ἀδι-
4 κοῦσι δέ. Ἐπεὶ δ' ὁ μὲν τοιοῦτός ἐστιν, οἷος μὴ διὰ τὸ πεπεῖσθαι διώκειν τὰς καθ' ὑπερβολὴν καὶ παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον σωματικὰς ἡδονάς· ὁ δὲ πέπεισται διὰ τὸ τοιοῦτος εἶναι, οἷος διώκειν αὐτὰς, ἐκεῖνος μὲν οὖν εὐμετάπειστος· ὁ δ' οὔ· ἡ γὰρ ἀρε-

meliores, qui subitos habent impetus, quam qui ratione in consilium adhibita in ea non perstant. Hi enim et a minore perturbatione superantur, et non sine deliberatione antegressa, ut illi alteri. Similis est enim incontinens hic, quem imbecillum diximus, iis, qui cito et modico vino, et pauciore, quam vulgo plerique, fiunt ebrii. Incontinentiam igitur non esse vitiositatem perspicuum est, nisi forte aliqua ratione. Partim enim a consilio aversa est, partim consilio congruit. In actionibus tamen reperiuntur similes: secundum illud Demodoci in Milesios: Milesii non sunt illi quidem stulti, sed tamen eadem faciunt, quae stulti: sic incontinentes non sunt illi quidem injusti, sed injuste faciunt tamen. Quoniam autem incontinens ejusmodi est, ut non, quod ita sibi persuaserit, immoderatas et a recta ratione alienas sequatur corporis voluptates: intemperans vero sibi persuasit, ita vivendum esse, quia talis est, ut eas sequatur: ergo ille facile de sententia deducetur, hic non item. Nam ut virtus principium tuetur et conservat, ita vitiositas perdit atque exstinguit. In actionibus

τῇ καὶ μοχθηρία τὴν ἀρχὴν, ἡ μὲν φθείρει, ἡ δὲ
σώζει· ἐν δὲ ταῖς πράξεσι τὸ οὗ ἕνεκα ἀρχή· ὥςπερ
ἐν τοῖς μαθηματικοῖς αἱ ὑποθέσεις· οὔτε δὴ ἐκεῖ ὁ
λόγος διδασκαλικὸς τῶν ἀρχῶν, οὔτε ἐνταῦθα, ἀλλ'
ἀρετὴ, ἢ φυσικὴ, ἢ ἐθιστὴ, τοῦ ὀρθοδοξεῖν περὶ
τὴν ἀρχήν· σώφρων μὲν οὖν ὁ τοιοῦτος· ἀκόλα-
στος δὲ ὁ ἐναντίος. Ἔστι δέ τις διὰ πάθος ἐκστα- 5
τικὸς παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον· ὃν ὥςτε μὲν μὴ πράτ-
τειν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, κρατεῖ τὸ πάθος· ὥς-
τε δ' εἶναι τοιοῦτον οἷον πεπεῖσθαι διώκειν ἀνέδην
δεῖν τὰς τοιαύτας ἡδονὰς, οὐ κρατεῖ· οὗτός ἐστιν
ὁ ἀκρατὴς, βελτίων τοῦ ἀκολάστου· οὐδὲ φαῦλος
ἁπλῶς· σώζεται γὰρ τὸ βέλτιστον ἡ ἀρχή· ἄλλος
δ' ἐναντίος, ὁ ἐμμενετικὸς, καὶ οὐκ ἐκστατικὸς, διά
γε τὸ πάθος· φανερὸν δὴ ἐκ τούτων, ὅτι ἡ μὲν
σπουδαία ἕξις, ἡ δὲ φαύλη.

autem, id cujus gratia illae suscipiuntur, principium est, ut in mathematicis ea, quae posita et concessa sunt. Neque igitur illic principia ratione doceri possunt, neque hic, sed virtus aut naturalis aut ea, quae ex consuetudine comparatur, recte sentiendi de principio magistra est. Temperans igitur est is, qui talis est: intemperans autem, qui ei contrarius Est vero hic aliquis talis, qui propter perturbationem a recta ratione aversus de consilio, quasi de gradu dejicitur: quem quidem perturbatio hactenus superat, ut non agat, quod monet et praescribit ratio. Ut autem talis sit, qui sibi persuadeat, impudenter et improbe persequendas esse hujus generis voluptates, illo usque ipsum non superat. Et hic est incontinens ille, intemperante melior, neque absolute improbus. Salva enim res est ea, quae omnium est optima, principium. Alter vero huic contrarius est ille, qui in sententia permanet, quique propter animi perturbationem de eo, quod constituit, non depellitur. Ex quibus jam perspicuum est, hunc habitum esse bonum: illum malum et vitiosum.

CAPUT IX.

1 Πότερον οὖν ἐγκρατής ἐστιν ὁ ὁποιῳοῦν λόγῳ καὶ ὁποιᾳοῦν προαιρέσει ἐμμένων, ἢ ὁ τῇ ὀρθῇ· καὶ ἀκρατὴς δὲ ὁ ὁποιᾳοῦν μὴ ἐμμένων προαιρέσει καὶ ὁποιῳοῦν λόγῳ, ἢ ὁ τῷ ψευδεῖ λόγῳ καὶ τῇ προαιρέσει τῇ μὴ ὀρθῇ, ὥςπερ ἠπορήθη πρότερον, ἢ κατὰ συμβεβηκὸς ὁ ὁποιᾳοῦν, καθ' αὑτὸ δὲ τῷ ἀληθεῖ λόγῳ καὶ τῇ ὀρθῇ προαιρέσει ὁ μὲν ἐμμένει· ὁ δὲ οὐκ ἐμμένει; εἰ γάρ τις τοδὶ διὰ τοδὶ αἱρεῖται ἢ διώκει, καθ' αὑτὸ μὲν τοῦτο διώκει καὶ αἱρεῖται· κατὰ συμβεβηκὸς δὲ πρότερον· ἁπλῶς δὲ λέγομεν τὸ καθ' αὑτό· ὥςτε ἐστὶ μὲν, ὡς ὁποιᾳοῦν δόξῃ ὁ μὲν ἐμμένει, ὁ δὲ ἐξίσταται, ἁπλῶς δὲ τῇ ἀληθεῖ.
2 Εἰσὶ δέ τινες οἱ ἐμμενετικοὶ τῇ δόξῃ· εἰσὶ δ' οὓς καλοῦσιν ἰσχυρογνώμονας, οἷον δύςπειστοι καὶ οὐκ εὐμετάπειστοι· οἳ ὅμοιον μέν τι ἔχουσι τῷ ἐγκρα-

Cap. IX. Utrum igitur continens est is, qui in qualibet ratione et in quolibet consilio perstat? an is demum, qui in recto consilio? et rursum is incontinens, qui in quolibet consilio atque in quavis ratione non permanet: an is, qui in ratione falsa et in consilio minus recto, quemadmodum supra a nobis dubitatum est? An vero potius ex eventu quidem in quavis ratione et quovis consilio; per se autem in vera ratione et recto consilio qui permanet, continens; qui non permanet, incontinens est? Si quis enim rem quampiam propter aliam optet et exspectat aut persequatur, per se quidem hoc optare et persequi dicendus est: ex eventu vero illud prius. Per se autem simpliciter et absolute intelligi volumus. Itaque accidere potest, ut in qualibet opinione ille permaneat, hic ex qualibet depellatur: absolute autem in vera ille permanet, hic non permanet. Sunt autem ex illis, quos diximus, aliqui in sententia permansivi (vulgo ἰσχυρογνώμονες dicti, id est, pertinaces et sese obfirmantes), quasi dicas, aegre sibi aliquid diversum persuaderi patientes, et qui non facile de sententia deducuntur: qui aliquid habent simile con-

τεῖ· οἷον ὁ ἄσωτος τῷ ἐλευθερίῳ, καὶ ὁ θρασὺς τῷ
θαῤῥαλέῳ· εἰσὶ δ' ἕτεροι κατὰ πολλά· ὁ μὲν γὰρ
διὰ πάθος καὶ ἐπιθυμίαν οὐ μεταβάλλει, ὁ ἐγκρα-
τής· ἐπεὶ εὔπειστος, ὅταν τύχῃ, ἔσται ὁ ἐγκρα-
τής· ὁ δὲ οὐχ ὑπὸ λόγου· ἐπεὶ ἐπιθυμίας γε λαμ-
βάνουσι, καὶ ἄγονται πολλοὶ ὑπὸ τῶν ἡδονῶν. Εἰ- 3
σὶ δὲ ἰσχυρογνώμονες οἱ ἰδιογνώμονες, καὶ οἱ ἀμα-
θεῖς καὶ ἄγροικοι· οἱ μὲν ἰδιογνώμονες δι' ἡδονὴν
καὶ λύπην· χαίρουσι γὰρ νικῶντες, ἐὰν μὴ μεταπεί-
θωνται· καὶ λυποῦνται, ἂν ἄκυρα τὰ αὐτῶν ᾖ, ὥς-
περ ψηφίσματα· ὥςτε μᾶλλον τῷ ἀκρατεῖ ἐοίκασιν
ἢ τῷ ἐγκρατεῖ. Εἰσὶ δέ τινες οἳ τοῖς δόξασιν οὐκ 4
ἐμμένουσιν, οὐ δι' ἀκρασίαν, οἷον ἐν τῷ Φιλοκτή-
τῃ τοῦ Σοφοκλέους ὁ Νεοπτόλεμος· καί τοι δι' ἡδο-
νὴν οὐκ ἐνέμεινεν, ἀλλὰ καλήν· τὸ γὰρ ἀληθεύειν
αὐτῷ καλὸν ἦν· ἐπείσθη δ' ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως ψεύ-

tinenti, ut et prodigus liberali, et audax fidenti; sed in multis ab eo discrepant. Continens enim ob perturbationem et cupiditatem sententiam non mutat. Nam ubi forte melior ratio apparuerit, facile se persuaderi patictur. Pertinax autem et in sententia obfirmatus, de sententia non decedit ob rationem. Deinde isti ipsi magnam partem cupiditates ultro accersunt ac recipiunt, seseque a voluptatibus duci facile patiuntur. Pertinaces autem sunt sententiae propriae tenaces, indocti item et agrestes homines. Atque ii quidem, qui suas sententias animo tenent propter voluptatem ac dolorem, sunt pertinaces: laetantur enim se vincere, cum de sententia sua non deducuntur: et graviter molesteque ferunt, cum sua veluti decreta rescindi ipsis videntur atque infirmari. Itaque incontinenti, quam continenti sunt similiores. Sunt autem rursus nonnulli, qui non perstant in iis, quae ipsi decreverunt et comprobarunt: sed id non propter incontinentiam: ut in Sophoclis Philoctete Neoptolemus. Atqui (inquiat aliquis) propter voluptatem in sententia hic non perstitit. Est ita: sed voluptatem honestam. Nam vera loqui erat ei pulcrum atque honestum: persuasum autem ei fuerat ab Ulysse,

δεσθαι· οὐ γὰρ πᾶς ὁ δι' ἡδονήν τι πράττων ἐστὶν ἀκόλαστος, οὔτε φαῦλος, οὔτε ἀκρατής· ἀλλ' ὁ
5 *δι' αἰσχράν. Ἐπεὶ δ' ἐστί τις καὶ τοιοῦτος, οἷος ἧττον ἢ δεῖ τοῖς σωματικοῖς χαίρων, καὶ οὐκ ἐμμένων τῷ λόγῳ ὁ τοιοῦτος, τούτου καὶ τοῦ ἀκρατοῦς μέσος ὁ ἐγκρατής· ὁ μὲν γὰρ ἀκρατὴς οὐκ ἐμμένει τῷ λόγῳ διὰ τὸ μᾶλλόν τι· οὗτος δὲ διὰ τὸ ἧττόν τι· ὁ δ' ἐγκρατὴς ἐμμένει, καὶ οὐδὲ δι' ἕτερον μεταβάλλει· δεῖ δὲ εἴπερ ἡ ἐγκράτεια σπουδαῖον, ἀμφοτέρας τὰς ἐναντίας ἕξεις φαύλας εἶναι, ὥςπερ καί φαίνονται· ἀλλὰ διὰ τὸ τὴν ἑτέραν ἐν ὀλίγοις καὶ ὀλιγάκις εἶναι φανερὰν, ὥςπερ ἡ σωφροσύνη τῇ ἀκολασίᾳ δοκεῖ ἐναντίον εἶναι μόνον, οὕτω ἡ ἐγκρά-*
6 *τεια τῇ ἀκρασίᾳ. Ἐπεὶ δὲ καθ' ὁμοιότητα πολλὰ λέγεται, καὶ ἡ ἐγκράτεια ἡ τοῦ σώφρονος καθ' ὁμοιότητα ἠκολούθηκεν· ὅ,τε γὰρ ἐγκρατὴς οἷος μηδὲν παρὰ τὸν λόγον διὰ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς ποιεῖν, καὶ ὁ σώ-*

ut mentiretur. Non enim quisquis voluptate adductus aliquid agit, intemperans est neque improbus, neque incontinens: sed qui turpi. Quoniam autem est etiam aliquis ejusmodi, qui minus quam debeat, corporis voluptatibus delectetur, quique in ratione non permaneat: inter hunc et incontinentem medius continens locatus est. Incontinens enim sese in rationis praescripto non continet, propter quoddam agere plus, quam par est: hic vero alter nomine vacans, propter quoddam agere minus, quam par est. Continens autem in ratione permanet, neque etiam ullius alterius rei gratia sententiam mutat. Necessario autem si continentia bonum est, ambo habitus contrarii mali sunt: quemadmodum etiam esse videntur: sed quia alter in paucis, et raro reperitur, idcirco ut temperantia intemperantiae duntaxat videtur adversari, sic et incontinentiae continentia. Sed quia ex similitudine multa dicuntur, fit ex eo, ut temperantis quoque continentia ex similitudine quadam dicatur. Nam et continens ejusmodi est, ut nihil a ratione faciat alienum, propter corporis voluptates, et

φρων· ἀλλ' ὁ μὲν ἔχων, ὁ δ' οὐκ ἔχων φαύλας ἐπιθυμίας· καὶ ὁ μὲν τοιοῦτος, οἷος μὴ ἥδεσθαι παρὰ τὸν λόγον· ὁ δ' οἷος ἥδεσθαι, ἀλλὰ μὴ ἄγεσθαι. Ὅμοιοι δὲ καὶ ὁ ἀκρατὴς καὶ ὁ ἀκόλαστος, ἕτεροι 7 μὲν ὄντες, ἀμφότεροι δὲ τὰ σωματικὰ ἡδέα διώκουσιν· ἀλλ' ὁ μὲν καὶ οἰόμενος δεῖν· ὁ δ' οὐκ οἰόμενος.

Caput X.

Οὐδ' ἅμα φρόνιμον καὶ ἀκρατῆ ἐνδέχεται εἶ- 1
ναι τὸν αὐτόν· ἅμα γὰρ φρόνιμος καὶ σπουδαῖος τὸ ἦθος δέδεικται ὤν. Ἔτι οὐ τῷ εἰδέναι μόνον 2
φρόνιμος, ἀλλὰ καὶ τῷ πρακτικός· ὁ δ' ἀκρατὴς οὐ πρακτικός· τὸν δὲ δεινὸν οὐδὲν κωλύει ἀκρατῆ εἶναι· διὸ καὶ δοκοῦσιν ἐνίοτε φρόνιμοι εἶναί τινες, ἀκρατεῖς δέ, διὰ τὸ τὸν δεινότητα διαφέρειν τῆς φρονήσεως τὸν εἰρημένον τρόπον ἐν τοῖς πρώτοις λόγοις· καὶ κατὰ μὲν τὸν λόγον ἐγγὺς εἶναι, δια-

est quoque talis temperans. Sed hoc interest, quod ille pravis afficitur cupiditatibus, hic non item: et hic ejusmodi est, ut nulla re delectetur absque ratione: ille ejusmodi, ut delectetur quidem, sed non et trahatur. Similiter et incontinens et intemperans: diversi illi quidem, sed ambo tamen corporis delectationes persequentes. Verum hic ita, ut existimet, eas sequi oportere, ille ita, ut non existimet.

Cap. X. Neque vero fieri potest, ut idem una prudens sit et incontinens. Nam prudentem etiam bonum virum simul esse ostendimus. Praeterea non ex eo solum prudens aliquis est, quod sciat: sed oportet, ut etiam agat. At incontinens actionis studio deficitur. Eum vero, quem solertem dicimus, nihil prohibet incontinentem esse. Itaque etiam videntur interdum nonnulli prudentes esse, et tamen incontinentes, quod ex eo est, quia solertia differt a prudentia eo modo, quomodo superiore libro diximus: et quia rationis facultate et praesentia sunt duo illa quidem finitima, sed pro-

3 φέρειν δὲ κατὰ τὴν προαίρεσιν. Οὐδὲ δὴ ὡς ὁ εἰδὼς καὶ θεωρῶν, ἀλλ' ὡς ὁ καθεύδων ἢ οἰνωμένος· καὶ ἑκὼν μέν· τρόπον γάρ τινα εἰδὼς, καὶ ὃ ποιεῖ, καὶ οὗ ἕνεκα· πονηρὸς δ' οὔ· ἡ γὰρ προαίρεσις ἐπιεικής· ὥςθ' ἡμιπόνηρος καὶ οὐκ ἄδικος· οὐ γὰρ ἐπίβουλος· ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν οὐκ ἐμμενετικὸς, οἷς ἂν βουλεύσηται· ὁ δὲ μελαγχολικὸς, οὐδὲ βουλευτικὸς ὅλως· καὶ ἔοικε δὴ ὁ ἀκρατὴς πόλει, ἣ ψηφίζεται μὲν ἅπαντα τὰ δέοντα, καὶ νόμους ἔχει σπουδαίους, χρῆται δ' οὐδενὶ, ὥςπερ Ἀναξανδρίδης ἔσκωψεν·

Ἡ πόλις ἐβούλεθ', ᾗ νόμων οὐδὲν μέλει.

4 Ὁ δὲ πονηρὸς χρωμένῃ μὲν τοῖς νόμοις, πονηροῖς δὲ χρωμένῃ. Ἔστι δ' ἀκρασία καὶ ἐγκράτεια περὶ τὸ ὑπερβάλλον τῆς τῶν πολλῶν ἕξεως· ὁ μὲν γὰρ ἐμμένει μᾶλλον· ὁ δ' ἧττον τῆς τῶν πλείστων δυνάμεως·

posito atque consilio differunt. Neque sane ille incontinens [quem hic dicimus, qui putatur etiam prudens esse, cum sit solers] talis est scientiam et cognitionem exercendo: sed ejus modo instar scit et contemplatur, qui dormit, vel qui vino obrutus est. Ad haec sua sponte facit quidem ille: facit enim quodammodo sciens et quid, et cujus rei gratia faciat: sed improbus non est tamen. Consilium enim ejus bonum est, itaque dimidia ex parte malus est. Neque injustus est: quoniam non est subdolus aut insidiosus. Incontinentium enim reliqui quidem non perstant in iis, quae deliberarint: ii autem qui atra bile laborant, ne ad consultandum quidem ulla ex parte apti sunt. Similis igitur incontinens est ei civitati, quae omnia quidem decernit, quae sunt decernenda, legesque habet bonas atque utiles, sed nulla earum utitur: quemadmodum Anaxandrides salse dixit: *consultum esse quoddam civitatis illius, in qua cura legum nulla sit.* Improbus autem ei similis est civitati, quae legibus utitur, sed malis. Versatur autem incontinentia et continentia in eo, quod magnae partis hominum habitum superat. Continens enim magis, incontinens minus, quam maxima pars hominum possit,

εὐιατοτέρα δὲ τῶν ἀκρασιῶν, ἣν οἱ μελαγχολικοὶ ἀκρατεύονται, τῶν βουλευσαμένων μὲν, μὴ ἐμμενόντων δέ· καὶ οἱ δι' ἐθισμοῦ ἀκρατεῖς, τῶν φυσικῶν· ῥᾷον γὰρ ἔθος μετακινῆσαι φύσεως· διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τὸ ἔθος χαλεπὸν, ὅτι τῇ φύσει ἔοικεν, ὥςπερ καὶ Εὔηνος λέγει·

Φημὶ πολυχρόνιον μελέτην ἔμεναι φίλε· καὶ δὴ
Ταύτην ἀνθρώποισι τελευτῶσαν φύσιν εἶναι.

Τί μὲν οὖν ἐστιν ἐγκράτεια, καὶ τί ἀκρασία, καὶ 5
καρτερία καὶ μαλακία, καὶ πῶς ἔχουσιν αἱ ἕξεις αὗται πρὸς ἀλλήλας, εἴρηται.

Caput XI.

Περὶ δὲ ἡδονῆς καὶ λύπης θεωρῆσαι τοῦ τὴν 1
πολιτικὴν φιλοσοφοῦντος· οὗτος γὰρ τοῦ τέλους ἀρχιτέκτων, πρὸς ὃ βλέποντες, ἕκαστον, τὸ μὲν κακὸν, τὸ δ' ἀγαθὸν ἁπλῶς λέγομεν. Ἔτι δὲ καὶ 2

in recta ratione permanet. Ea autem incontinentia sanabilior est, quae inest in incontinentibus atra bile affectis, quam illorum alterorum, qui in eo, quod deliberarunt, non permanent: faciliusque sanari possunt, qui ex consuetudine, quam qui ex natura incontinentiam contraxerunt. Facilius est enim consuetudinem mutare, quam naturam. Propterea enim et consuetudinem mutare difficile est, quia naturae similis est: quemadmodum ait Evenus: *fuisse ajo continuatam diu exercitationem: eamque ita pertendentem tandem habere instar naturae.* Quid igitur sit continentia, quid incontinentia: quid tolerantia, quid mollities, et quam inter se hi habitus rationem habeant, hactenus a nobis expositum est.

Cap. XI. De voluptate autem et dolore cognoscere est ejus, qui civilis prudentiae doctrinam profiteatur. Hic enim ultimi bonorum omnium magister et veluti architectus est: ad quod scilicet in vita degenda velut ad scopum respicientes unumquodque vel malum vel bonum in universum dicere solemus. Praeterea ve-

τῶν ἀναγκαίων ἐπισκέψασθαι περὶ αὐτῶν· τήν τε γὰρ ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν τὴν ἠθικὴν περὶ λύπας καὶ ἡδονὰς ἔθεμεν· καὶ τὴν εὐδαιμονίαν οἱ πλεῖστοι μεθ' ἡδονῆς εἶναί φασι· διὸ καὶ τὸν μακάριον
3 ὠνομάκασιν ἀπὸ τοῦ χαίρειν. Τοῖς μὲν οὖν δοκεῖ οὐδεμία ἡδονὴ εἶναι ἀγαθὸν, οὔτε καθ' αὑτὸ, οὔτε κατὰ συμβεβηκός· οὐ γὰρ εἶναι τὸ αὐτὸ ἀγαθὸν καὶ ἡδονήν· τοῖς δ' ἔνιαι μὲν εἶναι, αἱ δὲ πολλαὶ, φαῦλαι· ἔτι δὲ τούτων τρίτον, εἰ καὶ πᾶσαι ἀγαθὸν, ὅμως μὴ ἐνδέχεσθαι εἶναι τὸ ἄριστον ἡδο-
4 νήν. Ὅλως μὲν οὖν οὐκ ἀγαθὸν, ὅτι πᾶσα ἡδονὴ γένεσίς ἐστιν εἰς φύσιν αἰσθητὴ, οὐδεμία δὲ γένεσις συγγενὴς τοῖς τέλεσιν· οἷον οὐδεμία οἰκοδόμησις οἰκίᾳ· ἔτι ὁ σώφρων φεύγει τὰς ἡδονάς· ἔτι ὁ φρόνιμος τὸ ἄλυπον διώκει, οὐ τὸ ἡδύ· ἔτι ἐμπόδιον τῷ φρονεῖν αἱ ἡδοναί· καὶ ὅσῳ μᾶλλον χαίρει,

ro etiam necessario suscipienda talis est ista consideratio. Omnes enim habitus ethicos, virtutes nempe et vitia, in voluptate et dolore posuimus: atque etiam voluptas ex plurimorum sententia cum beatitudine copulata est. Itaque μακάριον beatum ἀπὸ τοῦ χαίρειν, a gaudendo, nominarunt. Primum igitur sunt, qui nullam voluptatem bonum esse censent, neque per se, neque ex eventu. Non enim idem esse bonum et voluptatem. Alii nonnullas esse bonas volunt, plurimas vero malas. Tertii disputant, etiamsi voluptates omnes sint bonum, non posse tamen fieri, ut summum bonum sit voluptas. Ac primo prorsus non esse bonum voluptatem, ex eo ajunt liquere, quod, cum voluptas omnis sit ad naturam progressio sive ortus, qui sensu percipi possit, illud constet, nullum ortum finibus esse cognatum, aut idem cum fine suo: veluti domus confectio minime est domus. Praeterea temperans fugit voluptates: tum prudens indolentiam persequitur, non voluptatem. Ad haec prudenter sentiendi facultatem impediunt voluptates, eoque magis, quo quisque magis voluptatem percipit: verbi gratia eam, quae ex rebus

μᾶλλον· οἷον τὴν τῶν ἀφροδισίων· οὐδένα γὰρ ἂν δύνασθαι νοῆσαί τι ἐν αὐτῇ· ἔτι τέχνη οὐδεμία ἡδονῆς· καί τοι πᾶν ἀγαθὸν, τέχνης ἔργον· ἔτι τὰ παιδία καὶ τὰ θηρία διώκει τὰς ἡδονάς. Τοῦ δὲ 5
μὴ πάσας σπουδαίας, ὅτι εἰσὶ καὶ αἰσχραὶ καὶ ὀνειδιζόμεναι, καὶ ὅτι βλαβεραί· νοσώδη γὰρ ἔνια τῶν ἡδέων· ὅτι δ' οὐκ ἄριστον ἡ ἡδονὴ, ὅτι οὐ τέλος, ἀλλὰ γένεσις· τὰ μὲν οὖν λεγόμενα σχεδὸν ταῦτ' ἐστίν.

CAPUT XII.

Ὅτι δ' οὐ συμβαίνει διὰ ταῦτα μὴ εἶναι ἀγα- 1
θὸν, μηδὲ τὸ ἄριστον, ἐκ τῶνδε δῆλον· πρῶτον μὲν, ἐπεὶ τὸ ἀγαθὸν διχῶς· τὸ μὲν γὰρ ἁπλῶς, τὸ δὲ τινί· καὶ αἱ φύσεις καὶ αἱ ἕξεις ἀκολουθήσουσιν· ὥςτε καὶ αἱ κινήσεις καὶ αἱ γενέσεις ἀκολουθήσουσι· καὶ αἱ φαῦλαι δοκοῦσαι, αἱ μὲν ἁπλῶς φαῦ-

venereis capitur. In ea enim neminem mente atque consilio uti posse. Praeterea voluptatis ars nulla est: atque omnis energia bona, artis opus est. Denique voluptates pueri et bestiae persequuntur. Non omnes autem esse bonas illud declarat, quod sunt etiam aliquae turpes et quae vitio vertuntur, aliquae etiam damnum afferunt. Quaedam enim eorum, quae jucunda sunt, morbos gignunt. Jam vero neque summum bonum est voluptas, quia non finis, sed ortus est. Atque haec fere sunt, quae de voluptate disputari vulgo solent.

Cap. XII. Ex his autem non effici, ut neque bonum, neque summum bonum sit voluptas, ea, quae dicemus, demonstrabunt. Primum quia duobus modis dicitur bonum: uno, quod absolute et per se bonum est: altero, quod alicui est bonum: eandem partitionem sequuntur et naturae et habitus: eandemque proinde et motiones, et ortus, et necesse erit, ut, quia hujusmodi esse ipsis videntur, sint aut simpliciter quidem malae, aut interim alicui non malae, immo huic aut illi

λαι, τινὶ δ' οὔ· ἀλλ' αἱρεταὶ τῷδε· ἔνιαι δὲ οὐ-
δὲ τῷδε, ἀλλὰ ποτὲ καὶ ὀλίγον χρόνον· αἱρεταὶ δ'
οὔ· αἱ δὲ οὐδὲ ἡδοναὶ, ἀλλὰ φαίνονται, ὅσαι με-
τὰ λύπης, καὶ ἰατρείας ἕνεκεν· οἷον αἱ τῶν καμνόν-
2 των. Ἔτι ἐπεὶ τοῦ ἀγαθοῦ τὸ μὲν ἐνέργεια, τὸ
δ' ἕξις, κατὰ συμβεβηκὸς αἱ καθιστᾶσαι εἰς τὴν
φυσικὴν ἕξιν, ἡδεῖαί εἰσιν· ἔστι δ' ἡ ἐνέργεια ἐν
ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς ὑπολύπου ἕξεως καὶ φύσεως·
ἐπεὶ καὶ ἄνευ λύπης καὶ ἐπιθυμίας εἰσὶν ἡδοναί·
οἷον αἱ τοῦ θεωρεῖν ἐνέργειαι, τῆς φύσεως οὐκ ἐν-
δεούσης· σημεῖον δ', ὅτι οὐ τῷ αὐτῷ ἡδεῖ χαίρου-
σιν, ἀναπληρουμένης τε τῆς φύσεως καὶ καθεστη-
κυίας· ἀλλὰ καθεστηκυίας μὲν τοῖς ἁπλῶς ἡδέσιν·
ἀναπληρουμένης δὲ καὶ τοῖς ἐναντίοις· καὶ γὰρ ὀξέ-
σι καὶ πικροῖς χαίρουσιν, ὧν οὐδὲν οὔτε φύσει ἡδὺ,

optabiles: aut si ne huic quidem aut illi sunt optabiles, aliquando tamen sint et non diu: utut minime ipsi optabiles: aliae denique ut ne quidem voluptates sint, sed speciem modo earum habeant: nempe quae cum dolore aliquo conjunctae sunt, et quae curationis causa adhibentur: ut aegrotorum. Falsum ergo, nullam voluptatem esse bonum, nec per se, nec per accidens seu ex eventu. Praeterea cum bonum contineatur partim energia, partim habitu, eae voluptates, per quas in naturalem habitum restitutiones fiunt, ex eventu jucundae sunt. Qualium per accidens sive ex eventu dictarum voluptatum energia spectatur in desideriis aegrae naturae agrique habitus. Sunt enim etiam aliquae voluptates, quae sunt doloris et cupiditatis expertes: quales sunt energiae contemplatoris, quarum absentia natura nihil dolet. Esse vero quasdam voluptates per se, quasdam per accidens bonas, argumento est, quod non iisdem rebus jucundis delectantur homines, cum expletur, et cum in suo statu est natura: sed secundum naturam nos habentes rebus delectamur absolute jucundis: cum expletur vero natura, etiam contrariis. Acribus enim et amaris gaudent: quorum nihil est neque natura, neque absolute jucundum: ergo ne voluptates quidem.

οὔϑ' ἁπλῶς ἡδύ· ὥςτε οὐδ' αἱ ἡδοναί· ὡς γὰρ τὰ ἡδέα πρὸς ἄλληλα συνέστηκεν, οὕτω καὶ αἱ ἡδοναὶ αἱ ἀπὸ τούτων. Ἔτι οὐκ ἀνάγκη ἕτερόν τι εἶ- 3
ναι βέλτιον τῆς ἡδονῆς, ὥςπερ τινές φασι τὸ τέλος τῆς γενέσεως· οὐ γὰρ γενέσεις εἰσὶν αἱ ἡδοναὶ, οὐδὲ μετὰ γενέσεως πᾶσαι, ἀλλ' ἐνέργεια καὶ τέλος· οὐδὲ γινομένων συμβαίνουσιν, ἀλλὰ χρωμένων· καὶ τέλος, οὐ πασῶν ἕτερόν τι ἀλλὰ τῶν εἰς τὴν τελείωσιν ἀγομένων τῆς φύσεως· διὸ καὶ οὐ καλῶς ἔχει τὸ αἰσϑητὴν γένεσιν φάναι εἶναι τὴν ἡδονὴν, ἀλλὰ μᾶλλον λεκτέον ἐνέργειαν τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως· ἀντὶ δὲ τοῦ αἰσϑητὴν, ἀνεμπόδιστον· δοκεῖ δὲ γένεσίς τις εἶναι, ὅτι κυρίως ἀγαϑόν· τὴν γὰρ ἐνέργειαν γένεσιν οἴονται εἶναι· ἔστι δ' ἕτερον.
Τὸ δ' εἶναι φαύλας, ὅτι νοσώδη ἔνια ἡδέα, τὸ αὐ- 4

Ut enim ea, quae jucunda sunt, inter se affecta sunt, sic et eae, quae ab iis oriuntur, voluptates. Sed neque tertia opinio (voluptatem esse quidem bonum, sed non summum) per illam rationem subsistit, quod ajunt, cum voluptas sit ortus seu ad finem progressio, et finis sit melior γενέσει, summum bonum non posse esse voluptatem. Voluptates enim non sunt ortus: ne omnes quidem sunt cum ortu conjunctae: sed energiae potius: illae videlicet voluptates verae: nec cum gignuntur res aliquae, sed cum aliquibus rebus utimur, eveniunt atque existunt voluptates: neque omnium voluptatum fines aliquid est ab illis diversum: sed earum, quae ad naturae perfectionem perducunt. Quapropter neque recte dicunt, voluptatem ortum sive generationem esse, quae sensu percipi possit: sed dicendum fuit potius, esse actionem habitus cum natura consentientis: et in locum illorum verborum, quae sensu percipi possit, substituendum est, non impeditam. Idcirco autem ortum quendam esse existimant, quia proprie bonum est. Nam energiam ortum esse arbitrantur; sed aliud est. Quod autem effici ex eo putant, voluptates esse malas, quia nonnulla jucunda morbos pariunt, eadem ratio contra salubria facit, quia nonnulla eorum sunt ad pecuniam

τὸ καὶ ὅτι ὑγιεινὰ ἔνια φαῦλα πρὸς χρηματισμόν·
ταύτῃ οὖν φαῦλα ἄμφω, ἀλλ' οὐ φαῦλα, κατά γε
τοῦτο· ἐπεὶ καὶ τὸ θεωρεῖν ποτὲ βλάπτει πρὸς
5 ὑγίειαν. Ἐμποδίζει δὲ οὔτε φρονήσει, οὔθ' ἕξει
οὐδεμιᾷ ἡ ἀφ' ἑκάστης ἡδονὴ, ἀλλὰ αἱ ἀλλότριαι·
ἐπεὶ αἱ ἀπὸ τοῦ θεωρεῖν καὶ μανθάνειν, μᾶλλον
6 ποιήσουσι θεωρεῖν καὶ μανθάνειν. Τὸ δὲ τέχνης μὴ
εἶναι ἔργον μηδεμίαν ἡδονὴν, εὐλόγως συμβέβηκεν·
οὔτε γὰρ ἄλλης ἐνεργείας οὐδεμιᾶς τέχνη ἐστὶ, ἀλ-
λὰ τῆς δυνάμεως· καί τοι καὶ ἡ μυρεψικὴ τέχνη,
7 καὶ ἡ ὀψοποιητικὴ δοκεῖ ἡδονῆς εἶναι. Τὸ δὲ τὸν
σώφρονα φεύγειν, καὶ τὸν φρόνιμον διώκειν τὸν
ἄλυπον βίον, καὶ τὸ τὰ παιδία καὶ τὰ θηρία διώ-
κειν, τῷ αὐτῷ λύεται πάντα· ἐπεὶ γὰρ εἴρηται πῶς
ἀγαθαὶ ἁπλῶς, καὶ πῶς οὐκ ἀγαθαὶ πᾶσαι αἱ ἡδο-
ναὶ, τὰς τοιαύτας τὰ παιδία καὶ τὰ θηρία διώκει,
καὶ τὴν τούτων ἀλυπίαν ὁ φρόνιμος, τὰς μετ' ἐπι-

quaerendam inutilia. Hac igitur ratione erunt utraque mala: sed non idcirco mala sunt. Nam etiam ipsa philosophica contemplatio nocet interdum valetudini. Sed neque prudentiam neque ullum alium habitum voluptas impedit ea, quae ab unoquoque habitu proficiscitur: sed quae sunt alienae. Eae enim, quae ex contemplatione rerum et disciplina manant voluptates, efficient, ut magis ac magis contemplemur ac discamus. Nullam vero voluptatis artem esse, non est mirum: neque id sine ratione accidit. Nam neque ullius energiae ars est, sed facultatis potius: quamquam unguentaria et culinaria videntur esse voluptatis artes. Quod vero ajunt, temperantem fugere voluptates, et prudentem sequi vitam a dolore vacuam, pueros autem ac bestias voluptates consectari, solvitur eadem ratione, qua superiora: nempe ex distinctione voluptatis. Nam quoniam exposuimus, quemadmodum sint absolute bonae voluptates, et quemadmodum non omnes bonae: has tales pueri et bestiae persequuntur, harumque indolentiam vir prudens, eas inquam, quae cum cupiditate et dolore con-

θυμίας καὶ λύπης, καὶ τὰς σωματικάς· τοιαῦται γὰρ αὗται· καὶ τὰς τούτων ὑπερβολάς, καθ᾽ ἃς ὁ ἀκόλαστος ἀκόλαστος· διὸ ὁ σώφρων φεύγει ταύτας· ἐπεὶ εἰσὶν ἡδοναὶ καὶ σώφρονος.

CAPUT XIII.

Ἀλλὰ μὴν ὅτι καὶ ἡ λύπη κακὸν, ὁμολογεῖται 1
καὶ φευκτόν· ἡ μὲν γὰρ ἁπλῶς κακὸν, ἡ δὲ πῇ, τῷ
ἐμποδιστική· τῷ δὲ φευκτῷ τὸ ἐναντίον, ᾗ φευκ-
τόν τι καὶ κακὸν, ἀγαθόν· ἀνάγκη οὖν τὴν ἡδονὴν
ἀγαθόν τι εἶναι· ὡς γὰρ Σπεύσιππος ἔλυεν, οὐ συμ-
βαίνει ἡ λύσις· ὥσπερ τὸ μεῖζον τῷ ἐλάττονι, καὶ
τῷ ἴσῳ ἐναντίον· οὐ γὰρ ἂν φαίη ὅπερ κακόν τι εἶ-
ναι τὴν ἡδονήν. Ἄριστον δ᾽ οὐδὲν κωλύει ἡδονήν 2
τινα εἶναι, εἰ ἔνιαι φαῦλαι ἡδοναὶ, ὥσπερ καὶ ἐπι-
στήμην τινὰ, ἐνίων φαύλων οὐσῶν· ἴσως δὲ καὶ

junctae sunt, et quae ad corpus pertinent (sunt enim hae hujusmodi) earumque immoderationes, ex quibus intemperans et dicitur et est intemperans, quo fit, ut has fugiat temperans. Nam sunt et temperantis propriae quaedam voluptates.

Cap. XIII. Quin etiam de dolore constat inter omnes, malum eum esse ac fugiendum. Alius enim absolute malum est, alius aliquo modo, nempe quod impedit. Porro quodcunque rei fugiendae contrarium est, qua ea fugienda et mala: bonum est. Necessario igitur bonum quiddam est voluptas. Neque enim ea, qua utebatur Speusippus, dissolutio rei congruit: majus minori et aequali contrarium est: sic voluptati duo esse contraria: et dolorem et id, quod medium est. Non enim dixerit, voluptates idem ipsum esse, quod aliquod malum. Jam vero nihil prohibet, si maxime nonnullae voluptates malae sunt, quo minus aliqua voluptas sit summum bonum: quemadmodum et scientia aliqua est optima, etiamsi aliquae sunt malae. Immo vero etiam fortasse et necesse est, si quidem uniuscujusque habitus functiones quae sunt, eae possunt esse liberae, non impeditae,

ἀναγκαῖον, εἴπερ ἑκάστης ἕξιώς εἰσιν ἐνέργειαι ἀνεμπόδιστοι, εἴθ᾽ ἡ πασῶν ἐνέργειά ἐστιν εὐδαιμονία, εἴτε ἡ τινὸς αὐτῶν, ἂν ᾖ ἀνεμπόδιστος, αἱρετωτάτην εἶναι· τοῦτο δ᾽ ἐστὶν ἡδονή· ὥςτε εἴη ἄν τις ἡδονὴ τὸ ἄριστον, τῶν πολλῶν ἡδονῶν φαύλων οὐσῶν, εἰ ἔτυχεν ἁπλῶς· καὶ διὰ τοῦτο πάντες τὸν εὐδαίμονα ἡδὺν οἴονται βίον εἶναι, καὶ ἐμπλέκουσι τὴν ἡδονὴν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, εὐλόγως· οὐδεμία γὰρ ἐνέργεια τέλειος ἐμποδιζομένη· ἡ δ᾽ εὐδαιμονία τῶν τελείων· διὸ προςδεῖται ὁ εὐδαίμων τῶν ἐν σώματι ἀγαθῶν, καὶ τῶν ἐκτὸς, καὶ τῆς
3 τύχης, ὅπως μὴ ἐμποδίζηται ταῦτα. Οἱ δὲ τὸν τροχιζόμενον καὶ τὸν δυςτυχίαις μεγάλαις περιπίπτοντα, εὐδαίμονα φάσκοντες εἶναι, ἐὰν ᾖ ἀγαθὸς,
4 ἢ ἑκόντες, ἢ ἄκοντες, οὐδὲν λέγουσι. Διὰ δὲ τὸ προςδεῖσθαι τῆς τύχης, δοκεῖ τισι ταὐτὸν εἶναι ἡ εὐτυχία τῇ εὐδαιμονίᾳ, οὐκ οὖσα· ἐπεὶ καὶ αὐτὴ ὑπερβάλλουσα, ἐμπόδιός ἐστι· καὶ ἴσως οὐκ ἔτι

Necesse inquam est sive omnium habituum functio beatitudo est, sive alicujus eorum, ut ea functio non impedita, sit omnium maxime expetenda. Atqui hoc ipsum est voluptas. Itaque erit aliqua voluptas summum bonum, si vel maxime verum sit, voluptates multas esse absolute malas. Atque ob hanc causam vitam beatam jucundam esse omnes existimant, beatitudinem cum voluptate connectentes: neqne id sine ratione. Nulla enim energia seu functio si impediatur, perfecta esse potest. Porro beatitudo in rebus perfectis numeratur: atque ob hanc rem corporis externa bona fortunamque item, ne haec impediantur, desiderat beatus. Illi vero, qui etiam ei, qui in rota crucietur, et maximis calamitatibus afficiatur, beato esse licere dicunt, modo vir bonus sit, nihil dicunt, sive volentes, seu non volentes. Jam quod fortunam desiderat beatitudo, propterea quibusdam idem esse videtur vita beata, atque etiam ipsa fortuna, si sit immoderata, impedimento est vitae

εὐτυχίαν καλεῖν δίκαιον· πρὸς γὰρ τὴν εὐδαιμονίαν ὁ ὅρος αὐτῆς. Καὶ τὸ διώκειν δὲ ἅπαντα καὶ θηρία 5
καὶ ἀνθρώπους τὴν ἡδονὴν, σημεῖόν τι τοῦ εἶναί πως ἄριστον αὐτήν.

Φήμη δ' οὔ τι γε πάμπαν ἀπόλλυται, ἥν τινα λαοὶ
Πολλοὶ φημίζωσιν.

Ἀλλ' ἐπεὶ οὐχ ἡ αὐτὴ, οὔτε φύσις, οὔθ' ἕξις ἡ ἀρί- 6
στη, οὔτ' ἔστιν, οὔτε δοκεῖ, οὐδ' ἡδονὴν διώκουσι τὴν αὐτὴν πάντες· ἡδονὴν μέν τοι πάντες· ἴσως δὲ καὶ διώκουσιν, οὐχ ἣν οἴονται, οὐδ' ἣν ἂν φαῖεν, ἀλλὰ τὴν αὐτήν· πάντα γὰρ φύσει ἔχει τι θεῖον· ἀλλ' εἰλήφασί γε τὴν τοῦ ὀνόματος κληρονομίαν αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ, διὰ τὸ πλειστάκις τε παραβάλλειν εἰς αὐτὰς, καὶ πάντας μετέχειν αὐτῶν· διὰ τὸ μόνας οὖν γνωρίμους εἶναι, ταύτας μόνας οἴονται εἶναι. Φανερὸν δὲ καὶ ὅτι, εἰ μὴ ἡδονὴ ἀγα- 7
θὸν, καὶ ἡ ἐνέργεια, οὐκ ἔσται ζῆν ἡδέως τὸν εὐ-

beatae: nec eadem fortasse secunda fortuna jure nominabitur. Ea enim circumscribitur ac definitur ex ipsius cum vita beata comparatione. Jam et illud, quod omnes et bestiae et homines persequuntur voluptatem, argumento est, eam quodammodo esse summum bonum.

Fama autem haud dubie non frustra diditur illa,
Quam multi celebrant.

Sed quoniam neque eadem natura optima, neque item habitus optimus vel est, vel videtur: non etiam eandem sequuntur omnes voluptatem: sed omnes tamen voluptatem. Fortasse vero etiam sequuntur non illam, quam putant, neque quam dixerint, sed unam et eandem. In omnibus enim divinum quiddam inest natura. Sed nominis haereditas venit ad corporis voluptates, propterea quod plerumque sese ad eas homines applicant, earumque sunt omnes participes. Quia igitur hae solae notae sunt, idcirco has solas putant esse voluptates. Est vero idem hoc perspicuum etiam ex illo, quod, si non est bonum voluptas, non erit quoque bo-

δαίμονα· τίνος γὰρ ἕνεκα δέοι ἂν αὐτῆς, εἴπερ μὴ ἀγαθόν; ἀλλὰ καὶ λυπηρῶς ἐνδέχεται ζῆν; οὔτε κακὸν γάρ, οὔτ' ἀγαθὸν ἡ λύπη, εἴπερ μηδ' ἡδονή· ὥςτε διὰ τί ἂν φεύγοι, οὐδὲ δὴ ἡδίων ὁ βίος ὁ τοῦ σπουδαίου, εἰ μὴ καὶ αἱ ἐνέργειαι αὐτοῦ.

Caput XIV.

1 *Περὶ δὲ δὴ τῶν σωματικῶν ἡδονῶν ἐπισκεπτέον τοῖς λέγουσιν, ὅτι ἔνιαι ἡδοναὶ αἱρεταὶ σφόδρα, οἷον αἱ καλαί, ἀλλ' οὐχ αἱ σωματικαί, καὶ περὶ ἃς*
2 *ὁ ἀκόλαστος. Διὰ τί οὖν αἱ ἐναντίαι λῦπαι, μοχθηραί; κακῷ γὰρ ἀγαθὸν ἐναντίον· ἢ οὕτως ἀγαθαὶ αἱ ἀναγκαῖαι, ὅτι καὶ τὸ μὴ κακὸν ἀγαθόν ἐστιν, ἢ μέχρι του ἀγαθαί; τῶν μὲν γὰρ ἕξεων καὶ κινήσεων, ὅσων μή ἐστι τοῦ βελτίονος ὑπερβολή, οὐδὲ*

num ipsa energia, quae est, quod beatus vivit jucunde. Quamobrem enim eam desideret ille, si non sit bonum? quin immo victurus etiam est ille in dolore ac molestia. Quippe cum neque malum sit dolor ac molestia, nec bonum: si quidem neque voluptas bonum est. Quod si ita est, quid erit causae, cur dolorem fugiat? Ita vere nihilo quoque erit jucundior viri boni vita vitae contrariae, quippe cum talis vitae energia jam negata sit esse jucundior.

Cap. XIV. Jam vero de corporis voluptatibus, iis, qui dicunt, nonnullas voluptates magnopere esse expetendas (illas nimirum honestas, non autem eas, quae ad corpus pertinent, et in quibus versatur intemperans) iis ergo etiam atque etiam videndum est, quinam ergo fiat, ut contrarius his voluptatibus dolor sit in malis: cum, quod malo est contrarium, in bonis esse oporteat. Numnam dicendum, corporeas voluptates, quas supra necessarias diximus, ad illum modum esse bonas, quo bona sunt illa, quae non sunt proprie mala: an potius dicendum, eas aliquo usque esse bonas? Nam in quemcunque cum habitum, tum motum illud non cadit, ut quod bonum erat, fiat nimium, in eo nec voluptas est

τῆς ἡδονῆς· ὅσων δ' ἐστὶ, καὶ τῆς ἡδονῆς ἐστι· τῶν δὲ σωματικῶν ἀγαθῶν ἐστιν ὑπερβολή· καὶ ὁ φαῦλος τῷ διώκειν τὴν ὑπερβολήν ἐστιν, ἀλλ' οὐ τὰς ἀναγκαίας· πάντες γὰρ χαίρουσί πως καὶ ὄψοις, καὶ οἴνοις, καὶ ἀφροδισίοις, ἀλλ' οὐχ ὡς δεῖ· ἐναντίως δὲ ἐπὶ τῆς λύπης· οὐ γὰρ τὴν ὑπερβολὴν φεύγει, ἀλλ' ὅλως· οὐ γάρ ἐστι τῇ ὑπερβολῇ λύπη ἐναντία, ἀλλ' ἢ τῷ διώκοντι τὴν ὑπερβολήν. Ἐπεὶ δ' 3
οὐ μόνον δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ αἴτιον τοῦ ψεύδους· (τοῦτο γὰρ συμβάλλεται πρὸς τὴν πίστιν· ὅταν γὰρ εὔλογον φανῇ τὸ διὰ τί φαίνεται ἀληθὲς, οὐκ ὂν ἀληθὲς, πιστεύειν ποιεῖ τῷ ἀληθεῖ μᾶλλον·) ὥστε λεκτέον διὰ τί φαίνονται αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ αἱρετώτεραι. Πρῶτον μὲν οὖν δὴ, 4
ὅτι ἐκκρούει τὴν λύπην, καὶ διὰ τὰς ὑπερβολὰς τῆς

nimia. At in quae prius hoc cadit, eorum voluptas quoque nimia esse potest. Corporis autem bonorum aliquod est nimium, et improbus aliquis in hoc genere ex eo est, quod immoderatas voluptates sequatur, non quod necessarias percipiat. Delectantur enim omnes quodammodo obsoniis, vino et rebus venereis. Sed non omnes ita, ut oportet. Contra fit in dolore. Fugit enim quisque non modo immoderatum dolorem, sed omnino dolorem. Non enim nimius dolor est aliquid contrarium dolori, quemadmodum nimia corporis voluptas voluptati corporis modicae: praeterquam si quis forte ita sit comparatus, ut doloris nimium sequatur et expetat. Is enim dolorem mediocrem, ut aliquid sibi et suis rationibus contrarium, aversabitur. Quoniam autem non solum quod verum est exponi debet, verum etiam causa erroris aperiri: (hoc enim ad fidem faciendam valet: nam cum intelligimus illud, quod est, causa per quam visum est verum, quod verum non esset, tum magis adducimur, ut vero fidem habeamus) idcirco exponenda ratio est, per quam fit, ut voluptates corporis magis expetendae videantur. Primum igitur quia voluptatis est proprium excutere dolorem: adversus exsuperantes dolores (veluti medicina iis hoc pacto quaeratur) vo-

λύπης, ὡς οὔσης ἰατρείας, τὴν ἡδονὴν διώκουσι τὴν
ὑπερβάλλουσαν, καὶ ὅλως τὴν σωματικήν· σφο-
δραὶ δὲ γίνονται αἱ ἰατρεῖαι· διὸ καὶ διώκονται διὰ
τὸ παρὰ τὸ ἐναντίον φαίνεσθαι· καὶ οὐ σπουδαῖον
δὴ δοκεῖ ἡ ἡδονή, διὰ δύο ταῦτα ὥςπερ εἴρηται·
ὅτι αἱ μὲν φαύλης φύσεώς εἰσι πράξεις, ἢ ἐκ γε-
νετῆς, ὥςπερ θηρίου, ἢ δι' ἔθος· οἷον αἱ τῶν φαύ-
λων ἀνθρώπων· αἱ δ' ἰατρεῖαι, ὅτι ἐνδεοῦς καὶ
ἔχειν βέλτιον ἢ γίνεσθαι· αἱ δὲ συμβαίνουσι τε-
5 λειουμένων· κατὰ συμβεβηκὸς οὖν σπουδαῖαι. Ἔτι
διώκονται διὰ τὸ σφοδραὶ εἶναι ὑπὸ τῶν ἄλλαις μὴ
δυναμένων χαίρειν· αὐτοὶ γοῦν αὑτοῖς δίψας τινὰς
παρασκευάζουσιν· ὅταν μὲν οὖν ἀβλαβεῖς, ἀνεπι-
τίμητον· ὅταν δὲ βλαβεράς, φαῦλον· οὔτε γὰρ ἔχου-
σιν ἕτερα, ἐφ' οἷς χαίρουσι· τό,τε μηδέτερον πολ-
λοῖς λυπηρὸν διὰ τὴν φύσιν· ἀεὶ γὰρ πονεῖ τὸ ζῶον,
ὥςπερ καὶ οἱ φυσικοὶ λόγοι μαρτυροῦσι, τὸ ὁρᾷν,

luptatem quaerunt exsuperantem, planeque corporis voluptatem. Medicina autem omnis est vehemens, eoque studiose quaeritur, quia juxta contrarium apparet. Atque e diverso non esse bonum voluptas hisce iisdem de causis videtur, quas diximus, partim quia curiationes sunt ejus, quod aliquid desiderat: possidere vero praestat, quam acquirere: partim denique percipiuntur, cum explentur cupiditates, et cum ii, qui illas percipiunt, in perfectam naturam restituuntur. Ex eventu igitur bonae sunt. Praeterea corporis voluptates, quae sunt vehementes, consectantur homines ii, quibus aliae oblectationes non suppetunt. Itaque et sitim earum quandam sibi ipsi quaerunt atque arcessunt, non male quidem, cum res caret noxia: ubi vero res damnosa et perniciosa, male. Nam neque alia habent, quibus delectentur, et neuter quoque status plerisque est molestus natura. Perpetuo enim labore defatigatur animal, ut etiam libri de natura scripti testantur, quibus affirmatur, videre et audire laboriosum et molestum esse; sed quotidiana consuetudine fieri, ut minus sentiamus.

τὸ ἀκούειν, φάσκοντες εἶναι λυπηρόν· ἀλλ' ἤδη συν-
ήθεις ἐσμὲν ὥς φασιν. Ὁμοίως δ' ἐν μὲν τῇ νεό- 6
τητι διὰ τὴν αὔξησιν, ὥςπερ οἱ οἰνωμένοι, διά-
κεινται, καὶ ἡδὺ ἡ νεότης· οἱ δὲ μελαγχολικοὶ τὴν
φύσιν αἰεὶ δέονται ἰατρείας· καὶ γὰρ τὸ σῶμα
δακνόμενον διατελεῖ διὰ τὴν κρᾶσιν· καὶ ἀεὶ ἐν ὀρέ-
ξει σφοδρᾷ εἰσιν· ἐξελαύνει δὲ ἡδονὴ λύπην, ἥ τε
ἐναντία καὶ ἡ τυχοῦσα, ἐὰν ᾖ ἰσχυρά· καὶ διὰ
ταῦτα ἀκόλαστοι καὶ φαῦλοι γίνονται. Αἱ δ' ἄνευ 7
λύπης, οὐκ ἔχουσιν ὑπερβολήν· αὗται δὲ αἱ τῶν
φύσει ἡδέων, καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός· λέγω δὲ κα-
τὰ συμβεβηκὸς ἡδέα τὰ ἰατρεύοντα· ὅτι γὰρ συμ-
βαίνει ἰατρεύεσθαι τοῦ ὑπομένοντος ὑγιοῦς πράτ-
τοντός τι, διὰ τοῦτο ἡδὺ δοκεῖ εἶναι· φύσει δ'
ἡδέα, ἃ ποιεῖ πρᾶξιν τῆς τοιᾶςδε φύσεως. Οὐκ ἀεὶ 8
δ' οὐθὲν ἡδὺ τὸ αὐτὸ, διὰ τὸ μὴ ἁπλῆν εἶναι ἡμῶν

Ita enim illi ajunt. Eademque etiam adolescentiae ratio est: propterea, quod ea aetate corpus magnitudinem et vires colligit, ex eoque sic afficiuntur homines, ut vinolenti: et aetas illa jucundum quiddam est. Qui autem atra bile vexantur natura, semper egent medicina. Corpus enim eorum assidue vellicatur et mordetur, propter temperamentum, semperque in vehementi appetitione ipsi versantur. Porro voluptas dolorem ejicit ac propulsat, tum ea, quae contraria est, tum quaelibet alia, si valida sit et vehemens. Et propter has causas efficiuntur intemperantes et vitiosi. Quae autem doloris sunt expertes voluptates, eae nihil habent nimium, nihil immoderatum. Atque eae sunt, quae ex rebus natura non eventu, jucundis proficiscuntur. Ea autem eventu jucunda appello, quae curationis causa adhibentur. Nam quia evenit, ut medicamento curetur aliquis, parte ea, quae sana atque integra subest, aliquid agente, idcirco medicamenti assumptio videtur esse aliquid jucundum. Natura autem jucunda ea dico, quae talis naturae actionem eliciunt, atque expromunt. Jam vero quod nihil idem nobis semper est jucundum, ejus rei haec est causa, quod simplex non est nostra na-

τὴν φύσιν, ἀλλ' ἐνεῖναί τι καὶ ἕτερον, καθὸ φθαρθά· ὥςτε ἄν τι θάτερον πράττῃ, τοῦτο τῇ ἑτέρᾳ φύσει παρὰ φύσιν· ὅταν δ' ἰσάζῃ, οὔτε λυπηρὸν δοκεῖ, οὔθ' ἡδὺ τὸ πραττόμενον· ἐπεὶ εἴ του ἡ φύσις ἁπλῆ εἴη, αἰεὶ ἡ αὐτὴ πρᾶξις ἡδίστη ἔσται· διὸ ὁ θεὸς αἰεὶ μίαν καὶ ἁπλῆν χαίρει ἡδονήν· οὐ γὰρ μόνον κινήσεώς ἐστιν ἐνέργεια, ἀλλὰ καὶ ἀκινησίας· καὶ ἡδονὴ μᾶλλον ἐν ἠρεμίᾳ ἐστὶν, ἢ ἐν κινήσει· μεταβολὴ δὲ πάντων γλυκύτατον κατὰ τὸν ποιητὴν, διὰ πονηρίαν τινά· ὥςπερ γὰρ ἄνθρωπος εὐμετάβολος ὁ πονηρός· καὶ ἡ φύσις, ἡ δεομένη μετα-
9 βολῆς· οὐ γὰρ ἁπλῆ οὐδ' ἐπιεικής. Περὶ μὲν οὖν ἐγκρατείας καὶ ἀκρασίας, καὶ περὶ ἡδονῆς καὶ λύπης, εἴρηται, καὶ τί ἕκαστον, καὶ πῶς τὰ μὲν ἀγαθὰ αὐτῶν ἐστι, τὰ δὲ κακά· λοιπὸν δὲ καὶ περὶ φιλίας ἐροῦμεν.

tura, sed inest in ea etiam aliquid alterum ac dispar, ex quo intereat necesse est. Itaque si quid agat altera pars, hoc alteri naturae praeter naturam est. Quod si vero aequabili tenore ad utramque partem se habeat aliquid, neque molestum, quod agitur, neque jucundum videtur. Enimvero si cujus natura simplex foret, eadem actio semper ei esset jucundissima. Et ob id una semper et simplici deus voluptate potitur: non enim motionis tantum functio est aliqua, sed etiam immotionis sive quietis: magisque est in quiete, quam in motu voluptas. Postremo mutatio in rebus omnibus dulcissima est, ut ait poëta, propter improbitatem quandam hominum. Quemadmodum enim homo vitiosus ingenio mobili ac mutabili est: sic ea natura, quae mutationem desiderat, mala ac vitiosa est. Non enim simplex est, neque sibi usquequaque consentiens. De continentia igitur et incontinentia, de voluptate item ac dolore, quid sit eorum unumquodque, quoque modo eorum alia bona, alia mala sint, dictum est. Restat, ut de amicitia dicamus.

LIBER VIII.

CAPUT I.

Μετὰ δὲ ταῦτα περὶ φιλίας ἕποιτ' ἂν διελ- 1
θεῖν· ἔστι γὰρ ἀρετή τις, ἢ μετ' ἀρετῆς· ἔτι δ'
ἀναγκαιότατον εἰς τὸν βίον· ἄνευ γὰρ φίλων οὐ-
δεὶς ἂν ἕλοιτο ζῆν, ἔχων τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ πάντα·
καὶ γὰρ πλουτοῦσι καὶ ἀρχὰς καὶ δυναστείας κεκ-
τημένοις δοκεῖ μάλιστα φίλων εἶναι χρεία· τί γὰρ
ὄφελος τῆς τοιαύτης εὐετηρίας, ἀφαιρεθείσης εὐερ-
γεσίας, ἣ γίγνεται μάλιστα καὶ ἐπαινετωτάτη πρὸς
φίλους; ἢ πῶς ἂν τηρηθείη καὶ σώζοιτο ἄνευ φί-
λων; ὅσῳ γὰρ πλείων, τοσούτῳ ἐπισφαλεστέρα.
Ἐν πενίᾳ δὲ καὶ ταῖς λοιπαῖς δυστυχίαις μόνην 2

Cap. I. His autem expositis deinceps nobis de amicitia est disserendum. Etenim aut virtus quaedam est amicitia, aut cum virtute conjuncta. Praeterea res est ad vitam degendam maxime necessaria. Nemo enim est, qui sine amicis vitam sibi optabilem esse ducat, etiamsi caeterorum bonorum omnium copia circumfluat. Nam etiam ii, qui divitiis, imperiis et potentia instructi atque ornati sunt, maxime videntur amicis opus habere. Quem enim fructum afferat hujusmodi rerum prosperitas, sublata beneficentia? quae et in amicos confertur maxime, et summis laudibus cum in amicos usurpatur, affici solet. Aut quonam modo res lauta sine amicis custodiri incolumisque servari possit. Nam quanto major est opulentia, tanto pluribus casibus et periculis proposita est. Jam in paupertate ceterisque rebus ad-

οἴονται καταφυγὴν εἶναι τοὺς φίλους· καὶ νέοις δὲ πρὸς τὸ ἀναμάρτητον, καὶ πρεσβυτέροις πρὸς θεραπείαν καὶ τὸ ἐλλεῖπον τῆς πράξεως δι' ἀσθένειαν βοηθείας· τοῖς τ' ἐν ἀκμῇ, πρὸς τὰς καλὰς πράξεις,

Σύν τε δύ' ἐρχομένω·

3 *καὶ γὰρ νοῆσαι καὶ πρᾶξει δυνατώτεροι. Φύσει τ' ἐνυπάρχειν ἔοικε πρὸς τὸ γεγεννημένον τῷ γεννήσαντι· καὶ οὐ μόνον ἐν ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ ἐν ὀρνέοις, καὶ ἐν τοῖς πλείστοις τῶν ζώων, καὶ ὁμοεθνέσι πρὸς ἄλληλα· καὶ μάλιστα τοῖς ἀνθρώποις· ὅθεν τοὺς φιλανθρώπους ἐπαινοῦμεν· ἴδοι δ' ἄν τις καὶ ἐν ταῖς πλάναις, ὡς οἰκεῖον ἅπας ἄνθρωπος*
4 *ἀνθρώπῳ καὶ φίλον. Ἔοικε δὲ καὶ τὰς πόλεις συνέχειν ἡ φιλία· καὶ οἱ νομοθέται μᾶλλον περὶ αὐτὴν σπουδάζειν, ἢ τὴν δικαιοσύνην· ἡ γὰρ ὁμόνοια*

versis unicum perfugium amicos esse putant. Atque etiam adolescentibus opitulatur amicitia, ne quid peccent: et senibus opportuna est, ut colantur, utque, quibus ipsi in rebus agendis interesse non possunt (propter aetatis infirmitatem), eae ab amicis conficiantur ac transigantur: et ii denique, quorum aetas floret, ut res magnas et praeclaras gerant, amicitiis opus habent,

Duobus scilicet pariter euntibus.

Ita enim et ad intelligendum, et ad agendum erunt paratiores. Quin etiam haec affectio videtur natura inesse iis, qui procrearunt aliquid, adversus genitum. Neque id solum in hominibus, verum etiam in avibus plurimisque animalibus. Inest praeterea et in iis, quae sunt ejusdem generis ac gentis inter se, inque hominibus maxime. Ex quo eos, qui apud Graecos ab hominum amore nomen traxerunt, humanique a nobis *φιλάνθρωποι* ab illis appellantur, laudare consuevimus. Cernere etiam licet in erroribus, quam sit omnis homo homini accommodatum quiddam atque amicum. Videtur autem amicitia etiam civitates continere majorique quam justitia latoribus legum curae esse. Nam et concordiam,

*ὅμοιόν τι τῇ φιλίᾳ ἔοικεν εἶναι· ταύτης δὲ μάλι-
στα ἐφίενται· καὶ τὴν στάσιν ἐχθρὰν οὖσαν μά-
λιστα ἐξελαύνουσι, καὶ φίλων μὲν ὄντων, οὐδὲν
δεῖ δικαιοσύνης· δίκαιοι δὲ ὄντες, προςδέονται φι-
λίας· καὶ τῶν δικαίων τὸ μάλιστα φιλικὸν εἶναι
δοκεῖ. Οὐ μόνον δὲ ἀναγκαῖόν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ* 5
*καλόν· τοὺς γὰρ φιλοφίλους ἐπαινοῦμεν· ἥτε φι-
λοφιλία δοκεῖ τῶν καλῶν ἕν τι εἶναι· ἔτι καὶ ἔνιοι
τοὺς αὐτοὺς ἄνδρας οἴονται ἀγαθοὺς εἶναι καὶ φί-
λους. Διαμφισβητεῖται δὲ περὶ αὐτῆς οὐκ ὀλίγα·* 6
*οἱ μὲν γὰρ ὁμοιότητά τινα τιθέασιν αὐτὴν, καὶ
τοὺς ὁμοίους φίλους· ὅθεν τὸν ὅμοιόν φασιν ὡς
τὸν ὅμοιον, καὶ κολοιὸν ποτὶ κολοιὸν, καὶ ὅσα
τοιαῦτα· οἱ δ' ἐξ ἐναντίας, κεραμεῖς πάντας τοὺς
τοιούτους ἀλλήλοις φασὶν εἶναι· καὶ περὶ αὐτῶν
τούτων ἀνώτερον ἐπιζητοῦσι καὶ φυσικώτερον· Εὐ-
ριπίδης μὲν φάσκων, Ἐρᾷν μὲν ὄμβρου γαῖαν ξη-*

quae amicitiae simillima ac gemina est, summopere expetunt, et seditionem ei inimicam omni studio ejiciunt atque exterminant. Et si cives inter se amicitiam colant, nihil sit, quamobrem justitiam desiderent. At si justi sint, tamen amicitiae accessionem requirant. Et id, quod ex omnibus juribus maxime jus est, ad amicitiam videtur pertinere. Neque vero necessaria solum res est, verum etiam honesta. Nam et eos laudamus, qui amicos amant, et amicorum multitudo in rebus pulcris atque honestis numeratur. Praeterea nonnulli eosdem viros bonos, et amicos, esse putant. Sed de ea magna multis in rebus controversia est. Alii enim eam esse similitudinem quandam faciunt, et qui similes sunt, eosdem amicos: ex quo proverbia nata sunt: semper similem ad similem; et: graculus cum graculo: et caetera hujus generis. Alii contra, hos tales figulos inter se dicunt omnes esse. Ac de his ipsis disputationem altius et magis a natura repetunt: Euripides quidem ita loquens: Tellus quidem imbrem amat, ubi campus aridus. Ob siccitatem sterilis humore indiget: coelum

ρανθεῖσαν· ἐρᾷν δὲ σέμνον οὐρανὸν πληρούμενον ὄμβρου, πεσεῖν εἰς γαῖαν· καὶ Ἡράκλειτος τὸ ἀντίξουν συμφέρον, καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν, καὶ πάντα κατ' ἔριν γίνεσθαι· ἐξ ἐναντίας δὲ τούτοις ἄλλοι τε καὶ Ἐμπεδοκλῆς· τὸ
7 γὰρ ὅμοιον τοῦ ὁμοίου ἐφίεσθαι. Τὰ μὲν οὖν φυσικὰ τῶν ἀπορημάτων παραφείσθω· οὐ γὰρ οἰκεῖα τῆς παρούσης σκέψεως· ὅσα δ' ἐστὶν ἀνθρωπικὰ, καὶ ἀνήκει εἰς τὰ ἤθη καὶ τὰ πάθη, ταῦτ' ἐπισκεψώμεθα· οἷον πότερον ἐν πᾶσι γίνεται ἡ φιλία, ἢ οὐχ οἷόν τε μοχθηροὺς ὄντας, φίλους εἶναι· καὶ πότερον ἓν εἶδος τῆς φιλίας ἐστὶν, ἢ πλείω· οἱ μὲν γὰρ ἓν οἰόμενοι, ὅτι ἐπιδέχεται τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον, οὐχ ἱκανῷ πεπιστεύκασι σημείῳ· δέχεται γὰρ τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον, καὶ τὰ ἕτερα τῷ εἴδει· εἴρηται δ' ὑπὲρ αὐτῶν ἔμπροσθεν.

at beatum cum refertum est imbribus, ardet cadendi mira in humum libidine. Itemque Heraclitus, contrarium identidem utile esse ajens, ex rebus dissimilibus pulcerrimum concentum existere: et ex discordia nasci omnia. Adversantur autem his cum alii multi, tum Empedocles: simile enim ejus, quod simile est, desiderio teneri. Atque dubitationes sane eas, quae sunt rerum naturalium, missas faciamus. Non enim huic disputationi conveniunt. Eas autem, quae ad homines, eorumque mores, et perturbationes pertinent, videamus: quales sunt hae: utrum inter omnes possit esse amicitia, an inter malos non possit. Et: utrum sit unum genus amicitiae, an plura. Qui enim ob eam causam unum esse putant, quia amplificationem et deminutionem recipit, non satis firmo nituntur argumento. Recipiunt enim amplificationem et deminutionem multa, quae tamen specie et forma differunt, de quibus supra dictum est.

Caput II.

Ταχὰ δ' ἂν γένοιτο φανερὸν περὶ αὐτῶν, γνωρισθέντος τοῦ φιλητοῦ· δοκεῖ γὰρ οὐ πᾶν φιλεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ φιλητόν· τοῦτο δ' εἶναι ἀγαθὸν, ἢ ἡδὺ, ἢ χρήσιμον· δόξειε δ' ἂν χρήσιμον εἶναι, δι' οὗ γίνεται ἀγαθόν τι ἢ ἡδονή· ὥςτε φιλητὰ ἂν εἴη τἀγαθόν τε καὶ τὸ ἡδὺ, ὡς τέλη. Πότερον οὖν τἀ- 2 γαθὸν φιλοῦσιν, ἢ τὸ αὐτοῖς ἀγαθόν; διαφωνεῖ γὰρ ἐνίοτε ταῦτα· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὸ ἡδὺ αὐτό· δοκεῖ δὲ καὶ τὸ αὐτῷ ἀγαθὸν φιλεῖν ἕκαστος· καὶ εἶναι ἁπλῶς μὲν τἀγαθὸν φιλητόν· ἑκάστῳ δὲ τὸ ἑκάστῳ· φιλεῖ δὲ ἕκαστος οὐ τὸ ὂν αὐτῷ ἀγαθὸν, ἀλλὰ τὸ φαινόμενον· διοίσει δ' οὐδέν· ἔσται γὰρ τὸ φιλητὸν φαινόμενον. Τριῶν δ' ὄντων δι' ἃ φι- 3 λοῦσιν, ἐν μὲν τῇ τῶν ἀψύχων φιλήσει οὐ λέγεται φιλία· οὐ γάρ ἐστιν ἀντιφίλησις οὐδὲ βούλησις ἐκείνων ἀγαθοῦ· γελοῖον γὰρ ἴσως τῷ οἴνῳ βούλε-

Cap. II. Haec autem fortasse plana fient, si, quid sit amabile, fuerit cognitum. Non enim omnia videntur amari, sed id duntaxat, quod amabile est. Atque hoc videtur esse vel bonum vel jucundum, vel utile. Utile vero videtur definiri posse, quo ad aliquod bonum, aut voluptas comparatur. Itaque bonum et jucundum amabilia erunt tanquam fines. Utrumnam vero id quisque diligit, quod absolute bonum est, an, quod sibi est bonum? non enim nunquam haec inter se dissentiunt. Itemque de ipso jucundo ambigi potest. Atque videtur amare unusquisque, quod sibi bonum est: esseque absolute quidem amabile ipsum bonum: cuique vero amabile id, quod cuique bonum est. Amat igitur unusquisque non quod sibi reapse bonum est, sed quod videtur. Neque quicquam in eo nunc quidem est discriminis. Ita enim et amabile hic definietur, quod bonum esse videbitur. Cum sint autem tria, in quibus inest causa, cur amentur, in inanimorum amatione amicitiae nomen non usurpatur. Nam neque mutuo amant, ne-

σθαι τἀγαθά· ἀλλ' εἴπερ σώζεσθαι βούλεται αὐτὸν, ἵνα αὐτὸς ἔχῃ· τῷ δὲ φίλῳ φασὶ δεῖν βούλεσθαι τἀγαθὰ, ἐκείνου ἕνεκα· τοὺς δὲ βουλομένους οὕτω τἀγαθὰ, εὔνους λέγουσιν, ἂν μὴ τὸ αὐτὸ καὶ παρ' ἐκείνου γίγνηται· εὔνοιαν γὰρ ἐν ἀντιπεπον-
4 *θόσι φιλίαν εἶναι. Ἢ προςθετέον τὸ μὴ λανθάνουσαν; πολλοὶ γάρ εἰσιν εὔνοι οἷς οὐχ ἑωράκασιν, ὑπολαμβάνουσι δὲ ἐπιεικεῖς εἶναι ἢ χρησίμους· τοῦτο δὲ αὐτὸ κἂν ἐκείνων τις πάθοι πρὸς τοῦτον· εὖνοι μὲν οὖν οὗτοι φαίνονται ἀλλήλοις· φίλους δὲ πῶς ἄν τις εἴποι, λανθάνοντας ὡς ἔχουσιν ἑαυτοῖς; δεῖ ἄρα εὐνοεῖν ἀλλήλοις, καὶ βούλεσθαι τἀγαθὰ μὴ λανθάνοντας δι' ἕν τι τῶν εἰρημένων.*

CAPUT III.

1 *Διαφέρει δὲ ταῦτα ἀλλήλων εἴδει· καὶ αἱ φιλήσεις ἄρα καὶ αἱ φιλίαι· τρία γάρ ἐστιν εἴδη τῆς*

que illis quisquam vult bene evenire. Rideatur enim fortasse, si quis dicat, se vino bene evenire velle; nisi si conservari illud velit eo, ut ipse illo fruatur. Atqui amico bene cupere ejus causa, non sua, ajunt oportere. Qui autem ita amico volunt bene evenire, eos benevolos appellant, dummodo non idem etiam ab illo referatur. Benevolentiam enim inter aliquos mutuam amicitiam esse perhibent. Addendumne vero est et illud: non occultam neque incognitam? Multi enim eos, quos nunquam viderunt, benevolentia complectuntur, quia viros bonos esse, aut sibi utiles fore existimant. Quod si eodem modo illorum aliquis in priorem sit affectus, benevolentia quidem inter eos intercedere videtur: sed amicos quamobrem quispiam eos dicat, quorum alter de alterius in se animo nihil explorati habet? Ergo ut sint amici, et eos oportet se mutuo benevolentia comprehendere, velleque alterum alteri bona evenire: ita, ut hoc utrique perspectum sit et cognitum, propter unum aliquod eorum, quae dicta sunt.

CAP. III. Sed cum haec tria, quae amari solere dicimus, genere inter se differant: amationes quoque

φιλίας, ἰσάριθμα τοῖς φιλητοῖς· καθ' ἕκαστον γάρ ἐστιν ἀντιφίλησις οὐ λανθάνουσα· οἱ δὲ φιλοῦντες ἀλλήλους βούλονται τἀγαθὰ ἀλλήλοις ταύτῃ ᾗ φιλοῦσιν· οἱ μὲν οὖν διὰ τὸ χρήσιμον φιλοῦντες ἀλλήλους, οὐ καθ' αὑτοὺς φιλοῦσιν, ἀλλ' ᾗ γίνεταί τι αὐτοῖς παρ' ἀλλήλων ἀγαθόν· ὁμοίως δὲ καὶ οἱ δι' ἡδονήν· οὐ γὰρ τῷ ποιούς τινας εἶναι ἀγαπῶσι τοὺς εὐτραπέλους, ἀλλ' ὅτι ἡδεῖς αὐτοῖς. Οἵ- 2
τε δὴ διὰ τὸ χρήσιμον φιλοῦντες, διὰ τὸ αὐτοῖς ἀγαθὸν στέργουσι· καὶ οἱ δι' ἡδονὴν, διὰ τὸ αὑτοῖς ἡδύ· καὶ οὐχ ᾗ ὁ φιλούμενός ἐστιν, ἀλλ' ᾗ χρήσιμος ἢ ἡδύς· κατὰ συμβεβηκός τε δὴ αἱ φιλίαι αὗταί εἰσιν· οὐ γὰρ ᾗ ἐστιν, ὅς ποτέ ἐστιν ὁ φιλούμενος, ταύτῃ φιλεῖται, ἀλλ' ᾗ πορίζουσιν· οἱ μὲν ἀγαθόν τι, οἱ δ' ἡδονήν. Εὐδιάλυτοι δὴ αἱ 3
τοιαῦταί εἰσι, μὴ διαμενόντων αὐτῶν ὁμοίων· ἐὰν

differunt, et amicitiae. Sunt enim tria amicitiae genera, quae rebus amabilibus pari numero respondent. Est enim sua cujusque generis amatio, et mutua, et eadem non obscura neque incognita. Nam vero, qui inter se amant, alter alteri omnia bene evenire volunt, qua amant. Atque ii quidem, qui utilitatis causa amant inter se, non propter se, neque sua causa inter se amant: sed qua quidpiam boni alteri ab altero proficiscitur. Eorum deinde, qui propter voluptatem amicitiam inter se compararunt, similis ratio est. Non enim facetos et urbanos propterea diligimus, quia cujusdam modi sunt: sed quia nos delectant. Itaque et qui utilitatis causa amicitia inter se juncti sunt propter id, quod ipsis bonum est, diligunt: et illi quoque, quos voluptas ad amandum excitat, amicitiam jucundo metiuntur: nec is, qui amatur, qua est, amatur: sed qua utilis aut jucundus est. Denique ex eventu propterea constant hae amicitiae. Non enim qua est is, qui diligitur, quicunque sit, amatur: sed qua alteri utilitatem aliquam praebent ac suppeditant, alteri voluptatem. Quocirca facile tales amicitiae dirimuntur, cum ii, inter quos sunt, similes non permaneant. Nam si non amplius sint

γὰρ μηκέτι ἡδεῖς ἢ χρήσιμοι ὦσι, παύονται φιλοῦντες· τὸ δὲ χρήσιμον οὐ διαμένει, ἀλλ' ἄλλοτε γίγνεται ἄλλο· ἀπολυθέντος οὖν δι' ὃ φίλοι ἦσαν, διαλύεται καὶ ἡ φιλία, ὡς οὔσης τῆς φιλίας πρὸς
4 ἐκεῖνα. Μάλιστα δὲ ἐν τοῖς πρεσβύταις ἡ τοιαύτη φιλία δοκεῖ γίνεσθαι· οὐ γὰρ τὸ ἡδὺ οἱ τηλικοῦτοι διώκουσιν, ἀλλὰ τὸ ὠφέλιμον· καὶ τῶν ἐν ἀκμῇ καὶ νέων, ὅσοι τὸ συμφέρον διώκουσιν· οὐ πάνυ δ' οἱ τοιοῦτοι οὐδὲ συζῶσι μετ' ἀλλήλων· ἐνίοτε γὰρ οὐδ' εἰσίν ἡδεῖς· οὐδὲ δὴ προςδέονται τῆς τοιαύτης ὁμιλίας, ἐὰν μὴ ὠφέλιμοι ὦσιν· ἐπὶ τοσοῦτον γάρ εἰσιν ἡδεῖς, ἐφ' ὅσον ἐλπίδας ἔχουσιν ἀγαθοῦ· εἰς ταύτας δὲ καὶ τὴν ξενικὴν τιθέασιν.
5 Ἡ δὲ τῶν νέων φιλία δι' ἡδονὴν εἶναι δοκεῖ· κατὰ πάθος γὰρ οὗτοι ζῶσι, καὶ μάλιστα διώκουσι τὸ ἡδὺ αὐτοῖς καὶ τὸ παρόν· τῆς ἡλικίας δὲ μεταπιπτούσης, καὶ τὰ ἡδέα γίνεται ἕτερα· διὸ ταχέως

jucundi aut utiles, desinunt amari. Utile porro non idem permanet, sed aliud alias efficitur. Itaque eo, quod amicitiam contraxerat, dissoluto, amicitia quoque dissolvitur: quippe cum amicitiae tales ab istis dependeant. Atque hujus generis amicitia maxime in senibus cernitur. Non enim, qui hac aetate sunt, in amicitiis jucundum sequuntur, sed utile: ex juvenibus quoque et aetate provectis hujusmodi, qui emolumento ducuntur. Non enim admodum tales societate vitae inter se conjunguntur. Nam et minime jucundi aliquando sunt: et vero si commoda nulla concilient, consuetudine illorum nihil est opus. Nam tantisper sese jucundos praebent, quamdiu se commodum aliquid consecuturos esse sperant. Atque in hoc genere hospitalis quoque amicitia locatur. Juvenum autem amicitia voluptatis causa comparari videtur. Nam cum affectibus et perturbationibus animi in vita obtemperent, quod sibi jucundum, quodque praesens est, id sequuntur maxime. Quia autem mutata aetate mutantur et ea, quae sunt jucunda, idcirco celeriter et amici fiunt, et amare desinunt. Nam

γίγνονται φίλοι καὶ παύονται· ἅμα γὰρ τῷ ἡδεῖ ἡ φιλία μεταπίπτει· τῆς δὲ τοιαύτης ἡδονῆς ταχεῖα ἡ μεταβολή· καὶ ἐρωτικοὶ δὲ οἱ νέοι· κατὰ πάθος γὰρ καὶ δι' ἡδονὴν τὸ πολὺ τῆς ἐρωτικῆς· διόπερ φιλοῦσι, καὶ ταχέως παύονται, πολλάκις τῆς αὐτῆς ἡμέρας μεταπίπτοντες, συνημερεύειν δὲ καὶ συζῆν οὗτοι βούλονται· γίνεται γὰρ αὐτοῖς τὸ κατὰ φιλίαν οὕτως. Τελεία δ' ἐστὶν ἡ τῶν ἀγαθῶν φι- 6
λία καὶ κατ' ἀρετὴν ὁμοίων· οὗτοι γὰρ τἀγαθὰ ὁμοίως ἀλλήλοις βούλονται ᾗ ἀγαθοί· ἀγαθοὶ δ' εἰσὶ καθ' αὑτούς· οἱ δὲ βουλόμενοι τἀγαθὰ τοῖς φίλοις, ἐκείνων ἕνεκα μάλιστα φίλοι· δι' αὑτοὺς γὰρ οὕτως ἔχουσι, καὶ οὐ κατὰ συμβεβηκός· διαμένει οὖν ἡ τούτων φιλία, ἕως ἂν ἀγαθοὶ ὦσιν· ἡ δ' ἀρετὴ μόνιμον, καὶ ἔστιν ἑκάτερος ἁπλῶς ἀγαθός, καὶ τῷ φίλῳ· οἱ γὰρ ἀγαθοί, καὶ ἁπλῶς ἀγαθοὶ καὶ ἀλλήλοις ὠφέλιμοι· ὁμοίως δὲ καὶ ἡδεῖς· οἱ ἀγαθοὶ

eorum amicitia una cum eo, quod eis jucundum est, immutatur atque evanescit. Talis autem voluptas conversionem celerem habet. Ad amores quoque proclives et propensi sunt adolescentes. Nam magna ex parte amorum conjunctio perturbatione sine affectu continetur, et causam habet voluptatem. Amant igitur, citoque amandi finem faciunt, ita ut saepe uno et eodem die voluntatem mutent. Volunt autem hi totos dies una traducere, vitaeque societate conjungi. Ejusmodi enim illorum amicitiae natura atque conditio est. Perfecta vero amicitia est virorum bonorum et virtute similium. Hi enim se mutuo similiter bonis affici volunt, qua sunt boni: boni autem sunt per se. Jam qui bona amicis optant, maxime sunt amici. Sunt enim hoc animo per se, non ex eventu. Manet igitur horum amicitia tamdiu, quamdiu boni sunt: (virtus autem diuturna quaedam res est, et maxime stabilis:) estque uterque et simpliciter absoluteque bonus, et amico. Nam viri boni et absolute boni sunt, et inter se utiles; itemque jucundi: quandoquidem boni, et absolute jucundi, et

γάρ, καὶ ἁπλῶς ἡδεῖς καὶ ἀλλήλοις· ἑκάστῳ γὰρ καθ' ἡδονήν εἰσιν αἱ οἰκεῖαι πράξεις καὶ αἱ τοιαῦ-
7 *ται· τῶν ἀγαθῶν δὲ τοιαῦται ἢ ὅμοιαι. Ἡ τοιαύτη δὲ φιλία μόνιμος εὐλόγως ἐστί· συνάπτει γὰρ ἐν αὐτῇ πάνθ' ὅσα δεῖ τοῖς φίλοις ὑπάρχειν· πᾶσα γὰρ φιλία δι' ἀγαθόν ἐστιν, ἢ δι' ἡδονήν, ἢ ἁπλῶς, ἢ τῷ φιλοῦντι, καὶ καθ' ὁμοιότητά τινα· ταύτῃ δὲ πάντα ὑπάρχει τὰ εἰρημένα καθ' αὑτούς· ταύτῃ γὰρ ὅμοια καὶ τὰ λοιπά, τό,τε ἁπλῶς ἀγαθὸν καὶ ἡδὺ ἁπλῶς ἐστι· μάλιστα δὲ ταῦτα φιλητά· καὶ τὸ φιλεῖν δὲ καὶ ἡ φιλία ἐν τούτοις μάλιστα καὶ*
8 *ἀρίστη. Σπανίας δ' εἰκὸς τὰς τοιαύτας εἶναι· ὀλίγοι γὰρ οἱ τοιοῦτοι· ἔτι δὲ προςδεῖται χρόνου καὶ συνηθείας· κατὰ τὴν παροιμίαν γὰρ οὐκ ἔστιν εἰδῆσαι ἀλλήλους, πρὶν τοὺς λεγομένους ἅλας συναναλῶσαι· οὐδ' ἀποδέξασθαι δὴ πρότερον, οὐδ' εἶναι φίλους, πρὶν ἑκάτερος ἑκατέρῳ φανῇ φιλητὸς,*

inter se jucundi sunt. Voluptati enim sunt suae cuique actiones, et quaecunque sunt ejusdem modi: bonorum autem tales aut talium similes sunt actiones. Talis porro amicitia merito firma ac stabilis est. Omnia enim concurrunt in ea, quae in amicis esse debent. Nam omnem amicitiam bonum aliquod contrahit, vel voluptas et utrumque horum vel absolute, vel ei, qui amat: spectaturque similitudine quadam. In hac autem ei insunt omnia, quae jam dicta sunt per se. Nam hac parte similes, etiam caeteris rebus inter se sunt similes, atque etiam quod absolute bonum est, id absolute quoque est jucundum. Maxime itaque amabilia sunt haec, et amare ipsum, ipsaque amicitia, quae inter tales est, maxime omnium amicitia, eademque optima. Caeterum fieri aliter non potest, quam ut ratae sint tales amicitiae. Magna est enim talium virorum paucitas. Praeterea tempore et consuetudine vitae opus est. Verum enim illud proverbium est, multos modios salis una edendos, ut homines inter se norint: neque quemquam in amicitiam recipere probareque oportet, ne-

καὶ πιστευθῇ. Οἱ δὲ ταχέως τὰ φιλικὰ πρὸς ἀλλή- 9
λους ποιοῦντες, βούλονται μὲν φίλοι εἶναι, οὐκ εἰσὶ δὲ, εἰ μὴ καὶ φιλητοὶ, καὶ τοῦτ' ἴσασι· βούλησις μὲν οὖν ταχεῖα γίνεται φιλίας, φιλία δὲ οὔ· αὕτη μὲν οὖν καὶ κατὰ τὸν χρόνον, καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ τελεία ἐστὶ, καὶ κατὰ πάντα ταῦτα γίνεται, καὶ ὁμοία ἑκατέρῳ παρ' ἑκατέρου· ὅπερ δεῖ τοῖς φίλοις ὑπάρχειν.

CAPUT IV.

Ἡ δὲ διὰ τὸ ἡδὺ, ὁμοίωμα ταύτης ἔχει· καὶ 1
γὰρ οἱ ἀγαθοὶ ἡδεῖς ἀλλήλοις· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ διὰ τὸ χρήσιμον· καὶ γὰρ τοιοῦτοι ἀλλήλοις οἱ ἀγαθοί· μάλιστα δὲ καὶ ἐν τούτοις αἱ φιλίαι διαμένουσιν, ὅταν τὸ ἴσον γίγνηται παρ' ἀλλήλων, οἷον ἡδονή· καὶ μὴ μόνον οὕτως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ, οἷον τοῖς εὐτραπέλοις, καὶ μὴ ὡς ἐραστῇ καὶ ἐρω-

que ullos inter se amicos esse, priusquam alter alteri dignus, qui ametur, dignusque, cui fides habeatur, visus fuerit. Qui vero cito ea, quae amicitiae propria sunt, inter se faciunt, amici illi quidem esse volunt, sed non sunt tamen, nisi etiam digni sint, qui amentur, idque habeant exploratum Atque amicitiae conciliandae voluntas repente existere sane potest: at non ipsa etiam amicitia. Haec igitur et tempore et reliquis rebus perfecta est, et his omnibus constat: similis denique utrique ab altero est: id quod in amicis esse debet.

CAP. IV. At vero illa, quae jucundi causa comparatur amicitia, huic similis est. Nam etiam boni viri inter se jucundi sunt. Itemque ea, quam utilitas emolumentumque conflavit. Tales enim sunt inter se boni viri. Maxime autem etiam in his amicitiae permanent, cum par pari inter se referunt, verbi gratia, voluptatem: immo cum non hoc modo, sed voluptatem etiam ex uno eodemque genere, ut fit inter urbanos ac facetos: et ut minime fit inter amatorem, eumque, qui ama-

μένῳ· οὐ γὰρ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ἥδονται οὗτοι, ἀλλ' ὁ μὲν ἐρῶν ἐκείνου, ὁ δὲ θεραπευόμενος ὑπὸ τοῦ ἐραστοῦ, ληγούσης δὲ τῆς ὥρας, ἐνίοτε καὶ ἡ φιλία λήγει· τῷ μὲν γὰρ οὐκ ἔστιν ἡ ὄψις ἡδεῖα, τῷ δὲ οὐ γίνεται ἡ θεραπεία· πολλοὶ δ' αὖ διαμένουσιν, ἐὰν ἐκ τῆς συνηθείας τὰ ἤθη στέρξωσιν, ὁμοήθεις ὄντες.
2 Οἱ δὲ μὴ τὸ ἡδὺ ἀντικαταλλαττόμενοι, ἀλλὰ τὸ χρήσιμον ἐν τοῖς ἐρωτικοῖς, καὶ εἰσιν ἧττον φίλοι, καὶ διαμένουσιν· οἱ δὲ διὰ τὸ χρήσιμον ὄντες φίλοι, ἅμα τῷ συμφέροντι διαλύονται· οὐ γὰρ ἀλλήλων ἦσαν φίλοι, ἀλλὰ τοῦ λυσιτελοῦς· δι' ἡδονὴν μὲν οὖν καὶ διὰ τὸ χρήσιμον, καὶ φαύλους ἐνδέχεται φίλους ἀλλήλοις εἶναι, καὶ ἐπιεικεῖς φαύλοις, καὶ μηδέτερον ὁποιῳοῦν· δι' αὐτοὺς δὲ δῆλον ὅτι μόνους τοὺς ἀγαθούς· οἱ γὰρ κακοὶ οὐ χαίρουσιν ἑαυτοῖς, εἰ μή τις ὠφέλεια γίγνοιτο.
3 Καὶ μόνη δὲ ἡ τῶν ἀγαθῶν φιλία ἀδιάβλητός ἐστιν·

tur. Non enim iisdem rebus hi delectantur: sed amator illius amore: is vero, qui amatur, amatoris erga se studio et observantia. Porro aetate deflorescente interdum evanescit quoque amicitia. Illi enim ejus, qui amatur, facies definit esse jucunda: hic ab illo non amplius colitur, neque observatur. At multi tamen horum in amicitia permanent, si consuetudine vitae adhibita mores dilexerint; cum sint videlicet inter se moribus similes. Qui autem in amoribus non pro jucunditate recipiunt mutuam jucunditatem. sed jucundum utili permutant, cum minus amici sunt, tum minus diu in eadem inter se voluptate permanent. Qui vero utilitatis causa sunt amici, utilitate sublata dirimuntur. Non enim se mutuo amabant, sed emolumentum. Propter voluptatem ergo atque utilitatem et malis inter se, et bonis cum malis, et neutris cum qualibuscunque amicitia intercedere potest. Sed propter se nimirum amici sunt inter se soli viri boni. Mali enim familiaritate mutua non delectantur, nisi aliquam utilitatem alter ab altero percipiat. Ad haec vero sola

οὐ γὰρ ῥᾴδιον οὐδενὶ πιστεῦσαι περὶ τοῦ ἐν πολ-
λῷ χρόνῳ ὑπ᾽ αὐτῶν δεδοκιμασμένου· καὶ τὸ πι-
στεύειν ἐν τούτοις, καὶ τὸ μηδέποτ᾽ ἂν ἀδικῆσαι,
καὶ ὅσα ἄλλα ἐν τῇ ὡς ἀληθῶς φιλίᾳ ἀξιοῦται· ἐν
δὲ ταῖς ἄλλαις οὐδὲν κωλύει γίνεσθαι τὰ τοιαῦτα.
Ἐπεὶ γὰρ οἱ ἄνθρωποι λέγουσι φίλους καὶ τοὺς διὰ 4
τὸ χρήσιμον, ὥςπερ αἱ πόλεις· (δοκοῦσι γὰρ αἱ
συμμαχίαι ταῖς πόλεσι γενέσθαι ἕνεκα τοῦ συμφέ-
ροντος·) καὶ τοὺς δι᾽ ἡδονὴν ἀλλήλους στέργοντας,
ὥςπερ οἱ παῖδες, ἴσως μὲν δεῖ λέγειν καὶ ἡμᾶς φί-
λους τοὺς τοιούτους, εἴδη δὲ καὶ τῆς φιλίας πλείω,
καὶ πρώτως μὲν καὶ κυρίως τῆς τῶν ἀγαθῶν ᾗ ἀγα-
θοί· τὰς δὲ λοιπὰς καθ᾽ ὁμοιότητα· ᾗ γὰρ ἀγαθόν
τι καὶ ὅμοιόν τι, ταύτῃ φίλοι· καὶ γὰρ τὸ ἡδὺ,
ἀγαθόν τι τοῖς φιληδέσιν. Οὐ πάνυ δὲ αὗται συν- 5
άπτουσιν, οὐδὲ γίνονται οἱ αὐτοὶ φίλοι διὰ τὸ
χρήσιμον καὶ ἡδύ· οὐ γὰρ πάνυ συνδυάζεται τὰ

bonorum virorum amicitia criminationibus, et calumniis vacat. Non enim facile est quidquam alicui credere de eo, quem ipse diu probaris ac spectaris Praeterea fides habetur horum alteri ab altero maxime: summaque ab utroque diligentia adhibetur, ne alteri ab altero injuria inferatur: caeteraque omnia in his insunt, quae vera amicitia postulat. In aliis autem sodalitatibus ac societatibus nihil prohibet, quo minus hujusmodi mala incidant. Quoniam enim homines amicos appellant etiam eos, qui utilitate ad amandum ducuntur, ut civitates (inter civitates enim utilitatis causa societates bellicae contrahi videntur) et eos item, qui voluptate eodem invitantur, ut pueri: fortasse cum amicos dici oportuerit etiam a nobis tales, tum plura poni amicitiae genera. Ac primo sane loco et proprie amicitiam nominare oportuerit eam, quae est inter bonos, qua boni sunt: reliquas vero ex similitudine. Amici enim sunt ea ratione, qua est in eis boni quidpiam, et aliquid simile. Jucundum enim bona quaedam res est iis, qui rebus jucundis ducuntur. Non autem facile fit, ut hae amicitiae copulatae reperiantur:

6 *κατὰ συμβεβηκός. Εἰς ταῦτα δὲ τὰ εἴδη τῆς φιλίας νενεμημένης, οἱ μὲν φαῦλοι ἔσονται φίλοι δι' ἡδονὴν ἢ τὸ χρήσιμον, ταύτῃ ὅμοιοι ὄντες· οἱ δ' ἀγαθοὶ δι' αὑτοὺς φίλοι· ᾗ γὰρ ἀγαθοί· οὗτοι μὲν οὖν ἁπλῶς φίλοι· ἐκεῖνοι δὲ κατὰ συμβεβηκός, καὶ τῷ ὡμοιῶσθαι τούτοις.*

Caput V.

1 *Ὥςπερ δὲ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν οἱ μὲν καθ' ἕξιν, οἱ δὲ κατ' ἐνέργειαν ἀγαθοὶ λέγονται, οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῆς φιλίας· οἱ μὲν γὰρ συζῶντες χαίρουσιν ἀλλήλοις καὶ πορίζουσι τἀγαθά· οἱ δὲ καθεύδοντες ἢ κεχωρισμένοι τοῖς τόποις οὐκ ἐνεργοῦσι μέν, οὕτω δ' ἔχουσιν, ὥςτε ἐνεργεῖν φιλικῶς· οἱ γὰρ τόποι οὐ διαλύουσι τὴν φιλίαν ἁπλῶς, ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν· ἐὰν δὲ χρόνιος ἡ ἀπουσία γένηται, καὶ τῆς φιλίας δοκεῖ λήθην ποιεῖν· ὅθεν εἴρηται·*

neque inter eosdem amicitia utilitate et voluptate jungitur. Nam non admodum copulantur neque una cohaerent, quae sunt per accidens. Cum sit autem in haec genera amicitia distributa, mali quidem propter voluptatem aut utilitatem inter se erunt amici, quando sunt hac ratione inter se similes: boni autem propter se amici futuri sunt. Qua enim boni sunt, ea ratione sunt similes. Itaque hi quidem absolute sunt amici: illi vero ex eventu, et eo, quod his sunt assimiles.

Cap. V. Quemadmodum autem in virtutibus alii habitu, alii re et energia boni nominantur, sic res habet et in amicitia. Alii enim cum mutua vitae consuetudine et convictu sese oblectant, tum utilitates alter alteri suppeditant: alii vero aut dormientes, aut locorum intervallo disjuncti amicitiae muneribus non funguntur quidem illi, sed ita tamen sunt animati, ut fungi possint. Non enim locorum intervalla amicitias simpliciter dirimunt, sed muneris functionem. Quod si tamen diuturna fuerit absentia, efficere videtur, ut amicitiam quoque inobscuret oblivio. Ex quo dici solet:

Πολλὰς δὴ φιλίας ἀπροσηγορία διέλυσεν.

Οὐ φαίνονται δ' οὔθ' οἱ πρεσβῦται, οὔθ' οἱ στρυφ- 2
νοὶ, φιλικοὶ εἶναι· βραχὺ γὰρ ἐν αὐτοῖς τὸ τῆς ἡδο-
νῆς· οὐδεὶς δὲ δύναται συνημερεύειν τῷ λυπηρῷ,
οὐδὲ τῷ μὴ ἡδεῖ· μάλιστα γὰρ ἡ φύσις φαίνεται
τὸ μὲν λυπηρὸν φεύγειν, ἐφίεσθαι δὲ τοῦ ἡδέος.
Οἱ δ' ἀποδεχόμενοι ἀλλήλους, μὴ συζῶντες δὲ, εὔ- 3
νοις ἐοίκασι μᾶλλον ἢ φίλοις· οὐδὲν γὰρ οὕτως
ἐστὶ φίλων, ὡς τὸ συζῆν· ὠφελείας μὲν γὰρ οἱ ἐν-
δεεῖς ὀρέγονται· συνημερεύειν δὲ καὶ οἱ μακάριοι·
μονώταις μὲν γὰρ εἶναι τούτοις ἥκιστα προσήκει,
συνδιάγειν δὲ μετ' ἀλλήλων οὐκ ἔστι, μὴ ἡδεῖς ὄν-
τας, μηδὲ χαίροντας τοῖς αὐτοῖς, ὅπερ ἡ ἑταιρικὴ
δοκεῖ ἔχειν. Μάλιστα μὲν οὖν ἐστὶ φιλία ἡ τῶν 4
ἀγαθῶν, καθάπερ πολλάκις εἴρηται· δοκεῖ γὰρ φι-
λητὸν μὲν καὶ αἱρετὸν τὸ ἁπλῶς ἀγαθὸν ἢ ἡδύ· ἑκά-

Foedus amicitiae diuturna silentia solvunt.

Caeterum videntur nec senes, nec austeri ad amicitiam esse idonei. Nam apud eos non multum loci voluptati relictum est. Nemo autem neque cum eo, qui gravis ac molestus est, neque cum eo, in quo nihil est jucundi, quotidianae vitae usu conjungi solet. Et dolorem enim maxime fugere et jucunditatem expetere videtur natura. Qui vero cum inter se neutiquam abhorreant, sed probentur alter alteri, non tamen vitae consuetudine et usu devinciuntur, benevolis quam amicis sunt similiores. Nihil est enim amicorum tam proprium, quam vitae societate conjungi. Nam utilitatem quidem egentes expetunt: vitae autem consuetudinem etiam divites ac beati. Solitaria enim vita his minime omnium convenit. Atqui una vivere non possunt, qui nec jucundi inter se sunt, nec iisdem rebus delectantur. Hoc enim certe sodalitas videtur habere proprium. Est itaque amicitia maxime omnium illa, quae bonorum est, quemadmodum saepius jam dictum est. Nam cum id amabile et optabile videatur, quod absolute bonum aut jucundum est: et vero cum id cuique amabile sit, quod ei

στῳ δὲ τὸ αὐτῷ τοιοῦτον· ὁ δ' ἀγαθὸς τῷ ἀγαθῷ
5 *δι' ἄμφω ταῦτα. Ἔοικε δ' ἡ μὲν φίλησις πάθει, ἡ δὲ φιλία ἕξει· ἡ γὰρ φίλησις οὐχ ἧττον πρὸς τὰ ἄψυχά ἐστιν· ἀντιφιλοῦσι δὲ μετὰ προαιρέσεως· ἡ δὲ προαίρεσις ἀφ' ἕξεως· καὶ τὰ ἀγαθὰ βούλονται τοῖς φιλουμένοις ἐκείνων ἕνεκα, οὐ κατὰ πάθος, ἀλλὰ καθ' ἕξιν· καὶ φιλοῦντες τὸν φίλον, τὸ αὐτοῖς ἀγαθὸν φιλοῦσιν· ὁ γὰρ ἀγαθὸς φίλος γενόμενος, ἀγαθὸν γίνεται ᾧ φίλος· ἑκάτερος οὖν φιλεῖ τε τὸ αὐτῷ ἀγαθόν, καὶ τὸ ἴσον ἀνταποδίδωσι τῇ βουλήσει καὶ τῷ εἴδει· λέγεται γὰρ φιλότης ἡ ἰσότης· μάλιστα δὴ τῇ τῶν ἀγαθῶν ταῦτα ὑπάρχει.*

Caput VI.

1 *Ἐν δὲ τοῖς στρυφνοῖς καὶ πρεσβυτικοῖς ἧττον γίνεται ἡ φιλία, ὅσῳ δυσκολώτεροί εἰσι, καὶ ἧττον ταῖς ὁμιλίαις χαίρουσι· ταῦτα γὰρ δοκεῖ μά-*

tale est: vir bonus viro bono propter horum utrumque amabilis est. Videtur autem amatio perturbationi similis esse: habitui amicitia. Amatio enim non minus res inanimes complectitur, quam alias: redamare autem conjunctum est cum consilio, quod ab habitu proficiscitur. Praeterea tales bonis affici volunt eos, quos amant, illorum causa, non perturbatione aliqua incitati, sed ex habitu. Ad haec qui amicum diligunt, id quod sibi bono est, diligunt. Nam vir bonus, amicus alicui factus, ei ipsi, cui amicus est, bonum est. Uterque igitur cum id, quod sibi bono est, diligit, tum par pari etiam refert, et voluntate et genere. Nam vulgo dici solet, aequalitatem amicitiam esse. Maxime vero in amicitia virorum bonorum haec insunt.

Cap. VI. Caeterum cum hoc ita statuamus esse, inter austeros tamen et senes fatemur eo minus amicitiam conciliari, quo ipsi sunt difficiliores, minusque hominum congressu et sermone delectantur. Haec enim et

λιστ' εἶναι φιλικὰ καὶ ποιητικὰ φιλίας· διὸ νέοι μὲν γίνονται φίλοι ταχὺ, πρεσβῦται δ' οὔ· οὐ γὰρ γίγνονται φίλοι, οἷς ἂν μὴ χαίρωσιν· ὁμοίως δ' οὐδ' οἱ στρυφνοί· ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι εὖνοι μέν εἰσιν ἀλλήλοις· (βούλονται γὰρ τἀγαθὰ, καὶ ἀπαντῶσιν εἰς τὰς χρείας·) φίλοι δ' οὐ πάνυ εἰσὶ, διὰ τὸ μὴ συνημερεύειν μηδὲ χαίρειν ἀλλήλοις· ἃ δὴ μάλιστα εἶναι δοκεῖ φιλικά. Πολλοῖς δ' εἶναι φίλον, κατὰ τὴν τελείαν φιλίαν οὐκ ἐνδέχεται, ὥσπερ οὐδ' ἐρᾷν πολλῶν ἅμα· ἔοικε γὰρ ὑπερβολῇ· τὸ τοιοῦτο δὲ πρὸς ἕνα πέφυκε γίνεσθαι· πολλοὺς δ' ἅμα τῷ αὐτῷ ἀρέσκειν σφόδρα, οὐ ῥᾴδιον, ἴσως δ' οὐδ' ἀγαθὸν εἶναι. Δεῖ δὲ καὶ ἐμπειρίαν λαβεῖν, καὶ ἐν συνηθείᾳ γενέσθει, ὃ παγχάλεπον· διὰ τὸ χρήσιμον δὲ καὶ τὸ ἡδὺ πολλοῖς ἀρέσκειν ἐνδέχεται· πολλοὶ γὰρ οἱ τοιοῦτοι, καὶ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ

2 (margin, at "Πολλοῖς δ' εἶναι φί-"); 3 (margin, at "Δεῖ δὲ καὶ ἐμπειρίαν λαβεῖν,")

propria sunt amicitiae maxime, et ad eam conglutinandam plurimum valent. Itaque cito fiunt juvenes amici: senes non item. Non enim fieri solemus iis amici, quibus non delectamur. Similiter neque acerbi tristesque natura. Sed tales homines sane benevoli inter se esse possunt: (bene enim alter alteri volunt omnia evenire, praestoque adsunt sibi, adeoque occurrunt in rebus dubiis, et temporibus difficilibus) sed non admodum sunt amici: quia neque intercedat vitae quotidianae consuetudo, neque alter alterius moribus delectetur, quae maxime videtur amicitiae convenire. Jam quod ad perfectam amicitiam attinet, ea uni cum multis intercedere non potest. Nam illa perfecta amicitia naturam sapit ejus, quod est ὑπερβολὴ sive excellentia. Hujus autem rei natura est talis, ut sit unius duntaxat. Ad haec multos uno tempore uni vehementer placere haud facile est: ac fortasse neque bonos multos facile reperias. Denique periculum facere et consuetudine sermonis et vitae cum eis conjungi oportet, quod est omnium difficillimum. At vero propter utilitatem et jucunditatem ut quis multis placeat, fieri potest. Nam et hujus generis hominum

4 αἱ ὑπηρεσίαι. Τούτων δὲ μᾶλλον ἔοικε φιλία ἡ
διὰ τὸ ἡδὺ, ὅταν ταὐτὰ ὑπ' ἀμφοῖν γίγνηται, καὶ
χαίρωσιν ἀλλήλοις ἢ τοῖς αὐτοῖς· οἷαι τῶν νέων εἰ-
σὶν αἱ φιλίαι· μᾶλλον γὰρ ἐν ταύταις τὸ ἐλευθέ-
ριον· ἡ δὲ διὰ τὸ χρήσιμον ἀγοραίων· καὶ οἱ μακά-
ριοι δὲ χρησίμων μὲν οὐδὲν δέονται, ἡδέων δέ· συ-
ζῆν μὲν γὰρ βούλονταί τισι· τὸ δὲ λυπηρὸν ὀλίγον
μὲν χρόνον φέρουσι, συνεχῶς δ' οὐθεὶς ἂν ὑπομεῖ-
ναι, οὐδ' αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν, εἰ λυπηρὸν αὐτῷ εἴη·
διὸ τοὺς φίλους ἡδεῖς ζητοῦσι· δεῖ δὲ ἴσως καὶ τοὺς
ἀγαθοὺς τοιούτους ὄντας, καὶ ἔτι αὐτοῖς· οὕτω
5 γὰρ αὐτοῖς ὑπάρξει ὅσα δεῖ τοῖς φίλοις. Οἱ δ' ἐν
ταῖς ἐξουσίαις διῃρημένοις φαίνονται χρῆσθαι τοῖς
φίλοις· ἄλλοι γὰρ αὐτοῖς εἰσι χρήσιμοι, καὶ ἕτε-
ροι ἡδεῖς, ἄμφω δ' οἱ αὐτοὶ οὐ πάνυ· οὔτε γὰρ
ἡδεῖς μετ' ἀρετῆς ζητοῦσιν, οὔτε χρησίμους εἰς τὰ

magna copia est: et obsequia illa non desiderant longum tempus. Harum autem duarum ea magis amicitiae similitudinem gerit, quae jucundi causa instituta est, cum eadem ab altero alteri praestantur, et alter altero delectatur, aut uterque eisdem: quales amicitiae juvenum sunt. Magis enim elucet in his ingenium quoddam liberale. At ea, quae propter utile comparatur, fori est, et eorum, qui in eo versantur. Jam et illud constat, divites ac beatos non inutiles, sed jucundos amicos desiderare. Vivere enim cum aliquibus volunt. Ad haec dolorem ac molestiam etiamsi modico tempore ferunt, perpetuo tamen minime sustinent: immo ne ipsum quidem bonum, si eis molestum sit. Itaque jucundos amicos quaerunt: sed oportebat nimirum quaeri, qui et boni essent insuper: quod ii demum sint et per se tales, atque etiam amicis. Sic enim eis illa suppetent, quibus amici instructi atque ornati esse debent. Qui vero potentia praestant caeteris, distinctis ac divisis amicis uti videntur. Alii enim sunt eis utiles: alii suaves ac jucundi. Nam in uno ambo ista inesse haud facile contingit. Neque enim quaerunt jucundos cum virtute; neque utiles cum honestate. Sed qua jucundum

καλά, ἀλλὰ τοὺς μὲν εὐτραπέλους τοῦ ἡδέος ἐφιέμενοι· τοὺς δὲ δεινοὺς πρᾶξαι τὸ ἐπιταχθέν· ταῦτα δ' οὐ πάνυ γίνεται ἐν τῷ αὐτῷ. Ἡδὺς δὲ καὶ 6
χρήσιμος ἅμα εἴρηται ὅτι ὁ σπουδαῖος· ἀλλ' ὑπερέχοντι οὐ γίνεται ὁ τοιοῦτος φίλος, ἂν μὴ καὶ τῇ ἀρετῇ ὑπερέχηται· εἰ δὲ μή, οὐκ ἰσάζει ἀνάλογον ὑπερεχόμενος· οὐ πάνυ δὲ εἰώθασι τοιοῦτοι γίνεσθαι. Εἰσὶ δὲ οὖν αἱ εἰρημέναι φιλίαι ἐν ἰσότητι· 7
τὰ γὰρ αὐτὰ γίγνεται ἀπ' ἀμφοῖν, καὶ βούλονται ἀλλήλοις, ἢ ἕτερον ἀνθ' ἑτέρου ἀντικαταλλάττονται, οἷον ἡδονὴν ἀντ' ὠφελείας· ὅτι δὲ καὶ ἧττόν εἰσιν αὗται αἱ φιλίαι καὶ μένουσιν, εἴρηται· δοκοῦσι δὲ καὶ δι' ὁμοιότητα καὶ ἀνομοιότητα ταὐτοῦ εἶναί τε καὶ οὐκ εἶναι φιλίαι· καθ' ὁμοιότητα γὰρ τῆς κατ' ἀρετὴν φαίνονται φιλίαι· ἡ μὲν γὰρ τὸ ἡδὺ ἔχει, ἡ δὲ τὸ χρήσιμον· ταῦτα ὑπάρχει κἀκείνῃ· τῷ δὲ τὴν μὲν ἀδιάβλητον εἶναι καὶ μόνιμον,

spectatur, eos quaerunt, qui sint faceti atque urbani: qua vero utile, eos, qui sint solertes, et habiles ad id, quod imperatum sit, efficiendum: quae fere nunquam in uno et eodem reperiuntur. Quod autem jucundum simul et utilem esse eum diximus, qui sit vir bonus, sciendum et illud est, homini dignitate ac potentia praestanti talem non facile fieri amicum, nisi etiam ille potentia praestans alterum virtute superet. Nam si id non fiat, non aequatur proportione cum illo praestantiore is, qui superatur potentia. Admodum autem raro tales homines reperiri solent. Atque illae sane amicitiae, quas proximo loco diximus, in aequalitate positae sunt. Eadem enim ab utroque praestantur, estque mutua inter ipsos voluntas: aut certe aliud alio commutatur: verbi gratia, utilitate voluptas. Interea tamen et minus esse has amicitias, minusque diu permanere sciendum (ut dictum est) et videntur etiam propter similitudinem simul ac dissimilitudinem ad veram illam et esse amicitiae et non esse. Ex similitudine enim ejus amicitiae, quae virtute constat, amicitiae similitudinem ge-

ταύτας δὲ ταχέως μεταπίπτειν, ἄλλοις τε διαφέρειν πολλοῖς, οὐ φαίνονται φιλίαι δι' ἀνομοιότητα ἐκείνης.

Caput VII.

1 Ἕτερον δέ ἐστι φιλίας εἶδος, τὸ καθ' ὑπεροχήν· οἷον πατρὶ πρὸς υἱὸν, καὶ ὅλως πρεσβυτέρῳ πρὸς νεώτερον, ἀνδρί τε πρὸς γυναῖκα, καὶ παντὶ ἄρχοντι πρὸς ἀρχόμενον· διαφέρουσι δ' αὗται καὶ ἀλλήλων· οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ γονεῦσι πρὸς τέκνα, καὶ ἄρχουσι πρὸς ἀρχομένους· ἀλλ' οὐδὲ πατρὶ πρὸς υἱὸν, καὶ υἱῷ πρὸς πατέρα· οὐδ' ἀνδρὶ πρὸς γυναῖκα καὶ γυναικὶ πρὸς ἄνδρα· ἑτέρα γὰρ ἑκάστῳ τούτων ἀρετὴ καὶ τὸ ἔργον· ἕτερα δὲ καὶ δι' ἃ φιλοῦσιν· ἕτεραι οὖν καὶ αἱ φιλήσεις καὶ αἱ φιλίαι.
2 Τὰ αὐτὰ μὲν δὴ οὔτε γίγνεται ἑκατέρῳ παρὰ θατέρου, οὔτε δεῖ ζητεῖν· ὅταν δὲ γονεῦσι μὲν τέκνα

runt. Inest enim in altera jucundum, utile in altera: quae ipsa insunt etiam in illa. Eo autem, quod illa criminationum et calumniarum expers est et firma paene ad perpetuitatem: hae autem celeriter intercidunt, aliisque multis rebus differunt, non habent speciem amicitiae, propter hanc ab illa dissimilitudinem.

Cap. VII. Aliud autem amicitiae genus est, in quo excellunt et excelluntur: veluti quae patri intercedit cum filio, seni cum juvene, viro cum uxore, omni denique, qui praeest, cum eo, qui imperio parere debet: quae quidem inter se ipsas quoque differunt. Non est enim eadem parentum cum liberis, atque eorum, qui praesunt, cum iis, qui sub imperio sunt. Sed neque eadem patris cum filio, quae filii cum patre: neque eadem viri cum uxore, quae uxoris cum viro est amicitia. Alia enim cujusque horum virtus est, aliud opus, alia denique, quae ad amandum incitant. Ex quo sequitur, diversas quoque esse tam amationes, quam amicitias. Sane eadem ut horum utrique ab altero praestentur, id neque accidit, neque est postulandum. Cum vero iis, qui procrearunt, ea, quae parentibus deben-

ἀπονέμῃ ἃ δεῖ τοῖς γεννήσασι, γονεῖς δὲ υἱέσιν ἃ δεῖ τοῖς τέκνοις, μόνιμος ἡ τῶν τοιούτων καὶ ἐπιεικὴς ἔσται φιλία· ἀνάλογον δ' ἐν ἁπάσαις ταῖς καθ' ὑπεροχὴν οὔσαις φιλίαις, καὶ τὴν φίλησιν δεῖ γίνεσθαι· οἷον τὸν ἀμείνω μᾶλλον φιλεῖσθαι, ἢ φιλεῖν, καὶ τὸν ὠφελιμώτερον, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον ὁμοίως· ὅταν γὰρ κατ' ἀξίαν ἡ φίλησις γίγνηται, τότε γίγνεταί πως ἰσότης· ὃ δὴ τῆς φιλίας εἶναι δοκεῖ. Οὐχ ὁμοίως δὲ τὸ ἴσον, ἔν τε τοῖς 3
δικαίοις καὶ ἐν τῇ φιλίᾳ φαίνεται ἔχειν· ἔστι γὰρ ἐν μὲν τοῖς δικαίοις, ἴσον πρώτως τὸ κατ' ἀξίαν· τὸ δὲ κατὰ ποσὸν δευτέρως· ἐν δὲ τῇ φιλίᾳ, τὸ μὲν κατὰ ποσὸν πρώτως, τὸ δὲ κατ' ἀξίαν δευτέρως. Δῆλον δ' ἐὰν πολὺ διάστημα γίγνηται ἀρε- 4
τῆς, ἢ κακίας, ἢ εὐπορίας, ἤ τινος ἄλλου· οὐ γὰρ ἔτι φίλοι εἰσὶν, ἀλλ' οὐδ' ἀξιοῦσιν· ἐμφανέστατον δὲ τοῦτ' ἐπὶ τῶν θεῶν· πλεῖστον γὰρ οὗτοι πᾶ-

tur, liberi tribuunt, vicissimque filiis parentes, quae debentur liberis: tum firma et aequabilis talis amicitia futura est. Caeterum in omnibus iis amicitiis, quae in excellentia positae sunt, amatio debet esse aequalitas proportionis, ut scilicet is, qui potior est, ametur magis, quam amet: et is, qui plus utilitatis affert. Idemque de caeteris singulatim similiter dici poterit. Cum enim amatio fit pro dignitate, tum quodammodo existit aequalitas: id quod amicitiae proprium esse existimatur. Non ita porro se habet in rebus justis, ut in amicitia aequalitas. Etenim in rebus justis primo loco ponitur aequalitas ea, quae censetur dignitatis ac meriti comparatione: secundo ea, quae aequalitate quantitatis definitur. In amicitia contra primo loco statuitur id aequale, quod est magnitudinis: secundo id, quod est dignitatis seu meriti. Idque ex eo perspici potest, quod est, si magna sit virtutis, aut vitii, aut copiae, aut alius alicujus rei distantia. Non enim jam tum amici sunt. Immo ne debere quidem se amicos esse judicant alterorum. Idque in diis maxime apparet. Omnibus enim

σι τοῖς ἀγαθοῖς ὑπερέχουσι· δῆλον δὲ καὶ ἐπὶ τῶν
βασιλέων· οὐδὲ γὰρ τούτοις ἀξιοῦσιν εἶναι φίλοι
οἱ πολὺ καταδεέστεροι, οὐδὲ τοῖς ἀρίστοις, ἢ σο-
5 *φωτάτοις οἱ μηδενὸς ἄξιοι. Ἀκριβὴς μὲν οὖν ἐν*
τοιούτοις οὐκ ἔστιν ὁρισμὸς, ἕως τίνος οἱ φίλοι·
πολλῶν γὰρ ἀφαιρουμένων, ἔτι μένει· πολὺ δὲ χω-
6 *ρισθέντες, οἷον τοῦ θεοῦ, οὐκ ἔτι. Ὅθεν καὶ ἀπο-*
ρεῖται, μή ποτ' οὐ βούλονται οἱ φίλοι τοῖς φίλοις
τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν, οἷον θεοὺς εἶναι· οὐδὲ
γὰρ ἔτι φίλοι ἔσονται αὐτοῖς· οὐδὲ δὴ ἀγαθά· οἱ
γὰρ φίλοι τἀγαθά· εἰ δὴ καλῶς εἴρηται, ὅτι ὁ φί-
λος τῷ φίλῳ βούλεται τἀγαθὰ ἐκείνου ἕνεκα, μέ-
νειν ἂν δέοι, οἷός ποτέ ἐστιν ἐκεῖνος· ἀνθρώπῳ δὲ
ὄντι βουλήσεται τὰ μέγιστα εἶναι ἀγαθά· ἴσως δ'
οὐ πάντα· αὑτῷ γὰρ μάλισθ' ἕκαστος βούλεται τἀ-
γαθά.

bonis ii longe antecellunt. Perspicuum idem est etiam in regibus. Nam ne ad eorum quidem etiam amicitiam aspirare audent ii, qui multo sunt inferiores: ut neque praestantissimorum aut sapientissimorum virorum amicitiam expetunt contemptissimi, nulliusque pretii homines. Sane constitui in his subtiliter certus terminus non potest, quatenus progredi amicitia possit. Nam si vel multa ab altero detrahantur, manet tamen etiam tum amicitia. At vero si penitus etiam separentur, et intervallo inter se disjuncta sint magno (ut homo a deo), non jam manet. Ex quo etiam quaeri solet, velintne amicos amici bonis quam maximis affici (verbi gratia deos esse) non enim jam amicos eis futuros esse tales: ac ne bonum quidem: cum amici sint bona. Quod si recte dicitur, suo quemque amico bona optare illius causa, profecto talis ut maneat oportet, qualis est alter ille. Sane, ut homini, maxima bona optare ac velle poterit: sed fortasse ne sic quidem omnia. Sibi enim maxime vult quisque bona evenire.

Caput VIII.

Οἱ πολλοὶ δὲ δοκοῦσι διὰ φιλοτιμίαν βούλεσθαι φιλεῖσθαι μᾶλλον ἢ φιλεῖν· διὸ φιλοκόλακες οἱ πολλοί· ὑπερεχόμενος γὰρ φίλος ὁ κόλαξ, ἢ προςποιεῖται τοιοῦτος εἶναι καὶ μᾶλλον φιλεῖν ἢ φιλεῖσθαι· τὸ δὲ φιλεῖςθαι ἐγγὺς εἶναι δοκεῖ τοῦ τιμᾶσθαι, οὗ δὴ οἱ πολλοὶ ἐφίενται. 1
Οὐ δι' αὐτὸ δὲ ἐοίκασιν αἱρεῖσθαι τὴν τιμὴν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός· χαίρουσι γὰρ οἱ μὲν πολλοὶ ὑπὸ τῶν ἐν ταῖς ἐξουσίαις τιμώμενοι διὰ τὴν ἐλπίδα· οἴονται γὰρ τεύξεσθαι παρ' αὐτῶν, ἄν του δέωνται· ὡς δὴ σημείῳ τῆς εὐπαθείας χαίρουσι τῇ τιμῇ· οἱ δ' ὑπὸ τῶν ἐπιεικῶν καὶ εἰδότων ὀρεγόμενοι τιμῆς βεβαιῶσαι τὴν οἰκείαν δόξαν περὶ αὑτῶν ἐφίενται· χαίρουσι δὴ ὅτι εἰσὶν ἀγαθοὶ, πιστεύοντες τῇ τῶν λεγόντων κρίσει· τῷ φιλεῖσθαι δὲ καθ' αὑτὸ χαίρουσι· διὸ δόξειεν ἂν κρεῖττον εἶναι τοῦ τιμᾶσθαι, καὶ ἡ φι- 2

Cap. VIII. Vulgus vero hominum honoris studio malle videtur amari, quam amare. Itaque multo maximae parti hominum assentatores placent. Est enim assentator amicus inferior, seu, qui ab altero superatur, aut certe, qui prae se fert putare, se talem esse, amareque magis, quam amari. Caeterum amare videtur finitimum esse ei, quod est honore affici, cujus rei plerique sunt cupidissimi. Verum honor non propter se expeti videtur, sed ex eventu. Nam vulgus quidem cum ab iis, qui potestate et imperio praediti sunt, honore afficitur, laetatur, ea spe atque opinione, quod existimat futurum, ut, si qua re egeat, ab illis consequatur. Ut ita honore delectentur quasi argumento et pignore ejus eventus, quem volunt. Illi vero, qui a viris probis et rerum intelligentibus honorem expetunt, opinionem eam stabilire et confirmare gestiunt, quam probi illi viri de ipsis habent. Bonos igitur se esse gaudent, eorum judicio, qui id dicunt, fidem habentes: ipso vero amore sui gaudent per se. Quo fit, ut amor honore

3 λία καθ' αὑτὴν αἱρετὴ εἶναι. Δοκεῖ δὲ ἐν τῷ φι-
λεῖν μᾶλλον ἢ ἐν τῷ φιλεῖσθαι εἶναι· σημεῖον δὲ
αἱ μητέρες τῷ φιλεῖν χαίρουσαι· ἔνιαι γὰρ διδόα-
σι τὰ ἑαυτῶν τρέφεσθαι, καὶ φιλοῦσι μὲν εἰδυῖαι,
ἀντιφιλεῖσθαι δ' οὐ ζητοῦσιν, ἐὰν ἀμφότερα μὴ
ἐνδέχεται, ἀλλ' ἱκανὸν αὐταῖς ἔοικεν εἶναι, ἐὰν
ὁρῶσιν εὖ πράττοντας· καὶ αὐταὶ φιλοῦσιν αὐτοὺς,
κἂν ἐκεῖνοι μὴ δύνωνται τῇ μητέρι ἃ προσήκει ἀπο-
4 νέμειν διὰ τὴν ἄγνοιαν. Μᾶλλον δὲ τῆς φιλίας οὔ-
σης ἐν τῷ φιλεῖν, καὶ τῶν φιλοφίλων ἐπαινουμέ-
νων, φίλων ἀρετὴ τὸ φιλεῖν ἔοικεν· ὥστε ἐν οἷς
τοῦτο γίνεται κατ' ἀξίαν, οὗτοι μόνιμοι φίλοι καὶ
5 ἡ τῶν τοιούτων φιλία. Οὕτω δ' ἂν καὶ οἱ ἄνισοι
μάλιστ' εἶεν φίλοι· ἰσάζοιντο γὰρ ἄν· ἡ δὲ ἰσότης
καὶ ὁμοιότης, φιλότης, καὶ μάλιστα μὲν ἡ τῶν κατ'
ἀρετὴν ὁμοιότης· μόνιμοι γὰρ ὄντες καθ' αὑτοὺς,
καὶ πρὸς ἀλλήλους μένουσι, καὶ οὔτε δέονται φαύ-

potior, amicitiaque per se esse optabilis et expetenda videatur. Magis autem ea consistere videtur in eo, ut quis amet, quam in eo, ut ametur. Atque hoc ipsum matres indicant, quibus ipsum amare est voluptati. Nonnullae enim filios suos dant alendos, eosque scientes ex se natos, amant, nec ut ab eis redamentur, magnopere laborant, si fieri utrumque non possit: sed satis habent, si videant, eos frui secunda fortuna. Denique nihilominus eos diligunt, quamvis illi non possint matri (quod eam non norunt) quae convenit, tribuere. Cum autem in eo, ut amemus, magis quam in eo ut amemur, amicitia consistat, laudenturque ii, qui amicorum amantes perhibentur, hoc est φιλόφιλοι, probabile est, amicorum vim ac virtutem in eo, ut ament, esse positam Itaque in quibus hoc fit pro dignitate, ii stabiles ac firmi permanent amici: taliumque amicitia stabilis est ac permanens. Atque hoc modo etiam homines inter se inaequales maxime fieri queant amici. Nam et hi possint aequari: aequalitas autem et similitudo amicitia est: maximeque eorum, qui virtute simi-

λων οὐθ' ὑπηρετοῦσι τοιαῦτα, ἀλλ' ὡς εἰπεῖν, καὶ διακωλύουσι· τῶν ἀγαθῶν γὰρ μήτ' αὐτοὺς ἁμαρτάνειν, μήτε τοῖς φίλοις ἐπιτρέπειν ὑπηρετεῖν· οἱ δὲ μοχθηροὶ τὸ μὲν βέβαιον οὐκ ἔχουσιν· οὐδὲ γὰρ αὑτοῖς διαμένουσιν ὅμοιοι ὄντες· ἐπ' ὀλίγον δὲ χρόνον γίγνονται φίλοι, χαίροντες τῇ ἀλλήλων μοχθηρίᾳ. Οἱ χρήσιμοι δὲ καὶ ἡδεῖς ἐπὶ πλεῖον διαμένουσιν· ἕως γὰρ ἂν πορίζωσιν ἡδονὰς καὶ ὠφελείας ἀλλήλοις· ἐξ ἐναντίων δὲ, μάλιστα μὲν δοκεῖ ἡ διὰ τὸ χρήσιμον γίγνεσθαι φιλία· οἷον πένης πλουσίῳ, ἀμαθὴς εἰδότι· οὗ γὰρ τυγχάνει τις ἐνδεὴς ὤν, τούτου ἐφιέμενος ἀντιδωρεῖται ἄλλο· ἐνταῦθα δ' ἂν τις ἕλκοι καὶ ἐραστὴν καὶ ἐρώμενον, καὶ καλὸν καὶ αἰσχρόν· διὸ φαίνονται καὶ οἱ ἐρασταὶ γελοῖοι ἐνίοτε, ἀξιοῦντες φιλεῖσθαι ὡς φιλοῦσιν· ὁμοίως δὴ φιλητοὺς ὄντας ἴσως ἀξιωτέον· μηδὲν 6

les sunt, similitudo amicitia est. Nam cum hi maneant ex se ipsis firmi ac stabiles, tum alter quoque ad alterum manet is, qui erat, ac neque res malas desiderant, neque se talium rerum ministros praebent: immo vero etiam prohibent (paene dicam) eas ac reprimunt. Virorum enim bonorum est neque peccare, neque amicis permittere, ut peccatorum ac flagitiorum sint administri. Mali vero cum stabile nihil habeant (quippe qui ne sui quidem similes permaneant) tum ad perexiguum tempus amicitiam inter se tuentur, mutua improbitate delectati. Utiles autem ac jucundi diutius amici permanent. Tamdiu enim manent, quoad utilitates ac voluptates sibi mutuo suppeditant. Quae autem ex contrariis constare videntur, maxime quidem illae sunt, quas utilitas jungit: ut cum pauper diviti, doctus indocto sit amicus. Nam qua quisque re forte eget, eam ab altero expetens alio genere illum muneratur. Deinde vero ad hunc numerum etiam amatorem et eum, qui amatur, formosum item ac deformem licet aggregare. Quocirca videntur interdum et amatores ridiculi, cum eos, quos amant, pari mensura ipsos redamare volunt. Sane si

7 δὲ τοιοῦτον ἔχοντας γελοῖον. Ἴσως δὲ οὐδὲ ἐφίεται τὸ ἐναντίον τοῦ ἐναντίου καθ' αὑτὸ, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός· ἡ δ' ὄρεξις τοῦ μέσου ἐστί· τοῦτο γὰρ ἀγαθὸν, οἷον τῷ ξηρῷ οὐχ ὑγρῷ γενέσθαι, ἀλλ' ἐπὶ τὸ μέσον ἐλθεῖν, καὶ τῷ θερμῷ, καὶ τοῖς ἄλλοις ὁμοίως· ταῦτα μὲν οὖν ἀφείσθω, καὶ γάρ ἐστιν ἀλλοτριώτερα.

Caput IX.

1 Ἔοικε δὲ καθάπερ ἐν ἀρχῇ εἴρηται, περὶ ταὐτὰ καὶ ἐν τοῖς αὐτοῖς εἶναι, ἥ τε φιλία καὶ τὸ δίκαιον· ἐν ἁπάσῃ γὰρ κοινωνίᾳ δοκεῖ τι δίκαιον εἶναι, καὶ φιλία δέ· προςαγορεύουσι γοῦν ὡς φίλους τοὺς σύμπλους καὶ τοὺς συστρατιώτας· ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς ἐν ταῖς ἄλλαις κοινωνίαις· καθ' ὅσον δὲ κοινωνοῦσιν, ἐπὶ τοσοῦτόν ἐστι φιλία, καὶ γὰρ καὶ τὸ δίκαιον· καὶ ἡ παροιμία, κοινὰ τὰ φίλων, ὀρ-

aeque digni sint, qui amentur, jure hoc et volunt et postulant: sin nihil tale habeant, ridiculum sit istud postulare. Fortasse vero etiam totum hoc aliter habet, neque res contraria contrariam per se desiderat, sed ex eventu: appetitio autem medii est. Hoc enim bonum est: verbi gratia rei aridae bonum est, non ut humida fiat, sed ut ad mediocritatem redigatur. Item rei calidae et caeteris. Sed haec omittantur sane. Sunt enim ab instituto nostro alieniora.

Cap. IX. Videntur autem, quemadmodmum principio dictum est, tum ad eadem pertinere jus et amicitia, tum in iisdem versari. Nam in omni societate aliquod jus reperitur, et vero etiam aliqua amicitia. Itaque pro amicis compellant et eos, quibuscum navigant, et commilitones, itemque alios, quibuscum aliquam inierunt societatem. Quanta porro communio est, tam late patet et amicitia. Nam tam late quoque jus patet. Et proverbium jactatur, amicorum res sunt communes: recte admodum. In societate enim et communione posita amicitia est. Sunt autem fratribus quidem

θῶς· ἐν κοινωνίᾳ γὰρ ἡ φιλία. Ἔστι δὲ ἀδελφοῖς 2
μὲν καὶ ἑταίροις πάντα κοινά· τοῖς δὲ ἄλλοις ἀφωρισμένα, καὶ τοῖς μὲν πλείω, τοῖς δὲ ἐλάττω· καὶ γὰρ τῶν φιλιῶν αἱ μὲν μᾶλλον, αἱ δὲ ἧττον· διαφέρει δὲ καὶ τὰ δίκαια· οὐ γὰρ ταὐτὰ γονεῦσι πρὸς τέκνα, καὶ ἀδελφοῖς πρὸς ἀλλήλους, οὐδ' ἑταίροις καὶ πολίταις· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων φιλιῶν.
Ἕτερα δὴ καὶ τὰ ἄδικα πρὸς ἑκάστους τούτων, καὶ 3
αὔξησιν λαμβάνει τῷ μᾶλλον πρὸς φίλους εἶναι· οἷον χρήματα ἀποστερῆσαι ἑταῖρον, δεινότερον ἢ πολίτην· καὶ μὴ βοηθῆσαι ἀδελφῷ ἢ ὀθνείῳ· καὶ πατάξαι πατέρα ἢ ὁντιναοῦν ἄλλον· αὔξεσθαι δὲ πέφυκεν ἅμα τῇ φιλίᾳ καὶ τὸ δίκαιον, ὡς ἐν τοῖς αὐτοῖς ὄντα καὶ ἐπ' ἴσον διήκοντα. Αἱ δὲ κοινω- 4
νίαι πᾶσαι μορίοις ἐοίκασι τῆς πολιτικῆς· συμπορεύονται γὰρ ἐπί τινι συμφέροντι, καὶ ποριζόμενοί τι τῶν εἰς τὸν βίον· καὶ ἡ πολιτικὴ δὲ κοινω-

et sodalibus omnia inter ipsos communia: reliquis autem certa quaedam ac distincta: aliisque plura, aliis pauciora. Nam et amicitiae aliae magis, aliae minus sunt amicitiae. Differunt autem et jura. Non enim eadem sunt patribus cum liberis, quae fratribus inter ipsos: neque sodalibus et civibus: similiterque se res habet in aliis amicitiis. Differunt igitur et injuriae horum singulorum inter se: quae hoc sunt graviores, quo amicioribus inferuntur. Exempli gratia sodalem pecunia fraudare gravius est, quam civem: et fratri non succurrere, quam alieno: et parentem verberare, quam quemlibet alium. Solet autem una cum amicitia etiam jus amplificari natura: Quippe cum ambo in iisdem rebus consistant, et aeque late pateant. Omnes autem societates sunt tanquam quaedam civilis societatis partes ac membra. Conveniunt enim homines cum emolumenti alicujus gratia, tum ut aliquid quaerant ac pareant eorum, quae ad victum cultumque pertinent: eodemque modo etiam societas civilis et ab initio utilitatis causa constituta videtur esse, et permanere. Hoc

νία τοῦ συμφέροντος χάριν δοκεῖ καὶ ἐξ ἀρχῆς συνελθεῖν καὶ διαμένει· τούτου γὰρ καὶ οἱ νομοθέται στοχάζονται, καὶ δίκαιον εἶναί φασι τὸ κοινῇ συμφέρον. Αἱ μὲν οὖν ἄλλαι κοινωνίαι κατὰ μέρη τοῦ συμφέροντος ἐφίενται· οἷον πλωτῆρες μὲν τοῦ κατὰ τὸν πλοῦν, ἢ πρὸς ἐργασίαν χρημάτων, ἤ τι τοιοῦτον· στρατιῶται δὲ τοῦ κατὰ τὸν πόλεμον, εἴτε χρημάτων, εἴτε νίκης, ἢ πόλεως ὀρεγόμενοι· ὁμοίως δὲ καὶ φυλέται καὶ δημόται· ἔνιαι δὲ τῶν κοινωνιῶν δι' ἡδονὴν δοκοῦσιν γίγνεσθαι θιασωτῶν καὶ ἐρανιστῶν· (αὗται γὰρ θυσίας ἕνεκα καὶ συνουσίας· πᾶσαι δ' αὗται ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἐοίκασιν εἶναι· οὐ γὰρ τοῦ παρόντος συμφέροντος ἡ πολιτικὴ ἐφίεται, ἀλλ' εἰς ἅπαντα τὸν βίον·) θυσίας δὲ ποιοῦντες, καὶ περὶ ταύτας συνόδους τιμάς τε ἀπονέμοντες τοῖς θεοῖς, καὶ ἑαυτοῖς ἀναπαύσεις πορίζοντες μεθ' ἡδονῆς· αἱ γὰρ ἀρχαῖαι θυσίαι

enim legumlatores sibi tanquam scopum proponunt, ac jus esse dicunt, quod communiter reique publicae utile est. Caeterae igitur societates pro sua quaeque parte utile expetunt: verbi gratia, nautae id, quod ex navigatione quaeritur, ut pecuniam conficiant, aut aliquid tale consequantur: commilitones id, quod bello paratur, sive pecuniam concupiscant, sive victoria potiri, sive urbem aliquam expugnare cupiant: itemque tribules ac populares. Nonnullae autem societates propter voluptatem comparari videntur: ut sodalitia eorum, qui ad cultum alicujus numinis una epulantur ac saltant: et eorum, qui pro rata cujusque parte symbolas in convivium conferunt. Hae enim partim sacrificii, partim et conventus et convictus causa comparantur. Omnes autem *κοινωνίαι* tales civili societati subjectae esse videntur: non enim praesentem utilitatem, sed eam, quae ad omnem vitam pertinet, civilis societas expetit. Nam etiam quod attinet ad prisca sacrificia, coetusque et conventus, qui sacrificiorum causa habebantur, ea credibile est collectis jam fructibus ut primitias quasdam

καὶ σύνοδοι φαίνονται γίνεσθαι μετὰ τὰς τῶν καρ-
πῶν συγκομιδὰς, οἷον ἀπαρχαί· μάλιστα γὰρ ἐν
τούτοις ἐσχόλαζον τοῖς καιροῖς. Πᾶσαι δὴ φαί- 6
νονται αἱ κοινωνίαι, μόρια τῆς πολιτικῆς εἶναι·
ἀκολουθήσουσι δὲ αἱ τοιαῦται φιλίαι ταῖς τοιαύ-
ταις κοινωνίαις.

Caput X.

Πολιτείας δέ ἐστιν εἴδη τρία, ἴσαι δὲ καὶ παρ- 1
εκβάσεις, οἷον φθοραὶ τούτων· εἰσὶ δ' αἱ μὲν πο-
λιτεῖαι, βασιλεία τε καὶ ἀριστοκρατία· τρίτη δ' ἡ
ἀπὸ τιμημάτων, ἣν τιμοκρατικὴν λέγειν οἰκεῖον
φαίνεται· πολιτείαν δ' αὐτὴν εἰώθασιν οἱ πλεῖστοι
καλεῖν. Τούτων δὲ βελτίστη μὲν ἡ βασιλεία, χει- 2
ρίστη δ' ἡ τιμοκρατία· παρέκβασις δὲ βασιλείας
μὲν τυραννίς· ἄμφω γὰρ μοναρχίαι· διαφέρουσι
δὲ πλεῖστον· ὁ μὲν γὰρ τύραννος τὸ ἑαυτῷ συμ-

fuisse instituta. His enim temporibus maxime erant otiosi: et sacra scilicet una facientes, et ad ea celebranda convenientes, et cum honores diis immortalibus tribuentes, tum sibi requiem cum voluptate conjunctam praebentes. Apparet igitur, societates omnes civilis societatis esse membra. Quales autem fuerint ipsae illae societates, tales etiam amicitiae consequentur.

Cap. X. Administrandae porro reipublicae tria sunt genera, totidemque ab illis sive digressiones sive declinationes, et veluti vitia. Sunt autem reipublicae administrandae formae: regnum, optimatum principatus, et potestas ex censu, quam timocraticam non inepte appellaverimus: sed eam ut plurimum solemus politiam sive rempublicam nominare. Harum autem formarum omnium regnum est optima, timocratia deterrima. Declinatio autem a regno tyrannis est. In utraque enim penes unum summa rerum est potestas. Sed plurimum tamen inter se differunt. Tyrannus enim suam, rex eorum, quibus imperat, utilitatem spectat. Etenim rex

φέρον σκοπεῖ· ὁ δὲ βασιλεὺς τὸ τῶν ἀρχομένων· οὐ γάρ ἐστι βασιλεὺς, ὁ μὴ αὐτάρκης, καὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς ὑπερέχων· ὁ δὲ τοιοῦτος οὐδενὸς προσδεῖται· τὰ ὠφέλιμα οὖν αὐτῷ μὲν οὐκ ἂν σκοποίη, τοῖς δὲ ἀρχομένοις· ὁ γὰρ μὴ τοιοῦτος κληρωτὸς ἄν τις εἴη βασιλεύς· ἡ δὲ τυραννὶς ἐξ ἐναντίας ταύτῃ· τὸ γὰρ ἑαυτῷ ἀγαθὸν διώκει· καὶ φανερώτερον ἐπὶ ταύτης ὅτι χειρίστη· κάκιστον γὰρ τὸ
3 ἐναντίον τῷ βελτίστῳ. Μεταβαίνει δὲ ἐκ βασιλείας εἰς τυραννίδα· φαυλότης γάρ ἐστι μοναρχίας ἡ τυραννίς· ἡ δὲ μοχθηρὸς βασιλεὺς τύραννος γίνεται· ἐξ ἀριστοκρατίας δὲ εἰς ὀλιγαρχίαν κακίᾳ τῶν ἀρχόντων, οἳ νέμουσι τὰ τῆς πόλεως παρὰ τὴν ἀξίαν, καὶ πάντα, ἢ τὰ πλεῖστα τῶν ἀγαθῶν ἑαυτοῖς, καὶ τὰς ἀρχὰς ἀεὶ τοῖς αὐτοῖς, περὶ πλείστου ποιούμενοι τὸ πλουτεῖν· ὀλίγοι δὴ ἄρχουσι καὶ μοχθηροὶ ἀντὶ τῶν ἐπιεικεστάτων· ἐκ δὲ δὴ τιμοκρατίας εἰς δημοκρατίαν· σύνοροι γάρ εἰσιν αὗται·

non est, cui sua non sunt satis, quique non omnium bonorum copia antecellit. At qui talis est, nihil praeterea desiderat: ideoque non sua, sed eorum, quibus praeest, commoda sibi proponet. Nam qui talis non fuerit, is sorte ductus quispiam potius, quam rex, videatur. Huic adversatur tyrannis: nam quod sibi expedit, sequitur. Atque hanc vel magis perspicuum est esse deterrimam. Quod enim optimo est contrarium, pessimum. Ex regno autem in tyrannidem degenerat imperium. Nam monarchiae vitium tyrannis est: rex malus autem tyrannus efficitur. Ex optimatum vero potestate in paucorum principatum fit commutatio, eorum, qui praesunt, culpa, qui res civitatis tribuunt indignis: omnia bona aut multo maximam eorum partem vindicant sibi: magistratus iisdem semper deferunt, divitias rebus fere omnibus anteponentes: quo fit, ut pauci magistratum gerant, iique improbi ac vitiosi loco virorum bonorum ac virtute praestantium. Ex timocratia autem in popularem statum fit conversio. Sunt enim hae rei-

πλήθους γὰρ βούλεται καὶ ἡ τιμοκρατία εἶναι, καὶ ἴσοι πάντες οἱ ἐν τῷ τιμήματι· ἥκιστα δὲ μοχθηρόν ἐστιν ἡ δημοκρατία· ἐπὶ μικρὸν γὰρ καὶ παρεκβαίνει τὸ τῆς πολιτείας εἶδος· μεταβάλλουσι μὲν οὖν μάλισθ' οὕτως αἱ πολιτεῖαι· ἐλάχιστον γὰρ οὕτω καὶ ῥᾶστα μεταβαίνουσιν. Ὁμοιώματα δ' 4
αὐτῶν καὶ οἷον παραδείγματα λάβοι τις ἂν καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις· ἡ μὲν γὰρ πατρὸς πρὸς υἱεῖς κοινωνία βασιλείας ἔχει σχῆμα· τῶν τέκνων γὰρ τῷ πατρὶ μέλει· ἐντεῦθεν δὲ καὶ Ὅμηρος τὸν Δία πατέρα προσαγορεύει· πατρικὴ γὰρ ἀρχὴ βούλεται ἡ βασιλεία εἶναι· ἐν Πέρσαις δὲ ἡ τοῦ πατρὸς, τυραννική· χρῶνται γὰρ ὡς δούλοις τοῖς υἱέσι· τυραννικὴ δὲ καὶ ἡ δεσπότου πρὸς δούλους· τὸ γὰρ τοῦ δεσπότου συμφέρον ἐν αὐτῇ πράττεται· αὕτη μὲν οὖν ὀρθὴ φαίνεται· ἡ Περσικὴ δὲ ἡμαρτημένη· τῶν διαφερόντων γὰρ αἱ ἀρχαὶ διάφοροι. Ἀνδρὸς δὲ 5

publicae administrandae formae inter se finitimae. Nam etiam haec ex censu potestas natura sua multorum videtur esse: omnesque, qui habent censum, inter se sunt pares. Minime vero omnium vitiosa popularis potestas est: quia paulum admodum ab ea reipublicae forma, quae in hoc gradu laudabilis est, deflexit. Ac civilis quidem status formae his fere modis commutari solent. Hujusmodi namque minima est et facillima mutatio. Caeterum statuum horum similitudines et velut exempla deprehendat aliquis in privatis quoque domibus. Patris enim cum filiis societas regni speciem quandam prae se fert. Nam filii patri curae sunt. Ex quo et Homerus Jovem patrem appellat. Patriam enim potestatem regnum videtur proxime referre. Sed apud Persas patria potestas est tyrannica. Utuntur enim liberis suis ut servis. Est et domini in servos imperium tyrannicum. In eo enim negotium domini agitur, ejusque utilitati consulitur. Atque hoc sane rectum est (Persicum tamen illud depravatum ac perversum) eorum enim, qui inter se differunt, imperia quoque dif-

καὶ γυναικὸς ἀριστοκρατικὴ φαίνεται· κατ' ἀξίαν γὰρ ὁ ἀνὴρ ἄρχει, καὶ περὶ ταῦτα ἃ δεῖ τὸν ἄνδρα· ὅσα δὲ γυναικὶ ἁρμόζει, ἐκείνῃ ἀποδίδωσιν· ἁπάντων δὲ κυριεύων ὁ ἀνὴρ εἰς ὀλιγαρχίαν μεθίστησι· παρὰ τὴν ἀξίαν γὰρ αὐτὸ ποιεῖ, καὶ οὐχ ᾗ
5 ἀμείνων· ἐνίοτε δὲ ἄρχουσιν αἱ γυναῖκες ἐπίκληροι οὖσαι· οὐ δὴ γίνονται κατ' ἀρετὴν αἱ ἀρχαί, ἀλλὰ διὰ πλοῦτον καὶ δύναμιν, καθάπερ ἐν ταῖς ὀλιγαρ-
6 χίαις. Τιμοκρατικῇ δ' ἔοικεν ἡ τῶν ἀδελφῶν· ἴσοι γάρ· πλὴν ἐφ' ὅσον ταῖς ἡλικίαις διαφέρωσιν, οὐκ ἔτι ἀδελφικὴ γίνεται ἡ φιλία· δημοκρατία δὲ μάλιστα μὲν ἐν ταῖς ἀδεσπότοις τῶν οἰκήσεων· ἐνταῦθα γὰρ πάντες ἐξ ἴσου, καὶ ἐν αἷς ἀσθενὴς ὁ ἄρχων, καὶ ἑκάστῳ ἐξουσία.

ferre debent. Jam viri et uxoris societas ad optimatium principatum proxime videtur accedere. Nam pro eo, ut ipso dignum est, vir imperat, in iisque adeo rebus, in quibus virum oportet imperare: et quae mulieri conveniunt, ei permittit. Quod si vir in omnibus dominetur, res traducitur in potestatis illius, quae paucorum est, speciem. Id enim faciet praeter dignitatem: non ea ratione, qua vir melior est. Interdum vero fit, ut mulieres imperent; eae scilicet, quibus amplissimae venerunt haereditates. Non igitur tum ex virtute, sed propter divitias et potentiam imperatur, quemadmodum in paucorum principatu. Denique potestati illi, quae census ratione constat, fraterna societas est similis. Sunt enim ii pares: nisi forte aetatis ratione inter se differunt. Quocirca si multum inter se distent aetatibus, jam amicitia fraterna constare non potest. At vero popularis potestas est cum in iis familiis maxime, quae domino carent (hic enim ex aequo omnes imperant) tum et in quibus imbecillus est is, qui imperat: ideoque suo quisque arbitratu agit omnia.

Caput XI.

Καθ' ἑκάστην δὲ τῶν πολιτειῶν φιλία φαίνεται, ἐφ' ὅσον καὶ τὸ δίκαιον· βασιλεῖ μὲν πρὸς τοὺς βασιλευομένους ἐν ὑπεροχῇ εὐεργεσίας· εὖ γὰρ ποιεῖ τοὺς βασιλευομένους, εἴπερ ἀγαθὸς ὢν ἐπιμελεῖται αὐτῶν, ἵν' εὖ πράττωσιν, ὥςπερ νομεὺς προβάτων· ὅθεν καὶ Ὅμηρος τὸν Ἀγαμέμνονα ποιμένα λαῶν εἶπε. Τοιαύτη δὲ καὶ ἡ πατρική· διαφέρει δὲ τῷ μεγέθει τῶν εὐεργετημάτων· αἴτιος γὰρ τοῦ εἶναι, δοκοῦντος μεγίστου εἶναι, καὶ τροφῆς, καὶ παιδείας· καὶ τοῖς προγόνοις δὲ ταῦτα ἀπονέμεται· φύσει τε γὰρ ἀρχικὸν πατὴρ υἱῶν, καὶ πρόγονοι ἐκγόνων, καὶ βασιλεὺς βασιλευομένων. Ἐν ὑπεροχῇ δὲ καὶ αἱ φιλίαι αὗται· διὸ καὶ τιμῶνται οἱ γονεῖς· καὶ τὸ δίκαιον δὴ ἐν τούτοις οὐ τὸ αὐτὸ, ἀλλὰ τὸ κατ' ἀξίαν· οὕτω γὰρ ἂν καὶ ἡ φιλία. Καὶ ἀνδρὸς δὲ πρὸς γυναῖκα ἡ αὐτὴ φιλία, ἣ καὶ ἐν ἀρι-

1
2
3
4

Cap. XI. In unaquaque autem reipublicae administrandae forma ratio esse videtur secundum rationem juris. Ac quae regi sane cum iis, qui in regno vivunt, intercedit, in quadam beneficii excellentia est posita. Bene enim meretur is de iis, quibus imperat: si, cum sit bonus, curam eorum habeat velut pastor ovium, ut sint fortunati ac beati. Unde et Homerus Agamemnonem pastorem populorum appellavit. Talis est autem et paterna amicitia: nisi quod magnitudine beneficiorum praestat. Est enim pater filio causa, ut sit: quae videtur esse res omnium maxima. Idemque alendum et erudiendum curavit. Atque haec eadem avis et majoribus tribuuntur. Ad imperandum enim apti paratique sunt natura pater liberis, avi nepotibus, rex iis, qui sub regno sunt. In excellentiae vero genere et amicitiae istae positae sunt: (ideoque etiam parentibus tribuitur honos) et vero non idem jus in iis versatur: sed id, quod pro dignitate est: cujusmodi est scilicet amicitia eorum. Jam viri et uxoris amicitia eadem est, atque ea, quae in optimatum principatu. Ex virtute enim

στοκρατίᾳ· κατ' ἀρετὴν γὰρ καὶ τῷ ἀμείνονι πλέον ἀγαθὸν, καὶ τὸ ἁρμόζον ἑκάστῳ· οὕτω δὲ καὶ τὸ
5 δίκαιον. Ἡ δὲ τῶν ἀδελφῶν τῇ ἑταιρικῇ ἔοικεν· ἴσοι γὰρ καὶ ἡλικιῶται· οἱ τοιοῦτοι δ' ὁμομαθεῖς καὶ ὁμοήθεις ὡς ἐπὶ τὸ πολύ· ἔοικε δὴ ταύτῃ καὶ ἡ κατὰ τὴν τιμοκρατικήν· ἴσοι γὰρ οἱ πολῖται βούλονται καὶ ἐπιεικεῖς εἶναι· ἐν μέρει δὴ τὸ ἄρχειν,
6 καὶ ἐξ ἴσου· οὕτω δὴ καὶ ἡ φιλία. Ἐν δὲ ταῖς παρεκβάσεσιν ὥςπερ καὶ τὸ δίκαιον ἐπὶ μικρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ φιλία ἐστὶ, καὶ ἥκιστα ἐν τῇ χειρίστῃ· ἐν τυραννίδι γὰρ οὐδὲν, ἢ μικρὸν φιλίας· ἐν οἷς γὰρ μηδὲν κοινόν ἐστι τῷ ἄρχοντι καὶ ἀρχομένῳ, οὐδὲ φιλία· οὐδὲ γὰρ δίκαιον· ἀλλὰ οἷον τεχνίτῃ πρὸς ὄργανον, καὶ ψυχῇ πρὸς σῶμα, καὶ δεσπότῃ πρὸς δοῦλον· ὠφελεῖται μὲν γὰρ ταῦτα ὑπὸ τῶν χρωμένων· φιλία δ' οὐκ ἔστι πρὸς τὰ ἄψυχα, οὐδὲ δί-

res tota penditur, et plus boni meliori tribuitur, et quod cuique aptum et accommodatum est. Idemque etiam de jure sentiendum. Fratrum autem amicitia sodalium amicitiae similis est. Sunt enim pares inter se et aequales aetate: quales qui sunt, ii plurimum iisdem studiis ac disciplinis dediti, consimilibusque moribus praediti sunt. Atque similis etiam ea amicitia videtur, quae in timocratia reperitur. Postulat enim ratio et natura talium civium, ut inter se sint pares et aequabiles ac moderati bonique viri. Singulatim ergo et ex aequo solent imperare: talisque proinde et eorum amicitia est. In declinationibus autem a recto quemadmodum juris perparum est, sic et amicitiae: minimumque adeo in deterrima. In tyrannide enim aut nihil, aut parum est amicitiae. Inter quos enim nihil est commune illi, qui imperat, cum eo, qui paret; nec ulla prorsus amicitia est: quoniam neque jus. Sed tantum ita sunt inter se affecti, ut est artifex ad instrumentum, animus ad corpus, dominus ad servum. His enim prosunt quidem et consulunt, qui utuntur. Verum nec amicitia nec jus est nobis cum rebus inanimis: immo

καιον, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς ἵππον ἢ βοῦν, οὐδὲ πρὸς δοῦλον ᾗ δοῦλος· οὐδὲν γὰρ κοινόν ἐστιν· ὁ γὰρ δοῦλος ἔμψυχον ὄργανον· τὸ δ' ὄργανον ἄψυχος δοῦλος. Ἧι μὲν οὖν δοῦλος, οὐκ ἔστι φιλία πρὸς 7
αὐτὸν, ᾗ δ' ἄνθρωπος· δοκεῖ γὰρ εἶναί τι δίκαιον παντὶ ἀνθρώπῳ πρὸς πάντα τὸν δυνάμενον κοινωνῆσαι νόμου καὶ συνθήκης· καὶ φιλίας δὴ, καθ' ὅσον ἄνθρωπος. Ἐπὶ μικρὸν δὴ καὶ ἐν ταῖς τυραννίσιν 8
αἱ φιλίαι καὶ τὸ δίκαιον· αἱ δὲ ἐν ταῖς δημοκρατίαις ἐπὶ πλεῖστον· πολλὰ γὰρ τὰ κοινὰ ἴσοις οὖσιν.

CAPUT XII.

Ἐν κοινωνίᾳ μὲν οὖν πᾶσα φιλία ἐστὶ, καθάπερ 1
εἴρηται· ἀφορίσειε δ' ἄν τις τήν τε συγγενικὴν καὶ τὴν ἑταιρικήν· αἱ δὲ πολιτικαὶ, καὶ φυλετικαὶ, καὶ συμπλοϊκαὶ, καὶ ὅσαι τοιαῦται κοινωνικαῖς ἐοίκασι μᾶλλον· οἷον γὰρ καθ' ὁμολογίαν τι-

ne cum equo quidem aut bove; sed neque cum servo, qua servus est: nihil enim domino cum servo commune est. Nam servus instrumentum est animatum, instrumentum autem servus inanimus. Qua igitur servus est id, quod est, nulla cum eo amicitia intercedit domino: sed qua homo est, aliqua. Nam omni homini cum eo, cum quo pactionum et rerum contrahendarum ratio nobis esse potest, jus aliquod intercedere videtur. Ergo et amicitia, quoad homo est. In tyrannica ergo dominatione neque amicitiae multum esse potest, neque juris. At in popularibus potestatibus plurimum. Multa enim inter eos, qui sunt pares, communia sunt.

CAP. XII. In communitate igitur quadam omnis amicitia versatur, quemadmodum diximus. Possit tamen aliquis forte et cognatorum et sodalium amicitiam ab his secernere. Civium namque et tribulium et eorum, qui una navigant, et quaecunque sunt hujus generis amicitiae, apertius prae se ferunt communionem, quam

νὰ φαίνονται εἶναι· εἰς ταύτας δὲ τάξειεν ἄν τις
2 καὶ τὴν ξενικήν. Καὶ ἡ συγγενικὴ δὲ φαίνεται πολυειδὴς εἶναι, καὶ ἠρτῆσθαι πᾶσα ἐκ τῆς πατρικῆς· οἱ γονεῖς μὲν γὰρ στέργουσι τὰ τέκνα, ὡς ἑαυτῶν τι ὄντα· τὰ δὲ τέκνα τοὺς γονεῖς, ὡς ἀπ' ἐκείνων τι ὄντα· μᾶλλον δ' ἴσασιν οἱ γονεῖς τὰ ἐξ αὐτῶν, ἢ τὰ γεννηθέντα ὅτι ἐκ τούτων· καὶ μᾶλλον συνῳκείωται τὸ ἀφ' οὗ τῷ γεννηθέντι, ἢ τὸ γεννώμενον τῷ ποιήσαντι· τὸ γὰρ ἐξ αὐτοῦ οἰκεῖον τῷ ἀφ' οὗ, οἷον ὀδοὺς, ἢ θρὶξ, ἢ ὁτιοῦν τῷ ἔχοντι· ἐκείνων δ' οὐθενὶ τὸ ἀφ' οὗ, ἢ ἧττον· καὶ τῷ πλήθει δὲ τοῦ χρόνου· οἱ μὲν γὰρ εὐθὺς γενόμενα στέργουσι· τὰ δὲ προελθόντα τοῖς χρόνοις τοὺς γονεῖς, σύνεσιν ἢ αἴσθησιν λαβόντα· ἐκ τούτων δὲ δῆλον καὶ
3 δι' ἃ φιλοῦσι μᾶλλον αἱ μητέρες. Γονεῖς μὲν οὖν τέκνα φιλοῦσιν ὡς ἑαυτούς· τὰ γὰρ ἐξ αὐτῶν, οἷον

istae prius dictae. Consensu enim et pacto quodam videntur constare. Atque in eodem numero et ordine etiam hospitalem collocaveris. Jam et cognatorum amicitia multiplex videtur esse, totaque a paterna pendere. Parentes enim liberos diligunt, ut aliquid sui: liberi autem parentes, ut aliquid ab eis profectum. Melius autem noverunt liberos suos parentes, quam sciunt liberi se ex his esse procreatos. Majore quoque necessitudine conjunctum est ei, quod generatum est, id, a quo generatum est, quam id, quod natum est, ei, quod generavit. Nam quod ab aliquo profectum est, ejus est proprium, a quo profectum est: ut dens, aut pilus, aut quidlibet, ejus, cui inhaeret. Id autem, a quo aliqua orta sunt, illorum nullius proprium est, aut certe minus. Praeterea temporis longinquitate patris amor in filium superior est. Parentes enim liberos statim ut nati sunt, diligunt: liberi parentes aetate progressi, et tum denique, cum intelligere aut scire coeperunt. Atque ex his perspicuum etiam est, quamobrem matribus liberi sint cariores. Ergo parentes quidem liberos ut se ipsos diligunt: (nam qui ex eis nati sunt, eo ipso, quod separati sunt, tanquam alteri ipsi

ἕτεροι αὐτοὶ τῷ κεχωρίσθαι· τέκνα δὲ γονεῖς, ὡς
ἀπ' ἐκείνων πεφυκότα· ἀδελφοὶ δ' ἀλλήλους, τῷ ἐκ
τῶν αὐτῶν πεφυκέναι· ἡ γὰρ πρὸς ἐκεῖνα ταὐτότης
ἀλλήλοις ταὐτὸ ποιεῖ· διό φασι ταὐτὸν αἷμα, καὶ
ῥίζαν, καὶ τὰ τοιαῦτα· εἰσὶ δὴ τὸ αὐτό πως καὶ
ἐν διῃρημένοις. Μέγα δὲ πρὸς φιλίαν καὶ τὸ σύν- 4
τροφον καὶ τὸ καθ' ἡλικίαν· ἧλιξ γὰρ ἥλικα· καὶ
οἱ συνήθεις ἑταῖροι· διὸ καὶ ἡ ἀδελφικὴ τῇ ἑταιρι-
κῇ ὁμοιοῦται· ἀνεψιοὶ δὲ καὶ οἱ λοιποὶ συγγενεῖς
ἐκ τούτων συνῳκείωνται· τῷ γὰρ ἀπὸ τῶν αὐτῶν
εἶναι· γίγνονται δ' οἱ μὲν οἰκειότεροι, οἱ δ' ἀλλο-
τριώτεροι, τῷ σύνεγγυς ἢ πόῤῥω τὸν ἀρχηγὸν εἶ-
ναι. Ἔστι δ' ἡ μὲν πρὸς γονεῖς φιλία τέκνοις, καὶ 5
ἀνθρώποις πρὸς θεούς, ὡς πρὸς ἀγαθὸν καὶ ὑπερ-
έχον· εὖ γὰρ πεποιήκασι τὰ μέγιστα· τοῦ γὰρ εἶ-
ναι καὶ τραφῆναι αἴτιοι, καὶ γενομένοις τοῦ παι-

sunt) liberi autem parentes, ut qui ex illis sunt nati: fratres vero inter se amant, quod ex iisdem sint nati. Nam eo ipso, quod idem sunt atque illi, fit, ut inter se quoque sint idem. Idcirco de fratribus ita loqui solemus: idem sanguis: stirps eadem, caeteraque ejusdem generis. Sunt ergo quodammodo unum et idem etiam in corporibus divisis ac separatis. Magnum etiam ad amicitiam momentum habet educationis communitas et aetatis aequalitas. Nam aequalem aequalis, inquit ille: et qui familiaritate consuetudineque mutua delectantur, sodales sunt. Itaque amicitia fraterna sodalium amicitiae simillima est. Patrueles autem reliquique cognati per hos ipsi quoque inter se devinciuntur. Ex eo scilicet, quod ex iisdem orti sunt. Atque horum alii sunt inter se propinquiores, alii distantiores, quod vel propius vel longius ab eis abest auctor ac princeps generis. Amicitia porro, quae liberis cum parentibus, itemque illa, quae hominibus cum diis immortalibus intercedit, ita est comparata, ut et cum bona quadam re atque excellente intercedat. Beneficiis enim nos maximis affecerunt: sunt enim causa, cum ut filii nascantur et alantur, tum ut jam conformati instituantur. Et ve-

6 δευθῆναι. Ἔχει δὲ τὸ ἡδὺ καὶ τὸ χρήσιμον ἡ τοιαύτη φιλία μᾶλλον τῶν ὀθνείων, ὅσῳ καὶ κοινότερος ὁ βίος αὐτοῖς ἐστιν· ἔστι δὲ καὶ ἐν ἀδελφικῇ, ἅπερ καὶ ἐν τῇ ἑταιρικῇ· καὶ μᾶλλον ἐν τοῖς ἐπιεικέσι, καὶ ὅλως τοῖς ὁμοίοις, ὅσῳ οἰκειότεροι, καὶ ἐκ γενετῆς ὑπάρχοντες, στέργουσιν ἀλλήλους· καὶ ὅσῳ ὁμοηθέστεροι οἱ ἐκ τῶν αὐτῶν, καὶ σύντροφοι καὶ παιδευθέντες ὁμοίως· καὶ ἡ κατὰ τὸν χρόνον
7 δοκιμασία, πλείστη καὶ βεβαιοτάτη. Ἀνάλογον δὲ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς τῶν συγγενῶν τὰ φιλικά· ἀνδρὶ δὲ καὶ γυναικὶ φιλία δοκεῖ κατὰ φύσιν ὑπάρχειν· ἄνθρωπος γὰρ τῇ φύσει συνδυαστικὸν μᾶλλον ἢ πολιτικόν· καὶ ὅσῳ πρότερον καὶ ἀναγκαιότερον οἰκία πόλεως, καὶ τεκνοποιΐα κοινότερον ζώοις· τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις ἐπὶ τοσοῦτον ἡ κοινωνία ἐστίν· οἱ δ' ἄνθρωποι οὐ μόνον τῆς τεκνο-

ro inest in tali amicitia eo quoque plus jucunditatis et utilitatis, quam in alienorum, quod etiam vitae communitate magis inter se devincti sunt. Insunt tamen etiam in fraterna eadem omnia, quae in sodalium amicitia: ac multo quidem magis in probis et aequis, in universum denique in iis, qui sunt similes: eo quidem magis etiam, quo magis illi inter se familiares sunt, quantoque magis ab eo tempore, quo primum in lucem editi sunt, se mutuo diligunt: quanto denique similioribus praediti sunt, qui ex iisdem nati et una educati, et simili cura ac diligentia eruditi sunt. Postremo probatio ea, quae tempore constat in hac et valet plurimum, et firmissima res est. Peraeque autem in caeteris quoque cognatis ea, quae amicitiae propriae sunt, reperiuntur. Jam vero quae inter virum et uxorem amicitia est, maxime secundum naturam videtur esse. Homo enim magis ad conjugium factus est a natura, quam ad societatem civilem: et tanto quidem magis, quanto prior magisque necessaria est domus, quam civitas, quantoque filiorum procreatio animantium omni generi communior est. Atque in caeteris quidem hactenus progreditur communitas, quod procreationis causa conjunguntur: homines

ποιΐας χάριν συνοικοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰς τὸν βίον· εὐθὺς γὰρ διῄρηται τὰ ἔργα, καὶ ἔστιν ἕτερα ἀνδρὸς καὶ γυναικός· ἐπαρκοῦσιν οὖν ἀλλήλοις, εἰς τὸ κοινὸν τιθέντες τὰ ἴδια· διὰ ταῦτα δὲ καὶ τὸ χρήσιμον εἶναι δοκεῖ, καὶ τὸ ἡδὺ ἐν ταύτῃ τῇ φιλίᾳ· εἴη δ' ἂν καὶ δι' ἀρετὴν, εἰ ἐπιεικεῖς εἶεν· ἔστι γὰρ ἑκατέρου ἀρέτη· καὶ χαίροιεν ἂν τῷ τοιούτῳ· σύνδεσμος δὲ τὰ τέκνα δοκεῖ εἶναι· διὸ θᾶττον οἱ ἄτεκνοι διαλύονται· τὰ γὰρ τέκνα κοινὸν ἀγαθὸν ἀμφοῖν· συνέχει δὲ τὸ κοινόν. Τὸ δὲ πῶς 8
συμβιωτέον ἀνδρὶ πρὸς γυναῖκα, καὶ ὅλως φίλῳ πρὸς φίλον, οὐδὲν ἕτερον φαίνεται ζητεῖσθαι, ἢ πῶς δίκαιον· οὐ γὰρ ταὐτὸ φαίνεται τῷ φίλῳ πρὸς τὸν φίλον, οὐδὲ πρὸς τὸν ὀθνεῖον, καὶ τὸν ἑταῖρον, καὶ τὸν συμφοιτητήν.

autem non solum ad procreandos liberos communi domo utuntur, sed etiam ut eorum, quae ad vitam pertinent, majorem habeant facultatem. Statim enim descripta ac divisa sunt eorum officia, aliaeque sunt viri, aliae uxoris partes. Inserviunt igitur alter alteri, sua uterque in commune conferentes: eamque ob rem in hac amicitia et utilitas inesse videtur et voluptas. Poterunt etiam ista inesse de honestate sive virtute, si probus fuerit uterque (est enim sua utriusque virtus) ac si item illa uterque laetabuntur. Liberi autem communes vinculi cujusdam instar obtinent. Itaque citius dirimuntur, qui liberis carent. Liberi enim commune amborum sunt bonum. Ad id omne, quod commune est, ad continendum valet. Viro autem cum uxore, et omnino amico cum amico quomodo sit vivendum, si quaeratur, nihil aliud hoc sit, quam quaerere, quid inter eos juris intercedat. Non enim idem, quod est amico cum amico, jus, est etiam cum peregrino, aut cum socio, aut cum condiscipulo.

CAPUT XIII.

1 Τριττῶν δὴ οὐσῶν φιλιῶν, καθάπερ ἐν ἀρχῇ εἴρηται, καὶ καθ' ἑκάστην, τῶν μὲν ἐν ἰσότητι φίλων ὄντων, τῶν δὲ καθ' ὑπεροχήν· (καὶ γὰρ ὁμοίως ἀγαθοὶ γίνονται φίλοι, καὶ ἀμείνων χείρονι· ὁμοίως δὲ καὶ ἡδεῖς, καὶ διὰ τὸ χρήσιμον ἰσάζοντες ταῖς ὠφελείαις καὶ διαφέροντες·) τοὺς ἴσους μὲν κατ' ἰσότητα δεῖ τῷ φιλεῖν καὶ τοῖς λοιποῖς ἰσάζειν· τοὺς δ' ἀνίσους τῷ ἀνάλογον ταῖς ὑπεροχαῖς ἀποδιδό-
2 ναι. Γίγνεται δὲ τὰ ἐγκλήματα καὶ αἱ μέμψεις ἐν τῇ κατὰ τὸ χρήσιμον φιλίᾳ ἢ μόνῃ, ἢ μάλιστα· εὐλόγως· οἱ μὲν γὰρ δι' ἀρετὴν φίλοι ὄντες εὖ δρᾶν ἀλλήλους προθυμοῦνται· τοῦτο γὰρ ἀρετῆς καὶ φιλίας· πρὸς τοῦτο δ' ἁμιλλωμένων οὐκ ἔστιν ἐγκλήματα, οὐδὲ μάχαι· τὸν γὰρ φιλοῦντα καὶ εὖ ποιοῦντα οὐδεὶς δυςχεραίνει· ἀλλ' ἐὰν ᾖ χαρίεις, ἀμείβεται εὖ δρῶν· ὁ δ' ὑπερβάλλων, τυγχάνων οὗ ἐφίε-

CAP. XIII. Sane cum sint tria amicitiae genera, quemadmodum initio diximus, et in unaquaque alii sint pares amici, alii praestantia quadam inter se differant: (nam et aeque boni inter se fiunt amici, et melior deteriori: similiterque et jucundi, et ii, qui utilitatem sequuntur, tum utilitatibus praebendis sunt aequales, tum inaequales et differentes) eos quidem, qui inter se sunt pares, etiam amando, et reliquis rebus oportet exaequari: illos autem, qui sunt dispares, id persolvere praestantioribus, quod est proportione consentaneum. Oriuntur autem criminationes et querelae in ea amicitia sola, quam constituit utilitas, aut certe in ea maxime: neque id sine ratione. Nam qui ob virtutem sunt amici, student alter de altero bene mereri. Hoc enim virtutis et amicitiae proprium est. In tali porro contentione neque criminationes existunt, neque pugnae. In eum enim, qui amat, et bene meretur, nemo offenso est animo: immo vero si non sit alienus ab omni humanitate, benefaciendo refert gratiam. Jam qui beneficiis alterum su-

ται, οὐκ ἂν ἐγκαλοίη τῷ φίλῳ· ἑκάτερος γὰρ τοῦ
ἀγαθοῦ ἐφίεται. Οὐ πάνυ δ' οὐδ' ἐν ταῖς δι' ἡδο- 3
νήν· ἅμα γὰρ ἀμφοῖν γίνεται οὗ ὀρέγονται, εἰ τῷ
συνδιάγειν χαίρουσι· γελοῖος δ' ἂν φαίνοιτο καὶ ὁ
ἐγκαλῶν τῷ μὴ τέρποντι, ἐξὸν μὴ συνδιημερεύειν.
Ἡ δὲ διὰ τὸ χρήσιμον ἐγκληματική· ἐπ' ὠφελείᾳ 4
γὰρ χρώμενοι ἀλλήλοις, ἀεὶ τοῦ πλείονος δέονται,
καὶ ἔλαττον ἔχειν οἴονται τοῦ προσήκοντος, καὶ
μέμφονται ὅτι οὐχ ὅσων δέονται, τοσούτων τυγ-
χάνουσιν ἄξιοι ὄντες· οἱ δ' εὖ ποιοῦντες οὐ δύναν-
ται ἐπαρκεῖν τοσαῦτα, ὅσων οἱ πάσχοντες δέονται.
Ἔοικε δὲ καθάπερ τὸ δίκαιόν ἐστι διττόν· (τὸ μὲν 5
γὰρ ἄγραφον, τὸ δὲ κατὰ νόμον·) καὶ τῆς κατὰ τὸ
χρήσιμον φιλίας ἡ μὲν ἠθικὴ, ἡ δὲ νομικὴ εἶναι·
γίγνεται οὖν τὰ ἐγκλήματα μάλισθ', ὅταν μὴ κα-
τὰ τὴν αὐτὴν συναλλάξωσι καὶ διαλύωνται. Ἔστι 6

perat, cum id, quod cupit, assequatur, non facile queratur de amico: uterque enim bonum expetit. Ne in amicitiis quidem propter voluptatem conciliatis admodum saepe querelae incidunt. Simul enim id, quod expetunt, contingit pariter ambobus, si quidem consuetudine mutua delectantur. Si id aliter habeat, ridiculus fuerit, qui alterum criminetur, eo nomine, quod ab eo non percipiat delectationem, cum ab ejus consuetudine discedere liceat. Amicitia autem ob utilitatem constituta, criminationum et querelarum plena est. Nam quia tales emolumenti causa utuntur opera et consuetudine mutua, semper plura desiderant, et minus, quam conveniat, tribui sibi existimant, et queruntur, se tantum non consequi, quantum merito suo ipsis debeatur. Illi autem, qui beneficium conferunt, tam multa suppeditare non possunt, quam multa requirunt ii, in quos beneficia conferuntur. Porro ut jus est duplex: unum non scriptum, alterum scriptum et legitimum: sic et commodationes illae, quae usui utilitatibus nostris comparatae sunt, duorum generum esse videntur: una in moribus posita, altera legitima. Nascuntur igitur criminationes maxime, ubi non ex eadem, qua societatem con-

δ' ἡ νομικὴ μὲν, ἡ ἐπὶ ῥητοῖς, ἡ μὲν πάμπαν ἀγοραία, ἐκ χειρὸς εἰς χεῖρα· ἡ δὲ ἐλευθερωτέρα, εἰς χρόνον· καθ' ὁμολογίαν δὲ, τὶ ἀντὶ τινός· δῆλον δὲ ἐν ταύτῃ τὸ ὀφείλημα, κοὐκ ἀμφίλογον· φιλικὴν δὲ τὴν ἀναβολὴν ἔχει· διὸ παρ' ἐνίοις τούτων οὐκ εἰσὶ δίκαι, ἀλλ' οἴονται δεῖν στέργειν τοὺς κα-
7 τὰ πίστιν συναλλάξαντας. Ἡ δ' ἠθικὴ οὐκ ἐπὶ ῥητοῖς, ἀλλ' ὡς φίλῳ δωρεῖται, ἢ ὅ,τι δή ποτε ἄλλο· κομίζεσθαι δὲ ἀξιοῖ τὸ ἴσον, ἢ πλέον, ὡς οὐ δεδω-
8 κὼς, ἀλλὰ χρήσας. Οὐχ ὁμοίως δὲ καὶ συναλλάξας καὶ διαλυόμενος ἐγκαλέσει· τοῦτο δὲ συμβαίνει διὰ τὸ βούλεσθαι μὲν πάντας ἢ τοὺς πλείστους τὰ καλὰ, προαιρεῖσθαι δὲ τὰ ὠφέλιμα· καλὸν δὲ τὸ εὖ ποιεῖν, μὴ ἵνα ἀντιπάθῃ· ὠφέλιμον δὲ τὸ
9 εὐεργετεῖσθαι. Δυναμένῳ δὴ ἀνταποδοτέον τὴν

traxerunt, ratione fit solutio. Est autem legitima sive lege constituta ratio commodationis ea, quae lege dicta, certaque mercede praestituta constat: estque haec duplex: altera prorsus abjecta, in qua de manu in manum merces aut pretium numeratur: altera liberalior: in qua in diem confertur utilitas, non tamen sine pacto et consensu aliquid pro aliquo praestandi. Neque vero in hac obscurum est neque dubium id, quod debetur: sed amicam quandam dilationem habet. Itaque apud nonnullos non dantur de his judicia aut actiones, neque jus dicitur: sed putant, eos, qui fidem alterius secuti cum eo aliquid contraxerunt, aequi bonique facere oportere. Illa veró, quae in moribus posita est, certis praescriptisque conditionibus non constat: sed alter alteri, tanquam amico, donat, aut quid aliud praestat: intereaque aequum esse censet, tantundem, aut plus etiam, ad se redire: proinde, quasi non donaverit, sed utendum dederit et commodarit. Ac si hic aliter solvetur, quam quis contraxerit, alterum accusabit. Idque propterea accidit, quia volunt omnes aut quam plurimi res honestas, sed honestis utiles anteponunt. Honestum autem est, bene de altero mereri, nulla vicissim utilitate sperata: utile, beneficium accipere. De-

ἀξίαν ὧν ἔπαθε καὶ ἑκοντί· ἄκοντα γὰρ φίλον οὐ ποιητέον· ὡς δὴ διαμαρτόντα ἐν τῇ ἀρχῇ, καὶ εὖ παθόντα ὑφ' οὗ οὐκ ἔδει· οὐ γὰρ ὑπὸ φίλου, οὐδὲ δι' αὐτὸ τοῦτο δρῶντος· καθάπερ οὖν ἐπὶ ῥητοῖς εὐεργετηθέντα διαλυτέον· καὶ ὡμολόγησε δ' ἄν, δυνάμενος ἀποδώσειν, ἀδυνατοῦντα δὲ οὐδὲ ὁ δοὺς ἠξίωσεν ἄν· ὥςτ' εἰ δυνατὸς, ἀποδοτέον· ἐν ἀρχῇ δ' ἐπισκεπτέον, ὑφ' οὗ εὐεργετεῖται καὶ ἐπὶ τίνι, ὅπως ἐπὶ τούτοις ὑπομένῃ, ἢ μή. Ἀμφισβήτησιν δὲ ἔχει, πότερα δεῖ τῇ τοῦ παθόντος ὠφελείᾳ μετρεῖν, καὶ πρὸς ταύτην ποιεῖσθαι τὴν ἀνταπόδοσιν, ἢ τῇ τοῦ δράσαντος εὐεργεσίᾳ· οἱ μὲν γὰρ παθόντες τοιαῦτά φασι λαβεῖν παρὰ τῶν εὐεργετῶν, ἃ μικρὰ ἦν ἐκείνοις· καὶ ἐξῆν παρ' ἑτέρων λαβεῖν, κατασμικρίζοντες. οἱ δ' ἀνάπαλιν τὰ μέγιστα τῶν

bet igitur, qui potest reddere, quod tanti sit, quanti id, quod accepit: idque libenter; nam si id nolles, amicum te facere alter non debebat: quippe qui tum peccares in ipso principio, amici beneficium accipiendo ab eo, a quo non debebas accipere. Neque enim ab amico accepisti, neque ab eo, qui amicitiae causa istud faceret. Itaque talis aliquis, perinde quasi beneficium acceperit legitima illa ratione, sic debet dissolvere. Ac profiteri quoque solent (si quidem referre possint) sese parem gratiam relaturos. Quod si non possint, ne is quidem, qui dedit, sibi reddi postulet. Quocirca si facultatem habet, referendum beneficium est: videndum autem statim a principio est, a quo beneficium accipiat, et quam beneficii mercedem ille expectet: ut hac conditione se beneficio affici aut patiatur, aut recuset. Sed ambigi potest, utrum eius utilitate, qui accepit, beneficium sit ponderandum, ad eandemque mensuram referenda gratia: an eius, qui dedit, liberalitate metiendum. Nam qui acceperunt, ea se a bene meritis extenuantes accepisse dicunt, quae et illis erant parva, et ab aliis sumi potuissent. Illi contra se quam maxima potuerint contulisse: quae hi ab aliis non tulissent;

παρ' αὐτοῖς, καὶ ἃ παρ' ἄλλων οὐκ ἦν, καὶ ἐν κινδύ-
11 νοις, ἢ τοιαύταις χρείαις. Ἆρ' οὖν διὰ μὲν τὸ χρήσιμον τῆς φιλίας οὔσης, ἡ τοῦ παθόντος ὠφέλεια μέτρόν ἐστιν; οὗτος γὰρ ὁ δεόμενος καὶ ἐπαρκεῖ αὐτῷ ὡς κομιούμενος τὴν ἴσην. τοσαύτη οὖν γεγένηται ἡ ἐπικουρία, ὅσον οὗτος ὠφελεῖται· καὶ ἀποδοτέον δὴ αὐτῷ ὅσον ἐφεύρατο, ἢ καὶ πλέον· κάλλιον γάρ· ἐν δὲ ταῖς κατ' ἀρετὴν ἐγκλήματα μὲν οὐκ ἔστι· μέτρῳ δ' ἔοικεν ἡ τοῦ δράσαντος προαίρεσις· τῆς ἀρετῆς γὰρ καὶ τοῦ ἤθους ἐν τῇ προαιρέσει τὸ κύριον.

Caput XIV.

1 Διαφέρονται δὲ καὶ ἐν ταῖς καθ' ὑπεροχὴν φιλίαις· ἀξιοῖ γὰρ ἑκάτερος πλέον ἔχειν· ὅταν δὲ τοῦτο γίγνηται, διαλύεται ἡ φιλία· οἴεται γὰρ ὅ, τε βελτίων προσήκειν αὐτῷ πλέον ἔχειν· τῷ γὰρ

item, dedisse se periculosis alterorum temporibus aut in alia aliqua huiusmodi necessitate. Quid? Ita hic pronuntiemus, quod amicitiam istam utilitas constituerit, ea re illius, qui accepit, utilitate omnia esse metienda? Hic enim est, qui eget, et ille huic opitulatur, tanquam parem gratiam accepturus. Tantam igitur ille huic opem tulit, quantam hic utilitatem cepit. Et reddendum igitur illi tantundem est, quantum est consecutus, et vero etiam amplius: hoc enim futurum est honestius. In iis autem amicitiis, quae virtute constant, nullae criminationes existunt. Ejus tamen, qui bene meritus est, consilio beneficium videtur esse metiendum. Virtutis enim et morum ratio atque vis omnis in consilio est atque proposito.

Cap. XIV. Jam vero in iis quoque amicitiis, quae in excellentia quadam consistunt, dissensiones existere solent: postulat enim uterque plus sibi tribui. Quod cum fit, dirimitur amicitia. Existimat enim et is, qui melior est, sibi plus tribuendum esse: (bono enim viro

ἀγαθῷ νέμεσθαι πλέον· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ὠφελιμώτερος· ἀχρεῖον γὰρ ὄντα οὔ φασι δεῖν ἴσον ἔχειν· λειτουργίαν τε γὰρ γίνεσθαι, καὶ οὐ φιλίαν, εἰ μὴ κατ' ἀξίαν τῶν ἔργων ἔσται τὰ ἐκ τῆς φιλίας· οἴονται γάρ, καθάπερ ἐν χρημάτων κοινωνίᾳ πλείω λαμβάνουσιν οἱ συμβαλλόμενοι πλείω, οὕτω δεῖν καὶ ἐν τῇ φιλίᾳ· ὁ δ' ἐνδεὴς καὶ ὁ χείρων ἀνάπαλιν· φίλου γὰρ ἀγαθοῦ εἶναι τὸ ἐπαρκεῖν τοῖς ἐνδεέσι· τί γάρ, φασιν, ὄφελος σπουδαίῳ ἢ δυνάστῃ φίλον εἶναι, μηθέν γε μέλλοντα ἀπολαύειν; Ἔοικε δὲ 2
ἑκάτερος ὀρθῶς ἀξιοῦν, καὶ δεῖν ἑκατέρῳ πλέον νέμειν ἐκ τῆς φιλίας· οὐ τοῦ αὐτοῦ δέ, ἀλλὰ τῷ μὲν ὑπερέχοντι τιμῆς, τῷ δὲ ἐνδεεῖ κέρδους· τῆς μὲν γὰρ ἀρετῆς καὶ εὐεργεσίας ἡ τιμή, γέρας· τῆς δ' ἐνδείας ἐπικουρία, τὸ κέρδος. Οὕτω δ' ἔχειν 3
τοῦτο καὶ ἐν ταῖς πολιτείαις φαίνεται· οὐ γὰρ τιμᾶται ὁ μηδὲν ἀγαθὸν τῷ κοινῷ πορίζων· τὸ κοινὸν

plus tribui solere:) et similiter is quoque, qui utilitatum auctor est maiorum. Negant enim, eum, qui sit inutilis, aequam partem percipere oportere. Omnino enim munerarius quidam constitueretur amicus superior alteri, si non merito operum respondeat ab amico fructus. Arbitrantur enim, ut in societate pecuniaria plura auferunt, qui plura in societatem attulerunt, sic et in amicitia fieri oportere. Egentis autem et deterioris contraria est opinio. Esse enim boni amici, egentibus opitulari, eaque, quae desiderant, suppeditare. Quid enim iuvat (inquiunt) viro bono aut potenti amicum esse, si nullum ex eo fructum sis consecuturus? Ac videtur aequa utriusque esse postulatio, et utrique ex amicitia plus tribui oportere, sed non eiusdem rei: verum meliori quidem et ei, qui virtute praestat, plus honoris: egenti vero plus quaestus et emolumenti. Virtutis enim et beneficentiae praemium est honos: egestatis autem et inopiae subsidium lucrum. Atque etiam in omni reipublicae administrandae forma ita sese res habere videtur. Non enim honore afficitur is, qui ni-

γὰρ δίδοται τῷ τὸ κοινὸν εὐεργετοῦντι· ἡ τιμὴ δὲ κοινόν· οὐ γάρ ἐστιν ἅμα χρηματίζεσθαι ἀπὸ τῶν κοινῶν καὶ τιμᾶσθαι· ἐν πᾶσι γὰρ τὸ ἔλαττον οὐδεὶς ὑπομένει· τῷ δὴ περὶ χρήματα ἐλαττουμένῳ τιμὴν ἀπονέμουσι· καὶ τῷ δωροδόκῳ χρήματα· τὸ κατ' ἀξίαν γὰρ ἐπανισοῖ καὶ σώζει τὴν φιλίαν, καθάπερ εἴρηται· οὕτω δὴ καὶ τοῖς ἀνίσοις ὁμιλητέον, καὶ τῷ εἰς χρήματα ὠφελουμένῳ ἢ εἰς ἀρετὴν τιμὴν ἀνταποδοτέον, ἀνταποδιδόντα τὸ ἐνδεχόμενον· τὸ δυνατὸν γὰρ ἡ φιλία ἐπιζητεῖ, οὐ τὸ κατ' ἀξίαν.
4 Οὐδὲ γάρ ἐστιν ἐν πᾶσι καθάπερ ἐν ταῖς πρὸς τοὺς θεοὺς τιμαῖς καὶ γονεῖς· οὐδεὶς γὰρ τὴν ἀξίαν ποτ' ἂν ἀποδοίη· εἰς δύναμιν δὲ ὁ θεραπεύων, ἐπιεικὴς εἶναι δοκεῖ· διὸ κἂν δόξειεν οὐκ ἐξεῖναι υἱῷ πατέρα ἀπείπασθαι, πατρὶ δ' υἱόν· ὀφείλοντα γὰρ

hil boni confert in rempublicam. Nam quod publicum est, ceu commune, ei tribuitur, qui de re communi et publica bene meretur. Honos autem res communis est: non enim quaestum facere et republica et honore simul affici licet. Nemo enim omnibus in rebus suam conditionem deteriorem esse patitur. Itaque illis, qui pecuniam non accipientes, per id sunt deteriore loco, honorem tribuunt: contraque iis, qui lucro capiuntur, pecuniam. Dignitatis enim et meriti ratio amicitiam exaequat, et conservat, quemadmodum diximus. Sic igitur etiam eos, qui non sunt aequales, alterum cum altero communicare et agere par est. Et qui vel pecunia vel virtute auctus et ornatus est, is alterum honore remunerari debet, id saltem referens, cuius reddendi facultatem habet. Id enim, quod praestari potest, amicitia desiderat ac requirit, non quo quisque dignus sit. Nam hoc ne potest quidem in rebus omnibus effici, quemadmodum in honoribus iis, quos diis immortalibus et parentibus habere solemus. Nemo est enim, qui honorem iis dignum tribuere possit: sed qui eos pro viribus et facultate colat, is probus et pius esse putetur. Eamque ob rem videtur patrem abdicare filio non licere: sed patri filium maxime. Aequum est enim,

ἀποδοτέον· οὐθὲν δὲ ποιήσας ἄξιον τῶν ὑπηργμένων δέδρακεν· ὥςτ' αἰεὶ ὀφείλει, οἷς δ' ὀφείλεται, ἐξουσία ἀφιέναι· καὶ τῷ πατρὶ δή· ἅμα δὲ ἴσως οὐδείς ποτ' ἂν ἀποστῆναι δοκεῖ μὴ ὑπερβάλλοντος μοχθηρίᾳ· χωρὶς γὰρ τῆς φυσικῆς φιλίας τὴν ἐπικουρίαν ἀνθρωπικὸν μὴ διωθεῖσθαι· τῷ δ' ἐπιφευκτὸν, ἢ οὐ σπουδαστὸν τὸ ἐπαρκεῖν, μοχθηρῷ ὄντι· εὖ πάσχειν γὰρ οἱ πολλοὶ βούλονται· τὸ δὲ ποιεῖν φεύγουσιν, ὡς ἀλυσιτελές· περὶ μὲν οὖν τούτων ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω.

ut, qui debet, reddat. Quidquid autem fecerit filius, nihil beneficiis a patre acceptis dignum fecerit. Semper igitur debebit. Iis vero, quibus debetur, dimittendi ac liberandi debitoris datur potestas. Ergo in patris hoc est potestate. Est vero et illud perpendendum, quod nemo pater fortasse discedere a filio velle videatur, nisi ab eo, qui improbitate sit nimia. Nam praeter amicitiam naturalem humanum quoque est, auxilium non aspernari. At vero filius is, qui sit improbus, aut fugiet maxime, ne patri cogatur opitulari, aut certe non admodum, ut id faciat, laborabit. Plerique enim omnes beneficium accipere volunt: dare non volunt: quod id sit utilitatibus contrarium. Ac de his quidem hactenus.

LIBER IX.

CAPUT I.

1 Ἐν ἁπάσαις δὲ ταῖς ἀνομοιοειδέσι φιλίαις τὸ ἀνά-
λογον ἰσάζει, καὶ σώζει τὴν φιλίαν, καθάπερ εἴ-
ρηται, οἷον καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ, τῷ σκυτοτόμῳ
ἀντὶ τῶν ὑποδημάτων ἀμοιβὴ γίνεται κατ' ἀξίαν,
2 καὶ τῷ ὑφάντῃ, καὶ τοῖς λοιποῖς. Ἐνταῦθα μὲν
οὖν πεπόρισται κοινὸν μέτρον τὸ νόμισμα· πρὸς
τοῦτο δὴ πάντα ἀναφέρεται, καὶ τούτῳ μετρεῖται·
ἐν δὲ τῇ ἐρωτικῇ ἐνίοτε μὲν ὁ ἐραστὴς ἐγκαλεῖ, ὅτι
ὑπερφιλῶν οὐκ ἀντιφιλεῖται, οὐθὲν ἔχων φιλητὸν,
εἰ οὕτως ἔτυχε· πολλάκις δὲ ὁ ἐρώμενος, ὅτι πρό-
τερον ἐπαγγελλόμενος πάντα, νῦν οὐθὲν ἐπιτελεῖ.
3 Συμβαίνει δὲ τὰ τοιαῦτα, ἐπειδὰν ὁ μὲν δι' ἡδο-

Cap. I. In omnibus autem dissimilium amicorum amicitiis rationum similitudo amicitiam exaequat et conservat, ut diximus: quomodo etiam in re civili sutori pro calceis retribuitur, quod convenit, pro eorum ratione, et similiter textori et ceteris item artificibus atque opificibus. Estque ad haec mensura communis comparata nummus: atque ad hunc omnia referuntur, et hic omnia metitur. In amatoria vero amicitia quaeritur interdum amator de eo, quem amat, quod cum eum ipse deamet, ille sibi mutuo non respondeat in amore, non is forte existens, qui in se habeat quidquam amabile. Saepe autem etiam is, qui amatur de amatore queritur, qui cum antea omnia promitteret, nunc nihil praestet. Atque accidere talia tum solent,

νὴν φιλῇ τὸν ἐρώμενον, ὁ δὲ διὰ τὸ χρήσιμον τὸν ἐραστὴν, ταῦτα δὲ μὴ ἀμφοῖν ὑπάρχῃ· διὰ ταῦτα γὰρ τῆς φιλίας οὔσης, διάλυσις γίνεται, ἐπειδὰν μὴ γίνηται ὧν ἕνεκα ἐφίλουν· οὐ γὰρ αὐτοὺς ἔστεργον, ἀλλὰ τὰ ὑπάρχοντα οὐ μόνιμα ὄντα· διὸ τοιαῦται καὶ αἱ φιλίαι· ἡ δὲ τῶν ἠθῶν καθ' αὑτὴν οὖσα μένει, καθάπερ εἴρηται. Διαφέρονται 4
δὲ, καὶ ὅταν ἕτερα γίγνηται αὐτοῖς, καὶ μὴ ὧν ὀρέγονται· ὅμοιον γὰρ τῷ μηθὲν γίγνεσθαι, ὅταν οὗ ἐφίεται μὴ τυγχάνῃ· οἷον καὶ τῷ κιθαρῳδῷ ὁ ἐπαγγελλόμενος, καὶ ὅσῳ ἄμεινον ᾄσειε, τοσούτῳ πλείω· εἰς ἕω δ' ἀπαιτοῦντι τὰς ὑποσχέσεις, ἀνθ' ἡδονῆς ἡδονὴν ἀποδεδωκέναι ἔφη· εἰ μὲν οὖν ἑκάτερος τοῦτο ἐβούλετο, ἱκανῶς ἂν εἶχεν· εἰ δ' ὁ μὲν τέρψιν, ὁ δὲ κέρδος, καὶ ὁ μὲν ἔχει, ὁ δὲ μὴ, οὐκ ἂν εἴη τὸ κατὰ τὴν κοινωνίαν καλῶς· ὧν γὰρ δεόμενος τυγχάνει, τούτοις καὶ προςέχει·

cum amator eum, qui colitur, propter voluptatem amat: ille amatorem propter utilitatem: et haec utrique non congruunt. Nam cum istorum causa amicitiam illi coierint, dirimitur haec tum, cum ea non praestantur, quae ipsis erant causae diligendi. Non enim alter alterum diligebat, sed bona certa alterius alter, eaque illorum ex genere, quae stabilia non sunt. Quamobrem tales, quales dictum est, sunt et amicitiae istae. At vero ea, quae ex morum virtute proficiscitur amicitia, cum per se sit, manet, ut diximus. Dissident autem inter se amici etiam, cum alia et non ea, quae expetebant, consequuntur: perinde enim est, ac si quis nihil consequatur, id, quod cupiebat, non consequi. Quale illud est, quod de citharoedo iactatur, cui is, qui promiserat, quanto melius caneret, tanto se plura daturum, mane promissam mercedem exigenti, voluptatem se pro voluptate reddidisse respondit. Sane si hoc volebat uterque, satis illi factum esset. Sin hic oblectationem, et ille quaestum atque utilitatem petebat: et hic habet quod voluit, ille non habet: non fuerit rite satis fac-

5 κἀκείνου γε χάριν ταῦτα δώσει. Τὴν ἀξίαν δὲ πο-
τέρου τάξαι ἐστί; τοῦ προϊεμένου, ἢ τοῦ προλα-
βόντος; ὁ γὰρ προϊέμενος ἔοικεν ἐπιτρέπειν ἐκείνῳ·
ὅπερ φασὶ καὶ Πρωταγόραν ποιεῖν· ὅτε γὰρ διδά-
ξειεν ἃ δή ποτε, τιμῆσαι τὸν μαθόντα ἐκέλευεν,
ὅσου δοκεῖ ἄξια ἐπίστασθαι, καὶ ἐλάμβανε τοσοῦ-
6 τον. Ἐν τοῖς τοιούτοις δ' ἐνίοις ἀρκεῖ τὸ, Μισθὸς
δ' ἀνδρί· οἱ δὲ προλαβόντες τὸ ἀργύριον, εἶτα μη-
θὲν ποιοῦντες ὧν ἔφασαν, διὰ τὰς ὑπερβολὰς τῶν
ἐπαγγελιῶν, εἰκότως ἐν ἐγκλήμασι γίνονται· οὐ
7 γὰρ ἐπιτελοῦσιν ἃ ὡμολόγησαν. Τοῦτο δ' ἴσως
ποιεῖν οἱ σοφισταὶ ἀναγκάζονται, διὰ τὸ μηθένα
ἂν δοῦναι ἀργύριον ὧν ἐπίστανται· οὗτοι μὲν οὖν
ὧν ἔλαβον τὸν μισθὸν μὴ ποιοῦντες, εἰκότως ἐν
ἐγκλήμασίν εἰσιν· ἐν οἷς δὲ μὴ γίγνεται διομολο-
γία τῆς ὑπουργίας, οἱ μὲν δι αὐτοὺς προϊέμενοι,

tum. Nam quibus quisque eget, ad haec animum refert, illorumque gratia haec, quae habet, daturus est. Sed aestimatio eius, quod convenit, utrius est? Eiusne, qui ante dedit, an eius, qui antea accepit? Nam qui dat prior, rem permittere illi alteri videtur. Quod aiunt et Protagoram facere solitum. Cum enim docuisset, quod ei forte visum esset: cum, qui didicerat, iubebat post modo aestimare, quanti esse iudicaret ea, quae didicisset: et tantum auferebat. In talibus autem placet illud nonnullis, *Dicta viro merces ab amico.* Qui autem praecepta pecunia nihil eorum, quae promiserunt, praestant, propter immoderatam scilicet promissorum magnitudinem, merito accusantur. Non enim persolvunt ea, quae promiserunt. Atque hoc sophistas fortasse facere necesse est, propterea quod nemo in ea, quae illi sciunt, pecuniam impensurus sit. Hi igitur, quia ea, quorum causa mercedem acceperunt, non faciunt, non immerito accusantur. Inter quos autem nulla intercedit pro opera atque officio mercedis pactio, ex his illi, qui de altero propter ipsum priores bene merentur, non solent criminationibus esse obnoxii, ut

εἴρηται ὅτι ἀνέγκλητοί εἰσι· τοιαύτη γὰρ ἡ κατ' ἀρετὴν φιλία· τὴν ἀμοιβήν τε ποιητέον κατὰ τὴν προαίρεσιν· αὕτη γὰρ τοῦ φίλου καὶ τῆς ἀρετῆς· οὕτω δ' ἔοικε καὶ τοῖς φιλοσοφίας κοινωνήσασιν· οὐ γὰρ πρὸς χρήμαθ' ἡ ἀξία μετρεῖται· τιμή τ' ἰσόῤῥοπος οὐκ ἂν γένοιτο· ἀλλ' ἴσως ἱκανὸν καθάπερ καὶ πρὸς θεοὺς καὶ πρὸς γονεῖς τὸ ἐνδεχόμενον. Μὴ τοιαύτης δ' οὔσης τῆς δόσεως, ἀλλ' 8
ἐπί τινι, μάλιστα μὲν ἴσως δεῖ τὴν ἀνταπόδοσιν γίγνεσθαι, ἀμφοῖν δοκοῦσαν κατ' ἀξίαν εἶναι, εἰ δὲ τοῦτο μὴ συμβαίνοι, οὐ μόνον ἀναγκαῖον εἶναι δόξειεν ἂν τὸν προέχοντα τάττειν, ἀλλὰ καὶ δίκαιον· ὅσον γὰρ ἂν οὗτος ὠφεληθῇ, ἢ ἀνθ' ὅσου τὴν ἡδονὴν εἵλετ' ἄν, τοσοῦτον ἀντιλαβὼν ἕξει τὴν παρὰ τούτου ἀξίαν· καὶ γὰρ ἐν τοῖς ὠνίοις οὕτω φαίνεται γινόμενον. Ἐνιαχοῦ τ' εἰσὶ νόμοι, τῶν 9

ante dictum est. Talis enim est ea, quae virtute constituitur amicitia: atque hic ita est facienda remuneratio, ut est hac prohaeresi sive hoc instituto dignum. Hoc enim et amici et virtutis est. Eademque ratio videtur eorum esse, qui philosophiam communicarunt cum aliis. Neque enim sapientiae aestimationem pecunia metiri potest, neque ullum pretium paris momenti reperiri queat: ac fortasse satis esse debeat id, quod vires et facultates patiuntur, referre: quemadmodum et in diis et parentibus colendis res habet. Ubi vero non hoc modo, neque hoc animo beneficium confertur, sed remunerationis et mercedis alicuius spe: nihil aequius, quam ut mensura remunerationis statuatur secundum id, quod utrique parti videatur. Quod si id locum non habere contingat, non modo necessarium, verum etiam iustum videatur, ut is, qui prior acceperit, quantum sit reddendum, praefiniat. Quanta enim utilitas huic allata est, aut quanti voluptatem emisset, si tantum vicissim acceperit alter, iustum pretium videbitur ab hoc esse consecutus. Nam etiam in rebus venalibus hoc idem videmus factitari. Et quibusdam

ἑκουσίων συμβολαίων δίκας μὴ εἶναι· ὡς δέον, ᾧ ἐπίστευσε, διαλυθῆναι πρὸς τοῦτον, καθάπερ ἐκοινώνησεν· ᾧ γὰρ ἐπετράφθη, τοῦτον οἴεται δικαιότερον εἶναι τάξαι τοῦ ἐπιτρέψαντος· τὰ πολλὰ γὰρ οὐ τοῦ ἴσου τιμῶσιν οἱ ἔχοντες, καὶ οἱ βουλόμενοι λαβεῖν· τὰ γὰρ οἰκεῖα, καὶ ἃ διδόασιν ἑκάστοις, φαίνεται πολλοῦ ἄξια· ἀλλ' ὅμως ἡ ἀμοιβὴ γίνεται πρὸς τοσοῦτον, ὅσον ἂν τάττωσιν οἱ λαβόντες· δεῖ δ' ἴσως οὐ τοσούτου τιμᾶν, ὅσου ἔχοντι φαίνεται ἄξιον, ἀλλ' ὅσου πρὶν ἔχειν, ἐτίμα.

Caput II.

1 Ἀπορίαν δ' ἔχει καὶ τὰ τοιάδε, οἷον πότερα δεῖ πάντα τῷ πατρὶ ἀπονέμειν καὶ πείθεσθαι, ἢ κάμνοντα μὲν ἰατρῷ πειστέον· στρατηγὸν δὲ χειροτονητέον τὸν πολεμικόν· ὁμοίως δὲ φίλῳ μᾶλ-

in locis leges et vetant, contractuum voluntariorum judicia aut actiones dari, quasi oporteat, cuius quis fidem secutus est, cum eo sic, ut contraxerat, decidere. Nam cui creditum ac permissum est, eum iustius esse arbitrantur, quantum sit reddendum, praestituere, quam illum, qui permiserit: cum ita comparatum sit, ut pleraque non tantidem aestiment ii, qui habent, quanti, qui ea accipere volunt. Sua enim cuique et quae quisque dat, cara habet, magnoque aestimat. Verum eo non obstante remuneratio fieri debet ad aestimationem eius, qui acceperit. Intereaque et illud tenendum, videri rectum, ut res aestimetur ab illo non ex sensu ipsius eo, qui est, cum iam rem habet, sed ex illo, qui erat, priusquam eam adipisceretur.

Cap. II. Sed huiusmodi quoque quaestiones in controversia versantur: omniane patri sint tribuenda, eique in omnibus sit obtemperandum: an morbo laborans quis medico potius parere debeat; in imperatore item creando viro bellicoso reique militaris perito po-

λον, ἢ σπουδαίῳ ὑπηρετητέον, καὶ εὐεργέτῃ ἀντα-
ποδοτέον χάριν μᾶλλον, ἢ ἑταίρῳ δοτέον, ἐὰν
ἀμφοῖν μὴ ἐνδέχηται. Ἆρ' οὖν πάντα τὰ τοιαῦτα 2
ἀκριβῶς μὲν διορίσαι οὐ ῥᾴδιον; πολλὰς γὰρ καὶ
παντοίας ἔχει διαφορὰς, καὶ μεγέθει καὶ μικρότη-
τι, καὶ τῷ καλῷ, καὶ ἀναγκαίῳ. Ὅτι δὲ οὐ πάν- 3
τα τῷ αὐτῷ ἀποδοτέον, οὐκ ἄδηλον· καὶ τὰς μὲν
εὐεργεσίας ἀνταποδοτέον ὡς ἐπιτοπολὺ μᾶλλον, ἢ
χαριστέον ἑταίροις· καὶ ὥςπερ δάνειον, ᾧ ὀφείλει,
ἀποδοτέον μᾶλλον, ἢ ἑταίρῳ δοτέον. Ἴσως δ' οὐ 4
τοῦτο ἀεὶ, οἷον τῷ λυτρωθέντι παρὰ λῃστῶν, πό-
τερον τὸν λυσάμενον ἀντιλυτρωτέον, κἂν ὁςτιςοῦν
ᾖ, ἢ καὶ μὴ ἑαλωκότι, ἀπαιτοῦντι δὲ ἀποδοτέον,
ἢ τὸν πατέρα λυτρωτέον· δόξειε γὰρ ἂν καὶ ἑαυτοῦ
μᾶλλον τὸν πατέρα. Ὅπερ οὖν εἴρηται, καθόλου 5
μὲν τὸ ὀφείλημα ἀποδοτέον· ἐὰν δὲ ὑπερτείνῃ ἡ

tius suum dare suffragium. Itemque amicone potius, quam viro bono opera danda et mos gerendus sit: et eine, qui bene meritus est, gratia sit referenda potius, quam sodali donandum, si utrique satisfieri non possit. Numquid igitur res ita habet? ut haec omnia subtiliter et enucleate distinguere difficile sit: (multum enim varieque differunt inter se ista et magnitudine et parvitate, et honestate et necessitate.) Et interim tamen pro certo habendum, non omnia uni eidemque esse praestanda, beneficiaque potius iis, a quibus acceperis, esse referenda, quam sodalibus gratificandum: quemadmodum mutuum ei, cui debetur, reddendum est potius, quam sodali donandum. Atqui fortasse ne hoc quidem etiam sequendum sit semper: verbi gratia, utrumnam qui a praedonibus redemptus sit, illum qui redemerit, captum vicissim, redimere debebit, quisquis sit: aut non capto etiam illi, sed repetenti, quod impenderit, reddet: an patrem captivum redimere potius debebit? Nam patrem potius, quam vel se ipsum redimere debere videatur. Quapropter universe quidem sanciendo, dicendum: id quod debetur, reddendum esse, ut diximus:

δόσις τῷ καλῷ, ἢ τῷ ἀναγκαίῳ, πρὸς ταῦτ' ἀποκλιτέον· ἐνίοτε γὰρ οὐδ' ἐστὶν ἴσον τὸ τὴν ἑτέρου προϋπαρχὴν ἀμείψασθαι· ἐπειδὰν ὁ μὲν, σπουδαῖον εἰδὼς, εὖ ποιήσῃ· τῷ δὲ ἡ ἀνταπόδοσις γίγνεται, ὃν οἴεται μοχθηρὸν εἶναι· οὐδὲ γὰρ τῷ δανείσαντι ἐνίοτε ἀντιδανειστέον· ὁ μὲν γὰρ, οἰόμενος κομιεῖσθαι, ἐδάνεισεν ἐπιεικεῖ ὄντι· ὁ δ' οὐκ ἐλπίζει κομιεῖσθαι παρὰ πονηροῦ· εἴτε τοίνυν τῇ ἀληθείᾳ οὕτως ἔχει, οὐκ ἴσον τὸ ἀξίωμα· εἴτ' ἔχει μὲν μὴ οὕτως, οἴονται δὲ, οὐκ ἂν δόξειεν
6 ἄτοπα ποιεῖν. Ὅπερ οὖν πολλάκις εἴρηται, οἱ περὶ τὰ πάθη καὶ τὰς πράξεις λόγοι ὁμοίως ἔχουσι τὸ ὡρισμένον τοῖς περὶ ἅ εἰσιν· ὅτι μὲν οὖν οὐ ταὐτὰ πᾶσιν ἀποδοτέον, οὐδὲ τῷ πατρὶ πάντα,
7 καθάπερ οὐδὲ τῷ Διῒ θύεται, οὐκ ἄδηλον. Ἐπεὶ δ' ἕτερα γονεῦσι, καὶ ἀδελφοῖς, καὶ ἑταίροις, καὶ

verumtamen si plus vel honestatis vel necessitatis habeat, dare alii, quam illi reddere. unde acceperis, ad haec oportet esse propensiorem. Interdum enim ne aequum quidem sit ei, qui alteri prior dederit beneficium, gratiam alterum referre, ubi videlicet ille sciens hunc esse virum bonum, beneficium in eum contulerit: illi autem gratiam referens hic alter, hominem improbum ornaturus esse videatur. Nam ei quidem interdum, qui mutuum dederit, mutuum vicissim dandum est. Ille enim existimans, se suum recuperaturum, mutuum dedit bono viro: hic autem ab improbo sese recuperaturum esse non potest sperare. Sive autem revera ita se res habet, minime aequa sit postulatio: sive aliter est, et existimatur tamen ita esse, non fieri illud absurde videatur. Quod igitur saepenumero a nobis dictum est, omnis quae in perturbationibus et actionibus explicandis versatur consideratio, nihilo magis certa aut definita est, quam illa, in quibus versatur. Non eadem igitur omnibus esse tribuenda, neque patri omnia, quemadmodum neque Jovi omnia immolantur, non obscurum est. Quoniam autem alia atque alia paren-

εὐεργέταις, ἑκάστοις τὰ οἰκεῖα καὶ τὰ ἁρμόττοντα ἀπονεμητέον· οὕτω δὲ καὶ ποιεῖν φαίνονται· εἰς γάμους μὲν γὰρ καλοῦσι τοὺς συγγενεῖς· τούτοις γὰρ κοινὸν τὸ γένος καὶ αἱ περὶ τοῦτο δὴ πράξεις· καὶ εἰς τὰ κήδη δὲ μάλιστ' οἴονται δεῖν τοὺς συγγενεῖς ἀπαντᾷν διὰ ταὐτό. Δόξειε δ' ἂν 8
τροφῆς μὲν γονεῦσι δεῖν μάλιστ' ἐπαρκεῖν, ὡς ὀφείλοντας, καὶ τοῖς αἰτίοις τοῦ εἶναι, κάλλιον ἢ ἑαυτοῖς εἰς ταῦτ' ἐπαρκεῖν· καὶ τιμὴν δὲ καθάπερ θεοῖς· οὐ πᾶσαν δὲ γονεῦσιν· οὐδὲ γὰρ τὴν αὐτὴν πατρὶ καὶ μητρί· οὐδ' αὖ τὴν τοῦ σοφοῦ, ἢ τοῦ στρατηγοῦ· ἀλλὰ τὴν πατρικὴν, ὁμοίως δὲ καὶ μητρικήν. Καὶ παντὶ δὲ τῷ πρεσβυτέρῳ, τιμὴν τὴν 9
καθ' ἡλικίαν, ὑπαναστάσει, καὶ κατακλίσει καὶ τοῖς τοιούτοις· πρὸς ἑταίρους δ' αὖ καὶ ἀδελφοὺς, παῤῥησίαν καὶ ἁπάντων κοινότητα· καὶ συγγενέσι δὲ,

tibus, et fratribus, et sodalibus. et bene meritis debentur: sua cuique et accommodata sunt tribuenda. Atque ita sane homines facere videntur. Ad nuptias enim cognatos vocant. Nam cum hi genus habeant cum ipsis commune, erunt quoque, quae in hoc versantur actiones communes. Atque ob eandem causam existimant, cognatos maxime funeribus et parentalibus interesse oportere. Caeterum filii parentibus maxime res ad victum necessarias suppeditare debere videntur, tanquam debitores: et cum pulcrius adeo sit, iis, per quos sunt, quam sibimet ipsis, huiusmodi rebus suppeditare. Praeterea honos parentibus ut diis immortalibus est habendus: sed non quivis honos parentibus. Nam nec patri idem, qui matri: sicuti non etiam sapiente aut imperatore dignus eidem patri: sed paternus: itemque matri maternus. Omni autem aetate grandiori pro aetate honos tribuendus est, ut ei assurgamus, ut de sede et accubatione honoratiore decedamus, et caetera huiusmodi praestemus. Sodalibus autem et fratribus inter ipsos orationis libertas omniumque rerum communitas esse debet. Postremo ut cognatis,

καὶ φυλέταις, καὶ πολίταις, καὶ τοῖς λοιποῖς ἅπασιν ἀεὶ πειρατέον τὸ οἰκεῖον ἀπονέμειν, καὶ συγκρίνειν τὰ ἑκάστοις ὑπάρχοντα κατ' οἰκειότητα καὶ ἀρετὴν ἢ χρῆσιν. Τῶν μὲν οὖν ὁμογενῶν ῥᾴων ἡ κρίσις· τῶν δὲ διαφερόντων ἐργωδεστέρα· οὐ μὴν διά γε τοῦτο ἀποστατέον, ἀλλ' ὡς ἂν ἐνδέχηται, οὕτω διοριστέον.

Caput III.

1 Ἔχει δ' ἀπορίαν καὶ περὶ τοῦ διαλύεσθαι τὰς φιλίας, ἢ μή, πρὸς τοὺς μὴ διαμένοντας· ἢ πρὸς μὲν τοὺς διὰ τὸ χρήσιμον ἢ τὸ ἡδὺ φίλους ὄντας, ὅταν μηκέτι ταῦτ' ἔχωσιν, οὐδὲν ἄτοπον διαλύεσθαι; ἐκείνων γὰρ ἦσαν φίλοι· ὧν ἀπολιπόντων, εὔλογον τὸ μὴ φιλεῖν· ἐγκαλέσειε δ' ἄν τις, εἰ διὰ τὸ χρήσιμον, ἢ διὰ τὸ ἡδὺ ἀγαπῶν προσεποιεῖτο διὰ τὸ ἦθος· ὅπερ γὰρ ἐν ἀρχῇ εἴπομεν, πλεῖσται

tribulibus, civibus caeterisque omnibus suum cuique ius suumque honorem tribuamus, danda opera est: conferendo inter se et perpendendo, quae cuique insunt ratione necessitudinis, et virtutis, vel usus. Ac de iis quidem, qui eiusdem generis et sanguinis sunt, facilius iudicari potest: de iis autem, quibus nulla inter ipsos est sanguinis communio, difficilius. Non tamen idcirco desistendum est, sed inter se, quoad eius fieri potest, distinguendi ac discernendi sunt.

Cap. III. Est autem et distrahendis ac dirimendis amicitiis quaestio ac dubitatio subdifficilis; sitne, an non alienatio disjunctioque ab iis, qui iidem non permanent, qui fuerant, facienda? Num inter eos sane, quorum amicitiam utilitas aut iucunditas contraxit, cum utiles aut iucundi esse desierint, discessionem et dissidium nasci non sit absurdum. Illarum enim rerum erant amici, quibus deficientibus si iam desinant amare non sit mirum. Merito autem quis eum accuset, qui, cum utili aut iucundo ad amandum ducatur, simulet, se mo-

διαφοραὶ γίγνονται τοῖς φίλοις, ὅταν μὴ ὁμοίως οἴωνται, καὶ ὦσι φίλοι. Ὅταν μὲν οὖν διαψευσθῇ 2
τις καὶ ὑπολάβῃ φιλεῖσθαι διὰ τὸ ἦθος, μηθὲν τοιοῦτον ἐκείνου πράττοντος, ἑαυτὸν αἰτιῷτ' ἄν· ὅταν δ' ὑπὸ τῆς ἐκείνου προςποιήσεως ἀπατηθῇ, δίκαιον ἐγκαλεῖν τῷ ἀπατήσαντι, καὶ μᾶλλον ἢ τοῖς τὸ νόμισμα κιβδηλεύουσιν, ὅσῳ περὶ τιμιώτερον ἡ κακουργία. Ἐὰν δὲ ἀποδέχηται ὡς ἀγα- 3
θὸν, γένηται δὲ μοχθηρὸς ἢ καὶ δοκῇ, ἆρ' ἔτι φιλητέον, ἢ οὐ δυνατὸν, εἴπερ μὴ πᾶν φιλητὸν, ἀλλὰ τἀγαθόν; οὔτε δὴ φιλητέον πονηρὸν, οὔτε δεῖ· φιλοπόνηρον γὰρ οὐ χρὴ εἶναι, οὐδ' ὁμοιοῦσθαι φαύλῳ· εἴρηται δ' ὅτι τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φίλον· ἆρ' οὖν εὐθὺς διαλυτέον, ἢ οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀνιάτοις διὰ τὴν μοχθηρίαν; ἐπανόρθωσιν δ' ἔχου-

ribus et virtute ad id excitari. Nam quod initio diximus, plurimae inter amicos dissensiones oriuntur, cum non ita, ut existimarunt alteri, sunt ipsorum amici. Cum igitur aliquem sua fefellerit opinio, existimaritque se propter mores diligi: alter autem nihil agat eiusmodi, de se ipso queratur. Cum vero illius simulatione in errorem inductus ac deceptus fuerit, merito iam is accusandus est, qui fefellit: tantoque magis, iis, qui nummos adulterant, quanto preciosiore et cariore in re hoc maleficium versatur. Sed si quis in amicitiam receperit aliquem ut virum bonum, et is malus evaserit aut evasisse videatur, utrum etiam nunc amandus est? An hoc fieri non potest; si quidem non omnis res amabilis est, sed ea demum, quae bona est. Neque vero quisquam vitiosus est diligendus. Non enim oportet rerum malarum studio atque amore teneri, neque item improbi hominis similis effici aliquis debet. Supra autem dictum est, simili amicum esse simile. Utrumnam ergo statim discindendae sunt istae amicitiae? An non cum omnibus, sed cum iis demum, quorum improbitas insanabilis est? Iis autem, qui corrigi possunt, succurrendum est, multo magis ad mores, quam ad fortunas et facultates: idque eo magis, quanto hoc melius

σι, μᾶλλον βοηθητέον εἰς τὸ ἦθος, ἢ τὴν οὐσίαν,
ὅσῳ βέλτιον καὶ τῆς φιλίας οἰκειότερον· δόξειε δ'
ἂν ὁ διαλυόμενος οὐθὲν ἄτοπον ποιεῖν· οὐ γὰρ
τούτῳ φίλος ἦν· ἀλλοιωθέντα γοῦν ἀδυνατῶν ἀνα-
4 *σῶσαι, ἀφίσταται. Εἰ δ' ὁ μὲν διαμένοι, ὁ δ'*
ἐπιεικέστερος γένοιτο, καὶ πολὺ διαλλάττοι τῇ
ἀρετῇ, ἆρα χρηστέον φίλῳ, ἢ οὐκ ἐνδέχεται; ἐν
μεγάλῃ δὲ διαστάσει μάλιστα δῆλον γίνεται, οἷον
ἐν ταῖς ἐκ παιδιᾶς φιλίαις· εἰ γὰρ ὁ μὲν διαμένοι
τὴν διάνοιαν παῖς· ὁ δ', ἀνὴρ εἴη οἷος κράτιστος,
πῶς ἂν εἶεν φίλοι, μήτ' ἀρεσκόμενοι τοῖς αὐτοῖς,
μήτε χαίροντες καὶ λυπούμενοι; οὐδὲ γὰρ περὶ ἀλ-
λήλους ταῦθ' ὑπάρξει αὐτοῖς· ἄνευ δὲ τούτων οὐκ
ἦν φίλους εἶναι· συμβιοῦν γὰρ οὐχ οἷόν τε· εἴρη-
5 *ται δὲ περὶ τούτων. Ἆρ' οὖν οὐθὲν ἀλλοιότερον*
πρὸς αὐτὸν ἑκτέον, ἢ εἰ μὴ ἐγεγόνει φίλος μηδέπο-
τε, ἢ δεῖ μνείαν ἔχειν τῆς γενομένης συνηθείας; καὶ

amicitiaeque convenientius est. Videatur tamen, qui sese a tali amico disjungit, nihil absurdi facere: non enim huic aut tali amicus erat. Illud quidem certum est, qui talem immutatum restituere ac servare non potest, sese ab eo merito segregare. Iam si uno manente qui fuit, alter longe melior fiat, multoque virtute superior, etiamne tum eo amico utendum est? an hoc fieri non potest? caeterum in magna distantia id maxime perspicere licet: ut in iis amicitiis, quae a pueritia constitutae sunt. Si enim alter cogitatione et animo puer maneat, alter vir evadat quam optimus et praestantissimus, qui fieri potest: ut sint amici, qui neque eadem probent, neque iisdem aut delectentur aut offendantur? Nam neque haec in eorum altero erga alterum inerunt. At sine his fieri non posse, ut sint amici, dicebamus. Vna enim vivere non possunt. Sed de his iam dictum est. Erga talem vero num quid non alio animo esse debet, quam si nunquam ei amicus fuisset? An potius praeteritae consuetudinis memoria conservanda est? Et quemadmodum amicis potius, quam

καθάπερ φίλοις μᾶλλον ἢ ὀθνείοις οἰόμεθα δεῖν χαρίζεσθαι, οὕτω καὶ τοῖς γενομένοις ἀπονεμητέον τι, διὰ τὴν προγενομένην φιλίαν, ὅταν μὴ δι' ὑπερβολὴν μοχθηρίας ἡ διάλυσις γένηται.

Caput IV.

Τὰ φιλικὰ δὲ πρὸς τοὺς φίλους, καὶ οἷς αἱ 1
φιλίαι ὁρίζονται, ἔοικεν ἐκ τῶν πρὸς ἑαυτὸν ἐληλυθέναι· τιθέασι γὰρ φίλον, τὸν βουλόμενον καὶ πράττοντα τἀγαθὰ, ἢ τὰ φαινόμενα, ἐκείνου ἕνεκα· ἢ τὸν βουλόμενον εἶναι καὶ ζῆν τὸν φίλον αὐτοῦ χάριν· ὅπερ αἱ μητέρες πρὸς τὰ τέκνα πεπόνθασι, καὶ τῶν φίλων οἱ προςκεκρουκότες· οἱ δὲ τὸν συνδιάγοντα καὶ τὰ αὐτὰ αἱρούμενον, ἢ τὸν συναλγοῦντα καὶ συγχαίροντα τῷ φίλῳ· μάλιστα δὲ καὶ τοῦτο περὶ τὰς μητέρας συμβαίνει· τούτων δέ τινι καὶ τὴν φιλίαν ὁρίζονται. Πρὸς 2

alienis gratificari putamus oportere: ita et iis, quibuscum multus aliquando nobis usus intercessit, aliquid concedendum est propter amicitiam pristinam, cum praesertim insignis aut immoderata improbitas dissidii causam non praebuerit?

Cap. IV. Officia porro amicitiarum et ea, quibus amicitiae definiri solent, ex iis, quae sibi ipsi quisque exoptat ac tribuit, videntur fluxisse. Eum enim amicum esse ponunt, qui amicum illius ipsius causa bonis ornatum esse cupit, et ornat ipse quam plurimis, vel iis, quae sunt revera talia, vel iis, quae bonorum speciem quandam prae se ferunt. Item eum, qui amicum vult esse et vivere ipsius causa: quemadmodum matres erga filios affectae sunt, et amici ii, inter quos aliqua offensiuncula nata est. Alii amicum eum esse volunt, qui una aetatem agit, eandemque vitae degendae rationem instituit. Item illum, qui eadem studia sequitur. Item eum, qui pari dolore parique laetitia atque amicus afficitur. Quod quidem et matribus accidit maxi-

ἑαυτὸν δὲ τούτων ἕκαστον τῷ ἐπιεικεῖ ὑπάρχει· τοῖς
δὲ λοιποῖς, ᾗ τοιοῦτοι ὑπολαμβάνουσιν εἶναι· ἔοι-
κε γάρ, καθάπερ εἴρηται, μέτρον ἑκάστῳ ἡ ἀρετὴ
3 καὶ ὁ σπουδαῖος εἶναι. Οὗτος γὰρ ὁμογνωμονεῖ
ἑαυτῷ, καὶ τῶν αὐτῶν ὀρέγεται κατὰ πᾶσαν τὴν
ψυχήν· καὶ βούλεται δὴ ἑαυτῷ τἀγαθὰ καὶ τὰ
φαινόμενα καὶ πράττει· τοῦ γὰρ ἀγαθοῦ τἀγα-
θὸν διαπονεῖν, καὶ ἑαυτοῦ ἕνεκα· τοῦ γὰρ διανοη-
τικοῦ χάριν, ὅπερ ἕκαστος εἶναι δοκεῖ· καὶ ζῇν δὲ
βούλεται ἑαυτὸν καὶ σώζεσθαι, καὶ μάλιστα τοῦ-
το, ᾧ φρονεῖ· ἀγαθὸν γὰρ τῷ σπουδαίῳ τὸ εἶναι.
4 Ἕκαστος δ' ἑαυτῷ βούλεται τἀγαθά· γενόμενος δ'
ἄλλος, οὐδεὶς αἱροῖτ' ἂν πάντ' ἔχειν ἐκεῖνο τὸ γε-
νόμενον· ἔχει γὰρ καὶ νῦν ὁ θεὸς τἀγαθόν, ἀλλ'
ὢν ὅ, τί ποτ' ἐστί· δόξειε δ' ἂν τὸ νοοῦν ἕκαστος
5 εἶναι, ἢ μάλιστα. Συνδιάγειν τε ὁ τοιοῦτος ἑαυ-

me. Atque horum etiam aliquo ipsam amicitiam definiunt. Porro unumquodque horum in viro bono inest erga se ipsum: atque in caeteris etiam, qua sese tales esse existimant. Consentaneum est enim, virtutem et virum bonum unicuique rei esse mensuram, quemadmodum supra diximus. Hic enim secum ipse concordat eademque non una aliqua animi parte, sed toto animo totoque pectore expetit: vultque ea sibi evenire, quae et vere bona sunt, et talia videntur: ea denique ipsa agit. Viri enim boni est, in eo, quod vere bonum est, omni contentione elaborare, idque sua ipsius causa: nimirum eius partis animi gratia, in qua cogitandi vis inest, quae unusquisque nostrum videtur esse. Vult praeterea sese vivere et salvum esse, maximeque hanc partem, qua sapit et in qua prudentia inest. Viro bono enim bonum est esse. Sibi autem quisque, quod est bonum, vult contingere. Nemo autem sibi optarit, ut, si alius, quam prius erat, sit effectus, in eo quoque statu, in quem transierit, eadem, quae prius habuit, tum quoque habeat. Obtinet enim nunc quoque deus bonum: diversum id quidem a nostro bono, quodcunque tandem est illud dei bonum. Non immerito

τῷ βούλεται· ἡδέως γὰρ αὐτὸ ποιεῖ· τῶν τε γὰρ πεπραγμένων ἐπιτερπεῖς αἱ μνῆμαι, καὶ τῶν μελλόντων ἐλπίδες ἀγαθαί· αἱ τοιαῦται δὲ ἡδεῖαι· καὶ θεωρημάτων δ᾽ εὐπορεῖ τῇ διανοίᾳ, συναλγεῖ τε καὶ συνήδεται μάλισθ᾽ ἑαυτῷ· πάντη γάρ ἐστι τὸ αὐτὸ λυπηρόν τε καὶ ἡδὺ, καὶ οὐκ ἄλλοτ᾽ ἄλλο· ἀμεταμέλητος γὰρ, ὡς εἰπεῖν· τῷ δὴ πρὸς αὑτὸν ἕκαστα τούτων ὑπάρχειν τῷ ἐπιεικεῖ, πρὸς δὲ τὸν φίλον ἔχειν, ὥςπερ πρὸς ἑαυτὸν, (ἔστι γὰρ ὁ φίλος ἄλλος αὐτὸς) καὶ ἡ φιλία τούτων εἶναί τι δοκεῖ· καὶ φίλοι, οἷς ταῦθ᾽ ὑπάρχει.
6 Πρὸς αὑτὸν δὲ πότερόν ἐστιν ἢ οὐκ ἔστι φιλία, ἀφείσθω ἐπὶ τοῦ παρόντος· δόξειε δ᾽ ἂν ταύτῃ εἶναι ἡ φιλία, ᾗ ἐστὶ δύο ἢ πλείω ἐκ τῶν εἰρημένων· καὶ ὅτι ἡ ὑπερβολὴ τῆς φιλίας τῇ πρὸς ἑαυτὸν ὁμοιοῦται.
7 Φαίνεται δὲ τὰ εἰρημένα καὶ τοῖς πολλοῖς ὑπάρχειν, καίπερ οὖσι φαύ-

autem id, quod in nobis intelligit, unusquisque nostrum esse videatur, aut quam maxime. Iam vero is, qui talis est, secum vult habitare secumque vivere. Id enim libenter facit. Nam et rerum actarum memoria est ei jucunda, et spes futurarum bona: quae quidem etiam est jucunda. Praeterea rerum plurimarum perceptione et cognitione mens eius abundat: doletque et laetatur una secum maxime. Nam omni ex parte idem ei molestum est, idemque jucundum, neque alias aliud: cum, paene dicam, nihil agat, cujus eum poenitere possit. Quoniam igitur haec singula viro bono insunt erga se ipsum, estque idem sic animatus in amicum, ut in se ipsum (amicus enim alter ipse), efficitur ex his, ut amicitia quoque aliquid horum esse, iique, in quibus haec insunt, amici esse videantur. Utrum autem cuique erga se ipsum amicitia intercedere possit, necne, in praesenti quaerere omittamus. Sed certe hactenus cuique erga se ipsum amicitia esse videatur, quatenus in eo insunt duo aut plura ex iis, quae supra diximus: itemque quia amicitiam insignem ei amicitiae, quae cuique secum est, solemus comparare. Videntur autem ea, quae a nobis dicta sunt, etiam in vulgo inesse,

λοις· ἆρ' οὖν ᾗ ἀρέσκουσιν ἑαυτοῖς καὶ ὑπολαμβάνουσιν ἐπιεικεῖς εἶναι, ταύτῃ μετέχουσιν αὐτῶν; ἐπεὶ τῶν γε κομιδῇ φαύλων καὶ ἀνοσιουργῶν
8 οὐθενὶ ταῦθ' ὑπάρχει, ἀλλ' οὐδὲ φαίνεται. Σχεδὸν δὲ οὐδὲ τοῖς φαύλοις· διαφέρονται γὰρ ἑαυτοῖς, καὶ ἑτέρων μὲν ἐπιθυμοῦσιν, ἄλλα δὲ βούλονται, οἷον οἱ ἀκρατεῖς· αἱροῦνται γὰρ ἀντὶ τῶν δοκούντων ἑαυτοῖς ἀγαθῶν εἶναι τὰ ἡδέα βλαβερὰ ὄντα· οἱ δ' αὖ διὰ δειλίαν καὶ ἀργίαν ἀφίστανται τοῦ πράττειν, ἃ οἴονται ἑαυτοῖς βέλτιστα εἶναι· οἷς δὲ πολλὰ καὶ δεινὰ πέπρακται, καὶ διὰ τὴν μοχθηρίαν μισοῦνται, φεύγουσι τὸ ζῆν, καὶ ἀναι-
9 ροῦσιν ἑαυτούς. Ζητοῦσί τε οἱ μοχθηροὶ μεθ' ὧν συνημερεύσουσιν, ἑαυτοὺς δὲ φεύγουσιν· ἀναμιμνήσκονται γὰρ πολλῶν καὶ δυσχερῶν, καὶ τοιαῦθ' ἕτερα ἐλπίζουσι, καθ' ἑαυτοὺς ὄντες· μεθ' ἑτέρων δ' ὄντες, ἐπιλανθάνονται· οὐθέν τε φιλητὸν ἔχον-

quamvis id sit futile ac pravum. Ac fortasse qua sibi ipsi placent et arbitrantur, se bonos esse, eatenus sunt illorum participes. Nam in eorum profecto, qui penitus vitiosi et scelerati sunt, nemine ista insunt: quin etiam ne inesse quidem videntur: ac fere vix etiam in ullo vitioso. Semper enim secum pugnant ac dissident tales, aliaque concupiscunt, alia volunt, perinde ut incontinentes. Iis enim spretis ac reiectis, quae sibi bona esse opinantur, jucunda sequuntur, et quae sunt damnosa, sumunt. Alii propter ignaviam ac desidiam ab earum rerum, quas sibi optimas esse ducunt, actione longe se removent. Jam qui multa et atrocia facinora admiserunt, propter improbitatem vitam oderunt ac fugiunt, sibique manus afferunt. Et vitiosi homines atque improbi quaerunt, quibuscum dies totos traducant: se ipsos autem fugiunt. Multa enim gravia atque horrenda recordantur, taliaque altera, cum soli sunt, exspectant: tantisper autem, dum cum aliis sunt, obliviscuntur. Et cum nihil sit in eis amabile, nullo erga se amoris affectu commoventur. Non igitur, qui

τες, οὐθὲν φιλικὸν πάσχουσι πρὸς ἑαυτούς· οὐδὲ δὴ συγχαίρουσιν, οὐδὲ συναλγοῦσιν οἱ τοιοῦτοι ἑαυτοῖς· στασιάζει γὰρ αὐτῶν ἡ ψυχή· καὶ τὸ μὲν διὰ μοχθηρίαν ἀλγεῖ, ἀπεχόμενον τινῶν· τὸ δὲ ἥδεται· καὶ τὸ μὲν δεῦρο, τὸ δ' ἐκεῖσε ἕλκει ὥςπερ διασπῶντα. Εἰ δὲ μὴ οἷόν τε ἅμα λυπεῖσθαι καὶ ἥδεσθαι, ἀλλὰ μετὰ μικρόν γε λυπεῖται ὅτι ἥσθη, καὶ οὐκ ἂν ἐβούλετο ἡδέα ταῦτα γενέσθαι αὐτῷ· μεταμελείας γὰρ οἱ φαῦλοι γέμουσιν· οὐ δὴ φαίνεται ὁ φαῦλος οὐδὲ πρὸς ἑαυτὸν φιλικῶς διακεῖσθαι, διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν φιλητόν· εἰ δὴ τὸ οὕτως ἔχειν, λίαν ἐστὶν ἄθλιον, φευκτέον τὴν μοχθηρίαν διατεταμένως, καὶ πειρατέον ἐπιεικῆ εἶναι· οὕτω γὰρ καὶ πρὸς αὑτὸν φιλικῶς ἂν ἔχοι, καὶ ἑτέρων φίλος γένοιτο.

CAPUT V.

Ἡ δὲ εὔνοια φιλίᾳ μὲν ἔοικεν, οὐ μήν ἐστί γε 1
φιλία· γίνεται γὰρ εὔνοια καὶ πρὸς ἀγνῶτας, καὶ

tales sunt, secum ipsi aut laetantur, aut dolent. In eorum enim animo discordiae et seditiones concitantur: et interdum homo improbus propter pravitatem dolore afficitur, abstinens a quibusdam rebus; interdum laetatur: et una pars huc ipsum trahit, altera illuc, tanquam ipsum divellendo ac distrahendo. Quod si fieri non potest, ut quis simul doleat ac laetetur: ac certe paulo post, quod laetatus sit, moerore conficitur, nolitque haec sibi voluptatem attulisse; malos enim assidue actionum suarum poenitet. Non videtur igitur homo malus ne in se ipsum quidem amico esse animo, quia nihil habet amabile. Quod si ita affectum esse, valde est miserum: acerrima contentione fugienda improbitas est, operaque unicuique danda, ut sit probus. Sic enim et amico in se ipsum erit animo, et aliis poterit amicus esse.

Cap. V. Benevolentia autem similis est illa quidem amicitiae: non tamen amicitia est. Existit enim

λανθάνουσα· φιλία δ' οὔ· καὶ πρότερον δὴ ταῦτ' εἴρηται· ἀλλ' οὐδὲ φίλησίς ἐστιν· οὐ γὰρ ἔχει διάτασιν, οὐδ' ὄρεξιν· τῇ φιλήσει δὲ ταῦτ' ἀκολουθεῖ.
2 Καὶ ἡ μὲν φίλησις μετὰ συνηθείας· ἡ δ' εὔνοια καὶ ἐκ προςπαίου, οἷον καὶ περὶ τοὺς ἀγωνιστὰς συμβαίνει· εὖνοι γὰρ αὐτοῖς γίνονται, καὶ συνθέλουσι, συμπράξαιεν δ' ἂν οὐθέν· ὅπερ γὰρ εἴπομεν, προςπαίως εὖνοι γίνονται καὶ ἐπιπολαίως στέργουσιν.
3 Ἔοικε δὴ ἀρχὴ φιλίας εἶναι, ὥςπερ τοῦ ἐρᾷν, ἡ διὰ τῆς ὄψεως ἡδονή· μὴ γὰρ προησθεὶς τῇ ἰδέᾳ, οὐθεὶς ἐρᾷ· ὁ δὲ χαίρων τῷ εἴδει, οὐθὲν μᾶλλον ἐρᾷ, ἀλλ' ὅταν καὶ ἀπόντα ποθῇ, καὶ τῆς παρουσίας ἐπιθυμῇ· οὕτω δὴ καὶ φίλους οὐχ οἷόν τε εἶναι, μὴ εὔνους γενομένους· οἱ δ' εὖνοι οὐθὲν μᾶλλον φιλοῦσι· βούλονται γὰρ μόνον τἀγαθὰ, οἷς εἰσιν εὖνοι· συμπράξαιεν δ' οὐθὲν ἂν, οὐδ' ὀχλη-

benevolentia etiam erga ignotos, esseque potest obscura et occulta: amicitia non item. Atque haec supra a nobis explicata sunt. Sed nec amatio est. Nam neque contentionem habet, neque appetitionem: quae duo amationem consequuntur. Praeterea amatio cum vitae consuetudine conjuncta est: benevolentia autem vel subito conciliari potest: quemadmodum in pugilibus aut gladiatoribus usu venit. Benevoli enim eis fieri homines solent, et voluntate illos adjuvant: actionis tamen socii ipsis esse nolint. Nam quemadmodum diximus, repentino quodam animi motu benevoli efficiuntur, et leviter modo ipsos diligunt. Itaque principium amicitiae videtur istud esse, quemadmodum et amoris ea, quae adspectu gignitur, voluptas. Nemo enim amore capitur, qui non fuerit ante forma specieque delectatus; nec tamen is, qui specie delectatur, continuo amat, sed tum, cum et absentem desiderat, et praesentiam concupiscit. Sic igitur nec fieri potest, ut inter se sint ulli amici, nisi ante fuerint inter se benevoli: at benevoli non continuo inter se amant. Bona enim contingere duntaxat illis volunt, quibus sunt benevoli: sed

θεῖεν ὑπὲρ αὐτῶν· διὸ μεταφέρων φαίη τις ἂν αὐτὴν εἶναι φιλίαν· χρονιζομένην δὲ καὶ εἰς συνήθειαν ἀφικνουμένην, γίνεσθαι φιλίαν, οὐ τὴν διὰ τὸ χρήσιμον, οὐδὲ τὴν διὰ τὸ ἡδύ· οὐδὲ γὰρ ἡ εὔνοια ἐπὶ τούτοις γίνεται· ὁ μὲν γὰρ εὐεργετηθεὶς, ἀνθ' ὧν πέπονθεν, ἀπονέμει τὴν εὔνοιαν, τὰ δίκαια δρῶν· ὁ δὲ βουλόμενός τινα εὐπραγεῖν, ἐλπίδα ἔχων εὐπορίας δι' ἐκείνου, οὐκ ἔοικεν εὔνους ἐκείνῳ εἶναι, ἀλλὰ μᾶλλον ἑαυτῷ· καθάπερ οὐδὲ φίλος, εἰ θεραπεύει αὐτὸν διά τινα χρῆσιν.
4 Ὅλως δ' ἡ εὔνοια δι' ἀρετὴν καὶ ἐπιείκειάν τινα γίνεται, ὅταν τῷ φανῇ καλός τις, ἢ ἀνδρεῖος, ἤ τι τοιοῦτον, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἀγωνιστῶν εἴπομεν.

eos opera sua adjuvare, nec quidquam laboris aut molestiae eorum causa suscipere velint. Itaque recte quis verbi translatione eam dixerit esse amicitiam otiosam: accessione temporis autem et consuetudine adhibita fieri amicitiam, non eam, quae utilitatis, non etiam illam, quae jucunditatis causa constituatur. Nam ne benevolentia quidem propter haec conciliatur; is enim, qui beneficium ab altero accepit, si ob illius erga se liberalitatem eī benevolentiam praestat, jure et merito praestat. Qui vero alicui res secundas exoptat, sperans, se illius beneficio locupletem et copiosum futurum: non in illum, sed in se ipsum potius benevolo esse animo videtur: quemadmodum nec amicus dicendus est, si propter utilitatem aliquam eum colat. In summa propter virtutem et bonitatem quandam conciliatur benevolentia, cum prae se fert aliquis aut honestatis, aut fortitudinis, aut alicujus hujusmodi virtutis speciem: quemadmodum et in pugilibus aut cursoribus et aliis hujusmodi fieri solere diximus.

CAPUT VI.

1 Φιλικὸν δὲ καὶ ἡ ὁμόνοια φαίνεται· διόπερ οὐκ ἔστιν ὁμοδοξία· τοῦτο μὲν γὰρ καὶ ἀγνοοῦσιν ἀλλήλους ὑπάρξειεν ἄν· οὐδὲ τοὺς περὶ ὁτουοῦν ὁμογνωμονοῦντας ὁμονοεῖν φασὶν, οἷον τοὺς περὶ τῶν οὐρανίων· οὐ γὰρ φιλικὸν τὸ περὶ τούτων ὁμονοεῖν· ἀλλὰ τὰς πόλεις ὁμονοεῖν φασὶν, ὅταν περὶ τῶν συμφερόντων ὁμογνωμονῶσι, καὶ τὰ αὐτὰ προαιρῶνται, καὶ πράττωσι τὰ κοινῇ δόξαντα.
2 Περὶ τὰ πρακτὰ δὴ ὁμονοοῦσι, καὶ τούτων περὶ τὰ ἐν μεγέθει, καὶ ἐνδεχόμενα ἀμφοῖν ὑπάρχειν, ἢ πᾶσιν, οἷον αἱ πόλεις, ὅταν πᾶσι δοκῇ τὰς ἀρχὰς αἱρετὰς εἶναι, ἢ συμμαχεῖν Λακεδαιμονίοις, ἢ ἄρχειν Πιττακὸν, ὅτε καὶ αὐτὸς ἤθελεν· ὅταν δ' ἑκάτερος ἑαυτὸν βούληται, ὥςπερ οἱ ἐν ταῖς Φοινίσσαις, στασιάζουσιν· οὐ γάρ ἐσθ' ὁμονοεῖν, τὸ

CAP. VI. Ad amicitiae porro rationem ac naturam et concordia videtur pertinere. Ideoque non est opinionum consensio. Hoc enim etiam in iis inesse potest, qui inter se sunt ignoti. Neque concordes eos esse dicimus, qui de re aliqua, quaecunque ea sit, idem sentiunt: ut eos, quorum una est de rebus coelestibus sententia. Neque enim quidquam habet de natura amicitiae his de rebus convenire sententiis. Sed civitates concordes esse dicuntur, cum de iis, quae sibi conducunt, unum sentiunt, eademque consilia capiunt, et quae communi consensu fuerint approbata, exsequuntur ac transigunt. In rebus igitur agendis concordia versatur, atque harum in iis, quae magnitudine excellunt, et quae contingere possunt, vel utrisque, vel omnibus. Exempli gratia, concordes sunt civitates, cum placet civibus omnibus, ut magistratus per suffragia conferantur, aut belli societas cum Lacedaemoniis ineatur, aut ut Pittacus praesit civitati, quod idem tamen etiam ipse velit. Cum vero se ipsum uterque vult praefici (ut illi in Phoenissis), seditionem in-

αὐτὸ ἑκάτερον ἐννοεῖν ὃ δήποτε, ἀλλὰ τὸ ἐν τῷ αὐτῷ, οἷον ὅταν καὶ ὁ δῆμος, καὶ οἱ ἐπιεικεῖς τοὺς ἀρίστους ἄρχειν· οὕτω γὰρ πᾶσι γίγνεται οὗ ἐφίενται· πολιτικὴ δὲ φιλία φαίνεται ἡ ὁμόνοια, καθάπερ καὶ λέγεται· περὶ τὰ συμφέροντα γάρ ἐστι, καὶ τὰ πρὸς τὸν βίον ἀνήκοντα· Ἔστι δ' ἡ 3
τοιαύτη ὁμόνοια ἐν τοῖς ἐπιεικέσιν· οὗτοι γὰρ καὶ ἑαυτοῖς ὁμονοοῦσι καὶ ἀλλήλοις, ἐπὶ τῶν αὐτῶν ὄντες, ὡς εἰπεῖν· τῶν τοιούτων γὰρ μένει τὰ βουλήματα, καὶ οὐ μεταῤῥεῖ, ὥςπερ εὔριπος· βούλονταί τε τὰ δίκαια, καὶ τὰ συμφέροντα· τούτων δὲ καὶ κοινῇ ἐφίενται. Τοὺς δὲ φαύλους οὐχ οἷόν 4
τε ὁμονοεῖν, πλὴν ἐπὶ μικρόν· καθάπερ καὶ φίλους εἶναι, πλεονεξίας ἐφιεμένους ἐν τοῖς ὠφελίμοις, ἐν δὲ τοῖς πόνοις καὶ ταῖς λειτουργίαις ἐλλείποντας· ἑαυτῷ δ' ἕκαστος βουλόμενος ταῦτα, τὸν πέλας

ter se concitant. Non est enim concordia, duos unum et idem sentire, quidquid illud sit: sed idem in eodem: exempli causa, cum et populus et viri boni optimates praeesse civitati volunt. Sic enim omnes id, quod expetunt, consequuntur. Concordia autem civilis amicitia videtur esse, itaque etiam appellatur. Versatur enim in iis, quae reipublicae conducunt, quaeque ad usum vitae pertinent. Inest autem concordia talis in viris bonis: hi enim et secum ipsi concordant, et inter se, cum in iisdem, paene dicam, consiliis et factis versentur ac perseverent. Talium enim virorum eaedem manent voluntates, nec instar euripi fluunt et refluunt. Iidem tum ea, quae justa, tum ea, quae utilia sunt, volunt: quae ipsa illi etiam communiter sequantur et concupiscunt. Mali autem concordes esse non possunt, nisi parum admodum: quemadmodum nec facile amici esse possunt, cum in rebus utilibus superiora omnia habere velint, in sumtibus autem faciendis muneribusque publicis obeundis ac sustinendis vinci se facile patiantur; at ubi sibi ipsi quisque illa concupiscit, in eum, qui sibi proximus est, inquirit, eumque ab illis rebus arcet

ἐξετάζει καὶ κωλύει· μὴ γὰρ τηρούντων τὸ κοινὸν ἀπόλλυται· συμβαίνει οὖν αὐτοῖς στασιάζειν, ἀλλήλους μὲν ἐπαναγκάζοντας· αὐτοὺς δὲ μὴ βουλομένους τὰ δίκαια ποιεῖν.

Caput VII.

1 *Οἱ δ' εὐεργέται τοὺς εὐεργετηθέντας δοκοῦσι μᾶλλον φιλεῖν, ἢ οἱ εὖ παθόντες τοὺς δράσαντας, καὶ ὡς παρὰ λόγον γινόμενον, ἐπιζητεῖται· τοῖς μὲν οὖν πλείστοις φαίνεται, ὅτι οἱ μὲν ὀφείλουσι, τοῖς δὲ ὀφείλεται· καθάπερ οὖν ἐπὶ τῶν δανείων οἱ μὲν ὀφείλοντες βούλονται μὴ εἶναι οἷς ὀφείλουσιν· οἱ δὲ δανείσαντες καὶ ἐπιμέλονται τῆς τῶν ὀφειλόντων σωτηρίας· οὕτω καὶ τοὺς εὐεργετήσαντας βούλεσθαι εἶναι τοὺς παθόντας, ὡς κομιουμένους τὰς χάριτας· τοῖς δ' οὐκ εἶναι ἐπιμελὲς τὸ*

et prohibet. Respublica enim illorum interit, dum illam ipsorum nemo tuetur, neque conservat. Accidit ergo eis, ut discordiis et seditionibus inter se conflictentur, dum alter alteri necessitatem imponit; ipsi autem, quae justa sunt, pro sua virili parte facere nolunt.

Cap. VII. Jam qui beneficia in aliquos contulerunt, eos, de quibus bene meriti sunt, vehementius amare videntur, quam ii, qui beneficium acceperunt, bene de se meritos: eiusque rei quasi rationi contrariae causa quaeritur. Atque plurimis ex eo illud fieri videtur, quod alteri debent, alteris debetur. Quemadmodum itaque pecunia mutuo data et accepta debitores suis creditoribus interitum exoptant: at iis, qui mutuum dederunt, debitorum salus etiam curae est: sic et eos, qui de aliquibus bene meriti sunt, eorum, qui beneficium acceperunt, incolumitatis studiosos esse, tanquam beneficii gratiam consecuturos: illos autem de gratia referenda non magnopere laborare. Atque haec fortassis Epicharmus eos perhibeat dicere, ex deteriore parte

ἀνταποδοῦναι. Ἐπίχαρμος μὲν οὖν τάχ' ἂν φαίη ταῦτα λέγειν αὐτοὺς, ἐκ πονηροῦ θεωμένους· ἔοικε δ' ἀνθρωπικῷ· ἀμνήμονες γὰρ οἱ πολλοὶ, καὶ μᾶλλον εὖ πάσχειν, ἢ ποιεῖν ἐφίενται. Δόξειε δ' ἂν 2
φυσικώτερόν τε εἶναι τὸ αἴτιον, καὶ οὐχ ὅμοιον τῷ περὶ τοὺς δανείσαντας· οὐ γάρ ἐστι φίλησις περὶ ἐκείνους, ἀλλὰ τοῦ σώζεσθαι βούλησις τῆς κομιδῆς ἕνεκα· οἱ δ' εὖ πεποιηκότες φιλοῦσι καὶ ἀγαπῶσι τοὺς εὖ πεπονθότας, κἂν μηθὲν ὦσι χρήσιμοι, μηδ' εἰς ὕστερον γένοιντ' ἄν. Ὅπερ καὶ 3
ἐπὶ τῶν τεχνητῶν συμβέβηκε· πᾶς γὰρ τὸ οἰκεῖον ἔργον ἀγαπᾷ μᾶλλον, ἢ ἀγαπηθείη ἂν ὑπὸ τοῦ ἔργου, ἐμψύχου γενομένου· μάλιστα δ' ἴσως τοῦτο περὶ τοὺς ποιητὰς συμβαίνει· ὑπεραγαπῶσι γὰρ οὗτοι τὰ οἰκεῖα ποιήματα, στέργοντες ὥςπερ τέκνα. Τοιούτῳ δὴ ἔοικε καὶ τὸ τῶν εὐεργετῶν· τὸ γὰρ εὖ 4

sententiam pronuntiando. Verumtamen ab humano ingenio ista res non abhorret. Nam magna pars hominum beneficii immemor est, mavultque beneficium accipere, quam dare. Verum hujus rei causa natura potius contineri videatur, neque magnopere huc facere similitudinem foenoris ac mutui. Non enim amant hi suos debitores: sed salvos esse volunt, ut suum recuperent. Qui autem beneficium contulerunt, amant et diligunt eos, quos beneficio affecerunt, etiam si neque in praesenti nulla in re sibi sint utiles, neque sint postmodo futuri. Quod et in artificibus usu venit. Amat enim suum quisque opus vehementius, quam ab opere suo amaretur, si ex inanimo fieret animatum. Atque hoc in poëtis fortasse maxime contingit. Ili enim sua poëmata supra modum amant, estque talis affectio erga ea ipsorum, qualis erga liberos. Eique admodum similis est eorum, qui beneficia dederunt, ratio. Id enim, quod beneficio affectum est, eorum, qui beneficium dederunt, opus est. Hoc igitur illis carius est, quam operi is, qui opus effecit. Hujus rei causa est, quod esse omnibus optabile et amabile est. Quod su-

πεπονθὸς, ἔργον ἐστὶν αὐτῶν· τοῦτο δὴ ἀγαπῶσι
μᾶλλον, ἢ τὸ ἔργον τὸν ποιήσαντα· τούτου δ'
αἴτιον, ὅτι τὸ εἶναι πᾶσιν αἱρετὸν καὶ φιλητόν·
ἐσμὲν δ' ἐνεργείᾳ· τῷ ζῇν γὰρ καὶ πράττειν· ἐνερ-
γείᾳ δὴ ὁ ποιήσας τὸ ἔργον, ἔστι πως· στέργει δὴ
τὸ ἔργον, διότι καὶ τὸ εἶναι· τοῦτο δὲ φυσικόν·
ὃ γάρ ἐστι δυνάμει, τοῦτο ἐνεργείᾳ τὸ ἔργον μη-
5 νύει. Ἅμα δὲ καὶ τῷ μὲν εὐεργέτῃ καλὸν, τὸ
κατὰ τὴν πρᾶξιν, ὥςτε χαίρειν ἐν ᾧ τοῦτο· τῷ δὲ
παθόντι οὐθὲν καλὸν ἐν τῷ δράσαντι· ἀλλ' εἴπερ,
6 συμφέρον· τοῦτο δ' ἧττον ἡδὺ καὶ φιλητόν. Ἡδεῖα
δ' ἐστὶ τοῦ μὲν παρόντος ἡ ἐνέργεια, τοῦ δὲ μέλ-
λοντος ἡ ἐλπὶς, τοῦ δὲ γεγενημένου ἡ μνήμη· ἥδισ-
τον δὲ τὸ κατὰ τὴν ἐνέργειαν, καὶ φιλητὸν ὁμοίως·
τῷ μὲν οὖν πεποιηκότι μένει τὸ ἔργον· τὸ καλὸν
γὰρ πολυχρόνιον· τῷ δὲ παθόντι τὸ χρήσιμον παρ-
οίχεται· ἥτε μνήμη τῶν μὲν καλῶν ἡδεῖα, τῶν δὲ

mus autem, id efficacitate cernitur; quippe vivendo et aliquid agendo. Per efficacitatem igitur ipse operis effector quodammodo est. Suum itaque opus ipsi carum est. Atque hoc accidit naturaliter. Quod enim potestate est, hoc esse ipsum energia atque actu opus indicat ac declarat. Praeterea homini bene de altero merito pulcrum et honestum est ita fecisse: ideoque delectatur eo, per quem hoc contingit ei. At illi, qui beneficium accepit, nihil honesti in eo, qui bene meritus est, inest: sed si quid est, emolumentum est. Hoc vero minus jucundum, minusque amabile est. Affert porro praesentis quidem rei usus sive energia voluptatem, futurae autem spes, praeteritae autem memoria. Omnium autem rerum ea jucundissima est, quae usu et energia est, eademque amabilis maxime. Ei igitur, qui beneficium contulit, manet opus suum. Honestum enim diuturna res est. Ei autem, qui accepit, utilitas celeriter evanescit. Et rerum quidem honestarum est memoria jucunda, utilium autem non admodum, aut certe minus: cujus contrarium esse videtur in spe seu exspectatione. Praete-

χρησίμων οὐ πάνυ, ἢ ἧττον· ἡ προςδοκία δ᾽ ἀνάπαλιν ἔχειν ἔοικε· καὶ ἡ μὲν φίλησις ποιήσει ἔοικε, τὸ δὲ φιλεῖσθαι τῷ πάσχειν· τοῖς ὑπερέχουσι δὴ περὶ τὴν πρᾶξιν ἕπεται τὸ φιλεῖν καὶ τὰ φιλικά. Ἔτι δὲ τὰ ἐπιπόνως γενόμενα πάντες μᾶλλον 7
στέργουσιν, οἷον καὶ τὰ χρήματα οἱ κτησάμενοι τῶν παραλαβόντων· δοκεῖ δὴ τὸ μὲν εὖ πάσχειν ἄπονον εἶναι· τὸ δ᾽ εὖ ποιεῖν ἐργῶδες· διὰ ταῦτα δὲ καὶ αἱ μητέρες φιλοτεκνότεραι· ἐπιπονωτέρα γὰρ ἡ γέννησις, καὶ μᾶλλον ἴσασιν ὅτι αὐτῶν· δόξειε δ᾽ ἂν τοῦτο καὶ τοῖς εὐεργέταις οἰκεῖον εἶναι.

Caput VIII.

Ἀπορεῖται δὲ, πότερον δεῖ φιλεῖν ἑαυτὸν μά- 1
λιστα, ἢ ἄλλον τινά· ἐπιτιμῶσι γὰρ τοῖς ἑαυτοὺς μάλιστα ἀγαπῶσι· καὶ ὡς ἐν αἰσχρῷ, φιλαύτους ἀποκαλοῦσι· δοκεῖ τε ὁ μὲν φαῦλος ἑαυτοῦ χά-

rea amatio effectioni similis est, amari autem perpessioni. Porro qui ratione actionis sunt alteris superiores, iis et amare ipsum, et ea, quae amicitiae propria sunt, conveniunt. Praeterea ab omnibus illa magis diliguntur, quae magno labore parta sunt, quemadmodum et pecunias cariores habent, qui ipsi eas acquisiverunt, quam qui haereditate eas acceperunt. Existimatur autem accipere beneficium minime esse laboriosum: conferre vero difficile atque operosum. Et hanc quoque ob causam matres ardentius complectuntur liberos, quam patres; quia partus laboriosior res est, et certius sciunt suos esse. Atque hoc ipsum etiam beneficiorum auctoribus congruere consentaneum est.

Cap. VIII. Quaeritur etiam, an quis debeat se ipsum prae caeteris amare, an alium potius. Solent namque reprehendi, qui sui sunt amatores, et probri atque contumeliae causa fere philautos appellamus, videturque improbus quidem ad suam utilitatem referre

ριν πάντα πράττειν· καὶ ὅσῳ ἂν μοχθηρότερος ᾖ, τοσούτῳ μᾶλλον· ἐγκαλοῦσι δὴ αὐτῷ, οἷον ὅτι οὐθὲν ἀφ' αὑτοῦ πράττει· ὁ δὲ ἐπιεικὴς διὰ τὸ καλὸν, καὶ ὅσῳ ἂν βελτίων ᾖ, μᾶλλον διὰ τὸ κα-
2 λὸν, καὶ φίλου ἕνεκα· τὸ δ' αὑτοῦ παρίησι. Τοῖς λόγοις δὲ τούτοις τὰ ἔργα διαφωνεῖ, οὐκ ἀλόγως· φασὶ γὰρ δεῖν φιλεῖν μάλιστα τὸν μάλιστα φίλον· φίλος δὲ μάλιστα ὁ βουλόμενος, ᾧ βούλεται τἀγαθὰ, ἐκείνου ἕνεκα, καὶ εἰ μηθεὶς εἴσεται· ταῦτα δ' ὑπάρχει μάλιστα αὐτῷ πρὸς αὑτὸν, καὶ τὰ λοιπὰ δὴ πάντα, οἷς ὁ φίλος ὁρίζεται· εἴρηται γὰρ, ὅτι ἀπ' αὐτοῦ πάντα τὰ φιλικὰ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους διήκει· καὶ αἱ παροιμίαι δὲ πᾶσαι ὁμογνωμονοῦσιν, οἷον τὸ, μία ψυχή· καὶ, κοινὰ τὰ τῶν φίλων· καὶ, ἰσότης φιλότης· καὶ, γόνυ κνήμης ἔγγιον· πάντα γὰρ ταῦτα πρὸς αὑτὸν μάλισθ' ὑπάρχει· μάλιστα

omnia: et eo sane magis, quo est ipse deterior. Ex quo fit, ut in tales hujusmodi quaedam vulgo dici soleant: nihil iste nisi suum commodum curat. E diverso vero vir bonus omnia honestatis causa agit, et quo melior ipse est, eo id facit studiosius. Et quidem propter honestum, et amici gratia, posthabita suae utilitatis cura. Atqui veritas adeoque res ipsa huic assertioni reclamat: et quidem non immerito. Etenim vulgo ajunt, maxime eum amare oportere, qui maxime sit amicus. Talis porro is est, qui, quem vult bonis ornatum esse, ipsius causa bonis ornatum cupit, etiamsi nemo id ipsum resciturus esse videatur. Jam hoc erga se ipsum maxime facit unusquisque: sicut et caetera φιλικὰ, quibus amicus definitur, unicuique adversum semet ipsum maxime insunt. Etenim in praecedentibus diximus, omnia amicitiae propria, a nobismet ipsis profecta, ita postea etiam in amicos promanare. Et omnia item vulgi proverbia idem probant, verbi gratia illud: unus amicorum animus; item: amicorum omnia communia, et aequalitas est amicitia; et illud: genu sura propius. Haec etenim omnia unicuilibet erga se ipsum maxime insunt. Sibi enim quilibet maxime ami-

γὰρ φίλος ἑαυτῷ· καὶ φιλητέον δὴ μάλιστα ἑαυ-
τόν· ἀπορεῖται δὲ εἰκότως, ποτέροις χρεὼν ἕπεσθαι,
ἀμφοῖν ἐχόντοιν τὸ πιστόν. Ἴσως οὖν τοὺς τοιου- 3
τους δεῖ τῶν λόγων διαιρεῖν καὶ διορίζειν ἐφ' ὅσον
ἑκάτεροι καὶ πῇ ἀληθεύουσιν· εἰ δὴ λάβοιμεν τὸ
φίλαυτον, πῶς ἑκάτεροι λέγουσι, τάχ' ἂν γένοιτο
δῆλον. Οἱ μὲν οὖν εἰς ὄνειδος ἄγοντες αὐτὸ, φι- 4
λαύτους καλοῦσι τοὺς ἑαυτοῖς ἀπονέμοντας τὸ
πλεῖον ἐν χρήμασι, καὶ τιμαῖς, καὶ ἡδοναῖς ταῖς
σωματικαῖς· τούτων γὰρ οἱ πολλοὶ ὀρέγονται, καὶ
ἐσπουδάκασι περὶ αὐτὰ, ὡς ἄριστα ὄντα, διὸ καὶ
περιμάχητά ἐστιν· οἱ δὴ περὶ ταῦτα πλεονέκται
χαρίζονται ταῖς ἐπιθυμίαις, καὶ ὅλως ταῖς πάθεσι,
καὶ τῷ ἀλόγῳ τῆς ψυχῆς· τοιοῦτοι δ' εἰσὶν οἱ πολ-
λοί· διὸ καὶ ἡ προςηγορία γεγένηται ἀπὸ τοῦ πολλοῦ
φαύλου ὄντος· δικαίως δὴ τοῖς οὕτω φιλαύτοις
ὀνειδίζεται. Ὅτι δὲ τοὺς τὰ τοιαῦθ' αὑτοῖς ἀπο- 5

cus est. Ex quo sequitur, ut quilibet a sese maxime diligendus esse videatur. Dubitatur autem, utra harum duarum amplectenda sit opinio, cum utraque quadam probabilitate nitatur. Judicamus autem distinguendum esse in hujuscemodi quaestionibus, definiendumque, quid et quatenus utraque pars verum dicat. Quod si intelligamus, quid utrique vocent, sui amantem esse, res fortasse erit plana. Qui igitur in vitio ac probro habent φιλαυτίαν, illi nominant sui amantes, qui ubique sibi potiorem lucri, voluptatis corporeae, et honoris attribuunt partem. Quid ita? quoniam vulgus ista ut praecipua hominis bona appetit, in iisque praecipuum studium ponit: ideoque de iis vehementer dimicare homines inter sese solent. Jam qui his prae caeteris abundare volunt, illi scilicet suis cupiditatibus indulgent, adeoque in universum affectibus, brutaeque animae parti. Hujusmodi porro quia est vulgus et multitudo hominum multo maxima, factum scilicet est, ut ab hac vitiosa vulgi affectione φιλαυτίας occupata sit appellatio. Et recte sane, qui hoc modo sunt φι-

νέμοντας εἰώθασι λέγειν οἱ πολλοὶ φιλαύτους, οὐκ ἄδηλον· εἰ γάρ τις ἀεὶ σπουδάζει τὰ δίκαια πράττειν, αὐτὸς μάλιστα πάντων, ἢ τὰ σώφρονα, ἢ ὁποιαοῦν ἄλλα τῶν κατὰ τὰς ἀρετάς, καὶ ὅλως ἀεὶ τὸ καλὸν ἑαυτῷ περιποιοῖτο, οὐθεὶς ἐρεῖ φί-
6 λαυτον τοῦτον, οὐδὲ ψέξει. Δόξειε δ' ἂν ὁ τοιοῦτος εἶναι μᾶλλον φίλαυτος· ἀπονέμει γὰρ ἑαυτῷ τὰ κάλλιστα καὶ μάλιστα ἀγαθά, καὶ χαρίζεται ἑαυτοῦ τῷ κυριωτάτῳ, καὶ πάντα τουτῷ πείθεται· ὥςπερ δὲ καὶ πόλις τὸ κυριώτατον μάλιστ' εἶναι δοκεῖ, καὶ πᾶν ἄλλο σύστημα, οὕτω καὶ ἄνθρωπος· καὶ φίλαυτος δὴ μάλιστα ὁ τοῦτο ἀγαπῶν, καὶ τούτῳ χαριζόμενος· καὶ ἐγκρατὴς δὴ καὶ ἀκρατὴς λέγεται, τῷ κρατεῖν τὸν νοῦν ἢ μή, ὡς τούτου ἑκάστου ὄντος· καὶ πεπραγέναι δοκοῦσιν αὐτοὶ καὶ ἑκουσίως τὰ μετὰ λόγου μάλιστα· ὅτι μὲν οὖν τοῦθ' ἕκαστός ἐστι μάλιστα, οὐκ ἄδηλον,

λαυτοι vituperantur. Quod autem plus dictorum bonorum sibi, quam aliis tribuentes vulgo φίλαυτοι nominentur, non est obscurum: si quidem nemo eum, qui prae caeteris honestis rebus gaudeat, temperateque agere velit, aliisque animi bonis sese exornare, sui amantem dixerit, sicuti neque vituperaverit illum unquam. Tamen ejusmodi virtutis cultor maxime sit φίλαυτος: quippe qui sibi res pulcerrimas atque optimas tribuat. Menti namque praestantissimae sui parti obsequitur, et in omnibus obtemperat. Porro quemadmodum praecipua pars civitatis, vel cujusvis alterius coetus ipsum totum esse videtur: ita et homo a praecipua sui parte, nempe mente, denominari solet. Ex quo maxime φίλαυτος erit, qui hanc amat, eidemque gratificatur. Continens praeterea et incontinens dicuntur ex eo, quod in ipsis penes mentem potestas sit aut non sit: quasi scilicet quilibet nostrum nihil aliud sit, quam sua mens: denique existimantur homines ipsi maxime egisse illa, quae cum ratione egerunt. Quod igitur unusquisque illud sit maxime, quod jam diximus,

καὶ ὅτι ὁ ἐπιεικὴς μάλιστα τοῦτο ἀγαπᾷ· διὸ φίλαυτος μάλιστ' ἂν εἴη, καθ' ἕτερον εἶδος τοῦ ὀνειδιζομένου· καὶ διαφέρων τοσοῦτον, ὅσον τὸ κατὰ λόγον ζῆν, τοῦ κατὰ πάθος, καὶ ὀρέγεσθαι ἢ τοῦ καλοῦ, ἢ τοῦ δοκοῦντος συμφέρειν. Τοὺς μὲν 7
οὖν περὶ τὰς καλὰς πράξεις διαφερόντως σπουδάζοντας πάντες ἀποδέχονται καὶ ἐπαινοῦσι· πάντων δὲ ἁμιλλωμένων πρὸς τὸ καλὸν, καὶ διατεινομένων τὰ κάλλιστα πράττειν, κοινῇ τ' ἂν παντὶ εἴη τὰ δέοντα, καὶ ἰδίᾳ ἑκάστῳ τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν, εἴπερ ἡ ἀρετὴ τοιοῦτόν ἐστιν· ὥςτε τὸν μὲν ἀγαθὸν δεῖ φίλαυτον εἶναι· καὶ γὰρ αὐτὸς ὀνήσεται τὰ καλὰ πράττων, καὶ τοὺς ἄλλους ὠφελήσει· τὸν δὲ μοχθηρὸν οὐ δεῖ· βλάψει γὰρ καὶ ἑαυτὸν καὶ τοὺς πέλας, φαύλοις πάθεσιν ἑπόμενος. Τῷ μοχθηρῷ μὲν οὖν διαφωνεῖ, ἃ δεῖ πράτ- 8

perspicuum est: sicut etiam illud, quod haec pars optimo cuique sit carissima. Itaque qui meritissime φίλαυτος dicatur, erit quidam longe alius, quam ille superius notatus, et tantum ab illo differt, quantum discrepant, rectae rationis dictamini congruenter vivere, et affectibus parere: item honestum verum appetere, et illa, quae utilitatis speciem habent, sequi. Jam illud certum est, eos homines, qui prae caeteris honestis actionibus incumbunt, ab omnibus probari, laudarique omnium ore: quippe omnibus ad honestum certatim connitentibus, pulcerrimaque contentione pergere in eo cupientibus, tam publice omnibus, quam privatim unicuilibet maxima bona proventura videntur. Quid ita? quoniam ea est vis ac potestas, hoc proprium virtutis et actionum cum virtute consentientium. Ex quo sequitur, optimum quemque oportere sui amantem esse: quando et ipse honestis actionibus, in hoc proposito incumbens, juvatur, idemque aliis simul prodest: improbum contra sese amare minime debere. Nocebit enim hic et sibi ipsi, et proximis, affectibus pravis indulgendo. Sane improbi hominis facta ab iis quae facienda erant, plurimum discrepant: vir autem

τειν καὶ ἃ πράττει· ὁ δὲ ἐπιεικὴς ἃ δεῖ, ταῦτα καὶ πράττει· πᾶς γὰρ νοῦς αἱρεῖται τὸ βέλτιστον
9 ἑαυτῷ· ὁ δὲ ἐπιεικὴς πειθαρχεῖ τῷ νῷ. Ἀληθὲς δὲ τὸ περὶ τοῦ σπουδαίου, καὶ τὸ τῶν φίλων ἕνεκα πολλὰ πράττειν καὶ τῆς πατρίδος, κἂν δέῃ ὑπεραποθνήσκειν· προήσεται γὰρ καὶ χρήματα, καὶ τιμὰς, καὶ ὅλως τὰ περιμάχητα ἀγαθὰ, περιποιούμενος ἑαυτῷ τὸ καλόν· ὀλίγον γὰρ χρόνον ἡσθῆναι σφόδρα μᾶλλον ἕλοιτ' ἂν, ἢ πολὺν ἠρέμα· καὶ βιῶσαι καλῶς ἐνιαυτὸν, ἢ πολλὰ ἔτη τυχόντως· καὶ μίαν πρᾶξιν καλὴν καὶ μεγάλην, ἢ πολλὰς καὶ μικράς· τοῖς δ' ὑπεραποθνήσκουσι τοῦτ' ἴσως συμβαίνει· αἱροῦνται δὴ μέγα καλὸν ἑαυτοῖς, καὶ χρήματα πρόοιντ' ἂν, ἐφ' ᾧ πλείω λήψονται οἱ φίλοι· γίγνεται γὰρ τῷ μὲν φίλῳ χρήματα· αὐτῷ δὲ τὸ
10 καλόν· τὸ δὲ μεῖζον ἀγαθὸν ἑαυτῷ ἀπονέμει. Καὶ

bonus ea, quae facere oportet, facit. Etenim omnis mens, quod sibi est optimum, eligit. At vero menti per omnia obtemperat vir bonus. Insuperque verum etiam illud est, quod de bono viro dici solet, eum multa amicorum, et patriae causa agere: atque etiam si usus postulet, eorundem gratia mortem minime gravate oppetere. Etenim negligit ille opes, honores, caeteraque bona, vulgo magna contentione quaeri solita. Caeterum ita ac non aliter illa negligit, ut sibi honestatem per id paret. Mavult enim paulisper voluptate magna perfrui, quam diu remissa: unum annum honeste vivere, quam multos temere et absque insigni dignitate. Unam denique actionem magnam, et honestam anteponit multis et iisdem parvis. Atqui omnibus his ille fortasse potitur, qui pro patria vel amicis occumbit: eligitque sibi talis, quod est apprime honestum. Porro etiam opes profundens talis, illud utique agit, ut amicos locupletiores reddendo illis quidem pecunias acquirat, sibi vero ipsi honestatem: atque ita sibi certe majus bonum attribuit. De honoribus et magistratibus idem judicandum. Omnia enim haec amico relinquens,

περὶ τὰς τιμὰς δὲ καὶ ἀρχὰς ὁ αὐτὸς τρόπος· πάντα γὰρ τῷ φίλῳ ταῦτα προήσεται· καλὸν γὰρ αὐτῷ τοῦτο καὶ ἐπαινετόν· εἰκότως δὴ δοκεῖ σπουδαῖος εἶναι, ἀντὶ πάντων αἱρούμενος τὸ καλόν· ἐνδέχεται δὲ καὶ πράξεις τῷ φίλῳ προΐεσθαι, καὶ εἶναι κάλλιον τοῦ αὐτὸν πρᾶξαι, τὸ αἴτιον τῷ φίλῳ γενέσθαι.
11 Ἐν ἅπασι δὴ τοῖς ἐπαινετοῖς σπουδαῖος φαίνεται ἑαυτῷ τοῦ καλοῦ πλέον νέμων· οὕτω μὲν οὖν δεῖ φίλαυτον εἶναι, καθάπερ εἴρηται· ὡς δ' οἱ πολλοί, οὐ χρή.

Caput IX.

1 Ἀμφισβητεῖται δὲ καὶ περὶ τὸν εὐδαίμονα, εἰ δεήσεται φίλων, ἢ μή· οὐθὲν γάρ φασι φίλων δεῖν τοῖς μακαρίοις καὶ αὐτάρκεσιν· ὑπάρχειν γὰρ αὐτοῖς τἀγαθά· αὐτάρκεις οὖν ὄντας, οὐδενὸς προσδεῖσθαι· τὸν δὲ φίλον, ἕτερον αὐτὸν ὄντα, πορίζειν, ἃ δι' αὑτοῦ ἀδυνατεῖ· ὅθεν τὸ·

id sibi sumit, quod est honestum ac laudabile: summa certe ratione. Nihil enim magis convenit viro probo, quam rebus omnibus anteponere virtutem. Postremo etiam cum functiones honestas amico permittit, eadem est ratio cum antedictis. Videtur namque honestius esse, auctorem talium agendorum fuisse amico, quam ipsum egisse. In omnibus igitur speciebus rerum laudabilium virum bonum veriorem et meliorem partem boni sibi tribuere videmus. Dicto igitur modo *φίλαυτον* esse oportet, non autem vulgi more.

Cap. IX. Jam et de beato quaeri disputarique solet, anne ille egeat aliquando amicis, an nunquam. Felicibus enim nullaque re egentibus ajunt minime opus esse amicis, cum suppetant ipsis bona omnia. Porro cum sint semet ipsis contenti, amicorum illos praesidio minime egere. Atqui amici, cum sit alter idem, proprium esse, ea supplere, quae quis a se ipso habere non potest. Ex quo illud est factum:

Ὅταν ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων;

2 ἔοικε δ' ἀτόπῳ, τὸ πάντα ἀπονέμοντας τἀγαθὰ τῷ εὐδαίμονι, φίλους μὴ ἀποδιδόναι· ὃ δοκεῖ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν μέγιστον εἶναι· εἰ δὲ φίλου ἐστὶ μᾶλλον τὸ εὖ ποιεῖν, ἢ πάσχειν· καὶ ἔστι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς τὸ εὐεργετεῖν· κάλλιον δ' εὖ ποιεῖν φίλους ὀθνείων· τῶν εὖ πεισομένων δεήσεται ὁ σπουδαῖος· διὸ καὶ ἐπιζητεῖται, πότερον ἐν ἀτυχίαις μᾶλλον δεῖ φίλων, ἢ ἐν εὐτυχίαις· ὡς καὶ τοῦ ἀτυχοῦντος δεομένου τῶν εὐεργετησόντων·

3 καὶ τῶν εὐτυχούντων, οὓς εὖ ποιήσουσιν. Ἄτοπον δὲ ἴσως καὶ τὸ μονότην ποιεῖν τὸν μακάριον· οὐθεὶς γὰρ ἕλοιτ' ἂν καθ' αὑτὸν τὰ πάντ' ἔχειν ἀγαθά· πολιτικὸν γὰρ ὁ ἄνθρωπος καὶ συζῆν πεφυκός· καὶ τῷ εὐδαίμονι δὴ τοῦθ' ὑπάρχει· τὰ γὰρ τῇ φύσει ἀγαθὰ ἔχει· δῆλον δὲ ὡς μετὰ φίλων καὶ

Cui sunt secundae res, quid amicis ei est opus?

Atqui perabsurdum videtur, beatis tribuere omnia bona, et interim negare amicos eis esse, cum hi sint in bonis externis pars praecipua. Quod si amici proprium est conferre potius in alterum, quam ab altero accipere beneficium; si item viri boni et virtutis benefacere: si denique pulcrius est benefacere amicis, quam peregrinis; amicis profecto vir bonus egebit. Quaeri etiam solet, magisne fortuna adversante, an favente, amicis egeamus: nimirum quod et in adversitatibus requiruntur, qui nos sublevent; et vero in rebus secundis desideramus aliquos habere, in quos conferantur officia. Quin et illud absurdum est, beatum velle solitarium facere. Nemo enim velit vel omnibus bonis affluere, hac conditione, ut solitarie vivat. Est enim animal civile homo, naturaque ita factus, ut in societate vivat. Porro beatus bonis affluit. Possidet enim ille cuncta naturae bona. Est vero illud quoque perspicuum, melius esse, cum amicis et viris bonis, quam cum peregrinis et forte fortuna oblatis consuetudinem

ἐπιεικῶν κρεῖττον, ἢ μετ' ὀθνείων καὶ τῶν τυχόν-
των συνημερεύειν· δεῖ ἄρα τῷ εὐδαίμονι φίλων. Τί 4
οὖν λέγουσιν οἱ πρῶτοι, καὶ πῇ ἀληθεύουσιν; ἢ
ὅτι οἱ πολλοὶ φίλους οἴονται τοὺς χρησίμους εἶναι;
τῶν τοιούτων μὲν οὖν οὐθὲν δεήσεται ὁ μακάριος,
ἐπειδὴ τἀγαθὰ ὑπάρχει αὐτῷ· οὐδὲ τῶν διὰ τὸ
ἡδὺ, ἢ ἐπὶ μικρόν· ἡδὺς γὰρ ὁ βίος ὢν οὐθὲν δεῖ-
ται ἐπεισάκτου ἡδονῆς· οὐ δεόμενος δὲ τῶν τοιού-
των φίλων, οὐ δοκεῖ δεῖσθαι φίλων. Τὸ δ' οὐκ 5
ἔστιν ἴσως ἀληθές· ἐν ἀρχῇ γὰρ εἴρηται, ὅτι ἡ
εὐδαιμονία ἐνέργειά τίς ἐστιν· ἡ δ' ἐνέργεια δῆ-
λον ὅτι γίνεται, καὶ οὐχ ὑπάρχει, ὥσπερ κτῆμά
τι· εἰ δὲ τὸ εὐδαιμονεῖν ἐστιν ἐν τῷ ζῆν καὶ ἐνερ-
γεῖν, τοῦ ἀγαθοῦ δ' ἡ ἐνέργεια σπουδαία καὶ ἡδεῖα
καθ' αὐτὴν, καθάπερ ἐν ἀρχῇ εἴρηται· ἔστι δὲ καὶ
τὸ οἰκεῖον τῶν ἡδέων· θεωρεῖν δὲ μᾶλλον τοὺς
πέλας δυνάμεθα ἢ ἑαυτοὺς, καὶ τὰς ἐκείνων πράξεις,

habere. Omnino ergo beato amicis est opus. Quid igitur dicunt priores illi, et quo sensu assertio eorum consistere potest, quae est: beato amicis non esse opus? An non ita res habet, quod, cum vulgus eos modo censeat esse amicos, a quibus utilitas exspectatur ac percipitur, isti, quod intelligant, talium amicorum beatum non egere (ut qui bonis abundet), quemadmodum ne illis quidem etiam eget, in quibus voluptas spectatur, aut parum certe eget: (tota enim ejus vita cum jucunda sit, non eget ille certe adventicia voluptate) hoc inquam cum intelligant, consequens esse putant, eum, qui talibus non egeat amicis, absolute non egere amicis. At hoc fortasse verum non est; in primo enim libro ostendimus, quod beatitudo sit energia; haec autem assidue fit, seu nascitur (id est continua in actione consistit) non autem ut possessio quaedam obtinetur. Quod si beatum esse consistit in vivendo et in muneris functione, sique boni viri actio bona et jucunda est per se, (sicut initio dictum est) si item jucundum est id, quod cuique proprium est, cum qui-

ἢ τὰς οἰκείας· αἱ τῶν σπουδαίων δὴ πράξεις φίλων ὄντων ἡδεῖαι τοῖς ἀγαθοῖς· (ἄμφω γὰρ ἔχουσι τὰ τῇ φύσει ἡδέα·) ὁ μακάριος δὴ φίλων τοιούτων δεήσεται, εἴπερ θεωρεῖν προαιρεῖται πράξεις ἐπιεικεῖς καὶ οἰκείας· τοιαῦται δ' αἱ τοῦ ἀγαθοῦ, φίλου ὄντος· οἴονται δὲ δεῖν ἡδέως ζῆν τὸν εὐδαίμονα· μονώτῃ μὲν οὖν χαλεπὸς ὁ βίος· οὐ ῥᾴδιον γὰρ καθ' αὑτὸν ἐνεργεῖν συνεχῶς· μεθ' ἑτέρων δὲ καὶ
6 πρὸς ἄλλους ῥᾷον. Ἔσται οὖν ἡ ἐνέργεια συνεχεστέρα, ἡδεῖα οὖσα καθ' αὑτὴν, ὃ δεῖ περὶ τὸν μακάριον εἶναι· ὁ γὰρ σπουδαῖος, ᾗ σπουδαῖος, ταῖς κατ' ἀρετὴν πράξεσι χαίρει, ταῖς δ' ἀπὸ κακίας δυσχεραίνει· καθάπερ ὁ μουσικὸς τοῖς καλοῖς μέλεσιν ἥδεται, ἐπὶ δὲ τοῖς φαύλοις λυπεῖται.
7 Γένοιτο δ' ἂν καὶ ἄσκησίς τις τῆς ἀρετῆς ἐκ τοῦ συζῆν τοῖς ἀγαθοῖς, καθάπερ καὶ Θέογνίς φησιν·

dem illud, quod in altero existit, illo quod nostrum est, conspectius nobis esse soleat; honestae item actiones illorum, quam nostrae; denique si actiones honestorum hominum, qui sint ipsis amici, jucundas esse bonis necesse est, (quando utraque pars talium habet, quae sunt jucunda natura): beatus sane eget ejusmodi amicis. Quippe cum velit contemplari actiones honestas et proprias: et vero cum tales actiones sint boni viri ejusque amici actiones. Ad haec omnes existimant, beatum suaviter et jucunde vivere oportere. Solitariam porro vitam viventi difficilis et acerba est vita. Non potest enim perpetua esse actio, quam quis exercet ad sese: sed cum aliis et erga alios facilius ea perpetuatur. Erit vero perpetua illa potius energia, quae per se jucunda est: quod is sane beato convenit. Vir enim bonus, qua bonus, delectatur actionibus secundum virtutem, et harum contrariis offenditur, perinde ut musicus delectatur decente symphonia, absonis et futilibus cantionibus offenditur. Praeterea beato amicis opus est, quia ex assiduo cum bonis convictu exercitatio quaedam virtutis existere solet, quemadmo-

φυσικώτερον δὲ ἐπισκοποῦσιν ἔοικεν ὁ σπουδαῖος φίλος τῷ σπουδαίῳ τῇ φύσει αἱρετὸς εἶναι· τὸ γὰρ τῇ φύσει ἀγαθὸν εἴρηται ὅτι τῷ σπουδαίῳ ἀγαθὸν καὶ ἡδύ ἐστι καθ' αὑτό· τὸ δὲ ζῆν ὁρίζονται τοῖς ζώοις δυνάμει αἰσθήσεως· ἀνθρώποις δὲ αἰσθήσεως καὶ νοήσεως· ἡ δὲ δύναμις εἰς τὴν ἐνέργειαν ἀνάγεται· τὸ δὲ κύριον ἐν τῇ ἐνεργείᾳ· ἔοικε δὲ τὸ ζῆν εἶναι κυρίως τὸ αἰσθάνεσθαι, ἢ νοεῖν· τὸ δὲ ζῆν τῶν κατ' αὐτὸ ἀγαθῶν καὶ ἡδέων· ὡρισμένον γάρ· τὸ δ' ὡρισμένον τῆς τἀγαθοῦ φύσεως· τὸ δὲ τῇ φύσει ἀγαθὸν, καὶ τῷ ἐπιεικεῖ· διόπερ ἔοικε πᾶσιν ἡδὺ εἶναι. Οὐ δεῖ δὲ λαμβάνειν μοχθηρὰν 8
ζωὴν καὶ διεφθαρμένην, οὐδ' ἐν λύπαις· ἀόριστος γὰρ ἡ τοιαύτη, καθάπερ τὰ ὑπάρχοντα αὐτῇ· ἐν τοῖς ἐχομένοις δὲ περὶ τῆς λύπης ἔσται φανερώτερον. Εἰ δ' αὐτὸ τὸ ζῆν ἀγαθὸν καὶ ἡδύ· ἔοικε δὲ 9

dum Theognis quoque dicit. Sed iis, qui in hac disquisitione etiam ex physicis petitas considerationes adhibent, videtur omnino bono viro bonus amicus expetendus esse. Dictum enim est, quod natura bonum est, id bono viro per se jucundum ac bonum esse: Vivere autem (quod in animantibus sentiendi, in hominibus sentiendi et intelligendi facultate definitur, facultate quidem ad energiam pertinente, in energiaque consistente vitae principatu; denique cum plane videatur vivere esse proprie sentire aut intelligere) vivere inquam est aliquid natura bonum. Vivere igitur de numero rerum per se bonarum et jucundarum est, quia finitum ac terminatum quiddam est: quod autem finitum, id ex ordine bonorum est. Porro quod natura bonum etiam viro bono tale existit. Quocirca vivere omnibus videtur jucundum esse. Non tamen pravam hic vitam intelligimus, aut corruptam seu exercitam doloribus: talis enim vita nullis terminis finita est, sicut nec illa, quae eidem insunt. Quod deinceps ex disputatione de voluptate et dolore erit evidentius. Quod si vivere bonum est, sane et jucundum erit. Id-

καὶ ἐκ τοῦ πάντας ὀρέγεσθαι αὐτοῦ, καὶ μάλιστα τοὺς ἐπιεικεῖς καὶ μακαρίους· τούτοις γὰρ ὁ βίος αἱρετώτατος, καὶ ἡ τούτων μακαριωτάτη ζωή· ὁ δ' ὁρῶν, ὅτι ὁρᾷ, αἰσθάνεται· καὶ ὁ ἀκούων, ὅτι ἀκούει· καὶ ὁ βαδίζων, ὅτι βαδίζει· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως ἔστι τι τὸ αἰσθανόμενον, ὅτι ἐνεργοῦμεν· αἰσθανοίμεθα δ' ἄν, ὅτι αἰσθανόμεθα· καὶ νοοῖμεν, ὅτι νοοῦμεν· τὸ δ', ὅτι αἰσθανόμεθα, ἢ νοοῦμεν, ὅτι ἐσμέν· τὸ γὰρ εἶναι ἦν τὸ αἰσθάνεσθαι, ἢ νοεῖν· τὸ δ' αἰσθάνεσθαι ὅτι ζῇ, τῶν ἡδέων καθ' αὐτό· φύσει γὰρ ἀγαθὸν ἡ ζωή· τὸ δ' ἀγαθὸν ὑπάρχον ἑαυτῷ αἰσθάνεσθαι, ἡδύ· αἱρετὸν δὲ τὸ ζῆν, καὶ μάλιστα τοῖς ἀγαθοῖς, ὅτι τὸ εἶναι ἀγαθόν ἐστιν αὐτοῖς καὶ ἡδύ· συναισθανόμενοι γὰρ τοῦ καθ' αὐτὸ ἀγαθοῦ ἥδονται. Ὡς δὲ πρὸς ἑαυτὸν ἔχει ὁ σπουδαῖος, καὶ πρὸς τὸν φίλον· ἕτερος γὰρ αὐτὸς ὁ φίλος ἐστί· καθάπερ οὖν

que eo quoque apparet, quod omnes homines vitae cupiditate ducuntur, maximeque omnium boni et beati viri. His enim maxime vita expetenda est, horumque vitae ratio universa beatissima est. Porro qui videt, sentit sese videre; qui audit, sentit se audire, qui ambulat, sentit se ambulare: atque sic etiam in caeteris aliquid est, quod sentit, nos actione quapiam fungi. Similiterque et sentire etiam possumus, quod sentiamus, item intelligere, quod intelligamus. Et haec ipsa (cum sentimus inquam et intelligimus) sunt certe, intelligere nos esse. Nam modo ostendebamus, vivere esse sentire aut intelligere. Porro sentire se vivere annumeratur rebus per se jucundis. Vita enim bonum est natura, et sentire, quod nobis insit bonum, est jucundum. Jam ipsum vivere optabile est maxime bonis; quoniam ipsum esse talibus est et bonum et jucundum. Quippe cum ipsi boni etiam sensu percipiunt id, quod per se bonum est, voluptate perfunduntur. Ut autem vir bonus erga se ipsum, ita etiam erga amicum affectus est, quia hic alter ipse est. Itaque ut unicuilibet expeten-

τὸ αὐτὸν εἶναι, αἱρετόν ἐστιν ἑκάστῳ, οὕτω καὶ τὸ τὸν φίλον, ἢ παραπλησίως· τὸ δ' εἶναι ἦν αἱρετὸν, διὰ τὸ αἰσθάνεσθαι αὐτοῦ ἀγαθοῦ ὄντος· ἡ δὲ τοιαύτη αἴσθησις ἡδεῖα καθ' αὑτήν· συναισθάνεσθαι ἄρα δεῖ καὶ τοῦ φίλου ὅτι ἐστί· τοῦτο δὲ γίνοιτ' ἂν ἐν τῷ συζῆν, καὶ κοινωνεῖν λόγων καὶ διανοίας· οὕτω γὰρ ἂν δόξειε τὸ συζῆν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων λέγεσθαι, καὶ οὐχ ὥσπερ ἐπὶ τῶν βοσκημάτων, τὸ ἐν τῷ αὐτῷ νέμεσθαι· εἰ δὴ τῷ μακαρίῳ τὸ εἶναι αἱρετόν ἐστι καθ' αὑτὸ, ἀγαθὸν τῇ φύσει ὂν καὶ ἡδύ· παραπλήσιον δὲ καὶ τὸ τοῦ φίλου ἐστί· καὶ ὁ φίλος τῶν αἱρετῶν ἂν εἴη· ὃ δ' ἐστὶν αὐτῷ αἱρετὸν, τοῦτο δεῖ ὑπάρχειν αὐτῷ, ἢ ταύτῃ ἐνδεὴς ἔσται· δεήσει ἄρα τῷ εὐδαιμονήσοντι φίλων σπουδαίων.

dum est, ipsum existere, ita et amici esse, eidem est expetendum, aut non multo certe aliter. Suum autem esse cuique, optabile dicebamus esse, quia id sentiat esse bonum, cujusmodi sensus magna voluptate per sese afficit. Igitur una secum sentire oportet amicum existere. Quod contigit in societate vitae et sermonum atque cogitationum communicatione. Sic enim societatem et convictum hominibus proprium definiri debere videtur: non, ut in pecudibus, pascuorum et pabuli communitate. Si igitur viro beato expetendum per se est, ut sit: cum id sit bonum, atque jucundum natura, sique idem ipsi est de amico sentiendum: profecto amicus ipsi in rebus expetendis erit habendus. Porro quod beato expetendum est, id ipsum ut eidem etiam suppetat oportet. Alioqui ab hac parte indigentia laborabit. Concludimus igitur, qui beatus futurus sit, ei amicis opus esse virtute praeditis.

CAPUT X.

1 Ἆρ' οὖν ὡς πλείστους φίλους ποιητέον, ἢ καθάπερ ἐπὶ τῆς ξενίας ἐμμελῶς εἰρῆσθαι δοκεῖ τὸ·

Μήτε πολύξεινος, μήτ' ἄξεινος·

καὶ ἐπὶ τῆς φιλίας ἁρμόσει μήτ' ἄφιλον εἶναι, μήτ'
2 αὖ πολύφιλον καθ' ὑπερβολήν; Τοῖς μὲν δὴ πρὸς χρῆσιν καὶ πάνυ δόξειεν ἂν ἁρμόζειν τὸ λεχθέν· πολλοῖς γὰρ ἀνθυπηρετεῖν ἐπίπονον, καὶ οὐχ ἱκανὸς ὁ βίος αὐτοῖς τοῦτο πράττειν· οἱ πλείους δὴ τῶν πρὸς τὸν οἰκεῖον βίον ἱκανῶν περίεργοι καὶ ἐμπόδιοι πρὸς τὸ καλῶς ζῆν· οὐθὲν οὖν δεῖ αὐτῶν· καὶ οἱ πρὸς ἡδονὴν δὲ ἀρκοῦσιν ὀλίγοι, καθάπερ ἐν
3 τῇ τροφῇ τὸ ἥδυσμα. Τοὺς δὲ σπουδαίους πότερον πλείστους κατ' ἀριθμόν, ἢ ἐστί τι μέτρον καὶ φιλικοῦ πλήθους, ὥςπερ πόλεως; οὔτε γὰρ ἐκ δέκα ἀνθρώπων γένοιτ' ἂν πόλις, οὔτε ἐκ δέκα μυριά-

CAP. X. Numquid igitur quam plurimi amici nobis adsciscendi sunt? an illud, quod est in hospitalitate apte dictum, etiam in amicitia valere debet:

Ne sis multorum, ne sis quoque nullius hospes?

Respondetur, de amicitia utilitatis gratia instituta, verissimum hoc esse dictu. neque inopem oportere ab amicis esse, neque item nimium illis abundare. Multis namque vicissim deservire difficile ac laboriosum est: neque muneri ei vitae nostrae rationes sufficiunt. Plures igitur, quam conditio cujusque admittit, amici supervacanei sunt, et beatae vitae cursum impediunt. Tum etiam in iis amicitiis, quae voluptatis causa quaeruntur, pauci sufficiunt amici, sicut cibo modicum sufficit condimentum. Sed de viris bonis quaeritur, utrumne hos quam plurimos in amicitiam assumi oporteat; an vero ut civitatis, ita et amicorum numero modus aliquis ponendus sit. Nam neque ex decem hominibus constare possit civitas, neque centum hominum millia civitas etiam adhuc fuerint. Caeterum quantitas defi-

δων ἔτι πόλις ἐστί· τὸ δὲ ποσὸν οὐκ ἔστιν ἴσως ἕν
τι, ἀλλὰ πᾶν τὸ μεταξὺ τινῶν ὡρισμένων· καὶ
φίλων δή ἐστί τι πλῆθος ὡρισμένον· καὶ ἴσως οἱ
πλεῖστοι, μεθ' ὧν δύναιτό τις συζῆν· τοῦτο γὰρ
ἐδόκει φιλικώτατον εἶναι. Ὅτι δ' οὐχ οἷόν τε πολ- 4
λοῖς συζῆν καὶ διανέμειν αὑτὸν, οὐκ ἄδηλον· ἔτι
δὲ κἀκείνους δεῖ ἀλλήλοις φίλους εἶναι, εἰ μέλ-
λουσι πάντες μετ' ἀλλήλων συνημερεύειν· τοῦτο
δὲ ἐργῶδες ἐν πολλοῖς ὑπάρχει. Χαλεπὸν δὲ γίνε- 5
ται καὶ τὸ συγχαίρειν καὶ τὸ συναλγεῖν οἰκείως
πολλοῖς· εἰκὸς γὰρ συμπίπτειν ἅμα, τῷ μὲν συν-
ήδεσθαι, τῷ δὲ συνάχθεσθαι· ἴσως οὖν εὖ ἔχει,
μὴ ζητεῖν ὡς πολυφιλώτατον εἶναι, ἀλλὰ τοσού-
τους, ὅσοι εἰς τὸ συζῆν ἱκανοί· οὐδὲ γὰρ ἐνδέ-
χεσθαι δόξειεν ἂν πολλοῖς εἶναι φίλον σφόδρα· διό-
περ οὐδὲ ἐρᾶν πλειόνων· ὑπερβολὴ γάρ τις εἶναι βούλε-

niri certe fortasse non potest, nec est hoc unius modi, sed est illud universum, quod inter aliqua definita interjectum est. Atque etiam amicorum est aliqua definita copia. Ac fortasse maximus numerus fuerint ii, quibuscum commode convictum habere quispiam potest. Convictus namque amicitiae maxime proprius esse supra docebatur. Porro ut cum multis quispiam vivat, et iis sese impertiat, id fieri non posse perspicuum est. Praeterea illos ipsos inter se quoque amicos esse necesse est, si quidem usu et consuetudine vitae cum altero illo conjungi debent. Hoc autem in multis inveniri operosum est: est et illud perdifficile, ut cum multis et condoleas et laeteris, ad cujusque affectum accommodate. Etenim subinde coincidet, ut dolendum sit cum uno, laetandum cum altero amicorum. Fortasse igitur rectum est, nolle implicari complurium amicitia, sed tot amicos adsciscere, quot ad vitae societatem videntur nobis esse commodi. Etenim nec natura ferre videtur, ut quispiam multis fiat excellenter amicus: unde nec amor quidem etiam esse potest plurium. Etenim in eo genere, quo de hic agimus, vide-

ται φιλίας· τοῦτο δὲ πρὸς ἕνα· καὶ τὸ σφόδρα δὴ
6 πρὸς ὀλίγους. Οὕτω δ' ἔοικεν ἔχειν καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων· οὐ γίγνονται γὰρ φίλοι πολλοὶ κατὰ τὴν ἑταιρικὴν φιλίαν· αἱ δ' ὑμνούμεναι ἐν δυσὶ λέγονται· οἱ δὲ πολύφιλοι, καὶ πᾶσιν οἰκείως ἐντυγχάνοντες, οὐδενὶ δοκοῦσιν εἶναι φίλοι, πλὴν πολιτικῶς, οὓς καὶ καλοῦσιν ἀρέσκους· πολιτικῶς μὲν οὖν ἔστι πολλοῖς εἶναι φίλον καὶ μὴ ἄρεσκον ὄντα, ἀλλ' ὡς ἀληθῶς ἐπιεικῆ· δι' ἀρετὴν δὲ καὶ δι' ἑαυτοὺς οὐκ ἔστι πρὸς πολλούς· ἀγαπητὸν δὲ καὶ ὀλίγους εὑρεῖν τοιούτους.

Caput XI.

1 Πότερον δὲ ἐν εὐτυχίαις φίλων μᾶλλον δεῖ, ἢ ἐν ἀτυχίαις; ἐν ἀμφοῖν γὰρ ἐπιζητοῦνται· οἵ τε γὰρ ἀτυχοῦντες δέονται ἐπικουρίας, οἵ τ' εὐτυχοῦντες συμβίων, καὶ οὓς εὖ ποιήσουσι· βούλονται

tur spectari excellentia quaedam amicitiae. At excellentia tantum in uno spectatur. Ergo etiam vehementer amare tantum inter paucos locum habet. Atque hanc assertionem nostram etiam res ipsa comprobat. Non enim multos reperias sodalitia illa amicitia conjunctos: et quae hujus generis vulgo celebratae sunt, binorum sunt omnes. Qui vero multis sunt amici, omnibusque familiariter utuntur, nulli videntur amici esse, praeterquam civili more, vocanturque blandi, seu placendi studiosi. Civili sane modo potest quispiam multis esse amicus, ita ut vitiose blandus non sit, sed praestet se virum bonum et honestum: at virtutis nomine propterque ipsos ut quis multos amet, Id plane fieri nequit, ac praeclare rem cecidisse putandum est, si vel paucos tali amore dignos nacti fuerimus.

Cap. XI. Utrumnam vero in rebus secundis potius, ad in adversis egemus amicis? utroque enim tempore requiruntur. Et infelices enim egent amicis auxilii causa: et felices item, ut habeant convictores, et quibus bene faciant. Proprium enim horum est bene-

γὰρ εὖ δρᾷν· ἀναγκαιότερον μὲν δὴ ἐν ταῖς ἀτυχίαις· διὸ τῶν χρησίμων ἐνταῦθα δεῖ· κάλλιον δ' ἐν ταῖς εὐτυχίαις· διὸ καὶ τοὺς ἐπιεικεῖς ζητοῦσι· τούτους γὰρ αἱρετώτερον εὐεργετεῖν, καὶ μετὰ τούτων διάγειν. Ἔστι γὰρ καὶ ἡ παρουσία αὐτὴ τῶν 2
φίλων ἡδεῖα, καὶ ἐν ταῖς εὐτυχίαις καὶ ἀτυχίαις· κουφίζονται γὰρ οἱ λυπούμενοι, συναλγούντων τῶν φίλων· διὸ κἂν ἀπορήσειεν ἄν τις, πότερον ὥσπερ βάρους μεταλαμβάνουσιν, ἢ τοῦτο μὲν οὔ· ἡ παρουσία δ' αὐτῶν, ἡδεῖα οὖσα, καὶ ἡ ἔννοια τοῦ συναλγεῖν, ἐλάττω τὴν λύπην ποιεῖ· εἰ μὲν οὖν διὰ ταῦτα ἢ δι' ἄλλο τι κουφίζονται, ἀφείσθω· συμβαίνει δ' οὖν φαίνεται τὸ λεχθέν. Ἔοικε δ' ἡ 3
παρουσία μικτή τις αὐτῶν εἶναι· αὐτὸ μὲν γὰρ τὸ ὁρᾷν τοὺς φίλους, ἡδύ, ἄλλως τε καὶ ἀτυχοῦντι· καὶ γίνεταί τις ἐπικουρία πρὸς τὸ μὴ λυπεῖσθαι·

facere? Itaque adverso quidem tempore magis sunt necessarii amici: ideoque hic utilibus amicis opus est. Caeterum rebus secundis honestior est eorundem possessio. Ex quo illud est, quod amici quaeruntur boni viri: quod expetibilius sit talibus benefacere, et cum iis conjunctum esse. Est scilicet ipsa praesentia amicorum tam in secunda, quam in adversa fortuna suavis. Etenim moerentes allevantur amicorum condolentia. Ex quo etiam addubitari queat, utrumne amici quasi oneris aliquam partem in sese derivent; an vero nihil hujus, sed ipsa potius praesentia, suavis existens, et persuasio, quod condolere eos putamus, minuat dolorem? sed num propter has, an ob alias causas dolore leventur tales, omittatur in praesentia: caeterum rem ipsam evenire experientia docet. Videtur autem amicorum praesentia mixtum aliquid esse. Etenim ipse quidem illorum conspectus (praesertim calamitoso) jucundus est, existitque inde levatio quaedam doloris. Inest enim amico vis quaedam consolandi tum aspectu tum sermone: qui quidem fuerit accommodatus. Novit namque talis amicus ingenium alterius, et scit, quibus

παραμυθητικὸν γὰρ ὁ φίλος καὶ τῇ ὄψει καὶ τῷ
λόγῳ, ἐὰν ᾖ ἐπιδέξιος· οἶδε γὰρ τὸ ἦθος καὶ ἐφ'
4 οἷς ἥδεται καὶ λυπεῖται. Τὸ δὲ λυπούμενον αἰσθά-
νεσθαι ἐπὶ ταῖς αὐτοῦ ἀτυχίαις, λυπηρόν· πᾶς
γὰρ φεύγει λύπης αἴτιος εἶναι τοῖς φίλοις· διόπερ
οἱ μὲν ἀνδρώδεις τὴν φύσιν εὐλαβοῦνται συλλυ-
πεῖσθαι τοὺς φίλους αὐτοῖς· κἂν μὴ ὑπερτείνῃ τῇ
ἀλυπίᾳ, τὴν ἐκείνοις γενομένην λύπην οὐχ ὑπο-
μένει· ὅλως τε συνθρήνους οὐ προσίεται, διὰ τὸ
μηδ' αὐτὸς εἶναι θρηνητικός· γύναια δὲ καὶ οἱ τοι-
οῦτοι ἄνδρες τοῖς συστενάζουσι χαίρουσι, καὶ
φιλοῦσιν ὡς φίλους καὶ συναλγοῦντας· μιμεῖσθαι
5 δ' ἐν ἅπασι δεῖ δηλονότι τὸν βελτίω. Ἡ δ' ἐν
ταῖς εὐτυχίαις τῶν φίλων παρουσία τήν τε διαγω-
γὴν ἡδεῖαν ἔχει, καὶ τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἥδονται ἐπὶ
τοῖς αὐτοῦ ἀγαθοῖς· διὸ δόξειεν ἂν δεῖν εἰς μὲν
τὰς εὐτυχίας καλεῖν τοὺς φίλους προθύμως· εὐερ-
γετικὸν γὰρ εἶναι, καλόν· εἰς δὲ τὰς ἀτυχίας

gaudeat, et quibus contristetur: rursum autem eundem molestia affectum sentire ex tuis rebus adversis, id vero aegritudinem affert. Omnis porro amicus cavet, ne amico causam dolendi praebeat. Itaque fortes quidem et magnanimi natura viri nolunt committere, ut ipsis amici condoleant. Ac nisi quis indolentia ultra modum prodeat, dolorem, quo illi afficiuntur, non fert aequo animo. In summa collacrimantes non admittit vir talis, quia nec ipse est querulus aut lamentator. At vero mulierculae, et his similiter affecti viri quaerunt lamentorum socios. Porro omnibus in rebus meliorem imitari scilicet aequum est. Jam porro in rebus prosperis praesentia amicorum tum consuetudinem habet jucunditatis plenam, tum etiam cogitationem: nimirum cum utrique iisdem bonis suaviter afficiantur. Quocirca faciendum videtur, ut advocemus amicos studiose ad res secundas (de aliis etenim bene mereri, res pulcra est) contra vero ad minus secundas lente, quia malo-

ὀκνοῦντα· μεταδιδόναι γὰρ ὡς ἥκιστα δεῖ τῶν κακῶν· ὅθεν τὸ·

Ἅλις ἐγὼ δυστυχῶν.

μάλιστα δὲ παρακλητέον, ὅταν μέλλωσιν ὀλίγα ὀχληθέντες, μεγάλα αὐτὸν ὠφελήσειν. Ἰέναι δὲ 6 ἀνάπαλιν ἴσως ἁρμόζει, πρὸς μὲν τοὺς ἀτυχοῦντας, ἄκλητον καὶ προθύμως· φίλου γὰρ εὖ ποιεῖν, καὶ μάλιστα τοὺς ἐν χρείᾳ, καὶ τοὺς μὴ ἀξιώσαντας· ἀμφοῖν γὰρ κάλλιον καὶ ἥδιον· εἰς δὲ τὰς εὐτυχίας συνεργοῦντα μὲν προθύμως· καὶ γὰρ εἰς ταῦτα χρεία φίλων· πρὸς εὐπάθειαν δὲ σχολαίως· οὐ γὰρ καλὸν τὸ προθυμεῖσθαι ὠφελεῖσθαι· δόξαν δ' ἀηδίας εν τῷ διωθεῖσθαι ἴσως εὐλαβητέον· ἐνίοτε γὰρ συμβαίνει· ἡ παρουσία δὴ τῶν φίλων ἐν ἅπασιν αἱρετὴ φαίνεται.

rum participem facere amicum quam minime oportet. Ex quo illud factum:

Satis est me esse miserum.

Atque accersendi sunt tum potissimum, cum quo possunt, parva suscepta molestia, maximis amicum incommodis liberare. At vero accessus ad amicos nostri contraria est ratio: ad infelices scilicet ultro eundum est, neque dum voceris exspectandum. Amici enim est benefacere, et maxime duris amicorum temporibus. Atque iis etiam, qui id minime postularint. Utrisque enim hoc et honestius et jucundius est. At vero ad res amicorum secundas, adjutorii quidem gratia prompte eundum est: huic enim rei usui sunt amici. At vero ad beneficii participationem est non nisi lente accedendum. Non enim honestum est, cupidum esse beneficii accipiendi. Est tamen et hic fortasse suspicio acerbitatis fugienda, in repudiando inquam oblato beneficio: qua in re nonnunquam peccari consuevit; praesentia igitur amicorum quolibet tempore expetenda est.

Caput XII.

1 Ἀρ' οὖν ὥςπερ τοῖς ἐρῶσι τὸ ὁρᾷν ἀγαπητότα-
τόν ἐστι, καὶ μᾶλλον αἱροῦνται ταύτην τὴν αἴσθη-
σιν, ἢ τὰς ἄλλας, ὡς κατὰ ταύτην μάλιστα τοῦ
ἔρωτος ὄντος καὶ γινομένου· οὕτω καὶ τοῖς φίλοις
αἱρετώτατόν ἐστι τὸ συζῆν; κοινωνία γὰρ ἡ φιλία·
καὶ ὡς πρὸς ἑαυτὸν ἔχει, οὕτω καὶ πρὸς τὸν φίλον·
περὶ αὐτὸν δὲ ἡ αἴσθησις ὅτι ἔστιν, αἱρετή· καὶ
περὶ τὸν φίλον δή· ἡ δὲ ἐνέργεια γίνεται αὐτοῖς ἐν
2 τῷ συζῆν· ὥςτ' εἰκότως τούτου ἐφίενται. Καὶ ὅ
ποτέ ἐστιν ἑκάστοις τὸ εἶναι, ἢ οὗ χάριν αἱροῦν-
ται τὸ ζῆν, ἐν τούτῳ μετὰ τῶν φίλων βούλονται
διάγειν· διόπερ οἱ μὲν συμπίνουσιν, οἱ δὲ συγκυ-
βεύουσιν· ἄλλοι δὲ καὶ συγγυμνάζονται καὶ συγκυ-
νηγοῦσιν ἢ συμφιλοσοφοῦσιν· ἕκαστοι δ' ἐν τού-
τῳ συνημερεύοντες, ὅ τι περ μάλιστα ἀγαπῶσι τῶν
ἐν τῷ βίῳ· συζῆν γὰρ βουλόμενοι μετὰ τῶν φίλων,

Cap. XII. Numnam autem amicitia conversationem et convictum requirit? perinde ut amantibus rei amatae adspectus est jucundissimus, caeterisque sensibus anteponitur, utpote ex quo constet oriaturque maxime amor; ut scilicet quemadmodum his adspectus amasii, sic etiam amicis vitae societas optabilissima sit. Amicitia quippe societas quaedam est: et sicut erga se ipsum animatus quispiam est, ita etiam est erga amicum. De se ipso autem sentire se esse, amabile est: proindeque et de amico. Sensio porro illa consistit in vitae societate. Merito igitur illa gaudent amici. Ad haec quacunque in re cuique suum esse et suum vivere situm est, seu cujus rei gratia exoptat quis vivere, in ea re vult cum amicis vitam traducere. Quocirca alii una potant, alii una ludunt, alii una exercentur, atque aut venantur, aut philosophantur. His in rebus tempus una exigentes, quas res prae omnibus in vita rebus maxime adamarunt. Amicis enim conjuncti esse volentes haec faciunt, illarumque rerum eis participant, qui-

ταῦτα ποιοῦσι, καὶ τούτων κοινωνοῦσιν, οἷς οἴονται συζῆν. Γίνεται οὖν ἡ μὲν τῶν φαύλων φιλία, 3
μοχθηρά· κοινωνοῦσι γὰρ φαύλων, ἀβέβαιοι ὄντες· καὶ μοχθηροὶ δὲ γίνονται, ὁμοιούμενοι ἀλλήλοις· ἡ δὲ τῶν ἐπιεικῶν ἐπιεικής, συναυξανομένη ταῖς ὁμιλίαις· δοκοῦσι δὲ καὶ βελτίους γίνεσθαι ἐνεργοῦντες, καὶ διορθοῦντες ἀλλήλους· ἀπομάττονται γὰρ παρ' ἀλλήλων, οἷς ἀρέσκονται· ὅθεν τὸ

Ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἄπ' ἐσθλά.

Περὶ μὲν οὖν φιλίας ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω· ἑπό- 4
μενον δ' ἂν εἴη διελθεῖν περὶ ἡδονῆς.

bus contineri putant illud *una vivere*. Malorum quidem igitur amicitia est vitiosa; malas enim res invicem communicant, cum et ipsi sint instabiles: corrumpunturque insuper, dum similes invicem fiunt. Contra vero bonorum amicitia bona est, aucta in dies conversationibus: videnturque etiam ipsi meliores in dies fieri, agendo nimirum operandoque, et mutuo errata corrigendo. Exprimit enim ac deformat sibi quisque eorum ab altero, quae in eo probat. Unde illud factum:

Namque bona addisces ex his, qui sunt boni et ipsi.

De amicitia tantum dictum sit; sequitur ut de voluptate dicamus.

LIBER X.

CAPUT I.

1 Μετὰ δὲ ταῦτα περὶ ἡδονῆς ἴσως ἕπεται διελθεῖν· μάλιστα γὰρ δοκεῖ συνῳκειῶσθαι τῷ γένει ἡμῶν· διὸ παιδεύουσι τοὺς νέους, οἰακίζοντες ἡδονῇ καὶ λύπῃ· δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν οἷς δεῖ, καὶ μισεῖν ἃ δεῖ· διατείνει γὰρ ταῦτα διὰ παντὸς τοῦ βίου, ῥοπὴν ἔχοντα καὶ δύναμιν πρὸς ἀρετήν τε καὶ τὸν εὐδαίμονα βίον· τὰ μὲν γὰρ ἡδέα προαιροῦνται, τὰ
2 δὲ λυπηρὰ φεύγουσιν. Ὑπὲρ δὲ τῶν τοιούτων ἥκιστα ἂν δόξειε παρετέον εἶναι· ἄλλως τε καὶ πολλὴν ἐχόντων ἀμφισβήτησιν· οἱ μὲν γὰρ τἀγαθὸν

Cap. I. Dehinc fortasse de voluptate ut dicamus, ordo postulat; maxime namque haec naturae hominis propria esse videtur; ideoque puerorum informatores voluptatis et doloris veluti gubernaculo ad officium eos adducunt. Videtur vero etiam ad moralem virtutem plurimum referre, ut et gaudeant rebus iis, quibus oportet gaudere; et oderint ea, quae odisse oportet; duo enim haec per totam vitam extenduntur, momentum praecipuum habentia ad virtutem, adeoque ad vitam beatam; quando quidem omnes jucunda sequuntur, fugiuntque contraria; ejusmodi porro quod sunt, de iis minime videtur tacendum: praesertim cum de eorundem natura opiniones varient. Quidam enim volupta-

ἡδονὴν λέγουσιν· οἱ δ' ἐξ ἐναντίας κομιδῇ φαῦλον· οἱ μὲν ἴσως πεπεισμένοι οὕτω καὶ ἔχειν· οἱ δὲ οἰόμενοι βέλτιον εἶναι πρὸς τὸν βίον ἡμῶν, ἀποφαίνειν τὴν ἡδονὴν τῶν φαύλων, καὶ εἰ μή ἐστι· ῥέπειν γὰρ τοὺς πολλοὺς πρὸς αὐτήν, καὶ δουλεύειν ταῖς ἡδοναῖς· διὸ δεῖν εἰς τοὐναντίον ἀνάγειν· ἐλθεῖν γὰρ ἂν οὕτως ἐπὶ τὸ μέσον. Μή ποτε δὲ οὐ 3
καλῶς τοῦτο λέγεται· οἱ γὰρ περὶ τῶν ἐν τοῖς πάθεσι καὶ ταῖς πράξεσι λόγοι ἧττόν εἰσι πιστοὶ τῶν ἔργων· ὅταν οὖν διαφωνῶσι τοῖς κατὰ τὴν αἴσθησιν, καταφρονούμενοι καὶ τἀληθὲς προςαναιροῦσιν· ὁ γὰρ ψέγων τὴν ἡδονήν, ὀφθείς ποτε ἐφιέμενος, ἀποκλίνειν δοκεῖ πρὸς αὐτήν, ὡς τοιαύτην οὖσαν ἅπασαν· τὸ διορίζειν γὰρ οὐκ ἔστι τῶν πολλῶν. Ἐοίκασιν οὖν οἱ ἀληθεῖς τῶν λόγων οὐ μόνον 4
πρὸς τὸ εἰδέναι χρησιμώτατοι εἶναι, ἀλλὰ καὶ πρὸς

tem bonum dicunt; nonnulli contra magnum malum eam asserunt esse, atque id quidem partim eorum, quod fortasse vere ita se rem habere existimant: partim vero quod utilius ad bene vivendi rationem esse existimant, voluptatem in numero malorum eam habere, etiamsi malum ipsa non sit. Ultro enim ad eam ferri homines plerosque omnes, eique servire; ideoque oportere ipsos in contrarium reflecti. Sic enim solere, quae incurvata sunt, rectificari, et ad mediocritatis statum redigi. Sed fortasse non satis recte ob id asseritur, voluptatem esse malum. Nam quod attinet ad persuadendum hominibus ea, quae sunt in affectibus et actionibus, multo minus valet oratio quam ipsi eventus atque res ipsae. Itaque cum usurpata de his oratio discrepat ab opere sensibus comperto, primum ipsa ut falsa repudiatur; deinde, si quid etiam veri complectebatur, id una evertitur. Reprehendens enim voluptatem, si forsan contra quam docuerat, eandem appetere videatur, facere id existimabitur quasi omnem quamcunque voluptatem talem, id est, expetendam haberet. Vulgus enim distinguere nescit. E diverso igitur veri de talibus sermones videntur non tantum ad cognitio-

τὸν βίον· συνῳδοὶ γὰρ ὄντες τοῖς ἔργοις, πιστεύονται· διὸ προτρέπονται τοὺς ξυνιέντας ζῆν κατ' αὐτούς· τῶν μὲν οὖν τοιούτων ἅλις· τὰ δὲ εἰρημένα περὶ τῆς ἡδονῆς ἐπέλθωμεν.

Caput II.

1 Εὔδοξος *μὲν οὖν τὴν ἡδονὴν τἀγαθὸν ᾤετο εἶναι, διὰ τὸ πάνθ' ὁρᾷν ἐφιέμενα αὐτῆς, καὶ ἔλλογα καὶ ἄλογα· ἐν πᾶσι δ' εἶναι τὸ αἱρετὸν ἐπιεικές, καὶ τὸ μάλιστα, κράτιστον· τὸ δὲ πάντ' ἐπὶ τὸ αὐτὸ φέρεσθαι, ὡς πᾶσιν ἄριστον μηνύειν· ἕκαστον γὰρ τὸ αὐτῷ ἀγαθὸν εὑρίσκειν, ὥςπερ καὶ τροφήν· τὸ δὴ πᾶσιν ἀγαθὸν, καὶ οὗ πάντ' ἐφίεται, τἀγαθὸν εἶναι· ἐπιστεύοντο δ' οἱ λόγοι διὰ τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μᾶλλον, ἢ δι' αὐτούς· διαφερόντως γὰρ ἐδόκει σώφρων εἶναι· οὐ δὴ ὡς φίλος*

nem prodesse, sed ad vitam quoque bene transigendam vim habere praecipuam. Quia enim factis consentanei sunt, ob id facile creduntur: ac proinde exstimulant auditores, ut secundum eos vivant. Sed de his quidem hactenus. Examinemus deinceps, quae ab aliis sunt de voluptate dicta.

Cap. II. Eudoxus igitur existimabat, summum bonum esse voluptatem: quoniam videmus omnia, tam bruta quam ratione praedita animantia, expetere voluptatem; et vero cum omnibus in rebus id, quod expetendum sit, esse quoque bonum oporteat; et quidem quod maxime sit expetendum, id maximum quoque bonum esse oporteat: denique cum, ad quod unum omnia feruntur, id jam evidenter constet esse quiddam ipsis optimum. Unumquodque enim illud, quod ipsi sit bonum natura duce invenire, sicut et cibum: quod igitur omnibus bonum est, et ab omnibus expetitur, id vere bonum esse. Atqui huic assertioni magis propter mores atque virtutem illius viri credebatur, quam ipsa propter sese fidem inveniret; singularis enim ille temperantiae videbatur esse. Itaque non tanquam patro-

τῆς ἡδονῆς ἐδόκει ταῦτα λέγειν, ἀλλ' οὕτως ἔχειν κατ' ἀλήθειαν. Οὐχ ἧττον δ' ᾤετο εἶναι φανερὸν 2
ἐκ τοῦ ἐναντίου· τὴν γὰρ λύπην καθ' αὑτὸ πᾶσι φευκτὸν εἶναι· ὁμοίως δὲ τὸ ἐναντίον αἱρετόν· μάλιστα δὲ εἶναι αἱρετὸν, ὃ μὴ δι' ἕτερον μηδ' ἑτέρου χάριν αἱρούμεθα· τοιοῦτον δ' ὁμολογουμένως εἶναι τὴν ἡδονήν· οὐδένα γὰρ ἐπερωτᾷν, τίνος ἕνεκα ἥδεται, ὡς καθ' αὑτὴν οὖσαν αἱρετὴν τὴν ἡδονήν· προςτιθεμένην τε ὁτῳοῦν τῶν ἀγαθῶν, αἱρετώτερον ποιεῖν· οἷον τῷ δικαιοπραγεῖν καὶ σωφρονεῖν· καὶ αὔξεσθαι δὴ τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ ἑαυτῷ.
Ἔοικε δὴ οὗτός γε ὁ λόγος τῶν ἀγαθῶν αὐτὴν ἀπο- 3
φαίνειν, καὶ οὐδὲν μᾶλλον ἑτέρου· πᾶν γὰρ μεθ' ἑτέρου ἀγαθοῦ αἱρετώτερον, ἢ μονούμενον· τοιούτῳ δὴ λόγῳ καὶ Πλάτων ἀναιρεῖ, ὅτι οὐκ ἔστιν

nus voluptatis existimabatur haec dicere: sed potius et res sic sese habere judicabatur. Atque hoc idem ille etiam ex voluptatis contrario, dolore scilicet, probari putabat: quem constat omnibus esse declinandum per se: sicut ejus contrarium e diverso cunctis expetendum. Maxime praeterea expetendum esse, quod non alterius gratia, sed per sese tale est: quod constanter omnium ore de voluptate affirmatur, cum nemo interrogare soleat alterum, cur voluptatem quis sectetur, quod scilicet per se expetenda illa sit: et non sit aliquod ulterius bonum, quod per voluptatem captetur. Eandem quoque adjunctam rei alicui alteri bonae, efficere eam magis expetendam; quales res sunt, juste agere, temperanter vivere. Porro bonum crescere et augeri non nisi a bono. Atqui hoc ultimum quidem argumentum probare videtur, voluptatem esse de numero rerum bonarum; at non etiam meliorem re qualibet alia, licet eam meliorem suo accessu faciat; si quidem omne bonum alteri junctum, optabilius est, quam ipsum separatum atque solum relictum. Quin immo tali argumento Plato efficere vult, voluptatem non esse summum bonum. Expetibilior enim (inquit) est vita jucunda cum prudentia conjuncta, quam sine hac illa. Quod si

ἡδονὴ τἀγαθόν· αἱρετώτερον γὰρ εἶναι μετὰ φρονήσεως τὸν ἡδὺν βίον, ἢ χωρίς· εἰ δὲ τὸ μικτὸν κρεῖττον, οὐκ εἶναι τὴν ἡδονὴν τἀγαθόν· οὐδενὸς γὰρ προςτεθέντος αὐτῷ, τἀγαθὸν αἱρετώτερον γίνεσθαι· δῆλον δ' ὡς οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τἀγαθὸν ἂν εἴη, ὃ μετά τινος τῶν καθ' αὑτὸ ἀγαθῶν αἱρετώτερον γίνεται.
4 Τί οὖν ἐστι τοιοῦτον, οὗ καὶ ἡμεῖς κοινωνοῦμεν; τοιοῦτον γὰρ ἐπιζητεῖται· οἱ δ' ἐνιστάμενοι ὡς οὐκ ἀγαθὸν, οὗ πάντ' ἐφίεται, μὴ οὐθὲν λέγωσιν· ὃ γὰρ πᾶσι δοκεῖ, τοῦτο εἶναί φαμεν· ὁ δ' αἰναιρῶν ταύτην τὴν πίστιν, οὐ πάνυ πιστότερα ἐρεῖ· εἰ μὲν γὰρ τὰ ἀνόητα ὠρέγετο αὐτῶν, ἦν ἄν τι τὸ λεγόμενον· εἰ δὲ καὶ τὰ φρόνιμα, πῶς λέγοιεν ἄν τι; ἴσως δὲ καὶ ἐν τοῖς φαύλοις ἐστί τι φυσικὸν ἀγαθὸν κρεῖττον ἢ καθ' αὑτὰ, ὃ ἐφίεται τοῦ οἰκείου ἀγαθοῦ.
5 Οὐκ ἔοικε δὲ οὐδὲ περὶ τοῦ

voluptas alteri bono adjuncta melior evadat, non posse eam dici summum bonum; quia hoc non potest ullius additione effici magis expetendum. Sed si vera esset haec Platonis ratiocinatio, sequeretur, nec aliud ullum genus rei esse summum bonum, quod altero aliquo per se bonorum addito ad ipsum melius redderetur. Quodnam igitur tandem est illud summum bonum? illud quidem, cujus homo particeps existit; tale namque inquiritur. Qui vero Eudoxo ita resistunt, ut id, quod ab omnibus rebus expetitur, esse bonum inficientur, vereor ne nihil dicant. Quod enim omnibus videtur, ita esse statuitur; nec qui communem illam persuasionem tollit, probabiliora allaturus est. Si enim illa sola, quae ratione ac mente carent, appeterent illam, foret alicujus ponderis id, quod dicunt. Sed cum non minus eam sequantur ratione recta utentes, quam ipsa bruta, quomodo potest assertio illa existimari alia, quam nihili? Ac fortassis inest etiam in vilibus despectisque quoddam naturale bonum, et id ipsam illorum naturam superans dignitate, quod ipsis conveniens ac familiare bonum expetit. Sed nec de contrario Eudoxi

ἐναντίου καλῶς λέγεσθαι· οὐ γάρ φασιν, εἰ ἡ λύπη κακόν ἐστι, τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι· ἀντικεῖσθαι γὰρ κακὸν κακῷ, καὶ ἄμφω τῷ μηδέτερα, λέγοντες· ταῦτα δ' οὐ κακῶς· οὐ μὴν ἐπί γε τῶν εἰρημένων ἀληθεύοντες· ἀμφοῖν μὲν γὰρ ὄντων κακῶν, καὶ φευκτὰ ἔδει εἶναι ἄμφω· τῶν μηδετέρων δὲ μηδέτερον, ἢ ὁμοίως· νῦν δὲ φαίνονται τὴν μὲν φεύγοντες ὡς κακὸν, τὴν δ' αἱρούμενοι ὡς ἀγαθόν· οὕτω δὴ καὶ ἀντίκειται.

Caput III.

Οὐ μὴν οὐδ' εἰ μὴ τῶν ποιοτήτων ἐστὶν ἡ ἡδο- 1
νὴ, διὰ τοῦτ' οὐδὲ τῶν ἀγαθῶν· οὐδὲ γὰρ αἱ τῆς ἀρετῆς ἐνέργειαι ποιότητές εἰσιν· οὐδ' ἡ εὐδαιμο-
νία. Λέγουσι δὲ τὸ μὲν ἀγαθὸν ὡρίσθαι, τὴν δ' 2
ἡδονὴν ἀόριστον εἶναι, ὅτι δέχεται τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον· εἰ μὲν οὖν ἐκ τοῦ ἥδεσθαι τοῦτο κρί-

argumentum satis perite redarguunt, ut videtur, nimirum cum dicunt, non recte concludi ex eo, quod dolor malum sit, voluptatem bonum esse propterea, quod malum malo opponatur, et utrumque horum ei, quod est neutrum. Haec quidem non omnino male dicuntur; at non tamen in praesenti disputatione vere ea dicuntur. Etenim si dolor et voluptas mala ambo forent, ambo etiam fugienda erant, quia scilicet mala; vel si neutrum essent, nec bonum scilicet nec malum, neutrum quoque foret vel fugiendum, vel aliquo simili affectu persequendum. Atqui experimur, voluptatem homines ut bonum expetere, dolorem ut malum devitare. Ex eo igitur contrarie opponi inter se illa perspicuum est.

Cap. III. Non subsistit etiam argumentum illud, quod ideo, quia non est qualitas, non sit etiam in bonis voluptas. Non enim virtutis energiae qualitates sunt, neque beatitudo. Dicunt etiam, bonum esse finitum, voluptatem vero, quia recipit magis et minus, indeterminatum. Ob id non esse hanc in bonis. Atqui si ex voluptatis percipiendae consideratione istud cen-

νουσι· καὶ περὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὰς ἄλλας ἀρετάς, καθ' ἃς ἐναργῶς φασι μᾶλλον καὶ ἧττον τοὺς ποιοὺς ὑπάρχειν καὶ κατὰ τὰς ἀρετάς, ἔσται τὸ αὐτό· δίκαιοι γάρ εἰσι μᾶλλον καὶ ἀνδρεῖοι· ἔστι δὲ καὶ δικαιοπραγεῖν καὶ σωφρονεῖν μᾶλλον καὶ ἧττον· εἰ δ' ἐν ταῖς ἡδοναῖς, μή ποτ' οὐ λέγουσι τὸ αἴτιον, ἐὰν ὦσιν, αἱ μὲν ἀμιγεῖς, αἱ δὲ
3 μικταί; Τί κωλύει δὲ καθάπερ ἡ ὑγίεια, ὡρισμένη οὖσα, δέχεται τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, οὕτω καὶ τὴν ἡδονήν; οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ συμμετρία ἐν πᾶσιν ἐστιν· οὐδ' ἐν τῷ αὐτῷ μία τις αἰεί· ἀλλὰ ἀνιεμένη διαμένει ἕως τινός· καὶ διαφέρει τῷ μᾶλλον καὶ ἧττον· τοιοῦτο δὴ καὶ τὸ περὶ τὴν ἡδονὴν ἐν-
4 δέχεται εἶναι. Τέλειόν τε τἀγαθὸν τιθέντες, τὰς δὲ κινήσεις καὶ τὰς γενέσεις ἀτελεῖς, τὴν ἡδονὴν κίνησιν καὶ γένεσιν ἀποφαίνειν πειρῶνται· οὐ κα-

sent, respondemus ipsis, eodem modo rem habere in justitia et aliis virtutibus, quarum respectu scilicet dicitur, magis et minus esse tales eos, in quibus illae insunt. Etenim alius alio justior ac fortior est; itemque alius alio vel illustriores energias edit, justitiae (verbi gratia) et temperantiae, vel minus illustres. Sin autem ipsius voluptatis ratione dicunt indefinitam hanc esse, fortasse veram causam non afferunt: cum sint voluptates aliae purae, aliae mixtae, et quid obstat, quo minus, perinde ut sanitas et definita est et nihilominus tamen recipit magis et minus, etiam voluptas quamvis definita sit, intendi tamen remittique possit nihilominus. Nam quod ad sanitatem attinet, non eadem omnibus est temperatura, ac neque illa uni et eidem eadem semper manet, sed nonnihil in dies remittendo, ita aliquatenus permanet: differtque ipsa a se ipsa certis gradibus. Hujusmodi ergo aliquid et circa voluptatem accidit. Quando porro summum bonum perfectum quiddam esse arguunt, cum motiones atque ortus constet esse res imperfectas, in eo argumento posse doceri putant, voluptatem esse motum et ortum.

λῶς δ' ἐοίκασι λέγειν, οὐδ' εἶναι κίνησιν· πάσῃ γὰρ οἰκεῖον εἶναι δοκεῖ τάχος καὶ βραδυτής· καὶ εἰ μὴ καθ' αὑτὴν, οἷον τὸ τοῦ κόσμου, πρὸς ἄλλο· τῇ δ' ἡδονῇ τούτων οὐδέτερον ὑπάρχει· ἡσθῆναι μὲν γάρ ἐστι ταχέως, ὥςπερ ὀργισθῆναι· ἥδεσθαι δ' οὔ· οὐδὲ πρὸς ἕτερον· βαδίζειν δὲ καὶ αὔξεσθαι, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα· μεταβάλλειν μὲν οὖν εἰς τὴν ἡδονὴν ταχέως καὶ βραδέως ἔστιν· ἐνεργεῖν δὲ κατ' αὐτὴν ταχέως οὐκ ἔστι· λέγω δὲ ἥδεσθαι· Γένεσίς τε πῶς ἂν εἴη; δοκεῖ γὰρ οὐ ἐκ τοῦ τυ- 5
χόντος τὸ τυχὸν γίγνεσθαι, ἀλλ' ἐξ οὗ γίγνεται, εἰς τοῦτο διαλύεσθαι· καὶ οὗ γένεσις ἡ ἡδονὴ, τούτου ἡ λύπη φθορά. Καὶ λέγουσι δὲ τὴν μὲν λύ- 6
πην ἔνδειαν εἶναι τοῦ κατὰ φύσιν· τὴν δ' ἡδονὴν ἀναπλήρωσιν· ταῦτα δὲ σωματικά ἐστι πάθη· εἰ

Non recte autem id affirmare videntur: neque motus esse videtur voluptas. Omni namque motioni tarditas et celeritas competit: si non absolute seu ad sese (ut motioni caeli), at respectu saltem. Sed voluptati neutrum horum competit. Nam tametsi contingit, ut repente quispiam voluptate perfundatur aut perfusus sit, sicut et ita quispiam cito exarserit: tamen cito inesse actu voluptatem non dicimus, neque ad se, neque in comparatione; iis enim tantum haec conveniunt, quae sunt [verbi gratia]: Ut ambulet quis, ut augeatur, et quae sunt hujusmodi. Traduci igitur ad voluptatem tarde aut celeriter possumus: sed voluptatis energias celeriter, aut tarde nemo exercet, sic autem voco id, quod est, voluptate affici. Jam quod voluptas dicitur esse ortus, quaeso quod habet rationis? Non fit res quaelibet ex qualibet aliquo fortuito motu: sed ex qua re nascitur quidpiam, in eandem quoque resolvitur; et cujus rei voluptas est generatio, ejusdem dolor est corruptio. Addunt vero etiam, voluptatem esse expletionem ejus, quod natura desiderabat: dolorem contra ejusdem indigentiam: atqui expletio haec atque penuria sunt affectiones corporis. Quod si ergo voluptas est ejus, quod secundum naturam est, suppletio; utique

δή ἐστι τοῦ κατὰ φύσιν ἀναπλήρωσις ἡδονὴ, ἐν ᾧ
ἡ ἀναπλήρωσις, τοῦτ' ἂν καὶ ἥδοιτο· τὸ σῶμα
ἄρα· οὐ δοκεῖ δέ· οὐκ ἔστιν ἄρα ἀναπλήρωσις ἡ
ἡδονή· ἀλλὰ γινομένης μὲν ἀναπληρώσεως, ἥδοιτο
ἄν τις, καὶ τεμνόμενος λυποῖτο· ἡ δόξα δ' αὕτη
δοκεῖ γεγενῆσθαι ἐκ τῶν περὶ τὴν τροφὴν λυπῶν
καὶ ἡδονῶν· ἐνδεεῖς γὰρ γινομένους καὶ προλυπη-
7 θέντας, ἥδεσθαι τῇ ἀναπληρώσει. Τοῦτο δ' οὐ
περὶ πάσας συμβαίνει τὰς ἡδονάς· ἄλυποι γάρ εἰσιν
αἵ τε μαθηματικαὶ, καὶ τῶν κατὰ τὰς αἰσθήσεις
αἱ διὰ τῆς ὀσφρήσεως· καὶ ἀκροάματα δὲ καὶ ὁρά-
ματα· πολλαὶ δὲ καὶ μνῆμαι καὶ ἐλπίδες· τίνος
οὖν αὗται γενέσεις ἔσονται; οὐδενὸς γὰρ ἔνδειαι
8 γεγένηνται, οὗ γένοιτ' ἂν ἀναπλήρωσις. Πρὸς δὲ
τοὺς προφέροντας τὰς ἐπονειδίστους τῶν ἡδονῶν,
λέγοι τις ἂν ὅτι οὐκ ἔστι ταῦθ' ἡδέα· οὐ γὰρ εἰ

id, quod expletur, voluptate affici dicetur. Nimirum corpus. At id quidem falsum; quando potius anima laetari et dolere videtur. Non igitur voluptas indigentiae est expletio: verum cum fit expletio, potest aliquis voluptate affici: sicut contra dolorem ac molestiam percipere, cum secatur. Haec autem opinio inde orta est, quod solummodo voluptatem et dolorem intuiti sunt illum, qui ex alimentis percipitur. Nimirum quod homines his destitui, et dolore exinde affecti ipsa postmodum expletione delectantur. Atqui hoc non in omnibus voluptatibus accidit. Multae enim voluptates omnis doloris expertes sunt, ut mathematicae, itemque ex sensuum voluptatibus eae, quae odoratu percipiuntur, et auditu et visu: item doloris expertes voluptates sunt permultae in iis, quas reminiscendo vel sperando percipimus; quae sane non possunt alicujus rei ortus esse, cum nullius rei penuria antegressa sit, cujus ipsae essent expletio. Illis denique, qui turpes ac probrosas voluptates objiciendo tollere nituntur Eudoxi sententiam, opponimus tales voluptates non esse jucundas; non enim si qua hominibus male affectis jucunda

τοῖς κακῶς διακειμένοις ἡδέα ταῦτ' ἐστὶν, οἰητέον
αὐτὰ καὶ ἡδέα εἶναι ἁπλῶς, πλὴν τούτοις, καθά-
περ οὐδὲ τὰ τοῖς κάμνουσιν ὑγιεινὰ, ἢ γλυκέα, ἢ
πικρά· οὐδ' αὖ λευκὰ τὰ φαινόμενα τοῖς ὀφθαλ-
μιῶσιν. Ἢ οὕτω δὴ λέγοιτ' ἄν, ὅτι αἱ μὲν ἡδοναὶ 9
αἱρεταί εἰσιν· οὐ μὴν ἀπό γε τούτων· ὥςπερ καὶ
τὸ πλουτεῖν, προδόντι δ' οὔ· καὶ τὸ ὑγιαίνειν, οὐ
μὴν ὁτιοῦν φαγόντι; Ἢ ὅτι τῷ εἴδει διαφέρουσιν 10
αἱ ἡδοναί; ἕτεραι γὰρ αἱ ἀπὸ τῶν καλῶν, τῶν ἀπὸ
τῶν αἰσχρῶν, καὶ οὐκ ἔστιν ἡσθῆναι τὴν τοῦ δι-
καίου, μὴ ὄντα δίκαιον· μηδὲ τὴν τοῦ μουσικοῦ,
μὴ ὄντα μουσικόν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων.
Ἐμφανίζειν δὲ δοκεῖ καὶ ὁ φίλος, ἕτερος ὢν τοῦ 11
κόλακος, οὐκ οὖσαν ἀγαθὸν τὴν ἡδονὴν, ἢ διαφό-
ρους εἴδει· ὁ μὲν γὰρ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ὁμιλεῖν δοκεῖ,
ὁ δὲ πρὸς ἡδονήν· καὶ τὸ μὲν ὀνειδίζεται, τὸ δ'

sunt, absolute et sua natura etiam sunt talia; sicuti nec aegrotis salubria, dulcia, vel amara, absolute talia sunt: neque etiam lippientibus alba putata, vere talia sunt. Atqui vel sic iisdem respondere posse videmur, voluptates esse quidem expetendas, sed non tamen et illas, quae sunt ab his rebus profectae: sicut et divitiae quaerendae, sed non tamen ex proditione; item valetudini consulendum, sed non ita, ut quolibet cibo vesci velis. Quid autem si ita respondeamus, ut distinctione utamur, dicendo, alias voluptates a rebus honestis, alias a turpibus percipi? plurimum enim differunt, quas capimus a rebus honestis, et quas ex turpibus; neque potest fieri, ut quis justi hominis voluptate fruatur, qui non sit justus; aut ut musica voluptate fruatur, qui musicus non sit; quod idem est et in caeteris. Declarat hoc ipsum etiam amicus, plurimum discrepans ab assentatore; indicat inquam etiam hic illud, quod docemus, aut non esse voluptatem bonum, aut certe differentes esse voluptatis species; ille enim cum amico conversatur, ut ei sit bono; hic autem, ut voluptati: quorum illud laudant omnes, hoc vituperant; qua re id indicant amicum alio fine, quam

12 ἐπαινοῦσιν, ὡς πρὸς ἕτερα ὁμιλοῦντα. Οὐδεὶς τ' ἂν ἕλοιτο ζῆν παιδίου διάνοιαν ἔχων διὰ βίου, ἡδόμενος ἐφ' οἷς τὰ παιδία, ὡς οἴονται μάλιστα· οὐδὲ χαίρειν, ποιῶν τι τῶν αἰσχίστων, μηδέ ποτε μέλλων λυπηθῆναι· περὶ πολλά τε σπουδὴν ποιησαίμεθα ἄν, καὶ εἰ μηδεμίαν ἐπιφέροι ἡδονήν, οἷον ὁρᾷν, μνημονεύειν, εἰδέναι, τὰς ἀρετὰς ἔχειν· εἰ δ' ἐξ ἀνάγκης ἕπονται τούτοις ἡδοναί, οὐδὲν διαφέρει· ἑλοίμεθα γὰρ ἂν ταῦτα, καὶ εἰ μὴ γένοιτ'
13 ἂν ἀπ' αὐτῶν ἡδονή. Ὅτι μὲν οὖν οὔτε τἀγαθὸν ἡ ἡδονή, οὔτε πᾶσα αἱρετή, δῆλον ἔοικεν εἶναι, καὶ ὅτι εἰσὶν αἱρεταί τινες καθ' αὑτάς, διαφέρουσαι τῷ εἴδει, ἢ τῷ ἀφ' ὧν· τὰ μὲν οὖν λεγόμενα περὶ τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης ἱκανῶς εἰρήσθω.

assentatorem cum altero conversari. Quemadmodum et illud, quod nemo sibi exoptaturus sit voluptates eas, quae sunt aetatis puerilis: ita quidem, ut mentem quoque semper habeat ejus aetatis; nemo item reperietur, qui voluptate perfundatur ex perpetrato scelere, si nullum sit ex eo dolorem percepturus, hoc est, impunitate ipsi proposita. Postremo multae sunt res, quibus studeremus propter ipsas solas, citra omnem etiam voluptatis adjunctionem, ut sunt: videre, scire, recordari, virtutes habere. Quod autem actionibus modo dictis et earum similibus adjunctae sunt voluptates, id nihil obstat iam dictis; quandoquidem etiam prorsus orbatae ejusmodi voluptatibus, nihilominus expeterentur. Quod igitur voluptas non sit summum bonum, quod item non sit omnis voluptas expetenda, apparet ex hisce argumentis: item et hoc, nonnullas esse per se expetendas differentes specie, vel iis rebus, ex quibus oriuntur. Et sic ea, quae de voluptate et dolore ab aliis dicuntur, sunt nobis explicata.

CAPUT IV.

Τί δ' ἐστὶν, ἢ ποῖόν τι, καταφανέστερον γέ- 1
νοιτ' ἂν ἀπ' ἀρχῆς ἀναλαβοῦσι· δοκεῖ γὰρ ἡ μὲν
ὅρασις καθ' ὁντιναοῦν χρόνον τελεία εἶναι· οὐ
γάρ ἐστιν ἐνδεὴς οὐδενὸς, ὃ εἰς ὕστερον γενόμενον
τελειώσει αὐτῆς τὸ εἶδος· τοιούτῳ δ' ἔοικε καὶ ἡ
ἡδονή· ὅλον γάρ τί ἐστι· καὶ κατ' οὐδένα χρόνον λάβοι
τις ἂν ἡδονήν· ἧς ἐπὶ πλείω χρόνον γινομένης,
τελειωθήσεται τὸ εἶδος. Διόπερ οὐδὲ κίνησίς ἐστιν· 2
ἐν χρόνῳ γὰρ πᾶσα κίνησις, καὶ τέλους τινὸς, οἷον
ἡ οἰκοδομικὴ τελεία, ὅταν ποιήσῃ οὗ ἐφίεται· ἢ
ἐν ἅπαντι δὴ τῷ χρόνῳ, ἢ ἐν τούτῳ· ἐν δὲ τοῖς
μέρεσι τοῦ χρόνου πᾶσαι ἀτελεῖς, καὶ ἕτεραι τῷ
εἴδει τῆς ὅλης καὶ ἀλλήλων· ἡ γὰρ τῶν λίθων σύν-
θεσις ἑτέρα τῆς τοῦ κίονος ῥαβδώσεως, καὶ αὗται
τῆς τοῦ ναοῦ ποιήσεως· καὶ ἡ μὲν τοῦ ναοῦ, τελεία·

CAP. IV. Quid autem aut qualis res sit voluptas, clarius apparebit, si ab initio rem repetemus. Videtur enim et adspectus quolibet tempore perfectus esse (nullius enim rei indigentia laborat, cujus rei acquisitione postmodum ille perficiatur). Et adspectui in hoc similis est voluptas. Est namque ea totum quiddam, neque voluptatem percipimus aliquo tempore talem, cujus forma productione temporis perficiatur. Ideoque ne motus quidem illa est. Fit enim omnis motus in tempore, et finis alicujus gratia suscipitur. Verbi gratia, motus is, qui in aedificando consistit, tunc demum perfectus esse putatur, cum id, quod desiderat, effecerit. Aut igitur in toto tempore motus omnis est; aut in aliquo certo tempore. In ejus vero temporis partibus quicunque sunt, ii omnes imperfecti sunt, ac specie cum ab invicem discrepantes, tum et a toto motu. Lapidum enim compositio alia est a columnae striatione; et horum motuum uterque a templi perfectione. Et templi quidem fabrica perfectum aliquid est: nihil cete-

οὐδενὸς γὰρ ἐνδεὴς πρὸς τὸ προκείμενον· ἡ δὲ τῆς κρηπῖδος καὶ τοῦ τριγλύφου, ἀτελής· μέρους γὰρ ἑκατέρα· τῷ εἴδει οὖν διαφέρουσι, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ὁτῳοῦν χρόνῳ λαβεῖν κίνησιν τελείαν τῷ εἴδει·
8 ἀλλ' εἴπερ, ἐν τῷ παντί. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ βαδίσεως καὶ τῶν λοιπῶν· εἰ γάρ ἐστιν ἡ φορὰ κίνησις πόθεν ποῖ, καὶ ταύτης διαφοραὶ κατ' εἶδος, πτῆσις, βάδισις, ἅλσις, καὶ τὰ τοιαῦτα· οὐ μόνον δὲ οὕτως, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ βαδίσει· τὸ γὰρ πόθεν ποῖ, οὐ ταὐτὸν ἐν τῷ σταδίῳ καὶ τῷ μέρει, καὶ ἐν ἑτέρῳ καὶ ἑτέρῳ μέρει· οὐδὲ τὸ διεξιέναι τὴν γραμμὴν τήνδε κἀκείνην· οὐ μόνον γὰρ γραμμὴν διαπορεύεται, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ τόπῳ οὖσαν· ἐν ἑτέρῳ δ' αὕτη ἐκείνης· δι' ἀκριβείας μὲν οὖν περὶ κινήσεως ἐν ἄλλοις εἴρηται· ἔοικε δ' οὐκ ἐν ἅπαντι χρόνῳ τελεία εἶναι, ἀλλ' αἱ πολλαὶ ἀτελεῖς καὶ δια-

nim desideratur ad id, quod institutum erat: fundamenti vero et triglyphi elaboratio imperfecta. Utraque enim partis est; ideo specie discrepant, et non potest in ullo aliquo tempore motus in sua specie perfectus sumi; praeterquam in toto tantum illius rei tempore. Idem et de incessu ac reliquis motibus existimandum. Si enim latio seu loci mutatio est motus alicunde aliquo, sane ejus species (ut volatus, saltus, incessus) discrepant specie et ipsae: immo vero et singulae hae species a sese invicem differunt; incessus enim alicunde aliquo, alius est in stadio atque in parte ejus: et quidem alius in alia atque alia parte. Similiter alius etiam incessus est, consideratus in hac vel illa linea. Si quidem non modo linea transitur, sed certo in loco considerata linea. Atqui haec linea in loco est alio, quam illa; proinde discrepat etiam illius transitus a transitu alterius. Ac de motu accurate disputatur alio in loco. Caeterum illud videtur verum esse, non in omni tempore motum perfectum esse, sed plerosque esse imperfectos specieque differentes. Si quidem id, quod diximus alicunde aliquo, (h. e. terminorum dif-

φέρουσαι τῷ εἴδει, εἴπερ τὸ πόθεν ποῖ εἰδοποιόν.
Τῆς ἡδονῆς δ' ἐν ὁτῳοῦν χρόνῳ τέλειον· δῆλον οὖν 4
ὡς ἕτεραί τε ἂν εἶεν ἀλλήλων, καὶ τῶν ὅλων τι καὶ
τελείων ἡ ἡδονή· δόξειε δ' ἂν τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ μὴ
ἐνδέχεσθαι κινεῖσθαι μὴ ἐν χρόνῳ, ἥδεσθαι δέ· τὸ
γὰρ ἐν τῷ νῦν, ὅλον τι· ἐκ τούτων δὲ δῆλον, καὶ
ὅτι οὐ καλῶς λέγουσι κίνησιν ἢ γένεσιν εἶναι τὴν
ἡδονήν· οὐ γὰρ πάντων ταῦτα λέγεται, ἀλλὰ τῶν
μεριστῶν καὶ μὴ ὅλων· οὐδὲ γὰρ ὁράσεώς ἐστι γέ-
νεσις, οὐδὲ στιγμῆς, οὐδὲ μονάδος· οὐδὲ τούτων
οὐδὲν κίνησις, οὐδὲ γένεσις, οὐδὲ δὴ ἡδονῆς· ὅλον
γάρ τι. Αἰσθήσεως δὲ πάσης πρὸς τὸ αἰσθητὸν 5
ἐνεργούσης, τελείως δὲ τῆς εὖ διακειμένης πρὸς τὸ
κάλλιστον τῶν ὑπὸ τὴν αἴσθησιν κειμένων· (τοιοῦ-
τον γὰρ μάλιστ' εἶναι δοκεῖ ἡ τελεία ἐνέργεια· αὐ-
τὴν δὲ λέγειν ἐνεργεῖν, ἢ ἐν ᾧ ἐστι, μηδὲν διαφε-

ferentia inter quos fit motus) speciem illius certam constituit. Sed voluptatis species in quolibet temporis puncto perfecta est. Igitur longe aliud quidpiam est voluptas, quam motus: perfectum nimirum, ac totum quiddam. Hoc ipsum etiam inde intelligi potest, quod nemo nisi in tempore moveri possit; sed voluptatem aliter, quam in tempore, percipere possumus: nimirum in momento. Porro quod in temporis momento consistit, id certe totum aliquid est. Ex quo perspicuum est, voluptatem non esse motum vel *γένεσιν*. Duo enim haec non sunt omnium rerum, sed tantum illarum, quae partitionem recipiunt, nec sunt quaedam tota. Non enim visionis est generatio, neque puncti, neque unitatis: sicuti neque de horum aliquo dici potest aut ortus aut motus. Ergo certe neque voluptatis; quia totum quiddam ea est. Cum vero omnis sensus agat in suum sensile, et perfecte quidem is, qui est optime affectus erga suum objectum, ipsum quoque bene habens: cum item tale quid esse videatur perfecta operatio, denique cum (quod iam ponere licet) perinde sit, dicere, ipsum sensum agere, et illi actionem tribuere, in quo sensus

ρέτω·) καθ' ἕκαστον δὲ βελτίστη ἐστὶν ἡ ἐνέργεια
τοῦ ἄριστα διακειμένου πρὸς τὸ κράτιστον τῶν
ὑφ' αὐτήν· αὕτη δ' ἂν τελειοτάτη εἴη καὶ ἡδίστη·
κατὰ πᾶσαν γὰρ αἴσθησιν ἐστιν ἡδονὴ, ὁμοίως δὲ
καὶ διάνοιαν καὶ θεωρίαν· ἡδίστη δὲ ἡ τελειοτάτη·
τελειοτάτη δὲ ἡ τοῦ εὖ ἔχοντος πρὸς τὸ σπουδαιό-
6 τατον τῶν ὑφ' αὑτήν. Τελειοῖ δὲ τὴν ἐνέργειαν ἡ
ἡδονή· οὐ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἥτε ἡδονὴ τελειοῖ
καὶ τὸ αἰσθητόν τε καὶ ἡ αἴσθησις, σπουδαῖα ὄντα·
ὥςπερ οὐδὲ ἡ ὑγίεια καὶ ὁ ἰατρὸς ὁμοίως αἴτιά ἐστι
7 τοῦ ὑγιαίνειν. Καθ' ἑκάστην δ' αἴσθησιν ὅτι γίνε-
ται ἡ ἡδονὴ, δῆλον· φαμὲν γὰρ ὁράματα καὶ ἀκούσ-
ματα εἶναι ἡδέα· δῆλον δὲ καὶ ὅτι μάλιστα, ἐπει-
δὰν ἥτε αἴσθησις ᾖ κρατίστη, καὶ πρὸς τοιοῦτον
ἐνεργῇ· τοιούτων δὲ ὄντων, τοῦ τε αἰσθητοῦ καὶ
τοῦ αἰσθανομένου ἀεὶ ἔσται ἡδονὴ, ὑπάρχοντός

haeret: sequitur certe, ut in quolibet genere actionum illa praestantissima sit, quae editur ab eo, quod habet facultatem praestantissimam erga suum objectum item optimum: itemque ut haec actio seu functio perfectissima sit atque jucundissima. In omni namque sensu inest voluptas. Similiterque et in omni cogitatione et contemplatione: et quidem jucundissima illa, quae et perfectissima. Perfectissima denique ea, quae erga suum objectum optime affectum est bene affecta et ipsa. Voluptas igitur perficit energiam. Sed non ita perficit voluptas energiam, ut eam perficit res sensui subjecta, et sensus ipse, cum integra sunt utraque: sicut nec simili modo sanitas et medicus causae sunt, ut valeat quispiam. Porro in omni sensu voluptatem existere, perspicuum certe est; dicimus enim spectacula et acroamata jucunda esse: et quidem jucundissima esse tum dicimus, cum et sensus fuerit optime affectus, et is objectum quoque habuerit hujusmodi, in quod agat. Et quamdiu talia erunt, cum id quod sentitur, tum id quod sentit, semper erit voluptas: quippe cum praesto sit et quod agere vult, et quod pati. Perficit

γε τοῦ ποιήσοντος καὶ τοῦ πεισομένου. Τελειοῖ δὲ 8
τὴν ἐνέργειαν ἡ ἡδονὴ, οὐχ ὡς ἡ ἕξις ἐνυπάρχουσα,
ἀλλ' ὡς ἐπιγιγνόμενόν τι τέλος, οἷον τοῖς ἀκμαίοις
ἡ ὥρα· ἕως δ' οὗ ἂν ποτε τὸ αἰσθητὸν ἢ νοητὸν ᾖ,
οἷον δεῖ, καὶ τὸ κρῖνον ἢ θεωροῦν, ἔσται ἐν τῇ
ἐνεργείᾳ ἡ ἡδονή· ὁμοίων γὰρ ὄντων, καὶ πρὸς ἄλ-
ληλα τὸν αὐτὸν τρόπον ἐχόντων τοῦ τε παθητι-
κοῦ καὶ τοῦ ποιητικοῦ, τὸ αὐτὸ πέφυκε γίνεσθαι.
Πῶς οὖν οὐδεὶς συνεχῶς ἥδεται, ἢ κάμνει; πάντα 9
γὰρ τὰ ἀνθρώπεια ἀδυνατεῖ συνεχῶς ἐνεργεῖν· οὐ
γίνεται οὖν οὐδ' ἡδονή· ἕπεται γὰρ τῇ ἐνεργείᾳ·
ἔνια δὲ τέρπει καινὰ ὄντα· ὕστερον δὲ οὐχ ὁμοίως
διὰ ταῦτα· τὸ μὲν γὰρ πρῶτον παρακέκλιται ἡ διά-
νοια, καὶ διατεταμένως περὶ αὐτὰ ἐνεργεῖ, ὥςπερ
κατὰ τὴν ὄψιν οἱ ἐμβλέποντες· μετέπειτα δὲ οὐ
γίνεται τοιαύτη ἡ ἐνέργεια, ἀλλὰ παρημελημένη·
διὸ καὶ ἡ ἡδονὴ ἀμαυροῦται. Ὀρέγεσθαι δὲ τῆς 10

autem voluptas energiam, non ut habitus insitus, sed ut accedens finis quidam; perinde ut juvenibus flos aetatis. Quamdiu autem sensile aut intelligibile fuerit, quale esse debet, atque ipse etiam sensus aut ratio similiter talia fuerint, erit etiam actu voluptas. Cum enim illic adsint agens et patiens, inter se consentanea, debitaque ambo ratione affecta, unum et eundem effectum produci necesse est. Cur igitur nemo continenter voluptate afficitur, aut si id fiat, languescit? Quia nullae res humanae assiduam operationem perferre possunt, ideoque nec perpetua voluptas existit: quia muneris functionem sequitur. Propter hanc vero causam res quaedam, quamdiu sunt novae, delectant: postmodum non item; principio enim cogitatio in eas conversa est, obnixeque circa eas operatur: sed postea non adhibetur talis energia, sed alia remissior, quare et voluptas elanguescit. Quod autem omnes voluptatis cupidos esse videmus, id ex eo fieri existimare possumus, quia vivere consistit in energia seu muneris functione: et unusquisque in iis maxime operationibus ver-

ἡδονῆς οἰηθείη τις ἂν ἅπαντας, ὅτι καὶ τοῦ ζῆν ἅπαντες ἐφίενται· ἡ δὲ ζωὴ ἐνέργειά τις ἐστί· καὶ ἕκαστος περὶ ταῦτα καὶ τούτοις ἐνεργεῖ, ἃ καὶ μάλιστα ἀγαπᾷ· οἷον ὁ μὲν μουσικὸς τῇ ἀκοῇ περὶ τὰ μέλη· ὁ δὲ φιλομαθὴς τῇ διανοίᾳ περὶ τὰ θεωρήματα· οὕτω δὲ καὶ τῶν λοιπῶν ἕκαστος· ἡ δὲ ἡδονὴ τελειοῖ τὰς ἐνεργείας· καὶ τὸ ζῆν δὲ, οὗ ὀρέγονται· εὐλόγως οὖν καὶ τῆς ἡδονῆς ἐφίενται·
11 τελειοῖ γὰρ ἑκάστῳ τὸ ζῆν, αἱρετὸν ὄν. Πότερον δὲ διὰ τὴν ἡδονὴν τὸ ζῆν αἱρούμεθα, ἢ διὰ τὸ ζῆν τὴν ἡδονὴν, ἀφείσθω ἐν τῷ παρόντι· συνεζεῦχθαι μὲν γὰρ ταῦτα φαίνεται, καὶ χωρισμὸν οὐ δέχεσθαι· ἄνευ τε γὰρ ἐνεργείας, οὐ γίνεται ἡδονή· πᾶσάν τε ἐνέργειαν τελειοῖ ἡ ἡδονή.

Caput V.

1 Ὅθεν δοκοῦσι καὶ τῷ εἴδει διαφέρειν· τὰ γὰρ ἕτερα τῷ εἴδει ὑφ' ἑτέρων οἰόμεθα τελειοῦσθαι·

sari vult, quas praecipue amat, ut musicus in auditione harmoniarum: disciplinarum studiosus in rebus cognoscendis: et similiter alii aliis in rebus. Operationum porro omnium perfectio voluptas est. Ergo eadem et vitae energiam (cujus omnes cupidos esse diximus) absolvit. Itaque non sine causa voluptas ab omnibus expetitur; quia unicuique vitam, quae natura optabilis est, perficit. Utrum porro voluptatis gratia vitam, an illam hujus gratia expetamus, id in praesentia omittatur. Videntur enim haec connexa esse, neque separationem admittere. Nulla namque voluptas est absque energia: neque ulli energiae aliunde, quam a voluptate, sua est perfectio.

Cap. V. Atqua hinc etiam sequi videtur, voluptates specie differre. Quae enim specie discrepant, non nisi a specie discrepantibus perfici existimantur;

οὕτω γὰρ φαίνεται καὶ τὰ φυσικὰ, καὶ τὰ ὑπὸ τέχνης, οἷον ζῶα, καὶ δένδρα, καὶ γραφὴ, καὶ ἀγάλματα, καὶ οἰκία, καὶ σκεῦος· ὁμοίως δὴ καὶ τὰς ἐνεργείας τὰς διαφερούσας τῷ εἴδει ὑπὸ διαφερόντων τῷ εἴδει τελειοῦσθαι. Διαφέρουσι δὲ αἱ 2
τῆς διανοίας τῶν κατὰ τὰς αἰσθήσεις, καὶ αὗται ἀλλήλων κατ' εἶδος· καὶ αἱ τελειοῦσαι δὴ ἡδοναί· φανείη δ' ἂν τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ συνῳκειῶσθαι τῶν ἡδονῶν ἑκάστην τῇ ἐνεργείᾳ ἣν τελειοῖ· συναύξει γὰρ τὴν ἐνέργειαν ἡ οἰκεία ἡδονή· μᾶλλον γὰρ ἕκαστα κρίνουσι καὶ ἐξακριβοῦσιν οἱ μεθ' ἡδονῆς ἐνεργοῦντες· οἷον γεωμετρικοὶ γίνονται οἱ χαίροντες τῷ γεωμετρεῖν, καὶ κατανοοῦσιν ἕκαστα μᾶλλον· ὁμοίως δὲ καὶ φιλόμουσοι, καὶ φιλοικοδόμοι, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστοι ἐπιδιδόασιν εἰς τὸ οἰκεῖον ἔργον, χαίροντες αὐτῷ· συναύξουσι δὴ αἱ ἡδοναί· τὰ δὲ συναύξοντα οἰκεῖα· τοῖς ἑτέροις δὲ τῷ εἴδει,

cujus rei tam illa, quae natura, quam quae arte constant, exemplum esse possunt; verbi gratia animalia, arbores, item tabulae, simulacra, domus, vasa. Simili igitur modo et actiones specie discrepantes perfici videntur a specie differentibus voluptatibus. Porro differunt specie cogitationis et sensionis energiae: et utraeque item inter sese. Ergo certe et voluptates, quae perficiunt easdem. Atque hoc ipsum etiam ex eo probari videtur, quod unicuilibet actioni quaedam propria atque sua, atque ipsam perficiens voluptas esse reperitur. Auget enim et amplificat energiam sua quamque voluptas. Et judicant enim diligentius singula, et accuratius administrant eadem, qui cum voluptate agunt. Sic geometrae evadunt, qui delectantur geometricis studiis, singulaque exactius intelligunt: item in musicis, in architectonica, peritiores evadunt, qui ejusmodi exercitiis delectantur. Augent igitur et amplificant actionem voluptates. Porro quae adjuvant et augent rem, sunt illi certe propria ac sua: quae vero specie diffe-

3 καὶ τὰ οἰκεῖα ἕτερα τῷ εἴδει. Ἔτι δὲ μᾶλλον
τοῦτ' ἂν φανείη ἐκ τοῦ τὰς ἀφ' ἑτέρων ἡδονὰς ἐμ-
ποδίους ταῖς ἐνεργείαις εἶναι· οἱ γὰρ φίλαυλοι
ἀδυνατοῦσι τοῖς λόγοις προςέχειν, ἐὰν κατακού-
σωσιν αὐλοῦντος, μᾶλλον χαίροντες αὐλητικῇ τῆς
παρούσης ἐνεργείας· ἡ κατὰ τὴν αὐλητικὴν οὖν
4 ἡδονὴ τὴν περὶ τὸν λόγον ἐνέργειαν φθείρει. Ὁμοίως
δὲ τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων συμβαίνει, ὅταν ἅμα
περὶ δύο ἐνεργῇ· ἡ γὰρ ἡδίων τὴν ἑτέραν ἐκκρούει,
καὶ ἐὰν πολὺ διαφέρῃ κατὰ τὴν ἡδονήν, μᾶλλον·
ὥςτε μηδὲ ἐνεργεῖν κατὰ τὴν ἑτέραν· διὸ χαίροντες
ὁτῳοῦν σφόδρα οὐ πάνυ δρῶμεν ἕτερον, καὶ ἄλλα
ποιοῦμεν ἄλλοις ἠρέμα ἀρεσκόμενοι, οἷον καὶ ἐν
τοῖς θεάτροις οἱ τραγηματίζοντες, ὅταν φαῦλοι
οἱ ἀγωνιζόμενοι ὦσι, τότε μάλιστα αὐτὸ δρῶσιν.
5 Ἐπεὶ δ' ἡ μὲν οἰκεία ἡδονὴ ἐξακριβοῖ τὰς ἐνεργείας,

rentibus propria sunt. eadem specie quoque discrepare necesse est. Hujus autem rei evidentius etiam adhuc argumentum est, quod voluptates ortae ab aliis actionibus impediant quaslibet actiones. Ut tibiae cantu gaudentes, si tibia canentem aliquem forte audiverint, non possunt attendere orationi, quae forte tum habeatur: magis scilicet gaudentes tibiae cantu, quam eo quod agitur negotio. Voluptas igitur ea, quae ex tibiae cantu percipitur, eam actionem impedit. quae est orationis auscultandae. Idemque in aliis contingit, cum quis duabus simul energiis vacat; jucundior enim energia alteram elidit: idque tanto magis, quanto ejus voluptas major fuerit; adeo ut tum plane nihil, quod ad alteram energiam attinet, praestare ille possit. Ex quo illud accidit, ut vehementem laetitiam capientes ex re quapiam, nihil fere aliud agere possimus: contraque, ut re aliqua capti, remissius ac levius alia atque peregrina tractare soleamus. Quemadmodum et in theatris, cum mali futilesque aliqui in scena versantur, tum ex spectatoribus illi, qui solent ibi nuces mandere, maxime id agunt. Quoniam autem propria et sua actionis alicujus voluptas actionem eam elaboratam limatamque

καὶ χρονιωτέρας καὶ βελτίους ποιεῖ, αἱ δ' ἀλλότριαι ἡδοναὶ ποιοῦσιν, ὅπερ αἱ οἰκεῖαι λῦπαι· φθείρουσι γὰρ τὰς ἐνεργείας αἱ οἰκεῖαι λῦπαι, οἷον εἴτῳ τὸ γράφειν ἀηδὲς καὶ ἐπίλυπον, ἢ τὸ λογίζεσθαι· ὁ μὲν οὐ γράφει, ὁ δὲ οὐ λογίζεται, λυπηρᾶς οὔσης τῆς ἐνεργείας· συμβαίνει δὴ περὶ τὰς ἐνεργείας τοὐναντίον ἀπὸ τῶν οἰκείων ἡδονῶν τε καὶ λυπῶν· οἰκεῖαι δ' εἰσὶν αἱ ἐπὶ τῇ ἐνεργείᾳ καθ' αὐτὴν γινόμεναι· αἱ δ' ἀλλότριαι ἡδοναὶ, εἴρηται, ὅτι παραπλήσιόν τι τῇ λύπῃ ποιοῦσι· φθείρουσι γὰρ, πλὴν
οὐχ ὁμοίως. Διαφερουσῶν δὲ τῶν ἐνεργειῶν ἐπι- 6
εικείᾳ καὶ φαυλότητι, καὶ τῶν μὲν αἱρετῶν οὐσῶν, τῶν δὲ φευκτῶν, τῶν δὲ οὐδετέρων· ὁμοίως ἔχουσι καὶ αἱ ἡδοναί· καθ' ἑκάστην γὰρ ἐνέργειαν οἰκεία ἡδονή ἐστιν· ἡ μὲν οὖν τῇ σπουδαίᾳ οἰκεία, ἐπιεικής· ἡ δὲ τῇ φαύλῃ, μοχθηρά· καὶ γὰρ αἱ ἐπιθυ-

efficit, firmiorem item et meliorem; et contra alienae voluptates corrumpunt actiones non suas: patet ex eo, multum voluptates inter se differre. Propemodum enim idem, quod proprii dolores efficiunt, alienae quoque voluptates faciunt. Illi namque proprias actiones impediunt: verbi gratia, si cui scribere. aut si alteri ratiocinari sit injucundum et molestum; ille non scribit, hic non ratiocinatur: quia molesta est ei hujusce muneris functio. Contrarium igitur in munerum functionibus evenit a propriis ac suis voluptatibus, atque a propriis et suis doloribus. Sunt autem ii proprii et dolores et sui, eaeque propriae voluptates ac suae, quae energiam per se comitantur. Porro de alienis voluptatibus diximus, eas simile quiddam dolori facere. Corrumpunt enim: sed dissimili modo. Jam cum energiae bonitate et pravitate inter se differant, aliaeque sint expetendae, aliae vero fugiendae, nonnullae neutrius modi voluptates quoque similis sunt conditionis. Pro cujuslibet enim natura energiae, sua quoque est ejus ac propria voluptas. Itaque illa quidem voluptas. quae honestae actioni propria est, bona erit; quae pravae, mala. Nam et ipsae cupiditates, bonarum rerum qui-

μίαι τῶν μὲν καλῶν ἐπαινεταί, τῶν δ' αἰσχρῶν
ψεκταί· οἰκειότεραι δὲ ταῖς ἐνεργείαις αἱ ἐν αὐταῖς
ἡδοναὶ τῶν ὀρέξεων· αἱ μὲν γὰρ διωρισμέναι εἰσὶ
καὶ τοῖς χρόνοις, καὶ τῇ φύσει· αἱ δὲ σύνεγγυς
ταῖς ἐνεργείαις, καὶ ἀδιόριστοι οὕτως, ὥςτ' ἔχειν
ἀμφισβήτησιν, εἰ ταὐτόν ἐστιν ἡ ἐνέργεια τῇ ἡδο-
7 νῇ. Οὐ μὴν ἔοικέ γε ἡδονὴ διάνοια εἶναι, οὐδ'
αἴσθησις· ἄτοπον γάρ· ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ χωρίζεσθαι
φαίνεται ταὐτόν τισιν· ὥςπερ οὖν αἱ ἐνέργειαι
ἕτεραι, καὶ αἱ ἡδοναί· διαφέρει δὲ ἡ ὄψις ἁφῆς
καθαριότητι, καὶ ἀκοὴ καὶ ὄσφρησις γεύσεως·
ὁμοίως δὴ διαφέρουσι καὶ αἱ ἡδοναί, καὶ τούτων αἱ
8 περὶ τὴν διάνοιαν, καὶ ἑκάτεραι ἀλλήλων. Δοκεῖ
δ' εἶναι ἑκάστῳ ζώῳ ταὶ ἡδονὴ οἰκεία, ὥςπερ καὶ
ἔργον· ἡ γὰρ κατὰ τὴν ἐνέργειαν· καὶ ἐφ' ἑκάστῳ
δὲ θεωροῦντι τοῦτ' ἂν φανείη· ἑτέρα γὰρ ἵππου
καὶ κυνὸς καὶ ἀνθρώπου, καθάπερ Ἡράκλειτός

dem laudabiles sunt, malarum vero vituperabiles. Porro multo propius conjunctae cum actionibus sunt suae et cum ipsis conjunctae voluptates, quam appetitiones; hae enim ab operationibus suis tempore pariter, et natura distinctae sunt: illae vero proximae sunt iisdem, adeoque ab iis indistinctae, et confusae cum iisdem, ut actio et voluptas actionis ferme unum et idem esse videantur. Verumtamen non potest certe cogitatio aut sensio ipsa voluptas videri. Id enim plane absurdum fuerit: sed propterea quod non separantur, videntur aliquibus esse idem. Quemadmodum igitur operationes differunt, ita et ipsis implicitae voluptates. Differt autem visus a tactu, puritate: et auditus similiter atque odoratus a gustu. Igitur ad eundem modum et voluptates illis propriae differunt: et ab hisce ipsis eae, quae sunt cogitationis: et utraeque istae inter sese. Videtur autem et uniuscujusque animalis esse, ut munus proprium ac suum, ita et voluptas. Etenim ea voluptas hujusmodi est, quae est consentanea actioni: idque etiam inductione ostendi potest, alia

φησιν, ὄνον σύρματα ἂν ἑλέσθαι μᾶλλον ἢ χρυσόν· ἥδιον γὰρ χρυσοῦ τροφὴ ὄνοις· αἱ μὲν οὖν τῶν ἑτέρων τῷ εἴδει, διαφέρουσιν εἴδει· τὰς δὲ τῶν αὐτῶν, ἀδιαφόρους εὔλογον εἶναι. Διαλλάττουσι 9
δὲ οὐ μικρὸν ἐπί γε τῶν ἀνθρώπων· τὰ γὰρ αὐτὰ τοὺς μὲν λυπεῖ, τοὺς δὲ τέρπει· καὶ τοῖς μὲν λυπηρὰ καὶ μισητά ἐστι, τοῖς δὲ ἡδέα καὶ φιλητά· καὶ ἐπὶ γλυκέων δὲ τοῦτο συμβαίνει· οὐ γὰρ τὰ αὐτὰ τῷ πυρέττοντι δοκεῖ καὶ τῷ ὑγιαίνοντι, οὐδὲ θερμὸν εἶναι τῷ ἀσθενεῖ καὶ τῷ εὐεκτικῷ· ὁμοίως δὲ καὶ ἐφ' ἑτέρων τοῦτο συμβαίνει. Δοκεῖ δ' ἐν 10
ἅπασι τοῖς τοιούτοις εἶναι τὸ φαινόμενον τῷ σπουδαίῳ· εἰ δὲ τοῦτο καλῶς λέγεται, καθάπερ δοκεῖ, καὶ ἔστιν ἑκάστου μέτρον ἡ ἀρετὴ, καὶ ὁ ἀγαθὸς, ᾗ τοιοῦτος, καὶ ἡδοναὶ εἶεν ἂν αἱ τούτῳ φαινόμεναι· καὶ ἡδέα, οἷς οὗτος χαίρει· τὰ δὲ τούτῳ δυσχερῆ εἴ τῳ φαίνεται ἡδέα, οὐδὲν θαυμαστόν·

enim equo, alia cani, alia homini voluptas est. Sicut etiam Heraclitus inquit, asino culmos et paleas auro jucundiores esse; pabulum enim jucundius est asinis, quam aurum. Quae igitur disparis sunt speciei animalia, eorum sunt etiam diversae voluptates: quae contra ejusdem speciei, eorum et voluptates easdem esse speciei consentaneum est. Porro in hominum genere magna est illarum varietas. Etenim eaedem res alios quidem molestia afficiunt, alios vero delectant: his odiosa et intoleranda sunt, illis amabilia et jucunda. Atque hoc ita et in rebus dulcibus usu venit; non enim eadem dulcia sunt febricitanti et valenti: neque idem calidum videtur debili, et corpus firmum beneque constitutum habenti. Idem vero etiam in aliis usu venit. Sed in hisce omnibus id videtur verum esse, quod viro bono esse videtur. Quod si hoc recte dicitur, ut certe videtur, sique virtus est rei cujusque mensura, itemque vir bonus, qua bonus: sane et voluptates aestimandae sunt, quae huic videntur, illaque item vere jucunda, quibus hic delectatur: illa autem, quae huic mo-

πολλαὶ γὰρ φθοραὶ καὶ λῦμαι ἀνθρώπων γίνονται·
ἡδέα δ' οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ τούτοις, καὶ οὕτω δια-
11 κειμένοις. Τὰς μὲν οὖν ὁμολογουμένως αἰσχράς,
δῆλον ὡς οὐ φατέον ἡδονὰς εἶναι, πλὴν τοῖς δι-
εφθαρμένοις· τῶν δ' ἐπιεικῶν δοκουσῶν εἶναι, ποί-
αν ἢ τίνα φατέον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι; ἢ ἐκ τῶν
ἐνεργειῶν δῆλον; ταύταις γὰρ ἕπονται αἱ ἡδοναί·
εἴτ' οὖν μία ἐστὶν, εἴτε πλείους αἱ τοῦ τελείου καὶ
μακαρίου ἀνδρὸς αἱ ταύτας τελειοῦσαι ἡδοναὶ, κυ-
ρίως λέγοιντ' ἂν ἀνθρώπου ἡδοναὶ εἶναι· αἱ δὲ
λοιπαὶ, δευτέρως καὶ πολλοστῶς, ὥςπερ αἱ ἐνέρ-
γειαι.

Caput VI.

1 Εἰρημένων δὲ τῶν περὶ τὰς ἀρετάς τε καὶ φιλίας καὶ ἡδονὰς, λοιπὸν περὶ εὐδαιμονίας τύπῳ διελθεῖν, ἐπειδὴ τέλος αὐτὴν τίθεμεν τῶν ἀνθρωπίνων· ἀναλαβοῦσι δὴ τὰ προειρημένα, συντομώ-

lesta sunt, si cui alteri suavia videantur, non est mirum; multae enim sunt hominum pestes et corruptelae. Vere tamen talia jucunda non sunt: sed his solummodo, atque sic effectis. Quae igitur communi omnium hominum consensu turpes habentur, non debent voluptates vocari, nisi hominibus corruptis; illarum autem, quae videntur honestae esse, quaenam hominis propria dicenda sit, hoc fortasse indicant energiae hominis; has enim sequuntur suae voluptates. Sive igitur haec una, sive plures fuerint, perfecti et beati viri, quae has perficiunt voluptates, eas proprias et solas esse hominis recte statuitur; reliquas secundo loco, et ita modo, ut aliarum socias; prout ipsae quoque energiae sunt comparatae.

Cap. VI. Explicatis autem iis, quae ad virtutes, ad amicitias, ad voluptates pertinent, restat, ut de beatitudine pingui et plano quodam modo dicamus: quandoquidem statuebamus, illam rerum humanarum finem

τερος ἂν εἴη ὁ λόγος. Εἴπομεν δ', ὅτι οὐκ ἔστιν 2
ἕξις· καὶ γὰρ τῷ καθεύδοντι διὰ βίου ὑπάρχοι ἄν, φυτοῦ ζῶντι βίον, καὶ τῷ δυστυχοῦντι τὰ μέγιστα· εἰ δὴ ταῦτα μὴ ἀρέσκει, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς ἐνέργειάν τινα θετέον, καθάπερ ἐν τοῖς πρότερον εἴρηται· τῶν δ' ἐνεργειῶν αἱ μὲν εἰσὶν ἀναγκαῖαι καὶ δι' ἕτερα αἱρεταί, αἱ δὲ καθ' αὑτάς· δῆλον ὅτι τὴν εὐδαιμονίαν τῶν καθ' αὑτὰς αἱρετῶν τινα θετέον, καὶ οὐ τῶν δι' ἄλλο· οὐδενὸς γὰρ ἐνδεὴς ἡ εὐδαιμονία, ἀλλ' αὐτάρκης. Καθ' αὑτὰς δ' εἰσὶν αἱρεταί, ἀφ' 3
ὧν μηδὲν ἐπιζητεῖται παρὰ τὴν ἐνέργειαν· τοιαῦται δ' εἶναι δοκοῦσιν αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις· (τὰ γὰρ καλὰ καὶ σπουδαῖα πράττειν, τῶν δι' αὑτὰ αἱρετῶν·) καὶ τῶν παιδιῶν δὲ αἱ ἡδεῖαι· οὐ γὰρ δι' ἕτερα αὐτὰς αἱροῦνται· βλάπτονται γὰρ ἀπ' αὐτῶν μᾶλλον ἢ ὠφελοῦνται, ἀμελοῦντες τῶν σωμάτων καὶ τῆς κτήσεως· καταφεύγουσι δ' ἐπὶ τὰς

esse. Ac repetitis, quae superius dicta sunt, brevior erit disputatio. Diximus vero eam non esse habitum. Alioqui enim inesset illa etiam tota vita dormienti, stirpisque modo vitam viventi: et item, qui in maximis versaretur calamitatibus. Quod si haec non probantur, potiusque energia quaedam esse videtur (ut est supra dictum) suntque energiae omnes aut necessariae propter aliud et expetendae, aut expetendae propter se ipsas: perspicuum est, beatitudinem esse aliquid ex illarum numero, quae per se expetuntur, et non propter aliud, quippe quae rei nullius indiget, sed in semet ipsa bonis omnibus affluit. Sunt autem per sese expetibiles energiae illae, ex quibus nihil praeter ipsam muneris functionem quaeritur; quales videntur esse primum actiones virtutis (nam honesta, bonaque agere de numero illarum est, quae per se expetuntur) deinde etiam ex ludicris actionibus illae, quae jucunditatis ac recreationis gratia suscipiuntur; hae enim non propter alia expetuntur: quippe cùm inde multi damnis potius afficiantur, quam commodis, qui prae his corporis

τοιαύτας διαγωγὰς τῶν εὐδαιμονιζομένων οἱ πολλοί· διὸ παρὰ τοῖς τυράννοις εὐδοκιμοῦσιν οἱ ἐν ταῖς τοιαύταις διαγωγαῖς εὐτράπελοι· ὧν γὰρ ἐφίενται, ἐν τούτοις παρέχουσι σφᾶς αὐτοὺς ἡδεῖς· δέονται δὲ τοιούτων· δοκεῖ μὲν οὖν εὐδαιμονικὰ ταῦτα εἶναι, διὰ τοὺς ἐν ταῖς δυναστείαις ἐν τούτοις ἀποσχο-
4 λάζειν. Οὐδὲν δὲ ἴσως σημεῖον οἱ τοιοῦτοί εἰσιν· οὐ γὰρ ἐν τῷ δυναστεύειν ἡ ἀρετὴ, οὐδ' ὁ νοῦς, ἀφ' ὧν αἱ σπουδαῖαι ἐνέργειαι, οὐδ' εἰ ἄγευστοι οὗτοι ὄντες ἡδονῆς εἰλικρινοῦς καὶ ἐλευθερίου, ἐπὶ τὰς σωματικὰς καταφεύγουσι, διὰ τοῦτο ταύτας οἰητέον αἱρετωτέρας εἶναι· καὶ γὰρ οἱ παῖδες τὰ παρ' αὐτοῖς τιμώμενα κράτιστα οἴονται εἶναι· εὔλογον δὴ, ὥςπερ παισὶ καὶ ἀνδράσιν ἕτερα φαίνεται
5 τίμια, οὕτω καὶ φαύλοις καὶ ἐπιεικέσι. Καθάπερ οὖν πολλάκις εἴρηται, καὶ τίμια καὶ ἡδέα ἐστὶ τὰ

et rei familiaris curam negligunt. Item cum fere ad hanc rationem vitae confugiunt, qui vulgo beati existimantur. Ex quo et illud evenit, ut apud proceres in pretio et honore sint illi, qui in tali vitae consuetudine festivi et urbani sunt. Nam quae ab illis expetuntur, in iis sese hi suaves exhibent et jucundos: cujus generis hominibus magnates illi indigent. Talia vulgo videntur ad beatam vitam pertinere, propterea quod imperio potestateque praediti talibus in rebus otium suum consumunt. Tamen ab hujusmodi hominum exemplo veritatis argumentum forsan capi non debet: non enim consistit in principatu aut potentia vel virtus vel mens, a quibus honestae et laudabiles actiones perficiuntur; neque si verae ac sincerae voluptatis ignari ad corporis voluptates confugiunt, idcirco has liberalibus anteponendas esse existimandum est. Nam et pueri, quae apud ipsos pretiosa habentur, putant optima esse. Nihil ergo absurdi est, si, quemadmodum alia pueris, alia adultis in pretio sunt, ita etiam bonis alia et moderatis, alia futilibus ac malis probantur. Quocirca, ut saepe jam est dictum, et pretiosa sunt et

τῷ σπουδαίῳ τοιαῦτα ὄντα· ἑκάστῳ δὲ ἡ κατὰ τὴν οἰκείαν ἕξιν αἱρετωτάτη ἐνέργεια· καὶ τῷ σπουδαίῳ δὲ ἡ κατὰ τὴν ἀρετήν. Οὐκ ἐν παιδιᾷ ἄρα ἡ 6
εὐδαιμονία· καὶ γὰρ ἄτοπον τὸ τέλος εἶναι παιδιὰν, καὶ πραγματεύεσθαι καὶ κακοπαθεῖν τὸν βίον ἅπαντα τοῦ παίζειν χάριν· ἅπαντα γὰρ, ὡς εἰπεῖν, ἑτέρου χάριν αἱρούμεθα, πλὴν τῆς εὐδαιμονίας· τέλος γὰρ αὕτη· σπουδάζειν δὲ καὶ πονεῖν παιδιᾶς χάριν, ἠλίθιον φαίνεται καὶ λίαν παιδικόν· παίζειν δ' ὅπως σπουδάζῃ κατ' Ἀνάχαρσιν, ὀρθῶς ἔχειν δοκεῖ· ἀναπαύσει γὰρ ἔοικεν ἡ παιδιά· ἀδυνατοῦντες δὲ συνεχῶς πονεῖν, ἀναπαύσεως δέονται· οὐ δὴ τέλος ἡ ἀνάπαυσις· γίνεται γὰρ ἕνεκα τῆς ἐνεργείας· δοκεῖ δ' ὁ εὐδαίμων βίος κατ' ἀρετὴν εἶναι· οὗτος δὲ σπουδαῖος, ἀλλ' οὐκ ἐν παιδιᾷ.
Βελτίω τε λέγομεν τὰ σπουδαῖα τῶν γελοίων καὶ 7

jucunda ea, quae viro bono talia videntur. Jam cum unicuique energia illa suavis sit, cujus habitu praeditus est; viro bono maxime expetenda illa, quae est secundum virtutem, energia. Non potest certe fieri, ut in ludicris actionibus beatitudo consistat. Etenim absurdum est, finem hominis statuere rem ludicram, negotiisque tota vita distringi, et difficiles labores perpeti, ludi jocique causa. Caetera namque pene dixerim omnia alterius alicujus gratia expetimus: sola beatitudo secus est. Haec enim finis omnium. Porro vehementer niti defatigarique rei ludicrae gratia, stultum videtur et admodum puerile: ludere vero, ut seria postmodum studiose agas (secundum Anacharsin), rectum est. Ludus enim quasi requies est. Atque idcirco homines requietione egent, quod non sufficiant continuis laboribus. Non est igitur requies illa finis; quippe qui admittatur non nisi operationis causa. At vero beata vita videtur esse in actionibus virtutis: talis autem vita seria est: neutiquam vero in joco et ludo posita. Sed et meliora illa vocamus, quae seria sunt, quam quae ridicula, et cum joco ludoque con-

μετὰ παιδιᾶς, καὶ τοῦ βελτίονος ἀεὶ καὶ μορίου καὶ ἀνθρώπου σπουδαιοτέραν τὴν ἐνέργειαν· ἡ δὲ τοῦ
8 *βελτίονος, κρείττων καὶ εὐδαιμονικωτέρα ἤδη. Ἀπολαύσειε τ' ἂν τῶν σωματικῶν ἡδονῶν ὁ τυχὼν καὶ ἀνδράποδον οὐχ ἧττον τοῦ ἀρίστου· εὐδαιμονίας δ' οὐδεὶς ἀνδραπόδῳ μεταδίδωσιν, εἰ μὴ καὶ βίου· οὐ γὰρ ἐν ταῖς τοιαύταις διαγωγαῖς ἡ εὐδαιμονία, ἀλλ' ἐν ταῖς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείαις, καθάπερ καὶ πρότερον εἴρηται.*

Caput VII.

1 Εἰ *δ' ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια, εὔλογον κατὰ τὴν κρατίστην· αὕτη δ' εἴη τοῦ ἀρίστου· εἴτε δὴ νοῦς τοῦτο, εἴτε ἄλλο τι, ὃ δὴ κατὰ φύσιν δοκεῖ ἄρχειν καὶ ἡγεῖσθαι, καὶ ἔννοιαν ἔχειν περὶ καλῶν καὶ θείων· εἴτε θεῖον ὂν καὶ αὐτὸ, εἴτε τῶν ἐν ἡμῖν τὸ θειότατον, ἡ τούτου ἐνέρ-*

juncta. Sicuti tum partis in homine melioris, tum hominis item melioris actionem *σπουδαιοτέραν*, tanquam seriam, dicimus. Porro quod melius, idem jam praestantius quoque et pollentius est ad beatam vitam efficiendam. Postremo, ludis corporeisque voluptatibus etiam unusquisque ac vel mancipium etiam quodlibet, non minus quam vir optimus, potiri poterit. In beatitudinis porro participationem nemo mancipium admittet; nisi forte virtutem quoque concedere velimus: quo nihil possit fieri absurdius. Constat enim, non in hujusmodi vitae conditione beatitudinem consistere, sed in virtutum actionibus, ut dictum est in praecedentibus.

Cap. VII. Quod si beatitudo est actio virtutis, consentaneum est, ejus, quae optima est, virtutis eam esse. Ea porro virtutis erit scilicet praestantissimae partis in homine. Sive igitur mens illud sit, sive aliud quiddam, quod videatur imperare ac principatum obtinere debere natura, rerumque honestarum, et divinarum notionem in sese continere (sive divinum hoc ip-

γεια κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν εἴη ἂν ἡ τελεία εὐδαιμονία· ὅτι δ' ἐστὶ θεωρητικὴ, εἴρηται. Ὁμο- 2
λογούμενον δὲ τοῦτ' ἂν δόξειεν εἶναι καὶ τοῖς πρότερον, καὶ τῷ ἀληθεῖ· κρατίστη τε γὰρ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐνέργεια· καὶ γὰρ ὁ νοῦς τῶν ἐν ἡμῖν, καὶ τῶν γνωστῶν, περὶ ἃ ὁ νοῦς· ἔτι δὲ συνεχεστάτη· θεωρεῖν τε γὰρ δυνάμεθα συνεχῶς μᾶλλον, ἢ πράττειν ὁτιοῦν. Οἰόμεθά τε δεῖν ἡδονὴν παραμεμῖχθαι τῇ 3
εὐδαιμονίᾳ· ἡδίστη δὲ τῶν κατ' ἀρετὴν ἐνεργειῶν ἡ κατὰ τὴν σοφίαν ὁμολογουμένως ἐστί· δοκεῖ γοῦν ἡ σοφία θαυμαστὰς ἡδονὰς ἔχειν καθαριότητι καὶ τῷ βεβαίῳ· εὔλογον δὲ τοῖς εἰδόσι τῶν ζητούντων ἡδίω τὴν ἀγωγὴν εἶναι. Ἥτε λεγομένη αὐτάρκεια 4
περὶ τὴν θεωρητικὴν μάλιστ' ἂν εἴη· τῶν μὲν γὰρ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ σοφὸς, καὶ δίκαιος, καὶ οἱ λοιποὶ δέονται· τοῖς δὲ τοιούτοις ἱκανῶς κεχο-

sum sit, sive eorum, quae in nobis sunt, divinissimum) hujus sane energia illa, quae a propria virtute proficiscitur, perfecta beatitudo erit. In contemplando porro eam esse positam superius diximus. Et hoc quidem cum superius expositis, tum ipsi veritati consentaneum est. Praestantissima enim primum est haec energia; nam cum eorum omnium, quae sunt in nobis, mens praestantissima est: tum omnium cognoscibilium illa optima sunt, quae mente comprehenduntur. Deinde mentis energia etiam maxime est continua; contemplari namque assidue facilius poterimus, quam agere, quodcunque etiam illud sit. Et vero cum beatitudini voluptatem admixtam esse debere communis omnium sit opinio, omnium virtutis actionum jucundissimam esse sapientiae energiam, omnium item communi consensu certum est. Et videtur quidem certe sapientia mirabiles quasdam cum sinceritate tum stabilitate voluptates continere; ad haec probabile est, eos, qui jam sciunt, vitam agere jucundiorem illis, qui adhuc scire quaerunt. Praeterea illud, quod dicitur αὔταρκες, magis existit in vita ea, quae in contemplando versatur. Et res enim ad vitae cultum necessarias sapiens et justus

ρηγημένων ὁ μὲν δίκαιος δεῖται, πρὸς οὓς δικαιο-
πραγήσει, καὶ μεθ' ὧν· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ σώφρων,
καὶ ὁ ἀνδρεῖος, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστος· ὁ δὲ σο-
φὸς, καὶ καθ' αὑτὸν ὢν, δύναται θεωρεῖν· καὶ
ὅσῳ ἂν σοφὸς ᾖ, μᾶλλον· βέλτιον δ' ἴσως, συνερ-
5 γοὺς ἔχων· ἀλλ' ὅμως αὐταρκέστατος. Δόξειε δ'
ἂν αὐτὴ μόνη δι' αὑτὴν ἀγαπᾶσθαι· οὐδὲν γὰρ ἀπ'
αὐτῆς γίνεται παρὰ τὸ θεωρῆσαι· ἀπὸ δὲ τῶν πρακ-
τῶν ἢ πλεῖον ἢ ἔλαττον περιποιούμεθα παρὰ τὴν
6 πρᾶξιν. Δοκεῖ τε ἡ εὐδαιμονία ἐν τῇ σχολῇ εἶναι·
ἀσχολούμεθα γὰρ, ἵνα σχολάζωμεν· καὶ πολεμοῦ-
μεν, ἵνα εἰρήνην ἄγωμεν· τῶν μὲν οὖν πρακτικῶν
ἀρετῶν, ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἢ τοῖς πολεμικοῖς αἱ
ἐνέργειαι· αἱ δὲ περὶ ταῦτα πράξεις δοκοῦσιν
ἄσχολοι εἶναι· αἱ μὲν οὖν πολεμικαὶ, καὶ παντε-
λῶς· οὐδεὶς γὰρ αἱρεῖται τὸ πολεμεῖν τοῦ πολε-

et reliqui item desiderant: et vero cum iis bonis jam sufficienter instructi sunt, requirunt tamen, justus quidem erga quos et cum quibus exerceat justas actiones, similiterque et fortis et temperans, et caeteri omnes. At vero sapiens ad suam energiam obeundam per se valet, ac quanto est sapientior, tanto magis ad illud valet. Fortasse sane melius id efficiet, si adjutores habeat; at nihilominus tamen etiam se ipso contentus esse potest. Ad haec merito fortasse videatur sola propter se ipsam diligi illa energia; qua de agimus, quod nihil ex ea existat praeter ipsam contemplationem (cum e diverso ex practica vita semper aliquid, praeter ipsam actionem, comparemus, sive plus illud sit, sive minus) Quodque insuper beatitudo videatur in quiete atque otio consistere. Rebus enim agendis occupamur ob id, ut in otio et quiete vivere possimus: bella gerimus, ut pace fruamur. Practicae porro virtutes (quarum energiae in negotiis aut politicis, aut bellicis versantur.) earumque expromptae actiones scilicet omnes irrequietae sunt: bellicae quidem omnino: nemo enim expetit, vel ut bellum gerat belli invenien-

μεῖν ἕνεκα, οὐδὲ παρασκευάζειν πόλεμον· δόξαι γὰρ ἂν παντελῶς μιαιφόνος τις εἶναι, εἰ [τοὺς φίλους πολεμίους ποιοῖτο, ἵνα μάχαι καὶ φόνοι γίγνοιντο· ἔστι δὲ καὶ ἡ τοῦ πολιτικοῦ ἄσχολος, καὶ παρ' αὐτὸ τὸ πολιτεύεσθαι περιποιουμένη δυναστείας καὶ τιμάς, ἢ τήν γε εὐδαιμονίαν αὐτῷ καὶ τοῖς πολίταις, ἑτέραν οὖσαν τῆς πολιτικῆς, ἣν καὶ ζητοῦμεν· δῆλον ὡς ἑτέραν οὖσαν. Εἰ δὴ τῶν μὲν 7
κατὰ τὰς ἀρετὰς πράξεων αἱ πολιτικαὶ καὶ πολεμικαὶ κάλλει καὶ μεγέθει προέχουσιν· αὗται δὲ ἄσχολοι καὶ τέλους τινὸς ἐφίενται, καὶ οὐ δι' αὑτάς εἰσιν αἱρεταί· ἡ δὲ τοῦ νοῦ ἐνέργεια σπουδῇ τε διαφέρειν δοκεῖ, θεωρητικὴ οὖσα, καὶ παρ' αὐτὴν οὐδενὸς ἐφίεσθαι τέλους, ἔχειν τε ἡδονὴν οἰκείαν· αὕτη δὴ συναύξει τὴν ἐνέργειαν· καὶ τὸ αὔταρκες δὲ καὶ σχολαστικὸν καὶ ἄτρυτον, ὡς ἀνθρώπινον, καὶ ὅσα ἄλλα τῷ μακαρίῳ ἀπονέμε-

di causa, vel ut serere bellum liceat: videretur enim esse plane quispiam sanguinarius, qui etiam amicis bellum faceret, ut pugnae atque caedes fierent. Porro est etiam politica administratio altera [togata videlicet] negotiosa, et irrequieta, parans scilicet praeter ipsam, quae navatur, operam, potestates, et honores, aut certe beatitudinem, vel sibi vel civibus suis, quae alia sane existit a civili scientia: quam etiam nos, ut ab illa diversam, quaerimus. Si itaque actiones virtutis tam bellicae, quam politicae seu togatae et honestate et magnitudine praecellunt, eaedemque irrequietae sunt, et finis alicujus gratia suscipiuntur, nec propter se sunt expetendae: at vero mentis actio videtur et studii gravitate praestare (cum sit contemplationis) et praeter se nullum finem expetere, et solidam voluptatem habere (ea porro actionem promovet et amplificat) habetque illa insuper etiam id, quod est a se ipso dependere, et quietam otiosamque esse, et defatigationis item esse expertem, quantum quidem res humanae ferunt: caetera denique omnia ei adsunt, quae beato

ται, κατὰ ταύτην τὴν ἐνέργειαν φαίνεται ὄντα· ἡ τελεία δὴ εὐδαιμονία αὕτη ἂν εἴη ἀνθρώπου, λαβοῦσα μῆκος βίου τέλειον· οὐδὲν γὰρ ἀτελές ἐστι
8 τῶν τῆς εὐδαιμονίας. Ὁ δὲ τοιοῦτος ἂν εἴη κρείττων βίος, ἢ κατὰ ἄνθρωπον· οὐ γὰρ ᾗ ἄνθρωπός ἐστιν, οὕτω βιώσεται, ἀλλ' ᾗ θεῖόν τι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει· ὅσῳ δὲ διαφέρει τοῦτο τοῦ συνθέτου, τοσούτῳ καὶ ἡ ἐνέργεια, τῆς κατὰ τὴν ἄλλην ἀρετήν· εἰ δὴ θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὁ κατὰ τοῦτον βίος θεῖος πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον· χρὴ δὲ οὐ κατὰ τοὺς παραινοῦντας ἀνθρώπινα φρονεῖν, ἄνθρωπον ὄντα, οὐδὲ θνητὰ τὸν θνητὸν, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀπαθανατίζειν, καὶ ἅπαντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτιστον τῶν ἐν αὐτῷ· εἰ γὰρ καὶ τῷ ὄγκῳ μικρόν ἐστι, δυνάμει καὶ τιμιότητι πολὺ μᾶλλον ὑπερέχει πάντων.

tribui solent: profecto perfecta hominis beatitudo hac actione continetur: si quidem perfectam vitae longitudinem etiam sit nacta. Nihil namque, quod beatum dicatur, imperfectum est. Talis autem vita praestantior fuerit, quam humana. Non enim qua homo est, ita vivet; sed qua divinum quiddam ei inest. Quantum porro illud differt a concretis, sive compositis, tantum etiam energia haec praestat ei, quae est aliarum virtutum. Quod si igitur mens comparata cum homine divinum quiddam est, sane vita quoque, quae secundum mentem agitur, divina erit, respectu ejus, quae degitur secundum aliarum virtutum actiones. Caeterum oportet nos non, ut quidem hortantur, facere, qui ajunt, humana sapere oportere eum, qui homo sit natus; non autem immortalia sectanda esse mortali. Quin potius summa ope nitendum est, ut quantum licet mortalitatis conditioni nos eximamus, omniaque agenda, ut secundum eam partem nostri, quae melior est, vivamus: haec enim etsi mole exigua est, facultate tamen et honore longissime caeteris partibus antecellit. Immo vero videri possit quisque nostrum illud esse: si

Δόξειε δ' ἂν καὶ ἕκαστον εἶναι τοῦτο, εἴπερ τὸ 9
κύριον καὶ ἄμεινον· ἄτοπον οὖν γίνοιτ' ἄν, εἰ μὴ τὸν αὑτοῦ βίον αἱροῖτο, ἀλλά τινος ἄλλου· τὸ λεχθέν τε πρότερον ἁρμόσει καὶ νῦν· τὸ γὰρ οἰκεῖον ἑκάστῳ τῇ φύσει, κράτιστον καὶ ἥδιστόν ἐσθ' ἑκάστῳ· καὶ τῷ ἀνθρώπῳ δὴ ὁ κατὰ τὸν νοῦν βίος, εἴπερ μάλιστα τοῦτο ἄνθρωπος· οὗτος ἄρα καὶ εὐδαιμονέστατος.

Caput VIII.

Δευτέρως δ' ὁ κατὰ τὴν ἄλλην ἀρετήν· αἱ γὰρ 1
κατ' αὐτὴν ἐνέργειαι, ἀνθρωπικαί· δίκαια γὰρ καὶ ἀνδρεῖα καὶ τὰ ἄλλα τὰ κατὰ τὰς ἀρετὰς πρὸς ἀλλήλους πράττομεν ἐν συναλλάγμασι καὶ χρείαις καὶ πράξεσι παντοίαις, ἔν τε τοῖς πάθεσι τὸ πρέπον ἑκάστῳ διατηροῦντες· ταῦτα δ' εἶναι φαίνεται πάντα ἀνθρωπικά. Ἔνια δὲ καὶ συμβαίνειν ἀπὸ 2

quidem pars ea principatum obtinet ac melior est. Quam ob rem absurdum certe foret, aliquem non suam, sed alienam quandam vitam expetere. Atque illud, quod diximus, hic etiam valebit: illud, quod cuique natura proprium est, optimum quoque eidem ac jucundissimum esse. Ergo homini etiam ea vita, quae secundum mentem degitur, optima est et jucundissima: siquidem haec pars maxime homo est. Haec igitur vita est etiam beatissima.

Cap. VIII. Secundo loco beata habenda illa vita, quae per alias virtutes degitur. Harum namque actiones humanae sunt. Justitiae enim et fortitudinis et aliarum virtutum actiones exercemus inter nos in contractibus, necessitatibus, actionibus omnis generis, in perturbationibus item, cuique competens decorum attribuentes: haec vero omnia videntur humanae imbecillitatis propria esse. Secundum nonnulla etiam a corpore videtur proficisci virtus moralis: multisque in rebus eadem videtur conjuncta esse cum perturbationi-

τοῦ σώματος δοκεῖ, καὶ πολλὰ συνῳκειῶσθαι τοῖς
3 πάθεσιν ἡ τοῦ ἤθους ἀρετή. Συνέζευκται δὲ καὶ
ἡ φρόνησις τῇ τοῦ ἤθους ἀρετῇ, καὶ αὕτη τῇ φρονήσει, εἴπερ αἱ μὲν τῆς φρονήσεως ἀρχαὶ κατὰ τὰς ἠθικάς εἰσιν ἀρετάς· τὸ δ' ὀρθὸν τῶν ἠθικῶν κατὰ τὴν φρόνησιν· συνηρτημέναι δ' αὗται καὶ τοῖς πάθεσι, καὶ περὶ τὸ σύνθετον ἂν εἶεν· αἱ δὲ τοῦ συνθέτου ἀρεταὶ, ἀνθρωπικαί· καὶ ὁ βίος δὴ ὁ κατ' αὐτὰς καὶ ἡ εὐδαιμονία· ἡ δὲ τοῦ νοῦ, κεχωρισμένη· τοσοῦτον γὰρ περὶ αὐτῆς εἰρήσθω· διακριβῶσαι γὰρ μεῖζον τοῦ προκειμένου ἐστί.
4 Δόξειε δ' ἂν καὶ τῆς ἐκτὸς χορηγίας ἐπὶ μικρὸν,
ἢ ἐπ' ἔλαττον δεῖσθαι τῆς ἠθικῆς· τῶν μὲν γὰρ ἀναγκαίων ἀμφοῖν χρεία καὶ ἐξ ἴσου ἔστω· εἰ καὶ μᾶλλον διαπονεῖ περὶ τὸ σῶμα ὁ πολιτικὸς, καὶ ὅσα τοιαῦτα· μικρὸν γὰρ ἄν τι διαφέρῃ· πρὸς δὲ τὰς ἐνεργείας πολὺ διοίσει· τῷ μὲν γὰρ ἐλευθε-

bus. Quin etiam prudentia conjuncta est cum morum virtutibus, et vicissim hae cum illa; siquidem principia quidem prudentiae habent se perinde, ut virtutes, quae dicuntur morales: quod autem rectum in moribus est, a prudentia descendit. Porro cum et inter sese haec sint complicata, et utraque perturbationibus insuper implicata; utique versabuntur in quodam composito. Quae autem sunt virtutes compositi, vere sunt humanae. Ergo et vita secundum eas virtutes et beatitudo humana est. Mentis vero beatitudo separata est et quodammodo abstracta. Tantum enim est de ea dictum. Subtilior namque de his disputatio non est hujus loci. Ad haec videtur etiam haec beatitudo externis bonis parum, aut certe longe minus, indigere, quam ethica beatitudo. Etenim rebus ad usum necessariis ponatur ambas egere, et quidem aequaliter egere. Nam si maxime politicus magis laborat circa corpori necessaria, et circa totum hoc genus: id tamen parum momenti habet. At muneris functionem certe quod attinet, multo alia est in politico, quam in con-

ρίῳ δεήσει χρημάτων πρὸς τὸ πράττειν τὰ ἐλευ-
θέρια· καὶ τῷ δικαίῳ δὲ εἰς τὰς ἀνταποδόσεις· αἱ
γὰρ βουλήσεις ἄδηλοι· προςποιοῦνται δὲ καὶ οἱ μὴ
δίκαιοι βούλεσθαι δικαιοπραγεῖν· τῷ ἀνδρείῳ δὲ
δυνάμεως, εἴπερ ἐπιτελεῖ τι τῶν κατ' ἀρετήν· καὶ
τῷ σώφρονι ἐξουσίας· πῶς γὰρ δῆλος ἔσται, ἢ οὗ-
τος, ἢ τῶν ἄλλων τις; Ζητεῖται δὲ πότερον κυριώ- 5
τερον τῆς ἀρετῆς ἡ προαίρεσις, ἢ αἱ πράξεις, ὡς
ἐν ἀμφοῖν οὔσης· τὸ δὴ τέλειον δῆλον ὡς ἐν ἀμ-
φοῖν ἂν εἴη· πρὸς δὲ τὰς πράξεις πολλῶν δεῖται·
καὶ ὅσῳ ἂν μείζους ὦσι καὶ καλλίους, πλειόνων.
Τῷ δὲ θεωροῦντι οὐδενὸς τῶν τοιούτων πρός γε τὴν 6
ἐνέργειαν χρεία, ἀλλ' ὡς εἰπεῖν, καὶ ἐμπόδιά ἐστι,
πρός γε τὴν θεωρίαν· ᾗ δ' ἄνθρωπός ἐστι, καὶ πλείο-
σι συζῇ, αἱρεῖται καὶ τὰ κατ' ἀρετὴν πράττειν· δεή-
σεται οὖν τῶν τοιούτων πρὸς τὸ ἀνθρωπεύεσθαι·

templatore, bonorum externorum ratio. Liberali enim opes ad liberalitatis officia exercenda necessariae sunt: et justo certe itidem, ad facultatem remunerandi beneficia, reddendaeque gratiae (nudae etenim voluntates in obscuro sunt, multique nec justi simulant voluntatem res justas agendi.) Similiter et forti viro potentia est opus, si quidem effecturus quidpiam sit, virtuti suae conveniens: et temperanti facultate et copia peccandi: alioqui sciri non potest, sitne talis, an alius quispiam. Jam cum quaeri soleat, utrum ad virtutem plus in consilio et electione, an in actione positum sit, nempe quod in hisce duobus consistat virtus: cumque id, quod perfectum esse debeat, ex utroque consistere perspicuum sit: ad actiones certum est multa requiri, et quo sunt majores ac pulcriores, eo plura. At vero illi, qui in contemplatione versatur, nihil talium rerum necessarium est ad suas quidem energias obeundas: quin animo talia pene dixerim obsunt potius contemplationi: quanquam interea tamen qua homo est, cumque aliis vitae societate conjungitur, statuet scilicet etiam, quae virtuti consentaneae sunt, agere; ac proinde indigebit jam dic-

7 Ἡ γὰρ τελεία εὐδαιμονία, ὅτι θεωρητική τις ἐστὶν ἐνέργεια, καὶ ἐντεῦθεν ἂν φανείη· τοὺς θεοὺς γὰρ μάλιστα ὑπειλήφαμεν μακαρίους καὶ εὐδαίμονας εἶναι· πράξεις δὲ ποίας ἀπονεῖμαι χρεὼν αὐτοῖς; πότερα τὰς δικαίας; ἢ γελοῖοι φανοῦνται συναλλάττοντες, καὶ παρακαταθήκας ἀποδιδόντες, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα; ἀλλὰ τὰς ἀνδρείους; ὑπομένοντας τὰ φοβερὰ καὶ κινδυνεύοντας, ὅτι καλόν· ἢ τὰς ἐλευθερίους; τίνι δὲ δώσουσιν; ἄτοπον δ', εἰ καὶ ἔσται αὐτοῖς νόμισμα, ἤ τι τοιοῦτον· εἰ δὲ σώφρονες, τί ἂν εἶεν; ἢ φορτικὸς ὁ ἔπαινος, ὅτι οὐκ ἔχουσι φαύλας ἐπιθυμίας; διεξιοῦσι δὲ πάντα φαίνοιτ' ἂν τὰ περὶ τὰς πράξεις μικρὰ, καὶ ἀνάξια θεῶν· ἀλλὰ μὴν ζῆν τε πάντες ὑπειλήφασιν αὐτούς· καὶ ἐνεργεῖν ἄρα· οὐ γὰρ δὴ καθεύδειν, ὥςπερ τὸν Ἐνδυμίωνα· τῷ δὴ ζῶντι τοῦ πράττειν ἀφῃρημένῳ, ἔτι δὲ μᾶλλον τοῦ ποιεῖν, τί λείπεται πλὴν

tis rebus, ad humanitatis vitam colendam. Praeterea quod perfecta beatitudo contemplativa quaedam sit energia, inde etiam perspicuum est, quod deos felicissimos ac beatissimos existimamus. Diis porro qualesnam actiones tribuemus? num justitiae? at ridiculum est asserere, eos invicem contrahere, depositaque reddere, et his similia virtutis officia colere. An ergo fortitudinis illis tribuemus actiones? ut res formidolosas subeant, et periculis se obiiciant propter virtutem. An liberalitatis? Sed cuinam dabunt obsecro? absurdum vero dictu et illud sit, si statuetur, esse illis nomismata ejusque generis similia alia. Eruntne igitur temperantes? atqui pinguis fuerit haec laus, quod careant vitiosis cupiditatibus. Quod si omnium actionum genera persequamur, abjecta esse deprehenduntur et diis indigna. Atqui nemo non existimat vivere eos et proinde etiam agere aliquid. Non enim certe instar Endymionis dormiendo aetatem eos transigere fingendum est. Viventi igitur si actio adimatur, multoque etiam magis effectio, quid restat aliud, quam ut contemplatio ei tribuatur? quocirca et dei ac-

θεωρίας; ὥςτε ἡ τοῦ θεοῦ ἐνέργεια μακαριότητι διαφέρουσα θεωρητικὴ ἂν εἴη· καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δὴ ἡ ταύτῃ συγγενεστάτη, εὐδαιμονικωτάτη.
8 Σημεῖον δὲ, καὶ τὸ μὴ μετέχειν τὰ λοιπὰ ζῶα εὐδαιμονίας, τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ἐστερημένα τελείως· τοῖς μὲν γὰρ θεοῖς πᾶς ὁ βίος μακάριος· τοῖς δ' ἀνθρώποις, ἐφ' ὅσον ὁμοίωμά τι τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ὑπάρχει· τῶν δ' ἄλλων ζώων οὐδὲν εὐδαιμονεῖ· ἐπειδὴ οὐδαμοῦ κοινωνεῖ θεωρίας· ἐφ' ὅσον δὴ διατείνει ἡ θεωρία, καὶ ἡ εὐδαιμονία· καὶ οἷς μᾶλλον ὑπάρχει τὸ θεωρεῖν, καὶ εὐδαιμονεῖν, οὐ κατὰ συμβεβηκὸς, ἀλλὰ κατὰ τὴν θεωρίαν· αὐτὴ γὰρ καθ' αὑτὴν τιμία· ὥςτ' εἴη ἂν ἡ εὐδαιμονία θεωρία τις.
9 Δεήσει δὲ καὶ τῆς ἐκτὸς εὐημερίας ἀνθρώπῳ ὄντι· οὐ γὰρ αὐτάρκης ἡ φύσις πρὸς τὸ θεωρεῖν· ἀλλὰ δεῖ καὶ τὸ σῶμα ὑγιαίνειν, καὶ τροφὴν καὶ τὴν λοιπὴν θεραπείαν ὑπάρχειν· οὐ μὴν

tio, beatitudine illa antecellens, in contemplatione consistit: et vero humanarum actionum illa, quae huic familiarissima est, maxima beatam vitam constituit. Et vero hujus rei indicium illud quoque, quod bruta, quia non participant cum homine theoreticas actiones ulla ex parte, felicitatis quoque proinde participia minime censentur. Diis enim tota vita beata est: sed hominibus, quatenus talis actionis simulacrum quoddam ipsi quoque habent. Reliquorum vero animalium nullum beate vivit: quoniam omnia ea contemplatione carent. Quam late igitur patet contemplatio, tam longe etiam beatitudo sese extendit: et quibus inest theoria, iidem sunt etiam beatiores. Neque hoc per accidens, sed ex ipsa contemplationis natura. Haec enim per se res honore dignissima est, maximique pretii. Ex quo jam intelligi potest, beatitudinem esse contemplationem quandam. Etsi autem opus etiam futurum est beato externorum quoque bonorum copia, quippe qui homo sit: (non enim natura hominis in semet ipsa instructa est bonis omnibus ad contemplandum necessariis: sed indiget praeterea corpore sano, item victu, et reliquo vitae cultu) existimare

οἰητέον γε πολλῶν καὶ μεγάλων δεήσεσθαι τὸν εὐδαιμονήσοντα, εἰ μὴ ἐνδέχεται ἄνευ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν μακάριον εἶναι· οὐ γὰρ ἐν τῇ ὑπερβολῇ τὸ αὔ-
10 ταρκες, οὐδ' ἡ κρίσις, οὐδ' ἡ πρᾶξις. Δυνατὸν δὲ καὶ μὴ ἄρχοντας γῆς καὶ θαλάττης πράττειν τὰ καλά· καὶ γὰρ ἀπὸ μετρίων δύναιτο ἄν τις πράττειν κατὰ τὴν ἀρετήν· τοῦτο δ' ἐστὶν ἰδεῖν ἐναργῶς· οἱ γὰρ ἰδιῶται τῶν δυναστῶν οὐχ ἧττον δοκοῦσι τὰ ἐπιεικῆ πράττειν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον· ἱκανὸν δὲ τοσαῦθ' ὑπάρχειν· ἔσται γὰρ ὁ βίος εὐδαίμων τοῦ
11 κατὰ τὴν ἀρετὴν ἐνεργοῦντος. Καὶ Σόλων δὲ τοὺς εὐδαίμονας ἴσως ἀπεφαίνετο καλῶς, εἰπὼν μετρίως τοῖς ἐκτὸς κεχορηγημένους· πεπραγότας δὲ τὰ κάλλιστα, ὡς ᾤετο, καὶ βεβιωκότας σωφρόνως· ἐνδέχεται γὰρ μέτρια κεκτημένους πράττειν ἃ δεῖ· ἔοικε δὲ καὶ Ἀναξαγόρας οὐ πλούσιον, οὐδὲ δυνάστην ὑπολαβεῖν τὸν εὐδαίμονα, εἰπὼν, ὅτι οὐκ ἂν θαυ-

tamen non oportet, cum beatus absque externis bonis esse non possit, idcirco etiam magnis atque affluentibus ipsum indigere; quippe non est in excessu positum τὸ αὔταρκες (id est, quod satis est), sicuti neque usus etiam, neque actio. Fieri namque potest, ut praeclaras res etiam illi agant, qui non sunt domini terrae atque maris. Possunt enim etiam mediocria sufficere ad edendas virtutis actiones. Ejusque rei documentum ex eo capi potest, quod etiam privatos nihilo impeditius videmus res laude dignas agere, quam qui sunt cum potestate; quin etiam expeditius saepenumero. Satis itaque fuerit tantam copiam suppetere, quantam diximus. Beata namque erit illius vita, qui potest virtutis muneribus fungi. Et fortasse Solon beatos non absurde pronunciavit illos, qui mediocriter bonis externis instructi essent, et qui vitam exegissent defuncti honestissimis (quemadmodum ipsi videbatur) actionibus, in perpetuo cultu temperantiae. Nihil enim obstat, quo minus mediocrium facultatum possessoribus in promptu sit honesta facere. Videtur etiam Anaxagoras non divitem aliquem neque potentem existimasse esse virum beatum, quando dixit, minime se

μάσειεν, εἴ τις ἄτοπος φανείη τοῖς πολλοῖς· οὗτοι γὰρ κρίνουσι τοῖς ἐκτὸς, τούτων αἰσθανόμενοι μόνον. Συμφωνεῖν δὲ τοῖς λόγοις ἐοίκασιν αἱ τῶν σο- 12
φῶν δόξαι· πίστιν μὲν οὖν καὶ τὰ τοιαῦτα ἔχει τινά· τὸ δ' ἀληθὲς ἐν τοῖς πρακτοῖς ἐκ τῶν ἔργων καὶ τοῦ βίου κρίνεται· ἐν τούτοις γὰρ τὸ κύριον· σκοπεῖν δὲ τὰ προειρημένα χρὴ, ἐπὶ τὰ ἔργα καὶ τὸν βίον ἐπιφέροντας· καὶ συνᾳδόντων μὲν τοῖς ἔργοις, ἀποδεκτέον· διαφωνούντων δὲ, λόγους ὑποληπτέον. Ὁ δὲ κατὰ νοῦν ἐρεργῶν, καὶ τοῦτον θε- 13
ραπεύων, καὶ διακείμενος ἄριστα, καὶ θεοφιλέστατος ἔοικεν εἶναι· εἰ γάρ τις ἐπιμέλεια τῶν ἀνθρωπίνων ὑπὸ θεῶν γίνεται, ὥσπερ δοκεῖ, καὶ εἴη ἂν εὔλογον χαίρειν τε αὐτοὺς τῷ ἀρίστῳ καὶ τῷ συγγενεστάτῳ, (τοῦτο δ' ἂν εἴη ὁ νοῦς·) καὶ τοὺς ἀγαπῶντας μάλιστα τοῦτο καὶ τιμῶντας, ἀντευποιεῖν, ὡς τῶν φίλων αὐτοῖς ἐπιμελουμένους, καὶ ὀρθῶς τε καὶ καλῶς πράττοντας· ὅτι δὲ ταῦτα

mirari, si ineptus homo videatur vulgo. Multitudo enim ex rebus externis ita judicat, quando quidem has solum percipit. Congruere vero videntur hisce rationibus etiam sapientum opiniones. Et certe hae quoque ad fidem faciendam pondus aliquod habent. Veritas tamen practicorum dogmatum ex factis et vita judicatur. In his enim vis eorum praecipue spectatur: superius igitur dicta ita considerandа sunt, ut ad facta atque vitam hominum referantur. His si consentiant, acceptanda; sin dissonent, fabulae et verba inania existimanda sunt. Qui vero in fungendis vitae muneribus gerit se consentanee menti, et hanc colit et reveretur; et rectissime affectus videtur esse, et eum probabile est deo esse amicissimum. Etenim si dii aliquam curam habent rerum humanarum (ut eos habere certe verisimile est), illud etiam probabile erit: delectari eos parte hominis longe optima, sibique cognatissima (haec utique mens fuerit) et hanc maxime diligentibus et honorantibus, vicissimque et benefacere his tanquam cultoribus earum rerum, quae ipsis carae sunt, et alioqui etiam recte et honeste vitam agentibus

πάντα τῷ σοφῷ μάλιστα ὑπάρχει, οὐκ ἄδηλον· θεοφιλέστατος ἄρα· τὸν αὐτὸν δ' εἰκὸς καὶ εὐδαιμονέστατον· ὥςτε κἂν οὕτως εἴη ὁ σοφὸς μάλιστ' εὐδαίμων.

Caput IX.

1 Ἆρ' οὖν εἰ περί τε τούτων καὶ τῶν ἀρετῶν, ἔτι δὲ καὶ φιλίας καὶ ἡδονῆς, ἱκανῶς εἴρηται τοῖς τύποις, τέλος ἔχειν οἰητέον τὴν προαίρεσιν, ἢ καθάπερ λέγεται, οὐκ ἔστιν ἐν τοῖς πρακτοῖς τέλος τὸ θεωρῆσαι ἕκαστα καὶ γνῶναι, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ
2 πράττειν αὐτά; Οὐδὲ δὴ περὶ ἀρετῆς ἱκανὸν τὸ εἰδέναι· ἀλλ' ἔχειν καὶ χρῆσθαι πειρατέον· ἢ εἴ πως
3 ἄλλως ἀγαθοὶ γινόμεθα; Εἰ μὲν οὖν ἦσαν οἱ λόγοι αὐτάρκεις πρὸς τὸ ποιῆσαι ἐπιεικεῖς, πολλοὺς ἂν μισθοὺς καὶ μεγάλους δικαίως ἔφερον κατὰ τὸν Θέογνιν, καὶ ἔδει ἂν τούτοις πορίσασθαι· νῦν δὲ φαίνονται προτρέψαι μὲν καὶ παρορμῆσαι τῶν νέων τοὺς ἐλευθερίους ἰσχύειν, ἦθός τε εὐγενές, καὶ

Quod autem haec omnia maxime in sapiente insunt, non est obscurum. Igitur hic deo carissimus est: qualem verisimile est etiam beatissimum esse. Quare vel hac quoque ratione erit omnium beatissimus.

Cap. IX. Numquid igitur si et de his, et de virtutibus, et de amicitia, et de voluptate satis est disputatum, formis eorum omnium universe adumbratis, instituti nostri finem consecuti videmur? an potius, sicuti dicitur, in practicis disciplinis non esse finem, cernere ac nosse singula, sed illa agere, sic porro etiam virtutis non sola notio sufficit, sed actionem usumque accedere oportet, aut aliquid aliud, si quid est tale, cujus ratione boni evadamus? sane quidem si nihil praeter disputationes atque verba requireretur ad bonitatem virtutemque comparandam, magnam ea merito multamque mercedem reportarent secundum Theognidem: oporteretque haec sibi quemque parare. Nunc vero ita comparatum est, ut verba, doctrina, ac praecepta possint illa quidem liberalia ingenia cohortari, et excitare, et bene nata et amantia honestatis ingenia admirabili quodam amore virtutis inflam-

ὡς ἀληθῶς φιλόκαλον ποιῆσαι ἂν κατακώχιμον ἐκ τῆς ἀρετῆς· τοὺς δὲ πολλοὺς ἀδυνατεῖν πρὸς καλοκἀγαθίαν προτρέψασθαι. Οὐ γὰρ πεφύκασιν αἰδοῖ 4
πειθαρχεῖν, ἀλλὰ φόβῳ· οὐδ' ἀπέχεσθαι τῶν φαύλων διὰ τὸ αἰσχρὸν, ἀλλὰ διὰ τὰς τιμωρίας· πάθει γὰρ ζῶντες, τὰς οἰκείας ἡδονὰς διώκουσι, καὶ δι' ὧν αὗται ἔσονται· φεύγουσι δὲ τὰς ἀντικειμένας λύπας· τοῦ δὲ καλοῦ καὶ ὡς ἀληθῶς ἡδέος οὐδ' ἔννοιαν ἔχουσιν, ἄγευστοι ὄντες. Τοὺς δὴ τοιού- 5
τους τίς ἂν λόγος μεταῤῥυθμίσαι; οὐ γὰρ οἷόν τε, ἢ οὐ ῥᾴδιον, τὰ ἐκ παλαιοῦ τοῖς ἤθεσι κατειλημμένα λόγῳ μεταστῆσαι· ἀγαπητὸν δ' ἴσως ἐστὶν, εἰ πάντων ὑπαρχόντων, δι' ὧν ἐπιεικεῖς δοκοῦμεν γίνεσθαι, μεταλάβοιμεν τῆς ἀρετῆς. Γίνεσθαι δ' 6
ἀγαθοὺς οἴονται οἱ μὲν φύσει, οἱ δὲ ἔθει, οἱ δὲ διδαχῇ· τὸ μὲν οὖν τῆς φύσεως δῆλον ὡς οὐκ ἐφ' ἡμῖν ὑπάρχει, ἀλλὰ διά τινας θείας αἰτίας τοῖς ὡς

mare: at reliquos, qui sunt multo plurimi, non possint ad virtutem impellere. Horum enim natura est, ut non pudore pareant legibus, sed metu; neque a pravis abstineant propter dedecus, sed metu poenarum. Perturbationibus enim cum regantur, sibi notas voluptates sequuntur, et illa, quibus hae parantur: fugiunt vero contrarias his molestias. Vere honestarum autem, vereque jucundarum rerum ne cogitatio quidem ipsis ulla subit: utpote quod earum nunquam quidquam gustarint. Tales igitur homines quae ratio possit corrigere, et a vitiis ad virtutis respectum traducere? nunquam fit enim, aut fit certe difficillime, ut longo tempore inveterati mores oratione exstirpentur, et praeclare navata est opera, bonique consolendum est, si vel omnibus adhibitis, quibus existimamus bonos non fieri posse, virtutis participes evadamus. Bonos autem fieri putant alii natura, nonnulli consuetudine, quidam doctrina. Quod ad naturae donum attinet, non est id penes nos: sed divina quadam ex causa inest vere felicibus. Ratio autem et doctrina fortasse non satis validae sunt ad virtutem inducendam causae: oportetque prius animum auditoris excoli moribus, ut recte gaudere

ἀληθῶς εὐτυχέσιν ὑπάρχει· ὁ δὲ λόγος καὶ ἡ διδαχὴ μή ποτε οὐκ ἐν ἅπασιν ἰσχύῃ, ἀλλὰ δέῃ προδιειργάσθαι τοῖς ἔθεσι τὴν τοῦ ἀκροατοῦ ψυχὴν πρὸς τὸ καλῶς χαίρειν καὶ μισεῖν, ὥςπερ γῆν τὴν
7 θρέψουσαν τὸ σπέρμα. Οὐ γὰρ ἂν ἀκούσειε λόγου ἀποτρέποντος, οὐδ' ἂν συνείη ὁ κατὰ πάθος ζῶν· τὸν δ' οὕτως ἔχοντα πῶς οἷόν τε μεταπεῖσαι; ὅλως
8 δ' οὐ δοκεῖ λόγῳ ὑπείκειν τὸ πάθος, ἀλλὰ βίᾳ. Δεῖ δὴ τὸ ἦθος προϋπάρχειν πως οἰκεῖον τῆς ἀρετῆς, στέργον τὸ καλὸν, καὶ δυςχεραῖνον τὸ αἰσχρόν· ἐκ νέου δὲ ἀγωγῆς ὀρθῆς τυχεῖν πρὸς ἀρετὴν χαλεπὸν, μὴ ὑπὸ τοιούτοις τραφέντα νόμοις· τὸ γὰρ σωφρόνως ζῆν καὶ καρτερικῶς οὐχ ἡδὺ τοῖς πολλοῖς, ἄλλως τε καὶ νέοις· διὸ νόμοις δεῖ τετάχθαι τὴν τροφὴν καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα· οὐκ ἔσται γὰρ λυπηρὰ
9 συνήθη γενόμενα. Οὐχ ἱκανὸν δὲ ἴσως, νέους ὄντας τροφῆς καὶ ἐπιμελείας τυχεῖν ὀρθῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἀνδρωθέντας δεῖ ἐπιτηδεύειν αὐτὰ καὶ ἐθίζεσ-

ac dolere possit: non aliter quam terram, quae proferendi seminis facultatem habitura sit, prius probe excultam esse oportet. Nam qui affectibus ducitur, nunquam auditurus est dehortantem a vitiis, neque etiam rationum ac praeceptorum momenta intelligit. Talis porro habitus in quo est, eum quomodo a proposito suo abducere ullis rationibus valeas? in summa, perturbatio non paret rationi, sed vi coercenda est. Quocirca moribus accommodatis virtuti imbuendus animus prius est; iis inquam moribus, quibus amplectatur honestum, et turpitudinem aversetur. A teneris porro rectam ad virtutem institutionem adipisci difficile est, nisi quis illic, ubi sub hujusmodi legibus vivitur, fuerit educatus; temperanter enim et patienter vivere, insuave est vulgo hominum, praesertim juvenibus. Ideoque educationem et exercitationes legibus ordinatas esse necesse est. Usu enim et consuetudine id assequentur, ut talia sint eis minime molesta. Ac fortasse non satis est pueros recte educari: sed, quod adultos etiam oporteat exerceri et corroborari in iis, quae

θαι, καὶ περὶ ταῦτα δεοίμεθ' ἂν νόμων· καὶ ὅλως δὴ περὶ πάντα τὸν βίον· οἱ γὰρ πολλοὶ ἀνάγκῃ μᾶλλον ἢ λόγῳ πειθαρχοῦσι· καὶ ζημίαις, ἢ τῷ καλῷ.
Διόπερ οἴονταί τινες τοὺς νομοθετοῦντας δεῖν μὲν 10
παρακαλεῖν ἐπὶ τὴν ἀρετὴν, καὶ προτρέπεσθαι τοῦ καλοῦ χάριν, ὡς ὑπακουσομένων τῶν ἐπιεικῶν τοῖς ἔθεσι προηγουμένως· ἀπειθοῦσι δὲ καὶ ἀφυεστέροις οὖσι κολάσεις τε καὶ τιμωρίας ἐπιτιθέναι· τοὺς δ' ἀνιάτους ὅλως ἐξορίζειν· τὸν μὲν γὰρ ἐπιεικῆ καὶ πρὸς τὸ καλὸν ζῶντα τῷ λόγῳ πειθαρχήσειν· τὸν δὲ φαῦλον, ἡδονῆς ὀρεγόμενον, λύπῃ κολάζεσθαι, ὥσπερ ὑποζύγιον· διὸ καί φασι δεῖν τὰς τοιαύτας γίνεσθαι λύπας, αἳ μάλιστα ἐναντιοῦνται ταῖς ἀγαπωμέναις ἡδοναῖς. Εἰ δ' οὖν, καθάπερ εἴρηται, τὸν 11
ἐσόμενον ἀγαθὸν τραφῆναι καλῶς δεῖ, καὶ ἐθισθῆναι· εἶθ' οὕτως ἐν ἐπιτηδεύμασιν ἐπιεικέσι ζῆν, καὶ μήτε ἄκοντα, μήτε ἑκόντα πράττειν τὰ φαῦλα·

didicerunt; cum ob haec, tum praeterea per totam adeo vitam legum opus est adminiculis. Vulgus namque hominum necessitati potius paret, quam rationibus et verbis, item damnis et poenis citius, quam respectu honesti in officio continetur. Proinde sunt, qui existiment, legumlatores primum quidem oportere homines ad virtutem cohortari atque impellere argumento honesti: quod sit futurum, ut boni viri praecipue obtemperent ad id faciendum assuefacti: inobedientibus deinde et natura ineptis ad virtutem, animadversiones et poenas esse constituendas: insanabiles vero penitus exterminandos. Virum enim bonum et virtuti consentaneam vitam amplectentem, verbis obtemperaturum, malum vero voluptatis cupidum dolore inflicto veluti jumentum coercitum iri. Quocirca iidem et hoc censent, dolorem illum debere ejusmodi esse, ut maxime sit voluptatibus, quibus isti capiuntur, contrarius. Jam si, ut dictum est, qui sit in bonum virum evasurus, eum oportet bene educatum esse, bonisque moribus imbutum: si item rectae vitae studiis sedulo esse occupatum: si praeterea neque sponte, neque invite ad suscipiendum flagitium prolabi: haec contingere

ταῦτα δὲ γίγνοιτ' ἂν βιουμένοις κατά τινα νοῦν καὶ
12 τάξιν ὀρθὴν, ἔχουσαν ἰσχύν. Ἡ μὲν οὖν πατρικὴ πρόσταξις οὐκ ἔχει τὸ ἰσχυρὸν, οὐδὲ τὸ ἀναγκαῖον· οὐδὲ δὴ ὅλως ἡ ἑνὸς ἀνδρὸς, μὴ βασιλέως ὄντος, ἤ τινος τοιούτου· ὁ δὲ νόμος ἀναγκαστικὴν ἔχει δύναμιν, λόγος ὢν ἀπό τινος φρονήσεως καὶ νοῦ· καὶ των μὲν ἀνθρώπων ἐχθραίνουσι τοὺς ἐναντιουμένους ταῖς ὁρμαῖς, κἂν ὀρθῶς αὐτὸ δρῶσιν· ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐπαχθὴς, τάττων τὸ ἐπιεικές.
13 Ἐν μόνῃ δὲ τῇ Λακεδαιμονίων πόλει μετ' ὀλίγων ὁ νομοθέτης ἐπιμέλειαν δοκεῖ πεποιῆσθαι τροφῆς τε καὶ ἐπιτηδευμάτων· ἐν δὲ ταῖς πλείσταις τῶν πόλεων ἐξημέληται περὶ τῶν τοιούτων, καὶ ζῇ ἕκαστος ὡς βούλεται, κυκλωπικῶς θεμιστεύων παίδων ἠδ'
14 ἀλόχου. Κράτιστον μὲν οὖν γίγνεσθαι κοινὴν ἐπιμέλειαν καὶ ὀρθήν· καὶ δρᾷν αὐτὸ δύνασθαι· κοινῇ δὲ ἐξαμελουμένων, ἑκάστῳ δόξειεν ἂν προςήκειν τοῖς σφετέροις τέκνοις καὶ φίλοις εἰς ἀρετὴν συμ-

illis solum possint, qui mentem aliquam atque ordinem sequuntur, praescriptum cum aliquo auctoritate cogendi. Illud jam porro est nobis considerandum, quod patriae quidem potestati non inest aliqua vis aut necessitas, neque omnino viri unius praecepto ullius, nisi rex ille fuerit, aut regi similis quispiam. Lex vero habet vim ad cogendum valentem, cum sit ratio a prudentia et mente profecta. Praeterea illud, quod homines quidem illos, qui cupiditatibus ipsorum (quantumvis id recte fiat) resistunt, graviter odisse solent improbi. Lex autem, quae ordinat quod aequum est, gravis esse non solet. In sola autem Laconum civitate paululum videtur nomothetes rationem habuisse educationis et studiorum: in longe plurimis autem civitatibus haec neglecta sunt, ubi vivit quisque pro libidine, Cyclopum more *liberis et uxori imperando.* Sane consultissimum est, ut communiter hujus rei procuratio suscipiatur, eaque recta: atque ut ea perfici quoque possit. Caeterum cum publice ratio ea negligatur, existimari scilicet possit, uniuscujusque privatim esse, ut

βάλλεσθαι, ἢ προαιρεῖσθαί γε· μάλιστα δ' ἂν τοῦτο δύνασθαι δόξειεν ἐκ τῶν εἰρημένων, νομοθετικὸς γενόμενος· αἱ μὲν γὰρ κοιναὶ ἐπιμέλειαι δηλονότι διὰ νόμων γίγνονται· ἐπιεικεῖς δὲ αἱ διὰ τῶν σπουδαίων, γεγραμμένων δ', ἢ ἀγράφων, οὐδὲν ἂν δόξειε διαφέρειν, οὐδὲ δι' ὧν εἷς ἢ πολλοὶ παιδευθήσονται, ὥςπερ οὐδ' ἐπὶ μουσικῆς, καὶ γυμναστικῆς, καὶ τῶν ἄλλων παιδευμάτων· ὥςπερ γὰρ ἐν ταῖς πόλεσιν ἐνισχύει τὰ νόμιμα καὶ τὰ ἤθη, οὕτω καὶ ἐν οἰκίαις οἱ πατρικοὶ λόγοι καὶ τὰ ἤθη· καὶ ἔτι μᾶλλον διὰ τὴν συγγένειαν καὶ τὰς εὐεργεσίας· προϋπάρχουσι γὰρ στέργοντες καὶ εὐπειθεῖς τῇ φύσει. Ἔτι δὲ καὶ διαφέρουσιν αἱ καθ' ἕκαστον παιδεῖαι τῶν κοινῶν, ὥςπερ ἐπὶ ἰατρικῆς· καθόλου μὲν γὰρ τῷ πυρέττοντι συμφέρει ἀσιτία καὶ ἡσυχία, τινὶ δὲ ἴσως οὔ· ὅ, τε πυκτικὸς ἴσως οὐ πᾶσι τὴν αὐτὴν μάχην περιτίθησιν· ἐξακριβῶσαι δὲ δόξειεν

liberis atque amicis suis ad virtutem consequendam adjumentum hac in parte afferat, aut afferre certe velit. Porro ut praestare istud possit aliquis, oportet ipsum scientia ferendarum legum pollere, idque ex iis, quae proposita sunt, intelligitur. Quippe institutiones quidem publicas planum est per leges fieri, et quidem bonas, quae ex bonis legibus fiunt. Neque refert, scriptae sint, nec ne: ut neque illud refert, utrum iisdem privatim instituantur singuli, an publice multi; sicut nec in musica et gymnastica quidquam interest, pluresne praeceptis informentur, an pauci. Quemadmodum enim in civitatibus leges et instituta valent, ita in privatis domibus verba moresque paterni: et quidem magis valent, cum propter cognationem, tum ob varia in filios collata beneficia. Parentes enim filii per naturam jam ante et diligunt et eorundem auctoritate facile moventur. Est vero et aliud, quo privata institutio differt a publica, illo scilicet, quod de artis medicae comparatione intelligitur. Universe namque febricitanti prodest inedia et quies: sed huic aut illi forsan obest. Item pugil non omnes discipulos eodem genere pugnae exercet. Exactius videtur porro effici ali-

ἂν μᾶλλον τὸ καθ' ἕκαστον, ἰδίας τῆς ἐπιμελείας γινομένης· μᾶλλον γὰρ τοῦ προςφόρου τυγχάνει ἕκαστος· ἀλλ' ἐπιμεληθείη μὲν ἄριστα τοῦ καθ' ἕνα καὶ ἰατρὸς, καὶ γυμναστὴς, καὶ πᾶς ἄλλος ὁ τὸ καθόλου εἰδὼς, ὅτι πᾶσιν, ἢ τοῖς τοιοῖςδε· τοῦ
16 κοινοῦ γὰρ αἱ ἐπιστῆμαι λέγονταί τε καὶ εἰσίν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἑνός τινος οὐδὲν ἴσως κωλύει καλῶς ἐπιμεληθῆναι καὶ ἀνεπιστήμονα ὄντα· τεθεαμένον δὲ ἀκριβῶς τὰ συμβαίνοντα ἐφ' ἑκάστῳ δι' ἐμπειρίαν, καθάπερ καὶ ἰατροὶ ἔνιοι δοκοῦσιν ἑαυτοῖς ἄριστοι εἶναι, ἑτέρῳ οὐδὲν ἂν δυνάμενοι ἐπαρκέσαι· οὐδὲν δ' ἧττον ἴσως τῷ γε βουλομένῳ τεχνικῷ γενέσθαι καὶ θεωρητικῷ, ἐπὶ τὸ καθόλου βαδιστέον εἶναι δόξειεν ἂν, κἀκεῖνο γνωριστέον ὡς ἐνδέχεται·
17 εἴρηται γὰρ ὅτι περὶ τοῦθ' αἱ ἐπιστῆμαι. Τάχα δ' ἂν καὶ τῷ βουλομένῳ δι' ἐπιμελείας βελτίους ποιεῖν, εἴτε πολλοὺς, εἴτε ὀλίγους, νομοθετικῷ πειρατέον γενέσθαι, εἰ διὰ νόμων ἀγαθοὶ γενοίμεθ'

quod singulare, in quod specialiter incumbitur; ita namque magis unaquaeque res consequitur illud, quod ipsi convenit. Verumtamen et medicus, et gymnastes et quivis alius melius curabit singulos intelligens, quid vel omnibus vel huic aut illi prosit, si sit universalium dogmatum peritus. Scientiae enim et dicuntur esse et sunt universalium. Verumtamen nihil fortasse obstat, quo minus uni alicui recte consulat is, qui inscius quidem sit; caeterum qui experiendo accurate perspexerit illa, quae singulatim uni illi eveniunt, perinde ut et medici nonnulli videntur sibi ipsis peritissime consulere, cum alteri opitulari nequeant. Sed nihilominus tamen si velit artificis ac scientis nomen tueri, ad universalium theorematum considerationem progrediendum est, eorumque, quantum conceditur, gnarum esse oportet. Nam ut dictum est, scientia circa universalia versatur. Fortasse vero etiam conanti aliquos sive paucos sive plures institutione meliores reddere, danda erit opera, ut habitu hoc nomothetico sese instruat, si quidem facultas inest legibus ea, ut

ἄν· ὅντινα γὰρ οὖν καὶ τὸν προτεθέντα διαθεῖναι καλῶς, οὐκ ἔστι τοῦ τυχόντος· ἀλλ' εἴπερ τινὸς, τοῦ εἰδότος, ὥςπερ ἐπ' ἰατρικῆς καὶ τῶν λοιπῶν, ὧν
18 ἐστιν ἐπιμέλειά τις καὶ φρόνησις. Ἆρ' οὖν μετὰ τοῦτο ἐπισκεπτέον, πόθεν ἢ πῶς νομοθετικὸς γένοιτ' ἄν τις· ἢ καθάπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων, παρὰ τῶν πολιτικῶν; μόριον γὰρ ἐδόκει τῆς πολιτικῆς εἶναι· ἢ οὐχ ὅμοιον φαίνεται ἐπὶ τῆς πολιτικῆς, καὶ τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν τε καὶ δυνάμεων; ἐν μὲν γὰρ τοῖς ἄλλοις οἱ αὐτοὶ φαίνονται τάς τε δυνάμεις παραδιδόντες καὶ ἐνεργοῦντες ἀπ' αὐτῶν· οἷον ἰατροὶ, γραφεῖς· τὰ δὲ πολιτικὰ ἐπαγγέλλονται μὲν διδάσκειν αἱ σοφισταί· πράττει δ' αὐτῶν οὐδεὶς, ἀλλ' οἱ πολιτευόμενοι, οἳ δόξαιεν ἂν δυνάμει τινὶ τοῦτο πράττειν, καὶ ἐμπειρίᾳ μᾶλλον ἢ διανοίᾳ· οὔτε γὰρ γράφοντες, οὔτε λέγοντες περὶ τῶν τοιούτων φαίνονται, καίτοι κάλλιον ἦν ἴσως, ἢ λόγους δικανικούς τε καὶ δημηγορικούς· οὐδ' αὖ πολιτικοὺς

ab iis meliores cives efficiantur. Quippe non cujuslibet est, oblatum aliquem recte instituere: sed, si alicujus illud est, tantum illius est, quem vocamus scientem. Sicut in medicina et aliis artibus, quae constant diligentia et prudentia, contingit. Numquid igitur deinceps videndum, unde et quomodo facultas illa nomothetica paranda sit? an inquam ex illis discenda, qui perhibentur politici, sicut accidit in aliis disciplinis. Conficiebatur enim in nomothetica politicae partem quandam esse? an potius diversa ratio sit politicae et aliarum scientiarum ac facultatum? nam in caeteris quidem videmus eosdem scientias ac facultates et tradere et exercere, juxta ejusdem artis decreta: ut medicos et pictores: doctrinam vero rerum civilium profitentur quidem illam ii, qui vocantur sophistae, administrat vero rempublicam nemo illorum: sed ii modo, qui versantur in republica, qui existimari possint facultate potius quadam id agere et experientia atque usu, quam scientia aut artis lege. Non enim comperiuntur vel scribere, vel disserere de ratione regendi rem

πεποιηκότες, τοὺς σφετέρους υἱεῖς, ἤ τινας ἄλλους
19 *τῶν φίλων. Εὔλογον δ' ἦν, εἴπερ ἐδύναντο· οὔτε γὰρ ταῖς πόλεσιν ἄμεινον οὐθὲν κατέλιπον ἄν· οὔθ' αὑτοῖς ὑπάρξαι προέλοιντ' ἂν μᾶλλον τῆς τοιαύτης δυνάμεως, οὐδὲ δὴ τοῖς φιλτάτοις· οὐ μὴν μικρόν γε ἔοικεν ἡ ἐμπειρία συμβάλλεσθαι· οὐ γὰρ ἐγίγνοντο ἂν διὰ τῆς πολιτικῆς συνηθείας μᾶλλον πολιτικοί· διὸ τοῖς ἐφιεμένοις περὶ πολιτικῆς εἰδέναι,*
20 *προςδεῖν ἔοικεν ἐμπειρίας. Τῶν δὲ σοφιστῶν οἱ ἐπαγγελλόμενοι λίαν φαίνονται πόῤῥω εἶναι τοῦ διδάξαι· ὅλως γὰρ οὐδὲ ποῖόν τί ἐστιν, οὐδὲ περὶ ποῖα ἴσασιν· οὐ γὰρ ἂν τὴν αὐτὴν τῇ ῥητορικῇ, οὐδὲ χείρω ἐτίθεσαν· οὐδ' ἂν ᾤοντο ῥᾴδιον εἶναι τὸ νομοθετῆσαι συναγαγόντι τοὺς εὐδοκιμοῦντας τῶν νόμων· ἐκλέξασθαι γὰρ εἶναι τοὺς ἀρίστους· ὥςπερ οὐδὲ τὴν ἐκλογὴν οὖσαν συνέσεως· καὶ τὸ κρῖναι ὀρθῶς μέγιστον, ὥςπερ ἐν τοῖς κατὰ μουσικήν· οἱ*

communem, cum utique multo praeclarius esset de hac re praecepta dare, quam forensibus concionibus et orationibus scribendis occupari. Non etiam unquam compertum est, quod vel filios suos vel ullos alios ex amicis suis effecerint politicos viros: quod utique eos facturos fuisse, si potuissent, probabile est. Nihil enim hac facultate melius civitatibus reliquissent. Nihil item nec sibi ipsis neque sane amicis etiam suis potius contingere vellent aut studerent Haud parum tamen etiam usus et experientia confert ad hanc rem. Alioqui enim non efficerentur homines aptiores societatum rectores usu politico. Quam ob rem videtur politicae scientiae cupido, consuetudine agendi insuper opus esse. Jam vero ex sophistis ii, qui politicam se docturos profitentur, longissime ab eo praestando absunt, quod promittunt. In universum enim illi, quidnam ista scientia sit, aut quibus in rebus occupetur, ignorant. Alioqui enim non dicerent modo, esse eam idem cum rhetorica, modo, aliquid ea deterius: non item opinarentur leges condere facile esse ei, qui optimas leges collegerit, quod scilicet inde praecipue conducibiles desumere liceat. Quasi vero ipsa electio non

γὰρ ἔμπειροι περὶ ἕκαστα κρίνουσιν ὀρθῶς τὰ ἔργα,
καὶ δι' ὧν ἢ πῶς ἐπιτελεῖται, συνιάσιν· καὶ ποῖα
ποίοις συνᾴδει· τοῖς δ' ἀπείροις ἀγαπητὸν τὸ μὴ
διαλανθάνειν, εἰ εὖ ἢ καλῶς πεποίηται τὸ ἔργον,
ὥςπερ ἐπὶ γραφικῆς· οἱ δὲ νόμοι τοῖς πολιτικοῖς
ἔργοις ἐοίκασι· πῶς οὖν ἐκ τούτων νομοθετικὸς γέ-
νοιτ' ἄν τις, ἢ τοὺς ἀρίστους κρῖναι; Οὐ γὰρ φαί- 21
νονται οὐδ' ἰατρικοὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων γίνεσ-
θαι· καί τοι πειρῶνταί γε λέγειν οὐ μόνον τὰ θερα-
πεύματα, ἀλλὰ καὶ ὡς ἰαθεῖεν ἄν, καὶ ὡς δεῖ θε-
ραπεύειν, ἑκάστου διελόμενοι τὰς ἕξεις· ταῦτα δὲ
τοῖς μὲν ἐμπείροις ὠφέλιμα εἶναι δοκεῖ, τοῖς δ'
ἀνεπιστήμοσιν ἀχρεῖα· ἴσως οὖν καὶ τῶν νόμων
καὶ τῶν πολιτειῶν αἱ συναγωγαὶ τοῖς μὲν δυναμέ-
νοις θεωρῆσαι, καὶ κρῖναί τι καλῶς, ἢ τοὐναντίον,
ἢ ποῖα ποίοις ἁρμόττει, εὔχρηστα ἂν εἴη· τοῖς δ'
ἄνευ ἕξεως τὰ τοιαῦτα διεξιοῦσι τὸ μὲν κρίνειν κα-

sit intelligentiae res magnae; quasi item recte de hujusmodi rebus judicare non sit opus longe maximum: sicut de musicis intelligitur. Periti enim illius quodcunque opus ejus artis recte dijudicant, et insuper per quae quibusque modis efficiantur, quae debent effici, tenent: sciunt item, quae quibusque congruant. Imperitis vero boni satis est, si judicare norint, rectumne, an pravum opus sit: ut fit in pictura. Leges porro videntur esse opera quaedam civilis facultatis. Tales ergo cum sint isti sophistae, quomodo quaeso ipsorum opera potest efficere virum politicum? sane vero lectio commentariorum nunquam efficit medicos, quantumvis commemorare tradereque conatur curationum genera, itemque rationem et modum curandi, insuper et quomodo medicina sit facienda, de cujuslibet corporis habitudine distincte disserendo. Quod quidem videtur peritis prodesse: inutilia vero esse scientia destitutis. Similiter fortasse legum ac rerumpublicarum formae collectae, peritis ac dijudicare valentibus, quid recte aut secus habeat, item quae quibus apta sint, aliquid proderunt. Tali vero facultate destitutis, nunquam continget, ut recte dijudicare possint

λῶς οὐκ ἂν ὑπάρχοι, εἰ μὴ ἄρα αὐτόματον· εὐσυν-
22 ετώτεροι δὲ εἰς ταῦτα τάχα ἂν γένοιντο. Παρα-
λιπόντων οὖν τῶν προτέρων ἀνερεύνητον τὸ περὶ
τῆς νομοθεσίας, αὐτοὺς ἐπισκέψασθαι μᾶλλον
βέλτιον ἴσως, καὶ ὅλως δὴ περὶ πολιτείας, ὅπως εἰς
δύναμιν ἡ περὶ τὰ ἀνθρώπινα φιλοσοφία τελειω-
23 θῇ. Πρῶτον μὲν οὖν εἴ τι κατὰ μέρος εἴρηται κα-
λῶς ὑπὸ τῶν προγενεστέρων, πειραθῶμεν ἐπελθεῖν·
εἶτα ἐκ τῶν συνηγμένων πολιτειῶν θεωρῆσαι τὰ
ποῖα σώζει καὶ φθείρει τὰς πόλεις, καὶ τὰ ποῖα
ἑκάστας τῶν πολιτειῶν· καὶ διὰ τίνας αἰτίας αἱ
μὲν καλῶς, αἱ δὲ τοὐναντίον πολιτεύονται· θεωρη-
θέντων γὰρ τούτων, τάχα ἂν μᾶλλον συνίδοιμεν,
καὶ ποία πολιτεία ἀρίστη, καὶ πῶς ἑκάστη ταχ-
θεῖσα, καὶ τίσι νόμοις καὶ ἔθεσι χρωμένη· λέγωμεν
οὖν ἀρξάμενοι.

leges: nisi forte casu et temere. Interim ad hoc tamen fortasse conferent tales collectiones, ut, si aliquando ad rempublicam accesserint, omnia facilius apprehendant, quam si ne quidem in talium collectionum observatione essent versati. Cum igitur veteres legum ferendarum rationem non tradiderint, non abs re fuerit fortasse, nos ipsos de ea re, et de omni adeo reipublicae forma attentius commentari, ut, quantum in nobis est, philosophiae pars ea, quae pertinet ad res humanas, perfecta sit. Conabimur ergo, si quid hac de re singulatim dictum est, id persequi: deinde ex collectis undique rerumpublicarum formis, videre, quid singulis societatibus interitum attrahat, quid salutem iisdem pariat: denique quibus de causis aliae civitates bene, aliae male administrentur, attendere. His enim omnibus discussis, fortasse optime omnium cognoverimus, quaenam forma reipublicae sit optima: et quibus institutis, legibus ac moribus utentes maxime floreant. Exordiamur igitur de his dicere.

INDEX COMMENTARII.